બે-બોલ.

સુવિખ્યાત શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજીના નામથી કોણ અજાણ્યું છે ? જેઓ જૈનજાતિના ઉદ્ધારને માટે અવિશ્રાન્ત શ્રમ કરી રહ્યા છે, જહેમણે મ્હોટાં મ્હોટાં કષ્ટોની સ્હામે થઇને પણ કાશી જેવા ક્ષેત્રમાં એક મહતી પાઠશાળા સ્થાપન કરી અનેક જૈન વિદ્વાનો તૈયાર કર્યા છે. જહેમણે ઉત્તર હિંદુસ્થાન, મગધ અને બંગાલ જેવા દૂર દેશાન્તરોમાં વિચરી હજારો માંસાહારિયોને શુદ્ધાહારી બનાવ્યા છે. જહેમણે જૈન સમાજમાં લુપ્તપ્રાયઃ થઇ ગયેલ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના અભ્યાસક્રમનો ઉદ્ધાર કરી સમસ્ત મુનિમંડલ અને ગૃહસ્થ વર્ગમાં પણ રહેના અભ્યાસનું આન્દોલન શરૂ કર્યું છે. જહેમણે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને પોતાનાં સેંકડો અલભ્ય પુસ્તકો પૂરાં પાડીને અને તેઓના પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપીને યુરોપ વિગેરેમાં પણ જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર કરવા સતત પરિશ્રમ કર્યો છે, જહેમણે કાશીનરેશ, દરભંગાનરેશ, ઉદયપુરમહારાણા અને એવા બીજા રાજા-મહારાજાઓને મળી મળીને તેઓને જૈનધર્મની શ્રેષ્ઠતા અને જૈનધર્મના અકાટ્ય સિદ્ધાન્તો સમજાવવા પ્રયત્નો કર્યા છે, જહેમણે પોતાના ચારિત્રના પ્રભાવથી, આબૂનાં જૈનમંદિરોમાં અંગરેજો બૂટ પહેરીને જતા હતા, એ ભયંકર આશાતનાને દૂર કરવાના અસાધારણ સામર્થ્યવાળું કાર્ય કર્યું છે, જહેમણે પોતાના મારવાડ, મેવાડ અને ગુજરાત, કાઠિયાવાડના વિહાર દરમીયાન ગામેગામ જાહેર ભાષણો આપીને જૈનોને શુદ્ધ માર્ગમાં લાવવા ઉપરાન્ત તેઓમાં અજ્ઞાનજન્ય ચાલી આવેલી ઘણી ખરી કુરૂઢિયોને નાબૂદ કરાવી છે, જહેમના ઉપદેશથી સ્થાપન થયેલ આજે અનેક બોર્ડિંગો, બાળાશ્રમો અને પુસ્તકાલયો હયાતિ ધરાવે છે, જહેમના પરિશ્રમથી કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં જૈનન્યાય અને વ્યાકરણના તીર્થ સુધીના ગ્રંથો દાખલ થયા છે, જેઓને કલકત્તાની એસિયાટીક સોસાયટી ઓફ બંગાલ સોસાઇટીના એશુસીએટ મેમ્બર બનાવવાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું છે, જેઓ જૈનપબ્લિશિંગ સોસાઇટી ઑફ આરાના પેટ્રન હોવાનું માન પામ્યા છે. અને જેઓનું પવિત્ર જીવનચારિત્ર હિન્દી, ગુજરાતી, બંગાળી, અને સિંહલી ભાષા

ઉપરાન્ત અંગરેજી, ફ્રેંચ એન્ડ ઇટાલીયન ભાષા જેવી પાશ્ચાત્ય ભાષાઓમાં પણ પ્રકટ થયેલું છે, એજ સ્વનામધન્ય જગદ્વિખ્યાત શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી આ ગ્રન્થરત્નના કર્ત્તા છે. જહે આચાર્યશ્રીની ઓજસ્વિની કલમથી લખાએલ अहिंमादिग्दर्शन, जैनशिक्षादिग्दर्शन, जैनतत्त्वदिग्दर्शन, पुरुषार्थदिग्दर्शन, અને इंद्रियपराजयदिग्दर्शन વિગેરે ગ્રન્થોની ખબે, પાંચ પાંચ અને છેવટે દશ દશ હજાર કાપિયો અત્યાર સુધીમાં છપાઇ જવા પામી છે, તેજ આચાર્યશ્રીની ઓજસ્વિની લેખિનીથી લખાએલ આ પણ ગ્રન્થ છે.

લગભગ ત્રણ વર્ષ ઉપર આ અસાધારણ ઉપકારી ગ્રન્થની બે હજાર કાપિયો આ ગ્રન્થમાળા તરફથી છપાવવામાં આવી હતી, પરન્તુ તે બહાર પડતાંજ આ ગ્રન્થ લોકોમાં એટલો બધો રૂચિકર થઇ પડયો કે થોડાજ વખતમાં બધી કાપિયો ખપી ગઈ. અને તુર્તજ અમારે હ્‌હેની બીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો પ્રારંભ કરવો પડયો. પરન્તુ એક પછી એક ઉપસ્થિત થતાં કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોને લીધે અમે ધાર્યા પ્રમાણે આ ગ્રન્થને જલ્દી બહાર પાડી શકયા નહિં.

ઉપરની હકીકતજ આપણને આ ગ્રન્થની ઉપયોગિતા બતાવી આપેછે. સૂરીશ્વરજીના જહે ઉપદેશથી કોણ હિન્દુ કે કોણ જૈન, કોણ મુસલમાન કે કોણ પારસી એવં કોણ સ્ત્રી કે કોણ પુરૂષ-સમસ્ત આબાળ વૃદ્ધ મનુષ્યો મુગ્ધ થઇ જાય છે, તેજ ઉપદેશનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે, એમ કહીએ તો કંઇ ખોટું નથી. સૂરીશ્વરજી જગત્‌નાં મનુષ્યોને ઉપદેશ આપવામાં જહેમ વાર્તમાનિક સ્થિતિ વિગેરેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ રાખે છે, હ્‌હેવી રીતે આ પુસ્તકની રચનામાં પણ તમામ પ્રકારનો ખ્યાલ રાખેલો છે. ટૂંકમાં કહિએ તો આચાર્યશ્રીના સુલલિત ઉપદેશથી મનુષ્યોને જહેં પ્રસન્નતા થાય છે, તે પ્રસન્નતા તેઓશ્રીનો આ ગ્રન્થ વાંચવાથી થાય છે, આ ગ્રન્થની અમે શું પ્રશંસા કરીએ? પ્રાયઃ હિન્દી-ગુજરાતી તમામ પત્રોમાં આ ગ્રન્થની પ્રશંસા છપાઇ ચુકી છે. હ્‌હેમાં વિદ્વાનોએ આ ગ્રન્થને વર્તમાન સાહિત્યમાં ઉંચી પંક્તિમાં મૂકેલો છે. અને તે એટલાજ માટે કે, આ પુસ્તકમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નીતિ અને સદાચાર શી વસ્તુ છે? તેનું ઘણુંજ સરસ સ્પષ્ટિકરણ કરેલું છે. ગ્રંથની ઉપયોગિતામાં

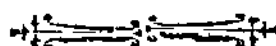
ઔર વધારો તો એથી થયેલો છે કે-સૂરીશ્વરજીએ દરેક વિષયને અનુકૂળ-તે તે વિષયને પુષ્ટ કરનારાં સુભાષિતો અને અપૂર્વ રસ ઉત્પન્ન કરનારાં દૃષ્ટાન્તો પણ આપેલાં છે. આથી વાંચનારને તે તે વિષય સમજવામાં અથવા મગજમાં ઠસાવવાને ઘણીજ સરળતા થઈ પડે છે. અને એવું સામાન્ય પ્રજાને માટે જહેમ આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે, તેમ ઉપદેશકોને માટે પણ ખાસ વાંચવા લાયકજ નહિં, પરંતુ પાસે રાખવા લાયક છે.

આ બીજી આવૃત્તિમાં કેટલોક સુધારો-વધારો પણ કરવામાં આવેલો છે. પ્રસંગ પ્રસંગ પર વિવેચનનો વિસ્તાર, મનોહર-શ્લોકોની પૂર્તિ, અને નવાં નવાં દૃષ્ટાન્તોનો ઉમેરો એ બધું જહેમ વિશેષ ઉપયોગી થઇ પડે તેમ છે, તેમ, એક એક પ્રકરણમાં આવેલ જુદી જુદી બાબતોને છૂટી પાડી ગૌણ પ્રકરણો કરવામાં આવેલાં છે, તે પણ વાંચનારને ઘણીજ સરળતા પ્રાપ્ત કરાવશે.

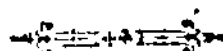
ટૂંકમાં એટલુંજ કે- આ ગ્રંથ મનુષ્ય માત્રને, પછી તે ગમે તે ધર્મનો, ગમે તે સમાજનો કે ગમે તે પંથનો અનુયાયી કેમ ન હોય,—દરેકને એક સરખો ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. અને અમારી એ ધારણા-દૃઢમન્તવ્ય પ્રમાણે આ ગ્રન્થથી દરેક મનુષ્યો લાભ ઉઠાવો અને આત્માને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવા માટે ઉત્તમોત્તમ ગુણોને પ્રાપ્ત કરો, એવી અંતઃકરણની ભાવના પૂર્વક વિરમીએ છીએ-

શ્રીયશોવિજયજૈનગ્રંથમાળા
ડિરીસ રોડ—ભાવનગર.
ચૈત્ર વદિ ૧, વીર સં. ૨૪૬૬

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ પ્રકરણ.

બીજું પ્રકરણ.

ત્રીજું પ્રકરણ.

ચોથું પ્રકરણ.

અર્હમ્

पूज्यपादवृद्धिचन्द्रगुरुभ्यो नमः

ધર્મદેશના.

તં:કાળનો સમય યોગી યા ભોગી, રોગી યા નિરોગી સમસ્ત જીવોને સુખકારી છે. વનસ્પતિ જે સમયે જલ-બિંદુથી તૃપ્ત થઇ રહી છે, મંદ મંદ પવનની શીતલ લહરી ચાલી રહી છે, ભક્તજનો દેવપૂજા યા ગુરૂવન્દન સારૂ જવા કોલાહલ કરી રહ્યા છે, પક્ષિગણો મધુર સ્વરે આનન્દ ગીત ગાઇ રહ્યા છે, વિદ્યાર્થિગણ સરસ્વતી મહાદેવીની આરાધનામાં મગ્ન થઇ રહ્યો છે, મહામુનિજનો આત્મકલ્યાણને અર્થે શુભ-ક્રિયાની શ્રેણી રૂપ વેણીમાં ગુંથાઇ ગયા છે, સૂર્યનાં ધીમાં કિરણો પારેવાના ચરણની માફક લાલિમા ગુણ વિભૂષિત (લાલ રંગવાળા) માલૂમ પડી રહ્યાં છે, મલીમસ–અન્ધકારો ચોતરફથી સ્વસ્થાન છોડી પલાયન દશાને ભજી રહ્યા છે, ચોર, જાર, રાક્ષસાદિ નિશાચરોનો દુષ્ટ પ્રચાર બંધ થએલ છે, વેપારી લોકો અહીં તહીં કરિયાણાની રાહ જોઇ રહ્યા છે, માલથી પૂર્ણ ગાડી, ઘોડા, એકા, ઊંટ, બલદ, પોડીઆ વિગેરે, વેપારના પીઠા ભણી ધીમે ધીમે ચાલ્યા આવે છે, રાજા મહારાજાદિ સુખીજનો આગળ સુખબોધક ગીતો ગવાઇ રહ્યાં છે, પંડિત જનો ત્વરાપૂર્વક સંસ્કૃત પાઠશાળા ભણી પ્રયાણ કરી રહ્યા છે, વનમાં, શહેરમાં, ઉદ્યાનમાં, સર્વત્ર શાંતિ છવાઇ રહી છે, નદી સરોવરાદિનાં

પાણી સ્વચ્છતાવાળાં દૃષ્ટિગોચર થઇ રહ્યાં છે, પાંથજનો પોતપોતાના વતન તરફ ગમન કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના સુખાકારી-વાળા સમયે દેવરચિત સમવસરણમાં અશોક વૃક્ષની નીચે સિંહાસન પર બેસી શ્રીઅરિહંત પ્રભુ ભવ્ય પ્રાણિઓના હિતને અર્થે સામાન્ય રીતે એક પ્રહર સુધી દેશના દે છે. આ દેશના સાત **નય**, ચાર **નિક્ષેપા**, બે **પ્રમાણ**, **સપ્તભંગી** અને **સ્યાદ્વાદ** શૈલીયુક્ત હોય છે. તે દેશનાને ગણધરો બુદ્ધિના આઠ ગુણ પૂર્વક ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહણ કરેલ અર્થને અનુસરી દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. અર્થની અપેક્ષાએ આ દ્વાદશાંગી નિત્ય છે, કારણ કે સમસ્ત તીર્થંકર મહારાજનાં મુખકમલમાંથી નિકળેલો અર્થ સરખોજ હોય છે, જ્યારે શબ્દની રચનામાં ફારફેર હોવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. ચોવીશે તીર્થંકર મહારાજના ગણધરો " *उपन्नेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा* " અર્થાત ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રૂપ ત્રિપદી પામીને દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે, છતાં તેમાં ખૂબી એ છે કે તમામનો અર્થ સરખોજ હોય છે. તે દ્વાદશાંગીમાં રહેલ શબ્દોને સ્વયંભૂરમણસમુદ્રની ઉપમા દઇ શકાય ખરી, પરંતુ અર્થ તો અનંત હોવાથી અનુપમેય છે; એટલે કે તેને કોઇની ઉપમા આપી શકાય નહિં. '*एगस्स सुत्तस्स अणंतो अत्थो*' એક સૂત્રના અર્થો અનંત છે, તો તેવાં સંખ્યાબંધ સૂત્રો છે, તેથી તેના અર્થોને અનંત કહે-વામાં કશો બાધ દેખાતો નથી.

પૂર્વોક્ત વાક્ય ઉપર એક અલ્પબુદ્ધિવાળા માણસે **સમયસુંદર** નામના ઉપાધ્યાયજીનું ઉપહાસ્ય કર્યું કે, ' સાહેબ ! ઠીક ટાઢા પહોરના ગપાટા હાંક્યા છે, ' આ વાત ઉપર તે કુશાગ્રબુદ્ધિ ઉપાધ્યાય મહારાજે એક વાક્યના આઠ લાખ અર્થો કરી બતાવ્યા હતા, કે જે ગ્રંથ હજૂ પણ વિદ્યમાન છે, અને '**અષ્ટલક્ષી**' ના નામથી ઓળખાય છે. (આ ગ્રંથ તેમણે લાહોરમાં સં. ૧૭૪૬ માં બનાવ્યો હતો.) આ ઉપાધ્યાય મહારાજે કરેલા એક વાક્યના આઠ લાખ અર્થો સાંભળી તે પ્રશ્ન કરનાર પુરૂષ શીઘ્ર ઉપાધ્યાય મહારાજનાં ચરણ કમળમાં પડી પોતાનો અપરાધ ખમાવી બોલ્યો:—"**સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન, અલ્પજ્ઞ પામરોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ તત્વજ્ઞોને કાંઇ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતું નથી.**" કવિવર **શ્રીમાનસાગરે** પણ **શતાર્થી** બનાવેલ છે, અને તેવીજ રીતે **શ્રીઉદયધર્મગણિએ** વિ. સં. ૧૬૦૬ માં **શતાર્થી** બનાવી છે, કે જેમાં **ઉપદેશમાલાની** એકજ ગાથાના સો અર્થો કરવામાં આવ્યા છે. ઇત્યાદિ અનેક દૃષ્ટાંતો તથા ગ્રંથો દેખવામાં

આવે છે, તો શ્રીતીર્થંકર મહારાજનાં વાક્યોમાંથી અનંત અર્થ નિકળે, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કશું નથી. કાળના પ્રભાવથી પ્રતિસમય અને પ્રતિવ્યક્તિ, હીયમાન (ઓછું) થતાં થતાં આજે સમુદ્રમાંથી બિંદુમાત્ર જ્ઞાન રહ્યું નથી. એ પ્રમાણે અવશેષ રહેલા જ્ઞાનને પણ ગ્રહણ કરવા આજ કાલ કોઇ સમર્થ હોય એમ કલ્પી શકાતું નથી.

જે સમયે તીર્થંકર મહારાજે દેશના આપી, તે સમયે તે દેશનાને ગ્રહણ કરનાર સાક્ષાત્ ગણધરો હતા, તો પણ તેઓ અનંત ગુણહીન ધારણ કરી શકયા, જયારે મારા જેવા અત્યંત પામર જીવો દેશનાનું સ્વરૂપ લખવા હિંમત ધરે, તો તે એક જાતના સાહસ સિવાય બીજું શું ગણી શકાય ?

તથાપિ મનોત્સાહને આધીન થઇ, હું જે કંઇ સ્થૂલરીત્યા લખવાને પ્રવૃત્તિ કરૂંછું, તેની અંદર પ્રામાદિક દોષ, મતિભ્રમથી થએલા દોષ કે અજ્ઞાનવિલસિત દોષ–જે કંઇ દૃષ્ટિગોચર થાય તેને, આશા રાખું છું કે સજ્જન વાચકો શુદ્ધ કરીને વાંચશે, અને તે સંબંધી મને મિત્રભાવથી સૂચના આપશે, તો હું સાનંદ મારી ભૂલ સુધારવા ભાગ્યશાળી બનીશ.

કહેવું આવશ્યક છે કે—પરોપકારી, નિષ્કારણ બંધુ, જગદ્‌ગુરૂ શ્રીજિનરાજ ભગવાનની દેશના સમસ્ત જીવોને ગુણકારી છે. દાખલા તરીકે, જે કે રસાયણ ઔષધ પુષ્ટિકર છે, તોપણ અહીં પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરવો પડશે. જેમકે જેનો કોઠો સાફ હોય તેને રસાયણ ગુણકર છે, પરંતુ તે સિવાય બીજાઓને નવી વ્યાધિ પેદા કરે છે; તેજ પ્રમાણે જેના મનમાં સમભાવ છે–કોઇ પણ જાતનો આગ્રહ નથી, તેમજ જેની મતિ વસ્તુધર્મની ઓળખાણ કરવાની લાલસાવાળી છે, તેને દેશના ગુણપ્રસાધની છે. કદાચિત્ કોઇ શંકા કરે કે “જયારે પ્રભુની દેશના પાત્ર કે ગુણીનેજ હિતકર થાય છે, અપાત્ર કે નિર્ગુણીને ઉપકારક થતી નથી, ત્યારે તો તેમાં તેટલી ન્યૂનતાજ; કેમકે યોગ્યને ઉપકાર કરે, તેમાં કાંઇ વિશેષ નથી, જયારે અયોગ્યનો પણ ઉપકાર કરે, ત્યારેજ દેશનામાં કાંઇ પણ વિશેષ ગુણ છે, એમ માની શકાય.”

આના ઉત્તરમાં સમજવું જોઇએ કે, જે કે સૂર્યનાં કિરણો જગત્‌ભરને પ્રકાશ કરવાના સ્વભાવવાળાં છે, છતાં ઘૂવડને પ્રકાશ કરી શકતાં નથી, ઉલટું તેને અંધ બનાવે છે; તો તેમાં સૂર્યનો શો દોષ છે ? સંપૂર્ણ

ક્ષીર તુલ્ય પાણીથી ભરેલ ક્ષીરસમુદ્રમાં નાંખેલ ફૂટેલો ઘડો ભરાતો નથી, તો તેમાં સમુદ્રનો શો દોષ? અને વસંત ઋતુમાં જ્યારે, સમસ્ત વનસ્પતિને પત્ર, પુષ્પ આવે છે, જ્યારે કરીર વૃક્ષને (કેરડાનાં ઝાડને) પત્ર આવતાં નથી, તેમ જવાસા સુકાઇ જાય છે, તો તેમાં વસંત ઋતુનો કાંઇ દોષ નથી. દોષ તો તે તે વસ્તુઓના નિર્ભાગ્યપણાનોજ છે. તેજ પ્રમાણે ભગવંતની દેશના સર્વથા સામર્થ્યવાળી છે, છતાં અભ્યંતર જીવનો સ્વભાવ કઠોર હોવાથી, તેને કાંઇ લાભ ન થાય તો તેમાં દેશનાનો દોષ જરા પણ કહી શકાય નહિં. વળી જૂઓ કે સાકર સ્વભાવે સુંદર છે. પણ ગર્દભને હિતકર નથી. શેલડી મીઠી છે, પણ ઊંટને માટે વિષ તુલ્ય છે. ઘી આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે, છતાં પણ જ્વરાક્રાંત પ્રાણીને દોષ કરનારૂં થાય છે, તેવીજ રીતે તીર્થંકર મહારાજની દેશના મિથ્યાત્વવાસિત મનુષ્યને ન રૂચે તો તેથી દેશના દૂષિત નહિં; કિન્તુ સાંભળનારજ દૂષિત છે.

આટલો ઉપક્રમ કર્યા પછી, હવે હું પ્રતિજ્ઞાત વિષયની મીમાંસા પર આવીશ. પ્રારંભમાંજ એ કહેવામાં આવ્યું છે કે, આ દેશના **નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ, સપ્તભંગી અને સ્યાદ્વાદથી** ભરપૂર છે, માટે પ્રથમ તે સમજવાની અપેક્ષા હોવાથી પૂર્વોક્ત નયાદિનું સ્વરૂપ ટૂંકમાં આપવું જરૂરનું જણાય છે.

નયાદિનું સ્વરૂપ.

નયનું સ્વરૂપ.

શ્રુતનામના પ્રમાણથી વિષયીભૂત થએલ અર્થના એક અંશનો (બીજા અંશોનો નિષેધ કર્યા સિવાય) બોધ જે વડે થાય, તે વક્તાના અભિપ્રાય વિશેષને '**નય**' કહેવામાં આવે છે. આ '**નય**' બે પ્રકારના છે:– **(૧) દ્રવ્યાર્થિક (૨) પર્યાયાર્થિક.**

(૧) દ્રવ્યાર્થિક નયના વળી ત્રણ ભેદો છે:– (૧) **નૈગમ નય** (૨) **વ્યવહાર નય** અને (૩) **સંગ્રહ નય.**

(૨) પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ–(૧) **ઋજુસૂત્ર** (૨) **શબ્દ** (૩) **સમભિરૂઢ** (૪) **એવંભૂત.** આ સાત નયોનું વર્ણન અહીં નહિં આપતાં '**જૈનતત્ત્વદિગ્દર્શન**'[1] જોવા ભલામણ કરૂંછું. નયચક્રમાં સાત નયોના સાતસો ભેદ બતાવેલ છે. વળી સમ્મતિતર્કમાં લખ્યું છે કે–'**જેટલા નય છે, તેટલા**

૧ આ પુસ્તક, શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા ઓફીસ, ભાવનગરમાં મળે છે. **પ્રકાશક.**

વચનપથ છે ' તેમજ 'જેટલા વચન માર્ગ છે, તેટલાજ મતો દુનિયામાં પ્રચલિત છે,' પરંતુ એટલું સમજવું જોઇએ કે ' કેવળ એક નયનું કથન મિથ્યા છે, જ્યારે સાતે નયોનું એકઠું કથન સમ્યક્ છે.' અહીં શંકા ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ છે કે, 'જ્યારે એક નયનું કથન મિથ્યા છે, તો સાતે નયોના કથનમાં સમ્યક્ત્વ ક્યાંથી આવી શકે ? જેમકે, એક વેળુનાં કણમાં તેલ નથી દેખાતું, તો વેળુના સમુદાયમાંથી પણ તેલ નથી મળતું.'

વાત ઠીક છે, પરન્તુ સમજવું જોઇએ કે, જો કે એક મોતીમાં માળા રહેલ નથી, પરંતુ મોતીના સમુદાયમાં માળા રહેલી છે; તેવીજ રીતે એક નયમાં સમ્યક્ત્વ નથી; પણ તેના સમુદાયમાં તે છે. એક મોતીને કોઇ 'માળા છે' એમ બોલી શકે નહિ, અને બોલે તો મૃષાવાદી ગણાય; તેમજ એક નયમાં સમ્યક્ત્વ નથી, છતાં કોઇ ધીઠો, થઇ બોલે તો તે પણ જૂઠો છે. નિદાન એક વસ્તુમાં જે ગુણ ન હોય, તે ગુણ તેના સમુદાયમાં પણ નજ હોય, એમ જાણવું ભૂલ ભરેલું છે. કેમકે પદાર્થધર્મની અચિંત્ય શક્તિ છે.

નિક્ષેપનું સ્વરૂપ.

' निक्षिप्यते — स्थाप्यते वस्तुतत्त्वमनेनेति निक्षेपः ' જેના વડે વસ્તુતત્ત્વનું સ્થાપન કરવામાં આવે, તેને **નિક્ષેપ** કહેવામાં આવે છે. આ નિક્ષેપના સામાન્ય પ્રકારે ચાર ભેદ છે. વિશેષ ભેદ તો, જેવો ક્ષયોપશમ હોય તેના પ્રમાણમાં થઇ શકે છે. છ, આઠ, દશ, વીશ જેટલા કરવા હોય તેટલા નિક્ષેપના પ્રકારો થાય છે. અહીં ચાર પ્રકાર તપાસીએ. **નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ.**

આ ચારે ભેદો, ' જીવ ' પદાર્થને છોડીને દરેક પદાર્થ ઉપર ઘટાવી શકાય છે, કેટલાએક આચાર્યો તો જીવમાં પણ કથંચિત્ ઘટના કરી બતાવે છે. અહીંઆં આપણે આ ચાર નિક્ષેપ, ' ઘટ ' (ઘડા) ઉપર ઘટાવી જોઇએ. જેમકે, નામઘટ, સ્થાપનાઘટ, દ્રવ્યઘટ અને ભાવઘટ. જડ કે ચેતનનું અથવા તે બંનેનું ઘટ નામ હોય, તે ' નામઘટ ' કહેવાય. પુસ્તક, પ્રાસાદ, અથવા કોઇ પણ સ્થળે ઘટની આકૃતિ આલેખેલ હોય તેને ' સ્થાપનાઘટ ' કહીએ. જે મૃત્તિકા (માટી) થી ઘટ ઉત્પન્ન થવાવાળો છે, તે માટીને ' દ્રવ્યઘટ, ' અને જળ લાવવું, લઇ જવું આદિ ક્રિયા કરતી વખતે વપરાશમાં આવતો ઘટ 'ભાવઘટ' કહેવાય છે. આ ચાર ભેદની અંદર, ' દેશઘટ ' તથા ' કાળઘટ ' એવા બે ભેદ પણ ભેળવીએ તો નિક્ષેપના છ ભેદ પણ થાય. અમુક

દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો ઘટ તે 'દેશઘટ'. અને અમુક કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલો ઘટ તે 'કાળઘટ.' ઇત્યાદિ પ્રકારે એક વસ્તુ ઉપર એ ૭ ભેદ તથા તે કરતાં બીજા વધારે ભેદો પણ સંભવી શકે.

પ્રમાણનું સ્વરૂપ.

પ્રમાણ બે માનેલ છે. પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ બે પ્રકારનું છે (૧) સાંવ્યવહારિક (૨) પારમાર્થિક. આની અંદર વળી સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનું છે. (૧) ઇંદ્રિયનિબંધન (૨) અનિંદ્રિયનિબંધન. આ બન્ને પ્રકારોમાં સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષના દરેકના ચાર ચાર ભેદો છે. તે આ:— (૧) અર્થાવગ્રહ (૨) ઈહા (૩) અપાય અને (૪) ધારણા.

(૧) અર્થાવગ્રહ, વ્યંજનાવગ્રહ થયા પછી થાય છે, જેમકે કોઇ પણ વસ્તુનો એટલે કે શબ્દાદિકનો મન અને ચક્ષુને છોડી બીજી કોઇ ઇંદ્રિય સાથે સન્નિકર્ષ (સંબંધ) થયો, તે સમયે તેનો વ્યંજનાવગ્રહ થયો, અને ત્યારબાદ અર્થાવગ્રહ થાય છે. નૈયાયિક લોકો આ જ્ઞાનને નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન માને છે.

(૨) આવું નિર્વિકલ્પક જ્ઞાન થયા બાદ 'આ શબ્દ (વિગેરે) કોનો હશે? કયાંથી આવ્યો?' ઇત્યાદિક વિચારનું નામ 'ઈહા' છે.

(૩) ત્યાર બાદ નિર્ણય થાય જે, 'આ તો માણસનો શબ્દ છે,' તેમાં વળી અમુક જ માણસનો છે, એવા નિશ્ચય પૂર્વક થયેલા જ્ઞાનને 'અપાય' કહે છે.

(૪) તેમજ આ પ્રમાણે થએલા નિશ્ચય-પૂર્વક જ્ઞાનને જે અમુક વખત સુધી દૃઢ રીતે મનમાં ધારણ કરી રખાય, તેને 'ધારણા' કહે છે.

આ પ્રમાણે બે પ્રકારના સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષનું વર્ણન કર્યા બાદ હવે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષના ભેદો કહેવામાં આવે છે.

પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ તેને કહેવામાં આવે છે કે, જે જ્ઞાન, ઇંદ્રિયાદિકની અપેક્ષા વિના કેવળ આત્મદ્વારા પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનું છે. (૧) સકલ (૨) વિકલ. વિકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનું-(૧) અવધિ (૨) મનઃપર્યાય. વળી સકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનો એક જ ભેદ છે, તેને 'કેવળજ્ઞાન' કહે છે.

હવે આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત એક પ્રકારનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ (પરોક્ષની માફક) બે પ્રકારનું છે. (૧) સ્વાર્થ અને (૨) પરાર્થ.

(૧) જેમ કે આભૂષણો સહિત શ્રીતીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિનાં જે પોતાને દર્શન થયાં, તે 'સ્વાર્થ પ્રત્યક્ષ' અને (૨) ત્યાર પછી બીજાને કહેવું કે જો, આ આભૂષણોથી અલંકૃત શ્રીજિનરાજની પ્રતિમા છે, તેથી કરીને બીજો માણસ જે તેનું પ્રત્યક્ષ કરે, તે 'પરાર્થ પ્રત્યક્ષ' કહેવાય છે.

હવે બીજું જે પરોક્ષ પ્રમાણ છે, તેના પાંચ ભેદ બતાવેલા છે. (૧) સ્મરણ (૨) પ્રત્યભિજ્ઞાન (૩) તર્ક (૪) અનુમાન (૫) આગમ.

(૧) સંસ્કારોના જાગૃત થવાથી ઉત્પન્ન થએલું જે કોઇ અનુભવેલા અર્થને વિષય કરનારૂં જ્ઞાન, તેને 'સ્મરણ' કહે છે. જેમકે આ તેજ (મેં અમુક વખતે જોયું હતું તેજ) તીર્થંકરનું બિંબ છે.

(૨) અનુભવ તથા સ્મૃતિ રૂપ હેતુઓ વડે કરીને તિર્યગ્, ઊર્ધ્વતા સામાન્યાદિ વિષયનું જે પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષમિશ્રિત સંકલના સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય છે, તેને 'પ્રત્યભિજ્ઞાન' કહે છે, દાખલા તરીકે, જેમ (૧) આ ગોપિંડ (ગાય રૂપ પદાર્થ) તેજ જાતીય (તેવીજ જાતનો) છે. (૨) ગવય (રોજ) ગાયના જેવો હોય છે.

(૩) અન્વય વ્યતિરેકથી ઉત્પન્ન થએલ તથા ત્રણે કાલ સહિત જે સાધ્ય સાધનનો સંબંધ, તેજ સંબંધ જેને વિષે આલંબન રૂપ હોય, એટલે કે અમુક વસ્તુ છતે અમુક વસ્તુ હોય તથા અમુક વસ્તુના અભાવમાં અમુક વસ્તુ ન હોય, એવા આકારનું જે સંવેદન (જ્ઞાન) તેને 'ઊહ' અથવા તર્ક કહે છે. જેમકે દરેક પ્રકારનો ધૂમ વહનિ છતાંજ હોય છે, એટલે કે ધૂમ હોય ત્યાં વહનિ હોયજ અને વહનિના અભાવમાં ધૂમનો અભાવ છે, આવા પ્રકારના જ્ઞાનનું નામ 'તર્ક' છે,

(૪) પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમનાદિ અવયવોથી જે જ્ઞાન પ્રમાતા પુરૂષને થાય છે, તેને 'અનુમિતિ' જ્ઞાન કહે છે, અને તે અનુમિતિનું જે કારણ, તેને 'અનુમાન' કહે છે.

અનુમાન બે પ્રકારનું છે. (૧) સ્વાર્થાનુમાન (૨) પરાર્થાનુમાન.

(૧) કોઇ એક પુરૂષને રસોડાદિકમાં ઘણીજ વાર એવો અનુભવ

થયેલો છે: કે 'જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં વહ્નિ હોયજ છે.' હવે ધારો કે તે પુરૂષ કોઇ કારણસર પર્વતની સમીપમાં ગયો; અને તે પર્વત ઉપર લાગેલો ધૂમ તેણે છેટેથી જોયો; તે વખતે તેને પૂર્વે રસોડાદિકમાં અનુભવેલ ધૂમ તથા વહ્નિનું સાહચર્ય જ્ઞાન યાદ આવવાથી તેના મનમાં એવો નિશ્ચય થયો કે 'જ્યાં ધૂમ હોય છે, ત્યાં વહ્નિ નક્કી હોય જ છે, કારણકે ધૂમ વહ્નિનો વ્યાપ્ય છે, તો તેથી કરીને જરૂર આ પર્વત વહ્નિવાળો છે.' આવા પ્રકારના જ્ઞાનને તર્કરસિક જનો '**સ્વાર્થાનુમિતિ**' કહે છે. આ સ્વાર્થાનુમિતિનું જે કારણ હોય છે, તેને '**સ્વાર્થાનુમાન**' કહે છે.

(૨) બીજું જે '**પરાર્થાનુમાન**' છે, તે પરાર્થાનુમિતિનું કારણ છે, પરાર્થાનુમિતિમાં ઉપર કહેલા પાંચ અવયવોની અપેક્ષા છે, કારણ કે જેની મતિ વ્યુત્પન્ન નથી, તે ઉપર કહેલા પાંચ અવયવોની મદદ સિવાય અનુમાન કરી શકે નહિ. વખતે તેની અંદર દશ અવયવોની પણ દરકાર રહે છે, જ્યારે વ્યુત્પન્નમતિવાળા માણસને તો ઓછામાં ઓછા બે અવયવોથી પણ અનુમાનનો સંભવ થઇ શકે છે.

(૫) કહેવા લાયક પદાર્થને જે યથાર્થ રીતે જાણે છે તથા જેવું જાણે છે તેવુંજ કહે છે, તે '**આપ્તપુરૂષ**' કહેવાય. આ આપ્ત બે પ્રકારના હોયછે. ૧ લૌકિક, ૨ લોકોત્તર. ૧ જનકાદિ લૌકિક આપ્ત અને ૨ તીર્થંકરાદિ અલૌકિક આપ્ત (લોકોત્તર) પુરૂષો છે. આ બન્નેમાંહેના લોકોત્તર આપ્ત પુરૂષના વચનોથી પ્રકટ થએલા અર્થનું જે જ્ઞાન તેને '**આગમ**' કહેવામાં આવે છે, અથવા તો ઉપચારથી આપ્તપુરૂષના વચનોને પણ **આગમ** કહી શકાય છે.

આ આગમનું કાર્ય, સપ્તભંગીના ખરા સ્વરૂપને સમજાવવાનું છે, અને સપ્તભંગીદ્વારા સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદનું રહસ્ય જાણી શકાય છે. તેટલા માટે પ્રથમ **સપ્તભંગી** જોવી જોઇએ. આ સપ્તભંગી દરેક વસ્તુઓ ઉપર ઘટી શકે છે.

સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ.

આ સપ્તભંગી પૂર્વોક્ત નય અને પ્રમાણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. કારણ કે નય વિકલાદેશ રૂપ છે જ્યારે પ્રમાણ સકલાદેશ રૂપ છે.

આટલું જાણ્યા પછી હવે 'ઘટ' પદાર્થ ઉપર સપ્તભંગ સામાન્ય રીતે તેના અર્થ સહિત જૂઓ:—

(१) स्यादस्त्येव घटः—કથંચિત્ ઘટ છે.

(२) स्यान्नास्त्येव घटः—કથંચિત્ ઘટ નથી.

(३) स्यादस्ति नास्ति च घटः—કથંચિત્ ઘટ છે, કથંચિત્ ઘટ નથી.

(४) स्यादवक्तव्य एव घटः—કથંચિત્ ઘટ અવક્તવ્ય છે.

(५) स्यादस्ति चावक्तव्यश्च घटः—કથંચિત્ ઘટ છે, પણ અવક્તવ્ય છે.

(६) स्यान्नास्ति चावक्तव्यश्च घटः—કથંચિત્ ઘટ નથી, પણ અવક્તવ્ય છે.

(७) स्यादस्ति नास्ति चावक्तव्यश्च घटः—કથંચિત્ ઘટ છે. કથંચિત્ ઘટ નથી, તે રૂપ અવક્તવ્ય છે.

પૂર્વોક્ત સાત ભંગથી વધારે આઠમો ભંગ કોઇ પણ થઇ શકતોજ નથી, કારણ કે વચનના પ્રકાર સાત છે. જો કે વસ્તુ અનંત હોવાથી તેનો આશ્રય કરીને ભંગ અનંત છે, પરંતુ પ્રત્યેક પદાર્થ ઉપર તો આ સાતે ભંગો અનાયાસ ઘટે છે. સપ્તભંગીનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તત્વજ્ઞાની જાણી શકે છે. આ સપ્તભંગીનું યુક્તિ પૂર્વક વિસ્તાર સહિત સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોએ 'રત્નાકરાવતારિકા'[૧] નો ચતુર્થ પરિચ્છેદ, 'સ્યાદ્વાદમંજરી' ના ૨૩ મા શ્લોકની વ્યાખ્યા અને 'સપ્તભંગી તરંગિણી' નામનો ગ્રંથ વિગેરે ગ્રંથો જોવા જોઇએ.

સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ.

પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ અને આગમ પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલા એક પદાર્થમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા અનેક ધર્મોનો પણ સાપેક્ષ રીતે સમાવેશ થાય, તેનું નામ 'સ્યાદ્વાદ' છે.

ઉદાહરણ તરીકે, જેમ એકજ પુરૂષમાં અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, પુત્રત્વ, પિતૃત્વ, સ્વામિત્વ, સેવકત્વ, ભાગિનેયત્વ, માતુલત્વ, જીવત્વ, મનુષ્યત્વ, બ્રાહ્મણત્વ, વાચ્યત્વ અને પ્રમેયત્વાદિ અનેક ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. આ વાત સ્વાનુભવસિદ્ધ છે, છતાં ખેદનો વિષય છે કે, લોકો આગ્રહને આધીન થઇ પદાર્થના યથાવત્ સ્વરૂપનો ઇનકાર કરવામાં જરા પણ આંચકો ખાતા નથી.

૧ આ પુસ્તક, ભાવનગરની શ્રીયશોવિજય ગ્રંથમાળા ઓફીસમાં મળે છે. પ્રકાશક.

અહીં કદાચ કોઇ વાદી એવી શંકા કરે કે, 'તમારી માનેલી સ્યાદ્વાદ પ્રક્રિયામાં, સંકર, વ્યતિકર, અને વિરોધ આદિ દોષો પ્રકટ જોવામાં આવે છે.'

આનો ઉત્તર આપતા પહેલાં વાદીને પૂછવું પડશે કે, "પંચાવયવ વાક્યની અંદર પ્રથમ અવયવ અને પ્રતિજ્ઞા છે. અને ત્યાર પછી હમેશા હેતુની જરૂરિયાત હોય છે, કારણ કે હેતુ વિના સાધ્યની સિદ્ધિ થનાર નથી, પરંતુ હેતુ જે હોય છે; તે હમેશાં સાધ્યનો સાધક અને સાધ્યાભાવનો બાધક હોય છે. હવે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં હેતુની અંદર સાધકત્વ અને બાધકત્વ ઉભય ધર્મ રહેલા છે. આ પ્રમાણે એકજ હેતુમાં બન્ને ધર્મોનો સમાવેશ અનાયાસ થવાથી તમારા કથનાનુસાર તમારો હેતુ, સંકર વ્યતિકર અને વિરોધાદિ દૂષણોથી દૂષિત થશે. હવે અમે તમને પૂછીએ છીએ કે, આ પ્રમાણે દૂષિત થએલો હેતુ કદી પણ સાધ્યનો સાધક થશે ખરો કે ?"

આ પ્રમાણે જ્યારે તેમને પૂછવામાં આવશે, ત્યારે જરૂર કહેવું પડશે કે "અમે હેતુની અંદર સાધકત્વ અને બાધકત્વ બન્ને ધર્મો અપેક્ષિત માનીએ છીએ" ત્યારે તો બસ ! જૈનો પણ ક્યાં નિરપેક્ષિત માને છે ? એક વસ્તુની અંદર પરસ્પર વિરૂદ્ધ ઉભય ધર્મો માનવા, તેનું નામજ સ્યાદ્વાદ છે.

ગમે તે માર્ગે જઇએ, પરંતુ સત્ય માર્ગને ગ્રહણ કર્યા સિવાય ઇચ્છિત નગરની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મને કહેવા દો કે દરેક દર્શનાનુયાયિ જનોએ પ્રકારાંતરથી પણ સ્યાદ્વાદને સ્વીકાર્યોજ છે. તેની ટૂંક નોંધ અહીંઆ લેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય તો નહિજ ગણાય.

પ્રથમ સાંખ્ય મતની પ્રક્રિયા વિચારી જોઇએ. તેઓ સત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થાને પ્રધાન (મૂલ) પ્રકૃતિ માને છે. તેમ છતાં તે મતની અંદર પ્રસાદ, લાઘવ, શોષ, તાપ અને વારણાદિ ભિન્ન સ્વભાવવાળા અનેક ધર્મોનો એકજ ધર્મીની અંદર સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે, તો હવે વિચારવાનું છે કે, આનું નામ **અનેકાન્તવાદ** —સ્યાદ્વાદ નહિ, તો બીજું શું કહી શકાય ?

તેમજ વળી પૃથિવીમાં નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોનો સ્વીકાર નયાયિકોએ કરેલો છે, તે પણ સ્યાદ્વાદ નહિ તો બીજું શું છે ?

પંચવર્ણિ રત્નનું નામ મેચક છે, બૌદ્ધો આવા મેચકના જ્ઞાનને એક અથવા અનેકાકારમાં માને છે, તે પણ સ્યાદ્વાદજ છે.

મીમાંસકો ' घटमहं जानामि ' (હું ઘટને જાણું છું) એવા પ્રકારના અનુભવથી અને તેઓના મતમાં જ્ઞાન સ્વપ્રકાશક હોવાથી એકજ જ્ઞાનમાં પ્રમાતા, પ્રમિતિ તથા પ્રમેય રૂપ વિષયતાનો સ્વીકાર કરે છે, આનું નામ પણ સ્યાદ્વાદ સિવાય બીજું કાંઇજ નથી. ખરૂં પૂછો તો દરેક મતમતાંતર વાળાઓએ ' અંધભુજંગ ' ન્યાય વડે કરીને પણ મૂળ માર્ગનેજ માન આપ્યું છે. અર્થાત્ જેમ અંધભુજંગ (સર્પ) ફરી ફરીને તેજ બિલ (રાફડા) ઉપર આવ્યો હોય, છતાં મનમાં એવું સમજે છે કે હું ઘણો દૂર ચાલી ગયો છું. તેજ પ્રમાણે જૈનથી ઇતર મતાનુયાયિઓ સ્યાદ્વાદની સીધી સડક ઉપર આવ્યા છતાં, પોતાને એકાંતપક્ષમાં સમજીને અનેકાંતપક્ષને બુરી દૃષ્ટિથી નિહાળે છે, તેનું કારણ જો તપાસીશું તો મિથ્યાદૃષ્ટિતા સિવાય બીજું કાંઇ જણાઇ શકશે નહિ.

વળી વાદિદેવસૂરિના શબ્દોમાં કહીએ તો દરેક ઠેકાણે સ્યાદ્વાદ શાર્દૂલજ (સ્યાદ્વાદસિંહજ) વિજયને મેળવે છે, યથાઃ—

प्रत्यक्षद्वयदीप्तनेत्रयुगलस्तर्कस्फुरत्केसरः

शाब्दव्यात्तकरालवक्त्रकुहरः सद्धेतुगुञ्जारवः ।

प्रक्रीडन्नयकानने स्मृतिनखश्रेणीशिखाभीषणः

संज्ञावालधिबन्धुरो विजयते स्याद्वादपञ्चाननः ॥ १ ॥

[स्याद्वादरत्नाकरः]

અર્થાત્—પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણ રૂપ દીપ્ત (તેજસ્વી) નેત્રવાળો, સ્ફુરાયમાન તર્કપ્રમાણરૂપી કેશરાવાળો, શાબ્દ [આગમ] પ્રમાણ રૂપ પહોળા કરેલ મુખવાળો, સારાહેતુ રૂપ-ગુંજારવવાળો, સંજ્ઞારૂપ પૂંછડાવાળો, સ્મૃતિરૂપ નખશ્રેણીની કાંતિથી ભયંકર એવો સ્યાદ્વાદરૂપી સિંહ 'નય' રૂપ વનની અંદર ક્રીડા કરતો વિજય પામે છે.

પૂર્વોક્ત સ્યાદ્વાદ પંચાનન જેને દૃષ્ટિગોચર થએલ છે, તેને અસત્પદાર્થ રૂપ ઉન્મત્ત હાથિઓ ઉપદ્રવ કરતા નથી. એકાંતવાદમાં જેમ એકજ પદાર્થમાં નિત્યાનિત્ય, સદસત્, અભિલાપ્ય અનભિલાપ્ય અને સામાન્ય વિશેષ એ ચાર ધર્મો કોઇ પ્રકારે સિદ્ધ થતા નથી, તેમ ઉપક્રમ, અનુગમ, નય અને નિક્ષેપ પણ સિદ્ધ થતા નથી, કહ્યું છે કેઃ—

एकान्तवादो न च कान्तवादोऽप्यसम्भवो यत्र चतुष्टयस्य ।
उपक्रमो चानुगमो नयश्च निक्षेप एते प्रभवन्ति तद्वत् ॥ ४३ ॥

[जैनस्याद्वादमुक्तावली.]

આ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત્ત નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણાદિનું વિવેચન કર્યા બાદ હવે 'દેશના' ના વિષય ઉપર આવીશું.

દેશનાના ભેદ.

દેશના એટલે ઉપદેશ. ઉપદેશ દુનિયામાં બે પ્રકારનો જોવામાં આવે છે. ૧ સ્વાર્થોપદેશ ૨ પરમાર્થોપદેશ.

રાગી પ્રાણિનો ઉપદેશ **સ્વાર્થોપદેશ** કહેવાય છે. જ્યારે વીતરાગ પ્રભુનો ઉપદેશ **પરમાર્થોપદેશ** કહેવાય છે.

ધન, યશોવાદ, અને પુણ્યના લોભથી જે ઉપદેશ થાય છે; તે **સ્વાર્થોપદેશ** ગણાય છે. પરંતુ ઉપર કહેલા ધનાદિકની અપેક્ષા વિના જે ધર્મોપદેશ દેવાય છે, તેનુ નામ **પરમાર્થોપદેશ** છે. આ ઉપદેશ તીર્થંકર પ્રભૃતિદ્વારા થાય છે. કેમકે શ્રીતીર્થંકરને ધન, યશોવાદ અને પુણ્યની બિલકુલ દરકાર નથી. દીક્ષા સમયની પૂર્વે એક વર્ષ સુધી તીર્થંકરો વાર્ષિકદાન આપેછે. તેની સંખ્યા, ત્રણ અબજ અઠયાશી કરોડ એંશી લાખ સોના મહોર પ્રમાણની છે. આવું દાન દેનાર–દાનવીર ધનની આશા રાખે ખરા કે? કદાપિ નહિ. વળી જેમનો યશોવાદ ચોસઠ ઇન્દ્રો જન્મ સમયથી લઇને નિર્વાણ સમય સુધી બરાબર કરતા રહે છે, તે તીર્થંકર મહારાજ શું લૌકિક યશોવાદની ચાહના રાખે ખરા કે? અને તેજ પ્રમાણે જેમણે અતુલ પુણ્યપ્રકર્ષના પ્રભાવથી તીર્થંકર નામકર્મ બાંધેલું છે, તેને કેવળ ખપાવવા માટેજ આહાર, વિહાર, ધર્મોપદેશાદિ કાર્ય કરવામાં જેમની પ્રવૃત્તિ છે, તેવા પુરૂષ શું પુણ્યની આકાંક્ષાવાળા સંભવી શકે ખરા કે?

સંસારની અંદર કેટલાએક સરાગી પુરૂષો ધનને માટે ઉપદેશ કરતા જોવામાં આવે છે. કેટલાએક દુનિયામાં પોતાનો યશ ફેલાય તેટલા સારૂ ઉપદેશકુશળતા મેળવે છે, છેવટે વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ વિગેરે બિરૂદો પ્રાપ્ત થવાથી પોતાની તેઓ કૃતાર્થતા પણ થએલી સમજે છે. જ્યારે કેટલાએક નિસ્પૃહી તથા ત્યાગી વૈરાગી મુનિવરો, જો કે ભવ્ય જીવોને ધર્મનો ઉપદેશ તેઓના કલ્યાણને માટે આપે છે, પરંતુ.

તેઓ ધર્મોપદેશ દ્વારા જે શુભ પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, તેને 'મોક્ષનું' કારણ સમજતા હોવાથી તેઓને પણ પુણ્યની અભિલાષા છે, એમ કહી શકાય. અને તેટલા માટે તે તમામ ઉપદેશને સ્વાર્થોપદેશમાં દાખલ કરી શકાય.

હવે શ્રીવીતરાગ ભગવાનનો જે ઉપદેશ છે, તે **પરમાર્થોપદેશ** છે. આમ માનવાની સાથે આપણને પુરુષવિશ્વાસે વચનવિશ્વાસઃ એ ન્યાયને આગળ કર્યા વિના ચાલશે નહિ. અને તેટલાજ માટે પ્રથમ પરમાર્થોપદેશ દેનાર પુરૂષનું ચરિત્ર તથા લક્ષણ કેવા પ્રકારનું હોય તેનો ઘડીભર વિચાર કરીશું, તો તે અપ્રાસંગિક નહિજ ગણાય.

તીર્થંકરોનું ટૂંકું ચરિત્ર.

જે જીવ ભવિષ્યમાં તીર્થંકર થનાર હોય છે, તે જીવ સ્વાભાવિક રીતેજ સર્વ સ્થળે ઊંચ કોટી ઉપર રહે છે. દાખલા તરીકે, તે જીવ કદાચ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય, તો પણ ખારી માટીની અંદર ઉત્પન્ન નજ થાય, પરંતુ સ્ફટિકરત્ન વિગેરે ઉચ્ચ જાતિના પૃથ્વીકાયમાંજ ઉત્પન્ન થાય. તેજ પ્રમાણે જળ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિકાયની અંદર પણ જો તે જીવ ઉત્પન્ન થાય, તો ત્યાં પણ તે તે કાયની અંદર જે ચીજ ઉત્તમ ગણાતી હોય, તેમાંજ તે ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રમાણે એકેંદ્રિયમાં ભવભ્રમણ કર્યા બાદ તે જીવ અનુક્રમે અનુક્રમે દ્વીન્દ્રિયાદિકમાં ગતિ કરતાં કરતાં છેવટે દેવ મનુષ્યાદિના ભવને પામે છે. મનુષ્યના ભવની અંદર વૈરાગ્યવાસિત અંતઃકરણવાળો થઇ તે તીર્થંકરનો જીવ, વીશ સ્થાનકના તપની યા તેમાંના એકાદ તપની આરાધના કરે છે, અને તેને પરિણામે અત્યુત્તમ **'તીર્થંકર નામકર્મ'** બાંધવા ભાગ્યશાળી બને છે. મનુષ્યભવમાં આયુષ્યની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી તે પ્રાયઃ દેવલોકની ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. કદાચિત્ નરકગતિમાં જાય છે, તોપણ તે બેઉ ગતિઓની અંદર મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન હોવાથી, તે જ્ઞાનના પ્રતાપથી પોતાનો ચ્યવન સમય જાણી લે છે, તથા 'હું અમુક સ્થળે ઉત્પન્ન થઇશ.' તે પણ જાણે છે. ત્યાર પછી તે દેવ અગર નરકગતિમાં જેટલી આયુષ્યની સ્થિતિ પોતાને ભોગવવાની હોય, તે પૂરી કરીને માનસરોવર પ્રત્યે જેમ હંસ ઉતરી આવે છે, તેમ તીર્થંકર માતાની કૂખે અવતરે છે.

સામાન્ય મનુષ્યની માફક તીર્થંકર પણ નવ માસ પર્યન્ત ગર્ભાવાસમાં રહે છે, પરંતુ ઇતર મનુષ્યો ગર્ભમાં જેટલી વેદના ભોગવે છે, તેટલી વેદના તીર્થંકરનો જીવ ભોગવતો નથી. હવે તમામ તીર્થંકર મહારાજાઓ શ્રીમહાવીર ભગવાનની માફક નવ માસ અને સાડા સાત દિવસ સુધી ગર્ભાવાસમાં રહે, એવો નિયમ નથી. કોઇ તીર્થંકર તેનાથી અધિક સમય તો કોઇ તેથી ન્યૂન સમય પણ રહે છે.

જ્યારે શ્રીતીર્થંકર મહારાજનો જન્મ થાયછે, ત્યારે તેજ વખતે 'સૌધર્મ' નામનું ઇંદ્રનું આસન કંપાયમાન થાય છે. તે સમયે તે ઇંદ્ર અવધિજ્ઞાન વડે ઉપયોગ આપી શ્રીતીર્થંકર મહારાજનો જન્મ થયો, એમ જાણી જાય છે, અને તત્કાળ સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, જે દિશામાં શ્રીતીર્થંકર દેવનો જન્મ થયો હોય છે, તે દિશા તરફ સાત આઠ પગલાં ચાલી નમસ્કાર પૂર્વક શ્રીભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.

શ્રીપ્રભુનો જન્મોત્સવ કરવા સારૂ જેમ સૌધર્મેન્દ્ર સપરિવાર આવે છે તેજ પ્રમાણે અનુક્રમે બીજા ઇંદ્રો પણ પ્રભુના જન્મોત્સવમાં લાભ લે છે.

તે ઇંદ્રો મળીને પ્રભુને મેરૂ શિખરઉપર લઇ જાય છે, ત્યાં પાંડુક વનની અંદર પાંડુકશિલા નામની શિલા ઉપર સિંહાસન રચી, તેમાં સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુને ખોળામાં લઇને બેસે છે. ત્યારબાદ લૌકિક તીર્થોનાં જળ તેમજ પુષ્પ વિગેરે સુગંધીદાર દ્રવ્યમિશ્રિત જળ વડે પ્રભુનો અભિષેક કરે છે. પછી અનેક પ્રકારની ભક્તિ-ભાવ પૂર્વક પ્રભુજીને લઈ જઇને તેમની માતાજી પાસે મૂકી આવે છે.

ત્યાર પછી ચોસઠ ઇંદ્રો સાથે મળી આ જંબૂદ્વીપથી આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપમાં જઇ શાશ્વત જિન મંદિરોની અંદર અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ કરે છે. તે પૂર્ણ થયા બાદ આત્માને ધન્ય માનતા પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે જાય છે.

હવે અહીંઆં પ્રભુ પણ દ્વિતીયાના ચંદ્રની માફક દિવસે દિવસે વૃદ્ધિગત થતા જાય છે, અને તેમની આકૃતિ પણ અતિ સુંદર હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

द्विजराजमुखो गजराजगतिररुणोष्ठपुटः सितदन्ततति: ।
शितिकेशभरोऽम्बुजमञ्जुकरः सुरभिश्वसितः प्रभयोल्लसितः ॥१॥
मतिमान् श्रुतिमान् प्रथितावधियुक् पृथुपूर्वभवस्मरणो गतरुक् ।
मतिकान्तिधृतिप्रमुखैरचगुणैर्जगतोऽप्यधिको जगतीतिलकः ॥२॥

અર્થાત્-જેમનું મુખ ચંદ્રમા જેવું છે, ઐરાવત હાથી જેવી જેની ગતિ છે. ઓષ્ઠરૂપી પત્ર લાલ છે, દાંતની શ્રેણી સફેદ છે, કેશનો સમૂહ કાળો છે, કમલના જેવો નાજુક જેમનો હાથ છે, સુગંધીવાળો શ્વાસ છે, કાંતિથી જેઓ દેદિપ્યમાન છે, મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોવા સાથ જેમનું અવધિજ્ઞાન પણ વિસ્તારવાળું છે, પૂર્વભવનું સ્મરણ પણ જેમને વિસ્તારવાળું હોય છે, તેમજ રોગરહિત હોઇ, મતિ, કાંતિ અને ધીરજ વિગેરે ગુણોવડે કરીને જેઓ સમસ્ત જગતથી ચઢીયાતા છે, એવા શ્રીપ્રભુ જગતના તિલક સમાન છે.

જ્યારે પ્રભુ યૌવનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે માતપિતાઓ વિવાહને માટે આગ્રહ કરે છે. આ અવસરે પ્રભુજી અવધિજ્ઞાન દ્વારા પોતાને ભોગ્યકર્મ બાકી છે, કે નહિ; તેનો વિચાર કરી લે છે. જો તેમને "ભોગ્યકર્મ હજુ બાકી છે," એવું માલૂમ પડે, તો (પોતાના શિર પર રહેલું કરજ દેવુંજ પડશે, એમ ધારી) વિવાહિત થાય છે; અને જો ભોગ્ય કર્મ બાકી નથી, એમ તેમને માલૂમ પડે, તો શ્રીનેમનાથજી અને મલ્લિનાથજીની માફક વિવાહમાં જોડાતા નથી. વિવાહિત થએલ તીર્થંકરોને પુત્રાદિક પણ થાય છે; તેવી રીતે જ્યારે ભોગ્ય કર્મનો અંત થવા આવે છે, ત્યારે લોકાંતિક દેવ શ્રીપ્રભુ પાસે આવી પ્રાર્થના પૂર્વક સૂચના કરે છે કે "હે ભગવન્ કર્મ રૂપ કિચ્ચડમાં ડૂબી રહેલા આ સંસારનો ઉદ્ધાર કરો, અને તીર્થ પ્રવર્ત્તાવો" જો કે પ્રભુજી સ્વયં પોતાના અવધિજ્ઞાન વડે દીક્ષાના સમયને જાણે છે, તથાપિ આ લોકાંતિકદેવોનો અનાદિ કાળથી એવા આચાર હોવાથી તેઓ પૂર્વોક્ત પ્રાર્થના કરે છે. આ વખતે દરેક તીર્થંકરો પોતાના માતપિતા અગર વડિલ બંધુ પ્રભૃતિની સમ્મતિ લઈ વાર્ષિકદાન દેવું શરૂ કરે છે. એક પ્રહર સુધી યાચકો જે કાંઈ માગે, તેટલું તેની ઇચ્છા પૂર્વક દાન આપે છે.

ત્યારબાદ હમેશાં એક કરોડ અને આઠ લાખ સોનામહોરોનું દાન કરે છે. એકંદર, એક વરસની અંદર, જેટલી સોના મહોરોનું દાન કરે છે, તેની સંખ્યા આ છે:—

वत्सरेण हिरण्यस्य ददौ कोटीशतत्रयम् ।
अष्टाशीतिं च कोटीनां लक्षाशीतिं च नाभिभूः ॥१॥

અર્થાત્—એક વર્ષમાં ૩૮૮ ક્રોડ અને ૮૦ લાખ સોના મહોરોનું દાન આપે છે.

વળી પોતાનું રાજ્ય પણ પુત્રાદિકને વહેંચી આપે છે, કે જેથી કરીને પાછળથી કલેશ પેદા ન થાય. આવી રીતે સમસ્ત પ્રકારની મૂર્છા ઉતારીને મહોત્સવ પૂર્વક શિબિકા (પાલખી) માં આરોહિત થઇ શહેરની બહાર અશોકવૃક્ષની નીચે જઇ શિબિકાથી નીચે ઉતરે છે. અહીંઆં, જેવી રીતે મયૂર પોતાના પીછાંનો ત્યાગ કરે, તેવી રીતે સમસ્ત આભૂષણો ઉતારી નાંખી પ્રભુજી સ્વયમેવ પંચમુષ્ટિ લોચ કરે છે, અર્થાત્ કેશાપનયન કરે છે. આ સમયે ઇન્દ્ર મહારાજ આવીને પ્રભુને દેવદૂષ્ય (વસ્ત્ર) અર્પણ કરે છે., આજ વખતે ભગવાનને ચતુર્થ **મનઃપર્યાયજ્ઞાન** ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ભગવાન સર્વ પાપ વેપારનો ત્યાગ કરી, અનગાર પદ ધારણ કરી, જ્યાં દીક્ષા લીધી હોય ત્યાંથી વિહાર કરી ગ્રામાનુગ્રામ વિચરે છે.

પરંતુ જ્યાં સુધી પોતાને પાંચમું કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાં સુધી પોતે મૌન રહે છે, અર્થાત્ કોઇને ઉપદેશ આપતા નથી. કારણકે જ્યાં સુધી પોતાને સૂક્ષ્મ તેમજ વ્યવહિત અને ઘણે દૂર રહેલી વસ્તુઓનું જ્ઞાન યથાસ્થિત થાય નહિ, ત્યાં સુધી વચન વર્ગણામાં ફારફેર થઇ જવાનો સંભવ છે. માટેજ પ્રભુજી કેવળજ્ઞાનને પામ્યા સિવાય કોઇને ઉપદેશ આપતા નથી.

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, ભુવનપતિ, અને વૈમાનિક એ નામોથી ઓળખાતા ચાર પ્રકારના દેવતાઓ, જે સમવસરણ રચે છે, તેની અંદર પોતે બિરાજમાન થઇ દ્વાદશ પરિષદ્ (સભા) સમક્ષ ધર્મોપદેશ દેવો શરૂ કરે છે, તેને દેશના કહે છે. આ દેશનાના કંઇક સ્વાદનો અનુભવ આગળ ઉપર વાંચકોને સારી રીતે કરાવવામાં આવશે,

જ્યાં સુધી તીર્થંકર મહારાજાઓને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધીમાં પોતે દેવ, મનુષ્ય અને તીર્યચોએ કરેલા ઘોર ઉપસર્ગ અને પરિસહોને સમભાવ પૂર્વક સહન કરે છે. જેમકેઃ—

पन्नगे च सुरेन्द्रे च कौशिके पादसंस्पृशि ।
निर्विशेषमनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ १ ॥

એક વખત, શ્રીવીરપ્રભુના ચરણકમળનો સ્પર્શ ઇંદ્રમહારાજે ભક્તિના આવેશથી કર્યો હતો, તેજ વીર પ્રભુના ચરણકમળનો સ્પર્શ ચંડકૌશિકનામના સર્પે દ્વેષબુદ્ધિથી કર્યો હતો. ચંડકૌશિક સર્પે વિચાર્યું હતું કે—' અરે ! આ વળી મ્હારા સ્થાનમાં કોણ આવીને ઉભો છે ? હું સપાટામાં દંશ મારીને તેને જમીન ઉપર પટકી દઇ પંચત્વને પમાડી દઉંછું. '

આ પ્રમાણે બન્ને કૌશિક (એક કૌશિક ઇંદ્ર અને બીજો કૌશિક સર્પ) ના સ્પર્શ કરવાના વિચારમાં તદ્દન વિરૂદ્ધ ભાવ હતો, (એકની ભક્તિ અને બીજાનો દ્વેષ) છતાં ભગવાન વીરદેવની બુદ્ધિ તો બન્નેના ઉપર એક સમાનજ રહી. આવા રાગ-દ્વેષ રહિત પરમાત્મા વીરને મ્હારો નમસ્કાર થાઓ,અહા, પરમાત્માનું કેટલું બધું કારૂણ્ય ? વળી જૂઓ:-

कृतापराधेऽपि जने कृपामन्थरतारयोः ।
ईषद्वाष्पार्द्रयोर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥ १ ॥

અર્થાત્-સંગમદેવે એક રાત્રીની અંદર શ્રીવીરપ્રભુને અતિ કઠોર એવા વીશ ઉપસર્ગો કર્યા હતા. જે માંહેના માત્ર એકજ ઉપસર્ગથી મજબૂત બાંધાવાળા લૌકિક પુરૂષનું શરીર પણ એક ક્ષણ વારમાં નાશ પામી જાય, એવા વીશ ઉપસર્ગો પ્રભુએ સમભાવથી સહન કર્યા, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે અપરાધ કરનાર સંગમ નામના દેવ ઉપર પણ પ્રભુને અપૂર્વ કૃપાની લહેરી આત્મામાં ઉત્પન્ન થઇ, અને ' આ બિચારો મારા નિમિત્તે કર્મબંધન કરીને દુર્ગતિએ જાય છે. ' આવા વિચારમાં ઉતરતાં વિચારાધીન પ્રભુજીનાં નેત્રમાં જરા જળજળીઆં આવી ગયાં, એવાં શ્રીવીર પ્રભુનાં નેત્રોનું કલ્યાણ થાઓ.

આ પ્રકારે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા ધુરંધર કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યો પણ મુક્ત કંઠથી પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે.

આવી રીતે દરેક તીર્થંકરોએ ઉપસર્ગાવસ્થામાં સમભાવને સાચવી રાખ્યો છે. જૂઓ, શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ એક સમયે તાપસ આશ્રમની પાછળ વડ નીચે ધ્યાનમાં આરૂઢ થઇ સ્થિત રહ્યા હતા, તે સમયે કમઠ નામના એક અસુરે પ્રભુને ઘોર ઉપસર્ગો કરવામાં કાંઇપણ બાકી રાખી ન્હોતી, જ્યારે ધરણેંદ્રકુમારે તે ઉપસર્ગોનું ભક્તિભાવથી નિવા-

રણુ કરી પ્રભુમત્યેની પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શિત કરી, તોપણ ભગવાનની મનોવૃત્તિ તો તે બન્નેના ઉપર સમાનજ રહી:—

कमठे धरणेन्द्रे च स्वोचितं कर्म कुर्वति ।
प्रभुस्तुल्यमनोवृत्तिः पार्श्वनाथः श्रियेऽस्तु वः ॥ १ ॥

એ પ્રકારે સત્યકવિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે, એવા શ્રીભગવાન ક્લિષ્ટ કર્મના ક્ષયને અર્થે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં અપ્રતિબદ્ધ થઇ, પોતે શત્રુ મિત્રને સમદૃષ્ટિથી દેખતા ભૂપીઠપર વિચરે છે. તે આ પ્રમાણે:-

પ્રથમ તો '**નિર્મમ**' એટલે **મમત્વ** રહિતપણે પ્રભુ વિચરે છે. બીજુ 'અકિંચન' એટલે દ્રવ્યાદિ પરિગ્રહ રહિતપણે વિચરે છે, વળી 'કાંસ્યપાત્રની માફક સ્નેહ રહિતપણે' એટલે કે, જેમ કાંસ્યપાત્ર પાણીથી ખરડાતું નથી, તેમ ભગવાન કોઇપણ પદાર્થમાં ન ખરડાતાં નિર્લેપપણે રહે છે, વળી 'જીવની માફક અપ્રતિહત ગતિવાળા' 'ગગનની માફક નિરાધાર' 'શારદ સલિલની માફક સ્વચ્છ હૃદયવાળા' 'કમળની માફક નિર્લેપ' 'કચ્છપની માફક ગુપ્તેન્દ્રિય' 'સિંહની માફક નિડર' 'ભારંડ પક્ષિની માફક અપ્રમાદી' 'કુંજરની માફક શૌંડીર્યવાન' 'વૃષભની માફક બળવાન' એટલે કે જેમ બળદ ભાર વહન કરવામાં સમર્થ છે તેમ પ્રભુ પણ પોતે સ્વીકારેલા પંચમહાવ્રતોનો ભાર વહન કરવામાં સમર્થ છે. 'મેરૂની માફક નિષ્પ્રકંપ' 'સાગરની માફક ગંભીર' એટલે જેમ સમુદ્ર પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી, તેમ પ્રભુ પણ હર્ષ વિષાદનાં કારણો મળવા છતાં પણ અવિકૃત સ્વભાવવાળા રહે છે; વળી 'ચંદ્રની માફક શાંત' 'સૂર્યની માફક તેજસ્વી' તેમજ 'સુવર્ણની માફક સ્વચ્છ સ્વભાવી' એવા પ્રભુજી હોય છે, અર્થાત જેમ સુવર્ણ તાપ તાડનાદિ-કષ્ટના સમયમાં પણ પોતાના સ્વભાવને છોડતું નથી, તેમ ભગવાન કષ્ટ પરંપરા પ્રાપ્ત થયે છતે પણ સ્વભાવને છોડતા નથી. 'વસુંધરાની માફક સર્વસહ' ઇત્યાદિ અનેક વિશેષણ વિશિષ્ટ એવા શ્રીભગવાન તપસ્યાદિક કરતા છદ્મસ્થ ભાવને વ્યતીત કરે છે. ભગવાન જે તપસ્યાઓ કરે છે તે તમામ 'નિર્જલ' (ચઉવિહાર) હોય છે.

દાખલા તરીકે, શ્રીમહાવીર ભગવાને બાર વર્ષ ઉપરાન્ત ઘોર તપસ્યા કરી હતી. તેની અંદર ફક્ત ૩૪૯ પારણાં થયાં હતાં; તેમજ પૂર્વોક્ત સમયમાં નિદ્રા પણ માત્ર એક રાત્રી પ્રમાણજ કરી હતી. એકંદર રીતે શ્રીમહાવીરદેવે નીચેની તપસ્યાઓ કરી હતી:—

૧ છમાસી, ૧ પાંચદિવસ ન્યૂન છમાસી, ૯ ચોમાસી, ૨ ત્રિમાસી; ૨ અઢી માસી, ૬ દ્વિમાસી, ૨ દોઢમાસી, ૧૨ માસ ક્ષપણ, ૭૨ પંદર ઉપવાસ, ૨ દિન ભદ્રપ્રતિમા, ૪ મહાભદ્રપ્રતિમા, ૧૦ સર્વતોભદ્ર પ્રતિમા, ૨૨૯ છઠ, ૧૨ અઠમ.

આ પ્રમાણે હિસાબ લગાવતાં કુલ ૩૪૯ પારણાં કર્યાં હતાં. પૂર્વોક્ત ઘોર તપસ્યાના પ્રભાવથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અને અંતરાય એ ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી લોકાલોકને પ્રકાશ કરનારૂં એવું કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ શ્રીપ્રભુજી પૂર્વોક્ત સમવસરણની અંદર બેસી દેશના આપે છે. આ દેશના અર્ધમાગધી ભાષામાં હોય છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચની મળીને બાર પરિષદ્ એટલે પરખદાઓ આ સમયે ભરાય છે. સમસ્ત જીવો પરસ્પર વૈરભાવનો ત્યાગ કરીને શાંતિપૂર્વક શ્રીપ્રભુજીના વચનામૃતનું પાન કરે છે. હવે અહીંઆ જરૂર શંકા થશે કે તિર્યંચો કેવી રીતે સમજતા હશે? તેના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે, ભગવાનનાં વચનોમાંજ એવા પ્રકારની શક્તિ હોય છે કે જેના પ્રભાવથી સમસ્ત જીવો બરાબર સાંભળી શકે છે; તેમજ તેનો અર્થ સ્વસ્વભાષામાં સમજી પણ શકે છે. વર્ત્તમાન સમયમાં ઉદ્યમશીલ દેશની અંદર ઉદ્યમી પુરૂષો આજકાલ તિર્યંચોની ભાષા પણ સમજવા લાગ્યા છે; તેમજ તિર્યંચોને સમજાવવા માટે તો ભારતવર્ષના આજકાલના મનુષ્યો પણ શક્તિમાન છે, તો હવે અહીં વિચાર કરવાની વાત છે કે જ્યારે આમ છે તો આના કરતાં સરસ જમાનાની અંદર મહાપ્રતિભાશાલી શ્રીતીર્થંકર જેવા લોકોત્તર પુરૂષો તિર્યંચોને પોતાનું વક્તવ્ય સમજાવી શકે, તેમાં કાંઇ વિશેષ આશ્ચર્ય, વિચાર કરતાં જણાશે નહિ. માટે તેમાં શંકા કરવાની જરૂરત નથી. વળી જાતિ અને જન્મવૈરનો ત્યાગ પણ તિર્યંચો કેમ કરતા હશે? તો તેનો ઉત્તર નહિ આપતાં હું યોગશાસ્ત્રાદિ ગ્રંથો જોવાની ભલામણ કરૂં છું. યોગીઓનો પ્રભાવ અવાચ્ય અને અગમ્ય છે કે જે પ્રભાવનો ખ્યાલ પણ આપણા અલ્પબુદ્ધિ જનોના મનમાં એકદમ આવી શકતો નથી; પરંતુ આ વાત તમામ દર્શનવાળાઓ કબૂલ રાખે છે.

આજકાલ સાયન્સવિદ્યાના પ્રતાપે વૈજ્ઞાનિકશાસ્ત્રીઓ વનસ્પતિ જેવા એકેન્દ્રિય પદાર્થોમાં પણ અપૂર્વ શક્તિઓનો અનુભવ કરી શકે છે, તો જેઓએ તપ, જપ, સમાધિ વિગેરે ગુણો વડે કરીને આત્મશક્તિ

પ્રકટ કરી છે, એવા યોગઓનો પ્રભાવ અચિંત્ય હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? અલબત્ત! એટલું તો ખરૂં કે સૃષ્ટિ વિરૂદ્ધ કાર્યોની અંદર બુદ્ધિમાન માણસ મળતો થઇ શકતો નથી. જેમકેઃ—

અપૌરૂષેય વચન (કારણ કે વચન અને વળી અપૌરૂષેય એ બે પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે), કુમારી કન્યાને પુત્રનો જન્મ થવો, શિરોભાગમાંથી ધ્વનિ નિકળવી, પર્વતની પુત્રી, સમુદ્રનું પાન અને તેને પાછું પેશાબ દ્વારા બહાર કાઢવું, કાનથી પુત્રનો જન્મ, જંઘાથી પુત્રનો જન્મ, માછલીથી મનુષ્યનો જન્મ, કુશાથી મનુષ્યની પેદાશ, ચાર હાથવાળો પુરૂષ, દશ શિરનો મનુષ્ય, ઇત્યાદિક વાતો કે જે અનુભવથી વિચારતાં અઘટિત માલૂમ પડે છે, તેવી એક પણ વાત શ્રીતીર્થંકર મહારાજની પ્રરૂપેલી નથી. કેવળ જગજ્જીવના હિતને માટે, તેમજ પોતાની ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોના ક્ષયને અર્થે અગ્લાનપણે તેઓ દેશના આપે છે, તે દેશનાનું યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છેઃ—

દેશનાનું સ્વરૂપ.

"હે ભવ્ય જીવો! આ સંસારનાં ક્લેશોથી જો તમે કંટાળ્યા હો, જન્મ જરા અને મરણના દુઃખોથી ઉદ્વિગ્ન થયા હો, અને આ ભવાટવીનો સંગ છોડી મુક્તિમંદિરમાં જવાની જો તમારી વાસ્તવિક ઇચ્છા હોય તો 'વિષય રૂપી વિષવૃક્ષની છાયા તળે એક ક્ષણવાર પણ વિશ્રામ કરશો નહિ. વિદેશ જનાર તરૂણવયવાળા પુરૂષને જેમ એક વૃદ્ધ માણસ હિત શિક્ષા આપે કે 'તું અમુક સ્થળમાં જઇશ નહિ, અને કદાચ જઇ ચડે તો સાવચેતી રાખજે.' તેજ પ્રમાણે જ્ઞાની પુરૂષોએ પૂર્વોક્ત હિતશિક્ષા કલ્યાણની અભિલાષાવાળા ભવ્ય પુરૂષોને આપેલી છે. વિષયરૂપ વિષવૃક્ષની શક્તિ ઘણીજ અજબ છે, તે વિષયની છાયા ત્રણ જગતની સીમા પર્યન્ત વિસ્તાર પામેલી છે. તે છાયાના પ્રતાપમાંથી કોઇ ભાગ્યેજ બચી શકે છે. તેણે નામધારી ત્યાગીઓને ભોગી બનાવી દીધા છે. જ્યારે ભોગીઓને તો સર્વથા પાયમાલજ કરી મૂકયા છે. ઝાઝું ક્યાં સુધી કહેવું? તેણે દેવ, દાનવ, હરિ, હર, બ્રહ્મા વિગેરે દેવોની પાસે પણ દાસપણું આચરણ કરાવેલું છે. આ વિષયરૂપ વિષવૃક્ષની છાયામાંથી સર્વથા અલગ રહેવા સારૂ મહાપુરૂષોનો હિતોપદેશ પરંપરાથી ચાલતો આવેલો છે. જે લોકો આવા મહાપુરૂષોના વચનો ઉપર વિશ્વાસ નહિ રાખતાં સ્વતંત્રતામાં ખેંચાઇ જાય છે, અને પાછી મનઃકલ્પિત

વિચાર શ્રેણીમાં ગુથાઇ જઇ પૂર્વોક્ત વિષયરૂપી વિષવૃક્ષની છાયા તળે વિશ્રામ લેવા દોરાઇ જાય છે, તેઓ ક્ષણવારમાં આત્મસત્તાનો નાશ કરી, મોહમદિરાના પાનથી મૂર્છિત થઇ કૃત્યાકૃત્ય સંબંધી વિવેક બુદ્ધિને જલાંજલી આપી મનમાં આવે તેમ બોલવા અથવા આચરણ કરવા લાગે છે. ખરૂં કહીએ તો વિષય, વિષ કરતાં પણ બળવાન છે. કારણ કે વિષ તો જીવને આભવમાંજ મરણ રૂપી ફળ આપનાર છે, પરંતુ વિષય ભવોભવમાં મરણનાં અનિષ્ટ ફળોને ઉત્પન્ન કરે છે. ચોરાશી લાખ જીવયોનિ એટલે કે જીવોની ઉત્પતિનાં સ્થાન છે, તેની અંદર અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કરાવનાર પણ ખરેખર, આ વિષયજ છે.

એ વાતને દરેક દર્શનકારો એકી અવાજે સ્વીકારે છે કે, આ સંસારની અંદર સર્વથી ઉત્તમ યોનિ મનુષ્યનીજ છે, કારણ કે મનુષ્ય યોનિ વિના ઇતર યોનિદ્વારા મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. અલબત ! કેટલીક ઇતર યોનિદ્વારા દેવગતિ પામી શકાય છે. સામાન્ય રીતે તમામ યોનિની અંદર પ્રાણી માત્રને વિષય સેવનની ઇચ્છા થાય છે. કેટલીએક જગ્યાએ વિષયનું સેવન બરાબર હોય છે, જ્યારે કેટલીએક યોનિઓમાં વિષયની ચેષ્ટા માત્ર હોય છે, તોપણ વિષયનો સર્વથા અભાવ તો કોઇ ઠેકાણે નથી. છતાં મનુષ્ય યોનિની અંદર જો માણસમાં તત્ત્વજ્ઞાન પેદા થાય, તો વિષયનો અભાવ થઇ શકે છે. તેજ કારણથી મનુષ્ય યોનિની શ્રેષ્ઠતા છે. અન્યથા મનુષ્ય યોનિમાં પણ અનાદિ કાળથી વિષય સેવન ચાલ્યું આવેલું હોય છે, અને તેજ કારણથી પરમ પૂજ્ય વાચકમુખ્ય **શ્રીઉમાસ્વાતીજી** મહારાજ કહે છે:—

भवकोटिभिरसुलभं मानुष्यकं प्राप्य कः प्रमादो मे ।
न च गतमायुर्भूयः प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥ १ ॥

અર્થાત્—ક્રોડો જન્મ વડે કરીને પણ અત્યંત દુર્લભ એવા મનુષ્ય ભવને પામીને મને આ શો પ્રમાદ છે? કેમકે દેવરાજ એટલે કે ઇન્દ્રને પણ ગએલું આયુષ્ય ફરી મળનાર નથી.

તાત્પર્ય એ છે કે વ્યાવહારિક પક્ષમાં સમર્થ એવા ઇંદ્ર દેવતાઓ પણ મરણની આગળ શરણાગત થઇ જાય છે, તો પછી આપણા જેવા પામરોની શી ગતિ છે? પ્રમાદ ભવ્ય જીવોના શિર ઉપર રહેલો એક પક્કો દુશ્મન છે. પ્રમાદ એજ કટ્ટો વૈરી છે કે જે જીવોને ઉપાડીને

સંસારસમુદ્રમાં ફેંકી દે છે. ઉપરના શ્લોકની અંદર 'कः प्रमादो मे ' એમ જે કહેવામાં આવ્યું, તેમાં 'પ્રમાદ 'શબ્દથી પાંચે પ્રકારના પ્રમાદોનું ગ્રહણ થઇ શકે છે. પરંતુ તે પાંચની અંદર પણ મુખ્ય વિષયજ છે. બાકીના ચાર જે મદ્ય, કષાય, નિંદ્રા, અને વિકથા છે; તે તો તેના કાર્યરૂપ છે. કારણ કે વિષયી પુરૂષ પ્રાયઃ વ્યસની હોય છે. વળી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ–આ ચાર કષાયો પણ વિષય નિમિત્તેજ થાય છે. રાગ દ્વેષ તો તેના સહચારીજ છે. જ્યારે નિદ્રા અવ્યભિચરિત રીતે વિષયી માણસની સેવા કરે છે. તેમજ સ્ત્રીકથાદિક વિકથાઓ તો વિષયી માણસના શિરપર વિધિના લેખની માફક લખાએલીજ હોય છે. શ્રીકોટ્યાચાર્યજી સૂત્રકૃતાંગની ટીકામાં લખે છે કેઃ—

> निर्वाणादिसुखप्रदे नरभवे जैनेन्द्रधर्मान्विते
>
> लब्धे स्वल्पमचारुकामजसुखं नो सेवितुं युज्यते ।
>
> वैडूर्यादिमहोपलौघनिचिते प्राप्तेऽपि रत्नाकरे
>
> लातुं स्वल्पमदीप्तिकाचशकलं किं चोचितं सांप्रतम् ? ॥ १ ॥

અર્થાત્—શ્રીજૈનેન્દ્રના ધર્મથી યુક્ત, તેમજ નિર્વાણ અને સ્વર્ગાદિના સુખને આપનાર એવા મનુષ્ય જન્મને પામીને, અમનોજ્ઞ અને સ્વલ્પ એવા વૈષયિક સુખને સેવવું કદાપિ યોગ્ય નથી, જેમકે વૈડૂર્યાદિ મહારત્નરાશિથી પરિપૂર્ણ એવા રત્નાકરની પ્રાપ્તિ થયા પછી થોડી કાન્તિવાળા કાચના ટુકડાને ગ્રહણ કરવો શું ઉચિત છે? કદાપિ નહિ. હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! થોડા માટે ઝાઝું ગુમાવવું વ્યાજબી નથી. નિગોદમાંથી ચડતાં ચડતાં મનુષ્યનો જન્મ પ્રાપ્ત થયો, હવે માત્ર વિષયનો સંગ તજવો, એજ બાકી છે. જો તે ક્રૂરકર્મવાળા પાપી વિષયનો તમે સંગ નહિ તજશો, તો કલ્યાણ તમારાથી સેંકડો ગાઉ દૂર ભાગતું રહેશે, એ વાત નિર્વિવાદ પણે તમારે હૃદયમાં ધારણ કરી રાખવી.

મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા દેખાડવા સારૂ શાસ્ત્રકારોએ દશ દૃષ્ટાન્તો આપેલાં છે; કે જેનો ઉલ્લેખ અન્ય પ્રસંગે આગળ ઉપર કરવામાં આવનાર હોવાથી, અત્યારે તેને અહીં નહિ બતાવતાં સંસારની અંદર ઉત્તરોત્તર કઇ કઇ વસ્તુઓ દુર્લભ છે, તેજ બતાવવું ઉચિત સમજાય છે. કહ્યું છે કેઃ— ... ...

भूतेषु जङ्गमत्वं तस्मिन् पञ्चेन्द्रियत्वमुत्कृष्टम् ।
तस्मादपि मानुष्यं मानुष्येऽप्यार्यदेशश्च ॥ १ ॥
देशे कुलं प्रधानं कुले प्रधाने च जातिरुत्कृष्टा ।
जातौ रूपसमृद्धी रूपे च बलं विशिष्टतमम् ॥ २ ॥
भवति बले चायुष्कं प्रकृष्टमायुष्कतोऽपि विज्ञानम् ।
विज्ञाने सम्यक्त्वं सम्यक्त्वे शीलसंप्राप्तिः ॥ ३ ॥
एतत्पूर्वश्चायं समासतो मोक्षसाधनोपायः ।
तत्र च बहु संप्राप्तं भवद्भिरल्पं च संप्राप्यम् ॥ ४ ॥
तत्कुरुतोद्यममधुना मदुक्तमार्गे समाधिमाधाय ।
त्यक्त्वा संगमनार्यं कार्यं सद्भिः सदा श्रेयः ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—એકેન્દ્રિયમાંથી ત્રસપણું પામવું દુર્લભ છે. ત્રસપણામાં પંચેન્દ્રિયપણું ઉત્કૃષ્ટ છે, પંચેન્દ્રિયપણું પામે પણ મનુષ્યભવ, મનુષ્યભવમાં પણ આર્યદેશ, (૧) આર્યદેશમાં પણ પ્રધાનકુળ, પ્રધાનકુળ પામ્યા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ જાતિ, ઉત્કૃષ્ટ જાતિની અંદર પણ રૂપ અને સમૃદ્ધિ; વળી રૂપ-સમૃદ્ધિનો જોગ થયા છતાં પણ વિશિષ્ટતમ બળની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. (૨) બળ પ્રાપ્ત થતાં પણ દીર્ઘ આયુષ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્યમાં પણ વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પુણ્યોદયથીજ થાય છે, તેમજ વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ દુર્લભ અને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિમાં પણ સદાચારની પ્રાપ્તિ ઘણીજ દુર્લભ છે. (૩) આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સંક્ષેપ થકી મોક્ષ સાધનનો ઉપાય બતાવ્યો છે.

ભવ્યો ! તમોને ઘણું મળી ચૂકયું છે, હવે માત્ર થોડું મળવું બાકી છે, (૪) માટે હે ભવ્યો ! મેં કહેલા માર્ગમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ સમાધિને સ્વીકારવા હમણાં ઉદ્યમ કરો, કારણ કે અનાર્ય સંગતનો ત્યાગ કરી હમેશાં સત્પુરૂષોએ શ્રેયઃ સાધન કરવું, એજ ઉચિત છે. કદાપિ વિષય કષાયાદિ દુર્ગુણોમાં પડવું જોઇએજ નહિ.

મહા પુણ્યરાશિ વડે આ મનુષ્ય જન્મ રૂપી કલ્પવૃક્ષ પ્રાપ્ત થયું છે. સત્ય, સંતોષ, પરોપકાર, ઇન્દ્રિયજય, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, સંમ-

ભાવ, વિવેક અને વિનયાદિક આ મનુષ્ય જન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પો છે, માટે તેની રક્ષા કરો. જેનાથી સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ ઉત્તમ અને અક્ષય ફળોની પ્રાપ્તિ થઇ શકે.

દુનિયામાં લાખો બલકે કરોડો વસ્તુઓ કર્મબંધનના હેતુભૂત છે, પરન્તુ તેની અંદર લૌકિક વ્યવહારમાં જમીન, જોરૂ અને જર–એ ત્રણ કલેશના ઘર છે, એમ આબાલગોપાલ દરેકના મનની અંદર પ્રતિબિંબિત થયેલ છે. વળી આ ત્રણ ચીજોની અંદર પણ જોરૂ (સ્ત્રી) એ સૌથી બળવાન્ કલેશનું કારણ છે. તેનું કારણ એજ છે કે, જ્યારે માણસને સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેણીની ખાતર તેને જમીનની પણ તપાસ કરવી પડે છે. વળી જમીન અને સ્ત્રી એ બે જયારે ભેળા થાય, ત્યારે તેને જરની (પૈસાની) જરૂરીઆત પડે છે. જર, નીતિ વડે ઉપાર્જન કરવા છતાં પણ તેમાં અઢાર પાપસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થવા સંભવ છે, તો પછી તેને (પૈસાને) અનીતિ પૂર્વક એકઠું કરનાર કેવાં કર્મ વડે બદ્ધ થઇ શકે, તેનો વિચાર વાંચકવર્ગ સ્વયં કરી શકે તેમ છે. સ્ત્રી સંગથી વિમુક્ત થએલ પુરૂષ સર્વ પાપથી વિમુકત છે, એમ કહેવામાં કશી જાતની અતિશયોક્તિ નથી. અને સ્ત્રીસંગમાં ફસાએલો પુરૂષ પોતાનું સર્વસ્વ હારી ગયો છે, એમ સમજવું પણ લગારે ખોટું નથી. એક કવિએ ઠીકજ કહ્યું છે કે ' હે સંસાર ! વચમાં વનિતારૂપી મહાનદી ન પડેલી હોત, તો તને તરવામાં લગારે મુશ્કેલી જેવું નથી. યતઃ—

संसार ! तव निस्तारपदवी न दवीयसी ।
अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे ! मदिरेक्षणाः ॥ १ ॥

જીવોને સંસાર રૂપ મહા અરણ્યમાં ફસાવવા સારૂ દુષ્ટ કર્મ મહારાજાએ કામિની રૂપી જાળ પાથરેલી છે, કે જેની અંદર જાણ અને અજાણ બન્ને ફસાઇ જાય છે. કહ્યું છે કે.—

हयविहिणा संसारे महिलारूवेण मण्डिअं पासं ।
बज्झन्ति जाणमाणा अयाणमाणा वि बज्झन्ति ॥ १ ॥

' જગતમાં શૂરવીર કોણ ? ' એવો જો પ્રશ્ન કરવામાં આવે, તો તેનો સાચો જવાબ એજ છે કે ' જે સ્ત્રીચરિત્રથી ખંડિત ન થાય

તેજ.' ભવ્યો ! સ્ત્રીનું ચરિત્ર અતિગહન છે. જે મહાપુરૂષો જગતના આધાર રૂપ ગણાતા હતા, તેઓ પણ સ્ત્રીચરિત્રના ફાસલામાં ફસાઇ લોક લજ્જાનો ત્યાગ કરી દુ:ખનાં ભાજન થયેલા આપણે પ્રત્યક્ષ અને શાસ્ત્રીય કથાઓથી જોઇએ છીએ.

એક વખત મુંજરાજ પોતે ભિક્ષા માગવા ગયો હતો, તેવામાં એક સ્ત્રીએ એક માંડાના બે ટુકડા કર્યા, તેમાંથી ઘીનાં બિંદુ નીચે ટપકવા લાગ્યાં, આ જોઇને તરત મુંજરાજના મનમાં નીચે પ્રમાણે કલ્પના થઇ, અને તે બોલ્યો:—

रे ! रे ! मंडक मा रोदीर्यदहं खण्डितोऽनया ।

रामरावणमुञ्जाद्याः स्त्रीभिः के के न खण्डिताः ॥ १ ॥

અરે મંડક ! આ સ્ત્રીએ તને ખંડિત કર્યો, તેથી તું રો નહિ. સ્ત્રીએ તને એકલાને ખંડિત કર્યાં કર્યો છે. રામ, રાવણ અને મુંજ પ્રમુખ સર્વે એટલે આખું જગત સ્ત્રીઓ વડે ખંડિત થએલું છે.

આજ મુંજ રાજા એક વખત કૂવાને કિનારે જઇને ઉભો હતો, તેવામાં સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા આવી. આ વખતે કૂવા ઉપર બનાવેલું યંત્ર (રેંટ) સ્ત્રીઓના ચલાવવાથી શબ્દ કરવા લાગ્યું. તે જોઇને મુંજ બોલ્યો:—

रे ! रे ! यन्त्रक ! मा रोदीः कं कं न भ्रमयन्त्यमूः ।

कटाक्षाक्षेपमात्रेण कराकृष्टस्य का कथा ? ॥ १ ॥

અહયા યંત્ર ! તું રો નહિ. સ્ત્રીઓએ કેવળ ભ્રકુટીના ભમાડવા વડે કરીને કોને કોને નથી ભમાડ્યા ? તને તો ભલા બે હાથથી ભમાડે છે, તો તારા ભ્રમણમાં મને કંઇ પણ આશ્ચર્ય નથી. તેટલા માટે હું તારી કમતાકાદ સમજતો નથી.

આ વિષયને હવે વધારે નહિ લંબાવતાં ભવ્ય પુરૂષોને માટે માત્ર એટલીજ ભલામણ બસ થશે કે, હે ભવ્યો ! તમે અનતી કોશીશે વિષય વાંછા છોડવાને પ્રયત્નશીલ થાઓ. આવો ઉત્તમ મનુષ્ય દેહ પામી શાસ્ત્રશ્રવણ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા, દેવગુરૂની સેવા અને શક્તિનો વિચાર કરીને સ્વીકાર કરેલા નિયમોને પાળો, આગળ વધો અને વિષયરૂપ વિષવૃક્ષની છાયાથી હમેશાં બચતા રહો.

શ્રીઋષભદેવ ભગવાન જે વખતે શ્રીઅષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સમોસર્યા

હતા, તે વખતે ભરત રાજાની આજ્ઞાથી ચીડાએલા, ક્રોધ દાવાનળથી સંતપ્ત થએલા, માન વિષધરથી ડસાએલા, માયા જાળમાં ફસાઇ ગએલા અને લોભ મહામલ્લથી પરાજિત થએલા એવા શ્રીભગવાનના અઠાણું પુત્રો પ્રભુ પાસે આવ્યા. પ્રભુના દર્શનમાત્રથી તેઓ પૂર્વોકત વિશેષણોથી રહિત બની, શાંત થઇ, હાથ જોડી, માન મોડી, વિનય ભાવથી નમ્રીભૂત થઇ વંદના કરીને જ્યારે નીચે બેઠા, ત્યારે કેવળજ્ઞાનથી પ્રભુએ સર્વ ભાવ જાણી તેઓને અંગારદાહકનુ દૃષ્ટાન્ત આપ્યું. આ દૃષ્ટાન્તનો સારાંશ એ છે કેઃ—એક અંગારદાહક (અંગારાને બનાવનાર) પોતાને પીવા જેટલું પાણી લઇ વનમાં જ્યાં ભઠ્ઠી હતી, તે ઠેકાણે ગયો. પરંતુ તાપના વિશેષ જોરથી પાણી જોઇએ તે કરતાં વધારે વપરાયું. છેવટે તાપ વધતો ગયો, અને પાણી તો થઇ રહ્યું, તૃષાથી પીડિત થએલો તે ઘર તરફ વળ્યો. રસ્તામાં એક ઝાડ જોયું; તેની નીચે બેઠો. ક્ષણવારમાં નિદ્રા આવી સ્વપ્નવશ થયો. સ્વપ્નાવસ્થામાં તે, તૃષિત હોવાથી પાણી પીવા ચાલ્યો. નદી, સરોવર, કૂવા વિગેરે સર્વ પી ગયો, પણ તૃષા શાંત ન થઇ. એટલે એક વનની અંદર એક ઉજ્જડ કૂવો જોયો, ત્યાં ગયો. ઘાસના પૂળાવતી તેમાંથી પાણી કાઢવા લાગ્યો, તેની અંદરથી જરાજરા જલબિન્દુ ટપકતાં હતાં, તેને પીવા લાગ્યો, હવે હે મહાનુભાવો ! આ સ્થળે વિચારવાની વાત છે કે, નદી સરોવર અને કૂવાનું પાન કરવા છતાં પણ જેની તૃષા શાંત ન થઇ, તેની તૃષા ઘાસના અંત ભાગમાં લટકતા બિંદુથી શાંત થાય ખરી ? કદાપિ નહિ. તેવીજ રીતે આ જીવે અનાદિ કાળથી સંસાર ચક્રમાં ભમતાં ભમતાં સુરાસુરોના ભોગો બહુશઃ ભોગવેલ છે, તે જીવને હવે આ ક્ષણ ભંગુર મનુષ્યના તુચ્છ ભોગોથી તૃપ્તિ થાય ખરી કે?

આ સાંભળી અઠાણું પુત્રોમાંથી સૌથી મ્હોટો પુત્ર બોલ્યોઃ–હે પ્રભો ! આપની વાત સત્ય છે. આપના સ્વહસ્તથી મળેલી રાજલક્ષ્મી વડે અમે સંતુષ્ટ છીએ; અધિકની ઇચ્છા અમે રાખતા નથી, તોપણ અમારી વિનંતિ એટલીજ છે કે ભરત, વારંવાર અમારા પર દૂતો મોકલી અમારા માનનો ભંગ કરે છે, જેથી કરીને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે ઉત્પન્ન થયા છે. અમારો સર્વનો વિચાર, ભરતની સાથે યુદ્ધ કરવાનો થયો છે, ફકત આપની આજ્ઞા બાકી છે, આવા પ્રકારનાં પુત્રનાં વચનો સાંભળીને કરૂણાસાગર પ્રભુએ, આ પ્રમાણે દેશના દેવી શરૂ કરીઃ—

પ્રભુની દેશના.

दुष्प्रापं प्राप्य मानुष्यं सौम्याः! सर्वाङ्गसुन्दरम् ।
धर्मे सर्वात्मना यत्नः कार्यः स्वात्मसुखार्थिभिः ॥ १ ॥

હે સૌમ્ય જનો! દુઃખે કરી પામવા લાયક અને સર્વાંગ સુન્દર એવા મનુષ્ય જન્મને પામીને સ્વાત્મ કલ્યાણના અર્થિ પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રકારે ધર્મારાધનમાં યત્ન કરવો. તે મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિમાં થયા પછી જે કંઇ કરવાનું છે, તે આ છેઃ—

दुष्कर्म बन्धनोपाया अन्तरायाः सुखश्रियाम् ।
तपसामामया हेयाः कषायाः प्रथमं बुधैः ॥ १ ॥

દુષ્ટકર્મબંધનના હેતુ ભૂત, સુખ રૂપ લક્ષ્મીમાં અંતરાયભૂત, અને તપસ્યાઓની અંદર રોગભૂત એવા કષાયોને પંડિત પુરૂષોએ પ્રથમ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. વળી કહેલું છે કેઃ—

सकषायो नरः सत्सु गुणवानपि नार्थ्यते ।
यतो न विषसंपृक्तं परमान्नमपीष्यते ॥ १ ॥

यथा प्रज्वलितोऽरण्यं दवाग्निर्दहति द्रुतम् ।
कषायवशगो जन्तुस्तथा जन्मार्जितं तपः ॥ २ ॥

धर्मश्चित्ते दुराधेयः कषायकलुषात्मनाम् ।
रङ्गो यथा कुसुम्भस्य नीलीवासितवाससि ॥ ३ ॥

यथाऽन्त्यजं स्पृशन् स्वर्णवारिणापि न शुध्यति ।
सकषायस्तथा जन्तुस्तपसापि न शुद्धिभाक् ॥ ४ ॥

કોઇ માણસ, સત્પુરૂષોની અંદર ગુણવાન ગણાતો હોય, છતાં જો તે કષાયે કરીને સહિત હોય, તો તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. કારણ કે પયઃપાક (દૂધપાક) વિષમિશ્રિત હોય, તો તે પણ ઇચ્છવા લાયક નથી. (૧) જેમ સળગેલો દાવાનલ જલદી વનનાં વૃક્ષોને ભસ્મસાત કરે છે, તેમ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ—એ ચાર કષાયોને વશ થએલ જીવ, જન્મથી એકઠા કરેલ તમામ તપને નષ્ટ કરી નાંખે છે. (૨) જેમ ગળીવાળા વસ્ત્રમાં કસુંબાનો રંગ ચઢી શકતો નથી, તેમ કષાયો વડે જેનો

આત્મા કલુષિત થયો હોય છે, એવા જીવોના અન્તઃકરણમાં ધર્મ દુઃખે કરી નિવાસ કરી શકે છે. (૩) જેમ ચંડાળનો સ્પર્શ કરનાર પુરૂષ સોનાના પાણીથી પણ શુદ્ધ થતો નથી, તેજ પ્રમાણે કષાયયુક્ત જીવ તપ વડે કરીને પણ શુદ્ધ થતો નથી (૪.)

એ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કષાયોનું સ્વરૂપ બતાવ્યા બાદ, હવે તે કષાયોમાંના પ્રથમ ક્રોધનું સ્વરૂપ અનુક્રમે અહીંઆં પ્રકાશિત કરવામાં આવે છેઃ—

ક્રોધનું સ્વરૂપ.

हरत्येकदिनेनैव तेजः पाण्मासिकं ज्वरः ।
क्रोधः पुनः क्षणेनापि पूर्वकोट्यार्जितं तपः ॥ १ ॥

તાવના એક દિવસ આવવાથી છ માસનું શરીરનું તેજ નષ્ટ થાય છે, જ્યારે ક્રોધ તો એક ક્ષણવારમાં પૂર્વ ક્રોડી વર્ષો વડે ઉપાર્જન થએલ તપને પાયમાલ કરેછે.

सन्निपातज्वरेणेव क्रोधेन व्याकुलो नरः ।
कृत्याकृत्यविवेके हा ! विद्वानपि जडीभवेत् ॥ १ ॥

જાણે કે સન્નિપાત જ્વર હોયની ! તે પ્રમાણે ક્રોધ વડે આકુલ વ્યાકુલ થએલો પુરૂષ, વિદ્વાન્ હોય તોપણ, હા ! ઇતિ ખેદે, કૃત્યાકૃત્યના વિવેકની અંદર પોતે જડ બની જાય છે.

આજ વાતને લગાર વધારે સ્પષ્ટતાથી જોઇએ. તાવ આવવાથી શરીરનાં અવયવો શિથિલ થઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે તેજ તાવ જ્યારે સન્નિપાતનું રૂપ પકડે છે, ત્યારે જીવ અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા કરવા લાગે છે, નહિ બકવાનું બકે છે, લોકોના મનમાં એમ થાય છે જે, આ જીવ હવે બચે ત્યારે ખરો, બસ, તેવીજ રીતે ક્રોધાવેશમાં આવેલ પુરૂષનાં અવયવો શિથિલ થઇ જાય છે, વચન વગેરેની વ્યવસ્થા રહેતી નથી, શરીરની સ્થિતિ વિલક્ષણ દેખાય છે, તેમજ ધર્મરૂપ જીવનનો જાણે અન્ત સમય પ્રાપ્ત ન થયો હોય, તેવો દેખાવ થઇ રહે છે. વળી કહ્યું છેઃ—

तपोभिर्भृशमुत्कृष्टैरावर्जितसुरौ मुनी ।
करटधारटौ कोपात् प्रयातौ नरकावनीम् ॥ १ ॥

ઘણાં ઉગ્ર તપ વડે કરીને દેવતાઓને જેણે વશવર્તી કર્યા હતા, એવા **કરટ અને ધારટ** નામના બે મુનિઓએ કોપ વડે કરીને નરકપૃથ્વી પ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું. વિચારવાની વાત છે કે, જ્યારે કોપ, મુનિઓના તપ સંયમાદિ ધર્મકૃત્યોનો પણ નાશ કરી, તેમને નરકે લઇ જાય છે, ત્યારે ઇતર મનુષ્યોની તો વાતજ શી કરવી ?

વળી આજ વાતની દ્દઢતામાં કહ્યું છેઃ—

जीवोपतापकः क्रोधः क्रोधः वैरस्य कारणम् ।
दुर्गतेर्वर्तनी क्रोधः क्रोधः शमसुखार्गला ॥ १ ॥

उत्पद्यमानः प्रथमं दहत्येव स्वमाश्रयम् ।
क्रोधः कृशानुवत् पश्चादन्यं दहति वा न वा ॥ २ ॥

अर्जितं पूर्वकोट्या यद्वर्षैरष्टभिरूनया ।
तपस्तत्क्षणादेव दहति क्रोधपावकः ॥ ३ ॥

शमरूपं पयः प्राज्यपुण्यसंभारसञ्चितम् ।
अमर्षविषसंपर्कादसेव्यं तत्क्षणाद् भवेत् ॥ ४ ॥

चारित्रचित्ररचनां विचित्रगुणधारिणीम् ।
समुत्सर्पन् क्रोधधूमो श्यामलीकुरुतेतराम् ॥ ५ ॥

જીવોને સંતપ્ત કરનાર ક્રોધ છે, ક્રોધ વેરનું કારણ છે, દુર્ગતિનો માર્ગ ક્રોધ છે, તેમજ શાંતિ રૂપ સુખને બંધ કરવામાં અર્ગલા (ભોગળ) સમાન પણ ક્રોધજ છે. (૧) અગ્નિની માફક ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થઇ પ્રથમ પોતાના આશ્રયનેજ બાળે છે. પછી બીજાને બાળે અથવા ન બાળે. ભાવાર્થ એ છે કે અગ્નિની માફક ક્રોધથી પણ ભવ્ય પુરૂષોએ હમેશાં ડરતાં રહેવું જોઇએ. (૨) આઠ વર્ષે ન્યૂન પૂર્વક્રોટી વર્ષો વડે જે તપ એકત્ર થયેલ હોય છે, તે તપને, ક્રોધ રૂપી અગ્નિ ક્ષણવારમાં બાળી નાંખે છે. અર્થાત્ તે તપનો નાશ કરે છે. (૩) મોટા પુણ્યના સમૂહ વડે સંચય કરવામાં આવેલું શાંતિ રૂપ દૂધ, ક્રોધ રૂપ વિષની સાથે સંબંધ પામવાથી તત્કાળ અસેવ્ય થઇ જાય છે અર્થાત્ વિષમિશ્રિત દૂધનું પાન કોઇ પણ કરતું નથી. (૪) વૃદ્ધિ પામતો એવો ક્રોધ રૂપી ધૂમાડો, વિચિત્ર ગુણોને ધારણ કરવા

વાળી ચારિત્ર રૂપી ચિત્રની રચનાને, અત્યન્ત શ્યામતાવાળી બનાવે છે. (૫) આવા દુષ્ટ ક્રોધનો સર્વથા નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

यो वैराग्यशमीपत्रपुटैः शमरसोर्जितः ।
शाकपत्रपुटाभेन क्रोधेनोत्सृज्यते स किम् ॥ १ ॥

વૈરાગ્ય રૂપી શમીપત્રના પડીયા વડે કરીને જે શાંતિ રૂપી રસ એકઠો થયો હોય છે, તે શાંતિરસનો, શું શાકપત્રના પડીયા તુલ્ય ક્રોધ વડે, ત્યાગ કરવો જોઇએ ? કદાપિ નહિ.

શમીપત્ર (ખીજડાનાં પાંદડાં) ઘણાંજ નાનાં હોય છે, અને તેથી તેમાં રસ બહુજ થોડો રહી શકે. અર્થાત્ તેનાથી રસને ભેગો કરતાં ઘણીજવાર લાગે. તેજ પ્રમાણે વૈરાગ્ય વડે કરીને શાંત રસ મહા મહેનતે એકઠો થઇ શકે છે. હવે શાકપત્ર મોટાં હોય છે, તેથી તેમાં ઘણો રસ સમાય છે, તો તેનાં મોટાં પડીયાઓ વડે કરીને, શમીપત્રનાં નાનાં પડીયાઓ વડે એકઠા થએલા શાંતિ રૂપ રસને ઉલેચી નાંખતાં વાર લાગે નહિ, તેમ વૈરાગ્ય વડે એકઠો થએલો શાંતરસ ક્રોધ વડે તરતજ નાશ પામે છે. માટે મહા મહેનતે જે ચીજ એકઠી કરી હોય તે ચીજનો લગાર વારમાં નાશ કરી નાંખવો, તે બુદ્ધિમાનોનું કર્તવ્ય નથી. એટલા માટે ક્રોધ કરવો, એ સર્વથા નુકશાન કરતાજ છે. વળી,

प्रवर्धमानः क्रोधोऽयं, किमकार्यं करोति न ? ।
भाविनी द्वारिका द्वैपायनक्रोधानले समित् ॥ १ ॥

વધતો એવો આ ક્રોધ કયા અકાર્યને નથી કરતો ? અર્થાત્ તમામ અકાર્યોને કરે છે. દ્વૈપાયનના ક્રોધાગ્નિમાં દ્વારિકા નગરી કાષ્ટ રૂપ હોમદ્રવ્ય (ભવિષ્યમાં થનારી) છે. (આ ઠેકાણે ' भाविनी ' એ ભવિષ્યત્ કાળનો પ્રયોગ આપેલો છે, તેનું કારણ એમ છે કે દ્વૈપાયન ઋષિ વડે દ્વારિકા નગરીનો દાહ તો નેમનાથ ભગવાનના વારામાં થએલ છે, જ્યારે આ દેશના તો શ્રીઆદીશ્વર ભગવાને તે સમયની પહેલાં આપેલી હોવાથી ભવિષ્યકાળ વપરાએલો છે.) પૂર્વોક્ત શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે, યાદવોએ દ્વૈપાયન ઋષિને કોપાંધ બનાવ્યા હતા, તે સમયે દ્વૈપાયન ઋષિએ એવો નિયમ કર્યો કે જો મારા તપનો પ્રભાવ હોય તો હું આ પછીના ભવમાં આ શહેરનો દાહ કરનાર થાઉં. તે ઋષિ તપના પ્રભાવે અગ્નિકુમાર નામના દેવ થયા,

તેમણે પોતાના પૂર્વ ભવમાં કરેલા નિયમે પૂર્ણ કરી દ્વારકાનો દાહ કર્યો હતો. આ દૃષ્ટાન્તથી સારાંશ એ લેવાનો છે કે તે દ્વૈપાયન ઋષિએ ક્રોધ વડે કરીને પોતાના તપનું ફળ હારી જઇ સંસારને વધાર્યો; માટે સજ્જન પુરૂષોએ ક્રોધથી હમેશાં ડરતા રહેવું. કદાચ કોઇ માણસ એમ સમજે કે ક્રોધ સિવાય કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, તો તે મંતવ્ય બિલકુલ ઠીક નથી, કેમકે

क्रुध्यतः कार्यसिद्धिर्या न सा क्रोधनिबन्धना ।
जन्मान्तरार्जितोर्जस्विकर्मणः खलु तत्फलम् ॥ १ ॥

ક્રોધ કરનારને કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, તો તે કાર્યસિદ્ધિમાં કારણ ક્રોધ નથી. કિન્તુ જન્માંતરમાં અતિશય માહાત્મ્યવાળા કર્મનું ફળ છે, એમ નક્કી સમજવું જોઇએ.

स्वस्य लोकद्वयोच्छित्यै नाशाय स्वपरार्थयोः ।
धिगहो ! दधति क्रोधं शरीरेषु शरीरिणः ॥ १ ॥

અહો ધિક્કાર છે કે, આ ભવ તેમજ પરભવના નાશને માટે, તેમજ પોતાના અને બીજાના અર્થનો ઉચ્છેદ કરવાને માટે પ્રાણીઓ શરીરમાં ક્રોધને ધારણ કરે છે !

વિચારવાની વાત છે કે—દુનિયામાં એવો કોણ મૂર્ખ હશે કે, જે ચીજ સર્વથા દુઃખ દેનાર તેમજ પરિણામે અતિ દારૂણ હોય, તેને પોતાની પાસે રાખે ? ખેદની વાત છે કે જાણતાં છતાં પણ જડ મનુષ્યો ક્રોધનો ત્યાગ કરતાં નથી. અરે, ખરૂં કહીએ તો ક્રોધ સમસ્ત પ્રકારના અનર્થોનું મૂળ છે.

क्रोधान्धाः पश्य निघ्नन्ति पितरं मातरं गुरुम् ।
सुहृदं सोदरं दारानात्मानमपि निर्घृणाः ॥ १ ॥

તું જો કે, નિર્દય ક્રોધાંધ માણસો પિતા, માતા, ગુરૂ, મિત્ર, ભાઇ અને સ્ત્રીને, એટલુંજ નહિ પરન્તુ, પોતાના આત્માને પણ હણી નાખે છે.

જ્યારે પુરૂષ ક્રોધથી પરવશ થાય છે, ત્યારે તેમાં વિવેક રહેતો નથી. પરમોપકારી પિતા માતાદિકને મારવા પ્રયત્ન કરે છે. અને કોઇવાર મારે છે પણ ખરો. કોઇવાર પોતાના આત્માને ક્રોધાવેશમાં મરણને શરણ પહોંચાડે છે, પરન્તુ તેવા માણસોના હૃદયમાંથી જ્યારે ક્રોધ દૂર થાય છે, ત્યારે તે પણ પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે મેં આ શું કર્યું ? આત્મઘાત કરનાર માણસ

પણ પ્રથમ સાહસ કરે છે તો ખરો, પરંતુ જ્યારે પ્રાણ જવાનો સમય થાય છે. ત્યારે વેદનાના વેગમાં વિચારે છે કે ' મેં આ અકાર્ય ન કર્યું હોત તો ઠીક હતું. હવે હું કેમ બચી શકું ? ' વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની વાત છે કે આત્મઘાત કરનાર માણસ કાચા વીર્યવાળો સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે જે પરિપક્વ વીર્યવાન હોય, તો કદાપિ વિષાદિ પ્રયોગથી પ્રાણનો ત્યાગ કરેજ નહિ, તેમજ ' जीवन्नरः शतं भद्राणि पश्यति ' એટલે કે જીવતો પુરૂષ સેંકડો કલ્યાણને જૂએ છે, એવા સામાન્ય ન્યાયનું પાલન કરવા કદાપિ પાછો હઠે નહિ. શાસ્ત્રકારો આત્મઘાતીને મહા પાપી બતાવે છે, તેનું કારણ એ છે કે, મ્હોટામાં મ્હોટા અજ્ઞાન સિવાય આત્મઘાત રૂપ મોટું અકાર્ય થાયજ નહિ. અજ્ઞાની મનુષ્ય ઘણા જન્મો સુધી સંસારચક્રમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે, માટે સર્વ અનર્થોનું મૂળ–ક્રોધ ચંડાળ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવા હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહેવું ઉચિત છે.

ક્રોધનો જય.

ઉપર પ્રમાણે ક્રોધનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી, હવે તેનો ત્યાગ કરવાની રીતિ કંઇક બતાવવી જરૂરની છે. કહ્યું છે કે—

क्रोधवह्निस्तदाहाय शमनाय शुभात्मभिः ।
श्रयणीया क्षमैकैव संयमारामसारणिः ॥ १ ॥

કલ્યાણના અભિલાષી પુરૂષોએ ક્રોધાગ્નિને શાંત કરવા માટે સંયમરૂપ બગીચાને વધારવામાં નીક સમાન એક ક્ષમાનોજ આશ્રય જલદી કરવો જોઇએ.

હવે એ વિચારવું જરૂરનું છે કે, ક્ષમાનો આશ્રય જલદી કરવો, એ તો ઠીક, પરંતુ ગુન્હેગાર ઉપર ક્ષમા કેમ થઇ શકે ? એવી શંકા કરનારના સમાધાનને માટે પણ કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

अपकारिजने कोपो निरोद्धुं शक्यते कथम् ? ।
शक्यते सत्त्वमाहात्म्याद्वा भावनयानया ॥ १ ॥

अङ्गीकृत्यात्मनः पापं यो मां बाधितुमिच्छति ।
स्वकर्मनिहतायास्मै कः कुप्येद्बालिशोऽपि सन् ? ॥ २ ॥

અપરાધી મનુષ્યના ઉપર કોપ કરવો કેમ રોકી શકાય ? તેનો ઉત્તર

માં સમજવું કે તે કોપ, પરાક્રમના માહાત્મ્યથી અથવા તો આ ભાવના વડે રોકી શકાય છે કેઃ-(૧)—પોતાના આત્માને પાપનો ભાગી બનાવી જે માણસ મને અડચણ કરવા ઇચ્છે છે, તે માણસ પોતાનાજ કર્મ વડે હણાએલો હોવાથી તેના ઉપર કયો મૂર્ખ પુરૂષ કોપ કરે ? (૨)

વળી જૂઓઃ—

प्रकुप्याम्यपकारिभ्य इति चेदाशयस्तव ।
तर्कि न कुप्यासि स्वस्य कर्मणे दुःखहेतवे ॥ १ ॥

'હું અપરાધિજનો ઉપર કોપ કરૂં છું' એવો જો તારો કહેવાનો આશય છે, તો ખરા અપરાધી, દુઃખના કારણભૂત, જે તારાં કર્મ છે, તેના ઉપર કેમ કોપ કરતો નથી ?

કહેવાની મતલબ કે, બીજા અપરાધિઓ કરતાં કર્મ વધારે અપરાધી છે, કારણ કે બીજા અપરાધીઓ તો થોડા કાળ સુધી માત્ર અલ્પ દુઃખ આપનારા છે, પરંતુ કર્મ તો અનાદિ કાળથી અનન્ત દુઃખને આપનાર હોવાથી વાસ્તવિક અપરાધી છે, માટે વાસ્તવિક અપરાધીને છોડી અન્ય-અવાસ્તવિક અપરાધી ઉપર કોપ કરવો, તે બિલકુલ કર્તવ્યથી બહારજ ગણી શકાય. જગત્માં શત્રુ અને મિત્ર પ્રાચીન કર્મના પ્રભાવથી માલૂમ પડે છે. જો કર્મનો નાશ થાય, તો તેની સાથેજ શત્રુ મિત્ર ભાવનો પણ અભાવ થઇ જાય; શત્રુ મિત્ર ભાવનો અભાવ થવાથી રાગ દ્વેષનો અભાવ થાય, અને રાગદ્વેષના અભાવથી મોક્ષ થાય છે.

માટેજ મૂળ શુદ્ધિને તપાસનાર બુદ્ધિમાન ગણાય છે. વળી સમજવું જોઇએ કે, જેમ ક્રોધ કર્મનું કારણ છે, તેમ કર્મ પણ ક્રોધનું કારણ છે. માટે કર્માભાવે ક્રોધાભાવ અને ક્રોધાભાવે કર્માભાવ એ પ્રકારની અન્યોન્ય વ્યાપ્તિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તાત્પર્ય એજછે કે કોઇ પણ પ્રકારે ક્રોધનો નિગ્રહ કરવો, તે પુરૂષનું પરમ પુરૂષાર્થ છે.

વિચારવાની વાત છે કેઃ—

उपेक्ष्य लोष्टक्षेप्तारं लोष्टं दशति मण्डलः ।
मृगारिः शरमुत्प्रेक्ष्य शरक्षेप्तारमृच्छति ॥ १ ॥

કૂતરાનો સ્વભાવ છે કે, તે પત્થર કે ફેંકનારને નહિ કરડતાં પત્થરને કરડવા દોડે છે, પરંતુ સિંહ બાણ પ્રત્યે નહિ દોડતાં, બાણ ચલાવનાર તરફ ધસે છે.

અર્થાત્— મનુષ્યે સિંહ જેવું થવું યોગ્ય છે, કૂતરા જેવું થવું યોગ્ય નથી. જેમ સિંહ મૂળ કારણ ઉપર જાય છે, તેમ ભવ્ય પુરૂષે મૂળ કારણભૂત–સ્વકર્મ ઉપર દૃષ્ટિ દેવી જોઇએ. એમ વિચાર કરવો કે, આ બિચારો મારૂં બુરૂં કરવાની જે કોશીશ કરે છે, તે મારા કર્મની પ્રેરણાને લીધે છે. તેટલા વાસ્તેજ શમ–દમાદિ ધર્મો વડે કર્મ શત્રુનો નાશ કરવો ઉચિત છે, અન્યથા કૂતરાની ઉપમા લાગુ પડતાં વાર લાગશે નહિ, તેથી મનુષ્યોએ સિંહ જેવા બનવું, પરંતુ શ્વાન બનવું નહિ. વળી.

त्रैलोक्यप्रलयत्राणक्षमाश्चेदाश्रिताः क्षमाः ।
कदलीतुल्यसत्त्वस्य क्षमा तव न किं क्षमा ? ॥ १ ॥

ત્રણ લોકના નાશ અને રક્ષણમાં સમર્થ એવા વીર પુરૂષોએ પણ ક્ષમાનો આશ્રય કર્યો છે. તો કેળના જેવા સત્ત્વવાળા તારા જેવા માણસે શું ક્ષમા કરવી યુક્ત નથી ? અપિતુ, દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારે ક્ષમા કરવી ઉપયોગી થઇ પડે છે. વળી સ્મરણમાં રાખો કેઃ—

तथा किं नाकृथाः पुण्यं यथा कोऽपि न बाध्यते ।
स्वप्रमादमिदानीं तु शोचन्नङ्गीकुरु क्षमाम् ॥ १ ॥

જેથી કોઇ પણ માણસ બાધા ન કરે, એવા પ્રકારનું પુણ્ય તેં કેમ ન કર્યું ? હવે તો પોતાના પ્રમાદને યાદ કરી ક્ષમાનો અંગીકાર કર.

પ્રાણીઓએ પ્રથમથીજ પુણ્ય એવું ઉપાર્જન કરવું કે, જેથી કરીને કોઇ પણ અન્ય પ્રાણી પોતાને લગારે બાધા કરવા સમર્થ થાય નહિ. જો બારીકીથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો આ દુનિયામાં તમામ રચના પુણ્ય પાપના કારણવાળી માલૂમ પડે છે. કોઇ રંક, કોઇ રાય, કોય રોગી, કોઇ નિરોગી, કોઇ શોકી, કોઇ આનંદી, કોઇ કુરૂપી, કોઇ સુરૂપી, કોઇ દરિદ્રી, કોઇ ધનાઢ્ય ઇત્યાદિક પ્રત્યક્ષ વિષમતાઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેટલા માટે જરૂર સમજવું જોઇએ કે, જો સુખની ચા-

હના હોય, તો પુણ્યનાં કારણોનું સેવન કરો અને પાપનાં કારણોને દૂર કરો. વળી કહ્યું છે કે:—

क्रोधान्धस्य मुनेश्चण्डचण्डालस्य च नान्तरम् ।
तस्मात् क्रोधं परित्यज्य भजोज्ज्वलधियां पदम् ॥ १ ॥

ક્રોધાન્ધ મુનિ અને ચંડાળ એ બન્નેની અંદર કાંઇ પણ તફાવત નથી. માટે ક્રોધને છોડી શાંતિ પ્રધાન પુરૂષોના પદનું સેવન કર.

વિચાર કરતાં માલૂમ પડે છે કે, ક્રોધી પુરૂષ ખરેખર ચંડાળ જેવો છે, જેમ ચંડાળ નિર્દય કામ કરે છે, તેમ ક્રોધાંધ માણસ અમુક નિર્દયપણાનું કામ કરવામાં વાર લગાડતો નથી. વળી ક્રોધાવસ્થાની અંદર સજ્જન દુર્જનની ઓળખાણ પણ તટસ્થ પુરૂષને એકદમ પડી શકતી નથી. તેને માટે એક સાધુ અને ધોબીનું ઉદાહરણ અહીંઆ આપવું યોગ્ય થઇ પડશે:—

"એક સાધુ ઘણો ક્રિયાપાત્ર હતો, તેના તપ સંજમના પ્રભાવથી કોઇએક દેવતા તેને વશ થયો. અને તે હમેશા તેની સેવા કરવા લાગ્યો. એક સમયે તેજ સાધુ કાયચિંતા માટે બહાર ગયો અને ત્યાં એક ધોબીના ઘાટ ઉપર જઇને વડીનીતિ કરી. આ જોઇને ધોબી ઘણો ક્રોધ્યો અને સાધુને ગાળો ભાંડવા લાગ્યો; સાધુને પણ શાંતિ રહી નહિ, તે પણ પોતાના ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તન ચલાવી ધોબીને સામી ગાળો દેવા લાગ્યો. ધોબીએ સાધુનો હાથ પકડયો. જ્યારે સાધુએ ધોબીનો હાથ પકડયો. ધોબી હૃષ્ટપુષ્ટ હોવાથી અને સાધુ શરીરે કૃશ હોવાથી ધોબીએ સાધુને ખૂબ માર માર્યો. હવે સાધુ માર ખાઇને પોતાને સ્થાને આવ્યો અને થોડી વાર વિશ્રામ લીધો; એટલામાં પેલો તેની સેવા કરનાર દેવ આવ્યો અને તેણે મહારાજ! 'સુખ વૃત્તિ છે?' એવા પ્રકારનો પ્રશ્ન કર્યો. આવો પ્રશ્ન સાંભળી તરતજ સાધુ બોલ્યા 'અરેરે દેવ! ધોબીએ મને માર્યો, તે વખતે તું કયાં ગયો હતો'? દેવે ઉત્તર આપ્યો:–'મહારાજ! હું આપની પાસેજ ઉભો હતો,' સાધુએ કહ્યું–'ત્યારે તેં ધોબીને મારતાં કેમ રોકયો નહિ?

આ સાંભળી દેવે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો કે 'મહારાજ! તે સમયે મને સાધુ કોણ અને ધોબી કોણ, તેની ઓળખાણ પડી નહિ.'

આ પ્રમાણેના દેવનાં વચનો સાંભળીને સાધુ શાંત થઇ વિચારમાં

પડ્યા કે, દેવનું કહેવું બરાબર છે. મારી મોટી ભૂલ થઇ છે. મેં, પોતાનો ક્ષમાધર્મ છોડી ઉલટે માર્ગે ચાલવાથીજ માર ખાધો છે.”

આ ઉપરથી સમજવાનું કે ક્રોધ સાધુને અસાધુ, જ્ઞાનીને અજ્ઞાની અને સજ્જનને દુર્જન બનાવે છે, માટેજ ક્રોધ ન કરવો, એ કહેવાની મતલબ છે. આજ વાતની પુષ્ટિમાં વળી કહ્યું છેઃ—

अरुन्तुदैर्वचः शस्त्रैस्तुद्यमानो विचिन्तयेत् ।
चेत्तथ्यमेतत् कः कोपोऽथ मिथ्योन्मत्तभाषितम् ? ॥ १ ॥

મર્મનું ભેદન કરનારે વચન રૂપ શસ્ત્રો વડે દુઃખી થતા પુરૂષે વિચાર કરવો જોઇએ કે, જો સામા માણસનું કહેવું સાચુંજ છે તો પછી તેના ઉપર કોપ કરવો વ્યર્થ છે, તેમજ જો તે માણસનું કહેવું મિથ્યા છે, તોપણ તેના પર ક્રોધ કરવો ફોકટનોજ છે.

પોતાનામાં અમુક દોષ હોય અને તેથી કોઇ માણસ નિંદા કરે, તો તે સમયે વિચારવું કે મારો દોષ છે અને તેથી તે નિંદા કરે છે, તો પછી મારે તેના ઉપર કોપ કરવો મને ઉચિત નથી. અને મારામાં દોષ નથી, છતાં તે નિંદા કરે છે, તો મને તેમાં કંઈ હરકત નથી, દૂષિત હોય તેનેજ દુઃખ થાય, પરંતુ નિર્દોષને ઉલટો આનંદ છે. સામા માણસ ઉપર તે ઉલટો દયા ધારણ કરે છે કે, આ બિચારા જીવો, પરની કીર્તિને સહન નહિ કરી શકવાથી, અસત્ય આરોપ ચડાવી દુર્ગતિના ભાજન થાય છે, કરેલી ક્રિયાનો નાશ કરે છે, પામેલ ધર્મને હારી જાય છે અને સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે, ઇત્યાદિ ભાવનાવાસિત અન્તઃકરણવાળો બને, પરન્તુ કદાપિ કોપ કરે નહિ.

ત્યારે શું કરે?

वधायोपस्थितेऽन्यस्मिन् हसेद्विस्मितमानसः ।
वधे मत्कर्मसंसाध्ये वृथा नृत्यति बालिशः ॥ १ ॥

મારવાને માટે તૈયાર થએલા પુરૂષને જોઇને પોતે મનમાં વિસ્મય પામીને હસે કે–‘વધ મારા કર્માધીન છે, તેમાં આ મૂર્ખ માણસ ફોગટનો નાચે છે.’

મરનાર પુરૂષનું કર્મ અશુભ હોય તો જ મારનાર ફાવી શકે છે, નહિ તો મારનારના તમામ પ્રયોગો નિષ્ફળ જાય છે. અહીંઆ નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ ભાવના રાખવાની છે કે–" મારૂં મરણ આ નિમિત્તે થવાનું છે તેજ થાય છે. મારનારની ચેષ્ટા નકામી છે. " એમ ધારી મરનાર પુરૂષ વૈરાગ્ય રંગરંગિત બનીને હસે છે; અર્થાત્ મારનાર ઉપર સમભાવવાળો થાય છે. અન્યથા ખરૂં જોઇએં તો મરણ જેવો ભય બીજો કોઇ પણ નથી.

ખરી રીતે કોપ કોના ઉપર કરવો?

सर्वपुरुपार्थचौरे कोपे कोपो न चेत्तव ।
धिक्त्वां स्वल्पापराधेऽपि परे कोपपरायणम् ॥ १ ॥

સર્વ પુરૂષાર્થને ચોરી જનાર એવો જે કોપ, તેની અંદર જો તને કોપ નથી, તો પછી થોડો અપરાધ કરનાર અન્ય માણસની અંદર કોપ પરાયણ એવા તને ધિક્કાર છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થોનો નાશ કરનાર કોપની ઉપર કોપ કરવો ઉચિત છે. અનાદિ કાળથી ક્રોધને લીધે આ જીવ દુર્ગતિનું ભાજન થાય છે. માટે જેમ અપરાધીને દેશનિકાલજ કરવામાં આવે છે, તેમ આ ક્રોધને પણ શરીરરૂપી દેશમાંથી દેશવટો આપી ક્રોધ રૂપ અપરાધીને યોગ્ય દંડ આપવો જોઇએ. પરંતુ બીજા પુરૂષ ઉપર કોપ કરી ક્રોધ અપરાધીને ઉત્તેજન આપવું કોઇ પણ રીતે ઉચિત નથી.

હવે એક અન્તિમ શ્લોક આપી ક્રોધની વ્યાખ્યા ખતમ કરતા કહેવું જોઇએ કેઃ—

सर्वेन्द्रियग्लानिकरं प्रसर्पन्तं ततः सुधीः ।
क्षमया जाङ्गुलिकया जयेत् कोपमहोरगम् ॥ १ ॥

સર્વે ઇન્દ્રિયોને શિથિલ કરનાર વૃદ્ધિને પામતા ક્રોધરૂપ મહા સર્પને ક્ષમારૂપ જાંગુલિ મંત્ર વડે જીતી લેવો.

જુઓ, સર્પ જે માણસના ઉપર દંશ કરે છે, તેની તમામ ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઇ જાય છે; અને તેનો વેગ આગળ વધતો જાય છે, એટલે કે

ઝેર ચડે છે. અન્તમાં જો જાંગુલીમન્ત્રનો યોગ ન બને, તો આયુ પણ હરણ કરે છે. તેજ પ્રમાણે ક્રોધ જેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, તે માણસની ઇન્દ્રિયોને શિથિલ બનાવી, શરીરને તપાવી નાંખી, લોહીનો નાશ કરે છે, અને ભાન ભૂલવી નાંખે છે. તેજ સમયે જો ક્ષમા રૂપ મન્ત્રની પ્રાપ્તિ થઇ હોય, તો ક્રોધ ચંડાળ વેગળો થાય, નહિ તો તે ધર્મરૂપી આયુનો નાશ કરે છે; માટે હે ભવ્ય જીવો ! ક્રોધથી દૂર રહો ! દૂર રહો ! !

માનનું સ્વરૂપ.

ક્રોધ નહીં કરવા વિષે પુત્રોને ઉપદેશ આપ્યા બાદ, હવે શ્રીપ્રભુ **માન** (અહંકાર) નહિ કરવા વિષે દેશના દેવી શરૂ કરે છે:—

" હે જીવો ! માન કરો નહીં. માન કરવાથી વિનયનો નાશ થાય છે. વિનય નહીં હોવાથી વિદ્યા સંપાદન થઇ શકતી નથી. વિદ્યા પ્રાપ્ત થયા વિના માણસમાં વિવેક આવતો નથી અને વિવેકના અભાવમાં તત્ત્વજ્ઞાન થઇ શકતું નથી, કે જે તત્ત્વજ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે. તેટલા માટે સર્વ વિનાશનું કારણ જે માનરૂપી અજગર છે, તેને છોડવાની ખાસ જરૂરીઆત હોવાથી માનના દોષો, તેનું સ્વરૂપ અને કેવા પ્રકારના વિચારોથી તેનો ત્યાગ થઇ શકે, તે આ માનના અધિકારમાં અનુક્રમવાર બતાવવામાં આવે છે.

विनयश्रुतशीलानां त्रिवर्गस्य च घातकः ।
विवेकलोचनं लुम्पन् मानोऽन्धं करणों नृणाम् ॥ १ ॥

વિનય, શાસ્ત્ર; સદાચાર તેમજ ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગનો ઘાત કરનાર, વિવેક ચક્ષુનો લોપ કરનાર અને મનુષ્યને અંધ કરનાર માન છે.

આ માનના આઠ પ્રકાર બતાવવામાં આવ્યા છે:—

जातिलाभकुलैश्वर्यबलरूपतपःश्रुतैः ।
कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥ २ ॥

જાતિ વડે, લાભ વડે, કુળ વડે, ઠકુરાઇ વડે, બળ વડે, રૂપ વડે, તપ વડે અને શ્રુત વડે મદ કરનાર પુરૂષ, ફરીને એટલે જન્માન્તરને વિષે

ઉપર કહેલી આઠ વસ્તુઓમાંથી જેનો મદ કર્યો હોય છે, તે વસ્તુ હીન પામે છે.

મદ અને માન તે એકજ છે. કેટલાક પુરૂષોને જાતિનું અભિમાન હોય છે, કેટલાકને લાભનું અભિમાન હોય છે, એટલે કે તેઓ એમ સમજે છે કે, મારા જેવો લાભ કોઇને મળ્યો નથી, હું ભાગ્યશાળી છું ઇત્યાદિ. કોઇકને કુલનું અભિમાન હોય છે,—' મારૂં કુળજ સર્વથી ઉત્તમ, બીજાનાં કુળો મારા કરતાં નીચાં છે. ' તેજ પ્રમાણે કોઇને બલનું અભિમાન હોય છે, જ્યારે કેટલાકને રૂપનું અભિમાન થાય છે, અર્થાત્ તે એમ સમજે છે જે મારા જેવી આકૃતિ અથવા કાન્તિ કોઇમાં છેજ નહિ. કેટલાકને તપનું અભિમાન એટલે કે ' હું તપસ્વી છું. મારા જેવી તપસ્યા કરનાર આ જગત્‌માં કોણ છે ? ' વળી કેટલાએક જીવોને જ્ઞાનનું અભિમાન થાય છે, તે એવી રીતે કે ' મારા જેવું જ્ઞાન કોને છે ? દરેક મારી આગળ મૂર્ખ છે. હું જે વ્યાખ્યા કરૂં છું, ભણાવું છું યા તત્ત્વ ખેંચુ છું, તેવો કોઇ માણસ હજુ સુધી મેં જોયો નથી. ' ઇત્યાદિ પ્રકારે અભિમાન કરતો મનુષ્ય જન્માન્તરમાં તે તે વસ્તુઓની હીનતાને પામે છે, અને પરિણામે દુઃખી થાય છે. જૂઓઃ—

(૧)જાતિનો મદ કરનાર હરિકેશી નીચ જાતિને પામ્યો. (૨) લાભનો મદ કરનાર સુભૂમચક્રવર્ત્તી નરકે ગયો. (૩) કુલનો મદ કરનાર મરીચિ ઘણા કાળ સુધી સંસારમાં ભમી અંતે શ્રીમહાવીર સ્વામીના જન્મમાં ભિક્ષુક કુળમાં ઉત્પન્ન થયા, પરંતુ દેવોએ હરણ કરી તેમને સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના કુલમાં મૂકયા. (૪) ઐશ્વર્યનો મદ કરનાર દશાર્ણભદ્ર રાજા જ્યારે અહંકારમાં આવી ચઢયો, ત્યારે ઇંદ્ર મહારાજાએ તેને સ્વઋદ્ધિ દેખાડી, તે જોઇ દશાર્ણભદ્ર મદ રહિત થઇ સાધુ થયો, (૫) બળ મદથી શ્રેણિક રાજા નરકાધિકારી બન્યો. (૬) રૂપ મદથી સનત્કુમાર ચક્રવર્ત્તી રોગગ્રસ્ત થયા. (૭) તપમદથી કુરગડુ ઋષિ તપનો અંતરાય પામ્યા. (૮) તેમજ શ્રુતમદથી સ્થૂલિભદ્ર જેવા મહા મુનિ પણ સંપૂર્ણ શ્રુતના અર્થથી વંચિત રહ્યા. માટેજ કલ્યાણાર્થી જનોએ આ મદોથી સદા દૂર રહેવું, એજ ઉચિત વાત છે.

માનનો જય.

કહ્યું છે કેઃ—

जातिभेदाननेकविधानुत्तमाधममध्यमान् ।
दृष्ट्वा को नाम कुर्वीत जातु जातिमदं सुधीः ? ॥ १ ॥
उत्तमां जातिमाप्नोति हीनामाप्नोति कर्मतः ।
तत्राशाश्वतिकीं जातिं को नामासाद्य माद्यतु ? ॥ २ ॥

ઉત્તમ, અધમ અને મધ્યમ એવા અનેક પ્રકારના જાતિના ભેદોને જોઇને કોણ સારી બુદ્ધિવાળો માણસ જાતિમદ કરે વારૂ ? મતલબ કે કોઇજ ન કરે. (૧) જીવો કર્મથકીજ ઉત્તમ જાતિ પામે છે, તેમજ નીચ જાતિ પણ કર્મથીજ પામે છે, માટે સંસારમાં અનિત્ય જાતિને પામી કોણ મદ કરે ? અર્થાત્ કોઇજ ન કરે. (૨) હવે બીજા લાભ મદને શી રીતે તજવો ? તે બતાવવામાં આવે છેઃ—

अन्तरायक्षयादेव लाभो भवति नान्यथा ।
ततश्च वस्तुतत्त्वज्ञो नो लाभमदमुद्वहेत् ॥ १ ॥

લાભાન્તરાયકર્મનો ક્ષય થવાથીજ લાભ થઇ શકે છે, અન્યથા થતો નથી. માટે વસ્તુતત્ત્વના જાણ પુરૂષોએ લાભ મદને ધારણ કરવો ન જોઇએ.

કોઇ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ અથવા અપ્રાપ્તિમાં શુભાશુભ કર્મજ કારણ હોય છે. શુભ કર્મના ઉદયથી અને અશુભ કર્મના ક્ષયથી લાભ મળે છે. માટે લાભની પ્રાપ્તિ થાય, તે સમયે જરા પણ મદ કરવો ઉચિત નથી; ઉલટું એમ વિચારવું જોઇએ કે, મારા પૂર્વના શુભ કર્મનો વ્યય થયો છે, તો તેમાં હું શાને માટે મદ કરૂં ? વળી કહ્યું છે કેઃ—

परप्रसादशक्त्यादिभवे लाभे महत्यपि ।
न लाभमदमृच्छन्ति महात्मानः कथञ्चन ॥ १ ॥

પર પ્રસન્નતાની શક્તિ આદિથી થએલ મોટા લાભમાં પણ મહાત્મા પુરૂષો કોઇ રીતે લાભ મદને પ્રાપ્ત થતા નથી.

હવે કુલ મદને ત્યાગ કરવાનો પ્રકાર કહેતાં કહે છેઃ—

अकुलीनानपि प्रेक्ष्य प्रज्ञाश्रीशीलशालिनः ।
न कर्तव्यः कुलमदो महाकुलभवैरपि ॥ १ ॥

किं कुलेन कुशीलस्य सुशीलस्यापि तेन किम् ? ।
एवं विदन् कुलमदं विदध्याद् न विचक्षणः ॥ २ ॥

અકુલીન એટલે નીચા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા માણસોને પણ જ્ઞાન, લક્ષ્મી અને આચાર વડે શોભતા દેખીને ઉંચા કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા માણસોએ પણ કુળમદ કરવો વ્યાજબી નથી. (૧)

જે માણસ કુશીલ એટલે દુરાચારી છે, તેને કુળવડે કરીને શું? તેમજ સુન્દર આચારવાળાને પણ કુળનું શું પ્રયોજન છે? એમ જાણીને વિચક્ષણ પુરૂષોએ કુલ મદ કરવો ન જોઇએ. (૨)

આ જગતમાં અકુલીન પુરૂષો વિદ્યા, લક્ષ્મી આદિ પદાર્થોથી વિભૂષિત જોવામાં આવે છે તેનું કારણ એ છે કે, જેકે તેઓએ પૂર્વે જન્મમાં પુણ્ય તો ઉપાર્જન કરેલ છે, પરન્તુ તેની સાથે નીચ કુળનું કર્મ પણ બાંધેલ હોવાથી આ જન્મમાં નીચ કુલને ધારણ કરેલ હોય છે. વળી કેટલાકોએ ઉચ્ચગોત્ર કર્મ બાંધેલ હોય છે, છતાં પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું નથી હોતું, તો કુલ ઉત્તમ છતાં ધન ધાન્યાદિ ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિથી રહિત હોય છે. માટે તે તમામને શુભાશુભ કર્મની રચના જાણી કુળમદ ન કરવો. અરે જેને કુટેવોએ પોતાનો દાસ બનાવેલ છે, તેવા માણસને કુળથી શું ફાયદો થનાર છે? તેમજ વળી જેને સદાચાર ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમ છે, તેને પણ કુળથી શો ઉપકાર છે? પ્રાપ્ત થયેલ ઉચ્ચ કુળ લૌકિક ખ્યાતિ ભલે આપે, પરંતુ તે કદાપિ લોકોત્તર ગુણ કરનાર નથી. ઉલટું ઉત્તમ કુળ નિમિત્તે જો કર્મબંધ થતો હોય, તો ઉત્તમ કુળ પણ શસ્ત્રરૂપ થયેલુ ગણાય, કારણ કે જો તેવું કુળ ન પામ્યો હોત, તો કર્મબંધ કરવાનો વખત આવત નહિ, પ્રત્યુત ન્યૂનતાનીજ ભાવના ભાવત. યાદ રાખો કે સારી વસ્તુ સુંદર વિચારવાળા પુરૂષનેજ હિતકર થાય છે.

હવે ઐશ્વર્યના મદને માટે જુઓઃ—

श्रुत्वा त्रिभुवनैश्वर्यसंपदं वज्रधारिणः ।
पुरग्रामधनादीनामैश्वर्ये कीदृशो मदः ? ॥ १ ॥
गुणोज्ज्वलादपि भ्रश्येद् दोषवन्तमपि श्रयेत् ।
कुशीलस्त्रीवदैश्वर्यं न मदाय विवेकिनाम् ॥ २ ॥

ઇંદ્ર મહારાજાની ત્રણ ભુવનના ઐશ્વર્ય (ઠકુરાઇ)ની સંપદાને સાંભળીને શહેર, ગામ અથવા ધનાદિકના ઐશ્વર્યમાં મદ કેવો ? અર્થાત્ મદ કરવો યુક્ત નથી. (૧) દુરાચારી સ્ત્રીની માફક જે ગુણવાન પુરૂષને પણ તજી જાય છે, તેમજ જે દોષવાન્ પુરૂષનો પણ આશ્રય કરે છે, એવા ઐશ્વર્યથી વિવેકી પુરૂષોને મદ થતો નથી. (૨)

વિચાર કરો કે, ઇન્દ્રની ઋદ્ધિ આગળ મનુષ્યની ઋદ્ધિ શી ગણતરીમાં છે ? જ્યારે તે કશા હિસાબમાં નથી; તો પછી ઐશ્વર્યનો મદ કરવો શું વ્યર્થ નથી ? ઇંદ્ર પણ અવસર થયેથી પોતાની ઋદ્ધિને છોડી જાય છે, ત્યારે મનુષ્યની તો વાતજ શી ! માટે અનિત્ય એવી ઋદ્ધિને માટે નિત્ય એવા આત્માને દુઃખી કરવો કોઇ પણ બુદ્ધિમાનને માટે ઉચિત નથી.

અમુક પુરૂષ ગુણવાન્ છે, એમ જાણી ઐશ્વર્ય કાંઇ તેની પાસે આવતું નથી; તેમજ તે નિર્ગુણી છે એમ સમજી દૂર જતું નથી; માત્ર તે પૂર્વ પુણ્યની રચનાના આધાર ઉપર રહેલું છે. પુણ્યના ક્ષયમાં તેનો ક્ષય થાય છે, અને પુણ્યની વૃદ્ધિમાં તે વિકસિત રહે છે, તાત્પર્ય એ છે કે ઐશ્વર્યનું કારણ પુણ્ય છે, અને તે પુણ્ય પણ આખરે હેય એટલે તજવા લાયકજ છે. તથાપિ પરંપરાવડે મોક્ષનું કારણ હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ પવિત્ર પુણ્યોનો આશ્રય કરેલો છે. તેટલા માટે પુણ્ય ઉપાર્જન કરવા વાસ્તે પ્રયત્નશીલ થવું, પરન્તુ ઐશ્વર્યનો મદ તો કદાપિ કરવોજ નહિ.

હવે બલમદને છોડી દેવાની ભલામણ કરતાં કહે છે કેઃ—

महाबलोऽपि रोगाद्यैरबलः क्रियते क्षणात् ।
इत्यनित्यबले पुंसां युक्तो बलमदो न हि ॥ १ ॥

बलवन्तोऽपि जरसि मृत्यौ कर्मफलान्तरे ।
अबलास्ततो हन्त ! तेषां बलमदो मुधा ॥ २ ॥

મહાબળવાળો પુરૂષ પણ રોગાદિના પ્રકોપથી ક્ષણવારમાં નબળો થઇ જાય છે, એટલા ઉપરથી અનિત્ય એવા બળની અંદર પુરૂષોએ બલમદ કરવો વાજબી નથી. (૧) બળવાન પુરૂષો પણ જરા (ઘડપણ) માં, મૃત્યુમાં તેમજ કર્મથી થએલ બીજાં ફળોને વિષે તો બળરહિત છે, તો તેઓનો બળમદ ફોગટ છે. (૨)

આત્મા સંબંધી બળનો મદ કોઇ કરતું નથી, પરંતુ જીવો શારીરિક બળનો મદ કરતા હોય; એમ જોવામાં આવે છે. ભાઇઓ ! અહીંઆં વિચારવાની વાત છે કે બળના આશ્રયરૂપ જે શરીર છે, તે પણ સર્વથા વિનાશી છે, તો તેમાંથી ઉત્પન્ન થનાર બળ સુતરાં અનિત્ય છે. અને અનિત્ય પદાર્થો વિનાશ થવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી બુદ્ધિશાળી માણસે મદ નજ કરવો જોઇએ.

જો બળ, કદાચ જરા, મૃત્યુ તેમજ કર્મનો નાશ કરતું હોય, તો તેનો મદ કરવો વાજબી પણ ગણાય, પરંતુ આ તો ઉલટું જરા, મૃત્યુ અને કર્મ, બળનોજ નાશ કરનારાં છે, મોટા મોટા યોદ્ધાઓને જરાએ જર્જરીભૂત કર્યા છે. મૃત્યુએ બળવાન પુરૂષોને પણ ઉન્મેષમાત્રમાં હરણ કર્યા છે, કર્મરાજાએ બળવંતોને નિર્બળ બનાવી પરાધીન કરી મૂકયા છે. તેટલા માટે બળ કર્માધીન છે અને તે પરાધીન ચીજ છે, તેનો મદ ચતુર પુરૂષોની ચતુરાઇને કલંકિત કરનારજ છે. હવે પાંચમા રૂપ મદને પણ તિલાંજલિ આપવાનું ફરમાવે છેઃ—

सप्तधातुमये देहे चयापचयधर्मणः ।
जरारुजादिभावस्य को रूपस्य मदं वहेत् ? ॥ १ ॥

सनत्कुमारस्य रूपं क्षणात्क्षयमुपागतम् ।
श्रुत्वा सकर्णः स्वप्नेऽपि कुर्याद् रूपमदं किल ? ॥ २ ॥

સપ્ત ધાતુઓથી વ્યાપ્ત એવા શરીરને વિષે વૃદ્ધિ અને હાનિ પામવાના ધર્મવાળા, અને જરા, રોગ આદિ ભાવો જેને વિષે છે, એવા રૂપનો મદ કોણ કરે ? અર્થાત્ કોઇજ ન કરે. (૧) સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું રૂપ પણ ક્ષણવારમાં ક્ષય પામ્યું, એ સાંભળીને વિદ્વાન્ પુરૂષો શું સ્વપ્નમાં પણ રૂપમદ કરશે ખરા કે ?

રૂપ હમેશાં શરીરસહચારી છે, તેથી શરીરાવસ્થા પ્રમાણે રૂપાવસ્થા નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. શરીરમાં, જે સ્વાભાવિક ધર્મો. વિધ્વંસ, વૃદ્ધિ, હાનિ વિગેરે છે, તે ધર્મો રૂપમાં પણ છે. વળી શરીર ધર્મનું સાધન છે, રૂપ ધર્મનું સાધન નથી. રૂપ વિનાના પ્રાણીઓ અર્થાત્ કુરૂપી જીવો પણ શરીરની સહાયતાથી ઉચ્ચ શ્રેણી ઉપર ચઢયા છે. હવે જ્યારે આ-

રીર પર પણ મદ ન કરવો, એમ શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે, ત્યારે રૂપ પર મદ કરનાર માણસને જ્ઞાની કે અજ્ઞાની સમજવો? તેનો ખ્યાલ કરવાનું કામ બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિને સોંપવામાં આવે છે. સનત્કુમાર જેવા ધર્માત્મા પુરૂષના મનમાં જરા માત્ર રૂપનો મદ આવ્યો કે તત્કાળ તેમનું રૂપ નષ્ટ થઇ જવા સાથે સાત મહા રોગોએ શરીરમાં નિવાસ કર્યો હતો. તે મહાપુરૂષનું ટુંક વૃત્તાન્ત અને તેના ઉપરથી ઉપજતી ભાવના આગળ ઉપર આપવાનું મુલતવી રાખી, અહિંઆ એ વિચારવાનું છે કે, રૂપમદ, મહા પુરૂષને પણ અસહ્ય વેદનાનું નિમિત્ત થઇ પડ્યો, તો આપણા જેવા પામર પુરૂષોને રૂપમદનો વિપાક કેવો ફળે, તેની તો કલ્પના શી કરવી? હવે, તપમદના પરિહારના પ્રસંગનું પ્રરૂપણ કરતાં કહેવામાં આવ્યું છેઃ—

नाभेयस्य तपोनिष्ठां श्रुत्वा वीरजिनस्य च ।
को नाम स्वल्पतपसि स्वकीये मदमाश्रयेत् ? ॥ १ ॥

येनैव तपसा त्रुट्येत् तरसा कर्मसंचयः ।
तेनैव मदद्दिग्धेन वर्धते कर्मसंचयः ॥ २ ॥

ઋષભદેવ સ્વામીની અને શ્રીવીરપરમાત્માની તપ સંબધીની દઢતાને સાંભળીને કયો માણસ પોતાના થોડા તપમાં મદનો આશ્રય કરે? (૧) જે તપ વડે કરીને જલદી કર્મ સમૂહનો નાશ થાય છે, તેજ જો મદ યુક્ત કરાય તો કર્મનો સમૂહ વૃદ્ધિને પામે છે.

પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરની તપસ્યા બીજા બાવીસ તીર્થંકરો કરતાં અધિક છે, તેટલા માટે તેને અહીંઆં દ્રષ્ટાંતમાં લીધી છે. શ્રીઋષભદેવ ભગવાને એક વર્ષ સુધી આહાર લીધો નહિ, તેનું કારણ એ હતું કે, તે વખતમાં લોકો અન્નદાન આપવાનું સમજતા નહોતા. તેથી કરીને તે લોકો ભગવાન આગળ હાથી, ઘોડા, રથ, કન્યા અને ધન વિગેરે ધારણ કરતા હતા. પરંતુ ભગવાનને તે કલ્પતું નહિ હતું. એક વર્ષને અંતે શ્રેયાંસકુમારે પારણું કરાવ્યું. એક વર્ષ સુધી કોઇની બુદ્ધિ દાન દેવાની થઇ નહિ. તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે, પુર્વ ભવમાં ભગવાનના જીવે અંતરાય કર્મ બાંધ્યું હતું, તે કર્મ ઋષભદેવ સ્વામીના ભવમાં ઉદય આવ્યું, કારણ કે કૃતકર્મનો વિના ભોગવ્યે છુટકો થતો નથી. કહ્યું છે કેઃ—

उदयति यदि भानुः पश्चिमायां दिशायां
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः ।
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां
तदपि न चलतीयं भाविनी कर्मरेखा ॥ १ ॥

યદિ સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે, મેરૂ ચલાયમાન થાય, અગ્નિ શીતલતાને પામે અને પર્વતના અગ્ર ભાગમાં રહેલા પત્થરની અંદર કમળ વિકાસ પામે, તોપણ ભવિષ્યમાં થનાર કર્મ કદાપિ અન્યથા થતું નથી. આજ પ્રમાણે કર્મનું પ્રાધાન્ય અન્ય દર્શનકારો પણ એકી અવાજે સ્વીકારે છે, જૂઓ, જે વખતે વશિષ્ટઋષિએ રામચંદ્રજીને ગાદીએ બેસવાનું મુહૂર્ત આપ્યું હતું, તેજ વખતે રામચંદ્રજીને વનવાસ જવું પડયું હતું. અને તેટલાજ માટે કહ્યું છે કેઃ—

कर्मणो हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुभा ग्रहाः ? ।
वशिष्ठदत्तलग्नोऽपि रामः प्रव्रजितो वने ॥ १ ॥

આ વખતે રામચંદ્રજી પોતે પણ શું વિચાર કરે છેઃ—

यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं प्रयाति
यच्चेतसा न गणितं तदिहाभ्युपैति ।
प्रातर्भवामि वसुधाधिपचक्रवर्ती
सोऽहं व्रजामि विपिने जटिलस्तपस्वी ॥ १ ॥

અહો ! જે મેં ચિન્તવ્યું હતું, તે અત્યન્ત દૂર જાય છે, અને જે મનથી વિચાર્યું પણ નહોતું, તે અહિં પાસે આવીને ઉભું રહે છે, એટલે કે જે હું પ્રાતઃકાલમાં પૃથ્વીનો અધિપતિ-ચક્રવર્તી થવાનો હતો, તેજ હું જટાવાળો તપસ્વી થઇને અત્યારે જંગલમાં જાઉં છું.

આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટતયા માલૂમ પડે છે કે, દરેક દર્શનકારોએ યેન કેન પ્રકારેણ કર્મના પ્રાધાન્યનો સ્વીકાર કરેલો છે. અર્થાત્ ઇશ્વર કર્તૃત્વ સ્વીકારવાવાળાઓ પણ અન્તે કર્મ ઉપરજ આવીને ઉભા રહે છે, ત્યારે તો પ્રથમથીજ કર્મને માનવું તેજ વધારે શ્રેષ્ઠ છે.

પ્રસ્તુતમાં કહેવાનું કે-ભગવાન્ ઋષભદેવે વાર્ષિક તપસ્યાદિ ઘણી તપસ્યાઓ કરીને અને અનેક પરિસહ ઉપસર્ગો સહન કરી ઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને અનેક પ્રાણીઓને શિ સુખના ભાગી કર્યા. તેજ પ્રમાણે શ્રીમહાવીર પ્રભુએ ઘોર તપસ્યા કરી છે તેનું દિગ્દર્શન આ દેશનાની આદિમાં ઉપોદ્ઘાતની અંદર કરાવવામાં આ વેલું છે, માટે વિશેષ ન લખતાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, જ્યારે પર માર્થદષ્ટિવાળા લોકોત્તર પુરૂષોની તપસ્યા આગળ આપણી ઘોર તપસ્ય પણ તુચ્છ છે, તો પછી સ્વલ્પ તપસ્યાનો ગર્વ કરવો શું કોઇ રીતે પણ ઉચિત ગણી શકાય? જે તપ નિકાચિત કર્મનો ક્ષય કરવામાં પણ સમર્થ છે, તે તપ દ્વારા ઉલટો કર્મબંધ થાય, તે કેવું ગેરવ્યાજબી ગણાય? તેનો ક્ષણવાર વિચાર કરવામાં આવે, તો કદાપિ તપનો મદ પણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ થાય નહિ.

હવે શ્રીકરૂણાસાગર પ્રભુ આઠમા શ્રુતમદને બહિષ્કાર કરવા માટે ચેતવણી આપતા સૂચના કરે છે કેઃ—

स्वबुद्ध्या रचितान्यन्यैः शास्त्राण्याघ्राय लीलया ।
सर्वज्ञोऽस्मीति मत्वान् स्वकीयाङ्गानि खादति ॥ १ ॥
श्रीमद्गणधरेन्द्राणां श्रुत्वा निर्माणधारणम् ।
कः श्रयेत श्रुतमदं सकर्णहृदयो जनः ? ॥ २ ॥

અન્ય આચાર્યોએ બનાવેલા શાસ્ત્રોનો પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર લીલા માત્રથી ગન્ધ લઇને સર્વજ્ઞપણાનો ગર્વ કરનાર માણસ પોતાનાજ અંગને ખાય છે; અર્થાત્ પોતેજ પોતાના પગ ઉપર કુહાડો મારે છે, (૧) શ્રીમત્ શ્રેષ્ઠ ગણધરોની રચના શક્તિ અને ધારણા શક્તિને સાંભળીને, કયો તાત્વિક અંતઃકરણવાળો મનુષ્ય શ્રુતમદનો આશ્રય કરશે વારૂ? અપિ તુ કોઇજ ન કરે. (૨)

કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા આચાર્ય મહારાજાઓએ પોતાની બુદ્ધિનો સદ્ઉપયોગ કરી, લીલા વડે અનેક શાસ્ત્રો બનાવેલાં છે, તથાપિ તેમના મનમાં લગાર પણ મદાંશ થયો નથી. આ વાતની સાબીતિ તેઓના ગ્રન્થો પૂરી પાડે છે; જ્યારે હે પામર જીવ! તું તેવા ગ્રન્થો બનાવવાને તો શક્તિમાન્ નથી. કેવળ પાંચ પચીશ તેઓના બનાવેલા ગ્રન્થો વાંચવા માત્રથી મદવાળો થાયછે. આથી તો પ્રામાણિક લોકોની દષ્ટિ આગળ તું તારી મૂર્ખતા પ્રદર્શિત કરી,

કીર્તિને બદલે અપકીર્તિને પામે છે. ઉન્નતિને બદલે અવનતિનો ભાગી થવાથી ગ્રન્થકારે 'સ્વાંગને ખાનાર' એમ કહ્યુંછે, તે ઠીકજ છે. શ્રીગણધર મહારાજાઓની ચમત્કાર શક્તિ આગલ તું અર્કની તુલનાને પણ ધારણ કરવા શક્તિમાન નથી. વિચાર તો કર કે જે મહાનુભાવોએ ફક્ત ત્રિપદીના જોરથી દ્વાદશાંગીની રચના, બરાબર શ્રીઅર્હન્ દેવના આશયને અનુસરીને-બિલકુલ તેનાથી અવિરૂદ્ધપણે કરીછે, અને જેઓની ધારણાશક્તિ અનેક રચનાશક્તિ દેવોને પણ આશ્ચર્યાવર્તમાં ઉતારે છે, તેવા ગણધરોએ પણ કદાપિ કોઇ ઠેકાણે મદાંશ માત્ર પણ કર્યો નથી. એટલે કે તેઓએ પણ મદને વિષ તુલ્ય માનેલ છે, તો પછી તારી શક્તિ, ભક્તિ અને વ્યક્તિ શા હિસાબમાં છે? તેટલા માટે હે ચેતન ! શ્રુતમદાદિ કોઇ પણ મદ કરીશ નહિ. અને નિર્મદ બની નિઃસીમ સુખનો ભાગી બન. ઉપર મુજબ આઠે પ્રકારના માનની જુદી જુદી વ્યાખ્યા જોયા બાદ હવે માનનું સમુચ્ચય સ્વરૂપ સામાન્ય પ્રકારે તપાસીએ. કહ્યું છે કેઃ—

उत्सर्पयन् दोषशाखां गुणमूलान्यधो नयन् ।
उन्मूलनीयो मानद्रुस्तन्मार्दवसरित्पूरैः ॥ १ ॥

દોષરૂપી શાખાઓનો વિસ્તાર કરનાર, તેમજ ગુણ રૂપ મૂળીઆંઓને નીચે લઇ જનાર એવા માન રૂપી વૃક્ષને, કોમળતા રૂપી નદીના પ્રવાહ વડે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવું જોઇએ.

આ માનનો નાશ કરવા ઇચ્છતા જનોએ તેના ઔષધ તરીકે મૃદુતાનું સેવન કરવું જોઇએ, કેમકે, કહ્યું છે કેઃ—

मार्दवं नाम मृदुता तच्चौद्धत्यविषेधनम् ।
मानस्य पुनरौद्धत्यं स्वरूपमनुपाधिकम् ॥ १ ॥

अन्तःस्पृशोऽत्र यत्रौद्धत्यं जात्यादिगोचरम् ।
तत्र तस्य प्रतीकारहेतोर्मार्दवमाश्रयेत् ॥ २ ॥

માર્દવ એટલે મૃદુતા; તે ઉદ્ધતાઇને દૂર કરનાર છે. અને માનનું સ્વભાવિક સ્વરૂપ ઉદ્ધતાઇ છે. (૧)

અન્તઃપ્રદેશની અન્દર જે જે જગ્યાએ જાતિ મદ વિગેરે આઠે મદો

સંબંધી ઉદ્ધતતા સ્પર્શ કરે,તે તે સ્થળે તેના વિનાશને માટે મૃદુતા ધારણ કરવી. (૨)

રોગની શાંતિ માટે બુદ્ધિમાનો જેમ યોગ્ય ઔષધ-ઉપચારો કરે છે, તેમ આઠ મદનો સંબંધ જયાં જયાં જણાય, ત્યાં ત્યાં કોમળતાનો ઉપયોગ કરવો હિતકર છે. મૃદુતા મદના સંબંધને દૂર કરવામાં પરમૌષધિ છે. મૃદુતાગુણને ધારણ કરનાર પુરૂષ હમેશાને માટે સુખી રહે છે. દાખલા તરીકે આપણે એક પુષ્પ લઇએ.

પુષ્પની મૃદુતા જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. જૂઓ, આ પુષ્પને ભ્રમર જેવી, કઠિન વસ્તુમાં પણ પ્રવેશ કરવાના સ્વભાવવાળી જાતિ પણ દુઃખ દેતી નથી; જો કે ભ્રમરનો સ્વભાવ કઠિનની સાથે કઠિન થવાનો છે, ત્યારે ઇતર જનની તો વાતજ શી ? માટે મૃદુતા સર્વથા ધારણ કરવામાંજ સાર છે. કહ્યું પણ છે કેઃ-

सर्वत्र मार्दवं कुर्यात् पूज्येषु तु विशेषतः ।
येन पापाद्विमुच्येत पूज्यपूजाव्यतिक्रमात् ॥ १ ॥

સર્વ ઠેકાણે મૃદુતા કરવી, પણ પૂજનીય પુરૂષોમાં વિશેષે કરીને કરવી; કે જેથી કરીને પૂજનીયની પૂજના વ્યતિક્રમથી થએલ પાપમાંથી પ્રાણી મુક્ત થઇ શકે.

આ પ્રસંગે માનને માટે બાહુબલીનું હૃદય ભેદક દષ્ટાન્ત વિચારવું જરૂરનું છે.

બાહુબલીનું દૃષ્ટાંત.

मानाद्बाहुबली बद्धो लताभिरिव पादपः ।
मार्दवात्तत्क्षणान्मुक्तः सद्यः संप्राप केवलम् ॥ १ ॥

વેલડીઓ વડે કરીને જેમ વૃક્ષ હોયની ! તેપ્રમાણે માન વડે બાહુબલી બંધાણો. અને તત્કાળ સરલતાના કારણથી તે બંધન રહિત થયો અને તુરત કેવળ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. આ બાહુબલીની ટૂંક કથા આ પ્રમાણે છે.

" ભરત રાજાના લઘુ બંધુ શ્રીબાહુબલી, વાહલીક નામે દેશના અધિપતિ હતા. જયારે શ્રીભરતચક્રવર્તી છ ખંડોને જીતીને અયોધ્યામાં પાછા આવ્યા, ત્યારે ચક્રરત્ન આયુધશાળાની અંદર પ્રવેશ પામ્યું નહિ.

ત્યારે મંત્રીઓએ કહ્યું, હે મહારાજ, આપણે હજુ જીતવું બાકી છે. કેમકે જ્યારે સ્વગોત્રીઓ પણ આજ્ઞા માનતા નથી, તો બહારના કોણ લોકો આપની આજ્ઞા માનશે ? ' ઇત્યાદિ વાકયોથી ઉત્સાહિત બનેલ ભરત રાજાએ બાહુબલી ઉપર દૂત મોકલ્યો. દૂત વાહલીક દેશને જોઇનેજ ચકિત થઇ ગયો. ત્યાં તેણે હજારો ચમત્કારો જોયા; તે દેશમાં ભરતનું નામ પણ કોઇ જાણતું ન્હોતું. ભરત શબ્દનો વ્યવહાર માત્ર સ્ત્રિયોની કંચુકી ઉપર બનાવેલા ચિન્હને માટેજ કરવામાં આવતો હતો. ધીમે ધીમે તે દૂત મુખ્ય શહેર તક્ષશિલા નામની નગરીએ પહોંચ્યો. શ્રીબાહુબલીની આજ્ઞા મળવાથી છડીદારે તેને સભામાં પ્રવેશ કરવા દીધો. દૂતે ત્યાં પોતાનું કાર્ય સામ, દામ, દંડ અને ભેદવાળા વચનોથી યથા યોગ્ય રીતે બજાવ્યું. તે સમયે બાહુબલીને કોપ તો થયો, પરંતુ દૂતને અવધ્ય જાણી અપમાન પૂર્વક સભામાંથી બહાર કાઢયો. દૂતે ભરત રાજા પાસે જઇ પોતાનું વૃત્તાંત મીઠું મરચું ભભરાવી કહી સંભળાવ્યું, અને ભરત રાજાને લડવા માટે તૈયાર કર્યા. બીજી તરફ બાહુબલી પણ તૈયાર થયા. પૂર્વ પશ્ચિમ સમુદ્ર જેમ ભેગાથ થાય; તેમ બન્ને પક્ષનાં સૈન્યો સામ સામે આવી ઉભાં રહ્યાં. લડાઇની સંપૂર્ણ સામગ્રિયો તૈયાર થઈ ગઇ. તે સમયે ' સૈન્યની લડાઇથી પ્રજાનો સંહાર થશે ' એમ જાણી, દેવતાઓ મધ્યસ્થ બન્યા અને બન્ને ભાઇઓને લડવાને માટે બન્દોબસ્ત કર્યો. એક બાજુ દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર અને વિદ્યાધરો મધ્યસ્થતાથી જોવાનેમાટે ઉભા રહ્યા. બીજી બાજૂએ બન્નના સૈનિકો. બન્ને ભાઇઓ વચ્ચે પાંચ પ્રકારના યુદ્ધની પ્રતિજ્ઞા થઇ, (૧) દૃષ્ટિ યુદ્ધ, (૨) વાગયુદ્ધ, (૩) બાહુયુદ્ધ, (૪) દંડયુદ્ધ, (૫) મુષ્ટિયુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ સિવાયના ચારે યુદ્ધોની અંદર બાહુબલીએ ભરતરાજાને પરાસ્ત કર્યા, તે વખતે ભરત રાજા મ્લાનવદનવાળા માલૂમ પડવાથી, બાહુબલીએ તેમને ઉત્સાહી બનાવી પાંચમું મુષ્ટિયુદ્ધ કરવું શરૂ કર્યું. પ્રથમ ભરત મહારાજે બાહુબલી ઉપર મુષ્ટિનો પ્રહાર કર્યો, જેથી બાહુબલી ઢીંચણ સુધી જમીનમાં પેસી ગયા. ક્ષણવાર નેત્રસંપુટ બન્ધ રહ્યા બાદ બાહુબલી સાવચેત થયા. હવે પોતાનો મુષ્ટિ ઉપાડવાનો વારો આવ્યો. બન્ને જણ તદ્ભવ મોક્ષગામી હોવાથી શ્રીબાહુબલીની વિચાર શ્રેણી બદલાણી:–' જો આ મુષ્ટિ ભરત પર ગઇ તો નિઃસન્દેહ ભરત પંચત્વને પામશે; હા ! ખેદ ! ક્ષણ વિનશ્વર રાજ્યને માટે ઉભય લોકમાં નિન્દનીય કર્મ કરવું કોઈ રીતે

યોગ્ય નથી; તેમજ મુષ્ટિ પાછી ફેરવવી તે પણ યોગ્ય નહિ, આમ વિચાર કરી તેજ મુષ્ટિ વડે બાહુબલી સ્વકેશનો લોચ કરી દ્રવ્ય અને ભાવ પરિગ્રહના ત્યાગી બન્યા. જેમકેઃ—

इत्युदित्वा महासत्त्वः सोऽग्रणीः शीघ्रकारिणाम् ।
तेनैव मुष्टिना मूर्ध्न उद्दध्रे तृणवत् कचान् ॥ १ ॥

શ્રીભરત મહારાજા પોતાના ભાઇ બાહુલીને ત્યાગી થએલા જોઇ તત્કાળ આ પ્રમાણે ખમાવા લાગ્યાઃ—

भरतस्तं तथा दृष्ट्वा विचार्य स्वकुकर्म च ।
बभूव न्यञ्चितग्रीवो विविक्षुरिव मेदिनीम् ॥ १ ॥
शान्तं रसं मूर्त्तमिव भ्रातरं प्रणनाम सः ।
नेत्रजैरश्रुभिः कोष्णैः कोपशेषमिवोत्सृजन् ॥ २ ॥
सुनन्दानन्दनमुनेर्गुणस्तवनपूर्विकाम् ।
स्वनिन्दामित्यथाकार्षीत् स्वापवादगदौषधीम् ॥ ३ ॥

ભરત મહારાજા બાહુબલીને સાધુ થએલા જોઇ પોતાના કુકર્મનો વિચાર કરતા જાણે પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા વાળા ન હોય, તેમ નીચી ગરદન કરી ઉભા રહ્યા. (૧)

સાક્ષાત શાંત રસજ હોયની ! એવા પોતાના ભાઇને ભરત રાજાએ નમસ્કાર કર્યો; તે વખતે જાણે પોતે કિંચિત્ ઉષ્ણ એવા સ્વનેત્રનાં આંસુ વડે, શેષ રહેલા કોપને કેંકતોજ હોયની શું ? એવો પ્રતિભાસ થતો હતો. (૨)

શ્રીબાહુબલી મુનિના ગુણોનુ સ્તવન કર્યા બાદ ભરત મહારાજા પોતાના અપવાદની પરમ ઔષધી રૂપ આત્મનિંદાને નીચે પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. (૩)

શ્રીભરતેશ્વર પોતાના અપવાદ રૂપ રોગની શાંતિ માટે શ્રીબાહુબલી મહારાજને ખમાવે છે અને આત્મનિન્દા કરતાં કહે છેઃ—

धन्यस्त्वं तत्यजे येन राज्यं मदनुकम्पया ।
पापोऽहं यदसन्तुष्टो दुर्मदस्त्वामुपाद्रवम् ॥ १ ॥

स्वशक्तिं येन जानन्ति ये चान्यायं प्रकुर्वते ।
जीवन्ति ये च लोभेन तेषामस्मि धुरन्धरः ॥ २ ॥

राज्यं भवतरोर्बीजं ये न जानन्ति तेऽधमाः ।
तेभ्योऽप्यहं विशिष्ये तद्जहानो विदन्नपि ॥ ३ ॥

त्वमेव पुत्रस्तातस्य यस्तातपथमन्वगाः ।
पुत्रोऽहमपि तस्य स्यां चेद् भवामि भवादृशः ॥ ४ ॥

મારા ઉપર અનુકંપાની ખાતર તેં રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, માટે તને ધન્ય છે, જ્યારે અસંતોષી અને મહોન્મત્ત થઈને મેં, તને ઉપદ્રવ કર્યો એટલા માટે હું પાપી છું. (૧) જે લોકો પોતાની શક્તિને જાણતા નથી; જેઓ અન્યાય કરે છે; તેમજ જેઓ લોભ વડે પોતાની જીન્દગી ગાળે છે, તેઓની અન્દર હું ધુરંધર છું; મતલબ કે હું સ્વશક્તિને જાણતો નથી, અન્યાય કરૂં છું; તેમજ લોભ વડે જીવું છું. (૨) 'રાજ્ય એ સંસાર રૂપ વૃક્ષનું બીજ છે.' એ પ્રમાણે જે લોકો જાણતા નથી તેઓ અધમ છે, જ્યારે હું તો તેઓ કરતાં પણ વિશેષ અધમ છું, કારણ કે હું તો ઉપર પ્રમાણે જાણતાં છતાં તેનો ત્યાગ કરતો નથી. કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે ખરો જાણકાર તો તેજ ગણાય કે જે અમુક વસ્તુને અનિષ્ટ જાણીને તેનો ત્યાગ કરે, કિન્તુ તેમ નહિ કરતાં વ્યર્થ વાચાલતાને ધારણ કરનારાઓ જગત્‌ને ઠગનારા છે. (૩) તુંજ તાતનો ખરો પુત્ર છે કે જેણે તાતના માર્ગનું અનુસરણ કર્યું; હું પણ જો તારા સરખો થાઉં તોજ તાતનો વાસ્તવિક પુત્ર ગણાઉં. (૪)

ततो बाहुबलिं नत्वा भरतः सपरिच्छदः ।
पुरीमयोध्यामगमत् स्वराज्यश्रीसहोदराम् ॥ १ ॥

ત્યાર પછી બાહુબલિઋષિને નમસ્કાર કરીને ભરત મહારાજ પરિવાર સહિત ઇન્દ્રપુરીની સમાન શોભાવાળી અયોધ્યા નગરી પ્રત્યે ગયા.

ભરત મહારાજાએ અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપર મૂજબ મહાત્મા બાહુબલીની સ્તુતિ કરવા સાથે પોતાની ન્યૂનતા પ્રદર્શિત કરી, જેથી દ્રવ્ય અને ભાવ એ બન્ને પ્રકારની લક્ષ્મી મેળવી સ્વસ્થાને ગયા.

હવે અહીંઆં બાહુબલીજીએ પણ શ્રીપ્રભુજી પાસે જવાનો વિચાર કર્યો, કે તત્કાળ માન મહાશત્રુ આગળ આવીને ખડો થયો. અર્થાત્ તેમને એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ કે 'જેમણે મારા કરતાં અગાઉથી વ્રત ગ્રહણ કરેલાં છે, એવા નાના ભાંઇઓને હું શું જઇને નમસ્કાર કરૂં ખરો? તેટલા માટે ઉચિત છે કે અહીંઆંજ ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ તાતની સમીપે જાઉં.' એમ ધારી તેજ સ્થળે ધ્યાનારૂઢ થયા. એક વર્ષ સુધી આહાર પાણી લીધા વિના સ્થાણુની માફક સ્થિર રહ્યા, જે દર્મિયાન તેમની દાઢી અને મૂછોમાં પક્ષિઓએ માળા ઘાલ્યા, વળી પશુઓ પોતાના શરીરમાં આવતી ખુજલીને દૂર કરવા સારૂ તેમને એક ઝાડ સમજી તેની સાથે ઘર્ષણ કરવા લાગ્યા. ઇત્યાદિ અનેક આશ્ચર્ય જનક ઘટના શ્રીબાહુબલીની થયા છતાં, માન મહાશત્રુએ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા દીધું નહિ. છેવટે કરૂણાસમુદ્ર અંતર્યામી ભગવાને બ્રાહ્મી અને સુંદરી એ બે સાધ્વીઓને, બાહુબલીને ઉપદેશ કરવા સારૂ મોકલી, ભગવાને બતાવેલી નિશાની અનુસાર તેઓ બન્ને આવી, પરંતુ બાહુબલી દૃષ્ટિગોચર થયા નહિ. છતાં ભગવાનના વચન પર પૂર્ણ શ્રદ્ધાળુ હોવાથી તેજ સ્થળે તેણીઓએ પુનઃ પુનઃ બારીકીથી તપાસ કરી મહા કષ્ટે બાહુબલીજીને ઓળખી લીધા. બાદ તેઓ ભવ્ય સ્વરથી બોલીઃ—'હે બંધવ! ગજ ઉપરથી નીચે ઉતરો, ગજારૂઢ પુરૂષને કેવળજ્ઞાન થતું નથી.' આ પ્રમાણે વાણીનું ઉચ્ચારણ કરી સ્વસ્થાને પાછી આવી. તેઓનાં ગયા બાદ ધીર, વીર અને ગંભીર એવા બાહુબલીજી મહામુનિએ સ્વતંત્ર વિચાર કરવા માંડ્યોઃ—'મેં તમામ રાજ્યઋદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો છે. છતાં સંયમધારિણી સાધ્વીઓએ મને ગજાવતરણ કરવાનું કેમ કહ્યું હશે? મારી પાસે ગજ (હાથી) તો છે નહિ; વળી સાધ્વીઓ કદાપિ જૂઠું બોલે નહિ.' ઇત્યાદિક ગહન વિચાર સાગરમાં ગોથાં મારતાં બાહુબલી મહાત્માએ તત્ત્વદૃષ્ટિથી સાધ્વીઓનાં વચનનું રહસ્ય જાણી લીધુંઃ—'હા! ધિક્! મામ્ ધિક્! માન રૂપી ગજ ઉપર ચડેલ પુરૂષને કૈવલ્ય કદાપિ પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે સાધ્વીઓનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય છે, મારી કેવી અજ્ઞાનતા કે જગત્વંદ્ય પુરૂષોને નમસ્કાર કરવામાં પણ મને લજ્જા આવી? ખેર! ભાવિ અન્યથા થતું નથી.' ઇત્યાદિ વિચાર કરી વાંદવાને માટે જવા સારૂ તૈયાર થયાઃ—

इदानीमपि गत्वा तान् वन्दिष्येऽहं महामुनीन् ।
चिन्तयित्वेति स महासत्त्वः पादमुदक्षिपत् ॥ १ ॥
लतावल्लीव त्रुटितेष्वभितो घातिकर्मसु ।
तस्मिन्नेव पदे ज्ञानमुत्पेदे तस्य केवलम् ॥ २ ॥

"'અત્યારે પણ જઇને તે મહામુનિઓને હું વાંદીશ.' એમ વિચાર કરી તે મહા સત્વશાળી બાહુબળી મુનિએ જેવો પગ ઉપાડ્યો કે, તરતજ વેલડીઓની જેમ ચારે બાજૂથી ઘાતિકર્મો તૂટયાં અને તે પગને ઉઠાવતાની સાથેજ તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રકટ થયું."

ઉપરના દૃષ્ટાંત ઉપરથી સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે, માન રૂપ મહાશત્રુએ બાહુબલી જેવા મહામુનિના તપસ્તેજને પણ તિરોહિત (આચ્છાદિત) કરી નાંખ્યું; તો પછી તે, પામર માણસોના ધર્મ ધ્યાનને તો નષ્ટ કરીજ નાંખે, એમાં આશ્ચર્ય શું છે? તેટલાજ માટે મોક્ષાભિલાષી મહાશયોએ માન કરવું નહિ, કદાચ અજ્ઞાન વશાત્ થઇ જાય, તો બાહુબલી મહારાજના આ ટૂંક વૃત્તાંતને તુરત યાદ લાવી તેની માફક માનનો ત્યાગ કરી આત્મસુખાનંદી બનવું જોઇએ.

એકાંતમાં બેસીને ઘડીભર આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરવામાં આવે તો, એ વાત સ્વાનુભાવ સિદ્ધ થાય છે કે, માન મનુષ્યોને તત્કાળ પ્રત્યક્ષ ફળો દેખાડે છે. જે વસ્તુનો ગર્વ આપણા મનમાં આવ્યો હોય, તેજ વસ્તુમાં કાંઇ ફારફેર અથવા વિકૃતિ થયેલી આપણને થોડાજ વખતમાં માલૂમ પડશે. કદાચ ધારો કે ઉગ્ર પુણ્ય પ્રકર્ષના જોરથી અભિમાનનું ફળ તાત્કાલિક ન મળે, તો પણ ભવાંતરમાં તો તેનું ફળ જરૂર ભોગવવુંજ પડશે, એમાં બિલકુલ સંશય નથી. અભિમાનને મિથ્યાત્વનો પિતા (ઉત્પન્ન કરનાર) કહીએ, તો પણ ચાલે તેમ છે. કારણ કે તે ધર્મી પુરૂષના મનોમંદિરમાં પેસી સુંદર ભાવના રૂપી સુગંધને દૂર કરી કદાગ્રહ રૂપ દુર્ગંધની વૃદ્ધિ કરે છે અને કદાગ્રહી માણસ તત્ત્વાન્વેષી થઇ શકતો નથી. જ્યાં તેની મતિ લાગેલી છે; ત્યાં યુક્તિને લઇ જાય છે, પરંતુ યુક્તિયુક્ત વસ્તુ પ્રત્યે તેની મતિ જતી નથી. કદાગ્રહ રૂપ ગ્રહ જેના શિરપરલાગેલો હોય છે; તેની ભાગ્યદશા પરવારેલીજ સમજવી. કેમકે કદાગ્રહી પુરૂષને સદ્વિચારની સ્ફૂર્તિ સ્વપ્નમાં પણ આવતી નથી.

કદાગ્રહને કેટલીક વખતે કુઠાર, અગ્નિ, વિષ, પત્થર, માટી, ભસ્મ રોગ, અને શોકાદિની જે ઉપમાઓ આપવામાં આવે છે, તે ખરેખર યથાર્થ છે, કારણ કે કુઠાર જેમ વૃક્ષાવલીનો વિનાશ કરે છે, તેમ કદાગ્રહ સદ્દધ્યાન રૂપ વૃક્ષનો વિનાશ કરે છે. બીજી, અગ્નિની ઉપમા એટલા માટે સાર્થક છે કે જેમ અગ્નિ લતાસમૂહનો નાશ કરે છે, અને તેને પરિણામે ફૂલ ફળાદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તેજ પ્રમાણે જેના હૃદય પ્રદેશમાં કદાગ્રહ રૂપ અગ્નિ લાગેલ હોય છે, ત્યાં આગળ સદ્ભાવના રૂપ વેલડી રહેનાર નથી, તો પછી તેમાંથી ઉદ્ભવ પામતાં સમતા રૂપ પુષ્પો અને હિતોપદેશરૂપ ફળોની આશા રાખવી તે દુરાશાજ સમજવી. વળી ત્રીજું વિષનું ઉપમાન એટલા માટે ઘટે છે કે, વિષ જેમ પુરૂષનાં અવયવોને શિથિલ કરી અનંત વેદનાઓનો અનુભવ કરાવી પ્રાણનો ત્યાગ કરાવે છે; તેમ જે માણસે કદાગ્રહ વિષનું પાન કરેલ છે, તેનાં સમ્યગ્ જ્ઞાન રૂપ શરીરનાં અવયવો શિથિલ છે, તેમ અજ્ઞાન રૂપ થઈ જાયછે; વેદનાઓ ઉદ્ભવેછે અને છેવટે ભાવપ્રાણ તિરોહિત થાયછે. વળી ચોથી પત્થરની ઉપમા પણ કદાગ્રહને લાગુ પડી શકે છે. કેમકે પત્થરમાં જેમ જળનું બિન્દુ અવકાશ મેળવી શકતું નથી, તેમ જેના અંતઃકરણમાં કદાગ્રહ રૂપ પત્થરે પ્રવેશ કરેલ હોય છે, તે અંતઃકરણની અંદર તત્ત્વ જળનો પ્રવેશ થતો નથી. વળી પાંચમી માટીની ઉપમા પણ વ્યાજબીજ છે, માટી જેમ કાંચનને મલીન કરે છે, તેમ કદાગ્રહ રૂપ માટી સ્વચ્છ સ્વરૂપવાળા આત્માને કર્મરજ વડે મલીન કરે છે. હવે ભસ્મની સાથે તેની તુલના કરવામાં આવે તો પણ ઉચિતજ છે. ભસ્મમાં નાંખવામાં આવેલ ઘૃતાદિક જેમ વ્યર્થ છે, તેમ કદાગ્રહ રૂપ ભસ્મ જે ઠેકાણે વિદ્યમાન છે, ત્યાં પરમાર્થવૃત્તિ રૂપ ઘૃતાદિ વ્યર્થ છે. સાતમી રોગની સાથે તેની ઉપમા પણ વાજબી છે. જેમકે જ્વરાદિ રોગ જેના દેહમાં ઘર કરી રહેલ હોય છે; તેને મિષ્ટાન્ન, ઘી, દૂધ, વિગેરે પદાર્થ રૂચિકર થતા નથી; તેની માફક કદાગ્રહ રૂપ રોગ જેના શરીરમાં લાગેલ છે; તેને સત્ય પદાર્થ રૂપ મિષ્ટાન્ન, તત્ત્વરૂચિ રૂપ દુગ્ધ અને વિવેક રૂપ ઘૃત રૂચિકર થતું નથી. વળી આઠમા શોકની સાથે તેનો મુકાબલો કરીએ. શોક રૂપ શંકુ જેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેનાં મન, વચન અને કાયા ગ્લાનિવાળાં માલુમ પડે છે, તેમજ કદાગ્રહ રૂપ શોક જેના મનોમંદિરમાં વિદ્યમાન હોય છે, તેને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ રૂપ ત્રિપુટીના સંબંધમાં પણ ગ્લાનિ રહ્યા કરે છે, અર્થાત્ સુદેવ, સુગુરૂ અને સદ્ધર્મની ઓળખાણ

તેનાથી થઇ શકતી નથી. તેટલા માટે મુમુક્ષુ જીવોએ અભિમાન કરવું ઉચિત નથી. જ્યાં અભિમાનનો અભાવ છે, ત્યાં કદાગ્રહ સ્વપ્નમાં પણ દર્શન દઇ શકતો નથી, કારણ કે કારણ વિના કાર્યોત્પત્તિ થતી નથી. આજ અભિમાનથી દુર્યોધન કેવી દુર્દશાને પામ્યો હતો, તેનો ઇતિહાસ પ્રાયઃ આબાલ ગોપાલ સર્વત્ર જગ જાહેર છે. શ્રીમહાવીરના શાસનમાં, વ્રત, નિયમ, સ્વાધ્યાય અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહાદિ કરનાર કેટલાક મુનિઓને પણ નિન્હવોની છાપ લાગી હતી, તેનું મૂળ કારણ જો તેપાસીશું, તો કદાગ્રહ સિવાય બીજું કાંઇજ જણાશે નહિ.

અભિમાનથીજ મનુષ્યો વિતંડાવાદ કરીને પોતાની જીન્દગી વ્યર્થ ગુમાવી દે છે. તે પરભવમાં અનેક દુઃખોનો ભાગી થાય છે. તે વખતે અભિમાન કાંઇ આડું આવતું નથી, પરંતુ જીવ ઉલટો કોડીનો બને છે.

નિરભિમાની પુરૂષો અહંકાર–મમકારના શત્રુ હોવા સાથે સત્ય પક્ષના પક્ષપાતી હોય છે. તેઓના હ્રદયકુહરમાં વિવેક–વિનય–શમ દમાદિની દીવાળી પ્રકટે છે. જેને લીધે વસ્તુતઃ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીને જોઈ શકે છે, તેમજ અન્યને પણ તેનો પ્રકાશ કરાવી શકે છે. માનની અસ્ત દશામાં મનુષ્યો ગુણીના ગુણગાન કરવામાં ભાગ્યશાળી નિવડે છે. સ્વયં ગુણી અને ગુણાનુરાગી એ બે પ્રકારના પુરૂષો ચારિત્રગુણ અને દર્શનગુણ પામી શકે છે, તે સિવાયના અભિમાન પર્વત ઉપર ચઢેલા ગુણદ્વેષી પુરૂષો વાસ્તવિક વસ્તુને ન જાણવાથી મિથ્યાત્વ ભૂમિ ઉપર સ્થિત છે, એમ સંભળાય છે. તેને માટે જૂઓ નીચેના બે શ્લોકોઃ—

गुणी च गुणरागी च गुणद्वेषी च साधुषु ।
श्रूयन्ते व्यक्तमुत्कृष्टमध्यमाधमबुद्धयः ॥ २० ॥
ते च चारित्रसम्यक्त्वमिथ्यादर्शनभूमयः ।
अतो द्वयोः प्रकृत्यैव वर्तितव्यं यथाबलम् ॥ २१ ॥

(श्रीमद्यशोविजयकृता मार्गद्वात्रिंशिका.)

સ્વયંગુણી, ગુણાનુરાગી અને સાધુ જનોમાં દ્વેષ ધારણ કરનાર એવા ત્રણ પ્રકારના પુરૂષો સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે, તેઓને અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને અધમ સમજવા. (૩૦) વળી તેઓને અનુક્રમે

ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની ભૂમિ ઉપર રહેલા એટલે કે ચારિત્રી, સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાદષ્ટિ સમજવા. તેટલા માટે વિવેકી પુરૂષે પ્રથમના બે પ્રકારના માર્ગમાં યથાશકિત વર્તન કરવું, પરંતુ ત્રીજાની એટલે કે ગુણ દ્વેષીપણાની રીતભાતને દૂર તજવી. (૩૧)

હવે શ્રીભગવાન્ ક્રોધ અને માનની વ્યાખ્યા કર્યા બાદ માયા મહાદેવીનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે.

માયાનું સ્વરૂપ.

માયાનો સામાન્ય અર્થ, કપટ-પ્રપંચ-છલભેદ-ઠગાઇ-દગો-વિશ્વાસઘાત ઇત્યાદિ થઇ શકે છે. માયાથી મુક્ત પુરૂષો પ્રાયઃ મુક્ત છે, જ્યારે માયાથી બદ્ધ પુરૂષો બહુધા બદ્ધજ સમજવા. આત્મ કલ્યાણાભિલાષી પ્રાણીઓએ સર્વથા સદાને માટે માયાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. માયાના પાશમાં ફસેલા જીવો સત્ગતથી વંચિત રહે છે અને પોતે કરેલાં દાન પુણ્યાદિ સુકૃતના ફળોને પણ પામતા નથી. માયા સમસ્ત દુર્ગુણોની ખાણ છે. કહ્યું છે કેઃ—

> असूनृतस्य जननी परशुः शीलशाखिनः ।
> जन्मभूमिरविद्यानां माया दुर्गतिकारणम् ॥ १ ॥

માયા, મૃષાવાદની માતા છે, બ્રહ્મચર્ય રૂપ વૃક્ષને કાપવામાં કુહાડી સમાન છે, અવિદ્યાની જન્મભૂમિ અને દુર્ગતિનુ કારણ છે.

માયાવી પુરૂષ સ્વાભિમાન રાખવા માટે અસત્ય વચન બોલતાં અટકતો નથી. બલ્કે જૂઠનું સેવન કરવામાં પોતાની બહાદુરી સમજે છે; તેમ પોતાના આચાર વિચારને પણ જલાંજલી આપી દે છે. માયાથી આ જગતમાં નિન્દનીય દુર્ગુણો પેદા થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ દુર્ગતિ મળવામાં માયા સહજ કારણ છે. આ પંચમ્ કાળની અન્દર માયા મહારાક્ષસીના પંજામાં કોઇ નહિ ફસાયો હોય, એમ ધારી શકાતું નથી. દરેક પ્રાણીઓ પોત પોતાના કાર્યને ઠીક બતાવવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરતા જોવામાં આવે છે અને બને છે ગેગ કે, આત્મ કલ્યાણના હેતુભૂત તપ-સંયમાદિ કાર્યોને માયારૂપ મહા નાગણીના ફૂત્કારથી નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કરતાં વાર લગાડતા નથી. લોકોમાં વાહ વાહ કહેવડાવવાની ખાતર

અનેક પ્રકારે કષ્ટ-પરંપરા-ઉઠાવવામાં આનંદ માનતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આત્મદયાનીપણાનો ડોળ કરી મહાપુરૂષોનાં બિરૂદો ધારણ કરવા ઉજમાળ થાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આત્મક્લેશી-બની સંસાર સાગરની વૃદ્ધિ કરવામાં અને વિપક્રિયાની સાધના કરવામાં અગ્રેસર બને છે. આવા પુરૂષોને ઠગ નહિ કહેતાં આત્મસ્વરૂપથી ઠગાએલા કહેવા જોઇએ. તેવા જીવો બિચારા થોડા માટે બહુ ગુમાવી દે છે. તેને માટે 'हृदयप्रदीपषट्त्रिंशिका'માં આપેલો ઉપદેશ ખરેખર અનુકરણીય છેઃ—

कार्यं च किं ते परदोषदृष्ट्या कार्यं च किं ते परचिन्तया च ।
वृथा कथं खिद्यसि बालबुद्धे ! कुरु स्वकार्यं त्यज सर्वमन्यत् ॥१॥

હે જીવ ! પારકાના દોષ દેખવાનું તારે શું પ્રયોજન છે ? તેમ પરની ચિન્તા કરવાનું પણ શું કામ છે ? હે બાલબુદ્ધિ જીવ ! ફોકટ શા માટે ખેદ પામે છે ? તું તારૂં કાર્ય કર અને બીજું બધું છોડી દે.

ઉપર્યુક્ત શ્લોકનો ભાવાર્થ પોતાના હૃદયાદર્શમાં પ્રતિબિમ્બિત કરી સ્વાત્મહિત કરવું અને તદ્ધેતુક અને અમૃતક્રિયાનો આશ્રય કરવો સર્વથા ઉચિત છે. પૂર્વોક્ત તદ્ધેતુક અને અમૃતક્રિયા, માયાનો ત્યાગ કર્યા સિવાય બનવી અશક્ય છે, માટે બનતી મહેનતે માયાનો ત્યાગ કરો. વળી માયાવી પુરૂષો પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે, કહ્યું છે કેઃ—

कौटिल्यपटवः पापा मायया बकवृत्तयः ।
भुवनं वञ्चयमाना वञ्चयन्ते स्वमेव हि ॥ १ ॥

કુટિલતા કરવામાં ચતુર અને માયા વડે કરીને બકવૃત્તિ ધારણ કરનારા પાપિષ્ઠ લોકો જગતને ઠગતાં પોતાનેજ ઠગે છે.

હવે જુદી જુદી જાતના માયા-પ્રપંચનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન રીતે બતાવતાં પ્રથમ **રાજપ્રપંચ** જોઇએ. કહ્યું છેઃ—

कूटषाड्गुण्ययोगेन छलाद् विश्वस्तघातनात् ।
अर्थलोभाच्च राजानो वञ्चयन्तेऽखिलं जगत् ॥ १ ॥

કપટ પૂર્વક ષાડ્ગુણ્યયોગ એટલે કે સંધ્યાદિ, તે વડે કરીને છલથી વિશ્વાસુ પુરૂષોનો ઘાત કરવાથી અને અર્થના લોભથી રાજાઓ **સમગ્ર જગતને ઠગે છે; માટે તેઓ રાજાઓ નથી,-કિન્તુ વાસ્તવિક રંકો છે.**

બીજું, મુનિવેષને ધારણ કરી લોકો દુનિયાને કેવી રીતે ઠગે છે, તે જુઓઃ—

ये लुब्धचित्ता विषयादिभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।
ते दाम्भिका वेषभृताश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥१॥

જેઓ વિષયાદિ ભોગની અન્દર લુબ્ધચિત્તવાળા છે અને બાહ્યવૃત્તિથી રાગરહિત માલૂમ પડે છે, પરન્તુ અન્તઃકરણમાં બદ્ધરાગવાળા છે. તેવા લોકોને કપટી અને કેવળ વેષાડંબરી ધૂર્ત સમજવા જોઇએ. તેઓ તો માત્ર લોકોના ચિત્તને રંજન કરવાનેજ પ્રયત્નશીલ હોય છે.

અહીં વાંચનારને જરૂર શંકા થશે કે લોકો શું ગમાર છે કે, તેવા ધૂર્તોનાં વાક્યોપર વિશ્વાસ કરશે ? પરન્તુ નહિં, વાસ્તવમાં બને છે તેમજ.

मुग्धश्च लोकोऽपि हि यत्र मार्गे निवेशितस्तत्र रतिं करोति।
धूर्तस्य वाक्यैः परिमोहितानां केषां न चित्तं भ्रमतीह लोके ?॥१॥

લોક ભદ્રિક છે, જે માર્ગમાં તેને દોરવામાં આવે, તે માર્ગમાં દોરવાઇને તેમાં સુખ માને છે, કારણ કે ધૂર્તોનાં વાક્યોથી મોહિત થએલા કયા પુરૂષોનું ચિત્ત ભ્રમિત થાય નહિ ? અર્થાત્ દરેકનું ચિત્ત એકવાર તો ભ્રમિત જરૂર થાય છે. કપટી સાધુ જે અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવો અનર્થ અન્ય જીવથી થવો મુશ્કેલ છે.

આ હિન્દુસ્તાનની અન્દર વર્તમાન સમયમાં બાવનથી અઠ્ઠાવન લાખ જેટલા નામધારી સાધુઓ છે. તેઓમાંથી કેટલાક યશોવાદ—કીર્તિ અને ધન માલ વિગેરેને આધીન થઇ પોતાના આચારને જલાંજલિ આપે છે, ઉન્મત્તતામાં મસ્ત બની શાસ્ત્રમાર્ગને તિલાંજલિ દઇ સ્વેચ્છાચારી પણે વર્તતા જોવામાં આવે છે. કેમકે હિન્દુ ધર્મ શાસ્ત્રો, જેવાંકે **મનુસ્મૃતિ, કૂર્મપુરાણ, વરાહપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, નરસિંહપુરાણ** આદિ ગ્રન્થોના વર્ણાશ્રમાધિકારની અંતર્ગત સંન્યસ્તાધિકારમાં સંન્યાસીઓનો જે અધિકાર બતાવવામાં આવેલો છે, તે અધિકારને તો ઘણેભાગે મૂળથીજ છોડી દીધેલો જોવાય છે. લગાર તે અધિકાર તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ. **નરસિંહપુરાણના** અધ્યાય ૬૦, પૃષ્ઠ ૨૬૩માં કહ્યું છેઃ—

ततः प्रभृति पुत्रादौ सुखलोभादि वर्जयेत् ।
कुर्याच्च भूमानुवकं सर्वभूताऽभयङ्करा ॥ १ ॥

વાનપ્રસ્થાશ્રમની પછી સન્યાસી બને છે, માટે 'ततःप्रव्रजेत्' એ પ્રમાણે આ શ્લોકની અન્દર કહેલું છે, અર્થાત્ દીક્ષા દિવસથી માંડીને મરણ પર્યન્ત પુત્રાદિની અન્દર સુખના લોભ વિગેરેનો ત્યાગ કરે. પૃથ્વી ઉપર જલાંજલિ આપે, એટલે કે એવી પ્રતિજ્ઞા કરે કે જે સર્વ જીવને અભય કરનાર હોય.

દીક્ષાના દિવસથી લઇને મરણ પર્યન્ત કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રેમભાવ પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, તેમજ ધન-દોલતમાં કરવો નહિ, કોઇ જીવને દુઃખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ, અર્થાત્ સર્વ જીવોનો બચાવ થાય તેમ વર્તવું. આ વાક્યથી તમામ પ્રકારની હિંસા પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરવામાં આવેલો છે, તેના પૂરાવાને માટે વળી સ્મૃતિના અને પુરાણોના શ્લોકો તપાસો:—

न हिंस्यात् सर्वभूतानि नानृतं वा वदेत् क्वचित् ।
नाहितं नाप्रियं ब्रूयान्न स्तेनः स्यात् कथञ्चन ॥ १ ॥
तृणं वा यदि वा शाकं मृदं वा जलमेव च ।
परस्यापहरन् जन्तुर्नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥

આ શ્લોકો જોવાથી અને તેના અર્થનું મનન કરવાથી જરૂર પ્રતીતિ થાય છે કે-આધુનિક સમયમાં સંન્યાસી, ઉદાસી, નિર્મળા, ખાખી વિગેરે તમામ વાસ્તવિક આત્મશૌચને ભૂલી જઇ કૃત્રિમ શૌચધર્મમાં મસ્ત બની ઉન્માર્ગનું પોષણ કરતા હોય, એમ દેખાય છે. એટલુંજ નહિં, પરન્તુ ઉલટા તેઓ તરફથી ત્યાગીસાધુઓના આચાર વિચાર ઉપર જૂઠો હુમલો કરવામાં આવે છે. એક ટૂંકા અને ટચ વાક્યથી વાચકને ત્યાગી અને ગૃહસ્થોના આચારનો મર્મ સમજાઈ આવશે. તે આ છેઃ—गृहस्थानां यद् भूषणं तन् साधूनां दूषणं । તાત્પર્ય એ છે કે-ગૃહસ્થોને જે ભૂષણ રૂપ છે, તે સાધુઓને દૂષણ રૂપ છે. દાખલા તરીકે, ગૃહસ્થો ધન, માલ, સ્ત્રી પરિવારવાળા હોય છે, તે તેમને ભૂષણ રૂપ થઇ પડે, એ સિદ્ધજ છે, ગૃહસ્થો ઘોડા ગાડી વિગેરે વાહનોમાં બેસી મુસાફરી કરે, તો તેમને તે શોભાસ્પદ છે, પરન્તુ સાધુઓ જો કોઇ પણ સ્વારી કરે, તો નિન્દાપાત્ર થાય છે. રેલગાડી જેવા ભૂમિવિમાનમાં બેસનાર સાધુનો ધર્મ સચવાઇ શકતો નથી. આ વાત પ્રાયઃ તમામ વિચારશીલ યોગી, ભોગી, જ્ઞાની, ધ્યાની, અને અભિ-

માની યુક્તિ પૂર્વક સ્વીકારી શકે એમ છે. રેલમાં બેસનારા પડ્દર્શનના કોઇ પણ અનુયાયીને પૂછશો, તો તેઓ સ્વાનુભવ પૂર્વક સ્પષ્ટ રીતે કહેશે કે ધર્મ સચવાતો નથી, તોપછી આત્માર્થી સાધુવર્યનો માર્ગ સર્વથા નષ્ટ થાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? એ વાત નિશ્ચય પૂર્વક સમજી રાખવી કે, પડ્દર્શનના સાધુઓના સામાન્ય નિયમો તો પ્રાયશઃ સરખાજ હોય છે. જેવા કે—અહિંસા, સત્ય, ચોરી પરિહાર, બ્રહ્મચર્ય અને નિઃસ્પૃહતા. શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જણાવે છે કેઃ—

पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।
अहिंसासत्यमस्तेयं त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ १ ॥

આ પાંચ વ્રતો સર્વ ધર્માનુયાયીઓને માટે પવિત્ર છે, તે પાંચના નામ—અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, ત્યાગ (નિઃસ્પૃહતા) અને મૈથુનવર્જન (બ્રહ્મચર્ય) છે. પરંતુ ખેદ માત્ર એટલોજ છે કે તેઓમાંના કેટલાએક સ્વધર્માનુસાર આચાર વિચારથી પતિત થઈ જઇ, મધુકર વૃત્તિને છોડી દઇ, હરકોઇ પ્રકારે સ્વોદરપૂર્તિમાં તત્પર થાય છે, અને સાધુ જાતિ પર કલંક આપે છે. સત્ય માર્ગના પ્રકાશક, મોક્ષ માર્ગના સાધક, કર્મ શત્રુના બાધક, શત્રુ–મિત્ર પર સમભાવ ધારક; સંસાર સાગરથી ભવ્ય જીવોના તારક, રાગદ્વેષથી મુક્ત, કંચન કામિનીના ત્યાગી અને વૈરાગી ઇત્યાદિ અનેક ગુણગણાલંકૃત મુનિવરો ઉપર આક્ષેપ કરી; સત્યાચારને વખોડી કાઢી ભદ્રિક જીવોને ઠગતા જ્યાં ત્યાં ફરતા ફરે છે. જો કે અંતે તો સત્ય માર્ગ પ્રકાશમાં અવશ્ય આવેજ છે, તથાપિ થોડીવાર દુનિયાને દીવાની બનાવી ખરા માર્ગને નિંદવા મોટે પ્રમાણે કલ્પિત શ્લોકો જોડી કાઢેલા જોવામાં આવે છે દાખલા તરીકેઃ—

हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमन्दिरम् ।
न वदेद्यावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ १ ॥

હાથી વડે તાડન થાય, તો પણ જૈન મન્દિરમાં જવું નહિ, અને પ્રાણ કંઠે આવે, તો પણ યવનની ભાષા બોલવી નહિ. આ શ્લોકના ઉત્તરમાં કોઇ જૈનાચાર્ય પણ એવો શ્લોક જોડી કાઢે, તો તે અનુચિત નહિગણાય, કેઃ—

सिंहेनाताड्यमानोऽपि न गच्छेच्छैवमन्दिरम् ।
न वदेद् हिंसिकीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

" મહાશયો ! ખ્યાલ કરો કે દ્વેષબુદ્ધિથી કેવા આક્ષેપો થવા પામે છે? ઉપરના બન્ને શ્લોકો શાસ્ત્રીય નથી. એ તો પ્રાયઃ દંડાદંડિ, કેશાકેશિ અને મુષ્ટામુષ્ટિ યુદ્ધ સિવાય બીજું કાંઇજ નથી. ખરૂં પૂછો તો કોઇ અલ્પ બુદ્ધિવાળા પુરૂષે જૈનીઓ પર તે આક્ષેપ કરેલો જણાય છે. કેમકે, તે શ્લોક સ્મૃતિઓ અથવા પુરાણોમાં તો કોઇ સ્થળે જોવામાં આવતો નથી. કે કોઇ દ્વેષી મહાશયે સ્વમતનો બચાવ કરવા માટે અને દુનિયામાં અનર્થ ઉત્પન્ન કરવાને તે શ્લોક બનાવેલો હોય, તેમ માલૂમ પડે છે. ખરી રીતે જોવા જઇએ તો, જૈન મુનિઓ તટસ્થ રીતે જગજ્જીવને યથાસ્થિત ઉપદેશ આપતા હોવાથી નામધારી બ્રાહ્મણોની ઠગાઇ બન્ધ પડવા લાગી, તેથી કરીને બ્રાહ્મણોએ જૈન ધર્મ ઉપર ચાર અસદ્ભૂત કલંકો આપી જીવોને સત્યોપદેશથી વંચિત કર્યા છે. પ્રથમ કલંક તો એ આપ્યું કે " **જૈનો નાસ્તિક** ' છે, બીજું એ કે ' **જૈનો મલીન** ' છે, ત્રીજું કલંક ' **જૈનોના દેવ નાગા** ' છે, અને ચોથું કલંક એ કે ' **જૈનો બ્રાહ્મણોને પોતાના મંદિરમાં મારે છે.** ' વાચક ! વિચારવાની વાત છે કે જૈન ગૃહસ્થો અને જૈન સાધુઓ હમેશાં પરમ વૈરાગ્યના પદમાં લીન રહે છે, અને જેઓ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપાદિક હજારો પ્રકારે નિયમને પાળે છે, તેમને **નાસ્તિક** કહેનાર પોતે કેવો ધર્મિષ્ઠ ગણાય વારૂ ? બીજું કલંક **મલીનતાનું** લગાવેલ છે, તે વિષયમાં વિચારવું જોઇએ કે, જૈનો કદાપિ અશુદ્ધ આહાર ખાતા નથી, પાણી પણ ગળીને પીએ છે, હમેશાં દેવપૂજા વિગેરે, સ્નાન કરવાપૂર્વક કરે છે; છતાં જો તેઓને મલીન કહેવામાં આવે; તો દુનિયામાં શુદ્ધ કોણ ? ખરૂં પૂછો તો મલીન તો તેનેજ કહી શકાય કે, જે ધર્મને બ્હાને જીવહિંસાદિ અકાર્યો કરી, લોકોને નરકાદિ દુઃખોના ભાગી બનાવી, પોતે તેનો સાથી બને છે. જૈનોના દેવ નાગા છે, એ પ્રમાણેનું બ્રાહ્મણોએ આપેલું ત્રીજું કલંક પણ નકામુંજ છે. કેમકે ખાસ શ્વેતાંબર જૈન મૂર્તિને લગાર બારીકાઇથી જોશો, તો કચ્છ માલુમ પડશે. જો કે દિગંબર મૂર્તિ નગ્ન રહે છે, તો પણ તે જૈનેતર મૂર્તિઓ કરતાં ઘણુ દરજ્જે યોગ્ય અને લાયક છે. શંકર અને વિષ્ણુની મૂર્તિને બરાબર ધારીને જોશો, તો કોઇ જાતની અદબ નથી, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. આ વાતને લંબાવવા જતાં કંઇક કુથલીમાં ઉતરવા જેવું થાય છે અને કુથલીમાં ઉતરવાથી ગ્રન્થ લખવાનો ઉદ્દેશ સચવાઇ શકતો નથી, તેમ વિષયાંતર થવાનો પણ પૂર્ણ ભય રહે છે. માટે વધારે ન લંબાવતાં માત્ર ચોથા કલંકનો

ખાઇ રહ્યા છે, તેવા બિચારા બ્રાહ્મણો લોકોના દેવાદાર થઇ અનેકવાર જન્મ-મરણાદિ કષ્ટ પરંપરા સહન કરશે અને તેવા બ્રાહ્મણોને દાન દેનાર દાતાએ પણ લેણું લેવા માટે જન્મ-જરા-મરણાદિક મહાદુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં જન્મ લેવો પડશે. વળી જ્યાં જન્મ છે, ત્યાં મરણ પણ છે. માટે **પારાશર સ્મૃતિનો** આ શ્લોક ખાસ યાદ રાખવા લાયક છેઃ—

यतिने काञ्चनं दत्त्वा ताम्बूलं ब्रह्मचारिणे ।

चौरेभ्योऽप्यभयं दत्त्वा स दाता नरकं व्रजेत् ॥ १ ॥

આ શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, કે જેને જેવું ઉચિત હોય તેને તેવું દાન આપવું, પરન્તુ તેથી વિપરીત દેનારને નરક ગતિ થાય છે. 'બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી' અને 'સુપાત્ર પણ બ્રાહ્મણ જ છે' એવું ઘણાં હિંદુશાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. પરન્તુ તે બ્રાહ્મણો કેવા ગુણ યુક્ત હોવા જોઇએ ? તે વાત પણ તેની અંદર જણાવેલી છે, જેમકેઃ—

ब्राह्मणा ब्रह्मचर्येण यथा शिल्पेन शिल्पिकः ।

अन्यथा नाममात्रं स्यादिन्द्रगोपस्तु कीटवत् ॥ १ ॥

જેમ શિલ્પવિદ્યાના સદ્ભાવમાંજ શિલ્પી કહેવાય છે, તેમ બ્રહ્મચર્ય નો ગુણ હોય, તોજ બ્રાહ્મણ કહી શકાય. પરન્તુ ઇન્દ્રગોપ નામના કીડાની માફક પૂર્વોક્ત ગુણના અભાવમાં તો નામ માત્રજ બ્રાહ્મણ છે.

ગુણ નહિ હોવા છતાં, ગુણી કદાપિ કહી શકાય નહિ. જો તેમ થાય તો 'ઇશ્વર' એવું જે માણસનું નામ છે, તે પણ ઇશ્વરની માફક કેમ ન પૂજાય ? તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને છાજતા ગુણોના અભાવમાં બ્રાહ્મણ કુલમાં જન્મ હોવા માત્રથી બ્રાહ્મણ કહી શકાય નહિ. **जन्मना जायते शूद्रः** આ વાક્યથી પણ એજ સિદ્ધ થાય છે, કે જન્મથી કોઇ બ્રાહ્મણ હોઇ શકતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે સર્વત્ર ગુણને માન છે, જન્મને માન નથી. માટે સત્ય, સંતોષ, તપ, જપ, ધ્યાન, જ્ઞાનાદિ ગુણો યુક્ત જે હોય તેજ બ્રાહ્મણ કહી શકાય. વળી કહ્યું છે કેઃ—

सत्यं ब्रह्म तपो ब्रह्म ब्रह्म चेन्द्रियनिग्रहः ।

सर्वभूतदया ब्रह्म ह्येतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥

सत्यं नास्ति दया नास्ति नास्ति चेन्द्रियनिग्रहः ।

सर्वभूतदया नास्ति ह्येतच्चांडाललक्षणम् ॥ २ ॥

એટલે કે-જૈનો પોતાના મન્દિરોમાં બ્રાહ્મણોનું બલીદાન કરે છે, તેનો વાબ આપી હું સ્વવિષય ઉપર આવીશ. જૈનોના કોઇપણ સિદ્ધાંતમાં અથ પ્રકરણમાં કોઇ ઠેકાણે આ વાત આ લેખકે આજ સુધીની પોતાની લગભ ૫૦ વર્ષની ઉમ્મર સુધીમાં વાંચી નથી. કદાચ હવે વાંચવામાં આવે, તો તું જૈનશાસ્ત્રને કુશાસ્ત્ર માનવાને તૈયાર છે, કારણ કે બચપણથીજ એવી માન્યતા કે, જે કોઇ શાસ્ત્રની અન્દર બલિદાનાદિ પંચેન્દ્રિયના વધની વ્યાખ્યા આવે; તે કુશાસ્ત્ર માનવાં. અલબત ! હિન્દુશાસ્ત્રની અન્દર તો યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજાદિમ બલિદાન વિગેરેની આજ્ઞા જોવામાં આવે છે. નરમેધ અને કાલીની આગળ નરબલિની દંતકથા કેટલેક ઠેકાણેથી સંભળાયછે; તોપણ નીતિકુશળ બ્રિટિ રાજ્યના પ્રતાપથી આ અન્યાય સર્વદા નાબૂદ થયો છે. આવીજ રીતે જો તમામ હિંસા બંધ થાય, તો અવાચક પ્રાણીઓને પણ અભયદાન મળવા સા હિન્દુસ્તાનના બાળકો દૂધ, ઘી અને ઉનનાં વસ્ત્રો પુષ્કળ મેળવવા ભાગ્ય શાળી નિવડે; પણ હતભાગ્ય હિન્દુસ્તાનનો એ સમય ક્યાંથી હોય દેશ-કાલને દૃષ્ટિમાં લઇ આવા કુરિવાજોને બદલી નાંખે ? જે અર્ધદગ્ વિદગ્ધો પૂર્વોક્ત જૂઠાં કલંકો આપી લોકોને સત્ય વક્તાઓના ઉપદેશથ વંચિત રાખે છે, તેવા દાંભિક નરવરોથી દૂર રહો; અને સત્યમાર્ગ પ્રકા-શકના સમાગમમાં આવો, એજ આ લેખકની ભલામણ છે.'

હવે અલ્પમાત્ર માયાવી ધૂર્ત બ્રાહ્મણોનું સ્વરૂપ સમજાવવા એક શ્લોક રજુ કરવામાં આવે છેઃ—

तिलकैर्मुद्रया मंत्रैः क्षामता दर्शनेन च ।
अन्तःशून्या बहिः सारा वञ्चयन्ति द्विजा जनम् ॥ १ ॥

તિલક અને મુદ્રાવડે તેમજ દુર્બલતાનો ડોળ બતાવવા વડે કરીને અંતઃકરણમાં શૂન્ય, પરન્તુ બહારથી સારા જણાતા એવા બ્રાહ્મણો માણ-સોને ઠગે છે.

અહિંસાદિ દશવિધ સત્ય ધર્મને છોડી આડંબરમાં આનંદ માનનારા અને નામ માત્રથી બ્રાહ્મણો, પરન્તુ ખરું જોતાં બ્રાહ્મણ શબ્દને લજવનારા પુરુષો લાંબા તિલક કરી, હાથમાં દર્ભાસન લઇ, કાખમાં પોથી નાખી, ભોળા લોકો આગળ શાંતમુદ્રા ધારણ કરે છે; વેદમંત્ર અર્થ રહિત પણ અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરી કલ્પિત અર્થો બતાવે છે; યજમાન આગળ સ્વદરિ-દ્રતા ... વી ...

આજી રચે છે,' તેવા બિચારા બ્રાહ્મણો લોકોના દેવાદાર થઇ અનેકવાર જન્મ-મરણાદિ કષ્ટ પરંપરા સહન કરશે અને તેવા બ્રાહ્મણોને દાન દેનાર દાતાંએ પણ લેણું લેવા માટે જન્મ-જરા-મરણાદિક મહાદુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં જન્મ લેવો પડશે. વળી જ્યાં જન્મ છે, ત્યાં મરણ પણ છે. માટે **પારાશર સ્મૃતિનો** આ શ્લોક ખાસ યાદ રાખવા લાયક છેઃ—

यतिने काञ्चनं दत्त्वा ताम्बूलं ब्रह्मचारिणे ।
चौरेभ्योऽप्यभयं दत्त्वा स दाता नरकं व्रजेत् ॥ १ ॥

આ શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, કે જેને જેવું ઉચિત હોય તેને તેવું દાન આપવું, પરન્તુ તેથી વિપરીત દેનારને નરક ગતિ થાય છે. 'બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી' અને 'સુપાત્ર પણ બ્રાહ્મણ છે' એવું ઘણાં હિંદુશાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. પરન્તુ તે બ્રાહ્મણો કેવા ગુણ યુક્ત હોવા જોઇએ ? તે વાત પણ તેની અંદર જણાવેલી છે, જેમકેઃ—

ब्राह्मणा ब्रह्मचर्येण यथा शिल्पेन शिल्पिकः ।
अन्यथा नाममात्रं स्यादिन्द्रगोपस्तु कीटवत् ॥ १ ॥

જેમ શિલ્પવિદ્યાના સદ્ભાવમાંજ શિલ્પી કહેવાય છે, તેમ બ્રહ્મચર્યનો ગુણ હોય, તોજ બ્રાહ્મણ કહી શકાય. પરન્તુ ઇન્દ્રગોપ નામના કીડાની માફક પૂર્વોક્ત ગુણના અભાવમાં તે નામ માત્રજ બ્રાહ્મણ છે.

ગુણ નહિ હોવા છતાં, ગુણી કદાપિ કહી શકાય નહિ. જો તેમ થાય તો 'ઇશ્વર' એવું જે માણસનું નામ છે, તે પણ ઇશ્વરની માફક કેમ ન પૂજાય ? તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણને છાજતા ગુણોના અભાવમાં બ્રાહ્મણ કુલમાં જન્મ હોવા માત્રથી બ્રાહ્મણ કહી શકાય નહિ. जन्मना जायते शूद्रः આ વાકયથી પણ એજ સિદ્ધ થાય છે, કે જન્મથી કોઇ બ્રાહ્મણ હોઇ શકતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે સર્વત્ર ગુણને માન છે, જન્મને માન નથી. માટે સત્ય, સંતોષ, તપ, જપ, ધ્યાન, જ્ઞાનાદિ ગુણો યુક્ત જે હોય તેજ બ્રાહ્મણ કહી શકાય. વળી કહ્યું છે કેઃ—

सत्यं ब्रह्म तपो ब्रह्म ब्रह्म चेन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूतदया ब्रह्म ह्येतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ १ ॥
सत्यं नास्ति दया नास्ति नास्ति चेन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूतदया नास्ति ह्येतच्चांडाललक्षणम् ॥ २ ॥

બ્રાહ્મણ કોને કહેવો ? તે સંબંધમાં શાસ્ત્રકારે અનેક શ્લોકો વડે બતાવી ગયા છે. ખરૂં જોતાં લોકો પૂજ્યની પૂજા કરે છે 'पूजितपूजको लोकः' જે નામ માત્ર બ્રાહ્મણ, તે શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે ઇંદ્રગોપ નામના કીડા જેવો છે. અર્થાત્ ઇંદ્રગોપ નામના કીડાઓ ચોમાસાની આદિમાં વરસાદના સમયની અંદર લાલ રંગના થાય છે, તેઓનું નામ જોકે ઇંદ્રગોપ છે, એટલે કે તેનો અર્થ 'ઇંદ્રનો રક્ષક' એવો થાય છે, પરંતુ તે બિચારાઓને તો કાગડાઓ લઇ જાય છે અને બુરી રીતે મારી નાંખે છે. આવો નામ માત્ર બ્રાહ્મણ પણ જો કદાચ ગરીબ દશામાં હોય, તો તેને જરૂર અન્ન પાન આપી સુખી કરવો. પરંતુ તેને સુપાત્ર માની મન માલને લુંટાવવો, કોઇ રીતે વાજબી ગણી શકાય નહિ. આનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ ગુરૂતત્વાધિકારમાં થવાનું છે.

હવે વેપારી વર્ગ કેવી જાતનો પ્રપંચ રચી શકે છે ? તે જુઓઃ—

कूटाः कूटतुलामानाशुक्रियासातियोगतः ।
वञ्चयन्ते जनं मुग्धं मायाभाजो वणिग्जनाः ॥ १ ॥

માયાને સેવનાર પાખંડી વણિગ્જનો ખોટા તોલા અને ખોટા માપ વડે, શીઘ્ર ક્રિયા તેમજ સાતિયોગ એટલે સઉલાબની કળાથી મુગ્ધ લોકોને ઠગે છે.

આ જગતમાં વણિક્જનોની ઠગાઇ સુપ્રસિદ્ધ છે. ચંચળ દ્રવ્યને માટે નિશ્ચળ ધર્મને પણ કોઇક વાર વેચતાં તેઓ વાર લગાડતા નથી. વિશ્વાસુ માણુસને તો તેઓ બરાબર છેતરે છે. નીતિ અને ધર્મને જલાંજલી આપે છે, તોપણ પાપી પેટ ભરવાના સાંસા થઇ પડતા આપણે જોઇએ છીએ. આવા વ્યાપારીઓએ જાણવું જોઇએ કે જે દેશની અંદર વ્યાપારીઓ એકજ ભાવ, એકજ જાતના તોલા અને માપ રાખી નીતિ પૂર્વક વ્યાપાર કરે છે, તે દેશમાં રાજા, પ્રજા અને વ્યાપારી વર્ગ સર્વથા સુખી–ધનવાન્ તેમજ આબરૂદાર માલૂમ પડે છે. આપણો આ ભારતવર્ષ પ્રાચીન કાળની અંદર ધર્મ, કર્મ, વ્યાપાર, કલાકૌશલ્ય, વિનય, વિવેક, વિદ્યા આદિમાં સર્વોત્તમ હતો, પરંતુ અત્યારે તેની જે અધોગતિ થઇ છે, તે માયા મહાદેવીનોજ પ્રસાદ છે, એમ કહીશું, તોપણ કાંઇ ખોટું નથી. માયા મહાદેવી જો આ ભારતભૂમિમાંથી પલાયન કરી જાય, તો સ્વાર્થી જનો પરમાર્થી થઇ જાય, સાધુજનો ખરેખરા સાધુ,

અને સંતો યથાર્થ સંત થાય. વ્યાપારી સાચે સાચા વ્યાપારી. અને સાહુકાર તે ખરેખર સાહુકાર ગણી શકાય. અને જો આમ થાય તો દેશોન્નતિ દુર્લભ નથી. પરંતુ દુર્ભાગ્યની વાત છે કે માયાદેવી માણસના રોમ રોમમાં વ્યાપેલી હોવાથી તેને દૂર કરવાનું કામ મહા દુષ્કર છે. જે માણસ માયા મહારાક્ષસીના પંજામાંથી બચી શકે, તેને સાચા હીરાની અથવા માણિક્યની ઉપમા આપવામાં આવે, અગર તેને દુનિયાનો રાજા કે દુનિયાનો પુજ્ય કહેવામાં આવે તોપણ કાંઈ હરકત નથી. દુનિયાના દાસ અથવા કિંકર તો તેજ છે કે જે માયા જાળમાં બંધાઈ ગયો છે.

હવે વેપારીની વાત જવા દઇ વેશ્યાના માયા પ્રપંચ સંબંધી માત્ર એકજ શ્લોક તપાસીએઃ—

आरक्ताभिर्हावभावलीलागतिविलोकनैः ।
कामिनो रञ्जयन्तीभिर्वेश्याभिर्वञ्च्यते जगत् ॥ १ ॥

હાવ, ભાવ, લીલાવાળી ચાલવાની ઢબ અને કટાક્ષ પૂર્વક-વિલોકન વડે કરીને કામી પુરૂષોને ખુશી કરનારી અને પ્રેમનો ડોળ કરનારી વેશ્યાઓ વડે કરીને દુનિયા ઠગાય છે.

વેશ્યા હમેશા નિંદનીય છે. ધન તેમજ જાનને ખરાબ કરનારી પણ વેશ્યા છે. આ વેશ્યાને હજારો મનુષ્યો આધીન થઇ નષ્ટ ભ્રષ્ટ થયાનાં ઉદાહરણો કાંઈ શોધવા જવાં પડે તેમ નથી. આ પ્રમાણે જાણવા છતાં પણ મોહ મહામલ્લને વશ થએલા પ્રાણીઓ વેશ્યાગામી બની સર્વથા હાનિ ઉઠાવે છે. પૂર્વ દેશની અંદર એક અપૂર્વ વાત એ જોવામાં આવે છે કે, જેણે એક બે સ્રીઓ રાખેલી નથી હોતી, તે પ્રાયઃ ગૃહસ્થ ગણાતો નથી. કેટલેક ઠેકાણે રાખેલી સ્રીના છોકરાઓના ભાગ પણ વહેંચી દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જેમ પુરૂષ છૂટ લે છે, તેમ સ્રી છૂટ લેતી નથી. પરંતુ એટલુ તો જરૂર છે કે સ્રીને પુરૂષ કરતાં આઠ ગણો વિષય હોય છે. આ ઉપરથી અહીંઆં એ સમજવાનું છે, કે જો પુરૂષ સ્વદારાથી સંતોષી નહિ રહે, તો સ્રી પોતાના કામ વિષયો દબાવી શકશે નહિ અને જરૂર જુદો રસ્તો લેશે. કારણ કે, તે સ્રીની અંદર એટલો બધો વૈરાગ્ય નથી હોતો કે જેથી પોતાના કામ વિકારને તે દબાવી શકે. ઉલટું તે સ્રી એવો વિચાર કરશે કે જ્યારે મારો પતિ મને છોડી અન્ય માર્ગે જાય છે, તો હવે મારે શી હરકત છે?

આવા રંગ ઢંગને પરિણામે જે આલ્હાદ ઉત્પન્ન થશે, તે કેવા સ્વરૂપની થશે, તે વાત ઉપર ખ્યાલ કરવો ઉચિત છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે સ્વકૃત યોગશાસ્ત્રની અંદર સ્ત્રી રક્ષણ માટે ચાર ઉપાય બતાવે છેઃ-પ્રથમ તો તેને સ્વતંત્રતા આપવી નહિ, બીજું ધનની માલિકી તેને સોંપવી નહિ, ત્રીજું સમસ્ત ઘર કામ તેણીના શિરપર રાખવું અને ચોથું પરસ્ત્રીનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. પરસ્ત્રી શબ્દ વડે કરીને અહીંઆં સ્વસ્ત્રીથી ભિન્ન તમામ પરસ્ત્રી સમજવી. તેથી કરીને વેશ્યાનું પણ ગ્રહણ થઈ ચૂક્યું, વેશ્યાગમન કરનાર કદાપિ ધર્મિષ્ઠ થઈ શકતો નથી, સુખી રહેતો નથી. તેમજ લોકની અંદર પણ તે પ્રમાણિક મનાતો નથી. માટે કલ્યાણાભિલાષી મનુષ્યોએ વેશ્યાગમનથી સર્વથા દૂર રહેવું, એજ વ્યાજબી છે. હવે **જુગારીઓની** ઠગાઇ જૂઓ.

मतार्थे कूटः शपथैः कृत्वा कूटकपर्दिकाम् ।
धनवन्तः प्रतार्यन्ते दुरोदरपरायणैः ॥ १ ॥

ખોટું નાણું અને ખોટા સોગન વડે કરીને જુગારી મનુષ્યો ધનવાન પુરૂષોને ઠગે છે.

જુગારી માણસ પ્રાયઃ સર્વ વ્યસનોમાં પૂરો હોય છે, કોઇ કોઇવાર તે ખૂન કરવા સુધીનું સાહસ પણ શિરપર ઉઠાવવા ચૂકતો નથી. પૈસા જુગારમાં હારી જવાથી જ્યારે પાસે એક પાઇ પણ રહેતી નથી, ત્યારે તે અનેક પ્રકારના પ્રપંચો રચે છે. માતા, પિતા, ભાઇ, બેન, પુત્ર, પુત્રી વિગેરે સમસ્તને ઠગવાના ઉપાયો કરવામાં તે બિલકુલ પાછી પાની કરતો નથી. કોઇ કોઈ વખતે તો એવા અનર્થો ઉભા કરે છે કે, જેના શ્રવણ માત્રથી પણ કંપારી છૂટે. પાંડવો અને નલરાજા જેવા સત્પુરૂષોની પણ દુરોદરે (જુગારે) કેવી દુર્દશા કરી, તેનો વિચાર કરી જુગારનો સર્વથા ત્યાગ કરવોજ જોઇએ.

આવા પ્રકારના માયા પ્રપંચને લીધે અન્યોન્ય સંબંધ હોવા છતાં ઠગાઇ થવાનો પ્રસંગ આવી લાગે છે. જેવી રીતે કહ્યું છે કેઃ—

दम्पती पितरः पुत्राः सोदर्यः सुहृदो निजाः ।
ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योन्यवञ्चकाः ॥ १ ॥

માયા વડે કરીને પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીને અને સ્ત્રી, પુરૂષને છેતરે છે. ભાઈ ભાઇને અને મિત્ર પોતાના મિત્રને ઠગે છે; સ્વામી સેવકને

અને સેવક પોતાના સ્વામીને. એમ પોત પોતામાં અન્યોઅન્ય ઠગાઈ કરે છે.

આ સંસારની અંદર જીવો પોત પોતાના સ્વાર્થને લઇને પ્રપંચ રચે છે. જે જીવોને આપણે અજ્ઞાન સમજીએ છીએ, તે જીવો પણ સ્વાર્થ સમયે કેવા બુદ્ધિમાન બની જાય છે, તે જોવાનું છે. દાખલા તરીકે, બગલું જ્યારે તળાવમાં જશે, ત્યારે પાણી જરા પણ હાલે ચાલે નહિ તેવી રીતે પગ ઉપાડશે અને મૂકશે, પરન્તુ જેવામાં માછલું અથવા દેડકું હાથ લાગ્યું; કે તરત એવી ચાંચ ચલાવશે કે તે વખતે તેની તમામ ભલાઈ દૂર ચાલી જશે. આ એક સામાન્ય દૃષ્ટાન્ત સમસ્ત સ્વાર્થાંધ પુરૂષોમાં ઘટાવી લેવા જેવું છે.

માયાનો જય.

શાસ્ત્રકારો 'स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता' એમ કહે છે, પરંતુ ત્યાં 'સ્વ' શબ્દનો અર્થ **આત્મા** થાય છે, અને તેનો અર્થ એટલે કેઃ આત્માના અર્થનો ભ્રંશ થવો, તે મૂર્ખતા છે. એ પ્રમાણેનું શાસ્ત્રકારોનું કહેવું યથાર્થ છે. અને તે પ્રમાણે આત્માર્થનો ભ્રંશ, માયાને લીધે થવાનો સંભવ છે, માટે માયાને સર્વથા છોડવી વાજબી છે.

માયાના મહાદોષને લઇનેજ શ્રીમલ્લિનાથ જેવા તીર્થંકરને પણ સ્ત્રીવેદની પ્રાપ્તિ થઇ. જુઓ કહ્યું છે કેઃ—

दम्भलेशोऽपि मल्ल्यादेः स्त्रीत्वानर्थनिबन्धनम् ।

अतस्तत्परिहाराय यतितव्यं महात्मना ॥ १ ॥

શ્રીમલ્લિનાથ જેવા તીર્થંકરાદિ મહાપુરૂષોને લેશ માત્ર દંભ પણ સ્ત્રીવેદાદિ અનર્થનું કારણ થયું, તેટલા માટે દંભનો પરિહાર કરવા મહાત્મા પુરૂષે યત્ન કરવો.

કૃત કર્મ, ત્રિલોકના નાથને પણ છોડતું નથી, તો ઇતર મનુષ્યોની તો વાતજ શી ? શ્રીમલ્લિનાથજીનો દંભ તો ધર્મની વૃદ્ધિ સંબંધે હતો. તે આ પ્રમાણેઃ-શ્રીમલ્લિનાથજી તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ત્રીજા ભવમાં પોતાના મિત્રો સાથે પોતે તપસ્યા કરતા હતા. તે વખતે તેમના મનમાં એવી ભાવના આવી કે, હું આ મિત્રો કરતાં ઊંચી હદ મેળવું તો સારૂં. આવા ઉદ્દેશથી તે પોતાના મિત્રોને કહેતા હતા કે, 'તમે પારણું કરો. હું પછી પારણું કરીશ.' પછી જ્યારે મિત્રો પારણું કરી લેતા, ત્યારે

મોતે પારણું નહિ કરતાં તપસ્યા આગળ લંબાવતા. આવા પ્રકારના દંભથી તીર્થંકર નામ કર્મ પ્રાપ્ત થયા છતાં સ્ત્રીવેદ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. કર્મ કોઇની શરમ રાખતું નથી. માટે સત્પુરૂષોએ દંભથી હમેશાં ડરતા રહેવું. કેમકે દંભ, સર્વસ્વનો નાશ કરનાર કહ્યો છે. યથાઃ—

दम्भो मुक्तिलतावह्निर्दम्भो राहुः क्रियाविधौ ।
दौर्भाग्यकारणं दम्भो दम्भोऽध्यात्मसुखार्गला ॥ १ ॥

મુક્તિ રૂપ વેલડીનો નાશ કરવામાં દંભ અગ્નિ તુલ્ય છે, ક્રિયા રૂપી ચંદ્રનું આચ્છાદન કરવામાં દંભ રાહુ તુલ્ય છે, વળી દૌર્ભાગ્યનું કારણ અને અધ્યાત્મ સુખને અટકાવવામાં અર્ગલા (ભોગળ) સમાન પણ દંભ છે.

જ્યાં સુધી દંભ અર્થાત્ કપટ છે, ત્યાં સુધી ધર્મકરણી મોક્ષનું સાધન થતી નથી. અનેક પ્રકારની ક્રિયા કરવામાં આવે, તો પણ દંભ તેને સફળ થવા દેતો નથી. ચંદ્ર પોતે શીતળ, નિર્મળ અને રમણીય છે, છતાં રાહુના સપાટામાં જ્યારે આવે છે, ત્યારે માટીની ઢાંકણી જેવો નિસ્તેજ બને છે, તેજ પ્રમાણે ધર્મરૂપી ચંદ્રમા દંભદ્વારા કર્મરૂપી રાહુના સપાટામાં આવી જાય છે. જ્યાં દંભ પ્રવેશ કરે છે, ત્યાં દૌર્ભાગ્યનો ઉદય જલદી થાય છે, અને અધ્યાત્મ સુખ તો દંભીને સ્વપ્નાંતરમાં પણ મળવું દુષ્કરજ છે. એટલાજ માટે, દંભથી દૂર રહેવું જોઇએ. વળી દંભ કેવો છે?

सुत्यजं रसलाम्पट्यं सुत्यजं देहभूषणम् ।
सुत्यजाः कामभोगाद्या दुस्त्यजं दम्भसेवनम् ॥ १ ॥

રસની લંપટતા ખુશીથી છોડી શકાય છે, દેહનું ભૂષણ પણ તજી દેવું સુલભ છે, કામ ભોગાદિ પણ સહેલાઇથી તજી શકાય છે, પરંતુ એક દંભની સેવા તજવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે.

અરે, ક્યાં સુધી કહેવું? દંભ સેવનના ત્યાગ સિવાય શ્રીભગવદ્-ભાષિત દીક્ષા પણ નિષ્ફળ છેઃ—

अहो ! मोहस्य माहात्म्यं दीक्षां भागवतीमपि ।
दम्भेन यद्विलुम्पन्ति कज्जलेनेव रूपकम् ॥ १ ॥

અહો! મોહનું કેવું માહાત્મ્ય છે કે, કાજળથી ચિન્તામણિનો નાશ કરવાની માફક દંભવડે માણસ શ્રીવીતરાગ ભગવાનની દીક્ષાનો પણ નાશ કરી નાખે છે.

વળી દંભ ધર્મની અંદર પણ કેવો વિઘ્નભૂત છે?

अब्जे हिमं तनौ रोगो वने वह्निर्दिने निशा ।
ग्रन्थे मौर्ख्यं कलिः सौख्ये धर्मे दम्भ उपप्लवः ॥ १ ॥

જેમ કમળની અન્દર હિમ, શરીરમાં રોગ, વનમાં અગ્નિ, દિવસમાં રાત્રિ, ગ્રન્થમાં મૂર્ખતા અને સુખમાં ક્લેશ ઉપદ્રવભૂત છે, તેમ દંભ પણ ધર્મની અન્દર વિઘ્ન કરનાર છે.

વળી નીચેના શ્લોકો ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે દંભ પૂર્વક કરવામાં આવેલાં તપ–જપ પણ સંસારને ઘટાડી શકતાં નથી, અને જ્યાં સુધી દંભ છે, ત્યાંસુધી તમામ નિષ્ફલ છે:—

दम्भेन व्रतमास्थाय यो वाञ्छति परं पदम् ।
लोहनावं समारुह्य सोऽब्धेः पारं यियासति ॥ १ ॥
किं व्रतेन तपोभिर्वा दम्भश्चेन्न निराकृतः ।
किमादर्शेन किं दीपैर्यद्यान्ध्यं न दृशोर्गतम् ॥ २ ॥
केशलोचधराशय्याभिक्षाब्रह्मव्रतादिकम् ।
दम्भेन दुष्यते सर्वं त्रासेनैव महामणिः ॥ ३ ॥

કપટ ભાવથી વ્રત સ્વીકારીને જે માણસ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, તે ખરેખર લોઢાના વહાણમાં બેસી સમુદ્રને પાર પામવાની ઇચ્છા કરે છે. (૧) જો દંભને દૂર નથી કર્યો, તો છઠ અઠ્ઠમ વિગેરે તપસ્યાઓ વડે પણ શું ફાયદો ? જો દૃષ્ટિમાંથી અંધાપો દૂર થયો નથી, તો દીવા અથવા આરીસા વડે કરીને પણ શો લાભ છે ? (૨) ત્રાસ નામના દોષ વડે જેમ મહામણિ દૂષિત થાય છે, તેમ દંભવડે, કેશનું લુંચન, પૃથ્વી ઉપર શયન, ભિક્ષા વડે શુદ્ધ આહારનું ગ્રહણ અને અઢાર પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન વિગેરે તમામ દૂષિતથાય છે.(૩)

કપટી પુરૂષનું કલ્યાણ કોઇ ઠેકાણે થતું નથી. કપટી માણસના યમ નિયમાદિ કૃત્યો સંસારને વધારે છે, યાવત્ ઘોર તપસ્યા પણ જન્મ મરણાદિ મહા દુઃખોને વધારે છે. બ્રહ્મચર્ય પણ મોક્ષનો હેતુ થતું નથી; જેમ દોષવાળું મણિ અલ્પ કિંમતમાં ખપે છે, તેજ પ્રમાણે મોક્ષના કારણ રૂપ એવાં વ્રત, નિયમ, તપ, જપાદિ પણ દંભી પુરૂષોને સંસારનાં કારણ રૂપ થઇ પડે છે. મનુષ્ય પોતાની બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવીને જો વિચાર કરે તો, તરતજ તેને માલૂમ પડે કે દુનિયામાં

यश कीर्तिने माटे कपटवाळी क्रियानो आश्रय लइ, जे अनेक उपाधिओ वोरी लेवामां आवे छे, तेवीज क्रियाओ निष्कपट भावथी करवामां आवे, तो वास्तविक यशोवाद-कीर्तिवादनी प्राप्ति थाय, के जे कदापि नष्ट थायज नहि. ज्यारे निर्दंभता पूर्वक वर्त्तन थशे, त्यारेज नरेश, विद्याधर अने देव-दानवो पण सेवा करवा तत्पर थशे अने ते वखते पोते पोतानी थती पूजा उपर उदासीन भाव धारण करी ते पूजाने पण उपाधि मानी स्वसंवेद्य सुखमां मग्न बनी, विना खानपाने मस्त रहेशे; तेम परस्पर वैर भावने छोडी तिर्यंचो पण तेना मुखमांथी निकळता वचनामृतनुं पान करशे. जेम कह्युं छे के:—

सारङ्गी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं
मार्जारी हंसबालं प्रणयपरवशात् केकिकान्ता भुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-
र्दृष्ट्वा सौम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥१॥

समतामां आरूढ थएला अने जेनां पाप शांत थइ गया होय, एवा, तेमज जेनो मोह क्षीण थयो होय; एवा योगीश्वरने जोइने जन्मथी उत्पन्न थएलां स्वाभाविक परस्पर वैरोने पण अन्य प्राणीओ तजी दे छे. जेमके, सारंगी (हरिणी), स्नेहना वश थइ सिंहना बच्चाने स्वपुत्रनी बुद्धिथी स्पर्श करे छे, गाय वाघना बच्चाने, बिलाडी हंसना बाळकने अने ढेल (मयूरी) सर्पना बच्चाने पुत्र बुद्धिथी स्पर्श करे छे. आ बधो योगनोज प्रभाव छे.

आजकाल घणाएक त्यागी गणाता महात्माओ ज्यां विचरे छे अगर जन्म ले छे, त्यां समाजनी अन्दर नवो भेद उत्पन्न करे छे, कारण के, आ प्रमाणे न करे तो पोते लोकोमां महात्मा गणाय केम? आवा प्रकारना महात्माओने पण नवा अनर्थो पेदा करवामां अने लोकोने ठगवामां दंभनुं सेवन करवुं पडे छे. तेटलाज माटे शास्त्रकारो छूटथी पोकारीने कहे छे के भाइओ! जो साधुता तमाराथी न बनी शकती होय, तो गृहस्थ बनो, अने तेम करवामां जो लाज अथवा कुलनी मर्यादा नडती होय; तो निर्दंभता धारण करी लोकोनी समक्ष ए प्रमाणे स्पष्ट कहो के 'हुं साधु नथी, परंतु साधुनो सेवक छुं.' अने ते साथे कहेणी प्रमाणे रहेणीमां पण रहो. केमके

अत एव न यो धर्तुं मूलोत्तरगुणानलम् ।
युक्ता सुश्राद्धता तस्य न तु दम्भेन जीवनम् ॥ १ ॥
परिहर्तुं न यो लिङ्गमप्यलं दृढरागवान् ।
संविग्नपाक्षिकः स स्यान्निर्दम्भः साधुसेवकः ॥ २ ॥

કહેણી પ્રમાણે રહેણી નહિ રહી શકવાથી, જે સાધુ પોતે મૂળ અને ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરવા સમર્થ નથી, તેણે શુદ્ધ શ્રાવક થવું ઉચિત છે, પરંતુ દંભ વડે જીવવું તો ઉચિત છેજ નહિ. (૧) કદાચિત કોઈ માણસ, સાધુ વેષ ઉપર દૃઢ રાગવાન હોવાથી સાધુ વેષને છોડવા ન ચાહતો હોય, તો તેણે સંવિગ્નપક્ષી થવું. સંવિગ્નપક્ષી, દંભ રહિતપણે સાધુઓનો સેવક થઇને વિચરે, પરંતુ મિથ્યાડંબર કરે નહિ.(૨)

શ્રીવીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા એવા પ્રકારની છે કે ધર્મકરણી યથાશકિત કરો; અને જે કરો તે નિર્દંભતા પૂર્વક કરો. તેટલાજ માટે ઉપરના શ્લોકોમાં સાધુપણું છોડી ગૃહસ્થ પણ થવાની ભલામણ કરી દીધી. તેમાં આશ્ચર્ય એ છે કે, એક તરફ દરેક ઠેકાણે શાસ્ત્રોની અંદર સંસાર છોડવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે, જ્યારે આ ઠેકાણે તો તે કરતાં ઉલટો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેની અંદર શું રહસ્ય સમાયેલું છે; તે ખરેખર વિચારવા લાયક છે. અહિં તાત્પર્ય એ છે કે; બિચારો જીવ અનાદિ કાળથી કર્મકિચ્ચડ વડે મલીન બનેલો છે, અને તે મલીનતા કોઇક અંશે દૂર થાય, તેટલા માટે તે સાધુપણું સ્વીકારે છે, તેમ છતાં જ્યારે સાધુ અવસ્થામાં પણ અધિક મલીનતાનાં કારણો જોવામાં આવ્યાં, ત્યારેજ શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે '**युक्ता सुश्राद्धता तस्य न तु दम्भेन जीवनम्**' આ પ્રકારના વાકયની અંદર ભારે ગંભીર આશય રહેલો છે, તે શ્રીવીતરાગ ભગવાનના શાસન સિવાય અન્ય સ્થળે છેજ નહિ; એ ચોકકસ વાત છે. સંસારની અંદર શિખી, મુંડી, જટી, કપાલી, નગ્ન વિગેરે સાધુઓ જોવામાં આવે છે; પરંતુ તેઓની અંદર વ્રતાદિની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા જોવામાં આવતી નથી. અગર પ્રતિજ્ઞા લઇને પૂર્ણ રીતે પાળવાવાળા જો કોઇ પણ સાધુ દેખાતા હોય, તો તે જૈન મુનિવરોજ છે, કે જેઓના આચાર વિચારનું વર્ણન આ દેશનાની અંદર વાંચનારને કેટલેક સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થશે. એ તો સર્વ કોઇ સ્વીકારી શકે તેમ છે કે કપડામાં ધર્મ નથી, પરંતુ પરિણામમાં ધર્મ છે. અલબત, કપડાં ક્રિયા રૂપ છે,

જેમ કે, રાજા કિલ્લા વિના શહેરની રક્ષા કરી શકતા નથી, તેમ મુનિના વેષ વિના મુનિ સ્વાચારને પાળી શકતો નથી. કોઈ જીવનું કલ્યાણ બેશક મુનિવેષ ધારણ કર્યા સિવાય પણ થએલું છે, પરંતુ તે માર્ગ રાજમાર્ગ નથી, જ્યારે મુનિવેષ તો કલ્યાણનો રાજમાર્ગ છે; માટેઃ—

"માયા જાળ છોડી, શાંતિમાં ચિત્ત ચોડી,
ઇંદ્રિય વ્યૂહને ધર્મ સાધનમાં જોડી;
માન મદ તોડી, પ્રભુ આગળ ઉભા રહો કરજોડી;
કલ્યાણની વાર છે હવે થોડી,
જાઓ સંતો મોક્ષ દોડી, જો નહિ રાખો માયા કોડી,
એમ કહે ધર્મ ધોરી, સત્ય વાત જરા ન ચોરી."

માયાવી પુરૂષના, વિદ્યા વિનય વિવેકાદિ સદ્‌ગુણો આ વિશ્વમાં નિષ્ફળ થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ માયાવી માણસ વિશ્વાસને પાત્ર પણ રહેતો નથી. તેના હાથથી થતાં શુભ કાર્યો પણ પ્રપંચમાં ખપે છે, તેટલાજ માટે માયા મહા નાગણીના સંબંધથી હમેશાં દૂરજ રહેવું.

હવે, તેનાથી દૂર રહ્યા છતાં પણ કદાચ લોકો માયાવી કહે, તો તેની કંઇ દરકાર કરવી નહિ. કારણ કે સાચને આંચ નથી. હમેશાં સત્યનો જય છે. વર્ત્તમાન સમયમાં લોકોની અંદર બુદ્ધિમાન પુરૂષોને માટે પણ પ્રપંચી શબ્દથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, પરંતુ તેટલા માટે ડરી જવું નહિ. 'લોક મૂકે પોક'. બેશક, અધર્મથી અવશ્ય ડરવું. વાદ વિવાદના સમયની અંદર જ્યારે યુક્તિ પ્રયુક્તિ ચાલે છે, ત્યારે એક જણને જય અને એકને પરાજય મળે છે. તે વખતે જયી માણસને પ્રપંચી અથવા પોલિટીકલ કહી, પરાભવ પામેલો માણસ ભદ્રિક પુરૂષોને ભ્રમમાં નાંખે છે, પરંતુ તેથી કાંઇ જયી પુરૂષ માયાવી ગણાતો નથી. વાસ્તવિક વિચાર કરીએ તો, આ પ્રમાણે પોતાનો ખોટો બચાવ કરનાર પરાભવ પામેલો માણસજ માયાવી ગણી શકાશે, કારણકે જ્યારે લોકોની આગળ તો પોતાની ન્યૂન શક્તિ બતાવી શકાય નહિ, ત્યારે બીજાના શિર પર દોષ નાંખી તે બિચારો પોતાનો બચાવ કરવા જતાં સ્વયં નષ્ટ ભ્રષ્ટ બને છે. તેટલા માટે આત્માર્થી પુરૂષોએ યથાર્થ વાત સિવાય એક વચનનો પણ ફારફેર કરવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. હે ભવ્ય! તું લોકમાં માનનીય, પૂજનીય અને વંદનીય વિગેરે થવાની આશાતંતુઓને તોડી દે. લૌકિક કાર્યને ઠીક ન જાણી તું લોકોત્તર કાર્યમાં આવેલ છે, તોપણ ખેદની વાત છે કે તને મોહ મહારાજે

માયારૂપ મહાબંધનમાં રાખેલ છે, અને તે બંધનને, તું તારે હાથે કરો-ળીઆની માફક મજબૂત કરે છે; પરંતુ તે તને સર્વથા ઉચિત નથી. નિષ્કપટી, નિર્દંભી અને નિર્માયી બની સ્વસત્તાનો ભાગી બનઃ જગજજંતુને હિતાવહ થાઃ અસ્તુ ! અધિકેન કિમ્? માયાના સંબંધમાં આટલું કહેવું બસ છે.

લોભનું સ્વરૂપ.

ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળા લોકોની અન્દર વાશ કરી રહેલી માયાનું દિગ્-દર્શન કરાવ્યા બાદ હવે શ્રીપ્રભુજી લોભના સંબંધમાં સંભાષણ શરૂ કરેછેઃ—

कोहो पीई पणासेई माणो विणयनासणो ।
मायामित्ताणि नासेई लोहो सव्वविणासणो ॥ १ ॥
(श्रीदशवैकालिकसूत्रम्)

ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશક છે, માયા મિત્રા-ચારીનો ધ્વંસ કરનારી છે, જ્યારે લોભ સર્વ ગુણોને ભસ્મસાત કરે છે.

લોભાધિકારમાં જેટલું કહીએ તેટલું થોડું છે. અવગુણોનો સરદાર લોભ એક મહાપિશાચ છે. લોભવશીભૂત પુરૂષોમાં સર્વ અવગુણ નિવાસ કરે છે. કહેવત છે કેઃ—

' सब अवगुणको गुण लोभ भयो
सब, और अवगुण भये न भये ' ।

સારાંશ એ છે કે, લોભની વિદ્યમાનતામાં સર્વ દુર્ગુણો આવીને ખડા થાય છે, અને લોભનો નાશ થવાની સાથેજ સર્વ દુર્ગુણો પલાયન કરી જાય છે. લોભાધીન માણસ અન્યાયમાં પ્રવર્તમાન થાય છે. જે જે ઠેકાણે લોભ છે, ત્યાં સર્વત્ર અન્યાય રહેલોજ હોય છે. આ સિદ્ધાંતની વ્યાપ્તિની અન્દર કદાપિ વિરોધ માલૂમ પડશેજ નહિ. તત્ત્વવેત્તા પુરૂષો તરફથી લોભ પિશાચને નીચે મુજબ પ્રમાણ પત્ર મળેલું છેઃ—

आकरः सर्वदोषाणां गुणग्रसनराक्षसः ।
कंदो व्यसनवल्लीनां लोभः सर्वार्थबाधकः ॥ १ ॥

સર્વ દોષોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, ગુણોનો ગ્રાસ કરી જવામાં રાક્ષસ સમાન અને કષ્ટરૂપ વેલડીના કાંદા તુલ્ય લોભ, તમામ અર્થોનો બાધ કરનાર છે.

મનુષ્યને જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ પણ વધતો જાય છે; 'लाभाल्लोभः प्रवर्धते' વળી આ લોભનો કોઈ સ્થળે પણ થોભ નથી:—

धनहीनः शतमेकं सहस्रं घनवानपि ।
सहस्राधिपतिर्लक्षं कोटिं लक्षेश्वरोऽपि च ॥ १ ॥
कोटीश्वरो नरेन्द्रत्वं नरेन्द्रश्चक्रवर्त्तिताम् ।
चक्रवर्त्ती च देवत्वं देवोऽपीन्द्रत्वमिच्छति ॥ २ ॥

નિર્ધન માણસ પ્રથમ સો રૂપીઆની ઇચ્છા કરે છે, જ્યારે શત મુદ્રાની પ્રાપ્તિ થાય, એટલે તેને હજાર મેળવવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવે છે, સહસ્રાધિપતિ લક્ષાધિપતિ થવાની વાંછા રાખે છે, અને ત્યારપછી કોટયાધીશ થવાની અભિલાષા કરે છે (૧). કોટીશ્વર થયા બાદ મંડળેશ્વર થવા ચાહે છે, અને મંડળેશ્વરની ઋદ્ધિ પણ ધારો કે સંપ્રાપ્ત થઇ, તો પછી તે ચક્રવર્ત્તિ થવાની આશા રાખે છે, અને ચક્રવર્ત્તી વળી ઇન્દ્રની પદવી મેળવવાના મનોરથો ચલાવે છે. (૨).

હવે ઇન્દ્ર થયા છતાં પણ લોભ શાંતિને પામતો નથી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની અન્દર ઇચ્છાને આકાશની ઉપમા આપવામાં આવેલી છે, અર્થાત્ જેમ આકાશનો અન્ત નથી, તેમ લોભસમુદ્રનો પણ પાર પામી શકાતો નથી. પ્રથમ લોભનું સ્વરૂપ સ્વલ્પ હોય છે, પરંતુ ક્રમશઃ વધતાં વધતાં તે મોટું રાક્ષસી રૂપ ધારણ કરે છે. અને લોભિષ્ટ માણસ પોતાની માતાને યા પિતાને, ભાઇને કે બહેનને, સ્વામીને કે સેવકને તેમજ દેવને કે ગુરૂને પણ ઠગે છે. ઠગે છે, એટલુંજ નહિ પરન્તુ વખત પર જાન લેવા પણ ચૂકતો નથી. કહ્યું છે કેઃ—

हिंसेव सर्वपापानां मिथ्यात्वमिव कर्मणाम् ।
राजयक्ष्मेव रोगाणां लोभः सर्वागसां गुरुः ॥ १ ॥

જેમ સર્વ પાપોનું કારણ હિંસા છે, સર્વ કર્મોનું કારણ મિથ્યાત્વ છે, અને સર્વ રોગોનું કારણ ક્ષય રોગ છે, તે પ્રમાણે તમામ અપરાધોનો ગુરૂ લોભ છે.

જ્યાં હિંસા છે, ત્યાં સર્વ પાપો સ્વયં આવીને ઉભાં રહે છે. હિંસા સમસ્ત ધર્મોનો નાશ કરનારી છે; તેટલાજ માટે હિંસાથી ધર્મ માનનાર ધર્મિષ્ઠ ગણાય કે નહિ? તે વિચારવા લાયક છે. હિંસા, મિથ્યાત્વ અને

રાજયક્ષ્મા એ ત્રણ દષ્ટાંત આપ્યા બાદ લોભને સર્વ અપરાધનો ગુરૂ સિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આ લોભનું એક છત્ર રાજ્ય એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પર્યન્ત અખંડાનંદ રીતે પ્રવર્તે છે:—

अहो ! लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं महीतले ।
तरवोऽपि निधिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥ १ ॥

અહો ! લોભ મહારાજનું સામ્રાજ્ય પૃથ્વીતલમાં એકછત્ર પ્રવર્તે છે, તે કેવું આશ્ચર્ય ? વૃક્ષો પણ ભંડારને પામીને તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે !

એકેન્દ્રિય પ્રાણી પણ દ્રવ્યના ભંડારને પોતાનાં મૂળ નીચે ગોપવી રાખે છે; કે જેથી કરીને તે કોઇના દૃષ્ટિપથમાં આવી શકે નહિ. શ્રી અરિહંત ભગવાને બતાવેલું છે કે, ચાર સંજ્ઞાઓ સમસ્ત પ્રાણીઓની અન્દર રહેલી છે. (૧) આહાર સંજ્ઞા, (૨) ભય સંજ્ઞા, (૩) મૈથુન સંજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા. આહારસંજ્ઞાને લીધેજ વૃક્ષો પોતાનાં મૂળીઆં વડે પાણીને ખેંચી લઇ પાંદડાં સુધી પહોંચાડી શકે છે. ભય સંજ્ઞાના જોરથી લજામણી નામની વનસ્પતિ મનુષ્યના હાથની આંગળી પોતા તરફ જવાથી સંકોચ પામે છે. કેટલાક વૃક્ષોની અંદર મૈથુન સંજ્ઞા પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, તેઓની અન્દર નર નારીના વિભાગ હોય છે. તેઓ બન્ને જ્યાં હોય છે, તેજ વૃક્ષો ફળે છે. અશોક અને બકુલ વિગેરે વૃક્ષો સ્ત્રીનો પગ અડકવાથી અથવા તો સ્ત્રીના મુખનું પાણી તેના પર પડવાથી ફળવા લાગે છે. વળી પરિગ્રહ સંજ્ઞાના જોરથી તરૂઓ પોતાનાં પત્ર, પુષ્પ અને ફળની રક્ષા પ્રકારાન્તરે કરે છે. કેટલીએક વેલડીઓ ફળને પાંદડા તળે ઢાંકી રાખે છે, તેમજ પરિગ્રહ સંજ્ઞાના પ્રતાપથીજ અજ્ઞાત અવસ્થામાં પણ વૃક્ષો ધનની મમતા રાખે છે.

આજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો પણ પરિગ્રહની સંજ્ઞાવાળાં હોય છે. જેમકે:—

अपि द्रविणलोभेन ते द्वित्रिचतुरिन्द्रिगाः ।
स्वकीयान्यधितिष्ठन्ति प्राग्निधानानि मूर्च्छया ॥१॥

બેઇન્દ્રી, તેઇન્દ્રી અને ચઉરિન્દ્રી જીવો દ્રવ્યના લોભ વડે કરીને પૂર્વના નિધાનોનું સેવન કરે છે; અર્થાત્ પોતે પૂર્વાવસ્થામાં જે જગ્યાએ

દ્રવ્ય મૂકેલ હોય છે, તેજ જગ્યાએ લોભના પરિણામના વશ થકી આવીને દ્વીન્દ્રિયાદિકપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે પંચેન્દ્રિય જીવો લોભના વશથી કેવી કેવી વિડંબનાઓ સહન કરે છે, તે જૂઓઃ—

भुजङ्गगृहगोधाः स्युर्मुख्याः पञ्चेन्द्रिया अपि ।
धनलोभेन जायन्ते निधानस्थानभूमिषु ॥ १ ॥

સર્પ, ગરોળી, ઉંદર, બિલાડી, શ્વાન અને વાનર વિગેરેના રૂપમાં પંચેન્દ્રિય જીવો ધનના લોભવડે કરીને નિધાન સ્થાનની ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભને આધીન થએલો જીવ મરીને પણ પોતાના ભંડારની આસપાસ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચપણે ઉત્પન્ન થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ કોઇ પુરૂષ, સ્ત્રી યા કોઇ બીજો જીવ, જ્યારે તે નિધાનના સ્થાનપર જાય છે, ત્યારે તે જીવને સ્વાભાવિક દ્વેષ થાય છે, અને તેથી તે બીજા જીવને ઉપદ્રવ પણ કરે છે. કદાચ કોઇ માણસ તે નિધાનને ખોદીને ત્યાંથી ધન લઇ જાય, તો તે જીવ ઝુરી ઝુરીને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે. અલબત, તેને એમ માલૂમ નથી હોતું કે આ દ્રવ્ય પોતાને ઉપયોગી છે, તો પણ પૂર્વ ભવના લોભને લીધે તે જીવ મોહને વશવર્ત્તી બને છે અને વ્યાકુળ બની દુઃખ પરંપરા ભોગવે છે. વળી ત્યાંથી અજ્ઞાન વશ મરણ પામી દુર્ગતિનો ભાજન થાય છે અથવા તો ત્યાંને ત્યાંજ નવા નવા જન્મ ધારણ કરે છે.

વળી લોભ, ભૂત પિશાચાદિકને પણ દુઃખી કરે છે, કહ્યું છે કેઃ—

पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो धनम् ।
स्वकीयं परकीयं वाऽप्यधितिष्ठन्ति लोभतः ॥ १ ॥

પિશાચ, વ્યંતર, પ્રેત, ભૂત અને યક્ષાદિ દેવો, પોતાના અગર પારકા દ્રવ્યને લોભવશ થઇ દબાવી રાખે છે.

એ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે, પિશાચ, વ્યંતર અને ભૂત પ્રેતાદિકને દ્રવ્યનું કંઇ પ્રયોજન નથી, છતાં લોભના વશથી તે દેવો પણ રાત દિવસ સચિત રહે છે. તે દ્રવ્ય તેઓ બીજા કોઇને લેવા દેતા નથી, કદાચ કોઇ લઇ જાય તો તેને સુખશાંતિથી તેનો ઉપભોગ પણ કરવા દેતા નથી.

આતો પિશાચાદિની વાત કહી, પરન્તુ ઉચ્ચજાતિના દેવો પણ લોભાધીન થઇ નીચ ગતિને પામે છે:—

भूषणोद्यानवाप्यादौ मूर्छितास्त्रिदशा अपि ।
च्युत्वा तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु ॥ १ ॥

વિમાનવાસી દેવતાઓ પણ અલંકાર, ઉદ્યાન અને વાવડીઓમાં મોહિત થતા ચ્યવીને પૃથ્વીકાયાદિ યોનિઓને વિષે ઉત્પન્ન થાયછે.

વિમાનવાસી દેવતાઓ ક્રીડા કરવા બહાર ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં આયુષ્યની પરિસમાપ્તિ થવાથી જે વસ્તુમાં તેઓ મોહિત થયા હોય છે, તેજ વસ્તુની અન્દર આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, આની અન્દર પણ લોભજ પ્રબળ કારણ છે.

આ પ્રસંગે એ વાતનો કંઇક ખ્યાલ રજૂ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય કે—મનુષ્યો લોભવિવશ થઇ કેવા અનર્થો કરે છે, અને કેવાં કષ્ટો ઉઠાવે છે ? કહ્યું છે કે:—

एकामिषाभिलाषिणो सारमेया इव द्रुतम् ।
सोदर्या अपि युध्यन्ते धनलेशजिघृक्षया ॥ १ ॥

એક માંસ પેશીને માટે કૂતરાઓ જેમ તુરત લડાઇ કરે છે, તેમજ એક ઉદરથી ઉત્પન્ન થએલા ભાઇઓ પણ લગાર માત્ર ધન ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી પરસ્પર યુદ્ધ કરે છે.

આશ્ચર્યની વાત છે કે, એકજ માતાના પુત્રો તે સહોદરો કહેવાય છે. તે સહોદરો પણ લોભરૂપ પિશાચને આધીન થઈ, સંબન્ધને કોરાણે મૂકી, બન્ધુ સાથે શત્રુપણાનું વર્તન ચલાવે છે; આના દષ્ટાન્તમાં ભરત બાહુબળીનું યુદ્ધ, અને કૌરવ પાંડવોનું યુદ્ધ જૈન તેમજ હિન્દુશાસ્ત્રોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. આ યુદ્ધો પાંડવચરિત્ર અને મહાભારતમાં વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણવેલ છે. વર્તમાનકાળની અન્દર પણ તેનાં સેંકડો ઉદાહરણો આપણે નજરે દેખીએ છીએ અને અનુભવીએ છીએ, સ્વાર્થ સાધકોની વાત તો બાજૂએ રહો, પરન્તુ પરમાર્થ સાધકો, જેવા કે મોક્ષના સાર્થવાહ લેખાતા અને નિઃસ્પૃહી ગણાતા મુનિઓને પણ લોભ લૂંટારો લૂંટયા વિના છોડતો નથી. કહેલું છે કે:—

प्राप्योपशान्तमोहत्वं क्रोधादिविजये सति ।
लोभांशमात्रदोषेण पतन्ति यतयोऽपि हि ॥ १ ॥

ક્રોધ, માન અને માયાને જીતી લઇ, અગ્યારમું ઉપશાંતમોહ નામનું ગુણસ્થાનક પામ્યા છતાં, પણ લોભાંશ માત્ર વડે કરીને મુનિવરોનું પણ પતન થાય છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં જે ચૌદ ગુણસ્થાનક કહ્યાં છે, તે અનુક્રમે એક બીજાથી ચડીઆતાં છે. જેમ જેમ આત્મગુણોની ઉન્નતિ થતી જાય છે; તેમ તેમ જીવ ઉચ્ચ ઉચ્ચતર ગુણસ્થાનક પર ચડતો જાયછે. પરન્તુ તેઓની અંદર પહેલાં તો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થવીજ ઘણી દુષ્કરછે. ચતુર્થ ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ સમયે વસ્તુધર્મની ઓળખાણ થાય છે, અર્થાત દેવને દેવ તરીકે માને છે, ગુરૂને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારે છે, અને ધર્મને ધર્મ તરીકે અંગીકાર કરે છે. (આ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ, એ ત્રણનું સ્વરૂપ આગળ બતાવીશું) ચતુર્થ ગુણસ્થાનક પર રહેલો જીવ તેવા દેવ ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણેની ભક્તિમાં તત્પર થાયછે. આ પ્રમાણે ભક્તિ કરતાં કરતાં વ્રત ઉદયમાં આવે છે, એટલે કે વ્રત આદરવાના પરિણામ થાય છે; ત્યારબાદ જીવ પંચમ ગુણસ્થાનકવાળો ગણાય છે. તે સ્થિતિમાં શ્રાવકોનાં વ્રત પાળી સાધુ ધર્મ સ્વીકારે છે. ત્યારે છઠ્ઠા કે સાતમા ગુણસ્થાનક ઉપર આવી શકે છે. તદનન્તર જેમ જેમ ઉત્તરોત્તર આત્મસત્તાની શુદ્ધતા થતી જાયછે, તેમ તેમ આગળ આગળ ગુણસ્થાનકોમાં તે પ્રવેશ કરતો જાય છે, જ્યારે દશમે ગુણસ્થાનકે તે પહોંચેછે, ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ, અનુક્રમે ક્ષય થાયછે. અથવા ઉપશાંત થાય છે. અગ્યારમા ગુણસ્થાનકની અન્દર સૂક્ષ્મ લોભ ઉપશાંત દશામાં રહેલો હોય છે, તેજ લોભ અગ્યારમા ગુણસ્થાનક થકી જીવને લથડાવે છે. ત્યાંથી લથડેલ કોઈ જીવ તે ઉપશમ શ્રેણીનો ત્યાગ કરવા સાથે સાતમે ગુણસ્થાનકે આવે છે અને ત્યાંથી બીજી ક્ષપકશ્રેણી આરંભી મોક્ષગામી થવા ભાગ્યશાળી નિવડે છે; જ્યારે બાકીનાઓ તો ત્યાંથી લથડીને ઠેઠ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે જઇ કાળ કરી નિગોદ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે લોભનું જોર દશમા ગુણસ્થાનક સુધી છે, એ વાત સમસ્ત જૈનતત્ત્વવેત્તાઓ બતાવે છે. લોભ, અગ્યારમા ગુણસ્થાનક થકી જીવને પાડે છે; તે વાત કર્મગ્રંથના રહસ્યનો જાણકાર સારી રીતે સમજી શકે છે. જ્યારે લોભ, આત્મસત્તાને ઓળખનાર પુરૂષોને પણ નીચા પાડે છે, તો પછી અન્ય પામર જીવોની તો વાતજ શી ? ચાલુ સમયની સ્થિતિનો આપણે ઘડીભર વિચાર કરીશું; તો લોભ લુંટારાએ સમસ્ત વર્ગના સાધુઓની પણ દુર્દશા કરી મૂકી છે. પ્રથમ તો ત્યાગી

વૈરાગી ગણાતા જૈન મુનિઓને માટે આપણે ક્ષણભર વિચાર કરીશું, તો આશ્ચર્ય થયા વિના રહેશે નહિ. તેઓ અનગાર, ભિક્ષુ, મુનિ, મુમુક્ષુ, વિગેરે નામોને ધારણ કરવા છતાં પ્રેક્ષકોને તદ્દન ઉલટો પ્રતિભાસ કરાવે છે; તેનું મુળ કારણ તપાસીશું, તો લોભવૃત્તિ સિવાય બીજું કાંઇ જણાશે નહિ. ખરૂંજ છે કે લોભ રૂપ મહા પિશાચનું જોર દશમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે. જેઓ સંસાર છોડી મુનિપણું સ્વીકારે છે, તેઓની અંદર પણ લોભવૃત્તિનું વિશેષ જોર જોવામાં આવે છે, તેનું ખરૂ કારણ મોહદશાજ છે. મોહનીય કર્મનું જોર તત્ત્વજ્ઞાન થયા સિવાય હઠાવી શકાય તેમ નથી, અને તત્ત્વજ્ઞાન થવાને માટે નિઃસ્પૃહતા ગુણ પ્રથમ અપેક્ષિત છે; પરંતુ આ નિઃસ્પૃહતા ગુણ 'ફલાણું મારૂં અને ફલાણું તારૂં' એમ જ્યાં મારા તારાપણું રહેલું છે, ત્યાંથી હજારો ગાઉ દૂર ભાગતો ફરે છે. મારા તારામાં પડી જઇ મુનિવરો લોભદ્વારા નીચે પડે છે. તેઓને યશનો, કીર્તિનો, શ્રાવકોનો અગર પુસ્તક વિગેરેનો લોભ હોવાથી આવી વિકટ ચક્ર રચનામાં તેઓ ફસાઈ જઇ જન્મ વ્યર્થ ગુમાવે છે. જો કે અન્ય મુનિઓ કરતાં જૈન મુનિઓ ઘણે દરજ્જે ત્યાગી, વૈરાગી અને નિર્લોભી દૃષ્ટિગોચર થાય છે, પરંતુ અનીતિથી ઉપાર્જન થએલ પૈસા વડે બનેલા અશુદ્ધ આહારના વપરાશ થકી તેઓ કોઇકવાર ઉલટે રસ્તે દોરાતા હોય એમ માલૂમ પડે છે. 'આહાર એવો ઓડકાર' એ વાત યુક્તિયુક્ત અને બરાબર છે. જે મુનિવરો સંસાર કાર્યથી તદ્દન મુક્ત થએલા છે, તેઓને મોહ થવાનો સંભવ નથી, છતાં જે મોહ માલૂમ પડે છે; તેમાં આહારનો પણ દોષ છે. કેટલેક ઠેકાણે સદાવ્રતની માફક દાન દેવાય છે, તેથી દાતાને અને દાન લેનારને વાસ્તવિક લાભ નથી. પરંતુ જો દાતા નીતિ સંપન્ન પૈસાનો અને નિર્દોષ આહાર ફક્ત આત્મ કલ્યાણને માટે આપે, અને લેનાર ફક્ત સંજમ નિર્વાહ માટે માત્ર શરીર ટકાવી રાખવાના હેતુથીજ લે, તો તે બન્ને જણ સુગતિ પામે છે, અને તેથી ઉલટું જો દાતા યશ-કીર્તિ માટે, ગમે તે રીતે ઉપાર્જન થયેલ પૈસાનું દાન આપે, અને લેનાર, શરીરની પુષ્ટિ માટે લે, તો બંન્ને જણ દુર્ગતિના ભાગી થાય છે. વાસ્તવિક મુનિપદ જ્યાં હોય, ત્યાં લોભ ન હોવો જોઇએ, છતાં ગૃહસ્થોના સંબંધથી લોભાદિ દુર્ગુણો જોવામાં આવે, માટે મુનિઓએ લોભવૃત્તિવાળા ગૃહસ્થોનો સંસર્ગ રાખવો ઉચિત નથી, તે પ્રમાણે સંસર્ગ નહિ રાખવા છતાં જો

લોભવૃત્તિ માલૂમ પડે, તો તે મુનિએ જાણવું કે હજૂ પોતાને સંસાર પરિભ્રમણ અધિક કરવાનું છે.

સોભને વશીભૂત પ્રાણી અનેક અનર્થ પરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે. દેવદ્રવ્ય અને ગુરૂદ્રવ્યને હોઇયાં કરી જવાનું શીખવનાર પણ લોભજ છે, અને પ્રાણીને અનીતિમાં પ્રેરનાર પણ લોભ છે. મનુષ્ય અલબત, પોતે સમજતો હોય છે કે મારે તમામ ચીજ છોડીને પરલોક જવાનું છે; તો પણ દ્રવ્યાધીન બની દરિદ્રાવસ્થા ભોગવે છે. અહર્નિશ દ્રવ્ય માટે દીન બને છે, નહિ કરવાનું કરે છે, અને નહિ બકવાનું બકે છે. તેમજ સંબંધીઓ સાથેના ઘણા કાલના સંબંધને પણ તોડી નાંખે છે: વળી લોભી માણસ અસદ્ વસ્તુનો પણ સદ્ભાવ બતાવે છે. કહ્યું છે કે:—

हासशोकद्वेषहर्षानसतोऽप्यात्मनि स्फुटम् ।
स्वामिनोऽग्रे लोभवन्तो नाटयन्ति नटा इव ॥ १ ॥

લોભગ્રસ્ત પુરૂષો, પોતાની અંદર હાસ્ય, શોક, દ્વેષ અને હર્ષાદિ અવિદ્યમાન હોય, તોપણ તેઓને પોતાના શેઠની આગળ નટની માફક નચાવે છે.

લોભી માણસ જો કે અંદરથી દુઃખી હોય છે, તો પણ ધનવંતની આગળ તેને સારૂ લગાડવાની ખાતર બહારથી હસે છે. વળી પોતાના માલિકનું નુકશાન થતું દેખી પોતાને વાસ્તવિક શોક ન થયો હોય, છતાં પણ મુખ, નેત્રનો વિકાર કરી નાંખી ઉપરથી શોક પ્રદર્શિત કરે છે. પોતાના સ્વામીના શત્રુ ઉપર કદાચ પોતાને દ્વેષ ન હોય; તથાપિ દ્વેષ હોવાનો ડોળ કરે છે. પોતાના સ્વામીથી પોતાને અલ્પ લાભ થએલો સમજી, જો કે તેને ચિત્તમાં અફસોસ હોય, તોપણ તેની આગળ હર્ષ બતાવે છે; 'અન્નદાતા ! આપનો પ્રબળ પ્રતાપ છે, આપના હાથથી મળેલી પ્રસાદી લાખો રૂપીઆ છે.' ઇત્યાદિ ખુશામત લોભી માણસ કરે છે. આટલી આટલી ખુશામત કર્યા છતાં આશા પૂર્ણ થતી નથી. લોભ રૂપી ગર્ત (ખાડા) ને જેમ જેમ તે પૂરવા ધારે છે, તેમ તેમ તે વધતોજ જાય છે; તેને માટે કહ્યું છે કે:—

अपि नामैष पूर्येत पयोभिः पयसां पतिः ।
न तु त्रैलोक्यराज्येऽपि प्राप्ते लोभः प्रपूर्यते ॥ १ ॥

સમુદ્રમાં ગમે તેટલું પાણી જાય તોપણ તે પૂર્ણ થતો નથી. તેમ ત્રણ

લોકનાં રાજ્યની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ લોભરૂપી સમુદ્ર કદી પૂર્ણ થતો નથી.

સમુદ્ર જેમ જળથી પૂર્ણ થાય નહિં, તેમ લોભસમુદ્ર ગમે તેટલા દ્રવ્યાદિના લાભથી પણ પૂર્ણ થતોજ નથી. અલકે જે વસ્તુમાં જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે; તેમ તેમ તે વસ્તુમાં લોભ તો વૃદ્ધિજ પામતો જાય છે.

यथा लाभस्तथा लोभो लाभाल्लोभः प्रवर्धते ।

આ વાતનું સમર્થન કરવાને માટે **શ્રીઉત્તરાધ્યયન** સૂત્રની અંદર સ્પષ્ટ રીતે લખાએલું કપિલ કેવલીનું દૃષ્ટાન્ત અહીં ટાંકી ખતાવવું ઉચિત સમજાય છે.

કપિલ કેવલીનું દૃષ્ટાન્ત.

કોશાંબી નગરીમાં જિતશત્રુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે શહેરની અંદર કાશ્યપ નામનો એક બ્રાહ્મણ, રાજા અને પ્રજામાં સત્કાર પામેલો હતો. તેને **યશા** નામની સ્ત્રી અને **કપિલ** નામનો પુત્ર હતો. કપિલની બાલ્યાવસ્થામાંજ તેનો પિતા મરણ પામ્યો. કાશ્યપના અધિકાર ઉપર હવે કોઇ બીજો બ્રાહ્મણ આવ્યો. આ બ્રાહ્મણનો રાજ દરબારમાં થતો આદર અને આડંબર જોઈ યશા દુઃખી થઇ રોવા લાગી. ત્યારે કપિલે પૂછ્યું 'હે માતઃ ! શા માટે રૂએ છે ?' યશાએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે 'હે પુત્ર ! જો તું ભણ્યો હોત તો તારા પિતાનું સ્થાન બીજા કોઇના હાથમાં જાત નહિં,'

કપિલે પોતાની માતાને કહ્યું:-'હું ભણીશ.' ત્યારે યશાએ શાંત થઇ તેને કહ્યું કે 'આ શહેરની અંદર તો રાજમાન્ય પંડિતના ભયથી તને કોઇ ભણાવશે નહિં. માટે તું **શ્રાવસ્તી** નગરીમાં જા, ત્યાં તારા પિતાનો મિત્ર **ઇંદ્રદત્ત** નામનો પંડિત રહે છે, તે તને ભણાવશે.' માતાનું વચન સાંભળી કપિલ શ્રાવસ્તી ગયો. ઇંદ્રદત્ત ઉપાધ્યાયને પોતાનું સમસ્ત વૃત્તાંત નિવેદન કરવાથી તેણે જાણ્યું કે આ મારા મિત્રનો પુત્ર છે; માટે મારે તેને ભણાવવો સર્વથા ઉચિત છે. આમ ધારી તે ગામની અંદર **શાલિભદ્ર** નામનો એક દાનવીર શેઠ રહેતો હતો, તેને ત્યાં સિફારશ પહોંચાડીને કપિલને ખાન પાનનો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો. સુખે અન્નપાન મળવાથી તેણે અધ્યયન શરૂ કર્યું. વિદ્વાન્ થવાનાં ચિહ્નો માલુમ પડવા લાગ્યાં, પરંતુ કર્મજોગે યૌવનાવસ્થાના કારણથી શેઠના ઘરમાં કામ કરનાર દાસીની સાથે કપિલનો સંબંધ

થયો, અને દાસી તેનાથી ગર્ભિણી પણ થઈ; ત્યારે તે કપિલને કહેવા લાગી કે. 'હું તારા સંયોગથી ગર્ભવંતી થઇ છું, માટે પ્રસુતિ સમયે થોડા પૈસાની જરૂરીઆત પડશે. દાસીનાં આવાં વચનો સાંભળી તે ગભરાયો અને રાતભર નિદ્રા આવી નહિ. ત્યારે દાસીએ તેને સમજાવ્યું કે 'ગભરાઓ છો શા માટે? આ શહેરની અંદર ધન નામનો એક શ્રેષ્ઠી સૌથી પ્રથમ આશિષ આપનારને બે માસા સુવર્ણ આપે છે; તમે ત્યાં જઇને આશિષ આપો.'' આ સાંભળી કપિલ ખુશી થયો. સૌથી પ્રથમ આશિષ આપવાના વિચારમાં સુતો હતો, તેવામાં તે ચિંતામાં ને ચિંતામાં એકદમ રાત્રીના બાર વાગે જાગ્યો; અને મનમાં ધાર્યું કે સવાર થઈ ગયું હશે: પરંતુ આમ સમજી જ્યાં બહાર નિકળે છે કે, રસ્તામાં ચોકીવાળાએ પકડયો. આખી રાત બેસારી મૂકી સવારમાં તેને રાજા પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. રાજાએ પૂછયું-' મધ્ય રાત્રિએ કેમ બહાર નિકળ્યો હતો ?'

હવે કપિલે વિચાર કર્યો કે સાચને આંચ નથી; યથાર્થ વાત કહેનાર સુખી થાય છે. આમ ધારી પોતાનું અથથી ઇતિ સુધી વૃત્તાંત રાજાને કહી સંભળાવ્યું. રાજા તથ્યવાર્તા જાણી પ્રસન્ન થયો અને કહ્યું કે 'તારી ઇચ્છા હોય તે માગ.' કપિલે કહ્યું 'વિચાર કરીને માગીશ' આ પાછી તે વિચાર કરવા માટે અશોક વાટિકામાં ગયો. ત્યાં જઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, બે માસાને બદલે દશ માસા માગું; પરંતુ વળી વિચાર આવ્યો કે દશ માસાથી માત્ર વસ્ત્રાદિ પૂરાં પાડી શકાશે. પરંતુ અલંકારાદિ ખરીદી શકાશે નહિ. એમ ધારી હજાર માસા માંગવાનો વિચાર કર્યો; તો ત્યાં પણ લોભે તેને ઠરવા દીધો નહિ. ઘર, વાડી, ગાડી વિગેરેની ભોગવાઈ કાંઇ હજારથી થાય નહિ. માટે લાખ માગું; આવો વિચાર કર્યો. તો પણ મન સ્થિર થયું નહિ. નોકર ચાકર હાથી ઘોડા વિગેરે રાજાની માફક સાહિબી કાંઈ લાખ માસાથી થઈ શકે નહિ; માટે ક્રોડ માસા માગવા ઠીક છે; અંતે ક્રોડથી પણ મન સંતોષ પામ્યું નહિ; તેવામાં શુભોદય થવાથી એકદમ વૈરાગ્ય ભાવના જાગૃત થઈ આવી; અને નૈસર્ગિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા સાથે શમ, સંવેગ, નિર્વેદાદિ ગુણો ઉદ્ભવ્યા. અને ત્યાં વાટિકામાંજ ભાવ સાધુ બનીને લોચ કરવા તત્પર થયો. તેટલામાં દેવોએ તેને મુનિ વેષ અર્પણ કર્યો. તત્કાળ ત્યાંથી ઉઠી રાજા પાસે આવ્યો. રાજાએ ક્ષણવારમાં બહુરૂપીની માફક તેને અન્ય વેશમાં ઉભેલો જોઈ પૂછયું કે 'શું વિચાર્યું ?' ત્યારે તેણે ઉત્તરમાં એટલુંજ કહ્યું કેઃ—

जहा लाहो तहा लोहो लाहा लोहो पवड्ढइ ।
दोमासाकणयकज्जं कोडीए वि न निवट्टियं ॥ १ ॥

'જેમ લાભ તેમ લોભ; લાભ લોભને વધારે છે. બે માસા સુવર્ણને માટે હું આવેલ હતો; પરંતુ ક્રોડ માસાથી પણ મન ઠર્યું નહિ. તેથી હે રાજન્! લોભનો ત્યાગ કરી મેં મુનિવેષ ધારણ કર્યો છે. દ્રવ્ય ભાવથી હવે હું સાધુ થયો છું.' રાજાએ કહ્યું કે 'ક્રોડ માસા આપવા પણ હું તૈયાર છું.' કપિલે કહ્યું 'હે રાજન્! સર્વ પરિગ્રહનો મેં ત્યાગ કર્યો છે.' એમ કહી ત્યાંથી નિકળી શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતા કપિલ મુનિ છ માસને અંતે લોકાલોકપ્રકાશી કેવળી થયા. એકવાર રસ્તામાં તેઓને ચોર મળ્યા. તેઓને પ્રતિબોધવા નિમિત્તે તેઓના કહેવા પ્રમાણે પોતે નાટકના રૂપમાં ઉપદેશ કરી બલભદ્ર પ્રમુખ ચોરોને પ્રતિબોધ્યા. તેના ઉપદેશની માત્ર નમૂના દાખલ નીચેની એક ગાથા જૂઓઃ—

अधुवे असासयंमि संसारंमि दुक्खपउराए ।
किं नाम हुज्ज तं कम्मयं जेणाहं दुग्गइं न गच्छेज्जा ॥ १ ॥

આ અસ્થિર, અશાશ્વત અને દુઃખથી ભરપૂર સંસારમાં એવું કાયું કર્મ છે કે જે કર્મ વડે હું દુર્ગતિ ન જાઉં? આ વાક્ય કપિલ કેવળીએ ચોરોને પ્રતિબોધવા નિમિત્તે કહેલું છે, કારણ કે કેવળી કૃતકૃત્ય અને સંશય રહિત છે."

કપિલ કેવળીના દૃષ્ટાંત ઉપરથી મનુષ્યે સાર એ લેવો જોઇએ કે, જો કપિલે લોભનો ત્યાગ કર્યો, તોજ તેઓ અજરામર પદ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા, પરંતુ કદાચ લોભને વળગી રહ્યા હોત, તો તેમની શી દશા થાત, તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે.

લોભાધીન માણસ કોઇનું પણ ભલું કરવા શક્તિમાન થતો નથી. અરે, બીજાનું હિત કરવું તો દૂર રહ્યું, પરન્તુ પોતાનું લૌકિક હિત કરવા પણ ભાગ્યશાળી થઇ શકતો નથી. વિપત્તિઓ શિર પર આવી પડી હોય, તેવી દશામાં પણ દ્રવ્ય વાપરી શકતો નથી. લોભવાળી પ્રકૃતિ દુનિયામાં ભારે વિડંબનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. નાત જાતમાં, સજ્જન સમાજમાં, ધર્મધામમાં અને લૌકિક વ્યવહારમાં સર્વત્ર અપયશ અને અપમાનને પાત્રજ લોભી માણસ બને છે. આ લોભ રૂપ અગ્નિ, સંતોષ રૂપ અમૃત વિના કદાપિ શાંત થઇ શકતો નથી. કહ્યું છે કેઃ—

शीतो रविर्भवति शीतरुचिः प्रतापी
स्तब्धं नभो जलनिधिः सरिदम्बुतृप्तः ।
स्थायी मरुद्विदहनो दहनोऽपि जातु
लोभाऽनलस्तु न कदाचिददाहकः स्यात् ॥ १ ॥

સૂર્ય અમુક કાલવશાત્ શીતલ થાય, ચન્દ્ર કદાચિત્ પ્રતાપી થાય, આકાશ ધારો કે સ્તબ્ધ થાય, સમુદ્ર નદીઓનાં જલથી તૃપ્ત થતો નથી, તો પણ માની લઇએ કે તૃપ્ત થઇ જાય, પવન ચંચલ છે, તથાપિ સમજો કે કદાચ સ્થિર સ્વભાવવાળો થાય અને અગ્નિ બાળવાનાં સ્વભાવવાળો છે; તો પણ સત્યના પ્રભાવ થકી કદાચ અદાહક થાય; પરન્તુ લોભાનલ મનુષ્ય તો કોઇપણ દિવસે અદાહક થતોજ નથી.

ખરેખર, લોભ રૂપી અગ્નિ પ્રાણીઓનાં અંતઃકરણોને ભસ્મીભૂત કરી, લોહી માંસ સુકાવી નાંખી; શરીરને કેવળ અસ્થિપંજર બનાવી મૂકે છે. તદપિ લોભી માણસ લોભનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. કાષ્ઠને પામી જેમ અગ્નિ ભભૂકી ઉઠે છે; તેમ લાભ વડે લોભાનલ વધતોજ જાય છે. વધતાં વધતાં તે એટલો બધો વધી જાય છે કે વિદ્યા, આગમ, તપ, જપ, શમ અને સંયમાદિ તમામ ગુણોનો નાશ કરી જગત્ના પૂજ્યને પણ અપૂજ્ય બનાવે છે. લોભના જોરથી માણસ સ્વકર્તવ્ય વિસરી જઇ દુનિયાનો દાસ બને છે. શાસ્ત્રકાર પ્રરૂપે છે કેઃ—

आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य ।
आशा दासी येषां तेषां दासायते लोकः ॥ १ ॥

જે પુરૂષો આશાના દાસ છે, તેઓ સર્વ લોકોના કિંકર છે. પરન્તુ આશા જેની દાસી છે, તેના સર્વ લોકો દાસ છે.

ધનની આશા, વિષયની આશા, કીર્તિની આશા, વિગેરે અનેક પ્રકારની આશાઓ હોય છે; તે તમામનો લોભ સાગરમાંજ સમાવેશ થઇ જાય છે. આશા વિષની વેલડી સમાન છે. વિષ વેલડીના ભક્ષણથી આ ભવમાંજ મૃત્યુ થાય છે; પરન્તુ આશાધીન પુરૂષો અનેક જન્મ મરણાદિની કષ્ટ પરંપરા સહન કરે છે. ધનની આશા વડે કરીને માણસ નિધાનની શોધમાં ફરતો ફરે છે, ભૂમિ તળને ખોદે છે; સુવર્ણ સિદ્ધિને માટે અનેક વેષધારીઓને સિદ્ધ પુરૂષ તરીકે સમજી તેમની

સેવા કરે છે; તેના હુકમ પ્રમાણે વિજન વનની અન્દર ઔષધિ માટે જાય છે. પ્રાણની આશાને પણ બાજૂએ રાખી પર્વતના વિષમ શિખર ઉપર પણ પ્રયાણ કરે છે. આ પ્રમાણે મહા મહેનતે વનસ્પતિ અથવા ધાતુઓ લાવી ભઠ્ઠી બનાવી રાત દિવસ જાગરણ કરેછે; ધૂમાડો વેઠે છે; પરન્તુ ભાગ્ય વિના કાંઇ પણ મળતું નથી. વળી તે કાર્યમાં લાભ ન મળવાથી રાજાઓની સેવા કરે છે; પ્રસંગ આવે પ્રાણ દેવા પણ હાજર રહે છે; તે જે કાંઇ સાચું યા જૂઠું બોલે, તે તમામને સત્ય ઠરાવવા ધર્મ કર્મને હારી બુદ્ધિનો વ્યય કરે છે; તથાપિ ધનાશા જ્યારે પૂર્ણ થતી નથી. ત્યારે કુટુંબ પરિવારને છોડી મોટી મોટી અટવીઓ અને સમુદ્રો ઓલંઘી દેશાવરમાં જાય છે. જે દેશોની અન્દર જાનનું જોખમ હોય, ત્યાં પણ ઘણી હુશીઆરી સાથે વેપાર કરે છે. તો પણ અનેક વિઘ્નોનાં કારણોથી જ્યારે દ્રવ્ય મળતું નથી, ત્યારે તે મંત્ર તંત્રની શોધમાં રહે છે. કોઇ યોગી અથવા ફકીરને જોઇ વિચારે છે; કે આનાથી મારું કલ્યાણ થશે, આ પ્રમાણે તે યોગીની સેવા અને ફકીરની સેવા ખરા દિલથી કરવા લાગે છે. કોઇક વખતે જોગી સુરાગી હોવાથી પૂછે છે કે:—'क्यों भक्त ! कैसा है ?' તે વખતે ધનાશામાં વિહ્વલ બનેલો આ માણસ નમ્રતા અને દીનતા પૂર્વક જોગીના ચરણ કમળમાં પડી કહે છે કે 'મહારાજ ! કોઇ રસ્તો બતાવો' મહારાજ ધીમે રહી કહે છે:— 'बच्चा क्या काम है ?' ત્યારે આ લોભી માણસ પોતાનું પોત પ્રકાશે છે:— 'મહારાજ ! કોઇ એવો મંત્ર અથવા તંત્ર બતાવો કે જેથી કરીને આપનો સેવક સુખી થાય. બે ચાર વર્ષથી મારા પર ઉપરા ઉપર વિપત્તિઓ આવે છે' ત્યારે મહારાજ પોથી ઉઘાડીને અથવા મોઢેથી કાંઇક બતાવે છે. તે બિચારો માણસ તેને ઠીક સમજી ધનાશાને પૂર્ણ કરવા માટે દેવપૂજા, સામાયિકાદિને વિસારી મૂકી પોતાનું મન મંત્ર ગણવામાં લગાડે છે, પરન્તુ હતભાગ્ય એમ નથી સમજતો કે મંત્ર તંત્ર, શકુન, ઔષધ વિગેરે તમામ ભાગ્યકાલમાંજ સફળ થાય છે. અભાગ્યને સમયે તો ઉલટા તે મન્ત્રો મોટી વિક્રિયાઓને પેદા કરે છે. જેને પરિણામે તેનામાં જે કંઈ બુદ્ધિમત્તા હોય છે, તે પણ નષ્ટ થઇ જાય છે, અને તે ગાંડા જેવો બને છે. તેમજ ઉદ્યમને નષ્ટ કરી દરિદ્રી બને છે.

હવે વિષયાશા કેવી વિપત્તિઓને ખડી કરે છે, તે જોઇએ. વિષયી માણસ રંક જેવો બને છે. રાજા હોય કે સૈન્યનો નાયક હોય, દેવ હોય કે

દામવ હોય અને ભૂત હોય કે પિશાચ હોય; તોપણ શું? વિષયાશામાં લંપટ થવાથી તેઓ સ્ત્રીના કિંકર બને છે. શિરપર જુતાં ખાય છે, જન સમૂહમાં વગોવાય છે; અને હલકા પડે છે. આવીજ રીતે કાર્ત્તિ કલ્લોલને માટે પણ લોભીઆ માણસો સ્વર્ગ અને મોક્ષના ફળને દેનાર ધર્માનુષ્ઠાનને ધુળમાં નાખે છે. ખોટા ઢોંગ કરી આચાવી બની સંસારને વધારે છે, સત્ય સાધુઓ ઉપર લોકો શંકિત થાય તેવાં કાર્યો કરે છે અને ભક્તોની ભક્તિમાં ખામી પડે તેવાં કારણો મેળવે છે, આશાધીન માણસો જગત્‌ના દાસ થાય છે, તે વાત અવાસ્તવિક અથવા અતિશયોક્તિ વાળી નથી. ચાંચી, મોચી, તેલી, તંબોલી, સુવાર, સુતાર, દરજી, નાપિત અને પંડિત તમામ વર્ગ લોભાધીન થઇ બીજાની સેવામાં લીન થએલા જોવામાં આવે છે. અરે, ક્યાં સુધી કહેવું ? લોભરૂપી દાવાનળ સમસ્ત વસ્તુઓનો નાશ કરવામાં સમર્થ છે. માટે ભવ્ય મનુષ્યોને ઉચિત છે કે તેઓએ આવા લોભાનળને જ્ઞાનરૂપી મેઘથી ઉત્પન્ન થએલા સંતોષ રૂપી સુંદર જળ વડે શાંત કરવો જોઇએ.

લોભનો જય.

પુણ્ય વિના દ્રવ્યનો લાભ પણ થઇ શકતો નથી. કદાચ લાભ થાય, તો તે ચિરકાળ રહેતો નથી. અને કદાચ ચિરકાળ રહે. તોપણ તે આત્મિક સુખને આપતો નથી, માટે વિચારશીળ પુરૂષે કદાપિ લોભ કરવો નહિ. કારણ કે લોભ કરનાર કોઇ પણ પુરૂષ સુખી થયો નથી. સાગર નામનો શ્રેષ્ઠી લોભનાજ કારણથી સમુદ્રમાં પડીને ડુબી મૂઓ કહેવાય છે કેઃ—

> अतिलोभो न कर्तव्यो लोभो नैव च नैव च ।
> अतिलोभप्रसादेन सागरो सागरं गतः ॥ १ ॥

'અતિલોભ ન કરવો, તેમજ લોભ બિલકુલ કરવોજ નહિ, અતિલોભના પ્રસાદથીજ સાગરશ્રેષ્ઠી સમુદ્રમાં ડુબી ગયો.' વળી લોભનાજ જોરથી સુભૂમચક્રવર્ત્તી, અન્ય ચક્રત્તિઓ કરતાં કાંઇક નવું કરવાની ઇચ્છાને ધારણ કરવા લાગ્યો. એટલે કે તેણે એવો વિચાર કર્યો કે, છ ખંડના અધિપતિઓ તો અનેક ચક્રવર્ત્તીઓ થયા છે; પરંતુ સાતમાનો કોઇ થયો નથી, માટે હું સાતમા ખંડનો અધિપતિ થાઉં. આમ ધારી જ્યાં સાતમો ખંડ સાધવા ઉપડે છે, તેવામાં વચ્ચેજ મરણને શરણ

થઈ સાતમી નરકે ગયો. સુભૂમચક્રવર્ત્તીના દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવું જોઇએ કે સન્તોષ રહિત માણસને ચક્રવર્ત્તીની ઋદ્ધિ મળે અથવા તો વાસુદેવ બળદેવની સાહેબી પ્રાપ્ત થાય, તોપણ લોભ શાંત થતો નથી.

લોભ કરવાથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ નિશ્ચળ લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે. ચંચળ અને વિનશ્વર લક્ષ્મી કદાચ પ્રાપ્ત થાય, તોપણુ તે રહેનાર નથી. કાંતો લક્ષ્મી ચાલતી થશે અથવા તો લોભી માણુસ પોતેજ પરલોકનો માર્ગ પકડશે. તેટલાજ માટે તૃષ્ણા મહાદેવીનો સંગ સ્વપ્ને પણ કરવો નહિ. તૃષ્ણા મહાદેવીના સંગથી અનન્ત જીવો નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઇ દુર્દશા ભોગવી દુર્ગતિ પામ્યા છે. તેમ આ લોકમાં પણ મહા દુઃખી થયા છે. દાખલા તરીકે મમ્મણ શેઠ કે જેની પાસે અગણિત દ્રવ્ય હતું, છતાં પૂર્વ ભવના લોભથી તેને તેલ અને ચોળાજ ખાવા પડયા.

"આ મમ્મણ શેઠનો જીવ, 'પૂર્વભવમાં એક સામાન્ય વૈશ્ય હતો. અને તે કુંવારો હતો. એક દિવસે કોઇ ધનાઢય શેઠે પોતાની જ્ઞાતિની અન્દર લાડુનું લાણું કર્યું, ત્યારે તે કુંવારા વૈશ્યને એક લાડુ મળ્યો. તે લાડુ તેણે રાખી મૂકયો, એવું ધારીને કે આગળ ઉપર કોઇ વાર ખાવા થશે. એક દિવસે એવો જોગ બન્યો કે પોતે નિશ્ચિન્ત રીતે ઘરમાં બેઠો હતો, તેવામાં પંચ મહાવ્રતધારી, પરોપકારી, પાદચારી અને માસોપવાસી મુનિરાજ શુદ્ધ આહારની ગવેષણા કરતા પૂર્વના ભાગ્ય યોગે તેના ઘરે આવી પહોંચ્યા. મુનિને જોઇ તેણે નમસ્કાર કર્યો અને વિચાર્યું:—'અહો ! હું ધન્યભાગ્ય છું કે, મારે ઘેર મુનિવરનાં પગલા થયાં; પરન્તુ રસોઈ તૈયાર થઇ નથી, હવે મુનિવરને શું વોરાવવું?' આ પ્રમાણે મનમાં ક્ષણવાર આકુળ વ્યાકુળ થયા બાદ તરતજ યાદ આવ્યું કે લાડુ પડયો છે, તે મુનિરાજને યોગ્ય છે. આમ ધારી સાડી બાર સોનામહોરના ખર્ચે બનેલો લાડુ મુનિરાજને વહોરાવ્યો. મુનિરાજ વ્હોરીને વિદાય થયા અને તે શેઠ પણ આત્માને ભાગ્યશાળી સમજી માની એક સ્થાને બેઠા. તેટલામાં પાડોસણુ તેને કહેવા લાગી કે, પેલો લાડુ તમે ખાધો કે?' તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું:–'ના' ત્યારે તે પાડોસણે કહ્યું કે,' તે લાડુ કયાં ગયો?' તેણે જવાબ આપ્યો કે 'એ તો મુનિવરને વહોરાવી દીધો.' પાડોસણે કહ્યું—'અરે ભૂંડા ! તે લાડુ ખાવા જેવો હતો.' આમ સાંભળી પોતે લાડુવાળુ પાત્ર તપાસ્યું; તો લગારેક લાડુનો ભૂકો તેની

અન્દર પડ્યો હતો, તે મોઢામાં નાંખતાં અપૂર્વ સ્વાદ આવ્યો, અને તે સ્વાદ આવતાંજ તેને વધારે ખાવાનો લોભ લાગ્યો; તે લોભે તેની ભાવનાને નષ્ટ કરી, અને તે મમ્મણ શેઠના જીવને ઉન્માર્ગના રસ્તા ઉપર લઇ ગયો. મુનિની પાછળ તે દોડયો અને વનમાં જતા મુનિવરને રસ્તામાં રોકયા. અને કહેવા મંડયો કે 'જે લાડુ આપને વહોરાવેલ છે, તે પાછો આપો;' સાધુએ કહ્યું: 'ભાઇ! મુનિના પાત્રે પડેલું અન્ન કદાપિ પાછું આપી શકાય નહિ.' ઇત્યાદિ પ્રકારે શાંત વચનોથી સમજાવ્યો; તથાપિ લાડુના લોભથી પાછો હઠયો નહિ. મુનિરાજની સાથે ઝઘડો કરવા લાગ્યો, ત્યારે મુનિએ વિચાર્યું કે, આ આહાર હવે મને કલ્પે નહિ, તેમજ આને પાછો પણ અપાય નહિ. આમ સમજી તેમણે તે લાડુ પેલા મમ્મણ શેઠના જીવ વૈશ્યની સમક્ષ રાખમાં ચોળી નાખ્યો. તેથી તે વૈશ્ય નિરાશ થઇ પાછો વળ્યો. મુનિ, વનમાં જઇ મિતાહાર કરી સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં લીન થયા. મમ્મણ શેઠનો જીવ મુનિને અંતરાય કરી, અંતરાય કર્મ બાંધી મરણ પામી, મમ્મણશેઠ થયો. હવે લાડુના દાનથી જો કે દ્રવ્ય તો ઘણું મળ્યું, પરન્તુ ખાવાનો અંતરાય કરવાથી પોતે તેલ ચોળા સિવાય બીજું કાંઇ ખાઇ શકતો નહિ."

આપણને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે કે, કેટલાક પ્રાણીઓ ઘી, આંબાનો રસ, દૂધ, દહીં વિગેરે પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ તે ખાઇ શકતા નથી; કારણ તે જીવોએ જરૂર તત્સંબંધી અંતરાય કર્મ બાંધેલું હોવું જોઇએ. લોભ કરનાર જીવોનાં બીજાં પણ ઘણાં દૃષ્ટાન્તો છે: દાખલા તરીકે, ધવળશેઠ, કે જેણે પાપથી ન ડરતાં શ્રીપાળને મારવા માટે અનેક પ્રપંચો કર્યા હતા. અંતે ધવળનો અંત થયો હતો. સીતા મહાસતીએ સુવર્ણ મૃગનાં લોભથી લોભાઇ જઇ પોતાના સ્વામી રામચન્દ્રને તે હરિણ લાવવા પ્રેરણા કરી; તેથી પોતે વનમાં એકલી રહી; ત્યારે તેનું હરણ થયું અને મહા કષ્ટ પરંપરા પામી. વિગેરે અનેક દૃષ્ટાન્તો છે; તેને અહીં નહિ રજુ કરતાં પ્રત્યક્ષ રીતેજ આ દુનિયા લોભમાં ફસેલ છે, તેની રચના યથામતિ બતાવવી ઉચિત લાગે છે. દાખલા તરીકે, એક માણસ માલ વેચે છે અને બીજો જણ તે ખરીદે છે. હવે તેની અન્દર જો કદાચ વાંધો પડે, તો કેવો કલેશ થાય છે? શેઠ અને નોકર વચ્ચે પણ પગાર સંબન્ધી કલેશ પેદા થાય છે. અને તેના કેસ કોરટે ચડે છે. વળી મંત્રી અને રાજા વચ્ચે લોભના જોરથી કલેશ પેદા થવાથી મંત્રી

નાં ઘર રાજા લૂંટી લેછે. તે મંત્રી બીજા રાજાની સાથે મળી જઈ રાજ્યની પાયમાલી કરવા સાથે સ્વદેશની પણ પાયમાલી કરે છે. અંતે વિદ્રોહના દૂષણથી દુર્દશા ભોગવે છે. આવી અનેક બાબતો લોભના કારણવાળી જોઇએ છીએ. લોભવશ પ્રાણીઓ જાતિનું અથવા દેશનું કદાપિ ભલું કરી શકતા નથી: ગુરૂ શિષ્ય વચ્ચેનો સંબન્ધ આત્મ કલ્યાણ માટે થએલો હોય છે, તો તેમાં પણ જો કદાચ લોભ મહાગ્રહ આવી પડે, તો ગુરૂ પોતાની ગુરૂતા છોડી દઇ ધૂર્તતા ધારણ કરે છે; અને શિષ્ય પોતાના શિષ્યભાવને મૂકી દઇને ઠગ બને છે. આ પ્રમાણે ધૂર્ત અને ઠગની જોડી બની દાવ પેચને ખેલે છે. આત્મ કલ્યાણને છોડી દ્રવ્ય કલ્યાણ ઉપર ચિત્ત લગાવે છે અને તેથી પઠન પાઠન, ક્રિયાકાંડ, ધર્મોપદેશ વિગેરે તમામ માયામિશ્રિત થઇ જવાથી દુર્ગતિનાં કારણ બને છે. લોકપૂજા અને કીર્તિવાદ, લોભરૂપ ધૂમકેતુના જોરથી નષ્ટ થાય છે. લોભ લાખો ગુણોનો નાશક છે. લોભ આત્મધર્મનો પક્કો દુશ્મન છે. લોભ પાપનો પોષક છે. લોભ સંયમગુણનો ચોર છે. લોભ અજ્ઞાનાદિ મયૂરોને આનંદિત કરવામાં મેઘતુલ્ય છે. લોભ મિથ્યાત્વ રૂપ ઘૂવડને સહાય કરવામાં રાત્રી તુલ્ય છે. લોભ દંભ, ઈર્ષ્યા, રતિ, અરતિ, શોક, સંતાપ અને અવિવેકાદિ જલજન્તુઓનું રક્ષણ કરવામાં મહાસમુદ્ર તુલ્ય છે. લોભ કામ, ક્રોધાદિ ચોરોને આશ્રય આપનારો એક મહાન પર્વત છે. દીનતા રૂપ હરિણો અને ક્રૂરતા રૂપ મહાસિંહોને રહેવા માટે લોભ સંસારમાં એક મહા અટવી સમાન છે. વળી લોભ ચોરી વિગેરે દુર્ગુણો રૂપી મહાસર્પોને રહેવાનો રાફડો છે. તે લોભને જીતવા માટે ભવ્ય પુરૂષોએ લોભના કટ્ટા દુશ્મન અને સદાગમના સાચા પુત્રરત્ન સંતોષને પાસે રાખવો જોઇએ. સંતોષની સહાયથી લોભ પરાજય પામે છે. સંતોષ, તેના પિતા સદાગમ પાસે લઇ જાય છે, ત્યાં લઇ જઇ સંસારનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ રીતે થાય, તેવો રસ્તો બતાવેછે. પૂર્વોક્ત રીતે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો સંબંધ, તેમ તેની નિઃસારતા સમજાયા બાદ હવે, ભવ્ય જીવોને વૈરાગ્ય રસનું આસ્વાદન કરવાની અભિલાષા થશે. તે અભિલાષા, સદાગમ-વીર વચનો દ્વારા તૃપ્ત કરી શકાશે. માટે સદાગમના પુત્રરત્ન સંતોષની પ્રથમ સંગત કરવા પ્રયત્ન કરો. એટલીજ અંતમાંભલામણ કર્યાબાદ લોભાધિકારને અહીંઆંજ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્ત.

બીજું પ્રકરણ.

જગત્‌માં જેમ ઉપદેશકોની સંખ્યા થઇ શકવી મુશ્કેલ છે, તેમજ મતોની ગણતરી પણ અલ્પજ્ઞોથી થવી અસંભવિત છે. આપણે સાંપ્રતકાળમાં ભરતક્ષેત્રનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે, પ્રાયઃ તે સત્યોપદેશથી વંચિત છે. જેના મનમાં જે વિચાર ઉદ્‌ભવેછે, તે તુરતજ જનસમાજની આગળ ઉપસ્થિત કરી દે છે, અને તે વિચાર જો દશ વીશ માણસોને અનુકૂળ થાય, તો જાણવું કે તેનો પણ એક નવો પ્રવાહ શરૂ થયો. આજકાલ કેટલાક ઉપદેશકો પોતાના દેશાચારને જલાંજલી આપી કોટ, પાટલૂન અને બૂટ આદિમાં મશગૂલ બનતા જોવામાં આવેછે. રમણીવર્ગને સાથે લઇ, સમાજમાં જઇ, આપસ આપસમાં ધન્યવાદ લઇ દઇ, બે ચાર ગીતો ગાઈ, થોડી સંગીતકળાનો આસ્વાદ લઈ વિદાય થાયછે: જયારે કેટલાકો જમાનાને અનુસાર પાંચ પચાસ શબ્દો બોલી વાહવાહ કહેવડાવવામાંજ કૃતાર્થતા સમજે છે. કેટલાક બિચારા મોહમૂઢ બની પોતે ઈશ્વરનુ સ્વરૂપ નહિ સમજ્યા છતાં, અન્યને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે. કેટલાક ઉપદેશકો ફક્ત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ પ્રમાણભૂત માની, જે પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે તેજ પદાર્થોને સ્વીકારે છે, અને બીજાઓને પણ તેવોજ ઉપદેશ આપે છે. કેટલાક જડવાદીઓ પંચ સ્કન્ધ માની, આત્માદિ વાસ્તવિક પદાર્થોનો અપલાપ કરે છે; જયારે કેટલાક બૃહસ્પતિના સંબંધીપણાનો દાવો રાખનારાઓ પોતે મદ્યપાન, માંસાહાર અને સ્રીસેવનાદિ જુગુપ્સનીય દુષ્કૃત્યોને ધર્મરૂપ માની ભૂલા ભમે છે, અને અન્યને પણ ભ્રમમાં નાખે છે. કેટલાક જનસેવા કરનારા મનુષ્યોનેજ દેવ માને છે, અને ગૃહસ્થથી પણ ઉતરતા દરજ્જાવાળાને ગુરૂ માનેછે. અર્થાત્ જેઓ અનીતિ ભરેલીરીતે સ્રીઓને એવો ઉપદેશ કરવા પણ ચૂકતા નથી કે, ' આ વૃન્દાવન છે, મને મધુસૂદન માન, અને તારા આત્માને રાધિકા માની નિઃશંક થઇને વિહાર કર. ' ઉપર પ્રમાણે ગણવેલા હજારો લાખો ઉપદેશકો પોતે સંસાર સાગરમાં ડૂબે છે, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ અન્યને પણ ડૂબાવી દે છે.

વર્ત્તમાને સમયની અંદર મોટાં શહેરોમાં રવિવાર જેવા દિવસે તપાસ કરવામાં આવે તો, અનેક સભાઓ થતી હશે, તેની અંદર જોવા જશો, તો નવી નવી કલ્પનાઓ અને વિચારભિન્નતા સિવાય બીજું કાંઇ જણાશે નહિ. તત્ત્વજ્ઞાનની તો વાતજ શાની હોય ?

પૂર્વકાળમાં ત્યાગી મહાત્માઓ જે ઉપદેશ કરતા હતા, તેઓ સ્વયં ધર્મકૃત્યોનો આદર કરી, બીજાઓની પાસે તેનો પ્રકાશ કરતા હતા; પરન્તુ આજકાલની માફક નહિ. આજ કાલ તોઃ—

पण्डित भये मशालची, बातौं करें बनाइ ।
औरनको उजाला करे, आप अन्धारे जाइ ॥ १ ॥

શ્રીમાન્ મહાવીરદેવ આજથી ૨૪૪૩ વર્ષ પહેલાં જ્યારે આ ભરતક્ષેત્રમાં વિદ્યમાન હતા, તે સમયે બુદ્ધ, પુરાણકાશ્યપ, મંખલી ગોશાલ, કકુદકાત્યાયન, અજિતકેશકંબલ અને સંજયબેલટ્ટપુત્ર વિગેરે ઉપદેશકો હતા; પરન્તુ તેઓને આપસમાં વૈરવિરોધ બહુજ ઓછો હતો. શ્રીમન્ મહાવીરદેવ પોતે રાગ દ્વેષ રહિત અને સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમણે ભવ્યજીવોને કેવળ આત્મશ્રેયને માટે ઉપદેશ કરેલો છે. તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપાદિની પુષ્ટિ શાંતિ પૂર્વક કરવામાં આવેલી છે. કોઇ કોઇ વાર બુદ્ધાદિએ શ્રીમન્ મહાવીર સ્વામીના વિષયમાં રાગદ્વેષ પ્રકટ કરેલ છે, જે વાત બૌદ્ધના પિટકાદિ ગ્રંથોથી માલૂમ પડે છે, પરન્તુ શ્રીવીરપ્રભુએ તો કોઇ પણ રીતે રાગદ્વેષની પરિણતિ બતાવેલી નથી. તેજ શ્રીમહાવીરપ્રભુના ઉપદેશની વાનકી આજ સુજ્ઞ વાચક જનો સમક્ષ રજુ કરવામાં આવે છે. આ ઉપદેશ, સાધુઓને અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ, પરિસહો સમભાવ પૂર્વક સહન કરવા બાબતનો છે, અને કેવળ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીની નિર્મળતા કરવા પરત્વે છે. આને માટે જે પિસ્તાલીસ આગમો ચાલુ સમયમાં વિદ્યમાન છે, તે માંહેના સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશો માત્ર અહિંઆં વિવેચન સહિત બતાવવામાં આવશે. તેવીજ રીતે પ્રસંગોપાત્ત સૂત્રોના આસ્વાદ ભવ્ય પ્રાણીઓ લઇ શકે, એવી ભાવનાને મનો મન્દિરમાં સ્થાન આપવા પૂર્વક બીજું પ્રકરણ શરૂ થશે. **પ્રથમ પ્રકરણની** અન્દર ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી થતા દુર્ગુણો અને તેના પરિહારથી થતા ગુણો બતાવવામાં આવ્યા છે. હવે **બીજા પ્રકરણમાં** વૈરાગ્યજનક ઉપદેશ, કે જે સંયમ, અને કર્મક્ષયનું કારણ છે તે, અને તેમાં થતા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપ-

સર્ગોનું પ્રતિપાદન કરનાર વૈતાલિક અધ્યયનનો સારાંશ વિગેરે કેટલીક બાબતો શ્રોતૃજન આગળ મૂળ ગાથાઓની સાથે રજુ કરવામાં આવે છે.

વિવિધ બોધ.

વૈરાગ્ય.

संबुज्झह किं न बुज्झह, संबोही खलु पेच दुल्लहा ।
णो हूवणमंति राईओ, नो सुलभं पुणरवि जीवियं ॥ १ ॥
डहरा वुड्ढा य पासह, गब्भत्था वि चियंति माणवा ।
सेणे जह वट्टयं हरे, एवमाउक्खयम्मि तुट्टई ॥ २ ॥

અર્થાત્—હે ભવ્યો ! સમજો. સમજતા કેમ નથી ? પરલોકમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થશે. ગયો કાળ પાછો મળનાર નથી. મનુષ્ય જીવન ફરી ફરી મળવું મુશ્કેલ છે. કોઇક બાલ્યાવસ્થામાં તો કોઇએક વૃદ્ધાવસ્થામાં, અને કેટલાએક જન્મ સમયેજ મરણને શરણ થાય છે. આયુષ્યની સમાપ્તિ થતાં જીવન કોઈ રીતે ટકી શકતું નથી. શ્યેન પક્ષી જેમ ચરકલાં પ્રમુખ ક્ષુદ્ર જીવોનો નાશ કરે છે, તેમ કાળ, જીવોનો સંહાર કરે છે.

દુષ્ટ કાળ કરાળ પિશાચની દૃષ્ટિ જ્યાં જરા વાંકી થઇ, કે ત્યાં ધન્વંતરી વૈદ્યો કે ગમે તેવા મંત્ર તંત્રવાદીઓ હોય, તોપણ તેઓનું કાંઈ તેની આગળ ચાલતું નથી. આ વાત સૌ કોઇના અનુભવની છે કે, જ્યારે ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ અથવા વલ્લભ પ્રાણીનું મરણ થાય છે, ત્યારે જીવ આકુળ વ્યાકુળ બની જાય છે. પરંતુ જ્યાં બે ચાર કલાક કે પાંચ પચીસ દહાડા વીત્યા કે ભાઇ હતા તેવા ને તેવા. એ લોઢું અને એજ લુહાર. ત્યાર બાદ પૂર્વનો જરા પણ ખ્યાલ રહેતો નથી. શાસ્ત્રકારો તો મુક્તકંઠથી પોકાર કરીને કહી રહ્યા છે કે, જે જે ભાવ વડે તમારી ભાવના દૃઢતાને પામતી હોય, તે ભાવને કદાપિ છોડો નહિ. પરંતુ આ બહુલ સંસારી જીવો, ઉલટા વિચાર વમળમાં પડેછે; અને વિચારેછે કે, 'સાધુજનની પાસે જવું સારૂં નહિ. કારણ કે તેઓનો ધન્ધો તો સંસારને અસાર બતાવવાનો રહ્યો, ન માલૂમ કોઇ વખત કેવોએ સમય હોય; અને કદાપિ વૈરાગ્ય રંગ લાગી જાય, તો તે ઠીક નહિ; માટે સાધુઓની પાસે જવું નહિ. વળી કોઇ અન્ય માણસ જતો હોય, તો તેને પણ વારવો અને કહેવું કે, શું ભાઇ ! સંસારમાં ધર્મારાધન થતું નથી ?'

ઇત્યાદિ વિચાર કરનાર માણસ જન્માન્તરમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી; તો પછી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તો મળેજ કયાંથી? તેટલાજ માટે માતા પિતાદિકના સ્નેહમાં પડવાનો નિષેધ કરતાં ભગવાન્ કહેછે કેઃ-

मायाहिं पियाहिं लुप्पइ नो सुलहा सुगई य पेच्चओ ।
एयाइं भयाइं पेहिया आरंभा विरमेज्ज सुव्वए ॥ ३ ॥
जमिणं जगती पुढोजगा कम्मेहिं लुप्पंति पाणिणो ।
सयमेव कडेहिं गाहइ णो तस्स मुच्चेज्ज पुट्ठयं ॥ ४ ॥

અર્થાત્—માતા પિતાના મોહ વડે મોહિત થએલ જીવ પરલોકમાં સુગતિનો ભાજન થતા નથી. પ્રત્યુત દુર્ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. દુર્ગતિનાં છેદન, ભેદન, તાડન, તર્જનાદિ દુઃખોને જોઇ આરંભાદિ ક્રિયાથી વિરમેલ જીવ સુવ્રતી ગણાય છે. જેઓ આરંભથી નિવૃત્ત થતા નથી, તેવા પ્રાણીઓ, આ અનિત્ય અને અશરણ જગત્માં સ્વકર્મ વડે એકલા લોપાય છે. અર્થાત્ નાશ પામે છે, કારણ કે કરેલું કર્મ, ફળ આપ્યા વિના છોડતું નથી.

અન્ય લોહમય સાંકળો શારીરિક બળથી તોડી શકાય; પરન્તુ માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, ધન અને બન્ધુ રૂપ અલોહમય શૃંખલાઓ બળથી ટૂટી શકતી નથી. તેને તોડવામાં પરમ વૈરાગ્ય રૂપ તીક્ષ્ણ કુહારની અપેક્ષા છે. મોહમાં મસ્ત બનેલો મનુષ્ય પરલોકમાં દુર્ગતિ પામે છે. એટલુંજ નહી, પરંતુ આ ભવમાં પણ તે સુખે આહાર અને નિદ્રા પણ કરી શકતો નથી. પ્રતિ સમય હાયવોયમાંજ વખત નિર્ગમન કરે છે. પ્રથમ જે કાર્ય, સો રૂપિયાની આશાએ શરૂ કરે છે, તે કાર્ય પૂરૂં થતાં ભાગ્યયોગે સોની પ્રાપ્તિ થઇ જાયતો હજાર મેળવવા માટે ચિત્ત ચંચળ કરે છે. હજાર પણ મળ્યા તો લાખે લક્ષ્યબિન્દુ બંધાય છે, તે પણ ભાગ્યોદયથી પ્રાપ્ત થાય તો કોટીશ થવા ક્રોડો ઉપાય કરે છે, કોટીશ થયા છતાં પણ સન્તોષ સરદારની કૃપા તેના પર થતી નથી, ત્યારે કોટીશનું મન રાજ ઋદ્ધિ પર લલચાય છે, તે મનોરથ પણ સિદ્ધ થયો તો મન ચક્રવર્તીની સાહિબી ચાહે છે. તે પણ પૂર્ણ ભાગ્યોદયથી સાંપડે તો વિચારે છે કે મનુષ્યના ભોગો તો દેવભોગો આગળ તુચ્છ છે; માટે હું દેવ થાઉં તો ઠીક. કાકતાલીય ન્યાયે કદાચ દેવ પણ શુભ કર્મ યોગે થયો, તો ચંચલ ચિત્ત સુરપતિ થવાની ચાહના કરે છે. અંતમાં ઇચ્છા આકાશની ઉપમાવાળી હોવાથી તેનો અંત આવી શકતો નથી. મનોરથ ભટની ખાડી

કદાપિ પુરાતી નથી. માટેજ વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે-સંતોષ નરાધિપની રાજધાનીમાં વાસ કરો. જ્યાં આગળ ઔચિત્ય રૂપ નગર છે, ઉપશમ રૂપ સુંદર મંદિરો શોભી રહ્યાં છે, સદ્ભાવના રૂપ સ્ત્રી વર્ગ જ્યાં રમણ કરે છે, જ્યાં તપ રૂપ રાજકુમારો ક્રીડા કરે છે, જ્યાં સત્ય નામનો મંત્રી સર્વ પ્રજાવર્ગને આનંદ ઉત્પન્ન કરી રહ્યો છે, અને જેમાં સંયમ રૂપિણી સેના નિવાસ કરે છે; તેવી **નીતિમતી રાજધાનીમાં** રહેનારને દેવ-દાનવ, નરાધિપ અને દેવેંદ્રાદિ તમામના સુખ કરતાં અનંત ગુણું સુખ સંતોષ નરેશના નિષ્કંટક રાજ્યમાં પ્રાપ્ત થાય છે. લૌકિક કહેણી પણ છે કે, **અસત્ય જેવું કોઇ પાપ નથી. શાંતિ જેવો કોઈ તપ નથી. પરોપકાર જેવું કોઈ પુણ્ય નથી. અને સંતોષ જેવું કોઇ સુખ નથી.**

માટે હે ભવ્યો ! સંતોષ સરદારની સંગત કરો અને મોહમમત્વને છોડો, અલ્પકાળના સુખાભાસ માટે સાગરોપમ જેટલાં દુઃખ શામાટે વોરો છો ? તમે જે કુટુંબ માટે પ્રયત્ન કરો છો, તે કુટુંબ તમારી સાથે ચાલનાર નથી. જે કુટુંબીઓ તમારી સાથે ચાલનાર છે, તેને માટે જો થોડો પણ પ્રયત્ન કરશો તો વાસ્તવિક સુખી થશો. સ્વકૃત કર્મ તમામ જીવો ભોગવે છે અન્ય કોઇ ભોગવવા આવતો નથી. અર્થાત્ દુઃખ સમયે કોઇ ભાગ લેવા આવનાર નથી. કર્મની સત્તા સર્વ જીવો પર પ્રવર્તે છે. કર્મ, સ્વસત્તાનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય છૂટતાં નથી. કર્મના પ્રાધાન્ય માટે જૂઓ નીચે લખેલ ગાથાઓ શું કહે છે ?

કર્મનું પ્રાધાન્ય.

देवा गंधव्वरक्खसा, असुरा भूमिचरा सिरिसिवा ।
राया नरसेट्ठिमाहणा, ठाणा तेवि चयंति दुक्खिया ॥ ५ ॥
कामेहिं य संथवेहिं य गिद्धा कम्मसहा कालेण जंतवो ।
ताले जह बंधणच्चुए एवं आउक्खयम्मि तुट्टति ॥ ६ ॥

અર્થાત્—પોતાના કરેલ કર્મની સત્તા વડે દુઃખિત થએલા જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક, ગંધર્વ, રાક્ષસ, વ્યંતરાદિક અને અસુર કુમારાદિ દશ પ્રકારના દેવો, ભૂચર સર્પાદિ તિર્યંચો, અને રાજા, ચક્રવર્તી, શ્રેષ્ઠીઓ તેમ બ્રાહ્મણો વિગેરે તમામ સામાન્ય પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો સ્વસ્થાન છોડી જાય છે. (૫) વિષયવાંછા વડે, માતપિતાના સ્નેહ વડે, અને સાસુ સસરાદિના સ્નેહ વડે લુબ્ધ થએલા જીવોને કરેલ કર્મ જ્યારે ભોગવવું પડે છે; ત્યારે આકુલ વ્યાકુલ થઇ, 'હા

માતઃ ! હા તાત ! ' ઇત્યાદિ શબ્દો બોલતા પરલોકનો માર્ગે પકડે છે. જેમ તાલવૃક્ષ ઉપરથી ટૂટેલ ફળ ભૂમિ ઉપર પડે છે તેમજ આયુષ્યના અભાવમાં પ્રાણરહિત ભૂમિસાત થઇ જાય છે. એટલે મૃત્યુને પામે છે. (૬)

પ્રાણીઓને પ્રાણ છોડતી વખતે ઘણુંજ દુઃખ થાય છે. કારણ કે, તે સમયે અસહ્ય વેદના અનુભવવી પડેછે. શાસ્ત્રકારોએ મરણ વેદનાને, જન્મની વેદનાના કરતાં અધિક બતાવેલ છે. જન્મસમયે જીવ મહાન્ કષ્ટો સહન કરે છે. જેમ કારીગર રૂપાના વાળાને યંત્રમાંથી ખેંચીકાઢી લાંબો કરે છે, તેમ યોનિદ્વારા જીવને બહાર આવવું પડે છે. કેટલાક જીવો તેજ સમયે પ્રાણનો ત્યાગ કરી દે છે. જન્મ સમયે વેદના કેવી થાય છે, તેને માટે એક દૃષ્ટાંત આપેલું છે કેઃ- એક તરૂણ માણસ, કે જેની ૧૬ વર્ષની ઉમ્મર હોય, કેળના ગર્ભ જેવું સુકુમાલ શરીર હોય અને હમેશાં સુખમાં ઉછરેલો હોય, તેના રોમ રોમની અંદર તપાવેલી સોયો ઘોંચવાથી જે વેદના તેને થાય, તેના કરતા આઠગુણી વેદના જન્મ સમયે જીવ ભોગવે છે. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો જન્મ દુઃખ, જરા દુઃખ અને મરણ દુઃખનું વારંવાર ઉચ્ચારણ કરે છે, તેની અંદર પણ મરણનું દુઃખ અધિક છે. એક રોગી, કે જે અશક્ત ઘણોજ હોય અને જેના હાથ પગ સ્વયં ચાલી શકતા ન હોવાથી અન્ય માણસ તેને જ્યાં ઉપાડીને મૂકે ત્યાં પડ્યો રહેતો હોય, એવા જીવને પણ પ્રાણ ત્યાગ કરતી વખતે બારીક દૃષ્ટિથી તપાસવામાં આવે તો તેના અંગો એવા તો ફરકતા માલૂમ પડશે, કે જે જોઇને જોનારને ક્ષણવાર જરૂર વૈરાગ્ય પેદા થયા સિવાય રહેશે નહિં. તેવાં તેવાં અનેક કષ્ટો ગાથામાં ગણાવેલા દેવદાનવાદિક સમર્થ જીવોએ પણ સહ્યાં, તો પછી આપણા જેવા પામરોની તો શી ગતિ છે ? આ બધી કોની લીલાછે ? કેવળ કર્મનીજ ! આશ્ચર્યની વાત છે કે, આ પ્રમાણે સમજવા છતાં પણ જીવો મોહરૂપ મદિરાના પાનથી ઉલટી પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, પૂર્વ સંસ્તવ જે માતા પિતાદિ અને પશ્ચાત્ સંસ્તવ જે સાસુ સસરાદિ, તેઓના અવાસ્તવિક સંબંધને વાસ્તવિક માની લઇ એવી વિષયવાંછામાં દોરાઇ જાય છે, કે જે વિષયવાંછા અનાદિ કાળ થયાં દુઃખ દેતી આવે છે અને ભવિષ્ય કાળમાં નરકાદિ દુર્ગતિ આપશે એ ચોકસ છે, છતાં તેને સ્વકર્ત્તવ્ય રૂપ સમજી લઇ, જીવ ભ્રાંતિમાં પડે છે. કેટલાક જીવોનો એવો અભિપ્રાય હોય છે કે, માત પિતાદિ કુટુંબને દશ પાંચ વર્ષ પાળ્યા પછી અને વિષય તૃષ્ણાને ઉપભોગથી શાંત કર્યા બાદ આત્મશ્રેય કરીશું; પરંતુ જાણવું જોઇએ કે વિષય તૃષ્ણા મધ્યાહ્નોત્તર કાળની છાયા જેવી છે. અર્થાત્ જેમ બપોર પછીની શરીરની છાયા, તેની

પંછવાડે ગમે તેટલાં દોરો તોપણ આગળને આગળ વધતી જાય છે, તેજ પ્રમાણે મોહજન્ય સંબંધ અને વિષય તૃષ્ણા દિન પ્રતિદિન વધતાંજ જાય છે. અને તેને પરિણામે ઉત્પન્ન થતા કર્મો અવશ્ય ભોગવવાં પડેછે. કર્મને કોઇની શરમ આવે તેમ નથી, જૂઓ આ વાતને દઢ કરનાર નીચેની ગાથાઃ—

जे यावि बहुस्सुए सिया धम्मिय माहणे भिक्खुए सिया ।
अभिणूमकडेहिं मुच्छिए तिव्वं से कम्मेहिं किच्चति ॥ ७ ॥

અર્થાત્—જે કોઇ બહુશ્રુત એટલે કે શાસ્ત્રના પારગામી હોય અથવા ધાર્મિક—હમેશાં નિત્ય નિયમ કરનાર હોય, પછી તે બ્રાહ્મણ હોય કે સાધુ, તોપણ મૂર્છાવડે કરેલ કર્મથી તેઓ છૂટી શકતા નથી, અર્થાત્ કરેલાં કર્મો તેઓને પણ જરૂર ભોગવવાં પડે છે.

શાસ્ત્રકારો પ્રરૂપે છે કે, કર્મની સત્તા તેજ સંસારની સત્તા છે. અને કર્મનો અભાવ તેજ સંસારનો અભાવ છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પણ શ્રીમાન્ કુમારપાળ ભૂપાળને ઉપદેશ આપતાં કહે છેઃ—

कर्म कर्तृ च भोक्तृ च श्राद्ध ! जैनेन्द्रशासने ।

આ વાક્યને જૈનો મુખ્યત્વે કરીને સ્વીકારે છે. તેની સાથે બીજાઓ પણ તેજ ન્યાયની સીધી સડક પર આવે છે. જૂઓ, જે રામચંદ્રજીને કેટલાક લોકો ઇશ્વર તરીકે સ્વીકારે છે, તેમને પણ કર્માનુસાર ગાદીએ બેસવાના મુહૂર્તમાંજ વનમાં જવું પડ્યું હતું, આ વાતનો ઉલ્લેખ પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે.

વળી કર્મે હરિચંદ્ર રાજાની પણ કેવી વિડંબના કરી ?

सुतारा विक्रीता स्वजनविरहः पुत्रमरणं
विनीतायास्त्यागो रिपुवहुलदेशे च गमनम् ।
हरिश्चन्द्रो राजा वहति सलिलं प्रेतसदने
अवस्थाप्येकाह्योप्यहह ! विषमाः कर्मगतयः ॥ १ ॥

સુતારાદેવીને વેચવી, કુટુંબનો વિરહ થવો, પુત્રનું મરણ થવું, અયોધ્યા નગરીનો ત્યાગ કરવો, ઘણા દુશ્મનોવાળા દેશની અંદર ગુપ્ત રીતે વિચરવું, અને કેવળ પેટને માટે નીચને ઘરે પાણી ભરવું, આ બધું શું ? કર્મની વિચિત્રતા કે બીજું કંઇ ? અહા ! એકજ ભવમાં એકજ વ્યક્તિની આવી

અનેક અવસ્થાઓ ! અહો ! કર્મની ગતિ વિષમ છે. જેના ઘરમાં સ્વભાવે છત્રીશ રાગરાગણીવાળાં નૃત્યો થતાં હતાં અને જેના ઘરની આગળ હાથીઓના મદનાં ઝરવાથી કિચ્ચડ થતો હતો, તેના ઘરની પણ શૂન્ય સ્થિતિ કોને કંટાળો ન આપે ? કોને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન ન કરાવે ? આવી કર્મકૃત વિચિત્રતાઓ આપણે હજારો સ્થાનોમાં અનુભવીએ છીએ, તથાપિ 'ઇશ્વરની મરજી' એમ કહી મૂળ વાતથી બિલકુલ વંચિત રહીએ છીએ. કર્મ જે કરે છે, તે કોઇનાથી થઈ શકતું નથી. કર્મ રાજા જીવોને ભૂમંડળમાં નવા નવા વેષોને ધારણ કરાવી જેમ ધારેછે, તેમ નાચ નચાવે છે. કર્મ એક પ્રકારના નાટકનો સૂત્રધાર છે. આ દુનિયારૂપી રંગમંડપમાં તમામ જીવો પાત્રરૂપે વેષ ભજવે છે. તેઓની પાસે ચોરાશી લાખ ભિન્ન ભિન્ન નાટકો તે કરાવે છે. આ સૂત્રધારને તમામ લોકોએ માનેલ છે. જૈનો કર્મ કહે છે, જ્યારે બીજાઓ માયા, પ્રપંચ, પ્રારબ્ધ, સંચિત, અદૃશ્ય વિગેરે નામોથી પોકારે છે, કર્મ રામચંદ્રજી જેવા મહાપુરૂષોને અને મહાવીરદેવ વિગેરે તીર્થંકરોને પણ ભોગવવા પડયાં, તો ઇતર જીવોને માટે તો કહેવુંજ શું ? કર્મ, ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મરૂપે સમજાવે છે. એટલે કે વાસ્તવિક વસ્તુને પણ ભૂલાવી નાખે છે.

સમ્યક્જ્ઞાનની જરૂર.

ભગવાન્ કથે છે કેઃ—

> अह पास विवेगमुट्ठिए अ वितिन्ने इह भासइ धुवं ।
> णाहिसि आरं कओ परं वेहासे कम्मेहिं किच्चति ॥ ८ ॥

અર્થાત્—પરિગ્રહના ત્યાગ પૂર્વક કેટલાક સંસાર છોડીને ઉભા થએલ હોય છે, પરંતુ વાસ્તવિક મુક્તિનું કારણ જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે, તેને નહિ જાણતા હોવાથી, કલ્પિત યોગમાર્ગને મુક્તિનું કારણ બનાવે છે. મનમાં સમજે છે કે અમે કરીએ છીએ તેજ મોક્ષમાર્ગ છે. તેમ હે શિષ્ય ! તું પણ તેઓના માર્ગ પ્રત્યે ચડીશ, તો સંસાર અને મોક્ષ, આ ભવ અને પરલોક, તેમ ગૃહસ્થભાવ અને સાધુભાવના જ્ઞાનથી વંચિત રહીશ. એટલે કે અધવચ રહીને કર્મ વડે પીડિત થઇશ. એ ખરી વાત છે કે—જ્યાં સુધી સમ્યક્જ્ઞાન હોતું નથી, ત્યાં સુધી તમામ કષ્ટાનુષ્ઠાન ભવભ્રમણનું કારણ છે. સમ્યક્જ્ઞાન વિનાનો સાધુ, ફોગટ સાધુપણાનો ગર્વ વહન કરી, પૂજા—સ્તુતિનો અભિલાષી બની, અનેક પ્રકારનાં કૂડ કપટ કરી આજીવિકા ચલાવે છે.

મુક્તિમાર્ગનું જ્ઞાન કદાચ ઘુણાક્ષર ન્યાયે થઇ જાય, અને કોઈ વાર તેને સત્ય માને પણ ખરા, પરંતુ મિથ્યાત્વ વાસના અંતઃકરણરૂપ મંદિરમાં ઘુસેલી હોવાથી નિરવદ્ય અનુષ્ઠાન કરી શકે નહીં. સાવદ્યક્રિયા–સ્નાનાદિ, સુખના સાધનભૂત માનીને તે કરે, તેમ કોઈક રાજ્ય સ્વર્ગાદિની અભિલાષાથી કષ્ટ ક્રિયા પણ કરે, પરંતુ તે મુક્તિને આપવાવાળી નથી. કેવળ સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે. અહીં કોઈ એમ શંકા કરે કે, 'કોઇએક જૈનેતર, ત્યાગી, વૈરાગી, નિષ્પરિગ્રહી અને ઉગ્ર તપ કરનાર હોય તો તેને મુક્તિ થાય કે નહિ ?' તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે, જો તે નિર્માગ્રહી હોય તો વલ્કલ **ઋષિની** માફક સમ્યક્જ્ઞાન દ્વારા મુક્તિને પામી શકે. પરંતુ જો કષાય કરનાર હોય, તો **અગ્નિશર્માની** માફક ઘણા ભવો સુધી ભ્રમણ કરે. કહ્યું છે કેઃ—

जइवि य णिगणे किसे चरे जइ वि य भुंजिय मासमंतसो ।

जे इह मायावि मिज्जइ आगंता गब्भाय णतंसो ॥ ९ ॥

અર્થાત્–જો કે નગ્ન અને કૃશ શરીરવાળા થઇને વિચરે અને મહીના મહીનાને આંતરે આહાર કરે, તથાપિ જો માયાથી અલગ ન થાય; તો તે અનંતવાર ગર્ભાવાસ કરે.

કેટલાએક તાપસાદિ, ધનધાન્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી નગ્ન થઇ ભૂમંડળમાં ફરે છે, તપસ્યાઓ કરી કરીને શરીરને કૃશ પણ કરેછે, પરંતુ માયા કષાયાદિ અભ્યંતર પરિગ્રહ વિદ્યમાન હોવાથી તમામ કષ્ટાનુષ્ઠાન ભવ જંજાળને વધારનાર થાય છે. ભલે, મહીના મહીનાને આંતરે તુચ્છ અને નિરસ આહાર લે, ભલે ઉભા ઉભા જન્મ વીતાવે, ભલે ગંગા નદીની સેવાલથી પેટ ભરે, અથવા નર્મદા નદીની માટીથી નિર્વાહ કરે, તેમ એક પગે ઉભા રહી, હાથ ઉંચો રાખી કષ્ટ કરે, પરંતુ જ્યાં સુધી માયા (કપટ) છૂટતી નથી, ત્યાં સુધી અનંત જન્મ મરણ કરવાં પડે છે. ગમે તો વૈષ્ણવ હો, ચાહે બૌદ્ધ હો, અને ચાહે જૈન હો, પરંતુ સરલ પ્રકૃતિ અને સમ્યક્જ્ઞાન વિના કદાપિ કલ્યાણ થનાર નથી. તેમ કરેલ ક્રિયાઓનું ફલ પણ યથાર્થ મળનાર નથી.

જ્યાં દંભક્રિયા રહેલી છે, ત્યાં ક્રોધાદિ કષાયો પણ સ્વયં આવીને ઉભા રહે છે; કે, જે કષાયો કરેલ ધર્મને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી નાખી વેષધારી પુરૂષોને દુર્ગતિ આપે છે, જ્યારે ઇતર પુરૂષોની તો વાતજ શી કહેવી ? આજ કારણથી પ્રભુ ઉપદેશે છે કેઃ—

पुरिसो रम पावकम्मुणा पलियन्तं मणुयाण जीवियं ।
सन्ना इह काममुच्छिया मोहं जंति असंवुडा नरा ॥ १० ॥

અર્થાત્–હે ભવ્યો ! તમે પાપ કર્મથી નિવૃત્ત થાઓ. કારણ કે મનુષ્યોનું ઘણામાં ઘણું આયુષ્ય ત્રણ પલ્યોપમનું છે. તેમાં વળી સંયમના અધિકારી તો પૂર્વકોટી વર્ષમાં ન્યૂન આયુષ્યવાળા છે. તો થોડા કાલમાં વિષયમગ્ન થઇ અવ્રતીપુરૂષો મોહ પામે છે. વિવેકી અને વિનયી જનો તો ધર્માનુષ્ઠાન વડે થોડું પણ જીવન સફળજ કરે છે.

વિચારવું જોઇએ કે—મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કાળની અપેક્ષાએ ભરત ક્ષેત્રમાં પૂર્વકોટી વર્ષનું હતું, પરંતુ પંચમકાળમાં તો ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય વ્યવહારથી ગણાય છે. તે પણ, જે કોઇ ભાગ્યશાળી નિશ્ચિન્ત અને રોગ શોક રહિત હોય તેનેજ વેદનીય કર્મની ન્યૂનતામાં હોય છે. અન્યથા વર્તમાન સમયમાં તો ૫૦ કે ૬૦ વર્ષની ઉમ્મરમાં જો કોઈ મરેછે, તો તેને પણ લોકો ભાગ્યશાળી માને છે. વળી કેટલાક જીવો તો બાલ્યાવસ્થામાંજ મરણાધીન થાય છે. કેટલાક તરૂણાવસ્થામાં તરૂણીને વશવર્ત્તી બની પોતાને હાથે આયુષ્ય ચંદનને વિષયાગ્નિથી ભસ્મસાત્ કરે છે. માટે વાસ્તવિક આયુષ્ય રૂપ અમૂલ્ય ચન્દનનો પરિભોગ ધર્મધ્યાનમાં વ્યતીત કરવો એજ વાજબી છે. સાંસારિક તુચ્છ સુખોની આશાને લઇને જે કષ્ટો સહન કરવામાં આવે છે, તેને ધ્યાનમાં લઈ જો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વૃદ્ધિ માટે ઉપસર્ગ પરિષહો સહન કરાય, તો કેટલો બધો લાભ થઇ શકે ? ભગવાન્ કહે છે કેઃ—

णवि ता अहमेव लुप्पए लुप्पंति लोअसि पाणिणो ।
एवं सहिएहिं पासए अणिहेसे पुट्ठे अहियासए ॥ ११ ॥

અર્થાત્–' પરિષહ અને ઉપસર્ગ વડે હુંજ દુઃખી નથી, પરંતુ આ અસાર સંસારચક્રમાં અનેક જીવો પરવશતાને ભોગવતા દુઃખો સહન કરેછે.' એમ સમ્યક્ પ્રકારના વિચાર પૂર્વક, મનુષ્યે પરિષહ, ઉપસર્ગોને સમભાવ પૂર્વક સહન કરવા જોઇએ. પરંતુ ક્લેશભાવ તો નજ કરવો.

કર્માધીન જીવોને પ્રતિ સમય દુઃખ રહ્યા કરે છે, પરંતુ કેટલાક દુઃખો સહ્ય થઇ ગયેલાં હોવાથી જીવોને દુઃખ રૂપ લાગતાં નથી. મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ અને નરક ગતિના જીવો અનેક કષ્ટ પરંપરા સહેછે. પરંતુ જે કષ્ટ સહન થાય છે, તે અજ્ઞાનતા પૂર્વક અથવા પરવશતા પૂર્વક થતાં હોવાથી લાભ થવાને બદલે

ઉલટું નુકશાન થાયછે. તેજ કષ્ટો જો સમતા સહિત, જ્ઞાન પૂર્વક, વૈરાગ્ય દશાથી સહન થાય તો, ઘણો લાભ થઇ શકે. કેટલાક ધનાશાવાળા અને અશક્ત પુરૂષો દુર્જનોનાં વચનો બાહ્ય દૃષ્ટિથી સહન કરે છે, કેટલાક લોકો વિદેશ ગમન અથવા રોગાદિને કારણે ઘરનું સુખ તજી દે છે, પરંતુ સંતોષ પૂર્વક તજી શકતા નથી. આવીજ રીતે આશાનિબદ્ધ કેટલાએક જીવો નહિ સહન કરવા લાયક તાપ, ટાઢ, ઝેરી પવન વિગેરે ક્લેશો સહે છે, સમુદ્રયાત્રાદિ સમયે દુઃખ સહે છે, તેમજ દ્રવ્યના લોભી જનો રાત દિવસ ચંચલ દ્રવ્યની ચિંતા એકાગ્ર ચિત્તે કરતાં દિનભર ભૂખ્યા રહે છે, પરન્તુ તેજ પ્રમાણે જો પૂર્વોક્ત કષ્ટો ધર્મનિમિત્તે સહન કરવામાં આવે, તો કાંઇ બાકી રહે ખરૂં કે? ગુરૂનાં શિક્ષારૂપ હિતવચનો સહન કરવા પૂર્વક રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દાદિ વિષયોનો સંતોષ પૂર્વક ત્યાગ કરવાથી અને અન્ય પુરૂષોના ક્લેશો દૃષ્ટિમાં રાખી મુનિધર્મ પાળવાથીજ તે મહાપુરૂષો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મની ઉજ્જ્વલતા સાથે ઉપસર્ગ પરિષહ સહન કરી શકે છે અને તેમ કરવાથીજ લૌકિક અને લોકોત્તર બન્ને પ્રકારની શોભા વધારી શકાય છે. યાદ રાખવું જોઇએ કે, પાત્રમાં આવેલા અગુણો પણ ગુણ રૂપ થાય છે. જેમ કે, ભિક્ષા માગવી લોકોમાં હલકી ગણાય છે, પરંતુ સાધુઓને તે શોભાભૂત છે. ભૂમિશયન જો કે દરિદ્રતાનું સૂચક છે, તોપણ સાધુઓને તે ભૂષણરૂપ છે. તેવીજ રીતે અનેક વસ્તુઓ જે ગૃહસ્થાવાસમાં દૂષણરૂપ છે, તે સાધુભાવમાં ભૂષણભૂત છે, અને તે અંતમાં સુખરૂપ પણ થાય છે. તેવો માર્ગ થોડાજ પુરૂષોને રૂચે છે. જ્યારે અહીં દુઃખ તેમજ પરલોકમાં પણ દુઃખ, એમ ઉભય લોક જ્યાં દુઃખમય છે, તે વાતને ઠીક માનનાર ઘણા જીવો છે. વસ્તુતઃ જે સુખને પર્યન્તે દુઃખ રહેલું છે. તે સુખ નથી. કિંતુ દુઃખજ છે. જ્યારે જે દુઃખને પર્યંતે સુખ રહેલું છે, તે દુઃખ નથી પણ સુખ છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, જૂઓ કે—મુનિધર્મ દ્રવ્યથી દુઃખમય દેખાય છે, પણ ભાવથી સુખમય છે; જેમઃ—

नो दुष्कर्मप्रयासो न कुयुवतिसुतस्वामिदुर्वाक्यदुःखं
राजादौ न प्रणामोऽशनवसनधनस्थानचिन्ता न चैव ।
ज्ञानाप्तिर्लोकपूजा प्रशमसुखमयः प्रेत्य नाकाद्यवाप्तिः
श्रामण्येऽमी गुणाः स्युस्तदिह सुमतयस्तत्र यत्नं कुरुध्वम् ॥ १ ॥

સાધુ દશામાં દુષ્ટ કર્મનો પ્રયાસ નથી, કુટિલ સ્ત્રી, અવિનયી પુત્ર અને સ્વામીનાં કટુ વચનોનો ભય નથી, રાજાદિ વર્ગને પ્રણામ કરવાનો

સમય નથી, અશન (ભાત પાણી) વિગેરેની ચિંતા નથી, અભિનવ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે, લોકો પૂજે છે, પરલોકમાં સ્વર્ગાદિ શુભ ગતિ મળે છે અને પ્રશમ સુખ કે જે નરેશ, દેવેશને પણ મળતું નથી, તે સાધુને મળે છે. તે સાધુતામાં હે સુબુદ્ધિ જીવો ! તમે યત્ન કરો. એક કવિ પણ કહે છે:—

સાધુ સ્હેજે સુખિયા, દુઃખિયા નહિ લવલેશ;
અષ્ટ કર્મને જીતવા, પહેર્યો સાધુનો વેષ.

તપોવિધાન.

આવા સાધુઓએ ખાસ કરીને તપનો મુખ્ય ગુણ રાખવોજ જોઇએ. કહ્યું છે કેઃ—

धुणिया कुलियं च लेववं किसए देहमणासणा इह ।
अविहिंसा मेव पव्वए अणुधम्मो मुणिणा पवेदितो ॥ १२ ॥

અર્થાતઃ—જેમ ભીંત ઉપર લગાવેલ ચૂનો કે છાણ વિગેરેનો લેપ નિકળી જવાથી ભીંત જીર્ણ થાયછે, તેમ અનશનાદિ બાહ્ય તપ વડે કરીને દેહ કૃશ કરતાં કર્મ પણ પાતળાં થઈ જાય છે. અને પછી સર્વજ્ઞ શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ પ્રરૂપેલ સર્વોત્તમ અહિંસાપ્રધાન ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે.

તપનું વિધાન ત્યાગીવર્ગ માટે શ્રેષ્ઠ છે. તપ વિના બ્રહ્મચર્યની યથોચિત પરિશુદ્ધિ થવી લગાર દુર્ઘટ છે. ગૃહસ્થો પણ જો પ્રભુએ પ્રરૂપેલ પંચ તિથિએ પૌષધાદિકની ક્રિયા કરે, તો દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારના રોગોની શાંતી થાય. આજ કાલ દ્રવ્ય રોગની શાંતિ માટે મોટા મોટા ડાક્ટરો પણ ઉપવાસ કરવાની ભલામણ કરે છે. અત એવ શરીરની રક્ષા માટે પણ તપસ્યા ખાસ જરૂરની છે. હવે આપણે ક્ષણવાર ધાર્મિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો ધાર્મિક વર્ગના વિચારો પણ વાજબી જણાશે. જે શરીર માટે આ દુનિયામાં મોટા મોટા અનર્થો થાય છે, તે શરીર અહિંઆંજ પડયું રહેવાનું છે, અને આત્મા પરલોકમાં જઇ દુઃખી બને છે. આજકાલ ગમે તેને પૂછશો તો એજ ઉત્તર મળશે કે, મારૂં શરીર ઠીક નથી, હજુ સ્નાન કરવું છે, ભોજન કરવું છે, કલાક સૂઇ રહેવું છે, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ કેવળ શરીર માટે થાય છે, પરન્તુ આત્મા માટે થતી નથી, માટે શરીરને પાપનું કારણ બતાવ્યું, તે વાજબી છે. દુનિયામાં જે માણસ અમુક માણસથી ઠગાય છે, તે પછી તે ઠગ માણસનો વિશ્વાસ કરતો નથી, તો પછી ભવોભવ ઠગનાર અને દુર્ગતિને આપનાર શરીર ઉપર મૂર્છા કરી, તપસ્યાદિકથી સાર્થક નહિ કરી લેનાર

કેવો ભોળો અને વિશ્વાસુ છે, તે વાચક સ્વયં વિચાર કરશે. આ શરીરનો જરા પણ વિશ્વાસ કરવા લાયક નથી; કારણ કે કોણ જાણે કેવા સમયે અને કેવી સ્થિતિમાં આ શરીરરૂપ દુર્જન, આત્મા રૂપ સજ્જનને છોડશે, તેની ખબર નથી. તેટલાજ માટે મુનિવરો તપસ્યાવડે શરીરરૂપ દુર્જનને દુર્બલ કરે છે. આવી રીતે દરેકે દરેક આત્મકલ્યાણાભિલાષી મનુષ્યોએ તપસ્યાનો આદર કરવો જોઇએ. પરન્તુ એક વાત ખાસ ખ્યાલમાં રાખવાની છે, તપસ્યાનું ફળ ક્ષમા છે. જે તપસ્યા કરવામાં આવે, તે ઘણી દૃઢતા અને શાન્તિપૂર્વકજ કરવી જોઇએ. ગમે તેવાં કષ્ટ આવે, ગમે તેવાં ક્રોધનાં કારણો મળી જાય, પરન્તુ શાન્તરસમાં ઝીલવું જોઇએ. ઘણે ભાગે એમ જોવામાં આવે છે કે તપસ્વીઓને પારણા વખતે અશાન્તિ થઇ જાય છે. આહારને પ્રાપ્ત થવામાં લગાર પણ જો વાર લાગી ગઇ હોય, તો આત્મપ્રદેશો સંતપ્ત થઈ જાય છે, પરન્તુ તેમ થવું ન જોઇએ. આને માટે નંદનઋષિનું દૃષ્ટાન્ત ખાસ સ્મરણમાં રાખવા જેવું છે.

નન્દનઋષિનું દૃષ્ટાંત.

નન્દનઋષિ સંસારાવસ્થામાં ઘણાજ દુઃખી હતા, તેની લાંબી કથા અહીંઆં નહિ રજુ કરતાં કેવળ ઉપયોગી વિભાગ આપવામાં આવે છે. 'दुःखगर्भं हि वैराग्यं योगबुद्धिप्रकर्षकम्' આ વાક્ય, આ મહામુનિના વર્તનથી ખરેખર ચરિતાર્થ થાય છે. મહામુનિશ્રી નન્દનઋષિજી જ્યારથી સાધુ થયા, તે દિવસથી લઇને મરણ પર્યન્ત તેમણે સાધુ સેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને મહીના મહીનાના ઉપવાસ કરીને પારણું કરતા હતા. તેમણે કુલ ૧૧૮૦૪૯૫ માસખમણ કર્યાં હતાં. તે તમામનાં પારણાં શાંતિ અને મુનિ સેવા રૂપ પ્રતિજ્ઞાનું યથાસ્થિત પાલન કરવા પૂર્વકજ. આવી પવિત્ર જીંદગીને ગાળનાર મહાપુરુષ, કર્મનો ક્ષય કરે તેમાં ખિલકુલ આશ્ચર્ય નથી. વળી દેવ અને દાનવો ભક્તો થાય, તેમાં પણ કાંઇ નવાઈ નથી.

એક વખત સૌધર્મેન્દ્ર સભામાં બેઠા હતા, તે અવસરે અવધિજ્ઞાન વડે પૂર્વોક્ત મહાપુરૂષની દૃઢતા, પવિત્રતા અને ઉગ્ર તપસ્યા જોઇ, ઇન્દ્રને શિરઃકંપ થયો, અર્થાત્ ઇન્દ્રે પોતાનું માથું ધૂણાવ્યું. તુરતજ દેવતાઓ ઇન્દ્રની પાસે હાથ જોડી બોલ્યા 'હે મહારાજ! આ સમયે એવું કોઇ પ્રયોજન નથી, કે જેથી આપને શિરઃકંપ થાય, માટે આપના શિરઃકંપથી અમે શંકિત થયા છીએ, માટે કૃપા કરી જણાવો કે શિરઃકં-

પનું કારણ શું છે ? ઇન્દ્ર બોલ્યા—'હે મહાનુભાવો ! મેં ભરત ક્ષેત્રની અંદર એક મહાપુરૂષનાં અવધિજ્ઞાન વડે દર્શન કર્યાં, અને તેની અચળ અને અટળ પ્રતિજ્ઞા જોઇ મારા મનમાં મોટું આશ્ચર્ય થયું. મેં મનથી તેને વંદન કર્યું. ધન્ય છે આવા મહાપુરૂષોને કે જેઓની હયાતીને લીધે મનુષ્ય લોક, દેવલોક કરતાં શોભિત અને ભાગ્યવાન્ છે.' ઇત્યાદિ ઇન્દ્રનાં વચનો સાંભળી મિથ્યાત્વ દૂષિત બે દેવો બોલ્યા 'મહારાજ ! આપ અમારા નાથ અને નેતા હોવાથી અમે હા હા કરીએ તે ભલે, પરંતુ કોઇ પણ મનુષ્યમાં આવી અદ્ભુત શક્તિ હોય, એ વાત અમારા અંતઃકરણમાં સ્થિર થતી નથી. અમે તે મુનિવરની પાસે જઈ તે વાતનો નિર્ણય કરીએ અને તે પછી અમે તે વાત સાચી માનીશું.' એમ કહી તેઓ ઇન્દ્રસભાથી વિદાય થયા. તે સમયે પૂર્વોક્ત મહામુનિને પારણાનો સમય હતો; જેથી તેઓ આહાર લાવી આલોચના કરી જેવામાં આહાર કરવાની શરૂઆત કરે છે, તેવામાં બે દેવમાંનો એક દેવ સાધુનો વેષ લઇ ત્યાં આગળ આવી નન્દનઋષિને એવાં અસહ્ય અને કઠોર વચનો કહેવા લાગ્યો કેઃ—'હે દુષ્ટ ! હે ઉદરંભરિ ! હે કપટપટુ ! આ પ્રમાણે ઠગાઇ કરીનેજ લોકોની અન્દર કીર્તિલતાને વધારે છે કે ? એક અતિશય ગ્લાન સાધુ બગીચામાં છે, તેને ઔષધ આહારાદિકની જરા પણ સગવડ કરી આપ્યા સિવાય માલ પાણી ઉડાવવા માંડયો છે, તેથી ધિક્કાર છે તને અને તારા જન્મને ! તેમજ ધિક્કાર છે તારી પ્રતિજ્ઞાને !' ઇત્યાદિક વચનો સાંભળી નન્દનઋષિ હાથમાં કોળીઓ હતો, તે પાત્રામાં મૂકી બોલ્યા—'મહાનુભાવ ! શાંતિ રાખો, હું ચાલું છું.' પાઠક ! ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે કે આવા વિકટ સમયની અન્દર પારણા વખતે વિના કારણ નાહક તિરસ્કાર કરનાર ઉપર ભાવ દયા સાથે આહાર છોડી દઇ સેવામાં ચિત્ત લગાડીને શાંતિ પૂર્વક કયો વીર પુરૂષ પરોપકાર માટે જાય વારૂ ?

મુનિવર આહારને ઉંચે લટકાવી કૃત્રિમ સાધુ સાથે ચાલ્યા, અને જ્યાં ગ્લાનમુનિ હતા ત્યાં ગયા. ગ્લાન મુનિએ પણ તેમને દશ વીસ સ્વસ્તિ સંભળાવી દીધી અને નહિ કહેવા જેવાં વચનો કહ્યાં, પરંતુ શાંત સુધાનિધિ નંદન ઋષિના એક રૂંવાડામાં પણ ક્રોધનો પ્રવેશ થયો નહિ, ઉલટો તેમને એવો વિચાર થયો કે, આ મુનિને શાંતિ કેવી રીતે પમાડું ? તુરત તે મહામુનિ ઔષધ અને આહાર લેવા માટે ગામમાં ગયા, પરંતુ પેલો બીજો દેવ પ્રત્યેક ઘરમાં આહારને અશુદ્ધ કરી નાખવા લાગ્યો. શુદ્ધ આહારનો ઉપયોગ કરવા મહીનાના ઉપવાસી મુનિવર બરાબર એક પ્રહર સુધી ભમતાજ રહ્યા,

ત્યારે ઘણી મહેનતે શુદ્ધ આહારની પ્રાપ્તિ થઇ, તે લઇને પેલા ગ્લાન મુનિની પાસે આવ્યા, તેવામાં તે બનાવટી મુનિ અત્યન્ત ક્રોધ કરી બોલ્યો કે, 'આટલી બધી વાર ?' નન્દનઋષિ બોલ્યા કે, 'શુદ્ધ આહારની પ્રાપ્તિ કરતાં વાર લાગી.' ત્યારે તે કૃત્રિમ મુનિએ (દેવે) કહ્યું—' વાહ દુરાચારી ! કપટી ! બીજાને માટે તો શુદ્ધ આહાર લેવો, અને પોતાને માટે મન ગમતો, આ કેવો ન્યાય ?' ઇત્યાદિક મર્મભેદક વચનો સાંભળતાં છતાં પણ, તેઓ શાંતિમહાદેવીને પોતાના મનોમંદિરમાં નિરૂપદ્રવ રાખી રહ્યા. દેવો વિભંગદ્વારા તે તપાસે છે, તો જરા પણ ફારફેર દેખાતો નથી. ત્યારબાદ મુનિપ્રવર કહે છે કે, ' હે મહાનુભાવો ! તમો શહેરમાં ચાલો, ત્યાં દવા, આહાર વિગેરેની જોગવાઇ ઠીક થશે. ' આ પ્રમાણે નંદનઋષિનાં વચનો સાંભળતાં ગ્લાન સાધુ બોલ્યો જે, 'સ્વાર્થી માણસને પરના દુઃખ ઉપર ધ્યાન રહેતું નથી. મારી તેવી અવસ્થા નથી કે હું એક પણ પગલું ચાલી શકું. આવા સ્વાર્થાન્ધ સાધુને વૈયાવચ્ચ કરનાર કોણે બનાવ્યા હશે ? ખેર ! પોતાને હાથે છાપ લીધી જણાય છે. ' ઇત્યાદિ વચનો કર્ણગોચર થયા છતાં ધીર, વીર અને ગંભીર મહામુનિનો મનોભાવ જરા પણ ગ્લાન થયો નહિ. પરંતુ ગ્લાનને શાંતિ કરવા મનોભાવ અને સદ્વિચારની શ્રેણીમાં આરૂઢ થયા. તેમણે ગ્લાન સાધુને કહ્યું 'મહારાજ ! તમે મારા ખભા ઉપર બેસો, હું, તમને જરા પણ ઇજા ન થાય તેવી રીતે ઉપાશ્રયે લઇ જાઉં. ' કૃત્રિમ ગ્લાન સાધુ સ્કંધ ઉપર ચઢયો. જયારે બીજો કૃત્રિમ સાધુ તેની સાથે સાથે ચાલ્યો. જેમ જેમ તે મહા તપસ્વી આગળ વધવા લાગ્યા, તેમ તેમ તે ગ્લાન સાધુ દેવશક્તિ વડે ભાર વધારતોજ ગયો. નન્દનઋષિ ભારને લીધે એકદમ નીચા વળી ગયા. તોપણ મનોબળ વડે આગળ ચાલતાજ રહ્યા. એમ ચાલતાં ચાલતાં શહેરનો મધ્ય ભાગ આવ્યો. અને જ્યાં આગળ હજારો મનુષ્યો વેપાર વિગેરે કામ માટે ગમનાગમન કરી રહ્યા હતા અને જ્યાં મોટા સાહુકારોની દુકાનો હતી, એવા ચોકની અન્દર પેલા દેવ સાધુએ નન્દનઋષિના સ્કન્ધ ઉપર અતિ દુર્ગંધમય વિષ્ઠા કરી, આથી ઋષિવરનું તમામ શરીર ખરાબ થયું. લોકો તે દુર્ગન્ધથી કંટાળી પોતાનો ધંધો રોજગાર છોડી ભાગવા લાગ્યાં. હાહાકાર મચી રહ્યો. પરન્તુ નન્દનઋષિ શુદ્ધ અન્તઃકરણથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ' અહો ! આ મુનિ ઘણા રોગી છે. વાસ્તવિક રીતે તે ક્રોધી નથી, પરન્તુ રોગે ઉપદ્રવ કરી ક્રોધી બનાવેલ છે. હવે શી રીતે તેમના રોગની શાંતિ થાય ?' ઇત્યાદિ વિચારશ્રેણીમાં ચડેલા મહામુનિ આગળ

વધે છે, તેવામાં દેવો તેનો નિશ્ચયભાવ જોઇ ચકિત થયા. તરતજ સ્કન્ધને છોડી મુનિવરની આગળ દિવ્ય રૂપ ધારણ કરી, તે દેવો ઉભા રહ્યા અને કહેવા લાગ્યા—' હે મહામુનિવર ! અમે સુધર્મા દેવલોકવાસી દેવો છીએ. અત્યાર સુધી આપની અવજ્ઞા કરી મોટું દુઃખ દીધું, તેને માટે ક્ષમા ચાહીએ છીએ. આપની પ્રશંસા સૌધર્મેન્દ્રે કરી, તેના ઉપર અમારી શ્રદ્ધા ન લાગવાથી અમે પરીક્ષા કરવાને આવેલા હતા, જોકે ઉત્તમ પુરૂષો પરીક્ષણીય હોઇ શકેજ નહિ, તથાપિ અમારા જેવા અલ્પજ્ઞ અને તુચ્છ જીવો પ્રત્યક્ષ થયા સિવાય સંતોષ પામતા નથી.' ઇત્યાદિ કહીને વિષ્ઠારૂપ જે પુદ્‌ગલો મુનિવરના શરીર ઉપર માલૂમ પડતાં હતાં, તેને ચન્દન બનાવી મુનિને વન્દન કરી સ્વર્ગપ્રત્યે વિદાય થયા. તે પછી મુનિવર હર્ષ શોક રહિત, શાંતવૃત્તિ પૂર્વક માસક્ષમણનું પારણું કરી ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થયા."

ઉપરના દૃષ્ટાંતનો સારાંશ એ છે કે, તપ, શાંતિપૂર્વક થવાથી યથોચિત ફળને આપી શકે છે, અને આવી રીતે તપસ્યા કરનારાજ સાધુઓ કર્મનો ક્ષય કરી શકે છે, તે માટે ભગવાન્ કહે છેઃ—

सउणी जह पंसुगुंडिया विहुणिय धंसयइ सिवं रयं।
एवं दविओवहाणवं कम्मं खवइ तवस्सी माहणे ॥ १५ ॥

અર્થાત્—જેમ પક્ષી પોતાના શરીર ઉપર લાગેલી ધૂળને પાંખ ફફડાવવા વડે દૂર કરે છે, એવી રીતે મુક્તિ ગમન યોગ્ય મુનિઓ તપસ્યા વડે પૂર્વજન્મમાં બાંધેલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે.

પક્ષીઓ ગમે તેટલા મેલા થયા હોય, પરન્તુ જ્યારે તેઓ પાંખ ફફડાવે છે, ત્યારે મેલ દૂર થાય છે, અને પોતે સ્વચ્છ, નિર્મળ વર્ણવાળા સુશોભિત માલૂમ પડે છે, તેજ પ્રમાણે જે મુનિવરો મુક્તિગમન યોગ્ય વિવિધ પ્રકારની જિનોક્ત ક્રિયાઓ કરે છે, અને યથાશકિત તપ કરે છે, તેવા સુસ્થિર મુનિવરને અનુકૂળ ઉપસર્ગો કે જે ભલભલાને પણ ધર્મભ્રષ્ટ કરે છે, તે પણ તેઓને ભ્રષ્ટ કરી શકતા નથી.

અનુકૂળ ઉપસર્ગ.

ઉપસર્ગ બે પ્રકારના છેઃ—૧ **અનુકૂલ** અને ૨ **પ્રતિકૂલ.** અનુકૂલ ઉપસર્ગ, પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગ કરતાં અધિક બળવાન છે. ગમે તેવો પુરૂષ હોય, પરન્તુ અનુકૂલ ઉપસર્ગથી હારી જાય છે. કારણ કે મોહનીય કર્મ અનાદિકાળથી જીવને સંસાર તરફ ખેંચે છે. જેમકે ગમે તેવું લોઢું હોય,

તોપણ ચમક તેને ખેંચે છે. કદાચ ચમક ન્હાનો હોય, અને લોઢું મોટું હોય, તો તે ખેંચી ન શકે, તોપણ અસર તો જરૂર થાયજ. તેજ પ્રમાણે જીવમાં કોઇ સંયોગથી આત્મવીર્ય પ્રકટ થયું હોય, તો માતા–પિતાનો સ્નેહ ઘણો થવા છતાં પણ ધર્મથી ચૂકે નહિ. અન્યથા તો જરૂર તે ચૂકી જાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

उट्ठियमणगारमेसणं समणं ठाणं ठियं तवस्सिणं ।
डहर वुड्ढा य पत्थए अवि सुस्से ण य तं लभेज्ज णो ॥ १६ ॥

અર્થાત્—સંસાર છોડી સાધુ ધર્મ પ્રત્યે ઉભા થએલ, અને નિર્દોષ આહારનું ભોજન કરનાર, તેમજ નાના પ્રકારના તપ કરનાર અણગારને અનુકૂળ ઉપસર્ગો સંયમના ઉત્તરોત્તર સ્થાનથી જરા પણ પરિભ્રષ્ટ કરી શકતા નથી. બાળકો અને કુટુંબીઓ કદાચ પ્રાર્થના કરે કે, 'અમે આપથી પાળવા લાયક છીએ, અથવા તમે અમારાથી પાળવા લાયક છો, માટે અમને છોડી આપ ચાલી નિકળો, તે વાજબી નથી.' ઇત્યાદિ કાલાવાલા કરી તે લોકો થાકે, પણ સાધુ ચલાયમાન થાય નહિ. તેવીજ રીતે સ્ત્રી પુત્રાદિક પણ અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરે છે, જેમ કહ્યું છે કેઃ—

जइ कालुणियाणि कासिया जइ रोयंति पुत्तकारणे ।
दवियं भिक्खुसमुट्ठियं णो लब्भंति ण संठवित्तए ॥ १७ ॥

जइ विय कामेहिं लाविया जइ णं जाहिण बंधओ घरं ।
जइ जीवित नावकंखए णो लब्भंति ण संठवित्तए ॥ १८ ॥

અર્થાત્—જો કે માતપિતાદિક કરૂણાજનક વચનો કહે અથવા સ્વયં પુત્ર નિમિત્તે રૂદન પણ કરે, પરન્તુ જો મુક્તિગામી સાધુ તેને વશ ન થાય, તો ચારિત્રના સ્થાનથી તે પરિભ્રષ્ટ થાય નહિ. ૧૭. જો કે તે સ્વીય સંબંધી જનો ઇન્દ્રિયોના વિષયની આશાઓ આપે, અર્થાત્ અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરવા જેવું કરે અને તેમ છતાં ન માને, તો બાંધીને ઘેર પણ લઇ જાય, તથાપિ વીર્યવાન સાધુ સંયમથી ભ્રષ્ટ ન થાય. અસંયમ જીવિતની ઇચ્છા રાખે નહિ; એટલે કે મરણ સ્વીકારવા તૈયાર થાય, પરન્તુ સ્વીકૃત ચારિત્રને છોડે નહિ. તેમ સ્વજનો તેને વશ ન કરી શકે અને સંજમના અધ્યવસાયથી પાડી ન શકે. વળી પણ કહ્યું છે કેઃ—

सेहंति य णं ममाइणो माया पिया य सुया य भारिया ।
पोसाहिण पासओ तुमं लोगपरंपि जहासि पोसणो ॥ १९ ॥

અર્થાત્—માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રી, નવદીક્ષિત અથવા દીક્ષા લેવા સારૂ તૈયાર થએલ પ્રત્યે સ્નેહ કરી કહે કે, ' તું અમારો છે, અમને દુઃખિતોને જો; તું વિચારશીલ છો, જેમાં લાભ જણાય તે કર; જો તું અમને ત્યાગ કરીશ, તો ઉભય લોકથી ત્યાગ થઇશ.

આવી રીતે માતાપિતાદિક નવદીક્ષિત સાધુને સંસારમાં લઇ જવા માટે અનેક ઉપાયો કરે છે, આનો વિસ્તાર સ્વયં સૂત્રકારે બીજા અધ્યયનથી લઇ ત્રીજા અધ્યયનના અંત સુધી બતાવેલ છે, તેનું ટુંકમાં દિગદર્શન અહીં કરાવવામાં આવે, તો તે અસ્થાને ગણી શકાશે નહિં. કેટલાક પુરૂષો દીક્ષાના સંબંધમાં સાધુઓ ઉપર ઘણીવાર ચીડાઇ જાય છે, તેમ તેમને ગાળો દે છે; પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે વીર પ્રભુના સમયમાં પુત્રપર રાગદૃષ્ટિને લીધે વિવેક અને વીરવચન પર આસ્થાવાળા જીવો પણ તે પ્રમાણે કરતા હતા, અને એ પ્રમાણેની રાગદૃષ્ટિને લીધેજ **ભદ્રામાતાએ અવંતિસુકુમાળને** વૈરાગ્ય સમયે એજ કહ્યું હતું:—' **કોણે તને ભોળવ્યો, કોણે નાંખી ભૂરકીરે.** ' ઇત્યાદિ. મોહજન્ય અજ્ઞાન, જેટલી ચેષ્ટાઓ ન કરાવે તેટલી ઓછી છે. દીક્ષા લેનારની કે દીક્ષા લીધેલાની પાસે માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરિવાર આવીને અનેક અનુકૂળ ઉપસર્ગો કરે છે. અને તેમ છતાં જ્યારે ન માને, ત્યારે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો કરે છે. તે વિષે થોડો ઇશારો પ્રથમ લખાએલ ગાથામાં આવી ગયેલ છે, માટે વિશેષ ન લખતાં ત્રીજા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશામાંથી અનુકૂળ ઉપસર્ગની કેટલીક બીના સામાન્ય અને વિશેષ ભદ્રિક પ્રકૃતિના મનુષ્યોના ઉપકારને માટે અહિં લખવામાં આવે છે.

દીક્ષા લીધેલને અથવા દીક્ષા લેનારને માતાપિતાદિ પરિવાર વીંટીને રૂદન કરતાં કહે કે, " ભાઇ ! બાલ્યાવસ્થાથી આજ સુધી અમોએ તારૂં પોષણ કરેલ છે, છતાં જ્યારે અત્યારે તું અમને પોષવા લાયક થયો, ત્યારે ઘર છોડી ચાલ્યો જાય છે. હવે અમને કોણ પાળશે ? તારા વિના કોઇ પાળનાર નથી.

હે પુત્ર ! તારા પિતા હવે ઘરડા થયા છે, થોડા દિવસના મેમાન છે, તારી બેન હજુ કુંવારી છે, આ તારા ભાઇઓ સર્વથા પાળવા લાયક છે આ તારી

માતા વિગેરે વર્ગનું પોષણ કર; જેથી તારો આ લોક કીર્તિવાળો થાય અને પરલોક પણ સુધરે, કેમકે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કેઃ—

गुरवो यत्र पूज्यन्ते यत्र धान्यं सुसंस्कृतम् ।
अदन्तकलहो यत्र तत्र शक्र ! वसाम्यहम् ॥ १ ॥

અર્થાત્—જ્યાં માતા પિતાદિક ગુરૂજનોની પૂજા થાય છે, જ્યાં શુદ્ધ થએલ ધાન્ય હોય છે, અને જ્યાં દંતકલેશ થતો નથી. ત્યાં હે શક્ર ! હું વાસ કરૂં છું. અર્થાત્ લક્ષ્મી શક્રને (ઇંદ્રને) કહે છે કે, પૂર્વોક્ત ત્રણ વસ્તુઓ જ્યાં વિદ્યમાન હોય, ત્યાં મારો વાસ છે. માટે હે પુત્ર ! અમારા ઘરના રત્ન સ્વરૂપ તું જઇશ, તો અમારે હમેશાં કલેશ સહન કરવો પડશે, અને કલેશના સમયમાં લક્ષ્મી રહેશે નહિ, અને તેથી અમે સર્વથા દુઃખી થઇશું.

હે પુત્ર ! તારાં બાળકો નાનાં નાનાં છે, તારી સ્ત્રી નવયૌવના છે, કદાચ તું તેનો ત્યાગ કરીશ અને તેનાથી કુળની મર્યાદા ન બની શકી; તો લોકમાં તારી અને અમારી હેલના થશે. અર્થાત્ લોકોપવાદ રૂપ દૂષણ લાગશે.

અમે જાણીએ છીએ કે, તું પાપભીરૂ હોઇને સંસારરૂપ કારાગ્રહથી ઉદ્વિગ્ન થએલ છે; તથાપિ હમણાં તું ઘેર ચાલ. તું આરંભ સમારંભનું કાંઇ કામ કરીશ નહિ. કોઇ નવું કાર્ય આવશે, તો અમે સહાયક થઇશું. એકવાર કાર્યથી થાકી જવાથી કામ ચાલે નહિ. બીજીવાર કાર્યમાં જોડાવું તને સર્વથા ઉચિત છે, માટે અમારૂં વચન માની ઘેર ચાલ."

વળી અન્ય પ્રકારે સમજાવે છેઃ—" હે પુત્ર ! એકવાર ઘેર ચાલ, સ્વજન વર્ગનો મેળાપ કરી પાછો ચાલ્યો આવજે. એટલામાં અસાધુ નહિ થઇ જાય; તું ઘરનું કામ કરીશ નહિ. ઇચ્છિત ધર્માનુષ્ઠાન કરતાં તને કોણ રોકનાર છે ? અથવા તું યોગ્ય સમયે દીક્ષા લેજે કે, જેથી કરીને કામાદિ ઇચ્છાઓ તને બાધા ન કરી શકે.

હે પુત્ર ! અમે જાણીએ છીએ કે, તારે માથે ઘણું દેણું થએલ છે, તેથી તું ચાલી નિકળેલ છે, પરન્તુ તારે જરા પણ તેની ચિન્તા ન કરવી. અમે દેવું પતાવી દીધું છે, હવે તને વેપારમાં ઉપયોગી જે દ્રવ્યાદિક હશે તે દઇશું, જરા પણ ભય ન રાખીશ."

ધર્મમાં દૃઢતા.

ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કરે છે, પરન્તુ દૃઢ, ધર્માત્મા અને શૂરવીર જનો તેવા ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન થતા નથી. અને જે કાયર

પુરૂષો પાછા ઘર તરફ દોડે છે, તેઓ ઉભયથા અપમાનને પામી દુર્ગતિના ભાગી થાય છે, પૂર્વોક્ત અધિકાર, સૂત્રકૃતાંગની અંદર છે. શ્રીઋષભદેવના ૯૮ પુત્રો જે સમયે વૈરાગ્ય પામ્યા હતા, ત્યારે તેઓ કોઈની આજ્ઞા લેવા ગયા ન હતા. કારણ કે ભક્તને અને જગત્‌ને અનાદિ કાળનું વૈર છે. જગત્ ભક્તને વિઘ્નકર છે. સર્વ આસ્તિક શાસ્ત્રકારો વૈરાગી પુરૂષને ભલામણ કરે છે કે, 'પંડિત પુરૂષોએ જલદી શું કાર્ય કરવું?' તો તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એજ જણાવવામાં આવે છે કે, ' સંસાર સંતતિનો છેદ. ' તેમાં વિલંબ ન કરવો. કહ્યું છે કેઃ—

त्वरितं किं कर्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।

આ વાતને કેવળ જૈનોજ કહેતા નથી, પરન્તુ વેદમતાનુયાયી જનો પણ બીજા શબ્દોમાં કહેછે કે, જ્યારે વિરક્તભાવ આવે તેજ વખતે દીક્ષિત થવુંઃ—

यदहरेव विरज्येत्त तदहरेव प्रव्रजेत ।

વૈરાગી પુરૂષે તો વિલંબ કરવોજ ન જોઇએ. વૈરાગ્યની સાથેજ સંસારથી બહાર નિકળી જવું. એવાં ઘણાં દૃષ્ટાન્તો જોવામાં આવે છે કે—વૈરાગ્ય થવા છતાં 'કેમ થશે?' 'શું થશે?' આવી શંકામાંને શંકામાં મનુષ્યો પાછા સંસારમાં ધસી જાય છે. આ ઉપર. એક લૌકિક દૃષ્ટાન્તજ લ્યોઃ—

" એક મોટી ખાઇ છે, તેને પાર કરવા વાસ્તે બે પુરૂષોએ એવો નિર્ણય કર્યો, કે આપણે ખાઇને પેલે પાર જવું છે. ખાઇ સો હાથ ઉંડી અને દશ હાથ પહોળી છે, હવે બન્ને જણાએ ખાઇથી કેટલેક દૂર જઈ દોટ મુકી, એક જણાએ તો બરાબર વેગ સાથે કુદકો માર્યો, તેથી તે ખાઇને પેલે પાર જઇ પહોંચ્યો. જ્યારે બીજાએ દોડતાં રસ્તામાં વિચાર કર્યો કે, ' હું કૂદી શકીશ કે નહિ? ' આવો વિચાર આવતાંજ તેનો વેગ ભંગ થયો, અને ખાઇને કિનારે આવી ઉભો થઇ રહ્યો. " તેજ પ્રમાણે સંસારસ્થ જીવ વૈરાગ્યરૂપ વેગમાં ને વેગમાં જો પાર થઇ ગયો તો તો ઠીક, પરન્તુ જો જરાએ વિચારશીલ થયો કે, તરત વૈરાગ્યવેગ મંદ થઇ જવાથી ત્યાંનો ત્યાંજ પડી રહે છે. પછી ગમે તેવી બાધા યા પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, પરન્તુ તે તમામ ધીમે ધીમે વિપર્યાસ દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ વિરાગ પદવી મેળવવામાં વિલંબ નહિ કરવાનું સૂચવેલ છે.

હવે સંસારના એવા એવા મનુષ્યો કે, જેઓ માતા પિતાદિના અનુકૂળ ઉપસર્ગો વડે પરાભવ પામી ધર્મ છોડી દે છે, તેઓના સંબંધમાં કહેલું છે કેઃ—

अन्ने अन्नेहिं मुच्छिया मोहं जंति नरा असंवुडा ।
विसमं विसमेहिं गाहिया ते पावेहिं पुणो पगब्भिया ॥ २० ॥

અર્થાત્—અલ્પ પરાક્રમ વાળા જીવો, માતા પિતાદિક પરિવારથી ઉપદ્રવિત થઇને મોહ પામે છે. અને સમસ્ત પ્રકારની મર્યાદા રહિત બનીને ગૃહસ્થાવાસ અંગીકાર કરે છે. વળી તેઓ ગૃહસ્થાવાસમાં જઈ ફરીને ક્રૂર કર્મ વડે કર્મબંધ કરે છે. અર્થાત્ ફરી જે અવસ્થા થાય છે, તેની અન્દર પૂર્વાવસ્થા કરતાં વિશેષ ધીઠ બને છે.

એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે, ઉંચી ભૂમી ઉપર ગએલ પુરૂષ જ્યારે પડે છે, ત્યારે તેને વિશેષ હાનિ થાય છે. તેવી રીતે અગ્યારમે ગુણસ્થાનકે ગએલા જીવનો પાત થતાં તે પ્રથમ ગુણસ્થાનકે સ્થિર થાય છે. સંયમ ભાવથી પરિભ્રષ્ટ થએલ જીવ પ્રાયઃ શ્રાવકના વ્રતથી પણ પતિત થાયછે. લૌકિક કહેવત છે કે, 'વટલેલ બ્રાહ્મણી તરકડીમાંથી જાય.' તેમ પતિત જીવો વિશેષ ધીઠ બને છે; તેટલા માટે સાધુઓએ દૃઢ રહેવું, એ પ્રકારનો ઉપદેશ સૂત્રકાર આ પ્રમાણે આપે છે:—

तम्हा दवि इक्ख पंडिए पावाओ विरतेभिनिव्वुडे ।
पणए वीरे महाविहिं सिद्धिपहं नेआउयं धुवं ॥ २१ ॥

અર્થાત્—અનુકૂલ ઉપસર્ગો કાયર પુરૂષોને ધર્મ ધ્યાનથી પરિભ્રષ્ટ કરનારા હોવાથી, હે મુક્તિગમન યોગ્ય સાધો ! તું તત્ત્વાતત્ત્વનો વિચાર કર. સંસારસ્થ જીવો મહા કર્મ કરે છે, તે કર્મનો વિપાક અતિ કટુ થાય છે; તેને તું જો, અને સ્વયં પાપથી શાંત થા, તથા પાપનાં કારણો, જે પ્રાણાતિપાતાદિક આશ્રવો છે, તેનાથી તું નિવૃત્ત થા, તેમજ સદસદ્ વિચારમાં કુશળ થઈ કર્મશત્રુનો નાશ કરવા વીરવ્રતને તું ધારણ કર. અને યુક્તિયુક્ત જે મુક્તિમાર્ગ છે, તેમાં લીન થા, અર્થાત્ સદનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે. આજ વાત વળી આગલી ગાથામાં પણ બતાવી છે:—

वेयालिय मग्गमागओ मणवयसाकायण संवुडो ।
विच्चावित्तं च णायओ आरंभं च सुसंवुडे चरेज्जासि॥२२॥ त्तिबेमि

અર્થાત્—સાધુ, કર્મનોનાશ કરનાર જ્ઞાન, દર્શનઅને ચારિત્રરૂપ મુક્તિ માર્ગ પ્રાપ્ત થતાં મન, વચન અને કાયાના દંડ રહિતપણે, પરિ-

ગ્રહ અને કુટુંબ પરિવારને વૈરાગ્ય ભાવનાથી છોડી, સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરી, તેમજ ઇંદ્રિયોના વિકાર રહિત બનીને વિચરે. એ પ્રમાણે શ્રીસુધર્મા સ્વામી જંબુસ્વામીને કહે છે.

શ્રીવીરપ્રભુનો ઉપદેશ કેવળ મોક્ષ પરત્વે છે. સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશામાં ૨૧ મી અને ૨૨ મી ગાથામાં જે ઉપદેશ આપેલો છે, તે આદરણીય અને માનનીય છે. તેની અંદર इक्ख એ શબ્દમાં મોટું રહસ્ય રહેલું છે. તેનો અર્થ 'જો' એટલે 'વિચાર કર' એવો થાય છે. આ જગત્‌માં જીવો પોતપોતાના કરેલા કર્માનુસાર ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. તમામ દર્શનકારો કર્મ અને કર્માનુસાર ફલને માને છે. કેવળ કર્માનુસાર ફળ આપનાર ઈશ્વરને માનનાર ન્યાયદર્શનકાર છે. તે સિવાય અન્ય તો કર્માનુસાર ફળને સ્વીકાર કરે છે. વાસ્તવિક વાત પણ તેમજ છે. ઈશ્વર, રાગ, દ્વેષ, મોહ, માયા, કામ, ક્રોધાદિ દૂષણો રહિત હોવાથી, દુનિયાનો વ્યાપાર માથે લે નહિ, કારણ કે, દુનિયાનો વ્યાપાર વોરવાનાં કારણો તેમને નથી, અને કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. એ અટલ સિદ્ધાંત છે. જેમકે,

यादृशं क्रियते कर्म तादृशं भुज्यते फलम् ।
यादृशमुप्यते बीजं तादृशं प्राप्यते फलम् ॥ १ ॥

જેવું બીજ વાવવામાં આવે, તેવુંજ ફળ મળે છે. જેમ જવ વાવી ઘઉં પમાય નહિ, તેમ જેવું કર્મ કરવામાં આવે, તેવુંજ ફલ મળે છે, તેટલા માટે કર્મ બાંધતી વખતે વિચારશીલ થવું કે, જેથી કરીને તેના વિપાકનો ઉદય થયે છતે હાય વોય કરવાનો વખત આવે નહિ. શાસ્ત્રકારો અનેક યુક્તિયોપૂર્વક જીવોને પોકાર કરીને સમજાવે છે કે, "હે જીવ ! જરા તત્ત્વદૃષ્ટિએ સ્વહિતનો વિચાર કર; જે શુભાશુભ કર્મ કરીશ, તે તારે ભોગવવાનાં છે, અન્ય કોઇ ભાગીદાર થતું નથી. હાં અલબત્ત, પાપથી એકઠું કરેલ ધન લેવા તો તેઓ તૈયાર થશે, પરંતુ પાપજન્ય દુઃખ લેવા કોઇ તૈયાર થશે નહિ. કોઇ અતિ પ્રેમને વશ થઇ કદાચ કહે કે, 'હું ભાગ લઇશ' પરન્તુ તેમ થનાર નથી. કારણકે કૃતનાશ અને અકૃતનો આગમ સત્યમાર્ગની અંદર હોતો નથી. માટે હે મુને ! તું પ્રત્યક્ષ જગત્‌નો વિચિત્ર ભાવ જોઇ લે. આ અસાર સંસાર રૂપ પારાવારમાં જીવો આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમાં ગુંથાએલા છતાં સ્વજીવનને દુઃખમય નિર્ગમન કરે છે. જો તે જીવન જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયની આરાધનામાં ગાળ્યું હોત તો, કલ્યાણ

માર્ગની પ્રાપ્તિમાં કાંઇ વાર લાગત નહિ." પરન્તુ જ્યાં સુધી મોહ માતંગ શિરપર બેઠેલ હોય, ત્યાં સુધી જીવોને આગળ વધવાનો વિચાર થતો નથી. શું સંસારમાં રહેલ જીવો સંસારને ઠીક માને છે? કદાપિ નહિ; તથાપિ મોહ મહા મલ્લ જેવા વેષ પહેરાવે તેવા પહેરે છે, નચાવે તેમ નાચે છે, અને ખડાવે તેમ ખડે છે. અર્થાત્ મોહવશ થએલા જીવને કોઈ વાત અકરણીય અથવા અનાદરણીય નથી. સર્વને કૃત્ય રૂપ સમજે છે. તેટલાજ માટે સૂત્રકાર 'પંડિત' પદ સાથેજ આપે છે.

પંડિત કોણ?

એકલા વિચારથી કાર્ય થતું નથી, તેમ મોહમાતંગ નિર્બળ પણ થતો નથી. વાસ્તવિક તત્ત્વજ્ઞાન થવાથી જ્યારે મોહના મર્મો અને તેની ચેષ્ટાઓ માલૂમ પડે છે, ત્યારે કલ્યાણકાંક્ષી વીર પુરૂષો સ્વસત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, અને પરસત્તાને તિલાંજલી આપે છે; અને ત્યારેજ તે પંડિત ગણાય છે. શાસ્ત્રકારો સારૂં લખે છે કે 'यः क्रियावान् स च पण्डितः' જે ક્રિયાવાન્ હોય, તેનેજ સાચો પંડિત જાણવો. તે સિવાય અન્ય તો કેવળ નામધારીજ પંડિત છે. તેજ વાતને ઉપદેશશતકકાર પણ બતાવે છે:—

विद्वांसो न परोपदेशकुशलास्ते युक्तिभाषाविदो

नो कुर्वन्ति हितं निजस्य किमपि प्राप्ताः पराभ्यर्थनाम् ।

तस्मात् केवलमात्मनः किल कृतेऽनुष्ठानमादीयते

मर्त्यैर्यैः सुकृतैकलाभनिपुणैस्तेभ्यो नमः सर्वदा ॥ १ ॥

અર્થાત્—પરોપદેશ દેવામાંજ માત્ર કુશળતા રાખવાવાળા માણસો ખરેખરા વિદ્વાન્ નથી. તેઓને કેવળ ભાષા યુક્તિના જાણુજ સમજવા જોઇએ. ત્ઓ જરા પણ સ્વહિત કરતા નથી; તેઓ પરની અભ્યર્થના પામે છે, અર્થાત્ બીજાના કિંકરો બને છે. તેટલા માટે સુકૃતના અસાધરણ લાભમાં જે ચતુર પુરૂષો, કેવળ આત્મકલ્યાણને માટે શુભાનુષ્ઠાન સ્વીકારે છે, તે પુરૂષો ખરેખર વંદનીય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તેવા પુરૂષોને મારો સર્વદા નમસ્કાર હો. ક્રિયાવાન્ પંડિત ગણાય છે. કેવલ પોથી ભણી કુતર્ક કરનાર, અથવા અન્યને ઉપદેશ દઇ સ્વયં અલગ રહેનારને પંડિત ગણી શકાય નહિ. વળી શતકકાર કહે છે કે:—

हितं न कुर्यान्निजकस्य यो हि परोपदेशं स ददाति मूर्खः ।

ज्वलन्न मूले स्वकपादयोश्च दृश्येत मूढेन परस्य गेहम् ॥ १ ॥

જે પુરૂષ પોતાનું હિત કરતો નથી અને અન્યને ઉપદેશ આપે છે, તે મૂર્ખ માણસ પોતાના પગમાં બળતો દાવાનળ જોતા નથી, પરન્તુ બીજાના ઘરને બળતું જૂએ છે. અર્થાત્ જે માણસ પોતાના આત્મા પર ધ્યાન નહિ દેતાં બીજાને ઉપદેશ કરે છે; તે પંડિત નથી. જે પોતાનું કલ્યાણ કરવા પૂર્વક બીજાનું કલ્યાણ કરવા ઉદ્યમ કરે છે, તેનેજ પંડિત જાણવો, અને મોહને જીતનાર પણ તેજ નિવડે છે. તેટલા માટે ગાથામાં ' **વીર** ' એવું વિશેષણ આપેલું છે. બીજા વીર પુરૂષોની અપેક્ષાએ આજ વીર વાસ્તવિક **વીર** છે. જગતને જીતનાર, દેવ નામધારી કેટલાક દેવોને પણ સ્વાર્થવશવર્તી બનાવનાર, અને મુક્તિસોપાન પર આરૂઢ થનાર મુમુક્ષુ જનોને પણ સંસારાર્ણવમાં ફેંકી દેનાર જે મોહરાક્ષસ છે, તેનો તિરસ્કાર કરનારા ખરા **વીર** ગણાય છે. બીજા વીરો પાપ કર્મમાં આસક્ત હોય છે, જ્યારે આ વીરને માટે તો ગાથામાં **વિરઈ** એવું વિશેષણ આપેલ છે. પાપ કર્મથી વિરત, એટલે કોઇ પણ પાપકર્મ નહિ કરનાર. સંસારમાં તેવો કોઇ જીવ નથી કે, જે પ્રતિસમય કર્મબંધ ન કરતો હોય, પરન્તુ વીરપ્રભુના કેટલાક એવા અણગારો હોય છે, કે જેઓ નવાં કર્મોને આવવા દેતા નથી, અને પુરાણાં કર્મોનો નાશ કરે છે. પહેલાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે " સંસારમાં તેવો કોઇ જીવો નથી, કે જેઓ પ્રતિસમય કર્મબંધ ન કરે, તેટલા માટે અવંભૂતનયની દૃષ્ટિમાં જ્યાં સુધી સિદ્ધ થએલ નથી, ત્યાં સુધી સંસારસ્થ કહેવાય છે, તેથી શ્રીવીર પ્રભુના સાધુઓ સંસારસ્થ હોવા જોઇએ, અને જ્યારે એમ છે, તો કર્મબંધ થવો જોઇએ. અને તેમ ન માને તો સંસારસ્થ જીવ પ્રતિસમય કર્મબંધ કરે છે, એ વાત ઠીક ઠરતી નથી. "

આના ઉત્તરમાં જાણવું જોઇએ કે, જરૂર તેઓ કર્મબંધ કરે છે, પરન્તુ તે અલ્પતર હોવાથી અબંધરૂપ છે. જે પ્રમાણે કેવળી એક સમયે બાંધે અને તે શાતાવેદનીય કર્મ બીજે સમયે ભોગવે, તેથી તે બંધરૂપ નથી. તેમ શુભાશય, અકષાયી. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયના આરાધક એવા અપ્રમત્ત ભાવમાં વર્તતા મુનિ કર્મબંધ અલ્પતર કરે છે, અને વિશેષ નિર્જરે છે, તેથી અબંધક કહેવામાં હરકત જેવું નથી. કર્મ **શુભ અને અશુભ** બે પ્રકારનાં છે. અહીં ' અશુભ કર્મથી વિરત ' એમ બતાવેલ છે. શુભ કર્મનો બંધ, કથંચિત્ પ્રકારે મુક્તિનો સાધક છે. અનુત્તર વિમાનના દેવોનું નામ **સપ્તલવા** છે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓ શ્રેણિમાં આરૂઢ થયા છે. જો સાત લવ આયુષ્ય શેષ હોત, તો તેઓ પણ જરૂર મુક્તિ નગરીમાં

વાસ કરત; પરન્તુ સાત લવ આયુષ્ય શેષ ન હોવાથી પુણ્યપુંજ ખાકી રહી ગયો; તેથી ૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવો થયા છે. અહીં પુણ્ય મુક્તિનું પ્રતિબંધક થયું છે; પરન્તુ મુક્તિની છાપ એકાવતારી પણાએ સિદ્ધ કરી આપી છે.

ઇન્દ્રાદિ પદવી પુણ્યથી મળે છે, ઇન્દ્રાદિ અને ત્રિષષ્ટિ શલાકાદિ પુરૂષોને મુક્તિની છાપ લાગેલ છે, તેજ કારણથી પુણ્ય પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત થવામાં શુભ સાધન છે. અન્તમાં તેનો ક્ષય છે. જેમ મનુષ્યગતિ મુક્તિનું કારણ માનેલ છે, તેનો પણ અંતે ક્ષય છે; અર્થાત્ અંતમાં ક્ષય થનાર કારણ થઇ શકે છે. અક્ષય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર પણ કારણ છે, અને પુણ્ય પરંપરાથી કારણ છે, જ્યારે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર અનંતર કારણ છે. માટે 'પાપથી વિરત' એ વિશેષણ આપેલ છે; અન્યથા 'કર્મથી વિરત' કહેત, જેથી પુણ્યબંધનો ત્યાગ કહેવાત. હવે અભિનિવૃત્તનો અર્થ એછે કે, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આદિથી શાંત થએલ. ક્રોધાદિકથી અશાંત પુરૂષ પાપથી નિવૃત્ત થઇ શકતો નથી. હવે પૂર્વોક્ત વિશેષણ વિશિષ્ટ પુરૂષ ન્યાયયુક્ત અને યુક્તિયુક્ત જે મુક્તિમાર્ગ, તે પ્રત્યે પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા માટે 'पणए' એવું વિશેષણ આપેલ છે, તેનો અર્થ એવો છે કે, સત્ય માર્ગને પ્રાપ્ત થએલ અથવા સમસ્ત પ્રકારના પરિગ્રહને છોડી વૈરાગ્ય પદવીને અનુસરેલ.

મુનિયોની મહિમા.

અહીં વાંચકવર્ગે સમજવું જોઇએ કે, આત્મકલ્યાણ રૂપ કલ્પવૃક્ષને લબ્ધિઓરૂપ ફૂલો ઉત્પન્ન થાય છે, તે આત્મઋદ્ધિ ગણાય છે. ઋદ્ધિઓનો ઉપયોગ સ્વયં તેઓ કરતા નથી, કેવલ શાસનોન્નતિના કારણમાં તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે. તે ઋદ્ધિનું દિગ્દર્શન અહીં કરાવવામાં આવે છે.

તપસ્વી મુનિવરોને નાસિકાદિનો મેલ ઔષધ રૂપ થાય છે. જેમ ચંદ્રની કાન્તિ વડે પર્વતની વનસ્પતિઓ ઔષધ રૂપ થાય છે, તેમ તેમના શ્લેષ્માદિના લવમાત્રથી યુક્ત યદિ કુષ્ઠિનું શરીર થાય, તો તેનો રોગ સર્વથા નષ્ટ થાય છે, અને કોટિરસ વડે જેમ તામ્રરાશિ સુવર્ણ થાય છે, તેમ રોગીનું શરીર કંચન જેવું થાય છે. કાન નેત્રાદિથી ઉત્પન્ન થએલ અને શરીરથી ઉત્પન્ન થએલ મેલ સર્વ રોગિઓના રોગને નાશ કરવા સમર્થ થાય છે. અર્થાત્ તે મુનિવરોના શરીરના સ્પર્શમાત્રથી પ્રાણીઓ ગમે તે રોગવાળા હોય તોપણ નિરોગ થાય છે. જેમ વિજલીના સ્પર્શથી વાયુ નાશ પામે છે, અને ગંધહસ્તિના મદના ગંધ વડે અન્ય હસ્તીઓ પલાયન થાય છે, તેમ

ગમે તેવું વિષમિશ્રિત અન્ન તેઓ-મુમુક્ષુઓના પાત્રમાં અથવા મુખમાં આવતાંજ અમૃત થાય છે.

જેમ મંત્રાક્ષરના સ્મરણથી વિષ નાશ પામે છે, તેમ તે વાચંયમોના વચનના શ્રવણ માત્રથી મ્હોટી વ્યાધીવાળા જીવોની સમસ્ત વ્યાધિઓ શાંત થાય છે. નખો, કેશો, દાંતો અને બીજા પણ શરીરનાં અવયવો ઔષધપણાને પામે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રનું પાણી શુક્તિમાં મોતી, સર્પના મુખમાં વિષ અને વાંસની અંદર વંશલોચન ઇત્યાદિ ભાવોને પામવામાં પાત્રજ કારણ છે. તેમ શરીરના અવયવો જો કે સ્વભાવથી અસુન્દર છે, તોપણ તપસ્તેજ વડે જરૂર પૂર્વોક્ત મહિમાને પામે, તેમાં જરા પણ સંશય કરવા જેવું નથી. આજ કાલના જીવો પૂર્વોક્ત વાતને હસી કાઢશે, પરન્તુ તેઓ જ્યારે યોગના માહાત્મ્ય પર દૃષ્ટિ દેશે, ત્યારે તેઓને જણાશે, કે તમામ દર્શનકારો યોગના મહિમાનું વર્ણન કરતાં અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓ બતાવે છે, જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વ્યવહાર કરનાર મનુષ્યોને બુદ્ધિગમ્ય નથી, છતાં વસ્તુતઃ સાચી હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ યથામતિ વર્ણવેલ છે. આનાં નામ માત્ર અહીં લખવામાં આવે તે પહેલાં, તેની સત્યતાને માટે એટલુંજ કહેવું જરૂરનું છે કે,

શાસ્ત્રમાં પદાર્થો બે પ્રકારનાં કહ્યાં છેઃ-હેતુસિદ્ધ અને હેતુગમ્ય રહિત. જે પદાર્થો હેતુગમ્ય નથી, તેમાં આપણી પામરોની બુદ્ધિ ક્યાં સુધી કાર્ય કરી શકે? પ્રથમ એટલો વિચાર કરવો જોઇએ કે શાસ્ત્રોને કહેનાર કોણ છે? તેની પૂર્ણ મીમાંસા થઇ ચૂકી હોય, તો તે વાત અક્ષરશઃ સત્ય માલૂમ પડે. આ અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓને કહેનાર, રાગ દ્વેષ રહિત સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી શ્રીમહાવીર દેવ છે, તથા તેજ દેવનું અનુકરણ કરનાર બુદ્ધ અને પતંજલિ વિગેરે પણ છે. તેઓ તમામ યોગ રૂપ કલ્પવૃક્ષના પુષ્પ સ્વરૂપ અણિમાદિને માને છે, અને તેનું વાસ્તવિક ફળ કેવળ જ્ઞાન બતાવે છે, અને તે ફળનો આસ્વાદ સંપૂર્ણનિર્વૃત્તિ છે, કે જે કદાપિ નાશ થનાર નથી.

અણિમા, મહિમા, પ્રાકામ્ય, ઈશિત્વ, વશિત્વ, લઘિમા, યત્રકામાવસાયિત્વ અને પ્રાપ્તિ એ આઠ સિદ્ધિઓ ઉપરાંત બીજી અનેક મહા ઋદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓનો થોડો અર્થ અહીં ટાંકવામાં આવે છેઃ-

(૧) **અણિમા**, એટલે મોટા રૂપને અણુસ્વરૂપ બનાવે, અર્થાત્ સોયના છિદ્રમાંથી દોરાની માફક પેલેપાર જઇ શકે. (૨) **મહિમા**, મેરૂથી

પણ ઉચ્ચતર શરીર કરવાનું સામર્થ્ય થાય. (૩) પ્રાકામ્ય, એટલે ભૂમિપર જેમ ચાલે તેમ જળમાં ચાલવાની શક્તિ અને જેમ જળમાં ચાલે તેમ ભૂમિમાં ચાલવાની શક્તિ. (૪) ઈશિત્વ, જેના વડે તીર્થંકર, ચક્રવર્ત્યાદિકની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન થાય તે. (૫) વશિત્વ, જેના વડે ક્રૂર જન્તુઓ વશવર્ત્તી થાય તે. (૬) લઘિમા, જેના પ્રતાપે વાયુ થકી પણ હલકું શરીર થાય તે. (૭) યત્રકામાવસાયિત્વ, જેના મહિમા વડે ઇચ્છિત નાના પ્રકારનાં રૂપો થઇ શકે તે. (૮) પ્રાપ્તિ, જેના જોરથી મેરૂ પર્વતાદિ અથવા સૂર્ય મંડળનો સ્પર્શ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે. આ સિવાય બીજી પણ અનેક ઋદ્ધિઓ છે, જેનો વિસ્તાર યોગશાસ્ત્ર અને ઋષભદેવ ચરિત્રને જોવાથી માલૂમ પડશે. આટલું પ્રસંગોપાત્ત કહી હવે બીજા ઉદ્દેશાને તપાસીએ.

મદાદિનો ત્યાગ.

પ્રથમ ઉદ્દેશામાં શ્રીઋષભદેવ ભગવાને પોતાના પુત્રોને જે ઉપદેશ આપેલો છે, તેનેજ પુનઃ દૃઢ કરવાને માટે તેમજ ઉપશમ ભાવની વિશેષ વૃદ્ધિને માટે બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરતાં પ્રભુ કથે છેઃ—

तय सं च जहाइ सेरयं इति संखाय मुणी ण मज्जइ ।
गोयन्नतरेण माहणे असेयकरी अन्नेसिं इंखणी ॥ १ ॥

जे परिभवइ परं जणं संसारे परिवत्तइ महं ।
अदु इंखणिया उ पाविया इति संखाय मुणी ण मज्जइ ॥ २ ॥

અર્થાત્—જેમ સર્પ કાંચળી છોડી તેનાથી દૂર થાય છે, તેમ મુનિવરો કર્મનો ત્યાગ કરે છે. કારણાભાવથી કાર્યનો પણ અભાવ છે, એમ સમજીને મુનિઓ ગોત્ર અથવા જાતિ, કુલ, રૂપાદિના મદવડે ઉન્મત્ત થાય નહિ; તેમ બીજાની અશ્રેયસ્કરી નિન્દા પણ કરે નહિ. (૧) જે જીવો અન્યને પરાભવ કરે છે, તેઓ દીર્ઘ સંસાર રૂપ કાંતારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. પર નિન્દા એ મહા પાપનું કારણ છે; અને તેટલાજ માટે 'પાપિની' એવું વિશેષણ તેને આપેલું છે, તેમ જાણીને પોતે મદ કરે નહિ. (૨)

હે ભવ્યો ! શ્રીવીતરાગ દેવનો ઉપદેશ ખરેખર ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે. તેઓ શું કહે છે ? જેમ સર્પ, કાંચળી ત્યાગ કરવા લાયક હોવાથી, તેનો ત્યાગ કરે છે, અને જો તેમ ન કરે તો દુર્દશા પામે, તેવી રીતે મુનિનો

મુખ્ય ધર્મ, કર્મનો નાશ કરવાનો છે; ક્રોધાદિક કષાયને મુનિઓ કર્મનું કારણ સમજે છે; કર્મને અને કષાયને અન્વય વ્યતિરેક છે; એટલે કષાયની સત્ત્વદશામાં કર્મની સત્તા અને કષાયના અભાવમાં કર્મનો અભાવ છે. તેમ જાણીને મુનિરત્નો બિલકુલ કષાય કરે નહિ, તેમજ આઠ મદ માંહેના કોઇ પણ મદને મનોમન્દિરમાં પ્રવેશ કરવા પણ દે નહિ. શ્રીતીર્થંકરોએ કર્મની નિર્જરાના મદને પણ નિવારેલ છે; તો પછી બીજા મદોનું તો કહેવું-એ શું ? વળી મુનિવરોએ બીજાની નિન્દા પણ કદાપિ કરવી નહિ, પરની નિન્દા થવાના સમયને ઉપસ્થિત કરનાર મદાવસ્થા છે; જયારે મનમાં ઉત્કર્ષભાવ થાય છે, ત્યારેજ બીજાની નિન્દા કરવાનો સમય આવેછે. અને પરનિન્દા સમાન બીજું પાપ દુનિયામાં ભાગ્યેજ હશે; પરનિન્દા કરનાર સ્વયં મહાનિન્દનીય કર્મ બાંધી સંસારે કાંતારમાં પશુની માફક પરિભ્રમણ કરે છે; અને અનન્ત જન્મ મરણાદિ કષ્ટો સહેછે. તેજ કારણથી સૂત્રકારે નિન્દાને 'પાપિણી' એવું વિશેષણ આપેલું છે. હે મહાનુભાવો! જો આત્મકલ્યાણની અભિલાષા રાખતા હો, તો જાગૃતાવસ્થા તો દૂર રહી, પરન્તુ સ્વપ્નમાં પણ પરનિન્દા કરશો નહિ. કદાચિત નિન્દા કરવાનું વ્યસન પડયું હોય, અને તમારે નિંદા કરવીજ હોય, તો તમારી પોતાની નિંદા કરો; કે જેથી કોઇવાર ઉદ્ધાર થઈ શકે. વાસ્તવિક રીતે તો સ્વાત્મનિન્દાનો પણ નિષેધ કરેલો છે; કારણ કે આત્મા તો સ્વાભાવિક રીતે નિર્મલ છે, પરન્તુ વૈભાવિક દશાને લીધે જડીભૂત થએલ છે. માટે સાધુઓએ મન, વચન અને કાયાથી પરપરિભવનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. મનથી એમ ન ચિન્તવવું કે 'કોઇપણ સૂત્ર સિદ્ધાન્તનો જાણકાર નથી, મારા જેવો કોઇ તપસ્વી નથી, અથવા કુલવાન નથી તેમજ મારા જેવો રૂપવાન પણ કોઇ નથી.' ઇત્યાદિ પ્રકારે મનમાં વિચાર ન કરવો. અથવા વચનથી પણ તેમ બોલવું નહિ અને શરીરથી પણ વદન નેત્રાદિ દ્વારા તેવી ચેષ્ટા કરવી નહિ. કારણ કે તેમ કરવાથી ભારે કર્મ બંધાય છે. આજ વાતની દૃઢતામાં સૂત્રકાર પુનઃ આગળ ચાલતાં કહે છે:—

जे यावि अणायगे सिया जे विय पेसगपेसए सिया ।
जे मोणपयं उवट्टिए णो लज्जे समयं सया यरे ॥ ३ ॥

समअन्नयरम्मि संजमे संसुद्धे समणे परिव्वए ।
जे आवकहा समाहिए दविए कालमकासि पंडिए ॥ ४ ॥

અર્થાત્—જે સ્વયં નાયક અર્થાત્ નાયક રહિત ચક્રવર્તી પ્રમુખ, તેમજ દાસનો દાસ એ બન્નેએ મૌનીન્દ્રનું પદ સ્વીકારેલ છે, અર્થાત્ ચારિત્ર અંગીકાર કરેલ છે, તો તેઓ લજ્જાને છોડી શિષ્ટ વ્યવહારની પાલના કરે. અર્થાત્ જો રંક-પુરૂષે ચક્રવર્તીના પહેલાં દીક્ષા લીધી હોય; તો ચક્રવર્તી રાંકને સરળ સ્વભાવથી નમસ્કાર કરે. (૩) કારણ કે સામાયિક છેદોપસ્થાપનીયાદિ ચારિત્રના સ્થાનમાં રહી, સમ્યક્પ્રકારે શુદ્ધ ભાવવાળો થઇ, તેમજ તપસ્વી દ્રવ્ય અને ભાવ પરિગ્રહથી મુક્ત, સુસમાહિતાદિ વિશેષણ વિશિષ્ટ યાવજ્જીવ લજ્જા, મદ વિગેરેના ત્યાગ પૂર્વક ચારિત્ર ધર્મની પાલના કરે (૪) પ્રથમની ગાથા ઉપરથી જૈનશાસનની અપૂર્વ ઉદારતા અને નિષ્પક્ષપાતતા દેખાઇ આવે છે.

ખરેખર તીર્થંકર મહારાજાના શાસનમાં પક્ષપાતને જલાંજલિ આપેલ છે. જૈનશાસન જાતિપ્રધાન નથી પણ ગુણપ્રધાન છે. જે કોઇ પુરૂષ પવિત્ર જૈન ધર્મને માન આપે, તે જૈન જાતિઅંતર્ભૂત થઈ શકે છે. તમામ વર્ગોનો ધર્માધિકાર સરખો છે. મનુસ્મૃતિની માફક 'શૂદ્રોને ધર્મોપદેશ ન કરવો' ઇત્યાદિ કપોળ કલ્પિત કથન વીતરાગના શાસનમાં નથી. ભલે ચક્રવર્તી હોય કે રાંક હોય, પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો જે પ્રથમ સ્વીકાર કરે, તે વંદનીય ગણાય છે, અને તેજ પ્રમાણે વ્યવહાર થાય છે. જાતિ, ધન અને વયનું પ્રાધાન્ય નથી, પરંતુ ગુણનું પ્રાધાન્ય છે. ક્ષત્રિયજાતિ સર્વોત્તમ ગણવામાં આવેલ છે. તે કેવળ આત્મવીર્યને લઇનેજ. જો તેમાં પણ આત્મવીર્ય ન હોય, તો તે પણ નામ માત્ર છે. કેટલાક ધર્મોમાં, 'ગમે તેવો સંન્યાસી મહાત્મા હોય, તોપણ તેને શાસ્ત્ર શ્રવણ કરાવવાનો અધિકાર નહિ, તે તો ગુરુનું ધ્યાન કરે' ઇત્યાદિ અનેક વાતો છે. બ્રાહ્મણોએ સમય મેળવીને જે એકહથ્થુ સત્તા પ્રાપ્ત કરી હતી, તે હવે જવા લાગી છે. લોકો તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા લાગ્યા છે. કેટલાએક જિજ્ઞાસુ બન્યા છે અને પક્ષપાતને તિરસ્કારે છે. વાસ્તવિક રીતે પક્ષપાત અધોગતિ કરનાર છે. જુઓ પક્ષિકુલમાં પક્ષ (પાંખ)નો પાત કહેતાં પડવું, તે નીચે પડવાનું સૂચવે છે, અને તેજ પ્રમાણે ભારતભૂમિમાં આપણે પ્રત્યક્ષ મામલો અનુભવીએ છીએ. કહ્યું પણ છે કેઃ—

पक्षपातो भवेद्यस्य तस्य पातो भवेद् ध्रुवम् ।

दृष्टं खगकुलेष्वेवं तथा भारतभूमिषु ॥ १ ॥

આનો અર્થ ઉપર લખેલ હકીકતમાં આવી ગયેલ છે. માટે વિશેષ ન લંબાવતાં ભવ્ય પુરૂષોને ધર્મ કૃત્યમાં લજ્જા અને મદ ન રાખવા ભલામણ

ફરી સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરે લજ્જા અને મદનો ત્યાગ કરવા કેવો ઉપદેશ કરે છે, તે બતાવવામાં આવે છેઃ—

दूरं अणुपस्सिया मुणी तीतं धम्ममणागयं तहा ।
पुट्ठे परुसेहिं माहणे अविहण्णु समयम्मि रीयइ ॥ ५ ॥
पण्ण समत्ते सया जए समताधम्ममुदाहरे मुणी ।
सुहमे उ सया अलूसए णो कुज्झे णो माणि माहणे ॥ ६ ॥

અર્થાત્–સમ્યક્ ધર્મ વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેનો, અને ગયા કાળમાં અને ભવિષ્ય કાળમાં જીવોની શુભાશુભ ગતિનો વિચાર કરી બ્રહ્મચારી મુનિઓએ કઠોર વચન અગર મ્લેચ્છોના પ્રહાર વડે જરા પણ કષાય ન કરતાં ખંધક શિષ્યોની માફક શાંતિમય જૈન શાસનનાનુસાર વિચરવું જોઇએ. (૫) સુંદર બુદ્ધિવાળા સાધુએ ભાવ શત્રુઓને સદા જીતવા જોઇએ. તેમ પ્રશ્ન કરનારથી હારવું જોઇએ નહિ. ઉત્તર દેવામાં કુશળ થઇ શાંતિ પૂર્વક અહિંસાદિ લક્ષણ ધર્મનો પ્રકાશ કરવો અને સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ પૂર્વક સંયમના આરાધક સાધુને કોઇ મારે, તો પણ ક્રોધ કરવો નહિં અને કોઇ પૂજે, તો અભિમાન પણ ન કરવું. (૬),

'દૂર' શબ્દથી સૂત્રકારે મોક્ષનો અર્થ કરેલ છે. તે બરાબર છે. મોક્ષ ખેરખર દૂરજ છે. અનેક પ્રકારનાં તપ, જપ, જ્ઞાન, ધ્યાન, પરોપકાર, દયા વિગેરે શ્રીવીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા પૂર્વક થાય, તોજ મુક્તિ નગરનો શુદ્ધ માર્ગ, કે જે, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ છે, તે મળે છે. જ્યાંસુધી જીવોની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિનું જ્ઞાન, ભૂતભવિષ્યકાળ સંબંધી થાય નહિ, ત્યાંસુધી સ્વકર્ત્તવ્યમાં દૃઢ થવાતું નથી. તેટલાજ માટે જીવોની કર્મકૃત શુભાશુભ ગતિ અને વિચિત્ર વર્ત્તનને તું જો. એ પ્રમાણે સૂત્રકારે કહ્યું છે. જગત્ ભગતને અનાદિ કાળનું વૈર હોવાથી સાધુને કોઈ દંડાદિનો માર મારે અથવા કઠોર વચન કહે; તોપણ સાધુ દ્વેષ ન કરતાં નીચે લખેલ ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણવાળો થાય.

જો કોઇ નિર્નિમિત્ત ઉપદ્રવ કરે, તો સાધુએ વિચારવું કે, "મારો ખરેખર ભાગ્યોદય છે, કે જેથી અનાયાસ મારા કર્મની નિર્જરા થશે. મારા તિરસ્કારથી લોકોને આનન્દ છે, તેનાથી અધિક આનંદ થવાનો મને સમય છે. કારણ કે જો તે થોડો સમય શાંતિપૂર્વક સહન થશે, તો અનાદિ

કાળનાં મારાં દુઃખદાયક ક્લિષ્ટ કર્મો નાશ પામશે. મને મારવાથી લોકોને સુખ ઉત્પન્ન થાય છે, તો ભલે લોકો સુખી થાય. એકને અલ્પ દુઃખ થતાં જો ઘણાઓને સુખ થતાં હોય, તો તેનો કોણ મૂર્ખ નિષેધ કરે? આ કઠોર વચન કહેનાર મારા પરમ બંધુ છે, કારણ કે કર્મરૂપ દૃઢ ગાંઠ મારા હૃદયકોશમાં બંધાએલ છે, તેને આ લોકો ખારા વચન રૂપ ઔષધથી ગાળે છે. મારૂં તાડન તર્જન ખૂબ કરો; સુવર્ણ ઉપર લાગેલ મેલ અગ્નિ વિના સાફ થતો નથી; તેમ આત્મા ઉપર અનાદિકાળથી લાગેલ કર્મમેલ ઉપસર્ગ પરિષહો રૂપ જળના પ્રવાહ વિના શાંત થનાર નથી. મને દ્રવ્યથી દુઃખ દેનાર અને ભાવરોગને હરણ કરનાર મારા મિત્રો પર હું કોપ કરૂં તો કૃતઘ્ન ગણાઉં. કારણ કે, તેઓ મને દુર્ગતિના ખાડામાંથી કાઢે છે અને સ્વયં તેઓ તેમાં પડે છે. પોતાના પુણ્યના વ્યય વડે મારા પર જે અનાદિકાળનું દેણું છે તેને જેઓ ચૂકાવે છે, તેવા પરોપકારી ઉપર હું કદાપિ કોપ કરી શકું ખરો કે? વધ બંધનાદિક મને હર્ષને માટે છે, કારણ કે તેઓ સંસાર રૂપ કારાગૃહથી મુક્તથવાનાં કારણો છે. કેવળ વધ બંધનાદિ કરનારને થતી સંસારવૃદ્ધિ મને અફસોસ કરાવે છે. આ દુનિયામાં કેટલાએક પુરૂષો પરને સંતોષવા ધન, શરીરાદિનો ત્યાગ કરે છે. તો કેવળ મને દુઃખ દેવાથી આ લોકો ખુશી થાય છે, તો થવા દો, મને આક્રોશ, તાડન અને તર્જનાદિ શા હિસાબમાં છે?" વળી મુમુક્ષુ પુરૂષોએ એ ભાવના કરવી કે, 'મારો ફલાણાએ તિરસ્કાર કર્યો, પણ મને માર્યો તો નથી?' અને માર્યો હોય તો એવો વિચાર કરવો કે 'મને દંડાદિ વડે હણ્યો પણ જીવથી તો મારી નાંખ્યો નથી? કદાચ ધારો કે પ્રાણ લેશે પણ મારો ધર્મ તો લઇ શકવાનો નથી.' કહેવાની મતલબ કે, કલ્યાણના અર્થી પુરૂષોએ સમભાવથી વધ, બંધન, તાડન, તર્જન અને આક્ષેપાદિ સહન કરવા. આ પ્રમાણે સહન કરવાથી સાધુને કષાયનો ઉદય થાય નહિ. ખંધક મુનિના ૪૯૯ શિષ્યોને એક અભવ્યે જીવતા ને જીવતા ઘાણીમાં પીલ્યા, છતાં જરા પણ ક્રોધવશ ન થયા. આવી રીતે જે સાધુ સંયમની સંપૂર્ણ આરાધના કરે છે, તેજ વાસ્તવિક અહિંસા ધર્મને પાલનાર, અને અહિંસાનો ઉપદેશક છે. કેમકે સાધુ, ધર્મના ઉપદેશક પણ હોવા જોઇએ. કહ્યું છે કેઃ—

बहुजणणमणम्मि संवुडो सव्वट्ठेहिं णरे अणिस्सिए ।
हरए व सया अणाविले धम्मं पादुरकासि कासवम् ॥ ७ ॥

वइवे पाणा पुढो सिया पत्तेयं समयउवेहिया ।
जं मोणपदं उवट्ठिते विरतिं तत्थ अकासि पंडिए ॥ ८ ॥

બાહ્ય અને અભ્યન્તર પરિગ્રહથી મુક્ત, મહાહ્રદની માફક સદા સ્વચ્છ હૃદયવાળો, ઘણા પ્રકારના ધર્મોની વચ્ચે સમાધિ પૂર્વક આર્હતધર્મનો પ્રકાશ કરનાર (૭) 'પ્રત્યેક પ્રાણીઓ સ્વકર્માનુસાર પૃથક્ પૃથક્ રહેલા છે, તે તમામ પ્રાણિઓ સુખના અભિલાષી અને દુઃખના દ્વેષી છે.' એ પ્રમાણે જોઇ જિનેન્દ્ર ધર્મ સ્વીકારી તેમાં નિયમ કરે કે, 'કોઇ જીવને હું મારૂં નહિ, મરાવું નહિ, અને મારે તેને ઠીક જાણું નહિં, તેજ પંડિત ગણાય. (૮)

સાચા ધર્મી કોણ ?

સૂત્રકારે સાધુને મહાહ્રદ તુલ્ય બતાવ્યા છે, તે બરાબર છે. મહાહ્રદમાં મત્સ્ય, કચ્છપાદિ જંતુઓ રહે છે, તથાપિ મહાહ્રદ જરા પણ મલિન જળવાળો થતો નથી, તેમજ ક્ષોભ પણ પામતો નથી. તેવીજ રીતે ઉપસર્ગ અને પરિષહાદિના સંસર્ગથી મહામુનિઓ જરા પણ ક્ષોભ પામતા નથી. ઘણા પ્રકારના ધર્મો દુનિયામાં વિદ્યમાન છતાં, ક્ષાન્ત્યાદિ દશવિધ ધર્મોનો તેઓ પ્રકાશ કરે છે, જેથી કરીને લોકો વાસ્તવિક ધર્મી થઇ સ્વર્ગાપવર્ગના સુખો અનુભવે છે. જ્યારે અવાસ્તવિક ધર્મવાળા તો ઘણા જીવો છે, તેના ઉપર એક દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છેઃ—

" મગધ દેશમાં આવેલી **રાજગૃહી** નગરીમાં શ્રેણિક રાજા એક દિવસ **અભયકુમાર** સહિત સભામાં બેઠો હતો, તે સમયમાં અન્યાન્ય વાર્તાલાપ થતાં ધર્મ સંબંધી પણ ચર્ચા નિકળી. સભામાં બેઠેલા મનુષ્યો બોલ્યા, કે ' દુનીયામાં ધર્મી પુરૂષો ઓછા છે અને અધર્મી ઘણા છે. સર્વ કોઇએ આ વાત કબૂલ કરી, પરંતુ તેવામાં ચાર બુદ્ધિના ભંડાર **શ્રીઅભયકુમારે** સભા સમક્ષ કહ્યું કે, ' હે સભાજનો ! તમે ભૂલો છો, દુનીયામાં ધર્મી ઘણા છે અને અધર્મી થોડા છે. આ વાતની પ્રતીતિ તમને એકદમ થશે નહિ; માટે એક વખત તેની પરીક્ષા કરો. ' સભાએ પરીક્ષા કરવાની ખુશીથી હા પાડી. આ પ્રમાણે નિશ્ચય થવાથી અભયકુમારે એક કાળો અને એક ધોળો એવા બે પ્રાસાદો તૈયાર કરાવ્યા, અને શહેરમાં ઉદ્દઘોષણા કરાવી કે ' જેઓ ધાર્મિક હોય, તેઓ ધોળા પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરે, અને તે સિવાયના બીજા લોકોએ કાળા પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરવો. ' આ પ્રમાણે જાહેર કરવાથી તમામ લોકો ધોળા પ્રાસાદમાં પેઠા, માત્ર

બેજ શ્રાવકોએ કાળા પ્રાસાદની અંદર પ્રવેશ કર્યો. હવે અભયકુમારાદિસમસ્ત રાજવર્ગ અને અન્ય, કે જેઓ પરીક્ષક નીમાએલા હતા, તેઓ પ્રાસાદના દ્વાર આગળ આવી ઉભા રહ્યા, અને માણુસો જેમ જેમ પ્રાસાદમાંથી બહાર નિકળતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ પ્રશ્ન પૂછતા ગયા કે 'બોલો તમોએ શું સુકૃત કરેલ છે?' ઉત્તરમાં ખેડુત બોલ્યોઃ-'હું ખેડ કરૂં છું. ઘણાં જાનવરો મારૂં ધાન્ય ખાઇને જીવે છે, તેમ કેટલાએક ભિક્ષુઓને હું દાન આપું છું.' બીજો બોલ્યો કે, 'હું બ્રાહ્મણ છું, પટ્કર્મ વડે ખ્યાતિ પામેલ છું, વેદ વિહિત કર્મ કરૂં છું. અને કરાવું છું; તેમાં કોઇવાર પશુઓને અને પશુ મારનાર બન્નેને સ્વર્ગના ભાગી બનાવું છું.' ત્રીજો બોલ્યો કે 'હું વણિક્પુત્ર છું, વેપાર કરી કુટુંબનું પોષણ કરૂં છું.' ચોથો બોલ્યો કે, 'હું ભંગી છું, સ્વકુલાચારને પાળું છું, જેથી અનેક માંસાહારી પશુ પક્ષીઓ માંસ ખાઇ મારાથી જીવે છે, માટે હું ધર્મી છું' ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે તમામ લોકો પોતપોતાની મનઃકલ્પિત વાતોને ધર્મ માની ધર્મી બન્યા. હવે તે પરીક્ષકો કાળા પ્રાસાદના મુખ આગળ ગયા, ત્યારે માત્ર બે શ્રાવકો તેમાંથી બહાર નિકળ્યા. અન્ય કોઇ પણ તે પ્રાસાદમાં હતું નહિ. રાજા અને અમાત્ય વિગેરે ત્યાં આવેલ વર્ગ તેઓને જોઇ ચકિત થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, આ બન્ને જણાઓ ખરા ધર્મશીલ હોવા છતાં શા માટે અધર્મનાં પ્રાસાદમાં પેઠા હશે? આ પ્રમાણે આશ્ચર્યમાં મગ્ન થયેલો પરીક્ષક વર્ગ, તેઓ બન્ને જણને પૂછે છે કે, 'તમે શું અધર્મ કરેલ છે?' ત્યારે તે બન્ને ભાઇઓ સાશ્રુલોચન બોલવા લાગ્યાઃ—

अवाप्य मानुषं जन्म लब्ध्वा जैनं च शासनम् ।
कृत्वा निवृत्तिं मद्यस्य सम्यक् सापि न पालिता ॥ १ ॥

અતિ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મને અને જિનેન્દ્ર શાસનને પ્રાપ્ત કરીને મદ્યપાનનો અમે જે ત્યાગ કર્યો હતો, તેને અમે પણ રૂડી રીતે પાળ્યો નહિ.

अनेन व्रतभङ्गेन मन्यमाना अधार्मिकम् ।
अधमाधममात्मानं कृष्णप्रासादमाश्रिताः ॥ १ ॥

આ વ્રતનો ભંગ થવાથી આત્માને અધમાધમ માનતા અમે કાળા પ્રાસાદનો આશ્રય લીધેલ છે. કારણ કે શાસ્ત્રકારાએ ભગ્નવ્રત પુરૂષોનું જીવન વ્યર્થ પ્રાયઃ માનેલ છે. જેમકેઃ—

वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं
न चापि भग्नं चिरसञ्चितव्रतम् ।
वरं हि मृत्युः सुविशुद्धचेतसो
न चापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥ १ ॥

બળતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે; પરન્તુ ચિરકાળથી પાળેલ વ્રતનો ભંગ કરવો શ્રેષ્ઠ નથી. વિશુદ્ધાંતઃકરણ પૂર્વક મરણ સ્વીકાર કરવું સુન્દર છે, પણ શીલથી પરિભ્રષ્ટ થએલ પુરૂષનું જીવન ઠીક નથી. ઇત્યાદિ પ્રકારે શાસ્ત્રોના કથન મૂજબ અમે ધાર્મિકજન ન હોવાથી કાળા પ્રાસાદના અધિકારી બન્યા છીએ."

જગત્‌માં વાસ્તવિક રીતે ધાર્મિક મુનિવર્ગ છે, બાકીના જે ધાર્મિક બને છે, તે આડંબર માત્ર છે. આજકાલનો જમાનો મહાત્માને અમહાત્માની પંક્તિમાં મૂકે છે, અને ગૃહસ્થોને મહાત્માના ઇલકાબો સમર્પણ કરે છે, અર્થાત્ તેવા શબ્દોથી પોકારે છે. અને તેઓ ધર્મનું સર્વસ્વ થઇ બેઠેલ છે, આ પણ કલિકાળનોજ મહિમા છે.

આ ગાથામાં દીપિકાકારે સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે, ગાથામાં ગણાવેલ ગુણોને ધારણ કરનારા સાધુઓજ ધર્મોપદેશ દેવાને અધિકારી છે. ગૃહસ્થો નથી. આ વાત યુક્તિયુક્ત ઠરે છે, કારણ કે ત્યાગી વર્ગ સિવાય અન્ય કોઇ, લોકોને વાસ્તવિક ત્યાગધર્મ બતાવી શકે નહિ. અને ત્યાગધર્મ સિવાય બીજો કોઇ મોક્ષમાં જવાનો રસ્તો નથી. જ્યારે આજકાલ તો તેથી વિપરીત રીતભાત માલૂમ પડે છે. આ સાથે સાધુઓને પણ ભલામણ કરવી ભૂલવી જોઇતી નથી કે, ગુરૂકુલવાસમાં રહી આત્મશ્રેય કેમ થાય, તેને માટે પ્રયત્ન કરો; હે મુનિવરો ! આત્મશ્રેય કરવા સાથે શ્રીવીરપ્રભુના શાસનની ઉન્નતિમાં આત્માનો ભોગ આપો. હવે આગળ પ્રભુ સાધુઓને શો ઉપદેશ આપે છે, તે જોઇએ.

આસ સાધુઓને ઉપદેશ.

મૂર્છાનો ત્યાગ.

धम्मस्स य पारए मुणी आरंभस्स य अंतए ठिए ।
सोयंति य णं ममाइणो णो लब्भंति णियं परिग्गहं ॥ ९ ॥

इह लोग दुहावहं विऊ परलोगे य दुहं दुहावहं ।
विद्धंसणधम्ममेव तं इति विज्जं को गारमावसे ॥ १० ॥

અર્થાત—શ્રુતધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મનો પારગામી તેમજ આરંભ, સમારંભ અને સંરંભથી જે દૂર રહેલ હોય, તેજ મુનિ કહેવાય. પરંતુ જે લોકો એવા નથી હોતા અર્થાત્ પૂર્વ કહેલા ધર્મને જેઓ નથી કરતા, તેઓ મારૂં મારૂં કરી શોક કરતાં વિનશ્વર વસ્તુમાં મોહ પામતા મરણ પામી દુર્ગતિમાં જાય છે. (૯) ધન, ધાન્યાદિ પરિગ્રહ આ લોકની અન્દર દુઃખ દેનાર છે, એટલુંજ નહિ પરન્તુ પરલોકમાં પણ અત્યન્ત દુઃખ આપનાર છે. વળી ધર્મનો નાશ કરનાર પણ પરિગ્રહ ગ્રહ છે, આ પ્રમાણે જાણીને કયો બુદ્ધિમાન ગૃહસ્થાવાસને સેવે ? (૧૦)

પ્રથમ બે પદોની અંદર સત્ય સાધુ કોણ કહેવાય, તેનું સ્વરૂપ બતાવવા પૂર્વક ઇહલોક અને પરલોકમાં પણ સાધુ સુખી છે, અને તેનાંથી વિપરીત પ્રવૃત્તિવાળા જીવો દુઃખી છે, તેમ બતાવેલ છે. હવે પરિગ્રહ દુઃખનું કારણ છે, એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવી પિષ્ટપેષણ તુલ્ય છે, કારણકે તમામ લોકોને અર્થના ઉપાર્જનમાં, રક્ષણમાં તેમજ ખર્ચમાં જે દુઃખનો અનુભવ થાય છે, તે કાંઇ પરોક્ષ નથી. તેજ કારણથી નીતિના જાણકાર પુરૂષોએ અર્થ નામના પુરૂષાર્થને ધિક્કારેલ છે. જેમ કહ્યું છે કેઃ—

अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थान् दुःखभाजनान् ॥ १ ॥

વળી પરિગ્રહગ્રહ ધર્મનો પણ નાશક છે. દાખલા તરીકે, વક્રગ્રહ જેના શિર ઉપર આવે, તેને અનેક વિપદાઓ ભોગવવી પડે છે. તેજ પ્રમાણે મમત્વ રૂપ ગ્રહ સર્વથા દુઃખ આપનાર છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ વ્હાલાંમાં વ્હાલા મનુષ્યોની સાથે વૈરભાવ કરાવનાર પણ તેજ છે. વળી લોભાવિષ્ટ પુરૂષ, માતા, પિતા, ભાઇ, બેન, વિગેરેના પ્રાણ પલકમાં લઈ લે છે. તેના પ્રત્યક્ષ અનેક દાખલાઓ લોકોમાં વિદ્યમાન છે. પરલોકમાં પણ પરિગ્રહ ગ્રહ જીવને શાંતિ પામવા દેતો નથી. વધારે શું કહીએ ? આશાને તત્વવેત્તાઓ વિષની વેલડી બતાવે છે. પરંતુ ખરૂં કહીએ તો વિષ વેલડીનું પાન તો આ ભવમાંજ દુઃખી કરનાર છે, જ્યારે આશાલતાનું પાન કરનાર ઉભય લોકની અંદર દુઃખી થાય છે. લોભિયા લોકો દુનિયાના દાસ છે. લોભ વશવર્તી માણસોને કોઇ પણ અકૃત્ય નથી, આમ જાણતાં છતાં કોણ વિદ્વાન્

માણસ ગૃહસ્થાવાસમાં વાસ કરે ? કારણ કે કોઈ માણસ જાણી જોઇને કેદી બને નહિ, અને આ સંસાર તો સંપૂર્ણ રીતે કેદખાના જેવો છે. જૂઓ:—

प्रियास्नेहो यस्मिन्निगडसदृशो यामिकभटो-
यमः स्वीयो वर्गो धनमभिनवबन्धनमिव।
महामेध्यापूर्णं व्यसनबिलसंसर्गविषमं
भयं कारागेहं तदिह न रतिः क्वापि विदुषाम् ॥ १ ॥

અર્થાત્—જેની અંદર સ્ત્રીઓનો સ્નેહ બેડી સરખો છે, કુટુંબ વર્ગ ચોકીદાર છે. ધનધાન્યાદિ પરિગ્રહ મજબૂત બંધન છે, તેમજ વિષ્ટા, મૂત્રાદિથી પૂર્ણ મહા દુર્ગન્ધિ વ્યસનરૂપ મોટો ખાડો જેમાં છે; આવા સંસારરૂપ કારાગ્રહમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષોને કોઇ ઠેકાણે પણ સુખ થાય ખરૂં કે ? લગાર પણ નહિં. આવીજ રીતે સંસારને જ્ઞાની પુરૂષોએ શ્મશાન રૂપ પણ બતાવેલ છેઃ—

महाक्रोधो गृध्रोऽनुपरतिशृगाली च चपला
स्मरोलूको यत्र प्रकटकटुशब्दः प्रचरति ।
प्रदीप्तः शोकाग्निस्तत अपयशो भस्म परितः
श्मशानं संसारस्तदतिरमणीयत्वमिह किम् ॥ १ ॥

અર્થાત્—જેની અન્દર મહા ક્રોધ રૂપ ગૃધ્ર પક્ષીઓ રહેલા છે, અશાંતિ રૂપ ચંચળ શૃગાલીઓ જેમાં વસે છે, કામદેવ રૂપ ઘુવડો જેની અન્દર દુસ્સહ કટુ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરે છે, શોક રૂપ મહા અગ્નિ જેની અન્દર સળગી રહી છે, અને વિસ્તારવાળા મહા અપયશ રૂપી ભસ્મનાં ઢગલાઓ જેમાં પડેલા છે, એવો સંસાર સાક્ષાત્ શ્મશાન તુલ્ય છે. આ સંસારમાં સુંદરતા શી છે, તેની તો કાંઇ ખબરજ પડતી નથી. છતાં આશ્ચર્ય જેવું છે કે—આ સંસારની અન્દર બુદ્ધિમાન અને નિર્બુદ્ધિ બન્ને પ્રકારના મનુષ્યો સપડાય છે. આનું બીજું કાંઇજ કારણ નથી. માત્ર મોહરાજ ઉલટું જ્ઞાન કરાવે છે તેનુંજ આ પરિણામ છે. જેમકે કહ્યું છે કે:—

दाराः परिभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विषं विषयाः ।
कोऽयं जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुहृदाशा ॥ १ ॥

પરાભવ કરવામાં સ્ત્રીઓ કારાગૃહ તુલ્ય છે. બન્ધુજનો બન્ધન રૂપ છે, તેમજ વિષયો વિષ સદૃશ છે, છતાં મનુષ્યોને આ શો મોહ છે કે જે શત્રુઓમાં મિત્રની ભ્રાંતિ કરાવે છે! ખરૂં છે કે, મિથ્યાજ્ઞાન છીપની અંદર પણ રૂપાનો ભ્રમ પેદા કરાવે છે. માટે આવા ગૃહસ્થધર્મમાં કોઈપણ જાતનો પ્રેમ ઉત્પન્ન ન કરતાં સાધુએ પોતાના ધર્મમાં સાવધાન રહી કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા કરવી નહિ.

એકાકીપણું.

હવે વિશેષ ઉપદેશ કરતાં સૂત્રકાર કહે છેઃ—

महयं पलिगोव जाणिया जा विय वंदणपूयणा इहं ।
सुहुमे सल्ले दुरुद्धरे विउमंता पयहिज्ज संथवं ॥ ११ ॥
एगे चरे ठाणमासणे सयणे एगे समाहिए सिया ।
भिक्खू उवट्ठाणवीरए वइगुत्ते अज्झत्तसंवुडो ॥ १२ ॥

અર્થાત્—લોકપૂજા અને વંદણાદિક મુક્તિમાર્ગમાં કિચ્ચડ રૂપ છે, માટે સાધુ પુરૂષે તેને સૂક્ષ્મ શલ્ય જાણીને દૂરથી ગૃહસ્થોનો પરિચય તજવો જોઇએ અને એકાકી—રાગદ્વેષરહિતપણે ભૂપીઠ પર વિહરવું જોઇએ. વળી કાઉસગ્ગનું સ્થાન, આસન, શયન વિગેરે દરેક જગ્યાપર સમાહિત રહી તપોવિધાનમાં આત્મવીર્યને નહિ ગોપવતાં વાગ્ગુપ્તિ અને અધ્યાત્મમાં ચિત્ત લગાવી વિચરવું જોઇએ.

સત્કાર પરિસહ સહન કરવો ઘણો દુષ્કર છે. જોકે લોકનિંદા સહન થાય, પરંતુ પૂજા અને સ્તુતિ સહન થવી ઘણી મુશ્કેલ છે, તેટલાજ માટે સૂત્રકારે અભિમાનને મુક્તિનગરના માર્ગમાં કિચ્ચડ સમાન બતાવેલો છે. વળી સ્વાધ્યાય, તપ, જપાદિ ઉત્તમ કાર્યોને કલંકિત કરનાર પણ અભિમાનજ છે, માટે સાધુઓએ વંદના અને પુજાદિ સત્કાર પરિષહથી દૂર રહેવું, આસન, શયન વિગેરેમાં એકલો રહે. 'એકલા' શબ્દથી સમુદાયને છોડીને રહેવાનું પ્રભુ નથી સૂચવતા, પરન્તુ રાગ દ્વેષરહિત રહેવાનું સૂચવે છે. કારણ કે સાધુને એકલા રહેવામાં અનેક વિપત્તિઓનો સંભવ છે. શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રમાં અપવાદ પદે એકલાને વિહાર કરવાની આજ્ઞા આપેલ છે, પરંતુ તેની સાથે નીચે લખેલ શબ્દો કહેલા છે. 'સમાન ગુણવાન્ અથવા ગુણાધિક શુભ સહાયક ન મળે તો, કામદેવની તમામ ક્રિયાથી દૂરતર રહી

આરંભ સંરંભાદિ પાપનાં કારણોનો ત્યાગ કરી વિહાર કરે.' આ અર્થને કહેનારી ગાથા આ છે:—

णया लभेज्जा निउणं सहायं गुणाहियं वा गुणओ समं वा ।
इक्को वि पावाइं विवज्जयंतो विहरिज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥१॥

(श्रीदशवैकालिकसूत्र, द्वितीयचूलिका)

ઉપર પ્રમાણે હોય, તોજ યોગ્ય સાધુ, મેળવેલ ગુરુની આજ્ઞાથી એકલ વિહારીપણે વિચરે, પરન્તુ અન્યને માટે પ્રભુની આજ્ઞા નથી. તેમ છતાં ચતુરાઇ કરી તે પ્રમાણે વિચરે, તો તેને પ્રભુની આજ્ઞાની બહારજ જાણવો જોઇએ. આજકાલ કેટલાએક બહુલ સંસારી જીવો સમુદાયમાં ન રહેતાં જુદા વિચરી બાહ્ય ત્યાગ વૃત્તિ દેખાડી ભદ્રિક જીવોને પોતાના રાગી બનાવે છે અને પૂજાય છે, એટલુંજ નહિ પરન્તુ સમુદાયમાં રહેલ સાધુના અછતા દોષો બતાવે છે, તેઓ સ્વયં સ્વચ્છન્દી હોવાથી અવન્દનીય છે; જેમકે શ્રીઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજ પ્રરૂપે છે:—

समुदाये मनागूदोषभीतैः स्वेच्छाविहारिभिः ।
संविग्नैरप्यगीतार्थैः परेभ्यो नातिरिच्यते ॥ १ ॥
वदन्ति गृहिणां मध्ये पार्श्वस्थानामवन्द्यताम् ।
यथाच्छंदतयात्मानमवन्द्यं जानते न ते ॥ २ ॥

કેટલાક વૈરાગ્યવાન્ પુરુષો સમુદાયની અન્દર અશુદ્ધ આહારાદિક અને ન્યૂનાધિક ક્રિયા રૂપ અલ્પ દોષોથી ડરી જઈ સ્વેચ્છાવિહારી બને છે; તે અગીતાર્થે પ્રથમ વર્ણન કરેલા શિથિલાચારીથી ઉત્તમ નથી, બલકે શિથિલ વિહારી છે. ગૃહસ્થોની આગળ, સમુદાયમાં રહેલ નરમ ગરમ સાધુને અવંદનીય ઠરાવતો, એવં સ્વયં સ્વચ્છંદપણે વિચરતો તે પોતાના આત્માને અવંદનીય જાણતો નથી. વિહાર ગીતાર્થ અને ગીતાર્થની નિશ્રાતળે કરવાનું ફરમાવેલ છે. બીજા વિહાર માટે પ્રભુની આજ્ઞા નથી. જો જૈનસાધુઓ ગમે તેમ વિચરવા માંડે, તો વર્તમાનકાળે ૫૬ લાખ બાવાઓની જે દુર્દશા આપણે નજરે અનુભવિએ છીએ, તે દશા વીરના સાધુઓની પણ થાય; તેમાં શંકા કરવા જેવું નથી. વર્તમાનકાળમાં કેટલેક અંશે સાધુવર્ગની અન્દર ક્રિયા, યતના, ભાષા, શ્રાદ્ધજન સાથે વ્યવહાર વિગેરે કંઇક વિપરીત માલૂમ પડે છે, તેથી ગૃહસ્થોએ સાધુઓની સાથે જે વિનયભાવ કરવો જોઇએ, તે: તેઓ કરતા નથી, ઉલટું પ્રસંગોપાત્ત મન, વચન અને કાયાથી સાધુની આશાતના કરે

છે. એટલુંજ નહિ, પરંતુ જરા અપમાન થતાં સાધુને દુઃખ દેવા તેમજ ફજેત કરવા પણ તૈયાર થાય છે. તેજ કારણથી ગૃહસ્થોનો પરિચય ત્યાગવાનું સૂત્રકારે કહેલ છે. સાધુએ રાગ, દ્વેષ રહિત યથાશક્તિ તપ પણ કરવા જોઇએ. તપ વિના કર્મનો નાશ થતો નથી. તપની સાથે વચનગુપ્તિની પણ રક્ષા કરવી જોઇએ. કારણકે, પ્રાયઃ જીવોનાં પુણ્ય કમ હોવાથી તપસ્યા કરનારને ક્રોધોદય જલદી થાય છે, તેટલા માટે વચન ઉપર કાબુ રાખવો.

જિનકલ્પી સાધુનો આચાર.

જૈન શાસ્ત્રોમાં સાધુ બે પ્રકારના કહેલા છેઃ-૧ જિનકલ્પી અને ૨ સ્થવિરકલ્પી. આ પ્રસંગે જિનકલ્પી સાધુઓનો થોડો આચાર બતાવતાં પ્રભુ કહે છેઃ—

णो पिहे ण या वपंगुणो दारं सुन्नघरस्स संजए ।
पुट्ठेण उदाहरे वायं ण समुच्छे णो संथरे तणं ॥ १३ ॥
जत्थत्थमए अणाउले समविसमाइं मुणी हियासए ।
चरगा य दुवावि भेरवा अदुवा तत्थ सरीसवा सिया ॥ १४ ॥

અર્થાત્—જે શૂન્ય ઘરની અન્દર સાધુ શયન નિમિત્તે રહે, તે ઘરનું બારણું ઉઘાડે નહિ, તેમજ બન્ધ પણ કરે નહિ. કારણ, ઉઘાડવાથી અને બંધ કરવાથી અકસ્માત્ જીવહત્યા થઇ જાય. રસ્તામાં ચાલતાં કોઇ પ્રશ્ન કરે તો તેને ઉત્તર પણ ન આપે અને ઉત્તર આપવા જેવું હોય, તો અસત્ય વચન ન બોલે, પરન્તુ સત્ય ઉત્તર આપે. પડેલ રજાદિકને સાફ ન કરે તેમ ઘાસ વિગેરેને પાથરે પણ નહિ. જે જગ્યાએ સૂર્ય અસ્ત પામે, ત્યાંજ ધ્યાનસ્થ રહે, ઉપસર્ગ પરિષહ વડે જરા પણ ડરે નહિ. સાગરની માફક ગંભીર રહે. જગ્યામાં ખાડાખડીઆ હોય, તો સમભાવ પૂર્વક સહન કરે; તેમ દંશમશકાદિ, ભયંકર ભૂત પિશાચાદિ અને સર્પ વિગેરેના ઉપદ્રવો સહે, લગાર પણ રાગદ્વેષ કરે નહિ. વળી આગળ ચાલતાં કહે છેઃ—

तिरिया मणुया य दिव्वगा उवसग्गा तिविहा हियासिया ।
लोमादियं पि ण हरिसे सुन्नागारगओ महामुणी ॥ १५ ॥
णो अभिकंखेज्ज जीवियं नो विय पूयणपत्थए सिया ।
अब्भत्थमुविंति भेरवा सुन्नागारगयस्स भिक्खुणो ॥ १६ ॥

અર્થાત્—સિંહ વ્યાઘ્રાદિએ કરેલ ઉપસર્ગો, મનુષ્યોએ કરેલ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો, તેમ વ્યન્તરાદિક દેવોએ કરેલ ઉપસર્ગોને શૂન્ય ઘર વિગેરેમાં રહેલ મુનિ સમભાવ પૂર્વક સહન કરે. એક રોમ માત્ર પણ ફરકાવે નહિં. વળી ઉપસર્ગ સમયે જીવિતની ઈચ્છા રાખે નહિ, અથવા 'આ ઉપસર્ગથી હું મરી જઇશ ' એવી ભાવના પણ ન કરે, તેમજ ઉપસર્ગ દ્વારા પૂજા પ્રભાવના પણ ચાહે નહિ. યાવત્ શૂન્યાગાર કે શ્મશાનાદિમાં રહેલ મુનિ વારંવાર થતા ઉપસર્ગોને સહન કરે.

પૂર્વોક્ત ચાર ગાથાઓ **જિનકલ્પી** મુનિવરોને આશ્રયીને છે. જિનકલ્પ વ્યવહાર સાંપ્રત કાળમાં વ્યુચ્છિન્ન થએલ છે. કિલષ્ટ કર્મ ખપાવવા માટે પ્રથમ સંઘયણ આદિક સામગ્રીને યોગે મુનિમતંગજો જિનકલ્પનો આદર કરતા હતા. જ્યારે વર્તમાન કાળમાં તો કેવળ **સ્થવિરકલ્પ** છે. જિનકલ્પીનો વિશેષ વિસ્તાર **વ્યવહારસૂત્ર, બૃહત્કલ્પ, પ્રવચનસારોદ્ધાર.** અને **પંચવસ્તુ**. વિગેરે ગ્રન્થોમાં ઘણો કરવામાં આવેલો છે. હવે સાધુઓને સ્ત્રી, રાજા વિગેરેના સંસર્ગથી દૂર રહેવા ઉપદેશ કરે છે.

સ્ત્રી આદિના સંસર્ગનો ત્યાગ.

उवणीयतरस्स ताइणो भयमाणस्स विविक्कमासणं ।
सामाइयमाहु तस्स जं जो अप्पाण भएण दंसए ॥ १७ ॥
उसिणोदगतत्तभोइणो धम्मठियस्स मुणिस्स हीमतो ।
संसग्गिअसाहु राईहिं असमाही उ तहागयस्स वि ॥ १८ ॥

અર્થાત્—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની અંદર પોતાના આત્માને જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે, એવો, તેમજ સ્વપરનો રક્ષક, સ્ત્રી, પશુ ને નપુંસક રહિત સ્થાનની અંદર રહેનાર, અને ઉપસર્ગ–પરિષહોથી જે ડરે નહિ, તેને સામાયિક રૂપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ છે. ચારિત્રધર્મમાં સ્થિર, અસંયમથી લાજનાર, ત્રિદંડોત્કલિત ને અચિત્ત જળને ઉપયોગમાં લેનાર, અથવા તો ગૃહસ્થના ઘરથી જેવું આવેલું હોય, તેવુંજ જલ પીનાર માટીના ભાજનોમાં પાણીને ઠારે પણ નહિં, એવા સાધુઓ પણ રાજાદિનો સંસર્ગ કરવાથી અસમાધિનેજ પામે. તેમ સ્વાધ્યાય પણ કરી શકે નહિં. અર્થાત્ અસંગ સાધુઓ કોઇ ગૃહસ્થનો પરિચય ન કરે. તેમ રાજાનો તો વિશેષ કરીને પરિચય ન કરે, કારણ કે સાધુને રાજાની દાક્ષિણ્યતાથી ધર્મ ક્રિયાનો સમય વ્યતીત કરવો પડે.

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રયુક્ત પુરૂષોને પણ ઉત્તમ કારણો સેવવાની શ્રીવીતરાગદેવ ભલામણ કરે છે કે, 'સ્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત સ્થાનમાં રહો.' જ્યારે આજકાલના શુષ્કજ્ઞાનિયો સ્રી પાસે રહીને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો અભ્યાસ કરવા સૂચવે છે, તે કેવું મિથ્યાત્વ છે ? ભલા, સ્રી પાસે રહીને બ્રહ્મચર્ય પાળનાર શ્રીસ્થૂલિભદ્ર, સુદર્શન શેઠ અને વિજય શેઠ જેવા વર્તમાન કાળમાં કોઇ થાય તેમ છે. ? જૂઓ દશવૈકાલિકસૂત્ર, અધ્યયન આઠમું, પૃષ્ઠ ૫૨૬–૨૮ માં શું લખ્યું છે ?

जहा कुक्कुडपोअस्स निच्चं कुललओ भयं ।
एवं खु बंभयारिस्स इत्थीविग्गहओ भयं ॥ ५४ ॥
चित्तभित्तिं न निज्झाए नारिं वा सुअलंकियं ।
भक्खरं पिव दट्ठूणं दिट्ठिं पडिसमाहरे ॥ ५५ ॥
हत्थपायपलिच्छिन्नं कन्ननासविगप्पियं ।
अवि वाससयं नारिं बंभयारी विवज्जए ॥ ५६ ॥

અર્થાત્–જેમ કૂકડાના બચ્ચાને બિલાડીનો સર્વદા ભય રહે છે, તેમ બ્રહ્મચારી પુરૂષોને સ્રીના શરીરથી બ્રહ્મચર્યના નાશનો ભય છે. (૫૪) આ કારણથી શ્રીવીતરાગ દેવે ચિત્રામણની સ્રીને જોવાનો પણ નિષેધ કરેલો છે. અથવા તો સારી રીતે અલંકૃત સાક્ષાત સ્રીને પણ જોવી નહિં. કોઇ કારણસર સ્રી દૃષ્ટિગત થઇ હોય, તો સૂર્યપર પડેલી દૃષ્ટિ જેમ ખેંચી લઇએ છીએ, તેમ દૃષ્ટિ ખેંચી લેવી. (૫૫) હાથ, પગ, કર્ણ અને નાસિકા પણ જેના કપાયેલ હોય, તેમજ જેની સો વર્ષની અવસ્થા હોય, એવી સ્રીનો પરિચય પણ બ્રહ્મચારીએ છોડી દેવો વ્યાજબી છે, તો પછી તરૂણાવસ્થાવાળીની તો વાતજ શી કરવી ? આ વાતને ભાગવત અને મનુસ્મૃતિ પણ સ્વીકારે છે. ભાગવતના અગ્યારમા સ્કંધના ચૌદમા અધ્યાયમાં અને મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કેઃ—

स्त्रीणां स्त्रीसंगिनां संगं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ।
क्षेमे विविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रितः ॥ १ ॥
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ २ ॥

'સ્રીઓનો અને સ્રીઓનો સંગ કરનાર પુરૂષોનો સંગ દૂરથી છોડીને કલ્યાણમાં આત્મસત્તાવાળો થઈ એકાન્તમાં બેસી મારૂં ધ્યાન કર. માતા,

ભળવા લાયક કે ધ્યાન દેવા લાયક નથી; તથાપિ ' तुष्यतु दुर्जनः ' એ ન્યાય વડે ક્ષણ વાર માની પણ લઇએ, તો પણ તુરત એજ સવાલ ઉભો થાયછે કે, જો તેઓ શિથિલાચારી હોય તો તેઓ કદાપિ ત્રણ વાર ઉકાળેલ ચડેલ જળ પીવા સંબન્ધી કથન કરે ખરા કે? કેમકે પાણીને વધુ ગરમ કરવાથી તેનો મૂળ સ્વભાવ ચાલ્યો જાય છે; જ્યારે શિથિલાચારીઓ તો ભોગ સંયોગના અભિલાષી હોય છે. જુઓ, નજર કરો કે સાંપ્રતકાળમાં જેઓ શિથિલાચારી છે; તેઓ પ્રાયઃ ગરમ પાણી પીતા નથી. ઉલટા તેઓ તો સ્વચતુરાઈ કરી ગરમ પાણીને દુષિત કરવા તૈયાર થાય છે.-માટે એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, શીલાંગાચાર્ય જેવા ધુરન્ધર પુરૂષો ઉપર અસદ્ભૂત કલંકો ન આપતાં ભાઇઓ ! પોતાના કર્મનોજ દોષ સમજો, કે જેને લીધે પૂર્વ પાપોદયને પરિણામે તેવા સંયોગોમાં પડી અભક્ષ્યને ભક્ષ્ય અને અપેયને પેય માનો છો; પરન્તુ તેમ માનનાર ચારિત્રપાત્ર ગણાય ખરા કે ? આચાર્ય તીર્થંકર તુલ્ય ગણાય છે, જેઓ સમ્યક્પ્રકારે જિનમતના પ્રકાશક હોય છે, તેવા આચાર્યોના વચનો માન્યા સિવાય બીજી કોઇ ગતિ નથી. કારણ કે સૂત્રો અલ્પ છે, અને જ્ઞેય અનન્ત છે. કોઇ પણ તીર્થંકરના સમયમાં સમગ્ર વાત સિદ્ધાન્તોમાં ગુંથાએલ નથી. સંવિગ્ન અશઠ ગીતાર્થની પ્રવૃત્તિ અને આચરણ પણ માર્ગ પ્રકાશક છે. જે પ્રમાણે જિનવચન માર્ગ પ્રવર્ત્તક છે, તેમ ગીતાર્થની પ્રવૃત્તિ સર્વથા માન્ય છે. જેણે ગીતાર્થની પ્રવૃત્તિને માન આપેલ નથી, તેણે તીર્થંકરના વચનનો અનાદર કરેલ છે, એમ કહેવામાં કાંઈ પણ ખોટું નથી. શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે કેઃ—

द्वितीयानादरे हन्त ! प्रथमस्याप्यनादरः ।
जीतस्यापि प्रधानत्वं सांप्रतं श्रूयते यतः ॥ १ ॥

બીજા પ્રમાણેનો અનાદર થતાં પ્રથમ જે જિનવચન, તેનો પણ અનાદર થાય છે, કારણ કે વર્તમાનકાળમાં જીતકલ્પનું પ્રધાનપણું છે.

આજ પ્રકારનું વચન ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં પણ છેઃ—**मग्गो आगमणीई अहवा संविग्ग बहुजणाइण्णत्ति**—માર્ગ આગમ પ્રમાણે જાણવો, અથવા તો સંવિગ્ન બહુ જનોથી આચીર્ણ જાણવો. મૂલસૂત્ર માત્રને પ્રમાણ ગણનાર કેટલાક બાળબુદ્ધિ જીવો ઉપરની હકીકતથી મૂળ સૂત્રનો અનાદર કરનાર છે. વીતરાગના શાસનમાં સુવિહિતાચાર્યોનો એ મત છે કે, જે સૂત્રોમાં કહેલ નથી, તેમ નિષેધેલ પણ નથી, અને ઘણા કાળથી જનસમૂહમાં પ્રવૃત્તિ ચાલી

આવે છે, તેને સ્વમતિ વડે દૂર કર્યા છે દોષો જેણે, એવા ગીતાર્થ પુરૂષો પોતાની મતિ વડે દૂષિત કરતા નથી. દૂષિત કરવાથી પૂર્વોકત મહાન્ દોષનો ડર રહે છે. માટે સ્વમતિની કલ્પના છોડી વીતરાગની આજ્ઞાનુસાર ધર્મ-સ્થિત અસંયમ પ્રતિ લજ્જા ધારણ કરનાર મુનિપ્રવરોએ રાજાદિના સંસર્ગમાં નહિ પડતાં સ્વાત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ. આ વચન પણ એકાન્ત નથી. ગચ્છનાયક, કવિત્વશક્તિમાન્ અને વાદલબ્ધિસંપન્ન પુરૂષો ખુશીની સાથે રાજાદિનો સંસર્ગ કરે, એમ પણ આજ્ઞા આપેલી છે. જેવી રીતે કે, સિદ્ધસેન દિવાકર, મલ્લવાદી પ્રભૃતિ થઇ ગયા કે, જેઓએ વીરશાસનની પ્રભાવના પૂર્વક રાજાઓને સત્યમાર્ગના અનુગામી કર્યા હતા. આ પ્રસંગે શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકર સંબન્ધી થોડી હકીકત અહીંઆ વાચકવર્ગ સન્મુખ રજુ કરવી સમુચિત સમજાય છે.

સિદ્ધસેન દિવાકરનું દૃષ્ટાન્ત.

"ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરજી એકવખત ઉજ્જેણી નગરીમાં પધાર્યા. તે વખતે રાગદ્વેષથી પરવશ થયેલ કેટલાક બ્રાહ્મણ જાતિવાળા જૈન મંદિરની પ્રતિષ્ઠા થવા દેવામાં લગાર વાંધો નાખતા હતા. શ્રાવકોએ આચાર્ય મહારાજ સન્મુખ પ્રાર્થના કરી કે, 'આપ સ્વપર સમયના સંપૂર્ણ જાણ અને કવિત્વ શક્તિ તેમજ તત્ત્વ વિદ્યામાં સમુદ્ર રૂપ હોવાથી, દ્વેષીવર્ગના કથન પરથી રાજાના મનમાં જે વિપ્રતિપત્તિ થવા પામેલ છે, તેને શાંત કરો, તો અમારો ઘણા દિવસનો કલેશ શાંત થાય. રાજા પણ કેવલ ઇતર જનોના વિશ્વાસથી સત્યધર્મ પર ઉદાસીન રહે છે, તેને પણ લાભ થાય.' ઇત્યાદિ શ્રાવકોનાં યુક્તિયુકત વચનો સાંભળી આચાર્યપુંગવ ચાર શ્લોક હસ્તકમળમાં લઈ રાજદ્વાર આગળ આવી ઉભા રહ્યા. નિયમાનુસાર દ્વારપાળે રોકયા, તેથી આચાર્યે મહારાજે જલદી એક શ્લોક બનાવી દ્વારપાળના હાથમાં આપ્યો, અને કહ્યું કે 'આ શ્લોક રાજા વિક્રમાદિત્યના કરકમળમાં આપો.' તે શ્લોક આ પ્રમાણે હતોઃ—

दिदृक्षुर्भिक्षुरेकोऽस्ति वारितो द्वारि तिष्ठति ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोकः किंवाऽऽगच्छतु गच्छतु ? ॥ १ ॥

અર્થાત્—'ચાર શ્લોકોને હાથમાં લઈ, દ્વારપાળે રોકી રાખેલ (ઉભા રાખેલો) એક સાધુ આપની મુલાકાત કરવાની ઇચ્છાથી દ્વારમાં ઉભેલ છે, તે આવે કે જાય ?' પૂર્વોકત શ્લોક જોઇ ગુણજ્ઞ રાજાએ ચમત્કાર પામી એક નવીન આ પ્રમાણેનો શ્લોક દ્વારપાળના હાથમાં આપ્યોઃ—

दीयन्तां दश लक्षाणि शासनानि चतुर्दश ।
हस्तन्यस्तचतुःश्लोको यद्वाऽऽगच्छतु गच्छतु ॥ १ ॥

'દશ લાખ સોના મહોર અને ચૌદ શાસન આપો. (પછી) જેમના હાથમાં ચાર શ્લોકો છે, એવા સાધુજી, મરજી હોય તો આવે અને મરજી હોય તો જાય.' આ પ્રમાણે રાજા વિક્રમાદિત્યની ઉદારતા અને વચન ગૌરવ જોઇ આચાર્યપુંગવ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે 'મ્હારે ગ્રામ કે ટકાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી,' એમ કહી રાજસભાપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. રાજસભામાં જઇને જૂએ છે, તો ત્યાં ચાર દ્વારવાળા સિંહાસન ઉપર રાજાને પૂર્વ દિશા સંમુખ મુખ કરીને બેઠેલ જોયા. રાજાને જોઇને સિદ્ધસેન દિવાકરજીએ કહ્યું—

अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः ? ।
मार्गणौघः समभ्येति गुणो याति दिगन्तरम् ॥ १ ॥

'હે રાજન્ ! આપ આવી અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યા ક્યાંથી શીખ્યા ? કારણ કે ખરી રીતે તેની અંદર બાણો (માર્ગણ સમૂહ) દૂર જવાં જોઇએ, અને ધનુષ્યની દોરી (ગુણ) પાસે રહેવી જોઇએ. પરંતુ અહીંઆ તો તેનાથી તદન ઉલટું અનુભવાય છે, અર્થાત્ માર્ગણ સમૂહ (યાચકો) આપની સમીપ આવે છે, અને ગુણ દિગંતરમાં જાય છે.' આવો શ્લેષાર્થ જાણી ઘણી પ્રસન્નતા પૂર્વક રાજા વિક્રમાદિત્ય, પૂર્વ દિશાનું આસન છોડી દક્ષિણ દિશા તરફ બેઠો. એટલે કે પૂર્વ દિશાનું રાજ્ય તેણે સૂરિવરને અર્પણ કર્યું. હવે આચાર્ય મહારાજ દક્ષિણ દિશા તરફ જઈ આ પ્રમાણે બીજો શ્લોક બોલ્યા:—

सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या संस्तूयसे बुधैः ।
नारयो लेभिरे पृष्ठं न वक्षः परयोषितः ॥ २ ॥

'હે રાજન્ ! હમેશાં તું બધું આપનાર છે. એ પ્રમાણે પંડિતો તારી મિથ્યા સ્તુતિ કરે છે, કારણ કે રણમાં દુશ્મનો તારી પીઠને ચાહે છે. અને પરસ્ત્રીઓ તારી દૃષ્ટિની ચાહના કરે છે; પરંતુ તેઓ તેને મેળવી નહિ શકવાથી તેઓના મનોરથો પૂર્ણ થતા નથી.' આ શ્લોક સાંભળી રાજા દક્ષિણ દિશાને છોડી પશ્ચિમ તરફ સિંહાસનને શોભાવવા લાગ્યો. સૂરીશ્વર તે દિશા તરફ જઈ ત્રીજો શ્લોક આ પ્રમાણે બોલ્યા:—

आहते तव निःस्वाने स्फुटितं रिपुहृद्घटैः ।
गलिते तत्प्रियानेत्रे राजंश्चित्रमिदं महत् ॥ ३ ॥

'હે રાજન્! આ તો મોટું આશ્ચર્ય છે કે તારી યાત્રાભંભાના તાડન માત્રથી તારા શત્રુના હૃદય રૂપ ઘડાઓ ફૂટી ગયા, અને તેથી તારા શત્રુઓની સ્રીઓનાં નેત્રો જળવાળાં થયાં.'

આમ સાંભળી રાજા પશ્ચિમ સિંહાસનને છોડી ઉત્તરદિશા તરફના સિંહાસન પર આરૂઢ થયો કે, તત્કાળ સૂરિશ્વર તે તરફ જઇ ચોથો શ્લોક આ પ્રમાણે બોલ્યાઃ—

सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीः करसरोरुहे ।
कीर्तिः किं कुपिता राजन्! येन देशान्तरं गता ? ॥४॥

'આપના મુખકમળમાં સરસ્વતી રહેલી છે અને કરપંકજમાં લક્ષ્મી વાસ કરે છે, તે જોઇને હે રાજન્! શું તારી કીર્તિ કુપિત થઇને દેશાંતરમાં ચાલી ગઇ છે?'

આ પ્રમાણે ચાર શ્લોકો સાંભળી રાજા અત્યન્ત સંતુષ્ટ થયો અને સિંહાસન ઉપરથી ઊતરી આચાર્ય મહોદયનાં ચરણકમળમાં વિનયપૂર્વક મસ્તક નમાવી ચારે સિંહાસનો અર્પણ કર્યા અને પછી કહેવા લાગ્યો કે 'આપ આપના આ સેવકને જે આજ્ઞા કરવી હોય તે કરો.' આચાર્ય મહારાજ બોલ્યા કે 'હે વિક્રમાર્ક! મણી અને તૃણ, પત્થર અને કાંચન એ બધાને તુલ્ય માનનાર અમને રાજ્યનું કંઇજ પ્રયોજન નથી. હું તો—

पद्भ्यामध्वनि संचरेय विरसं भुञ्जीय भैक्षं सकृ-
ज्जीर्णं सिग् निवसीय भूमिवलये रात्रौ शयीय क्षणम् ।
निस्संगत्वमधिश्रयेय समतामुल्लासयेयाऽनिशं
ज्योतिस्तत्परमं दधीय हृदये कुर्वीय किं भूभुजा? ॥ १ ॥

પાદચારી છું, એક વાર ભિક્ષાનું વિરસ ભોજન કરું છું, જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરૂં છું, ભૂપીઠ ઉપર રાત્રી સમયે ક્ષણવાર સુઉં છું, અસંગ ભાવનાનો આશ્રય કરું છું, રાતદિવસ સમતા દેવીને ઉલ્લસિત કરૂં છું, અને પરમ જ્યોતિને હૃદયાદર્શમાં ધારણ કરું છું, તો હવે હું રાજા થઇને શું કરું?' આગળ ચાલતાં સૂરિજીએ એ પણ કહ્યુંઃ—

'જોકે શાસ્ત્રોમાં તો મુનિવરોનો આચાર ઘણાજ વિસ્તારથી પ્રકટ કરેલ છે, પરંતુ હું તેમાંથી સંક્ષેપ માત્ર આપને બતાવું છું:—

पद्भ्यां गलदुपानद्भ्यां संचरन्तेऽत्र ये दिवा ।
चारित्रिणस्त एव स्युर्न परे यानयायिनः ॥ १ ॥

तथा च–

केशोत्तारणमल्पमल्पमशनं निर्व्यञ्जनं भोजनं
निद्रावर्जनमह्नि मज्जनविधित्यागश्च भोगश्च न ।
पानं संस्कृतपाथसामविरतं येषां क्रिलेत्थं क्रिया
तेषां कर्ममयामयः स्फुटमयं स्पष्टोऽपि संक्षीयते ॥ १ ॥

દિવસે ઉઘાડે પગે જે મહાપુરૂષો ઉપયોગ પૂર્વક સપ્રયોજન ગમનાગમન કરે છે, તેઓને ચારિત્રપાત્ર જાણવા. વાહન પર ચઢી ગમનાગમન કરનાર ચારિત્રપાત્ર નથી. વળી જેઓ શાસ્ત્રવિધિ પૂર્વક કેશલુંચન કરે છે, શાક રહિત અલ્પ અલ્પ ભોજન કરે છે, દિવસે સૂતા નથી, સ્નાન વિધિના ત્યાગી, ભોગના પણ ત્યાગી, અને ત્રિદંડોત્કલિત અચિત્ત જલના સેવનાર, એ પ્રમાણે નિશ્ચે જેઓ પૂર્વોક્ત ક્રિયા કરે છે, તેવા પુરૂષોને અષ્ટવિધ કર્મ રૂપ રોગ વિદ્યમાન હોય, તો પણ જરૂર ક્ષય થાય છે.'

આ પ્રમાણે સ્વાચાર કહી સંભળાવવા છતાં રાજા રાજ્યપ્રદાનનો આગ્રહ છોડતો નથી; ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે, હે રાજન્! અમને ઉત્તમ ભોજન લેવાની પણ ઇચ્છા નથી, તો પછી રાજ્યની તો વાતજ શી? કેમકે કહેલું છે કેઃ—

शमसुखशीलितमनसामशनमपि द्वेषमेति किमु कामाः ? ।
स्थलमपि दहति झपानां किमङ्ग ! पुनरुज्ज्वलो वह्निः ॥ १ ॥

શમ–સુખ વડે યુક્ત જેનું મન છે, તેવા પુરૂષોને ભોજન પર પણ દ્વેષ છે, તો કામાભિલાષની તો વાતજ શી? જેમ મત્સ્યોને સ્થળ (જમીન) દુઃખ દેનાર છે, તો પછી અગ્નિની વેદનાને માટે તો કહેવું એ શું?

મહારાજ! આપના રાજ્ય કરતાં અમને અધિક સુખ છે, સ્વતંત્ર અને સ્વાભાવિક સુખને છોડી પરતંત્ર–વૈભાવિક સુખની ચાહના કોઇ પણ માણસ કરેજ નહિ. સાધુ અવસ્થામાં કેવાં સુખો રહેલાં છે; તેને માટે શ્રીભર્તૃહરિ પણ કહે છેઃ—

मही रम्या शय्या विपुलमुपधानं भुजलता
वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः ।
स्फुरद्दीपश्चन्द्रो विरतिवनिता सङ्गमुदितः
सुखं शान्तः शेते मुनिरतनुभूतिर्नृप इव ॥ १ ॥

રાજાની માફક જેને અતુલ ઋદ્ધિ છે, એવા શાંત મુનિ સુખ પૂર્વક શયન કરે છે. એટલે કે રાજા સચિન્ત સૂએ છે, જ્યારે મુનિ તો નિશ્ચિન્ત સૂએ છે. રાજાના સુખની સાથે મુનિના સુખની સરખામણી કરવાં જતાં કોઇ એમ શંકા કરે કે, રાજા તો શય્યામાં શયન કરે છે, તે સુખ મુનિને કયાંથી હોય? તેના ઉત્તરમાં કવિ કહે છે કે, રાજાની શય્યા તો નોકર તૈયાર કરે ત્યારે થાય, પરન્તુ મુનિઓને માટે પૃથ્વીરૂપ મનોહર શય્યા હમેશને માટે તૈયાર છે. વળી રાજાને ઓશિકાં હોય છે, તે મુનિઓને કયાં છે? એ પ્રમાણેની શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે, ભુજલતા એજ ઓશિકું છે કે જે સૂતી વખતે મસ્તક નીચે રહે છે. રાજાના ઓશિકાં તકિયા વિગેરેમાં તો માંકડ વિગેરેનો ઉપદ્રવ પણ થાય, પરન્તુ અહિંઆં તો તેની શંકામાત્રએ નથી. વળી રાજા જ્યાં સૂએ છે, ત્યાં રંગબેરંગી ચાંદણી (ચંદ્રવો) રહે છે, તે મુનિઓને કયાં છે ? તો તેના ઉત્તરમાં જાણવું જે, સ્વચ્છ નિર્મળ તેમજ ગ્રહ, નક્ષત્ર તારાદિ રત્નોજડિત રંગબેરંગી આકાશરૂપ ચંદ્રવો હમ્મેશને માટે તૈયાર છે. રાજાને ત્યાં પંખા ચાલેછે, તો મુનિઓને દશ દિશાઓનો અનુકૂલ પવન સદાને માટે ખુલ્લી રીતે પંખો છે. રાજાનો પંખો ચલાવનાર માણસ પ્રમાદાધીન થાય, તો તે પંખો ક્ષણવાર બંધ થાય, પરન્તુ તે ડર મુનિઓને બિલકુલ નથી. એ બધું તો ખરૂં, પણ દીવા વિના અંધારૂં, તે દીવો મુનિવરોને કયાં છે ? જાણવું જોઇએ કે દેદીપ્યમાન ચંદ્ર એજ મુનિવરોને માટે સ્વાભાવિક દીવો છે. ચંદ્રમાને કાયમનો દીવો માનવામાં કદાચ અસંતોષ હોય, તો તત્ત્વાર્થબોધ રૂપ દીપકલિકા મુનિવરોને હમેશને માટે પ્રકાશ આપે છે. રાજાનો દીવો જમીનને શ્યામ કરનાર અને પ્રયત્ન સાધ્ય છે, જ્યારે મુનિઓનો દીવો તેથી ઉલટા ગુણવાળો છે. રાજાની સેવામાં કામિની વર્ગ રહે છે, તે મુનિઓ પાસે તો હોયજ કયાંથી? તેના જવાબમાં પણ જણાવે છે કે વિરતિ, શાંતિ, સમવૃત્તિ, દયા, દાક્ષિણ્યતા આદિ સ્ત્રી પરિવારથી વીંટાએલા મુનિ સદાને માટે સુખીજ છે. રાજાને તો કોઇ વખત સ્ત્રી વર્ગથી આપત્તિનો પણ સંભવ છે, દાખલા તરીકે અમુક સ્ત્રી કોઇ કારણસર કુપિત થઇ હોય, તો તેને ચાટુ વચનોવડે પ્રસન્ન કરવી પડે છે, વળી આપસમાં ટંટો જાગે, તો રાજાના બુરા હાલ થાય છે. એક કવિએ ઠીકજ કહ્યું છે કેઃ—

बहुत वणिज बहु बेटियां दो नारी भरतार ।
उसको है क्या मारना, मार रहा किरतार ॥ १ ॥

કર્મ રાજાથી મરેલને શો મારવો? તેવું દુઃખ મુનિવરને નથી, રાજા કરતાં મુનિજન ઘણાજ દરજ્જે વધારે સુખી છે. માટે હે રાજન્! અમે રાજ્યને શું કરીએ?"

ઇત્યાદિ કથનથી આચાર્ય મહારાજે રાજાને પોતાનો ભક્ત કર્યો અને ઓંકારમાં જે મન્દિર, દ્વેષિવર્ગે થતાં અટકાવ્યું હતું, તે વિઘ્ન દૂર કરાવ્યું, અને વીરશાસનની વિજયપતાકા ભૂપીઠપર અખંડાનંદ ફરકાવી."

આવા પ્રભાવક પુરૂષોને રાજાનો સંગ ફલપ્રદ છે, પરન્તુ સામાન્ય પ્રકૃતિવાળાને રાજાદિનો સંગ ફલપ્રદ નથી. પૂર્વોક્ત મહાપુરૂષો કોઇવાર લોક દૃષ્ટિએ શિથિલ પણ દેખાઇ જાય, પરન્તુ તેઓ કારણ મળ્યે પાછા તેવાને તેવાજ શૂરવીર દેખાય છે. અને અશક્ત જનોને આવા સંસર્ગનો નિષેધ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે—તેઓનો જે જરા સત્કાર થયો, તો અંતમાં રાજાના કિંકર થાય, રાજાની આજ્ઞા ઉઠાવવા માંડે, અને સર્વ પ્રકારે પતિત થાય. કેટલાક પંડિતો રાજાની દાક્ષિણ્યતાથી ધર્મને છોડી હિંસા રૂપ અધર્મનો પણ સ્વીકાર કરે છે, પરન્તુ ખરા તત્ત્વવેત્તા પુરૂષો રાજાને હિતકર વાક્યો શાંતિપૂર્વક કહેજ છે, પછી ભલે તેને તે રૂચે યા ન રૂચે. કારણ કે हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । બસ આજ કારણથી આત્મતારક મુનિવરો રાજાદિનો સંસર્ગ કરે નહિ. એ પ્રમાણે સૂત્રકારે કહેલું છે.

વચન શુદ્ધિ.

अहिगरणकडस्स भिक्खुणो वयमाणस्स पसज्झ दारुणं ।
अट्ठे परिहायति बहु अहिगरणं न करेज्ज पण्डिए ॥ १९ ॥
सीओदग पडिदुगञ्छिणो अपडिणस्स लवावसप्पिणो ।
सामाइय साहु तस्स जं जो गिहिमत्तसणं न भुञ्जति ॥ २० ॥

ક્લેશ કરનાર અને ક્લેશના કારણ ભૂત કઠોર વચનને બોલનાર સાધુ ઘણા કાળથી ઉપાર્જન કરેલા મુક્તિના કારણને—ચારિત્રને નષ્ટ કરે છે. તેટલા માટે સદસદ્વિવેકી મુનિ કદાપિ ક્લેશ કરે નહિ (૧૯) વળી ચારિત્રવાન્ તેજ સાધુ છે, કે જે સચિત્ત જળને કોઇ પણ કામમાં લેતા નથી. નિયાણું કરતા નથી, કર્મબંધથી ડરે છે, અર્થાત્ જે કાર્ય કર્મબંધનું કારણ હોય, તેને કરતા નથી. તેમજ ગૃહસ્થના ભાજનમાં ભોજન પણ કરતા નથી. (૨૦)

જેણે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિને દૂર છોડેલ છે, અને કેવળ આત્મશ્રેય માટે જે વિરાગ પદવી પ્રત્યે પ્રવર્તેલ છે, તેવા પુરૂષને ક્લેશ થવાનું કાંઇ કારણ નથી; છતાં કલેશ કરે, કરાવે તો તેમાં મહામોહનો ઉદયજ સમજાય છે. તેજ કારણથી શાસ્ત્રકારોએ ક્રોધ કરનાર સાધુને પૂર્વકોટી વર્ષ સુધી પાળેલ સંયમનો નાશક બતાવેલ છે. સજ્જન પુરૂષો પોતાના મુખકમળથી કદાપિ કઠોર વચનો કાઢતા નથી. અને જ્યારે સજ્જનના મુખકમળમાંથી કઠોર વચન રૂપ અગ્નિ નિકળે, તો તેને મુખકમળ નહિ, પરંતુ મુખદાવાનળજ સમજવું જોઇએ. કઠોર વચન સામા માણસના હૃદયકમળને દગ્ધ કરી મરણ ઉત્પન્ન કરાવેછે. શસ્ત્રનો ઘા રૂઝાયછે, પરંતુ મામક વચનનો ઘા ઘણા કાળે પણ રૂઝાતો નથી. માટે સજ્જનોની પંક્તિમાં રહેલા ગૃહસ્થોએજ જ્યારે અસભ્ય વચનોનો પ્રયોગ કરવો ઉચિત નથી; તોપછી સાધુ મહાત્માઓએ તો ઘણીજ બારીક દૃષ્ટિથી વચનવર્ગણા કાઢવાની જરૂર છે; એમ કહેવાની આવશ્યકતાજ શી છે ? જે વચનો કષાયકલુષિત મનુષ્યોને શાંતિ આપવામાં ચંદન રૂપ થાય, જે વચનો ક્રોધ દાવાનળનો ઉપશમ કરવામાં જળરૂપ થાય, સમ્મોહ રૂપી ધૂલને દૂર કરવામાં વાયુ સમાન થાય, અને મોહ મહામલ્લનો છેદ કરવામાં શસ્ત્ર તુલ્ય થાય, તેવાંજ વચનો સાધુઓએ કાઢવાં જોઇએ. અલબત્ત સાધુ તરફથી ઉચ્ચારાતાં ' મહાનુભાવ ' 'દેવાનુપ્રિય,' ' હે ભદ્ર ' ' હે ધર્મશીલ, ' ઇત્યાદિ વચનો અસત્રૂપ નહિ હોવાની સાથે પરમાર્થભૂત અવશ્ય હોવાં જોઇએ.

લગાર બારીકાઇથી વિચારવામાં આવે તો, પહેલાં તો ' મુનિ ' શબ્દનો અર્થજ મૌનનું સૂચન કરે છે. અર્થાત્ વિના પ્રયોજન બોલે નહિ, અને જે કાંઇ બોલે તે, હિત, મિત અને પથ્ય એ વિશેષણવિશિષ્ટ બોલે. પન્નવણાસૂત્રમાં ભાષા પદની અંદર ભાષા બોલનાર માટે સૂક્ષ્મ વિચાર કરવામાં આવેલો છે. એક મણક મુનિને માટે શય્યંભવસૂરિવરે સિદ્ધાંતમાંથી સાર ખેંચીને દશવૈકાલિક સૂત્રની અંદર ભાષાના સંબંધમાં જે, સાતમું અધ્યયન આપેલ છે, તેની અંદર સાફ જણાવેલ છે કે, ' ચોરને ચોર તેમજ કાણાને કાણો, ઇત્યાદિ વચનો પણ બોલે નહિ. કારણ કે તે પરને પીડા કરનાર હોવાથી મૃષાવાદ રૂપ છે. વળી આજ સૂત્રના આચારપ્રણિધિ નામના આઠમા અધ્યયનમાં એવું લખેલું છે કે, ' જે વચનથી લોકને અપ્રીતિ થાય, અર્થાત્ સામો માણસ કોપ પામે, એવી અહિતકારિણી ભાષા સાધુએ કદાપિ બોલવી નહિ. જેમ કહ્યું છે કેઃ—

अपत्तिअं जेण सिआ आसु कुप्पिज्ज वा परो ।
सव्वसो तं न भासिज्ज भासं आहिअगामिणिं ॥ ४८ ॥
(दशवैकालिक, अध्ययन ८)

આજ ગાથાનો અર્થ ઉપર લખવામાં આવ્યો છે. નીતિમાં પણ 'वाग्भूषणं भूषणं' ઇત્યાદિક યુક્તિયુક્ત કથન છે. કલેશ કરનારે અને કલેશકર વચન બોલનાર મનુષ્ય અન્યને અહિતકર થાય છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ સ્વયં ચારિત્રરત્નને દૂષિત કરીને દુર્ગતિગામી બને છે. તેજ કારણથી સૂત્રકાર કહે છે કે, 'પંડિત તેજ છે કે જે કલહ કરે નહિ, કલહ કરાવે નહિ, કલહ કરનારને અનુમોદન આપે નહિ. અને કેવળ સાધુપણામાં રહીને કર્મની નિર્જરા કરે.

અજ્ઞાન જન્ય પ્રવૃત્તિ.

णय संखयमाहु जीवियं तह वि य बालजणो पगब्भइ ।
बाले पापेहिं मिज्जति इति संखाय मुणि ण मज्जति ॥ २१ ॥
छंदेण पले इमा पया बहुमाया मोहेण पाउडा ।
वियडेण पलिंति माहणे सीउण्हं वयसा हियासए ॥ २२ ॥

અર્થાત્—ત્રૂટી ગએલ જીવનને સાંધવાનો કોઇ ઉપાય નથી, તેમ જાણવા છતાં પણ બાળજન ધીઠાંઇ કરે છે, અને પાપકર્મ વડે તે બાળ ડૂબે છે; આમ જાણી મુનિ કદાપિ મદ કરે નહિ. લોક પોતાનાજ અભિપ્રાયપ્રમાણે શુભાશયવાળો થાય છે, એટલે કે કેટલાક જનો જીવહિંસાથી ધર્મ માને છે, કેટલાક વળી આરંભાદિથી દ્રવ્ય મેળવી કુટુંબનું પોષણ કરવું તેનેજ ધર્મ માને છે, તેમજ કેટલાક માયા પ્રપંચ વડે લોકોને ઠગે છે. પરન્તુ હે મુને ! તારે તો નિર્માયિપણે કાર્ય કરીને વર્તવું અને શીત-ઉષ્ણાદિ પરિષહોને મન, વચન અને કાયાએ કરીને સહન કરવા.

ચંચળ દ્રવ્ય માટે કેટલાક પુરૂષો વિકટ અટવીમાં જાય છે, કાળા પાણીને ઓળંગે છે. વચન કમને છોડેછે, અસેવ્યને સેવે છે અને અકૃત્યને કૃત્ય સમજે છે, એટલુંજ નહિ પરન્તુ, જ્યાં રહે છે, ત્યાં મોટી ચિન્તા સહિત રહે છે. દાખલા તરીકે કોઇ એક પુરૂષ રેલમાં અથવા સ્ટીમરમાં બેઠેલો છે, તેની કમરમાં અથવા ખીસામાં કદાચિત્ કોઇ જોખમવાળી ચીજ હોયછે, તો તે માણસ સુખેથી નિદ્રા પણ લઇ શકતો નથી, ધારો કે, કદાચ જરા નિદ્રા આવી જાય, તો પોતે વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્યોના સમૂહમાંજ બેઠેલો હોવા છતાં તરત કમર ઉપર અથવા ખીસા ઉપર હાથ નાખશે. એટલેથીજ સંતાપ મા-

નશે, એમ નહિ, પરંતુ બરાબર તપાસ કરશે. જૂઓ, વિચાર કરવાની વાત છે કે, ચંચળ દ્રવ્યને માટે આટલી બધી કાળજી રાખવી પડે છે; જ્યારે, જે જીવન કોટી રૂપીઆ ખર્ચવા છતાં એક ઘડીમાત્ર પણ મળી શકે તેમ નથી, તે જીવન પ્રમાદ વિકથા અને વિનોદાદિકમાં ચાલ્યું જાય છે, તેની બિલકુલ દરકાર નથી. જે મનુષ્યનું આયુષ્ય મુક્તિરૂપ નગરમાં પહોંચવાને માટે એક સાધન તુલ્ય છે, તેને માટે જરા વિચાર સરખો પણ ન રાખવામાં આવે, એ કેટલો બધો ખેદનો વિષય કહી શકાય? અને આજ કારણથી સૂત્રકારે 'બાળ' એવો શબ્દ આપેલો છે. બાલની અજ્ઞાનજન્ય ક્રિયાને જોઇ વિચારીને, મુનિઓએ બાળ થવું નહિ, તે પ્રમાણે ભલામણ કરેલ છે. લોકો અધર્મને ધર્મ માની હિંસા કરે છે, અને મોહને લીધે કુટુંબ પોષણને સુપાત્રદાન સમજે છે, તે પણ મિથ્યા છે. કેટલાક લોકો માયા વડે ભદ્રક પુરૂષોને ઠગે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તો તેઓ પોતે ઠગાય છે. માટે હે સાધો! તું જરાપણ માયા કરીશ નહિ. માયા કરનાર પુરૂષ હજારો કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે, પણ તે નકામાં છે. નિર્માયી થઇ સમભાવ પૂર્વક સુખ દુઃખને સહન કરવાં. સુખ આવ્યે જીવવાની આશા ન કરવી, દુઃખ આવ્યે મરણાકાંક્ષા ન કરવી, અને શીત ઉષ્ણાદિક પરિષહોને સહન કરવા. ઇત્યાદિક હિતશિક્ષા આપી, હવે દૃષ્ટાંત પૂર્વક સાધુઓને શ્રીવીતરાગના ધર્મ ઉપર દૃઢ રહેવા સૂત્રકાર ઉપદેશ કરે છે.

कुजए अपराजिए जहा अक्खेहिं कुसलेहिं दीव्वयं ।
कडमेव गहाय णो कलिं नो तियं नो चेव दावरं ॥ २३ ॥
एवं लोगंमि ताइणा बुइए जे धम्मे अणुत्तरे ।
तं गिण्ह हियं ति उत्तमं कडमिव सेसवहाय पंडिए ॥ २४ ॥

અર્થાત્—પાશા વડે અથવા કોડી વડે રમતો દ્યૂતકાર અન્ય દ્યૂતકાર વડે જીતાતો નથી, કારણ કે જે દાવથી તેને જય થયો હોય, તે દાવને તે અંગીકાર કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ચોકા વડે જીતેલ હોય તો એકા દુઇ ઇત્યાદિકને હાથ ધરતો નથી; એટલે જેમ જુગારી જીતેલ દા નેજ ગ્રહણ કરે છે, તેમ લોકની અંદર જેમાં અહિંસા પ્રધાન છે, એવા અને શ્રીવીતરાગે પ્રરૂપેલા સર્વોત્તમ ક્ષાન્ત્યાદિ દશ પ્રકારના ધર્મોને સાધુ સ્વીકારેછે કે, જેના વડે કરીને અનંત જીવો વિજયી થયા છે, થાય છે અને થશે. જેમ તે જુગારી ચોકા વિના બીજા દાને પરિહરે છે, તેમ સાધુ પણ, ગૃહસ્થ ધર્મ, પાસસ્થાદિનો ધર્મ અને મિથ્યામાર્ગાનુગામિના ધર્મને પરિહરે છે. કેવળ અહિંસાદિ ગુણગણ વિભૂષિત ધર્મનેજ સ્વીકાર કરે છે.

'ધર્મ' શબ્દનો વ્યવહાર ઉચ્ચ, નીચ તમામ જ્ઞાતિઓ કરે છે. આસ્તિક કે નાસ્તિક તમામ ધર્મ માટે લડે છે, જેના ખંડન મંડનના લાખો બલ્કે ક્રોડો ગ્રન્થોની રચના થઇછે, તથાપિ સત્ય ધર્મની પરીક્ષા જગજ્જન્તુ કરી શકયા નહિ; અને જેણે પરીક્ષા કરી; તેને રાગદ્વેષનો અભાવજ થયો સમજવો. અને જેને રાગ–દ્વેષનો અભાવ થાય છે, તેઓ તો, સર્વ જીવો સત્યધર્મગામી થાઓ યા નહિ, તેની દરકાર નહિ કરતાં કેવળ ભાવા પુદ્ગલોને ખપાવવા ઉપદેશ કરે છે, તે સમયે જેનો ભાગ્યોદય હોય છે, તેઓ તો મિથ્યાત્વ ભાવને છોડી સમ્યક્ત્વ દશામાં આવી જાય છે, જ્યારે કેટલાક દુર્ભવ્યો તો ઉલટા દ્વેષાનલમાં ઝંપાપાત કરી તેમજ સત્ય ધર્મની નિન્દા કરી ગાઢ મિથ્યાત્વી થાય છે. જગત્માં અનાદિ કાળનો રીવાજ પણ ચાલ્યો આવે છે કે સત્યાન્વેષી થોડા હોય છે; જ્યારે મિથ્યાડંબરી ઘણા દેખાય છે. તે સાથે પોતાનો કક્કો ખરો કરવા માટે મિથ્યાશાસ્ત્રોની રચના પણ કરવામાં આવે છે. વળી તે મિથ્યાશાસ્ત્રનો પ્રચાર કરવા માટે સત્ય વાતનો અપલાપ થાયછે. આપણે અહીંઆં માત્ર એકજ દૃષ્ટાન્ત લઇએ. 'મનુસ્મૃતિ' ના પાંચમા અધ્યાયમાં એક શ્લોક છેઃ—

न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥

આ શ્લોકનો પૂર્વાર્દ્ધ અને ઉત્તરાર્દ્ધ–બન્ને આપસમાં વિરોધ ભાવને વહન કરે છે. ઉત્તરાર્દ્ધમાં, નિવૃત્તિ કરવાની બાબતને મહા ફળવાળી બતાવી છે, પરંતુ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે ભલા, જો પ્રવૃત્તિમાં દોષ ન હોય, તો નિવૃત્તિમાં મહા ફળ કયાંથી? સંસાર દોષગ્રસ્ત છે, તેટલા જ માટે નિર્વાણ નિર્દોષ ઠરે છે. વિષય દુર્ગતિનું કારણ છે, માટેજ બ્રહ્મચર્ય સ્વર્ગનું કારણ છે. તેવીજ રીતે જો પ્રવૃત્તિ સદોષ ઠરે, તોજ નિવૃત્તિ મહા ફળવાળી ગણાય. આ વાત બંધબેસતી ત્યારેજ થઇ શકે કે, જ્યારે તે શ્લોકના પૂર્વાર્દ્ધનો અર્થ બાલબુદ્ધિ પૂર્વક ન જોતાં જરા તત્ત્વદૃષ્ટિ પૂર્વક જોવાય. એટલે કે *ન માંસભક્ષણે દોષો* એ પદની અન્દર *માંસભક્ષણે* અને *દોષો* એ બે શબ્દોની વચ્ચે લુપ્ત 'અકાર' કાઢીને એ પદનો અર્થ કરવો જોઇએ. એટલે કે એવો અર્થ કરવો જોઇએ કે, 'માંસભક્ષણમાં અદોષ નહિં, કિન્તુ દોષજ છે;' તેમજ મદ્યપાનમાં પણ 'અદોષ' નથી, પરંતુ દોષજ છે; વળી મૈથુનમાં પણ અદોષ નથી, પણ દોષજ છે. કારણ કે પ્રાણીઓની પ-

વૃત્તિ અનાદિકાળથી અજ્ઞાનજન્ય છે; તેથી જો નિવૃત્તિ કરે, તો મહાફળ છે. આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી ઠીક થાય છે. જો કદાચ કદાગ્રહ કરવામાં આવે અને એમ કહેવામાં આવે કે, મનુજીનું વાક્ય છે કે 'प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला' અને તે વાક્યનો અર્થ પણ એવોજ છે કે 'પ્રવૃત્તિમાં દોષ નથી, પણ નિવૃત્તિમાં ફળ છે' તો તે વાક્ય તટસ્થ માણસના મનોમંદિરમાં પ્રવેશ કરશે નહિ. આ અર્થની અન્દર જ્યારે મનુજીનો આ શ્લોક પ્રામાણિક ગણાય, તો કોઇ મધ્યસ્થ પુરૂષ નીચેના શ્લોકો કહે, તો તે પણ પ્રામાણિક કેમ ન ગણવા જોઇએ? જેમકઃ—

क्रोधे लोभे तथा दम्भे चौर्ये दोषो नहि नृणाम् ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥
पैशून्ये परनिन्दायां माने दोषभ्रमोऽपि न ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ २ ॥
असत्ये दोषसत्ता न देवाज्ञाखण्डने तथा ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ३ ॥
कृतघ्नत्वे न वै दोषो मिथ्याधर्मोपदेशके ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ४ ॥
शूद्रवृत्तौ न वै दोषो म्लेच्छवृत्तौ तथैव च ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ५ ॥
विप्रघाते च नो दोषो गोवधे नृवधे तथा ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ६ ॥
शंकरोत्थापने दोषो नहि पितृवधे तथा ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ७ ॥
आज्ञाऽकृतौ न स्याद् दोषो विस्मृते चात्मकर्मणि
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ८ ॥
कियद् वच्मि महाभाग ! पापे नैवास्ति दूषणम् ।
प्रवृत्तिरेपा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ९ ॥

ઇત્યાદિ શ્લોકો શું પ્રામાણિક ગણાય ખરા કે? જો તે પ્રામાણિક ગણાય, તો સંસારમાં પાપનો સર્વથા અભાવજ થાય. અને કેવળ પુણ્ય પ્રકર્ષજ અનુભવાય. પરન્તુ તેવું તો નજરે જોતા નથી, તેમજ અનુભવતા પણ નથી. જગતને વિચિત્ર ઢંગવાળુ જોઇએ છીએ. અને જેવું કૃત્ય કરીએ, તેવું ફળ અનુભવીએ છીએ. માટે જ જેની અન્દર હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને સસ્પૃહતા જોવામાં આવે, તે અધર્મ અને તેનાથી વિપરીતને ધર્મ સમજવો જોઇએ. પરન્તુ ખંડન મંડન અને બખેડાઓમાં ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કદાચ કોઇને શંકા ઉદ્ભવે કે 'તમે न मांसमक्षणे दोषो ઇત્યાદિ વાક્યોને લઇને અત્યાર સુધી બોલી ગયા, તે ખંડન નહિ તો બીજું શું છે?' તેના ઉત્તરમાં સમજવું જોઇએ કે તે ખંડન નથી, પરન્તુ તે તો માત્ર શ્લોકનો યથાર્થ મતલબ બતાવવાને માટે પ્રયત્ન કરેલો છે. ધર્મી વર્ગ હિંસા કરવા ખુશી નથી, છતાં કોઈ માણસ તેવાં વાક્યો ઉપર વિશ્વાસુ બની ફસાય નહિ, તેટલાજ માટે યથામતિ બતાવવા પરિશ્રમ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં અંધશ્રદ્ધાને આગળ કરી હિંસાદિક દુષ્કૃત્યો કોઇ કરે, તો તે સૌ સૌના ભાગ્યની વાત છે. અને એટલા માટે તો શ્રીવીતરાગ દેવોએ સાધુઓને દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક વિશુદ્ધમાર્ગને પકડવાનો ઉપદેશ કરેલો છે.

વિશુદ્ધમાર્ગ સેવન.

વિષય ત્યાગ.

उत्तरमणुयाण आहिया गामधम्मा इइ मे अणुस्सुयं ।
जंसि विरता समुट्ठिया कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥ २५ ॥
जे एयं चरंति आहियं नाएणं महया महेसिणा ।
ते उट्ठिय ते समुट्ठिया अन्नोन्नं सारंति धम्मओ ॥ २६ ॥

અર્થાત્—સુધર્મસ્વામી જંબુસ્વામી પ્રત્યે કહે છે, હે જંબુ! પ્રથમ ઋષભદેવે પોતાના પુત્રોને કહ્યું, ત્યારબાદ શ્રીમહાવીરદેવે મને કહ્યું, તે વાત હું તને કહું છું, તે એ છે કે—ઇન્દ્રિયના વિષયો મનુષ્યોને અતિ દુર્જય છે. શબ્દાદિકના ૨૩ વિભાગ પાડેલા છે. તે વિષયોથી જે વિરાગ પામેલ હોય, તેઓજ શ્રીજિનોક્ત ધર્મના કરનાર અથવા પાલનાર સમજવા. પૂર્વોક્ત ગ્રામ ધર્મોને જે જ્ઞાન પૂર્વક છોડે છે, તેઓજ કાશ્યપ ધર્મની સેવા કરે છે; એટલે તેઓને શ્રીઋષભદેવ અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના ધર્મના

અનુચારી જાણવા. તેઓનેજ સંસારથી ઉદ્વેગ પામેલ, અત્યન્ત વિરાગ પામેલ અથવા સારી રીતે ઉઠેલ પણ સમજવા. તેઓ અન્યોઅન્ય સારણા વારણા, ચોયણા, પડિચોયણા, ઇત્યાદિક કરે.

ઇન્દ્રિયો પાંચ છે, (૧) **સ્પર્શેન્દ્રિય** (૨) **રસેન્દ્રિય** (૩) **ઘ્રાણેન્દ્રિય** (૪) **ચક્ષુરિન્દ્રિય** (૫) **શ્રોત્રેન્દ્રિય.** આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના યોગે જીવ પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞાને પામે છે. ન્યૂન ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અનુક્રમે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયાદિ સંજ્ઞાને ધારણ કરે છે. આ ઇન્દ્રિયોનાં જે નામો પહેલાં આવ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે અનુક્રમથી એક એકથી વધારે ઇન્દ્રિયો જાણવી. જેમ એકેન્દ્રિયને કેવળ સ્પર્શેન્દ્રિય હોય છે, દ્વીન્દ્રિયને રસેન્દ્રિય વધે, તેમ અનુક્રમે એક એક ઇન્દ્રિયની વૃદ્ધિ કરવી. અંતમાં પંચેન્દ્રિયને શ્રોત્ર (કાન) હોય છે. કેટલાક જીવોને કાનના સ્થાને કેવળ મીંડા જેવું હોય છે. લોકોમાં કહેવત છે કે, ' મીંડા એને ઇંડાં ' ' કાન તેને થાન (સ્તન)' હોય છે. દુનિયામાં જીવો અનેક ભેદવાળા હોય છે, તે વાત તીર્થંકરનાં શાસ્ત્રો સિવાય અન્ય શાસ્ત્રોમાં નથી, એમ તો નહિં, પરન્તુ હાં, તેવો વિસ્તાર બીજે કયાંય નથી, એમ પક્ષપાત રહિત કહેવામાં લગારે વાંધો નથી. ખરૂં કહીએ તો જ્યાં સુધી જીવાજીવનું જ્ઞાન નથી, ત્યાં સુધી જીવદયાના હિમાયતી થઈ શકાતું નથી. કારણ કે, જ્યાંસુધી કારણશુદ્ધિનું જ્ઞાન નથી, ત્યાંસુધી કાર્યશુદ્ધિ થવી દુર્ઘટ છે. પ્રથમ તો જગત્‌માં જીવો કેટલા પ્રકારના છે ? તેનો વિચાર સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ પૂર્વક કરવો આવશ્યક છે. કેવળ સ્થૂલ બુદ્ધિ પૂર્વક ચોરાશી લાખ જીવયોનિ કહેવાથી જીવદયા પળાતી નથી. ચોરાશી લાખ કેવા પ્રકારે છે, તેનો વિસ્તાર વેદમાં જોવામાં આવતો નથી. અગર છે તો થોડો ઘણો પુરાણોમાં છે. હવે મારી માન્યતા પ્રમાણે કેટલાક ભાગો પુરાણોની અન્દર જે કહેવામાં આવ્યા છે, તે જૈનશાસ્ત્રાનુસાર કહેવાએલ છે, જ્યારે અસંભવ હકીકત તો મનઃકલ્પિત હોય તો ના નહિ. આજકાલ વેદાનુયાયિ જનોની શ્રદ્ધા પુરાણોથી હઠતી જાય છે, તેનું મૂળ કારણ પ્રણેતા પ્રામાણિક નહિ, એમ સમજાયછે. તીર્થંકર મહારાજનો તો નિર્વિકારી, પરસ્પર વિરૂદ્ધ વાકયો રહિત અને કેવળ આત્મશ્રેયને માટે ઉપદેશ થએલ છે. જેમાં કર્મ જીવો ઉપર કેમ લાગે છે ? કર્મ કેટલા પ્રકારના છે ? અને તે કર્મનો નાશ કેવી કરણી કરવાથી થાય છે ? ઇત્યાદિ વિવેચનથી ભરપૂર જૈનાગમ છે. પરંતુ ખેદ માત્ર એટલોજ કે વર્ત્તમાન કાળમાં જીવો ઇન્દ્રિય સુખમાં લંપટ થઈ લગાર કઠિન કરણી જોઇને તરત શંકિત થાયછે

અને વિચારે છે' કે, 'આવી કષ્ટક્રિયા કરવાથી શું?' 'પરિણામ સુન્દર રાખવો.' ભાઇઓ! વિષયોને છોડયા સિવાય કદાપિ પરિણામ સુન્દર થાય ખરો કે? તેજ કારણથી શ્રીવીતરાગ પ્રભુએ શબ્દાદિ વિષયોને જીતવા માટે સાધુને પ્રથમ ઉપદેશ કરેલો છે. એટલે કે જે શબ્દાદિ વિષયોને જીતે, તેજ સાધુ કહેવાય. આ સિવાય પરસ્પર ધર્મની ચર્ચા કરવાનું કહેલ છે, તે પણ ઘણીજ સુંદર વાત છે. કારણ કે જે સમુદાયમાં સારણા-વારણાદિક નથી, તે ગચ્છ સાધુએ છોડી દેવો. વળી જે ગચ્છની અંદર સારણાવારણાદિક હોય, ત્યાં ગુરૂઆદિક કદાચ દંડાદિથી તાડના કરે, તો પણ તે ગચ્છનો ત્યાગ કરવો નહિ. જો સારણાવારણા ન હોય, તો વર્ત્તમાન કાળમાં હિન્દુ બાવાઓની જે દશા છે, તેજ દશા વીતરાગના શાસનમાં વર્ત્તતા મુનિઓની પણ થાય. માટે જરૂર હિતશિક્ષાદિ પૂર્વક ધર્મચર્ચા હોવી જોઇએ. વળી વિષયના ત્યાગ માટે ઉપદેશ કરતાં વધુમાં કહે છેઃ—

मा पेह पुरा पणामए अभिकंखे उवहिं धुणित्तए ।
जे दूमण तेहिं णो णया ते जाणंति समाहिमाहियं ॥ २७ ॥
णो काहिए होज्ज संजए पासणिए ण य संपसारए ।
नच्चा धम्मं अणुत्तरं कयकिरिए ण यावि मामए ॥ २८ ॥

અર્થાત્:—પૂર્વે ભોગવેલ વિષયોને જો નહિ. ભવિષ્ય કાળમાં વિષયની પ્રાપ્તિનો અભિલાષ પણ કર નહિ. અને માયાને દૂર કર. જે પુરૂષો દુષ્ટ મનથી વિષયાધીન થતા નથી, તેઓ સર્વોત્તમ સમાધિ ધર્મને જાણે છે, એ પ્રમાણે તત્ત્વને જાણનારા કહે છે.

ગોચરી માટે ગયેલ સાધુ ગૃહસ્થોના ઘરમાં કથા કરે નહિ; પ્રાશ્નિક ન થાય, એટલે કે પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ ન આપે અને એમજ કહે કે, 'ગુરૂ આદિક સમ્યક્પ્રકારે ઉત્તર આપશે' તેમજ કોઇ વરસાદ વિષે અથવા વસ્તુના ભાવ વિષે પૂછે, તો તે પણ કહે નહિ. શ્રીવીતરાગનો ધર્મ સર્વોત્તમ છે, એમ જાણી સમ્યક્ અનુષ્ઠાનમાં તત્પર થાય; અને શરીરાદિમાં મમત્વભાવ ન કરે.

જે વસ્તુને યાદ કરવાથી અથવા જોવાથી મનોવૃત્તિ વિપરીત થાય, તે વસ્તુને યાદ ન કરવી; તેમ જોવી પણ નહી, એ સામાન્ય નિયમ પ્રાયઃ સર્વ મનુષ્યોના અનુભવમાં હશે, તેમાં વિશેષે કરીને આત્મશત્રુ શબ્દાદિ વિષયો તો આત્મા સંબંધી શાશ્વતી ઋદ્ધિના ચોર હોવાથી તેના પર

દૃષ્ટિ દેવી નહિ. તેમ તેને સ્મૃતિપથમાં પણ લાવવા નહિ. ભવિષ્યકાળમાં પણ તેનો સંબંધ ન થાય, તેને માટે સાવચેતી રાખવી. માયા અને અષ્ટ પ્રકારનાં જે કર્મો તેને દૂર કરવાં. તાત્પર્ય એ છે કે, માયા કર્મનું કારણુ છે, માટે માયાને દૂર કરવાથી કર્મ સ્વાભાવિક રીતેજ દૂર થશે. જે પુરૂષો ખરાબ વિચાર વડે વિષયવિવશ થયા નથી, તેઓનેજ જગતમાં શૂર, વીર, તત્ત્વજ્ઞ અને સમાધિધર્મના જાણકાર સમજવા જોઇએ.

સાધુ ગૃહસ્થના ઘરમાં જઇ કથા ન કરે, તેનો મૂળ ઉદ્દેશ એ છે કે, વિકથા ન કરે, અથવા ગપ્પ ન હાંકે. કદાચ એવો પ્રસંગ હોય અને ગૃહસ્થના ઘરમાં કથા કરે, તો બે ત્રણ સાધુ સાથે હોવા જોઇએ, સ્રીવર્ગ પણ બહોળો હોવો જોઇએ, અને સાથે પુરૂષો પણ હોય; અને તેમ ન હોય તો ધર્મકથા પણ ન કરે. પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની શક્તિ હોય, છતાં ગુરૂઆદિનું બહુમાન રાખવા માટે તેઓને ગુરૂ પાસે આવવાનું કહે. કદાચ કોઇ એવોજ સમય હોય, કે પ્રશ્નોત્તર નહિ આપવાથી શાસનની હેલના થાય તેવું હોય, અથવા લોકો અનેક કલ્પનાઓ કરે તેમ હોય, તો ઉત્તર શાંતચિત્તથી અને ગંભીર સ્વભાવ પૂર્વક આપે. પરંતુ વૃષ્ટિ વગેરે સાવદ્ય પ્રશ્નોનો તો ઉત્તર આપેજ નહિ. તેવા પ્રશ્નોમાં અનેક અનર્થો રહેલા છે. કારણુ કે શુભાશુભ કહેનાર પ્રત્યક્ષ રીતે આર્ત્તધ્યાનવાળો થાય છે. દાખલા તરીકે, એમ કહ્યું હોય કે અમુક દિવસની અંદર અથવા અમુક દિવસે વૃષ્ટિ થશે, અને કદાચ ધારો કે તેમ ન થાય, તો ભારે સંતાપ થાય. વળી કથન કરેલ દિવસોની અંદર હમેશાં આકાશની સામે જેવું પડે; તેમ બહાર જઇને પવનની પરીક્ષા પણ કરવી પડે. તેજ પ્રમાણે વસ્તુઓનો ભાવ કહેનાર પણ તેજ પ્રકારે દુર્ધ્યાની રહે છે, પોતાનું વચન સત્ય થવા ખાતર હજારો જીવોને નુકસાન થાય, તેનું ધ્યાન રહેતું નથી. લોકોમાં કેવળ વચનસિદ્ધિ બતાવવા ખાતર મંત્રાદિકનો જાપ એકાગ્રચિત્તે કરવો પડે; પરંતુ જો તેવુંજ ધ્યાન આત્માને અર્થે થાય, તો રાગદ્વેષ જે અનાદિકાળના શત્રુઓ છે, તેનો ક્ષય થતાં વાર લાગે નહિ, પરંતુ તેવાં ભાગ્ય હોય કયાંથી ? ઉલટું જે ધ્યાનથી રાગદ્વેષ વૃદ્ધિ પામનાર છે, તે ધ્યાન પર મન, વચન અને કાયા વડે લીન થવાય છે, તેટલાજ માટે જિનરાજ દેવે સાધુઓને ભવિષ્યકાળનાં શુભાશુભ ફળો કહેવાની મનાઇ કરેલી છે. યદ્યપિ સાધુઓ દરેક બાબત જાણે ખરા, પરંતુ કહે નહિ. જેઓ સ્વદેહમાં નિઃસ્પૃહ છે, તેઓ યશોવાદ, કીર્ત્તિવાદ, અથવા તો આ મારા

ભકતો છે, હું તેઓનો ગુરૂ યા સ્વામી છું, એવો આગ્રહ ખરા સાધુને હોય નહિ. હવે સાધુઓને કપટના ત્યાગપૂર્વક આત્મહિત કરવા ફરી કહે છેઃ—

નિષ્કપટ ભાવ.

छन्नं च पसंस णो करे न य उक्कोस पगास माहणे ।
तेसिं सुविवेगमाहिए पणया जेहिं सुजोसियं धुयं ॥ २९ ॥
अणिहे सहिए सुसंवुडे धम्मट्ठी उवहाण वीरिए ।
विहरेज्ज समाहि इंदिए आत्तहिअं खु दुहेण लब्भइ ॥ ३० ॥

અર્થાત્—લક્ષણથી લક્ષ્યાર્થનો બોધ કરાવવા પૂર્વક ઉપદેશ કરે છે. પ્રથમ છન્ન એટલે માયા, કારણ કે માયાવી માણસ સ્વાભિપ્રાયને છાનો રાખે છે, તેને હે મુને ! તું ન કર. વળી પ્રશસ્ય એટલે લોભ, જગતજંતુ લોભને માન આપે છે, માટે તેનું નામ પ્રશસ્ય છે, તેને પણ ન કર. તેમજ ઉત્કર્ષ માનનું નામ છે તેને ન કર. મુખ વિકારાદિ ચેષ્ટા જેના ઉદયને કરે છે, તે પ્રકાશ. અર્થાત ક્રોધ તેને પણ ન કર. પૂર્વોક્ત **માયા, લોભ, માન, અને ક્રોધ** જેઓ નથી કરતા, તેઓને સુવિવેકી જાણવા. તે મહા પુરૂષોએ સંયમની સેવા કરેલી છે.

અસ્નેહ એટલે કે મમત્વરહિત અથવા તો પરિષહો વડે પરાજિત નહિ થએલ; અથવા તો अणह અર્થાત અનઘ-નિષ્પાપ, જ્ઞાનાદિ ગુણ યુક્ત; તેમજ સ્વહિત એટલે આત્મહિતકારક; ભલે પ્રકારે સંવૃતેન્દ્રિય તેમજ મનોવિકારરહિત. ધર્માર્થી, ઉપધાન, સૂત્રવિધિ પ્રમાણે યોગવહનાદિ ક્રિયા કરનાર; તેમ વશીકૃતેન્દ્રિય એવો પૃથ્વીતલમાં વિચરે. કારણ કે, આત્મહિત થવું દુર્લભ છે.

માયા મહાદેવીએ જગતમાં અનન્ત જીવોનો ભોગ લીધો છે, તથાપિ તે તેવી ને તેવીજ તૃષ્ણાવાળી છે. શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ આઠમા પાપસ્થાનકના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં કહે છેઃ—

કેશ લોચ મલ ધારણા, સુણો સંતાજી,
ભૂમિશય્યા વ્રતયાગ, ગુણવંતાજી;
સુકર સકલ છે સાધુને, સુણો સંતાજી,
દુક્કર માયાત્યાગ, ગુણવંતાજી.
નયન વચન આકારનું, સુણો સંતાજી,
ગોપન માયાવંત, ગુણવંતાજી;

જેહ કરે અસતી પરે, સુણો સંતાજી,
તે નહિ હિતકર તંત, ગુણવંતાજી.

ઇત્યાદિ કથન વિવેકી પુરૂષોએ વિચાર કરવા જેવું છે. કેશલુંચન, કે જેને કેટલાક વૈરાગ્યરંગરંગિતાંતઃકરણ કરી શકતા નથી, અને મલધારણ અતિ દુઃસહ છે, વળી ભૂમિપર સૂવું, વ્રતનું પાળવું એ બધું દુષ્કર છે, તોપણ તેને સુકર બતાવેલ છે, પરંતુ માયાનો ત્યાગ અતિ દુષ્કર બતાવેલ છે. વાત પણ ખરી છે, કારણ કે અનાદિ કાળનો દુશ્મન મોહરાજા સ્વમંત્રી માનને મનુષ્ય રૂપ પોતાની પ્રજા પાસે મોકલે છે. આ માન મંત્રી પોતાની પુત્રી માયા સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ કરાવી પછી નિશ્ચિન્ત ભાવથી રહે છે. ગમે તેવો ત્યાગી હોય, પરંતુ એક વખત તો માયાદેવી જરૂર ચક્કર ખવરાવે. માટેજ શાસ્ત્રકારો નિર્માયી થવા વારંવાર ઉપદેશાંતર કરે છે. પરંતુ જ્યાંસુધી મનુષ્યો કીર્તિ, પૂજાદિકના અભિલાષી હોય છે, ત્યાં સુધી લોકરંજનને માટે ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે, તો પણ તે ક્રિયા સંસારની હાનિ કરવાને બદલે સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે. અસતીની ચતુરાઇ દુર્ગુણની વૃદ્ધિ કરનાર છે. સાધુએ પોતાનો વ્યવહાર શુદ્ધ રાખવો જોઇએ. લોક પૂજે અગર ન પૂજે, તેની દરકાર નહિ. કાંઇ લોકને માટે ક્રિયા કરવી નહિં. જે કાંઇ કરવું તે આત્મા માટે. તેટલાજ માટે સાધુઓ હમેશાં એક વૃત્તિવાળા કહ્યા છે. એકાન્તમાં હો યા જનસમુદાયમાં હો; રાત્રિ હો યા દિવસ હો; ગામ હો યા અરણ્ય હો, સર્વત્ર સમભાવ ભાવિતાત્મા રહેવું; અન્યથા ક્રિયા કષ્ટરૂપ છે. તેને માટે દૃષ્ટાન્ત જૂઓઃ—

"કુસુમપુરની અંદર એક શેઠને ઘેર બે સાધુઓ આવ્યા. એક ઉપરની ભૂમિકામાં રહ્યા, અને બીજા નીચે રહ્યા. ઉપર રહેલ સાધુ પંચ મહાવ્રતધારી, શુદ્ધાહારી, પાદચારી, સચિત્તપરિહારી, એકલ વિહારી વિગેરે ગુણગણ વિભૂષિત હતા; પરંતુ કેવળ લોકેષણામગ્ન હતા. જ્યારે બીજા શિથિલાચારી હોવા છતાં ગુણાનુરાગી અને નિર્માયી–નિષ્કપટી હતા.

હવે ભક્ત લોકો જ્યારે નીચેના સાધુને વંદણા કરી ઉપર ગયા, ત્યારે તે વાતની ઉપલા સાધુને ખબર પડતાંજ તરત તેણે નીચેના સાધુની નિન્દા શરૂ કરી; અને કહ્યું કે 'પાસત્થાને વંદણા કરવાથી પાપ લાગે છે, પ્રભુની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે,' ઇત્યાદિ જેમ મનમાં આવ્યું તેમ બોલી શ્રાવકો પાસે નિન્દા કરી, શ્રાવકોએ તો પાછા નીચે આવી, નીચે રહેલ સાધુને

તમામ વૃત્તાન્ત જણાવ્યું. ગૃહસ્થો પ્રાયઃ મીઠું મરચું ભભરાવીને એક બીજાની વાત કરવામાં બહુ કુશળ હોય છે.

તો પણ નીચે રહેલ સાધુ ગુણાનુરાગી હોવાથી શાન્તભાવથી બોલ્યા કે ' હે મહાનુભાવો ! ઉપર રહેલા પૂજ્યવર્ય ઠીક કહે છે. હું અવંદનીય છું. તેઓ ભાગ્યશાળી, સૂત્રસિદ્ધાંતના પારગામી, ચારિત્રપાત્ર તેમજ શુદ્ધાહાર લેનાર છે. હું તો મહાવીરના શાસનને લજવનાર કેવળ વેષધારી છું.' ઇત્યાદિ વચનો સાંભળી અહીંની વાત ત્યાં કરનારા શ્રાવકો ચકિત થયા. એવામાં કોઇ કેવળજ્ઞાનીનું ત્યાં આવવું થયું. પેલા બન્ને મુનિઓ સંબંધી વૃત્તાન્ત કહી પૂછ્યું કે, ' હે ભગવન્ ! તે બેમાંથી હલકા કર્મવાળો કોણ છે ?' જ્ઞાની પુરૂષે કહ્યું:–' નિંદાના કરનાર દંભીના ઘણા ભવ છે, જ્યારે બીજો પરિમિત ભવમાં કર્મમુક્ત થઇ મુક્તિમંદિરમાં જશે.''

વાંચકો ! માયા મહાદેવીના ચરિત્રને માટે હજારો પાનાં રોકવામાં આવે તોપણ પૂરૂં થાય નહિ, માત્ર તત્ત્વજ્ઞાનથી તે પૂરૂં થઇ શકે તેમ છે. માયાનો જનક અભિમાન મોહનો મંત્રી છે. મંત્રી વશ થાય, તો રાજા પણ અનુકુળ થાય છે. તેમજ લોભ અને ક્રોધ પણ આત્માના દુશ્મનો છે. અને મોહરાજાના સુભટો છે. વિવેકી પુરૂષોએ દુશ્મનોની સેવા ન કરવી. સૂત્રકારે આત્મહિત અતિ દુર્લભ બતાવેલ છે. ભવભ્રમણ કરતાં કરતાં આ જીવે અનન્ત જન્મ મરણાદિ અસહ્ય દુઃખો સહ્યાં છે. ઘણીવાર અપમાનને પામેલ છે. કોડિને અનંતમે ભાગે વેચાએલ છે, તેમજ ચારે ગતિમાં પુણ્યના અભાવે પરંપરા પામેલ છે. જેમકે કહ્યું છે કેઃ—

अस्मिन्नसारसंसारे निसर्गेणातिदारुणे ।
अवधिर्नैहि दुःखानां यादसामिव वारिधौ ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—જેમ સમુદ્રમાં જલજંતુની સંખ્યા નથી, તેમ સ્વભાવથીજ અતિ ભયંકર એવા આ અસાર સંસારમાં દુઃખોની સીમા નથી.

સંસારમાં અગર સુખી કોઇ છે, તો તે જિન અણગારજ છે, તે વિના બીજું કોઇ સુખી નથી. સુખી પુરૂષ પ્રાયઃ ધાર્મિક ક્રિયામાં ચિત્ત લગાવી શકે છે. અહીંઆં વર્તમાન કાળની સ્થિતિ જોઇને જરૂર મધ્યસ્થ પુરૂષને શંકા થશે કે, ' સુખી પુરૂષો ધર્મ કરતા નથી, જેટલાઓ ધર્મ કરે છે, તેઓ પ્રાયઃ દુઃખી પુરૂષો હોવાથી દુઃખને દૂર કરવા ધર્મ કરે છે.' પરંતુ તેના ઉત્તરમાં સમજવું જોઇએ કે, જેઓ જડ ચીજ પર પ્રેમ કરી જગતમાં સુખી દેખાય છે, તેઓ સુખી નથી. ખરી રીતે સંકલ્પ રહિત પુરૂષ સુખી

છે; તે સુખી પુરૂષ ધાર્મિક ક્રિયામાં વિજયી નિવડે છે. તેજ કારણથી આચાર્યોએ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને કથંચિત્ મુક્તિનું કારણ માનેલું છે. સાક્ષાત્ મુક્તિનું કારણ તો પુણ્ય પાપનો અભાવ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની આરાધના કરતાં કર્મની નિર્જરા થાય છે. તીર્થંકરોને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોવાથી સામાન્ય કેવળી, ભગવાનની દેશના સમયે સમવસરણમાં આવે છે. તેઓ કૃતકૃત્ય છે, તીર્થંકર તુલ્ય જ્ઞાનવાળા હોવા છતાં તેઓ વ્યવહાર નયને માન આપે છે, કેવળીની પરિષદ્ અગાડી છદ્મસ્થ ભાવવાળા ગણધરો બેસે છે, તેનાં બે કારણો છે. એક તો પ્રશ્નોત્તર કરનાર ગણધરો છે, બીજું તેઓ પદસ્થ છે. આ તમામ વ્યવહાર પુણ્યાનુબંધને આભારી છે. કેટલાક ગ્રંથકારો ગ્રંથની અંતમાં સ્પષ્ટ લખે છે કે, ' આ ગ્રંથથી જે પુણ્ય બંધાએલ છે, તેથી મારા અનાદિના ખરા શત્રુઓ–રાગ દ્વેષાદિ ક્ષય થાઓ. ' ત્યારે કેટલાક આચાર્યો ઉદાર ભાવથી એમ કહે છે કે, ' આ ગ્રંથથી જે પુણ્ય થએલ છે, તે પુણ્ય વડે ભવી જીવો સુખી થાઓ.' પુણ્ય અને પાપને માટે ચઉભંગી આ પ્રમાણે બતાવી છેઃ–પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય. પાપાનુબંધી પુણ્ય, પાપાનુબંધી પાપ અને પુણ્યાનુબંધી પાપ. જેવા અધ્યવસાય વડે કાર્ય થાય છે, તેવોજ બંધ થાય છે. તેટલાજ માટે પ્રભુજી સાધુઓને વારંવાર ઉપદેશ કરે છે કે, ' તમે કદાપિ ક્લેશ કંકાસ કરશો નહિ. સદા અપ્રમત્ત ભાવમાં વિચરો. આત્મકલ્યાણ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.' હવે ઉદ્દેશાની સમાપ્તિ કરતાં પ્રભુ કહે છેઃ–

णहि णूण पुरा अणुस्सुतं अदुवा तं तह णो समुट्ठियं ।
[अदुवा अवितहणो अणुट्ठियं इति पाठान्तरे]
मुणिणा सामाइआहितंनाएणं जगसव्वदंसिणा ॥ ३१ ॥
एवं मत्ता महंतरं धम्ममिणं सहिया बहू जणा ।
गुरुणो छंदाणुवत्तगा विरया तिन्न महोघमाहितं ॥३२॥ त्ति बेमि

સમભાવલક્ષણવાળું સામાયિક (ચારિત્ર) કે, જે સર્વદર્શી અને સર્વજ્ઞ શ્રીવીતરાગે કહ્યું છે, તે કદાપિ પૂર્વકાળમાં પ્રાણીઓના સાંભળવામાં આવ્યું નથી, અને કદાચ સાંભળવામાં આવ્યું હોય, તો યથાસ્થિત અનુષ્ઠાનમાં આવ્યું નથી. (પાઠાન્તર, યથાર્થ અનુષ્ઠાન નહિ થવાથી આત્મહિત થવું પ્રાણીઓને દુર્લભ છે.) એ પ્રકારે આત્મહિત દુર્લભ માની મનુષ્યત્વ,

આર્યદેશ ઇત્યાદિક સદનુષ્ઠાનનું કારણ સમજી, ધર્મ ધર્મની અંદર મોટું અંતર છે. માટે વિશેષ ધર્મ જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મવાળા ગુરૂની આજ્ઞાવશવર્તી હજારો જીવો સંસાર મહાસાગર તર્યાં, એમ હું તને કહું છું, એમ નહિ, પરન્તુ શ્રીઋષભાદિ તીર્થંકરો કહી ગયા છે, તેમ કહું છું. આ વચન શ્રીમહાવીરનું છે, તેને લઇ સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે.

કેવળ જગજ્જંતુહિતાવહ પુરૂષોનો ઉપદેશ તત્ત્વથી ભરપૂર હોય છે. આ અવસર્પિણી કાળમાં તીર્થંકરો ચોવીશ થયા; તેઓ તમામનો ઉપદેશ એકાકાર હોય છે. શબ્દ રચનામાં ભલે ફારફેર હોય. પરન્તુ અર્થાંશમાં કોઇનો વિભેદભાવ નથી. શબ્દરચના તો દેશ કાળને અનુસરીને થાય છે. વીરપરમાત્મા સંસ્કૃત ભાષાને જાણતા હતા, સર્વભાષાકોવિદ હતા, છતાં બાલ, સ્ત્રી અને મંદ પ્રકૃતિવાળા પુરૂષો અને ચારિત્ર ધર્માભિલાષી જીવોના ઉપકાર માટે સિદ્ધાંતની રચના પ્રાકૃતમાં થઇ. જેમ કહ્યું છે કેઃ—

बालस्त्रीमन्दमूर्खाणां नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ १ ॥

પૂર્વોક્ત હેતુથી સિદ્ધાન્તો પ્રાકૃત ભાષામાં નિબદ્ધ થયાં. શ્રીમહાવીર દેવના ઉપદેશમાં શાંતિની વૃદ્ધિ સિવાય અન્ય ઉપદેશ નથી. શ્રીમહાવીર દેવનું શાસન હજુ સુધી વિરોધભાવ રહિત ચાલ્યું આવે છે, જે મતમતાંતર ગચ્છ વિગેરે થયા છે, તે પ્રાયઃ પદાર્થ વિલોપી નથી. ક્રિયાકાંડમાં ભેદ છે. તે ભલે સ્વસ્વગચ્છાનુસાર કરે. જેની કરણી કષાયભાવ રહિત હશે, તેને ફળ મળનાર છે. આત્મકલ્યાણને માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે કાંઇ ક્રિયા કરે, તે બન્નેને સકામ નિર્જરા બતાવેલ છે. હા અલબત્ત, સકામ નિર્જરામાં ન્યૂનાધિક ભેદ પડશે. પરન્તુ ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, તપો વિધાનાદિક ગમે તે જીવ આગ્રહ અને નિદાનરહિત કરે, તો તે જરૂર કર્મ કિચ્ચડને સાફ કરવામાં જળ રૂપ છે. પછી સ્વલ્પ જળ રૂપ હો યા પ્રવાહ રૂપ હો. તત્ત્વવેત્તાઓનાં વચન સરળ, સુન્દર અને પક્ષપાત રહિત હોય છે. જૈન શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ લખે છે, કે 'શ્વેતાંબર હો યા દિગંબર, બુદ્ધ હો યા અન્ય કોઇ કપિલાદિ હો; પરન્તુ જે સમભાવ વડે આત્માને ભાવે અર્થાત્ કષાયભાવને જલાંજલિ આપે, તે જરૂર મુક્તિગામી થાય.' તેજ કારણથી જૈન સિદ્ધાંતમાં પંદર ભેદે સિદ્ધ કહેલછે. અન્ય લિંગી પણ મોક્ષ મહેલમાં પહોંચી શકે છે. કારણ કે વસ્તુતઃ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની શ્રદ્ધા તેમજ

પદાર્થતત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન, એજ મુક્તિ રૂપ વૃક્ષનું અવંધ્ય બીજ છે. જૈન-સિદ્ધાંતો વર્ત્તમાન કાળમાં જે ઉપલબ્ધ થાયછે, પ્રાયઃ કેટલાક સિદ્ધાંતો પર ભિન્ન ભિન્ન આચાર્યોએ અનેક ટીકાઓ બનાવી છે. પરન્તુ મૂળસૂત્રોનો આશય તમામે એક સરખી રીતે પ્રરૂપ્યો છે. જો કે સ્વક્ષયોપશમાનુસાર વિશેષાધિક યુક્તિઓનો વિસ્તાર કરેલ છે, તોપણ કોઇએ મૂળ સૂત્ર વિરૂદ્ધ વ્યાખ્યા કરેલ નથી. આથી તેઓનું પ્રમાણિકપણું અને ભવભીરૂપણું સહજ ભાવથી સિદ્ધ થાય છે. જયારે આપણે, જૈનેતરમતાનુયાયીઓએ એક બીજાનું કરેલું ખંડન જોઇએ છીએ, ત્યારે ખરેખર દુઃખ થાયછે તે મતાનુયાયીઓ અંતરમાં શ્રદ્ધારહિત અથવા સંશયશીલ બને છે. અને તેથી કેટલાએક મહાશયોએ ગભરાઇને નીચે પ્રમાણે વાકય પણ ઉચ્ચર્યું છે. જેમકેઃ—

श्रुतिश्च भिन्ना स्मृतयश्च भिन्ना नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम् ।
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ १ ॥

' શ્રુતિઓ ભિન્ન છે તેમજ સ્મૃતિઓ ભિન્ન ભિન્ન છે. એવો કોઇ મુનિ નથી કે, જેનું વચન પ્રમાણભૂત થાય, અને ધર્મનું તત્ત્વ તો ગુફામાં સ્થાપન કરેલું છે. તેથી મહાજન જે માર્ગે જાય, તે માર્ગે સમજવો, ' ઇત્યાદિ વાકયો સંશય ભાવને સૂચવે છે. ઠીકજ છે. સર્વજ્ઞદર્શન સિવાય અન્યદર્શનમાં પરસ્પર વિરોધાદિ હોવો માલૂમ પડે છે. તેનો ઉલ્લેખ અહીંઆં નહિ કરતાં અન્યત્ર કરીશ. ભવ્યો ! સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો. હવે ત્રીજા ઉદ્દેશા તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

સૂયગડાંગ સૂત્રના બીજા ઉદ્દેશાની અંદર એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે, ચારિત્રવંત જીવો મુક્તિ નગરીમાં નિર્વિઘ્ન રીતે પહોંચી શકે છે, છતાં ચારિત્ર રત્નની રક્ષા કરતી વખતે પરિષહોને લીધે અનેક વિઘ્નો ઉભાં થાય છે, તોપણ સાત્ત્વિકશિરોમણિ મુનિરત્નો પરિષહોને જીતી વિજયી બને છે. દુનિયાની વક્ર ભૂલવણીમાં ન પડતાં આત્મવીર્યના બળથી પરિષહ ફોજને હઠાવી દઇ સુભટ શ્રેણિની પરીક્ષામાં પાસ થઇ કર્મ શત્રુનો પરાજય કરે છે, તેમજ સત્ય સ્વરૂપની કસોટીમાં કસાઈ સ્વજીવનની રૂપરેખા નિષ્કલંક રીતે જાળવી રાખી, સ્વસત્તાનો ઉપભોગ કરે છે, તે બાબત ત્રીજા ઉદ્દેશામાં ક્રમશઃ બતાવવામાં આવે છે.

અગોચર સ્ત્રીચરિત્ર.

संवुडकम्मस्स भिक्खुणो जं दुक्खं पुट्ठं अबोहिए ।
तं संजमओ वचिज्जइ मरणं हेच्च वयंति पंडिया ॥ १ ॥

जं विन्नवणा अजोसिया संतिन्नेहिं समं विहाहिया ।
तम्हा उठंति पासहा अदक्खुकामाइरोगवं ॥ २ ॥

અર્થાત્—કર્મબંધનાં કારણો, કે જે મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને જોગ છે, તેનાથી નિવૃત્ત થએલ, તેમજ ભિક્ષા કરનાર, અજ્ઞાન વડે બાંધેલ કર્મનો સંયમ વડે ક્ષય કરી અને મરણાદિકનો ત્યાગ કરી મુક્તિ પ્રત્યે જાય છે, એ પ્રમાણે પંડિતો કહે છે.

જે સ્ત્રીના પાસમાં પડેલો નથી, તે સંસારપારગામીની બરાબર છે, તેટલા માટે ઉર્ધ્વ જે મોક્ષ, તેને તમે જૂઓ. જેઓ કામને રોગની માફક જૂએ છે, તેઓ પણ મુક્તની બરાબરજ છે.

કર્મબંધનાં કારણોનો અભાવ, કર્મના અભાવને સૂચવે છે. કેમકે કારણની સત્તામાં કાર્યની સત્તા છે. કર્મબંધનાં કારણોથી દૂર રહેનાર જલદી કર્મોથી દૂર થાય છે. દાખલા તરીકે, જેમ તળાવ પાણીથી ભરપૂર હોય, તોપણ જો આવદાની બંધ કરી વપરાશ શરૂ રાખવામાં આવે, તો થોડા કાળમાં તળાવ ખાલી થાય છે. તેજ પ્રમાણે આત્મારૂપ તળાવ, કર્મરૂપ જળથી ભરપૂર છે. પરંતુ જો કર્મબંધનાં કારણો રોકવામાં આવે, તો નવાં કર્મની આવદાની બંધ કરવા સાથે પુરાણાં કર્મો તપ, જપ, જ્ઞાન અને ધ્યાનાદિથી નિર્જરે છે. અજ્ઞાન ભાવથી બંધાએલાં કર્મો બદ્ધ સંજ્ઞાને પામે છે, તેજ કર્મ સ્પષ્ટ, નિધત્ત અને નિકાચિત અવસ્થાને પામેછે. જેમ જેમ પરિણામની ધારા ક્લિષ્ટ, ક્લિષ્ટતર, ક્લિષ્ટતમ તથા શુભ, શુભતર તેમજ શુભતમ હોય, તેમ તેમ બદ્ધ કર્મને અનુક્રમે સ્પષ્ટ, નિધત્ત અને નિકાચિત કરે છે. જગત્‌માં તત્ત્વવેત્તાઓ બંધ સમયે ચેતવા સૂચવે છે. જે માણસ કર્મથી મુક્ત થાય છે, તેના શિર પર જન્મ, જરા અને મરણાદિ દુઃખપરંપરા રહેતી નથી. વાસ્તવિક સુખના અભિલાષી અને સાંસારિક સુખદ્વેષી પુરૂષોજ જગત્‌માં પુરૂષો ગણાય છે. પુરૂષમાં ૭૨ કળા છે, જ્યારે સ્ત્રીઓમાં ૬૪ છે; છતાં કુભાર્યાઓ પોતાના ચરિત્ર વડે પુરૂષોને દબાવે છે, વગોવે છે, જગત્‌ની દૃષ્ટિ આગળ તુચ્છ બનાવે છે, કિંકરની માફક પુરૂષો ઉપર હુકમ ચલાવે છે, આપત્તિ સમયે મનગમતી ચીજો મંગાવી વિશેષ ચિન્તામાં નાંખે છે, પોતે ઘેર બેસી ચેન ઉડાવે છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ પતિવ્રતા ધર્મને જલાંજલિ દઇ અનેક કુકર્મ કરવા જરા પણ સંકોચ પામતી નથી. તેવી કુભાર્યાઓનો સંગ તજવો તેજ સુખનું સાધન છે, પરંતુ

વિષય લંપટ પુરૂષો અંધની ઉપમાને વહન કરે છે. અંધ માણસ પણ હૃદયાદર્શમાં જ્ઞાનચક્ષુથી પ્રકાશવાળો રહે છે, પરંતુ કામાંધ પુરૂષ કદાપિ પ્રકાશવાળો થતો નથી. જેને લીધે તેની દૃષ્ટિ સન્મુખ ઉપસ્થિત થએલ તત્વજ્ઞાનને પણ ઓળખી શકતો નથી, ફોકટ ફાંફાં મારે છે. સ્ત્રીના ગહન અને અગોચર ચરિત્રને પ્રેમ-ભક્તિ સમજે છે. વળી પૂર્ણ ઉપકારી માતપિતાનો પણ તિરસ્કાર કરવા ચૂકતો નથી. તેમજ કષ્ટનિવારક બંધુવર્ગ સાથે સ્ત્રીનાં વચનોથી વિરોધ કરે છે. દેવગુરૂની આજ્ઞા કરતાં સ્ત્રીની આજ્ઞાને અધિક માન આપે છે, તથાપિ સ્ત્રી પોતાના સ્વભાવને છોડતી નથી. પ્રિય પાઠક ! જેમ પાણીમાં ચાલતા માછલાંઓનાં પગલાં જાણવાં મુશ્કેલ છે, આકાશમાં ચાલતાં પક્ષિઓની પદપંક્તિનું જ્ઞાન દુર્લભ છે, તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો જાણવાં પણ દુર્લભ છે. આ સંબંધમાં એક નાનકડું દૃષ્ટાંત અહિંઆ લખવું યોગ્ય જણાય છે, તે આ પ્રમાણેઃ—

" એક પંડિત, કાશી જેવા સ્થળમાં રહીને સ્ત્રીનાં નવ લાખ ચરિત્રો ભણીને સ્વદેશ તરફ વિદાય થયો. રસ્તામાં એક મ્હોટી રાજધાની આવી. બ્રાહ્મણે વિચાર્યું કે, રાજા પાસે જઇને આશીર્વાદ આપું. જેથી રસ્તામાં જે ખર્ચ થયો અને થશે તે નિકળી જાય. આમ વિચારીને રાજા પાસે ગયો, રાજાએ સન્માનપૂર્વક દાન આપ્યું, અને પૂછયું કે, 'આપ ક્યાંથી આવો છો ?' પંડિતે ઉત્તર આપ્યો કે, 'કાશીજીથી.'

રાજાએ પૂછયુંઃ—કાશીમાં કેટલાં વર્ષ રહ્યા ? શું અભ્યાસ કર્યો ? અને વર્તમાનમાં ક્યાં જાઓ છો ?

પંડિતે ઉત્તરમાં જણાવ્યુંઃ—કાશીમાં લગભગ ૧૪ વર્ષ રહ્યો છું. નવ લાખ સ્ત્રીચરિત્ર ભણ્યો છું. હવે દેશમાં જઇ આજીવિકાને માટે ઉદ્યમ કરીશ.

રાજાએ કહ્યુંઃ—કદાચ અહીંઆજ બન્દોબસ્ત થઇ જાય, તો રહેવા વિચાર છે ?

પંડિતે જણાવ્યુંઃ—હા ! અમારે બ્રાહ્મણ ભાઇને તો જ્યાં વૃત્તિ લાગે ત્યાંજ દેશ.

હવે રાજાએ પગાર આપી પંડિતજીને રાખ્યા. હમેશાં તેની પાસેથી સ્ત્રીચરિત્રો સાંભળવા લાગ્યો. રાજા જેમ જેમ દત્તચિત્ત થઇને સ્ત્રીચરિત્રને બુદ્ધિમાં ધારણ કરે છે, તેમ તેમ સ્ત્રીઓ પરથી તેની રાગદૃષ્ટિ કમ થવા લાગી, અને તેને પરિણામે રાજા હમેશાં એક એક રાણીનો ત્યાગ કરવા લાગ્યો.

આમ એક એક કરતાં ૪૦૦ રાણીઓ છોડી, ત્યારે શહેરમાં અને અંતેઉરમાં એવી ચર્ચા ફેલાણી કે, 'રાજા સ્ત્રીવર્ગ ઉપર અવિશ્વાસુ બનેલ છે, અને ધીમે ધીમે સર્વ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરી અંતમાં જોગી થશે.' આ વાત પટરાણીના કાનમાં પડી.

હવે પટરાણીએ પેલા બ્રાહ્મણ-ભટને શિક્ષા કરવા નિશ્ચય કર્યો. બુદ્ધિમાન્ માણસ મૂળ કારણનો નાશ કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. દાસીને તુરત હુકમ આપ્યો:—'જા પેલા ભટને બોલાવી લાવ.'

દાસી ગઇ, પરંતુ ભટ તો દાસીનાં વચન સાંભળવાથી દૂર રહ્યા અને જરા પણ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. ત્યારે દાસી પાછી આવી રાણીને કહે છે:- 'બાંઇજી! ભટ તો તમારાં વચનોને સાંભળતોએ નથી, તો પછી આવવાની તો વાતજ શી? તે તો મહા દૃઢ વિચારવાળો જણાય છે.'

દાસીનાં આ વચનો સાંભળી બુદ્ધિમતી રાણીએ વિચાર કર્યો કે, બ્રાહ્મણો પ્રાયઃ લોભીઆ હોય છે. અને એવો સામાન્ય ન્યાય છે કે द्रव्येण सर्वे वशिनो भवन्ति, દ્રવ્યવડે તમામ લોકો વશ થાય છે. આમ ધારીને દાસીને ૨૦૦ સોના મહોરો આપી, અને એવું કહીને રવાના કરી કે, 'પ્રથમ સોનામહોરો ભટની આગળ મૂકજે, જેથી ભટ જરૂર તારૂં નામ ઠામ પૂછશે.'

દાસીએ જઇને તેજ પ્રમાણે કર્યું. ચમકીલી સોનામહોરો જોતાની સાથેજ ભટ પણ ચમકયા અને બોલ્યા:-' બાઇ! તમે કોણ છો? અને શા કારણથી આવેલાં છો?'

દાસી બોલી:-' મહારાજ! હું રાજરાજેશ્વરની પટરાણીની દાસી છું. અમારી બાઇ આપના જ્ઞાનથી અને આપની ચતુરાઇથી ઘણાં ખુશી થયાં છે. તેમણે આપની પૂજા કરવાને માટે સમસ્ત સામગ્રી તૈયાર કરેલી છે. એક થાળ સોનામહોરનો ભરીને તૈયાર રાખેલો છે, માટે હું આપને અમારાં બાઇ સાહેબ પાસે લઇ જવાને આવી છું.' ઇત્યાદિ દાસીનાં વચનો સાંભળી ભટ લોભાયા. પાઘડી પહેરી અને ખંભે દુપટો લઇ ચાલ્યા. રાણી પાસે આવ્યા. રાણીએ અસરફીથી ભરેલો ચળકતો સોનાનો થાળ ભટની આગળ ધર્યો. ભટ હવે મનમાં વિચાર કરે છે કે, આખા જન્મ સુધી નોકરી કરીએ, તોપણ આટલું દ્રવ્ય મળે નહિ. વાંચકે યાદ રાખવું કે પ્રથમ મળેલી ૨૦૦ સોનામહોરો પણ ભટ સાથેજ લાવેલ છે. હવે રાણીએ દાસીની પાસે મહેલનાં તમામ બારણાંઓ બંધ કરાવી સુન્દર વાર્તાવિનોદ શરૂ કર્યો, તેની અંદર કાળ જતાં જણાયો નહિ. ભટજી મહારાજ વાર્તા અને લોભના આ-

વેશમાં તમામ વિચારને ભૂલી ગયા. બીજી તરફ રાજા બહારથી સંતપ્ત થઇને રાજદરબારમાં આવ્યા અને પૂછયું કે,' પંડિતજી કયાં ગયા ?'

પંડિત પાસેથી બે ચાર દૃષ્ટાન્તો સાંભળીને આનંદિત થાઉં; એવા વિચારથી પંડિતજીની તપાસ કરાવી, પરંતુ પંડિતજીનો પત્તો લાગ્યો નહિ. છેવટે રાજાએ પોતાના હજૂરી પુરૂષોને મોકલી તપાસ કરાવવા માંડી, ત્યારે પત્તો લાગ્યો કે, ' પંડિતજી પટરાણીના મહેલમાં ગએલ છે. ' આમ સાંભળતાની સાથેજ રાજાને એકદમ ક્રોધ ચઢયો અને બોલવા લાગ્યોઃ-' અરે ! પંડિત ! મને તો વારંવાર ઉપદેશ કરે છે કે, સ્ત્રીની સાથે બોલવું નહિ, નેત્રે નેત્ર મેળવવાં નહિ, તેની સન્મુખ ઉભું રહેવું નહિ, અથવા તો તેણીનાં વચનો પણ સાંભળવાં નહિ. અને પોતે આજ રાણી પાસે ગયો ? આવા પરોપદેશ કુશળની તો હવે બરાબર ખબર લેવીજ જોઇએ. ' આમ આક્રોશ કરવાની સાથે ઝટ હાથમાં તરવાર લઇ સપાટા પૂર્વક રાણીના મહેલની સીઢી ઉપર ચડયો. રાણી સમજી ગઇ કે રાજા આવે છે. તેવામાં રાજાએ કહ્યું કેઃ-' બારણું ઉઘાડો, પેલો દુષ્ટ, વિસંવાદી અને દુરાચારી કયાં છે?' આવાં વચન સાંભળતાંજ ભટ ગભરાયા અને હાથ જોડી રાણીને કહેવા લાગ્યાઃ-' હે માતાજી! મરણના કષ્ટમાંથી બચાવો. હમણાં રાજા મારો પ્રાણ લેશે.'

રાણીએ કહ્યુ—' હું શું કરૂં ?, પવનના જોરથી બારણાં બંધ થયાં હશે, તેવામાં રાજાજી આવી ચડયા, હવે રાજાના મનમાં પૂર્ણ શંકા થઇ હશે. તેથી બચવાનો કોઇ ઉપાય નથી. તેમ છતાં એક નાનકડી પેટી છે; તેની અંદર આપ પેસી જાઓ, તો હું મારી કાંઇક કારીગરી ચલાવું.'

જગત્માં પ્રાણથી વલ્લભ કોઇ પણ વસ્તુ નથી. પેલો ભટ પેટીમાં પેઠો, દાસીઓએ હાથ પગ મરડી મહા મુસીબતે પેટી બંધ કરી. પેટીને તાળું દઇ કૂંચી રાણીજીને આપી. રાણીએ કૂંચીઓના ઝુમખાને બાજુએ મૂકી દાસીઓને હુકમ આપ્યો કે, ' બારણાં ઉઘાડો.' બારણાં ઉઘાડયાં; તે વખતે રાજા ક્રોધાંધ થઇ બોલ્યો ' પેલો ભટ અહીં આવ્યો હતો ?' રાણી બોલી-' હા. '

રાજા બોલ્યો—' કયાં છે ?' રાણી બોલી-' આ પેટીમાં. ' રાજા બોલ્યો ' કૂંચી કયાં છે ?'

રાણીએ તુરતજ સો કૂંચીઓ એક ઝુડો ફેંકયો. રાજા તે ઝુડો લઇ

પેટી પાસે પગ પછાડતો પછાડતો ગયો. તેટલામાં પેલા બ્રાહ્મણને ડરના લીધે અંદરને અંદરજ પેશાબ થઇ ગયો.

રાણી બોલી—' આપના જેવા કાનના કાચા જીવો જગતમાં બહુજ થોડા હશે. અરે રાજન્ ! લગાર વિચાર તો કર કે, જો તેને પેટીમાં પૂર્યો હોત, તો શું હું બતાવત ખરી કે ? અને કૂંચી પણ આપત કે ? આતો તમારા પગ વડે પેટી નીચેનું પાટીયું હલવાથી પેટી માંહિના ગંગાજળ અને અત્તરના શીશા હતા તે ફુટી ગયા, આ શીશાઓ તમોને સ્નાન કરાવવા માટે રાખ્યાં હતા. ' આમ સાંભળતાં રાજાએ વિચાર્યું કે, રાણી ખરૂં કહે છે. પેટીમાં હોય તો તે બતાવે નહિ. દાસીઓ તુરતજ ઉભી થઇ, અને પેલું ભટનું મૂત્ર રાજાને શરીરે ચોળ્યું. મૂત્ર જરા ખારૂં હોવાથી રાજાને શરીરે ચટપટી થઇ, ત્યારે રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, ' અત્તર ઘણું ઉંચી કિંમતનું હોવાથી એવું લાગતું હશે. એ પ્રમાણે સમજાવી રાજાને સ્નાનઘર તરફ દાસીઓ લઇ ગઇ.

હવે પેટી ઉઘાડી રાણીએ ભટને કહ્યું:—' મહારાજ ! નવ લાખ ચરિત્રની અંદર આ ચરિત્ર તમે ભણ્યા છો ? જૂઓ, હવે વેલાસર ઘર ભેગા થઇ જાઓ. '

પેલો ભટ ઘર તરફ ગયા અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, આજથી હવે સ્રીચરિત્રનું નામ લેવું નહિ."

પ્રિય પાઠક ! ખ્યાલ કરો કે, જ્યારે સ્રીચરિત્ર, ભણેલને પણ ભૂલવે છે; તો પછી અભણુના શા હાલ ? શાસ્રકારોએ સ્રીના ફંદ-પાશથી મુકાએલને મુક્ત તુલ્ય કહ્યા છે, તે બરાબરજ છે. માટે ધર્મરત્ન જેવી વસ્તુ તો ફક્ત ભાગ્યશાલિનેજ મળે છે, તે વાત હવે આગલી ગાથાવડે જણાવે છેઃ—

अग्गं वणिएहिं आहियं धारंति राइणिया इह ।
एवं परमा महव्वया अक्खायाउ सराइभायणा ॥ ३ ॥

અર્થાત્—જેમ વેપારી લોકો દેશાંતરથી અમૂલ્ય રત્નો લાવી રાજા, મહારાજા, શેઠ, સાહુકારને આપે છે, અને પછી જેમ તેઓ રત્નોનો ભોગ કરે છે, તેમ આચાર્ય મહારાજે બતાવેલા પરમ રત્નભૂત જે રાત્રિભોજન વિરમણ રૂપ વ્રત સહિત પંચ મહાવ્રતને નિકટભવી ધીર પુરૂષોજ ધારણ કરી શકે છે. જ્યારે અલ્પ સત્ત્વો તો તુચ્છ પદાર્થોમાં મૂંઝાય છે.

जे इह सायाणुगा नरा अज्झोववन्ना कामेहिं मुच्छिया ।
किवणेण समं पगब्भिया न विजाणंति समाहिमाहियं ॥ ४ ॥

અર્થાત્—જે પુરૂષો આ અસાર સંસારમાં ઋદ્ધિ, રસ, અને શાતા-ગારવમાં આસક્ત અને વિષયરસમાં મગ્ન થઇને ધીમે ધીમે ધીઠ બને છે, તેઓ કૃપણુની દશાને અનુસરતા વીતરાગ ભગવાને બતાવેલ સમાધિને જાણુતા નથી.

ત્રીજી ગાથામાં મહાસત્ત્વ પુરૂષોની રીતિ બતાવી છે, જ્યારે ચોથી ગાથામાં અલ્પસત્ત્વ પ્રાણીઓની વાત બતાવેલી છે. મહાપુરૂષો સર્વત્ર વિજયી અને સુખી થાય છે. અમૂલ્ય રત્નાદિકનો ભોગ કરી પાછા ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે. લક્ષ્મીથી દાન થઈ શકે છે, અને દાનથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. વળી ' પુણ્યથી લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીથી દાન ' એ પ્રમાણે પરંપરાએ શુભજોગે મુક્તિ પણ થાયછે. તેવી રીતે ચારિત્ર રત્નથી સ્વર્ગ, અને સ્વર્ગથી મનુષ્યભવ, ત્યાં પણ ચારિત્રધર્મ અને ચારિત્રધર્મથી કર્મની નિર્જરા, અને યાવત્ મુક્તિ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહાપુરૂષો વાસ્તવિક સુખનો લાભ મેળવે છે, જ્યારે અલ્પસત્વો હાય વોય કરી જન્મ ગુમાવે છે. તે દશા કૃપણુપણાને છોડતી નથી. કદાચ કાકતાલીય ન્યાયે રત્નની પ્રાપ્તિ થઇ જાય, પરન્તુ થોડામાં તે ગુમાવી દે છે.

ઉદાહરણુ તરીકે—કોઇ પુરૂષને ચિન્તામણિ રત્ન અનાયાસ મળ્યું, પરન્તુ તેને તેની ઓળખાણુ પડી નહિ પરન્તુ તે ચિન્તામણિ રત્નના જોરથી તેણે જે જે વિચારો કર્યા તે પાર પડયા, તેવામાં ચિન્તામણિ રત્નનો અધિષ્ઠાયી દેવ પરીક્ષાને અર્થે કાગડાનું રૂપ લઇ તે પુરૂષ જ્યાં પોતાના મિત્રોની સાથે બાજી રમતો હતો, ત્યાં આવી ખરાબ શબ્દોથી બોલવા લાગ્યો. પેલા નિર્ભાગ્ય શિરોમણિએ તેને ઉડાડયો, પણુ ઉડયો નહિ. ત્યારે પોતાના હાથમાં જે ચિન્તામણિ રત્ન હતું તે ફેંક્યું, કે તરત તેને લઇ તે વિદાય થયો. પરિણામે તેણે જે જે વિચારો કર્યાં હતા, અને ચિન્તામણિના મહિમાથી સિદ્ધ થયા હતા, તે તમામ હવે ઇન્દ્રજાળ જેવા થઈ ગયા.

પાછળથી જ્યારે સમજવામાં આવ્યું કે, અરે ! તે તો ચિંતામણિ રત્ન હાથમાં આવ્યું હતું, પરંતુ કાગડાને ઉડાડવામાં તે ખોયું. ત્યારે તેને પશ્ચાત્તાપનો પાર રહ્યો નહિ.

ક્રિયાની જરૂર.

હવે કેટલાએક સુખશીલીઆ જીવો ઇંદ્રિય સુખને આધીન થઇ ચારિત્રરત્નને દૂષિત કરે છે. અપવાદને ધર્મ સમજી પ્રતિક્રમણુ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયામાં શિથિલ થઇ લોકો આગળ લવારો શરૂ કરે છે કે, ' તુચ્છ ક્રિયામાં

શું પડયું છે ? સર્વોત્તમ તો જ્ઞાનયોગ છે. જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે. ક્રિયા તો આગિયાજીવ જેવી છે. હમેશા પ્રતિક્રમણ-પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા કરનાર કપટ કરે છે. અમને તેમ આવડતું નથી. અમે તો તેવા ઢોંગ નથી કરતા. જે કરવું તે શુદ્ધ કરવું. અશુદ્ધ કરવાથી ભવપરંપરા વધે છે. તેવી ક્રિયા ભવનું કારણ છે.' આવી કુયુક્તિઓ બતાવી ભદ્રિક જીવોને ભ્રમિત કરી લોકપૂજાના ચાહનારને ખરેખર બહુલસંસારી ગણીએ તો વાંધો નથી. જીવો પોતાના દૂષણને સમજી શકતા નથી.

દૂષણને ભૂષણ રૂપ સમજનાર જીવ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે રહે છે, એમ કહેવામાં પણ કાંઇ આશ્ચર્ય જેવું નથી. જીવોએ આ સંસાર રૂપ વિશાલ મંડપની અંદર અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કર્યા છે, પરંતુ ફક્ત એક શુદ્ધોપદેશકનો વેષ પહેરેલો નથી. જો તે વેષ પહેરવામાં આવે, તો જરૂર વીતરાગદેવ પ્રરૂપિત તત્વમાં રૂચિ રૂપ-મુક્તિ નગરમાં જવાની ટીકીટ મુદ્રાંમુદ્રિત મળે, જેથી કાંઈ પણ રોક ટોક થાયજ નહિ. આ જગતમાં જીવો ભિન્ન ભિન્ન રૂચિવાળા છે. કોઈ જ્ઞાનરંગી તો કોઇ ક્રિયાકુશળ, કોઈ ધ્યાનમગ્ન તો કોઇ તપસ્વી, કોઇ ભજનાનન્દી તો કોઇ શાસનપ્રેમી વિગેરે વિગેરે ગુણોમાં અનુરાગવાળા હોય છે. પરંતુ તેઓએ ઇતરાંશને નિંદી એક ગુણની એકાંત રીતે પુષ્ટિ કરવી જોઇએ નહિ. પૂર્વોક્ત તમામ મુક્તિનાં સાધનો છે. દાખલા તરીકે, સંસારમાં જેમ જીવ માત્રનું લક્ષ્ય-બિન્દુ પૈસા ઉપાર્જન કરવાનું છે, પરંતુ તે મેળવવા માટે ઉદ્યમ અનેક છે, અર્થાત્ સાધ્ય એક, પરંતુ તેનાં સાધનો અનેક હોઇને ગમે તે માર્ગે દ્રવ્યસિદ્ધિ કરવાની છે, તેજ પ્રમાણે મુમુક્ષુ વર્ગે પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ હરકોઈ પ્રકારથી કરવાની છે. જ્ઞાનથી, ધ્યાનથી અને કાંતો ક્રિયાથી અથવા તપોબળથી મુક્તિનગરીમાં પહોંચવાનું છે. તેટલા માટે શ્રી-વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞા રૂપ દોરીને હાથમાં રાખવી, કે જેથી કરીને તમે તમામ વસ્તુને બાંધી શકશો. જૂઓ, શ્રીઆવશ્યકનિર્યુક્તિની અમૂલ્ય ગાથાઓ શું કહે છેઃ—

हयं नाणं कियाहीणं हआ अन्नाणओ किया ।
पासंतो पंगुलो दड्ढो धावमाणो अ अंधओ ॥ २२ ॥
संजोगसिद्धीइ फलं वयंति न हु एगचक्केण रहो पयाइ ।
अंधो अ पंगू अ वणे समिच्चा ते संपउत्ता नयरं पविट्ठा ॥ २३ ॥

અર્થાત્—ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે અને જ્ઞાન રહિત ક્રિયા ફોગટ છે. જેમકે આંધળો દાવાનલમાં દોડવા છતાં બળી મરે છે, અને પાંગળો દેખતાં છતાં મરણ પામે છે. ક્રિયા સહિત જો અષ્ટપ્રવચન માતાનું જ્ઞાન હોય, તોપણ તે જ્ઞાની છે. જ્ઞાન સહિત ક્રિયા ફલવતી છે. એક ચક્રથી રથ કદાપિ ચાલતો નથી. કદાચ કોઈ ચલાવવા હિંમત કરે, તો અકસ્માત્ પડે. પૂર્વોક્ત આંધળો અને પાંગળો જૂદા જૂદા હોવાથી જ અનર્થને પામે છે, તેઓ બન્ને જો ભેગા થાય; તો ઇષ્ટનગરમાં પહોંચે. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને જ્યાં એકત્ર થાય, ત્યાં નવનિધિ અને અષ્ટમહાસિદ્ધિ પૂર્વક મુક્તિનગરીની પ્રાપ્તિ થાય. ભાઇઓ ! કદાપિ એકાંત પક્ષમાં જવું નહિ. લોકપૂજા અને કીર્તિ માટે વાસ્તવિક કીર્તિનો નાશ ન કરો. જેટલું બને તેટલું ધર્મધ્યાન કરવું, પરંતુ ફોગટ ગોળઘાલુ બનવું નહિ. જૂઓ, શિથિલાચારીઓના હાલ સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્ત પૂર્વક બતાવી વિષયવાંછાનો ત્યાગ કરવા ઉપદેશ કરે છે.

વિષયવાંછાનો ત્યાગ.

वाहेण जहा व विच्छए अबले होइ गवं पचोइए ।
से अंतसो अप्पथामए नाइवहइ अबले विसीयति ॥ ५ ॥
एवं कामेसणं विऊ अज्जसुए पयहेज्ज संथवं ।
कामी कामेण कामए लद्धे वावि अलद्धकण्हुइ ॥ ६ ॥

અર્થાત્—જેમ પારધી મૃગાદિ જંતુઓને દોડાવી દોડાવીને થકવી દઇ અબળ કરે છે, અથવા ગાડી હાંકનાર, બળદને પરોણા વડે, આરથી કે ચાબકથી વારંવાર માર મારીને પ્રેરણા કરીને થકવી નાંખે છે. પછી તે બળદ વિષમ જગ્યા પર ચાલવા સમર્થ થતો નથી. અર્થાત્ તે મરણને કબૂલ કરે છે, પરંતુ આગળ ચાલી શકતો નથી. તેજ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના વિષયની તલાશમાં નિપુણ એવા સાધુ, કામ રૂપ કિચ્ચડમાં ડૂબી જાય છે. સમય સમય પર વિચારશીલ થાય છે કે 'આજ, કાલ અથવા પરમ દિવસ વિષયસંગનો ત્યાગ કરીશ.' પરંતુ ગલીયા બેલની માફક તે વિષય રૂપ કિચ્ચડમાંથી બહાર નિકળી શકતો નથી. યાવત્ ત્યાં ને ત્યાંજ મરણને શરણ થાય છે. તેજ કારણથી શ્રીવીતરાગ દેવ ઉપદિશે છે કે, 'પ્રાપ્ત વિષયને અપ્રાપ્ત તુલ્ય સમજીને દૂરથીજ વિષયની વાંછાને છોડો.'

વિષય જીવોને વિષ કરતાં પણ અધિક દુઃખદાયી છે, વિષયવાંછા ધર્મ વાંછાનો નાશ કરે છે, તેમજ ચારિત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થવા દેતી નથી, જ્ઞાનગુણનો લોપ કરે છે, દર્શનશુદ્ધિમાં વિઘ્ન નાંખે છે. કીર્તિલતાને દગ્ધ કરે છે, કુળમાં કલંક લગાડે છે. વ્યવહારમાં લંપટતાનું ટાઇટલ આપે છે. સ્ત્રી યા પુરૂષ ચાહે કોઈ હો, પરંતુ તેની સર્વજનમાં હલકાઈ કરે છે, ઝાઝું શું લખવું ? વિષયવાંછા પુરૂષોના તમામ પુરૂષાર્થોને દૂર કરે છે. તેજ કારણથી શાસ્ત્રોમાં તત્ત્વવેત્તાઓએ પોકાર કરીને કહ્યું છે કે, 'હે ભવ્ય! જો સંસાર રૂપ જંગલને છોડી તું મુક્તિ રૂપ નગરમાં જવા ઇચ્છા રાખતો હોય, તો વિષય રૂપ વિષવૃક્ષની છાયા તળે ક્ષણવાર પણ વિશ્રામ કરીશ નહિ. કારણ કે, વિષય રૂપ વિષવૃક્ષની છાયા થોડાજ કાળમાં વિસ્તાર પામે છે. છાયામાંથી મનુષ્ય એક પગલું પણ આગળ વધવાને શક્તિમાન થતો નથી. વિષયાસક્ત જીવ રાતદિવસ આર્ત્ત રૌદ્રધ્યાનમાં પરાયણ રહે છે. અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પંચમી યા એકાદશીનું જ્ઞાન તેના મનોમંદિરમાં રહેતું નથી. તપ, જપ, દેવપૂજા, ગુરૂભક્તિ, સામાયિક, અને પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાકાંડ વિષયી પુરૂષને વિડંબના રૂપ લાગે છે. ગુરૂશિક્ષા દાવાનળ જેવી પ્રતિભાસે છે, શાસ્ત્રશ્રવણ કાનમાં શૂળ જેવું જણાય છે. અરે ! વધારે શું કહેવું ? ઘણા વર્ષો સુધી પાળેલ ચારિત્રરત્નને પણ ગુમાવી દઈ લજ્જાને નેવે મૂકે છે, તેટલાજ માટે શ્રીવીતરાગ ભગવાન્ સાધુઓને વિષયવાંછા છોડવાને ઉપદેશ આપતાં પુનઃ પણ કહે છે.—

मा पच्छ असाधुता भवे अच्चेही अणुसास अप्पगं ।
अहियं च असाहु सोयती संथणइ परिदेवइ बहु ॥ ७ ॥
इइ जीवियमेव पासह तरुणो एव वाससयस्स तुट्टइ ।
इत्तरवासे य बुज्झह गिद्धनरा कामेसु मुच्छिया ॥ ८ ॥

અર્થાત્—મરણ સમયે અથવા ભવાંતરને વિષે કામભોગની સેવા થકી રખેને અસાધુતા થાય, તેટલા માટે હે મુને ! કામનો સંગ છોડ અને આત્માને શિક્ષા કર કે, ખરાબ કામ કરનાર, પરલોકમાં નરક અને તિર્યંચાદિ નીચગતિમાં જઇ પરાધીનતાને ભોગવે છે, પરમાધામિકાદિની વેદનાના માર્યા રૂદન કરે છે, આ સંસારમાં બીજી ચીજ તો દૂર રહી, પરંતુ જીવિત પણ અનિત્ય છે. કેટલાક તરૂણાવસ્થામાં ચાલી નિકળે છે. વર્તમાન સમયની અં-

દર સો વર્ષનું આયુષ્ય સાગરોપમની આગળ કાંઇ હિસાબમાં નથી. છતાં વિષયગૃદ્ધ જીવો કામમાં આસક્તજ થાય છે.

જેઓએ ધર્મ નથી કર્યો હોતો, તેઓ મરણ સમયે 'અમે ધર્મ ન કર્યો' 'હવે અમારૂં શું થશે?' ઇત્યાદિ ભારે પશ્ચાત્તાપમાં પડે છે. ભવાન્તરમાં નરક તિર્યંચાદિ ગતિમાં પરાધીનતા પૂર્વક હજારો કષ્ટો સહન કરવા પડશે. જો અહીં થોડું કષ્ટ ધર્મ નિમિત્તે સહ્યું હત, તો અન્ય વિડંબના થાત નહિ. પરન્તુ મોહ અને અજ્ઞાનને વશ પડી અનેક અનર્થદંડની સેવા કરી મહાપાપનાં કારણો–પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ–મહારંભાદિ કરી મનુષ્યનો જન્મ વ્યર્થ કર્યો; હવે હાય હાય કરવાથી શું વળે? જેણે ધર્મ કરેલ હોય, તેને મરણ એક વિવાહાદિ ઉત્સવ જેવું થઇ પડે છે, કારણ કે, અસાર પદાર્થના વિયોગથી તેને સાર પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. લોકમાં નજરે જોવામાં આવે છે કે, કોઇ પુરૂષને ખરાબ ઘરમાંથી નિકળી સુંદર ઘરમાં રહેવાનો હુકમ મળે, તો તે ખુશી થાય છે. તે પ્રમાણે જેણે પુણ્યકર્મ કર્યાં હોય, એવા પુરૂષને મનુષ્યથી પણ દેવપણું મળે, તો તેને બિલકુલ અફસોસ થાય નહિ. મનુષ્યયોનિથી નરકાદિક ગતિ મળવાની હોય, ત્યારેજ વિલાપનો સંભવ છે. માટે શાસ્ત્રકારો મનુષ્યોને ફરમાવે છે કે, 'વિષયનો ત્યાગ કરો; પોતાના આત્માને શિક્ષા આપો કે, ક્ષણવારના સુખને માટે સાગરોપમનાં દુઃખો ન વોરો. અમૂલ્ય ચારિત્રરત્નને સુખાભાસ માટે હારી જાઓ નહિ.' નરકની ક્ષેત્રવેદના, પરમાધાર્મિક કૃતવેદના, પરસ્પર યુદ્ધજન્ય વેદના, એમ વિવિધ પ્રકારની વેદનાઓ નારકીના જીવો સહન કરેછે, તે વેદનાઓને કામાધીન સાધુ પરભવમાં સહે છે. જેઓએ વ્રતભંગ કર્યો હોય છે, તેઓ વળી તિર્યંચ ગતિમાં જાય છે. ત્યાં અતિભાર, ગાઢ પ્રહાર, તૃષા, ક્ષુધા અને પરાધીનતા આદિ અનેક કષ્ટો સહે છે. લોકો તેવા પશુઓના કષ્ટને દેખી ત્રાસ પામેછે. પરંતુ ક્રૂર કર્મો કરતાં થાકતા નથી. સર્વત્ર પ્રમાદ અશુભ ફળને આપે છે. શાસ્ત્રકારો તેટલા માટે પ્રમાદનો ત્યાગ કરવા અનેક પ્રકારે ઉપદેશ કરે છે. પ્રમાદી માણસ પોતાનું ઉદર ભરવામાં પણ આળસુ બને છે. કેટલેક ઠેકાણે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે કે, પ્રમાદી દિનભર ભૂખ્યો રહે છે, અથવા પાણી પાનાર પણ જો કોઇ ન મળ્યો હોય, તો બે કલાક સુધી તરસ્યો રહે છે. ઈત્યાદિ તમામ કાર્યોમાં તેની દુર્દશા નજરે અનુભવાય છે, તેમજ ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદી જીવ શૂન્યચિત્તે બેસી રહે, પરંતુ સમય સમયની ક્રિયા કરે નહિ. ગપ્પા મારવા હોય તો ગ્રહરો પૂરો, પ્રતિલેખન, પ્રતિક્રમણાદિ

ક્રિયાનો સમય આવે કે તરત સુસ્ત બને. થોડા કાળમાં જે કાર્યસિદ્ધિ થનાર હતી, તેને પ્રમાદી માણસ દીર્ઘકાળે થનારી બનાવે છે, તે ઘણોજ ખેદનો વિષય છે. લગ્ન સમયનિદ્રામાં જાય, તો પછી અન્ય સમય નિદ્રામાં જાય, તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? જે આત્મસાધનનો અને કર્મ નિર્જરાનો સમય હોય, તેજ સમય કર્મબંધનો થાય, તો સમજવું કે, હજૂ ભવસ્થિતિ ઘણી લાંબી છે. અક્કલ વિનાના આળસુ જીવો રત્નચિન્તામણિનો ત્યાગ કરી કાચનો સ્વીકાર કરે છે. ભવસમુદ્રમાં નૌકા સમાન જે ચારિત્ર તેને છોડી પત્થર તુલ્ય વિષયનું આલંબન કરવા સાથે પોતાની કીર્તિ રાખવા માટે જે કષ્ટો સહે છે, તેજ કષ્ટો જો આત્માને માટે સહન થાય, તો કાંઇ બાકી ન રહે. પરંતુ કર્મરાજ જેમ ભવચક્રમાં નચાવે તેમ નાચે છે. સૂત્રકાર વળી પ્રકારાન્તરે ઉપદેશ કરે છે અને છેવટે, ત્યાં સુધી પણ સૂચવે છે કે, અત્યન્ત પ્રમાદી માણસ અંતમાં નાસ્તિક બને છે. જેમ—

जे इह आरंभनिस्सया आत्तदंडा एगंतलूसगा ।
गंता ते पावलोगयं चिररायं आसुरियं दिसं ॥ ९ ॥
ण य संखयमाहु जीवितं तह वि य बालजणो पगब्भइ ।
पच्चुप्पन्नेण कारियं को दट्ठुं परलोकमागते ॥ १० ॥

અર્થાત્—જે કોઇ માણસ આ લોકમાં આરંભ સમારંભાદિમાં ગુંથાએલ હોય છે, તે પોતાના આત્માને દંડે છે અને એકાંત હિંસકની પંક્તિમાં ગણાય છે, પરલોકમાં નરકાદિગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. કદાચ જે પંચાગ્નિતપ આલતપાદિ ક્રિયા કરે છે, તે અસુરગતિ એટલે કે નીચ દેવો થાય. ત્યાં દેવાધમ બની ઘણો કાળ દુઃખમિશ્રિત કાઢે છે, તૂટેલા આયુષ્યનો સાંધો થઇ શકતો નથી. આયુષ્યની સત્તામાંજ ધર્મસાધન કરવાનું છે, છતાં બાળ જીવો ધીઠાઇ કરી અકૃત્યને કરતાં લાજતા નથી. પાપ કર્મ કરનારને કદાચ કોઈ ધર્માત્મા પ્રેરણા કરે, તો તે ધીઠ ઉત્તર આપે છે, કે, વર્ત્તમાન કાળમાં જે દેખાય છે, તે સાથે અમારે પ્રયોજન શું છે, શું કોઇ પરલોક જોઇ આવેલ છે ? અર્થાત્ પરલોક છે, તેમાં શું પ્રમાણ છે ?

નાસ્તિકનાંવચનો.

જ્યાં આરંભ છે, ત્યાં દયા રહેતી નથી, અને દયા ગઈ ત્યાં સર્વ ગયું, એમ ચોક્કસ સમજાય છે. જ્યાં સુધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાયુક્ત દયાદેવી મનોમંદિરમાં જાગતી છે, ત્યાં સુધી સર્વે ધર્માનુષ્ઠાન છે. તેજ કારણથી સૂત્ર-

કારે આરંભમાં આસક્ત પુરૂષને એકાન્ત હિંસક કહ્યા છે. છૂટક ગાથામાં પણ તેવોજ ભાવાર્થ દેખવામાં આવે છે. જેમકે, आरंभे नत्थि दया આરંભમાં દયા નથી. જીવહિંસા કરનાર ગમે તેવો કષ્ટક્રિયા કરનાર હોય, પરંતુ તે ઉચ્ચગતિ પામતો નથી. બહુકે નરકે જાયછે. કદાચ બાળતપનું જોર હોય, તો દેવલોકમાં જાય; તોપણ કિલ્બિષિ દેવ થાય. તેનો જન્મ દેવગતિમાં પરાધીન અને નીચકર્મ કરવા પૂર્વક વ્યતીત થાય છે.

પ્રથમ તો આયુષ્ય અલ્પ, તે પણ સાત કારણોથી તૂટેલ આયુષ્યનો સાંધો થઇ શકતો નથી. આ વાત જાણવામાં હોય, તોપણ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો બાલચેષ્ટામાં પડી સંયમ રત્નને મલિન કરે છે, અથવા તો તેને કાંકરાની કિંમતે વેચી દઈ નિર્ધન બને છે. કદાચ તેને કોઇ ઉપદેશ આપે કે, 'હે મહાનુભાવ! ઉત્તમ સામગ્રી મળી છે, છતાં પ્રમાદ કેમ કરો છો?' ત્યારે તે આરંભ પરિગ્રહ મગ્ન સાધુ ધીઠતા પકડી નાસ્તિક બની મનગમતો ઉત્તર આપે છે. તે કહે છેઃ—' પરલોક છે, તેમાં શું પ્રમાણ છે? પરલોકથી તો કોઈ આવેલ નથી. ફોકટ લોકોને ભ્રમમાં નાખવા જેવું છે. કોઇએક માણસે 'પરલોક છે,' એમ ગપાટો માર્યો, એટલે બીજા માણસે તે વાત વધારીને ચલાવી. જગત્‌માં એવા ઘણાં દાખલા છે. જેમકે એક માણસ, રાત્રીના સમયે સર્વે સૂઇ રહ્યા, ત્યારે વાઘનાં પગલાં ચિતરી પોતે સૂઇ રહ્યો. સવારમાં જે માણસો ત્યાંથી જતા આવતા હતા, તેઓને તે પગલાં બતાવીને કહેવા લાગ્યોઃ—જૂઓ, આ શું છે? લોકો બોલ્યા કે, રાત્રિએ શહેરમાં કોઈ વાઘ આવેલ હોવો જોઇએ. બીજાએ કહ્યું કે રાત્રિએ મારા મનમાં શંકા થઇ હતી કે વાઘ જેવું જનાવર દેખાય છે. ત્યારે ત્રીજો બોલ્યો કે મેં વાઘના જેવો શબ્દ સાંભળ્યો હતો. તે વારે ચોથાએ કહ્યું કે મેં વાઘ નજરે જોયો હતો. ઈત્યાદિ તમામ વાતો ચાલી, ત્યારે નાસ્તિક બોલ્યોઃ—હે ભદ્ર! તું જાણે છે કે વાઘનાં પગલાં મેં મારે હાથે કર્યાં હતાં? પરંતુ કેટલી બધી વાત ચાલી? તેવીજ રીતે લોકો પણ પરલોકની વાતો કરે છે. બાકી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જે સિદ્ધ થાય તે વસ્તુ છે, તે સિવાયની તમામ આળ આળ પંપાળજ સમજવી. ખૂબ ખાઓ, પીઓ, અને વિષયસુખ ભોગવો. પરલોક ત્યારેજ હોઈ શકે કે, જ્યારે પરલોકી આત્મા સિદ્ધ થાય. પરંતુ તેજ નથી."

ઈત્યાદિ નાસ્તિકના મતનો આશ્રય સ્વાચારથી પરિભ્રષ્ટ થએલ માણસ કરે છે. નીતિમાં કહ્યું છે કે नास्ति ग्रहे विचारः આચાર એજ

પ્રથમ ધર્મ છે. હિંદુઓ પણ કહે છે કે आचारहीनं न पुनन्ति वेदाः । આચાર હીન માણસને વેદો પણ પવિત્ર કરી શકતા નથી. જે મુનિમાંથી આચાર ગયો, તે મુનિ નહિ, પણ મુનિ પિશાચ સમજવો. સૂત્રકારો આચારને મુખ્ય માને છે, કારણકે આચાર વિના વિચારો નષ્ટ થાય છે. પૂર્વોક્ત ગાથાની અંદર આચારભ્રષ્ટ થએલ, નાસ્તિકનાં વચનોનું ઉચ્ચારણ કરે છે, એમ કહ્યું છે, તે વાત વર્તમાનકાળમાં પણ અનુભવાય છે. પરિગ્રહધારી કેટલાક જૈન વેષ ધારણ કરનારા કેવા અનર્થો કરે છે, તે આપણે સાક્ષાત્ અનુભવીએ છીએ. આરંભ સમારંભના તેઓ સૂત્રધાર બને છે. મંત્ર, તંત્ર, જંત્ર, જડીબૂટી અને ઔષધાલયના અધિપતિ બની, નહિ કરવા લાયક કાર્યો કરેછે; એટલું જ નહિં, પરન્તુ શુદ્ધ આચાર-વિચારમાં લીન પુરૂષોની ન્યૂનતા કરવામાં પણ બિલકુલ હઠતા નથી. વળી સ્વયં ક્રિયાકાંડ છોડી અન્યજીવોને ક્રિયાકાંડથી હઠાવે છે.

ચતુર્દશી જેવા અત્યુત્તમ દિવસે પણ રાત્રિભોજનાદિક ક્રિયાને છોડી શકતા નથી. પાન સોપારીની વાત તો દૂર રહી, પણ રાત્રે કઢેલ દૂધ પીવામાં પાપ માનતા નથી. સ્વાચારથી દૂર રહેલા જૈન નામધારી કેટલાક શ્રાવકો પણ કેવળ વાતોમાં કલ્યાણ માની પરદૂષણ કાઢવા ચતુરાઇ ધારણ કરે છે. પરંતુ સ્વકલ્યાણ કરવામાં મંદમતિ થઇ તે બિચારા અભક્ષ્યોને છોડતા નથી. રાત્રિભોજનાદિક તો એક વ્યવહારિક કૃત્ય જેવું થઈ પડયું હોય છે. પોતાનાં બાળકોને રાત્રિએ મેવા, દૂધ વિગેરે ખવરાવવાની ટેવ પાડે છે. સમ્યક્ત્વમૂલ બારવ્રતની રૂઢિને ભૂલીને વિકથાની રૂઢિમાં પડેલ હોય છે. વળી પ્રતિક્રમણ અને સામાયિકની રીતભાતને ભૂલી અવકાશ મળે, તો મુનિવરોની તુલના કરવા મંડી જાય કે, 'અમુક સાધુ તો આટલું ભણેલ છે, અમુક તો ક્રિયાપાત્ર, અમુક જ્ઞાની, અમુક ધ્યાની અને અમુક ટટાખોરી.' ઇત્યાદિ વાતો કરી મુનિપદની હેલના કરી ચારિત્રમોહનીયકર્મ બાંધે છે. તેઓ એમ સમજે છે કે, અમે મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચાર કરીએ છીએ. પરંતુ ખરી રીતે જો તેઓને વિચાર કરવો હોય, તો તેઓએ એમ વિચાર કરવો જોઇએ કે, 'અમારા દિવસો કેવા પ્રકારના જાય છે ? અમારા પૂર્વજોએ કેવા કેવા પ્રકારનાં કામો કર્યાં હતાં ? આજકાલ અમારી પ્રવૃત્તિ કેવી થઈ છે ?' ઇત્યાદિ. પરંતુ પૂર્વોક્ત વિચારોને ભૂલી પવિત્ર મુનિવરોની કથનીજ કરી ભારે કર્મી થાય છે. આ બધું પોતાના આચારમાં શિથિલતા થવાનું જ કારણ છે. મનુષ્ય નવરો થાય, ત્યારેજ વિકથામાં પડે. પરંતુ જો

સાંસારિક કાર્યથી શાંત થયો કે, તરત સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ કરે, તો કોઇ હરકત નહિ. દુનિયામાં કહેવત છે કે "નવરો બેઠો નખોદ વાળે." શાસ્ત્રકારો આચારમાં લીન થવાનો ઉપદેશ પણ તેટલાજ માટે કરે છે. જે પુરૂષ આચારને પાળે છે, તે કદાપિ અનર્થ કરતો નથી, નાસ્તિક થતો નથી, પરને અનર્થકર થતો નથી, અને સ્વાત્મકલ્યાણથી વિમુખ પણ થતો નથી.

નાસ્તિકના વચનોનું નિરાકરણ.

પ્રથમ શાસ્ત્રકાર નાસ્તિકોને ઉપદેશ કરે છે, તે આ પ્રમાણે:—

अदक्खु व दक्खुवाहियं सद्दहसु अदक्खुदंसण ।
हंदि हु सुनिरुद्धदंसणे मोहणिज्जेण कडेण कम्मुणा ॥ ११ ॥
दुक्खी मोहे पुणो पुणो निव्विदज्जसि लोगपूयणं ।
एवं सहिते हियासए आयतुलं पाणेहिं संजए ॥ १२ ॥

અર્થાત્—કરેલ મોહનીયકર્મ વડે તારૂં વિશુદ્ધદર્શન રોકાએલું હોવાથી, તું અસર્વજ્ઞદર્શનાનુયાયી થએલ છે, તેજ કારણથી તારૂં સંબોધન સૂત્રકારે 'હે અંધતુલ્ય!' એવા શબ્દથી કરેલ છે, હજુ પણ તું સર્વજ્ઞના આગમને પ્રમાણ કર. અર્થાત્ સર્વજ્ઞ દર્શનને ગ્રહણ કર.

દુઃખી પુરૂષ મોહ પામે, મોહવિકલ થઇને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે, વારંવાર મોહ અને મોહથી દુઃખ થાય છે, તેજ કારણથી મોહને છોડી લોકપૂજામાં મૂંજાય નહિ. સહિત, એટલે જ્ઞાનાદિ ગુણે સહિત, અને સંજમી થઇ સર્વ પ્રાણીને પોતાના આત્મા તુલ્ય દેખે અને કોઇ જીવને પીડા કરે નહિ.

મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, મિથ્યાત્વમોહનીયની અપેક્ષાએ છે. મોહાધીન પુરૂષો જેટલા અનર્થ ન કરે, તેટલા ઓછા છે. સર્વજ્ઞદર્શન ઉપર શ્રદ્ધા પૂર્ણપણાનો ઉદય હોય ત્યારેજ થાય છે. જ્યારે નાસ્તિકતા તો સહજ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, 'પરલોકથી કોણ આવેલ છે?' ઇત્યાદિ વચનો ઉચ્ચારી દશમી ગાથાની અંદર શિથિલાચારીએ સ્વયં નષ્ટ થવા ઉપરાંત અન્યને શંકાશીલ કરવાના હેતુથી કેટલાક ઉદ્ગારો બહાર કાઢયા હતા, તેના ઉપર અગ્યારમી ગાથાની વ્યાખ્યા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો, પવનથી તૃણ ઉડી જાય, તેમ પૂર્વોક્ત નાસ્તિકની વાત ઉડી જાય છે. પ્રથમ તો વાઘનાં પગલાં ચિતરવા સંબંધી જે દૃષ્ટાન્ત આપી સત્ય પદાર્થનો અપલાપ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે, તે ક્ષણવાર,

તે આસ્તજીવને શંકાશીલ કરે, તેમાં આશ્ચર્ય નથી. પરન્તુ, પદાર્થ તત્ત્વના જાણકારને તો આથી હાંસી થાય છે. ભલા ! દુનિયામાં વાઘ છે, તો તેની કલ્પના લોકોએ કરી. વસ્તુ ન હોત તો કદાપિ કલ્પના પણ થઇ શકતે નહિ. જેમકે શશશૃંગની કલ્પના કોઇ પણ કરતું નથી. પરલોક દુનિયામાં છે, ત્યારેજ તેની કલ્પના પણ થાય છે. નાસ્તિકે પરલોકના અભાવ સંબન્ધમાં એમ બતાવેલ હતું જે 'પરલોકી આત્માજ નથી, તો પરલોક ક્યાંથી સિદ્ધજ થશે ?' આ સંબંધમાં તેને એટલુંજ પૂછવું બસ થશે કે 'પરલોકી આત્મા નથી, એવું તને જ્ઞાન ક્યાંથી થયું ? કારણ કે અરૂપી પદાર્થનો જલદી નિષેધ કરી શકે, એવું જ્ઞાન તો તેને છે નહિ.' તે એમ કહેશે કે 'હું તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ વસ્તુને માનું છું, બાકી કોઇ પદાર્થને માનતો નથી.' તેના જવાબમાં એટલુંજ જાણવું જોઇએ કે 'વારુ,પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનેજ માનનાર પિતા, પિતામહ, પ્રપિતામહ, ઇત્યાદિકની સત્તા સ્વીકારે તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તો સિદ્ધ થશે નહિ. અને વ્યવહારનો લોપ થશે. વળી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જેને તે માને છે, તે અપ્રમાણ છે.કે પ્રમાણ? જો તેને અપ્રમાણ રૂપ માનશો, તો અપ્રમાણથી કોઇ વસ્તુનો નિશ્ચય થશે નહિ, અને જો તેને પ્રમાણરૂપ કહેશો, તો કયાં પ્રમાણથી તેને પ્રમાણરૂપ કહેશો ? પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કહેશો, તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને, પ્રમાણ અથવા અપ્રમાણરૂપ કહેવા-જતાં અનવસ્થા દોષ આવશે. અને કદાચ જો તેને અનુમાનથી પ્રમાણરૂપ માનવા જશો, તો અનુમાનથી પ્રમાણ રૂપ થયું. આ પ્રમાણે અનુમાન પ્રમાણ સિદ્ધ થયા બાદ જીવાદિ તમામ પદાર્થો સિદ્ધ થાય છે.

જીવ વિના જગત્ કેવળ જડરૂપ ગણાય. જગત્માં પદાર્થો બે છે. એક ચેતન, બીજો જડ. જડ પદાર્થના સંબંધથી મુક્ત થવા શાસ્ત્રકારો વારંવાર વિચારશીલ રહેવા ભલામણ કરે છે. બારમી ગાથાની અંદર મોહથી દુઃખ અને દુઃખથી મોહ બતાવેલ છે. ઠીકજ છે, અજ્ઞાની માણસ દુઃખા-વસ્થામાં વિશેષ મોહી બને છે, અને મોહી પુરુષ પાપ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. પાપ કર્મથી દુઃખ થાય છે. સૂત્રકાર કહે છે કે તમામ પ્રકારના મોહને છોડીને જ્ઞાન ગુણ સહિત બનો, અને આપણા આત્માને જેમ સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ જગત્માં તમામ જીવોને તેજ પ્રમાણે સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે. માટે કોઇને દુઃખ થાય, તેવી પ્રવૃત્તિ કરો નહિ, કેવળ આત્મહિત થાય તે પ્રમાણે વિચરો, જો થોડો ધર્મ પણ સ્વર્ગનું કારણ છે, તોપછી સાધુધર્મ મોક્ષનું કારણ થાય, તેમાં આશ્ચર્યજ શું છે ? કદાચ મુક્તિ ન થાય, તો સ્વર્ગ તો અવશ્ય થાયજ. જેમકેઃ—

गारं वि अ आवसे नरे अणुपुव्वि पाणेहिं संजए ।
समता सव्वत्थ सुव्वते देवाणं गच्छे स लोगयं ॥ १३ ॥
सोच्चा भगवाणु सासणं सच्चे तत्थ करेज्जुवक्कमं ।
सव्वत्थ विणीय मच्छरे उच्छं भिक्खु विसुद्धमाहरे ॥ १४ ॥

અર્થાત્—ઘરમાં રહેનાર ગૃહસ્થ પણ અનુક્રમે દેશવિરતિને પાળતા તેમજ સર્વત્ર સમભાવવાળો એવો વ્રતી પણ દેવલોકમાં જાય છે, તો સાધુની શી વાત ? વીતરાગ દેવનું અનુશાસન (આગમ) સાંભળી, ત્રિલોકના નાથે સ્વાનુભવ પૂર્વક પ્રકાશિત કરેલ સંયમ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવા ઉદ્યમ કરવો, પામેલ સંયમની રક્ષા કરવી, અને રાગદ્વેષના ત્યાગ પૂર્વક શુદ્ધાહાર બેંતાલીસ દોષ રહિત લેવો અને તે આહારથી સંયમની ઉજ્જવળતા વધે તેમ કરવું.

શ્રીવીરપરમાત્માના શાસનમાં પક્ષપાતને દેશવટો મળેલો છે; જે કોઇ ચારિત્ર ધર્મની પાલના કરે, તે મુક્તિનગરમાં જઇ શકે. ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલ પ્રાણી, જો સમભાવમાં મગ્ન થાય, તો તે પણ સ્વર્ગાદિ ગતિ પામી મુક્તિ નગરમાં ધીમે ધીમે જઇ શકે છે. કદાચ ઉચ્ચ ભાવમાં આરૂઢ થાય, તો ભાવચારિત્રના જોરથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ કરે. કેવળજ્ઞાન મળ્યા બાદ શાસનદેવો સાધુનો વેષ અર્પણ કરે છે. કારણ કે ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળીનું કોઇ સન્માન ન કરે, અથવા પૂજે નહિ, કિંવા વાંદે નહિ, તો કેવળ જ્ઞાનની આશાતના થાય. કારણ કે વ્યવહારનયની પ્રવૃત્તિ બળવાળી છે. ગૃહસ્થ ગમે તેવો જ્ઞાની થાય, તો પણ તે ગુરૂપદને યોગ્ય નથી. તેનાથી ધર્મલાભની આશીષ દઈ શકાય નહિ. જ્યારે સાધુનો વેષ ધારણ કરે, ત્યારે તે ગુરૂપદને યોગ્ય તેમજ ધર્મલાભ દેવાને યોગ્ય ગણાય છે. શ્રાવક પ્રતિમાધારી હોય, સાધુની તુલ્ય આચાર પાળતો હોય અને ભિક્ષા કરતો હોય, તો પણ ધર્મલાભ દે નહિ. ધર્મલાભની આશિષ, કે જે સ્વધર્મને હાનિકારક નથી, તેમજ પરને અલાભકર નથી. તેવો શુભાશીર્વાદ સાધુ આપે છે. પરંતુ વર્ત્તમાનકાળમાં કેટલાક જૈન નામધારી બિચારા ધર્મલાભ દેતાં ડરે છે. કેટલાક શાસ્ત્રના પરિચયથી સમજવા શીખ્યા છે, તે બિચારા અન્ધ પરંપરામાં પડેલા હોવાથી સાડાચાર અક્ષર બોલી શકતા નથી કેટલાક તો વળી ધર્મલાભ કે જેને દરેક આચાર્ય મહારાજે સન્માનિત કરેલ છે, તેને નિન્દે છે, તેઓ પણ કર્મકિચ્ચડમાં ડૂબેલા છે. ધર્મ-

લાભ સ્થળે સ્થળે સૂત્રની ટીકામાં આપેલ છે. તેના અક્ષરો સ્પષ્ટ છે. દશવૈકાલિક સૂત્રના પિંડૈષણાધ્યયનની ૧૮મી ગાથાની ટીકામાં સહેતુક ધર્મલાભ આપવો કહ્યો છે, તથા ઠાણાંગ સૂત્રની વૃત્તિ તૃતીયાધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં ધર્મલાભ સાધુએ આપેલ છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકામાં અરતિ પરિષહ કથાનકમાં મહાસદ્દેણ ધમ્મલાભિયં ઇત્યાદિ સ્પષ્ટ લખેલ છે. તેમ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષચરિત્રાદિમાં સાધુએ ધર્મલાભ આપ્યાનો અધિકાર ઘણે ઠેકાણે છે. શ્રીનેમનાથ ચરિત્રના દ્વિતીયસર્ગમાં ચારૂદત્ત સંબંધી એક શ્લોક નીચે પ્રમાણે છેઃ—

तत्रारूढेन दृष्टश्च कायोत्सर्गस्थितो मुनिः ।
वन्दितश्च मया धर्मलाभं दत्त्वेति सोऽब्रवीत् ॥ १ ॥

ઇત્યાદિક ધર્મલાભનો અધિકાર છે. એ પ્રમાણે દિગમ્બરો પણ ધર્મલાભને પ્રમાણભૂત માને છે. કદાચ કોઇ કદાગ્રહગ્રસ્ત કહેશે કે 'મૂળ સૂત્રમાં ધર્મલાભ કયાં છે ?' તેના જવાબમાં એટલુંજ જણાવવું બસ થશે કે "મહાનુભાવો ! મૂળ સૂત્ર પ્રમાણે તમામ કાર્ય કરતા હો, તો મૂળ સૂત્રમાં તે છે કે નહિ, એ તમારો પ્રશ્ન સર્વથા અલબત્ત, માનવા લાયક છે. અન્યથા વિદ્વત્સમાજમાં ઉપહાસ્યને પાત્ર છો. શ્રીવીરદેવના શાસનમાં મૂળ સૂત્ર, નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય તેમજ ચૂર્ણિ વિગેરે તમામ પ્રમાણભૂત છે. પરમાત્માનું શાસન આપણને રાગદ્વેષ કમ કરવાનું સૂચવે છે. ચાહે કોઇ પણ વ્યક્તિ હોય, પરંતુ જો તે રાગદ્વેષથી મુક્ત હોય, તો તેને મુક્ત સમજજો. ભલે શૈવ, વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, સાંખ્ય, મીમાંસક કે જૈન કોઇપણ હો, પરન્તુ સમભાવથી ભાવિતાત્મા જે હોય, તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે, એમાં સંદેહ નથી, એતો જૈન દર્શનની ખૂબી છે. અફસોસ સાથે કહેવું પડે છે કે જૈનેતર દર્શનકાર શૂદ્રને ઉપદેશ આપવામાં પાપ માને છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ શૂદ્રને ઉપદેશ કરનાર નરકમાં જાય છે' એ પ્રમાણે પણ કહે છે, જુઓ—

न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।
न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ ८० ॥

मनुस्मृति अध्याय ४

શૂદ્રને બુદ્ધિ આપવી નહિ, (અદાસ) શૂદ્રને એઠું આપવું નહિ, (દાસ હોય તેને આપવું, આવો આશય ટીકાકારે કહેલ છે) હોમથી બચેલ આપવું નહિ, તેમ ધર્મનો ઉપદેશ કરવો નહિ. અને વ્રતનો આદેશ ન કરવો, અને એ કોઇ કરે તો તે નરકે જાય.

यो ह्यस्य धर्ममाचष्टे यश्चैवादिशति व्रतम् ।
सोऽसंवृतं नाम तमः सह तेनैव मज्जति ॥ ८१ ॥

मनुस्मृति अध्याय ४

જે પુરૂષ શૂદ્રને ધર્મ કહે, અથવા વ્રતનો ઉપદેશ કરે, તે પુરૂષ અસંવ્રત નામના નરકમાં, તે શૂદ્રની સાથેજ ડૂબે છે. અર્થાત્ કહેનાર અને સાંભળનાર બંનેની દુર્ગતિ થાય છે. પૂર્વોક્ત અર્થ ગર્ગઋષિને પણ સમ્મત છે, જેમ કહ્યું છેઃ—

स्नेहाल्लोभाच्च मोहाच्च यो विप्रोऽज्ञानतोऽपि वा ।
शूद्राणामुपदेशं तु दद्यात्स नरकं व्रजेत् ॥ १ ॥

સ્નેહથી, લોભથી, મોહથી અને અજ્ઞાનથી જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રને ઉપદેશ કરે, તે બ્રાહ્મણ નરક પ્રત્યે જાય છે.

સજ્જનો ! પૂર્વોક્ત ત્રણ શ્લોકો આપ જોઇ ગયા, તેમાંના પ્રથમના બે મનુસ્મૃતિના છે, અને ત્રીજો શ્લોકો ગર્ગઋષિનો છે. તે ત્રણે શ્લોકો શૂદ્રને બુદ્ધિ, ધર્મ અને વ્રત રૂપ રત્નની પ્રાપ્તિ ન થવા દેવામાં મોટા વિઘ્નભૂત છે, અથવા કલ્યાણ રૂપ વાટિકામાં જતા અટકાવવામાં એક કિલ્લા રૂપ છે, અથવા તો કહો કે બ્રાહ્મણોના જૂલમના એક નમૂના રૂપ છે. અહો ! જેને ઉપદેશ દેવામાં નરક થાય, ત્યારે તો પછી તે શૂદ્રોનું અન્ન ખાવામાં બાકી પણ શું રહે ? પરંતુ તેઓના પેટ ભરાણા નહિ, ત્યારે શૂદ્રનું અન્ન પણ પવિત્ર મનાયું, અને શૂદ્રનું કલ્યાણ કેવળ બ્રાહ્મણોનું પેટ ભરવા ઉપર રહ્યું. હાય સ્વાર્થ ! તેં પરમાર્થ જોયો નહિ. નીતિ તને યાદ રહી નહિ. તું લોક વ્યવહારને ભૂલી ગયો. જમાનો આગળ જતાં નીતિનો આવે છે. તેની તને ખબર રહી નહિ. પૂર્વોક્ત શ્લોકની ટીકા કરનારે મનુના ઉપદેશથી ઉલટો અર્થ કાઢેલો છે, તે એવી રીતે કે 'વચ્ચે બ્રાહ્મણ રાખી ઉપદેશાદિ તમામ કાર્ય કરવું.' આ પ્રમાણે એક જાતનો દંભ સમજાય છે. કોઈ શૂદ્ર પ્રાયશ્ચિત લેવા આવેલ, તે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપવા તૈયાર થયેલ હોવો જોઇએ, હવે જો કોઇ રીતે ન કાઢે, તો સ્વાર્થ સરે નહિ. વચ્ચે બ્રાહ્મણ રાખી કાર્ય કરવું, એ વાત મનુજીને સમ્મત હોત, તો તે એક શ્લોક બીજો લખી દેત. ગર્ગાચાર્યે તો સ્નેહથી, લોભથી, મોહથી, અજ્ઞાનથી કોઇપણ પ્રકારે ઉપદેશ કરે, તો બ્રાહ્મણ નરકે જાય, એમ લખેલું છે. આ પ્રમાણે લખાણ પણ કોઇ કારણને લઇને થએલ છે. જેમ બ્રાહ્મણોને અને ક્ષત્રિયોને

વેર થયેલું હતું, તે પ્રમાણે કોઇ સમયપર શૂદ્રોએ બ્રાહ્મણોનું કાર્ય કરેલું નહિ હોય, તેથી શૂદ્રોને ધર્માધિકારથી દૂર કર્યા હશે. થોડા કાળ સુધી બ્રાહ્મણોએ પણ હિંદુસ્થાનમાં ખૂબ મનમાની ધાંધલ ચલાવી છે; તે વાત મનુસ્મૃતિથી સ્પષ્ટ થાય છે. જેમકે તેના અગ્યારમાં અધ્યાયમાં કહ્યું છેઃ—

यज्ञश्चेत् प्रतिरुद्धः स्यादेकेनाङ्गेन यज्वनः ।
ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्मिके सति राजनि ॥ ११ ॥
यो वैश्यः स्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः ।
कुटुम्बात्तस्य तद् द्रव्यमाहरेद् यज्ञसिद्धये ॥ १२ ॥

રાજા ધામિક વિદ્યમાન હોય, તે વખતે અને એક અંગ વડે ક્ષત્રિય અથવા બ્રાહ્મણનો યજ્ઞ રોકાયેલો હોય તો, જે કોઇ વૈશ્ય ઘણા પશુવાળો હોવા છતાં યજ્ઞ ધર્મ માનનાર ન હોય, તથા સોમપ ન હોય, તો તેના કુટુંબથી તે વસ્તુ હઠ વડે અથવા ચોરીથી હરણ કરવી. આનું કારણ એજ કે ફરિયાદ કરે તો પણ રાજા તે ધર્મનો હોવાથીપકડાય નહિ. આટલેથીજ બ્રાહ્મણો સંતોષ નથી પામ્યા; તેજ અધ્યાયમાં આગળ જતાં ધાડ પાડવામાં પણ પુણ્ય બતાવેલ છેઃ-

योऽसाधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः संप्रयच्छति ।
स कृत्वा प्लवमात्मानं संतारयति तावुभौ ॥ १९ ॥

જે પુરૂષ, અસાધુ કૃપણ યજ્ઞાદિકથીહીન હોય, તેની પાસેથી ધન લઈ, સાધુ એટલે કે ઉત્તમ બ્રાહ્મણાદિકને આપે, તે પુરૂષ પોતાના આત્માને તારવા સાથે તેઓ બન્નેને પણ તારે છે.

ઇત્યાદિક વાતો, અસર્વજ્ઞના શાસ્ત્રમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. વાચકો ! જો બલાત્કારથી ધર્મ થતો હોય તો, કહેવું જોઇએ કે એવા ઉન્મત્ત રાજાઓ પણ હિંદુસ્થાનમાં થઇ ગએલ છે, કે જેઓએ હિંદુ, જૈન અને બૌદ્ધોનાં દેવાલયોને પાયમાલ કર્યાં છે; તેમ જોર જુલમથી જેઓએ મનુષ્યોને વટલાવ્યા છે, તેઓની પણ સદ્ગતિ થવી જોઇએ. પરંતુ યાદ રાખવું જોઇએ કે અન્યાયથી ધર્મ થતો નથી. વીર પરમાત્માનો ઉપદેશ એક વખત તટસ્થ પણે અનુભવવામાં આવે, તો અન્ય ઉપદેશ તુચ્છ લાગશે. પરન્તુ જે કુલધર્મ હોયછે, તેનું ગમે તે પ્રકારે સમર્થન કરવા મનુષ્યોની બુદ્ધિ થાયછે. નવીન મતાનુયાયી કેટલાક પુરૂષોને શાસ્ત્રોના અમુક ભાગ યા શ્લોકો રૂચતાં નથી, ત્યારે તેને ક્ષેપક કહી દૂર કરવા ચેષ્ટા કરે છે, અથવા અર્થો બદલવા પરિશ્રમ કરે છે. ભલા ! એટલો પરિશ્રમ ન કરતાં, જો કલ્યાણના અભિલાષી

હોય, તો તેવા પરસ્પર વિરોધવાળાં શાસ્ત્રોનો સંસર્ગ દૂર તજો, જેથી ઝઘડો રહેજ નહિ. ધર્મશાસ્ત્રમાં હિંસા, મૃષાવાદ, અદત્તગ્રહણ, મૈથુનસેવન અને પરિગ્રહનું પ્રતિપાદન હોતું નથી. પાંચ મહાપાપનાં કારણો અથવા પાપોનું કોઇ પણ પ્રકારે કથન સંભવેજ નહિ. જો તેનું કથન માલૂમ પડે, તો તે શાસ્ત્ર નહિ, પણ શસ્ત્ર સમજવું. વીરપરમાત્માના શાસનમાં પૂર્વોક્ત પાંચ આશ્રવોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ છે. ક્યાંય પણ આશ્રવોથી ધર્મ માનેલો નથી. જૈન સાધુઓને પાંચ આશ્રવોથી દૂર રહેવા સૂત્રોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઉપદેશ કરેલો છે. ઉત્સર્ગની રક્ષા કરવા માટે કોઇ સ્થાને અપવાદ પણ બતાવવામાં આવેલ છે, તો તે પણ બીજાને ક્લેશકર તો નહિ.

સાધુપદને ચારે વર્ણવાળાઓ સ્વીકારવાને અધિકારી છે. ગમે તે વર્ણનો સાધુ થયો હોય, પરન્તુ તમામને સરખો હક્ક છે. બ્રાહ્મણસાધુને બ્રહ્મર્ષિ, અન્યને નહિ. તેમજ બ્રાહ્મણ તેજ દંડ ધારણ કરે, અન્ય નહિ, એમ કાંઈ છેજ નહિ. ગમે તે સાધુ થાય, પણ ગુણાધિકથી અધિક માનવામાં આવેલ છે. શરીરાધિક અથવા તો જાતિ અધિક, તે અધિક માનવામાં આવેલ નથી. જેનામાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણો નિર્મળ દેખાય તેનેજ પૂજ્ય, માનનીય, અને સ્તવનીય ગણાય છે. બ્રાહ્મણો કેવળ શંકરાચાર્ય સિવાય અન્યને નમસ્કાર કરતા નથી, જ્યારે બિચારા બીજા સાધુઓ બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરે છે, ત્યારે બ્રાહ્મણો ભણાવે છે. ભલા ! ગમે તેવો સાધુ હોય, પરન્તુ ત્યાગી છે, કંચન કામિનીનો સંગ છોડેલ છે, તેને નમાવવો ઉચિત ગણાય નહિ. પરન્તુ અતિ સર્વત્ર વર્જવા બતાવેલ છે, છતાં અતિ કરનાર માટે અતિ આચાર અનાચાર ગણાય છે. મહાનુભાવો ! ગુણનું માન થાય, તોજ વાજબી ગણાય. વિના ગુણ કલ્યાણ થાય તેમ નથી. જાતિ, શરીર, આત્મા, વર્ણ યા કુળથી બ્રાહ્મણ કહેવાય નહિ. કદાચ હઠથી બ્રાહ્મણ કહેવરાવે, તો તેમાં કાંઇપણ કલ્યાણ નથી. જ્યારે શમ, દમ, વૈરાગ્ય, પરોપકાર અને સન્તોષાદિક ગુણગણ પેદા થશે, ત્યારેજ આત્મોન્નતિ થશે. જેની આત્મોન્નતિ થઇ, તે વાસ્તવિક રીતે ઉચ્ચ જાતિવાળો થયો. ગમે તે જાતિનો હોય, પરન્તુ ધર્મોપદેશમાં તેમજ વ્રતમાં સમાન અધિકારી છે. જે દર્શનમાં પક્ષપાત છે, તે દર્શન તેટલા વિચારમાં આગળ વધેલ નથી. ખાનપાન કરવું ન કરવું તે માટે કંઇ આગ્રહ નથી, તે તો દેશાચાર, કુલાચાર, સમય અને પ્રેમપર આધાર રાખે છે. ધર્મ સર્વને માટે છે; આવો પક્ષપાત રહિત ઉપદેશ વીરપરમાત્માનો છે. ગમે તે જાતિનો માણસ ચારિત્ર પાળે, તે સ્વર્ગાપવર્ગને

પામે. જાતિનો ઝઘડો આપણે શાંત ચિત્તથી વિચારીએ તો થોડા કાળનો છે. એક ઠેકાણે મેં જોએલ-વાંચેલછે, કે પૂર્વે જગત્ એક વર્ણવાળું હતું, તે ગુણ ક્રિયાના વિભાગે ચારભાગોમાં વ્યવસ્થિત થયું, હવે ભલે ચારના ચારસો ભાગ થાય, તેની દરકાર નથી, પરન્તુ ધર્મ ક્રિયામાં અમુક અધિકારી નથી, એમ કહેવું તે બિલકુલ ગેરવાજબી લાગેછે. શૂદ્ર હો કે ક્ષત્રિય હો, બન્ને આત્મવીર્યમાં સરખા છે. ઉત્તમ કુળ ક્ષત્રિયોનું છે, તેજ કારણથી તમામ તીર્થંકરોનો જન્મ તેજ કુળમાં થયો છે. તથાપિ શૂદ્ર કુળનો હક્ક કમ નથી. જે કોઇ આત્મવીર્યનો ઉપયોગ કરશે, તે કર્મનો ક્ષય કરશે. અથવા કર્મ બાંધશે. ધર્મ રસ્તે ઉપયોગ કરે, તો મુક્તિ અને અન્ય રસ્તે ઉપયોગ કરે તો ભુક્તિ. બસ! પ્રસંગોપાત્ત આટલું કહી પુનઃ શ્રીવીરપરમાત્માનો અથવા ઋષભદેવ પ્રભુનો ઉપદેશ સંસારની અસારતાનો સૂચક છે તે, બતાવવામાં આવે છે.

કર્મ ભોગવવામાં એકાકીપણું.

सव्वं नच्चा अहिट्ठिए धम्मट्ठी उवहाणवीरिए ।
गुत्ते जुत्ते सदा जये आयपरे परमायतट्ठिते ॥ १५ ॥
वित्तं पसवो य नाईओ तं बाले सरणं ति मन्नइ ।
एते मम तेसु वी अहं नो ताणं सरणं न विज्जई ॥ १६ ॥

અર્થાત્—હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય પદાર્થને જાણીને સત્ય સર્વજ્ઞે કહેલા માર્ગનો આશ્રય લે, ધર્માર્થી તેમજ બળવીર્યને નહિ ગોપવતાં તપસ્યા કરે, વળી મન, વચન અને કાયાના અયોગ્ય વર્તનને રોકનાર, જ્ઞાનાદિ ગુણ સંપન્ન, આત્મા અને પર, બન્નેની ઉન્નતિ કરવામાં સદા યત્નવંત, તથા મોક્ષાર્થી, (૧૫) વળી સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય, ગો, મહિષી વિગેરે જનાવરો, અને માતા પિતાદિ જ્ઞાતિઓને બાળજીવ શરણ માને છે. 'એ મારા છે,' 'હું તેઓનો છું,' એ પ્રમાણે સમજે છે. રોગના ઉપદ્રવમાં અથવા દુર્ગતિમાં ગમન કરતી વખતે પૂર્વોક્ત દ્રવ્યાદિ પ્રતિબન્ધક નથી, એ પ્રમાણે જ્ઞાનાભાવને લીધે સમજી શકતો નથી. (૧૬).

પંદરમી ગાથામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જ્ઞાની પુરૂષ જ્ઞાન વડે વસ્તુતત્ત્વને જાણીને સર્વજ્ઞના માર્ગને પ્રમાણ કરે. પ્રમાણ કરવા માત્રથી સંતોષ ન માને, પરન્તુ ધર્માર્થી થઈ ચારિત્રધર્મ પ્રત્યે આત્મવીર્યનો ઉપયોગ કરે. અર્થાત્ કર્મ ક્ષય કરવા માટે અમોઘ શસ્ત્ર રૂપ તપનો

આદર કરે. તે તપ પણ વિચાર પૂર્વક જ કરે કે જેની અંદર અન્ય જીવને ખિલકુલ પીડા થવા પામે નહિ. સંસારમાં ઘણા જીવો રાજ્યના; સ્વર્ગના, તેમજ ધનના આકાંક્ષી બની સદોષ તપ કરે છે. કેટલાક તો છકાય જીવની વિરાધના પૂર્વક પંચાગ્નિ તપ કરે છે, વળી કેટલાક અજ્ઞાનીઓ તો નર્મદા નદીની સેવાલ અને માટી ખાઇને રહે છે, તેઓને જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી, મહાપાપ બાંધે છે. સેવાલમાં અને માટીમાં અનન્ત અને અસંખ્ય જીવો રહેલા હોય છે, તેનો તેઓ નાશ કરે છે. જો કે તેઓ કષ્ટક્રિયા કરે છે, અને રસાદિકનો ત્યાગ કરે છે, તેથી ભવાન્તરમાં રાજલક્ષ્મી વિગેરે પામે, પરંતુ પાપાનુબન્ધી પુણ્ય હોવાથી, તેવા રાજાઓને પણ સ્વાર્થી મનુષ્યોના સંગ મળવાથી ધર્મ સાધનને બદલે અધર્મ સેવન કરે છે, અને બિચારા નરકાદિ દુર્ગતિમાં જઇ જેટલું સુખ અનુભવેલું હોય છે, તે કરતાં અનન્ત દુઃખ અનુભવે છે. તેવો સદોષ તપ તો અનર્થનું મૂળ થાય છે, તેથી તપસ્વી પુરૂષોએ અન્યને પીડા કરે, એવો તપ કરવો નહિ. હમેશાં મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગને અશુભમાર્ગથી બચાવી શુભ માર્ગમાં જોડવા, અને નિરંતર સ્વપરના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો. તમામ સાંસારિક સુખોનો ત્યાગ કરી મુક્તિના સુખ પર ધ્યાન દેવું. તમામ સુખ નાશવંત છે, તથા દુઃખ મિશ્રિત છે, તેટલા માટે જ્ઞાની પુરૂષ હેય અને ઉપાદેય વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખી તે કરણી કરે, કે જે કરણી મુક્તિમાર્ગને સરલ કરે. અને જીવને મુક્તિમન્દિરમાં લઇ જાય. પરંતુ ૧૬ મી ગાથામાં લખેલ અશરણને શરણ માનનાર જીવો જગતમાં ઘણા એક છે. કનક, પશુ અને માતા પિતાદિ કોઇને શરણભૂત થયાં છે? ભલા, સ્વકીય શરીર તો શરણ થતું નથી, તો પછી અન્ય વસ્તુઓ તો કયાંથી શરણ થાય? પરન્તુ અજ્ઞાન, જેવી રીતે જીવોને અંધારામાં ભમાડે, તેમ તેઓ ભમે છે. મોહરાજા નવી નવી યુક્તિઓથી જીવોને ફસાવી સ્વરાજ્યની બહાર તેઓને જવા દેતો નથી. સંસાર છોડનાર કેટલાક પુરૂષો બિચારા મોહના ફંદમાં ફસી, મૂળ માર્ગથી ખસી, ઉલટા માર્ગમાં જઇ પડે છે. ન તો સાધુ, અથવા ન તો ગૃહસ્થ, બન્ને પક્ષોથી પરિભ્રષ્ટ થઈ સંસારસમુદ્રમાં ગોથાં મારે છે, તેનું મૂળકારણ આપણે ક્ષણવાર શાંત ચિત્તથી નિહાળીએ તો અજ્ઞાનજ છે. અહિંઆ કેટલાએક જીવોને શંકા થવાનો સમય છે કે 'કેટલાક સાધુ, સૂત્ર સિદ્ધાંતના જાણ, અને પદવીધર હોવા છતાં પણ કોઇ વાર કર્મના ચક્રમાં આવી અનર્થ કરે છે. તેનું શું કારણ?'

આ શંકાના સમાધાનમાં એમ સમજવું જોઇએ કે, તેઓને દ્રવ્યજ્ઞાન છે, પરન્તુ સ્પર્શજ્ઞાન નથી. જેના હૃદયાદર્શમાં સ્પર્શજ્ઞાન પ્રતિબિંબિત થએલ છે, તે સાધુ કદાપિ અનર્થ કરે નહિ. કદાચ થઇ જાય, તો તેવી બાબતને વિષ સમાન સમજી છોડી દે.

આર્દ્રકુમાર, અરણિકમુનિ અને નન્દિષેણ જેવા પણ એકવાર કર્મના યોગે પતિત થયા, તથાપિ પતિતાવસ્થામાં પણ અપતિત જેવા. તેઓ કેવળ કર્મરૂપ દેવું દેવા ખાતર રોગની માફક ભોગ ભોગવતા હતા. તે પ્રમાણે વર્ત્તમાન કાળમાં થઇ શકવું દુર્ઘટ છે. પરન્તુ 'જાગ્યા ત્યાંથી સવાર,' એમ ધારી ચેતે, તેનેજ જ્ઞાની અને દયાની સમજવો. પરન્તુ લોકને ઠગવા અસતીની માફક દંભ સેવે, તેનું ઉભયલોકમાં અકલ્યાણ છે. કારણ કે, પાપીનું પાપ છાનું રહેતું નથી. પાપ પ્રકટ થવાથી આ ભવ ગયો, તેમ પરભવમાં પણ તે પાપનાં કટુફળો ભોગવવાં પડે છે. જરા સ્વયં એકાંત બેસી વિચાર કરે તો જીવ કદાપિ પાપ કરે નાહ. પરન્તુ 'ધંકેલ પંચા દોઢસો'ની માફક કરનાર જીવ અશરણને શરણ માને છે, શાસ્ત્રકારો તેને મૂર્ખ સમજે છે. જે વસ્તુને, સંબન્ધી માનવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક રીતે સંબન્ધી નથી. જેમ કહ્યું છે કેઃ—

ऋद्धि सहावतरला रोगजराभंगुरं इयं सरीरं ।
दोण्हं वि गमणसीला णो किंचि होज्ज संबंधा ॥ १ ॥

તેમજ વળી,

मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
प्रतिजन्म निवर्त्तन्ते कस्य माता पितापि वा ॥ १ ॥

સ્વભાવે ચંચળ એવી ઋદ્ધિ, તથા રોગ અને જરા વડે વિનશ્વર શરીર, એ બન્ને પણ જવાના સ્વભાવવાળાં છે, તેમાં કિંચિત્ માત્ર સંબન્ધ થઇ શકતો નથી.

દરેક જન્મમાં માતાપિતાદિ ભિન્ન ભિન્ન હજારો થયા, તેમ પુત્ર અને સ્ત્રી પણ સેંકડો થયાં, માટે કોની માતા અને કોના પિતા? કેવળ કર્મકૃત સંબન્ધ છે, તે કંઇ શરણ થઇ શકે નહિ, આજ વાત સૂત્રકાર પણ કહે છેઃ—

अब्भागमितं मि वा दुहे अहवा उक्कमितं भवंतिए ।
एगस्स गतीय आगती विदुमंता सरणं न मन्नइ ॥१७॥

सव्वे सयकम्म कप्पिया अविअत्तेण दूहेण पाणिणो ।
हिंडंति भयाउला सढा जाइ जरा मरणेहिं भिद्दुता ॥ १८ ॥

અર્થાત્—પૂર્વોપાર્જિત અશાતાવેદનીય કર્મના જોરથી દુઃખ આવવા સમયે અથવા ગમે તે કારણોથી આયુષ્યકર્મ ક્ષીણ થવા સમયે અને મરણ સમયે વિદ્વાન્ પુરૂષો વિચાર કરે છે કે, 'જીવ કરેલાં કર્મો એકલોજ ભોગવે છે. ગતિ અને આગતિ પણ કર્માનુસાર એકલોજ કરે છે. ધન, માલ, પુત્ર, પરિવાર, માતા પિતાદિ કોઇ રક્ષણ કરી શકતું નથી. કેવળ મોહનીય કર્મના જોરથી અશરણને શરણ મનાયછે. જાણકાર પુરૂષો ધનાદિને શરણ માનતા નથી.

સર્વે જીવો સ્વ સ્વ કર્માનુસાર એકેન્દ્રિયાદિ યોનિયોમાં પરિભ્રમણ કરે છે, ત્યાં અવક્તવ્ય દુઃખો વડે દુઃખી થતા પ્રાણીઓ ભયાકુલ થઇને જ્યાં ત્યાં ભમે છે.તેમ જાતિ, જરા અને મરણાદિ વડે ઉપદ્રવ પામતા મૂર્ખો પીડા પામે છે.

દુઃખને સમયે દરેક જીવો પ્રભુને યાદ કરે છે, સંસારને અસાર સમજે છે, ત્યાગી પુરૂષોને ધન્યવાદ આપે છે અને ત્યાગ માર્ગને પસંદ કરે છે. તેવીજ રીતે આયુષ્યની સમાપ્તિ સમયે અશ્રુપાત કરે છે. હાય! હવે મારૂં શું થશે? ધન, માલ, પુત્ર, પરિવાર કોઇ સાથે આવશે નહિ. કરેલ કર્મનાં કટુ-ફળો એકલાને ભોગવવાં પડશે. કોઇ પણ મદદગાર બની શકનાર નથી. જેમકેઃ—

एकस्य जन्ममरणे गतयश्च शुभाशुभा भवावर्त्ते ।
तस्मादाकालिकहितमेकेनैवात्मनः कार्यम् ॥ १ ॥

જન્મ મરણ એકલાને થાય છે, ભવાવર્ત્તમાં શુભાશુભ ગતિઓ પણ એકલોજ કરે છે, તેજ કારણથી જન્મથી લઇ મરણ પર્યન્ત એકલાએ આત્મહિત કરવું. તેમજઃ—

एक्को करेइ कम्मं फलमवि तस्सिक्कउ समणुहवइ ।
एक्को जायइ मरइ य परलोयं एक्कओ जाइ ॥

એકલો કર્મ કરે છે, તે કર્મનું ફળ પણ એકલોજ અનુભવે છે, એકલો મરે છે તેમજ એકલો જન્મે છે, અને પરલોકમાં પણ એકલોજ જાય છે.

પૂર્વોક્ત વાત જીવે સ્વયં અનુભવેલ છે, પરંતુ સમયપર ભૂલી જાય છે. દુઃખના સમયે અથવા મરણ સમયે યાદ આવે તો તે શા કામનું? અગ્નિ લાગ્યા પાછી કૂવો ખોદવો કામનો નથી. પ્રથમથી કરેલ કાર્ય કામ આવે છે; તેજ કારણથી શાસ્ત્રકારો ભવ્ય જીવોને નવી નવી યુક્તિયો પૂર્વક સમજાવે છે, પરંતુ ભારે કર્મી જીવો સમજતા નથી. મરણ સમયે રૂએ, તેથી શું થનાર

છે ? ઉલટું હાય હાય કરી ખમણું કર્મ બાંધે છે, માટે બન્ધ સમયે ચેતવું અને ઉદય સમયે શાંતિ પૂર્વક વેદવું. જીવો સહજ ભાવથી જે કર્મ બાંધે છે, તે રોતાં પણ છૂટતાં નથી. અઢારમી ગાથામાં સ્પષ્ટ બતાવેલ છે કે, જીવો સંસારરૂપ મહાસાગરમાં સ્વકૃત કર્માનુસાર એકેન્દ્રિય અવસ્થામાં અવ્યક્ત દુઃખો સહે છે, કે જે દુઃખો નારકીના જીવોથી અનન્તગુણાં છે. ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછ્યું કે, ' મહારાજ ! નિગોદના જીવોને કેવું દુઃખ છે ? ' તેના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, ' હે ગૌતમ ! નારકીના જીવો તીવ્ર અશાતાવેદનીય અનુભવે છે. તે કરતાં અનન્ત ગુણું દુઃખ નિગોદના જીવો અનુભવે છે. તે નિગોદની અન્દર આ જીવ ઘણો કાળ રહ્યો, અનુક્રમે અકામનિર્જરાના જોરથી વધતાં વધતાં આ સમય આવ્યો. હવે જે ધારે તેમ કરી શકે તેમ છે; પરન્તુ ભાગ્ય વિના કાંઇ બની શકે નહિ. મળેલ સામગ્રી વ્યર્થ જાય તેમ તો નહિ, પરંતુ તેજ સામગ્રી પુણ્યહીનને ઉલટી પરિણમે છે. આજકાલના કેટલાક જીવો બિચારા ધર્મ કરણી કરવી તો દૂર રહી, પણ બીજા કરનારને પણ લેખ, વ્યાખ્યાન અથવા ગુપ્ત મિત્ર મંડળ દ્વારા નિન્દે છે, ત્યારે બીજા જીવો પ્રમાદાધીન થઇ સમય ચૂકે છે. આ ઉપર નીચેનું દૃષ્ટાંત ખાસ વિચારવા જેવું છેઃ—

" એક વેપારીની સ્ટીમર, કે જે હીરા, માણિક્ય, ચાંદી અને સુવર્ણ વિગેરે એક અબજ રૂપિયાનો માલ લઇને ચીકાગોથી ઉપડી હતી. તે રસ્તામાં અનેક ઉપદ્રવોને દૂર કરતી, બારામાં સહીસલામત આવી પહોંચી. સ્ટીમર સહીસલામત આવી પહોંચવાની ખુશાલીમાં બ્હાર (અવાજ) થયા. તે શેઠે કાને સાંભળ્યા. તેના કમાને શેઠને ઘરે જઇ સ્ટીમર બંદરમાં આવી પહોંચ્યાની ખબર આપી અને તેની સાથે સામાન ઉતારવાને માટે પણ કહી ગયો. શેઠને તે વાતની ખુશી થઇ; પરંતુ તે સમયે શેઠ પોતાના મિત્રો સાથે સોગઠાબાજીની રમત રમતો હતો. તેથી કોઇ મુનીમને હુકમ કરી શકયો નહિ. 'આ બાજી પૂરી કરી હમણાજ ઉઠું છું, ' એમ વિચાર કરી, બાજી રમતોજ રહ્યો; પરંતુ આનંદમાં અને રમત ગમતમાં જે કાળ ગયો, તેની ખબર રહી નહિ. થોડી વારમાં સૂર્ય અસ્ત થયો. દીવાબત્તી થઇ ગઈ. શેઠે વિચાર્યું કે પ્રાતઃકાળ થતાં જલદી માલ ઉતારવાનું કામ કરીશું, બીજું કામ નહિ કરીએ; એમ વિચારી થોડી વાર ગપાટા હાંકી શેઠજી ભવનમાં શયન કરવા પધાર્યા. રાત્રીના દશ વાગે અકસ્માત્ આંધી ચડી. વીજળી થવા લાગી. મેઘરાજા મોટા ગડગડાટથી આકાશમાં ત્રાસદાયક ગર્જના કરવા લાગ્યો. પવન વિચિત્ર ગતિવાળો થયો. જીર્ણ મકાનો જમીનદોસ્ત થવા લાગ્યા. સમુદ્રના કલ્લોલો શૈલશૃંગની

ઉપમા વહન કરવા લાગ્યા. નાવ અને સ્ટીમરો હીંચકાની માફક ઝુલવા લાગી. ખાંધેલ બંધનોથી મુક્ત થઇ બંદરની બહાર નિકળી પડી. પેલા ખેલાડી શેઠની સ્ટીમર પણ માલ સહિત સમુદ્રમાં ક્રીડા કરવા લાગી, એટલે કે, જાણે ' મારો શેઠ રમે છે. તો હું પણ કેમ ન રમું?' એમ બતાવતી હોય, તેમ દેખાવા લાગી. બીજી તરફ શેઠની નિદ્રા ઉડી ગઇ અને શેઠ વિચાર વમળમાં પડયો કે, 'આ તોફાનમાં સ્ટીમર બચવી મુશ્કેલ છે, છતાં બચે તો એક લાખ રૂપીઆનું દાન ગરીબ લોકોને કરીશ. એક લાખ રૂપીઆ દેવની ભક્તિમાં, એક લાખ રૂપીઆ ગુરૂભક્તિમાં, એક લાખ ધર્મોન્નતિમાં અને એક લાખ વિદ્યાર્થી વગેરેની સહાયતામાં, એમ પાંચ લાખ રૂપીઆ ખરચીશ. હે પ્રભો! હે શાસનદેવો! કોઇ રીતે મારી સ્ટીમર સહીસલામત રાખો.' ! ઇત્યાદિ વિચારમાં પરેલ છે, તેટલામાં સ્ટીમરરક્ષકો શેઠ પાસે બરાબર ૧૧ાા વાગ્યે આવ્યા. અને સમાચાર આપ્યા કે, 'મહારાજ સ્ટીમર બારાથી બહાર નિકળી ગઇ, તેનો કાંઇ પત્તો નથી કે, કઇ દિશામાં ગઇ.? અમે એક કલાક સુધી મરણનો ભય દૂર કરી મહેનત કરી, પરંતુ દૈવકોપ આગળ મનુષ્યોનો ઉપાય નહિ.' આમ કહી તેઓ ઘર તરફ ગયા. પેલી અનાથ સ્ટીમર પાણી પીને ડૂબી મરી.

પ્રાતઃકાળમાં શેઠ સમુદ્ર કિનારે જઇ તપાસ કરે છે, પરંતુ તેનું નામનિશાન પણ કાંઇ મળ્યું નહિ. અશ્રુપાત કરતો શેઠ ઘર તરફ સિધાવ્યો. જૂઓ, વીમા ઉતરી ગયા, હજારો ખરાબા કાપ્યા, સહીસલામત ઘર પર આવી, પરંતુ માલ ઉતારવા સમયે પ્રમાદ કરવાથી કેટલું બધું નુકશાન થયું. લેણદારો ઘર પર આવ્યા, તુરતજ દીવાળું નિકળ્યું, અને લાખોની આબરૂ કોડીની થઇ."

વાચક! શેઠનું ચરિત્ર વાંચી તમે શેઠને જરૂર મૂર્ખ ગણશો, પરંતુ જો તેનો ઉપનય વિચારવામાં આવે, તો તે શેઠ કરતાં સંસારી જીવો અધિક મૂર્ખ છે, એમ હૃદયાદર્શમાં સ્પષ્ટ માલુમ પડશે.

સંસારી જીવોની સ્ટીમર નિગોદ રૂપ ચીકાગોથી ચાલી છે, જ્યાં તે અનંતકાળ સુધી પડી રહી હતી. ત્યાંથી પૃથ્વીકાય, અપકાય, અગ્નિકાય, વાઉકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ રૂપ મહાસાગરમાં અસંખ્ય કાળ રહી, ત્યાંથી કથંચિત્ બેઇન્દ્રી, તેઇન્દ્રી અને ચતુરિન્દ્રિયરૂપ કાળાપાણીમાં સંખ્યાતો કાળ વીતાવ્યો. શુભ પુણ્ય રૂપ પવનના જોરથી સ્ટીમર આગળ વધી. પંચેન્દ્રિયના અનેક ભેદો છતાં ચાર ભેદોરૂપ બરફના પહાડોમાં અથડાતી અથ

-ડાતી મનુષ્ય લોક રૂપ પીસ્તાળીશ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા મહાસમુ-દ્રમાં આવી પહોંચી. અનાર્ય દેશ રૂપ ભયંકર ખરાબાઓ ઓળંઘી જઇ આર્ય દેશ રૂપ શાંત સમુદ્રમાં દાખલ થઈ. જો કે શાંતિ પ્રધાન તોપણ સમુદ્ર, તેમાં પણ કેટલોક ભાગ અનાર્ય પ્રાયઃ ભિલ્લ, પુલિંદ, નાહાલ, કાહાલ, ખર્બર, સૈનિક, કૈવર્ત, ખસિક, લંખ, મંખ, વિગેરે ગંભીર તોફાનોને દૂર કરી ખાસ ઉત્તમ કુળ રૂપ સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવી છે, પરંતુ ઓરી, શીળી વિગેરે, પાંચ વર્ષ સુધી, અનેક કલ્લોલોની માળામાં સ્ટીમર ગોથાં મારે છે, ત્યાંથી કથંચિત આગળ વધી, તો યુવાવસ્થારૂપ તો-ફાની ખાડીમાં સ્ટીમર સહીસલામત પહોંચી. ત્યાં કર્મયોગે અશાતાવેદની-યના પ્રબળ જોરથી ગલિક, કોઢ, શ્વેતાદિ ૧૮ મહાકોઢ, ચોરાશી પ્રકારના વાયુનો ઉપદ્રવ, ઉદરરોગ, જ્વર, અતિસાર, કાસ, શ્વાસ, ભગંદર, હરસ, શિરોરોગ, કપાલરોગ, નેત્રરોગ, કર્ણરોગ, કંઠમાળ, તાલુશોષ, જિવ્હારોગ, દંતરોગ, ઓષ્ઠરોગ, મુખરોગ, કુક્ષિશૂળ, હૃદયશૂળ, પીઠશૂળ અને પ્રમેહાદિ, પાંચ કરોડ, અડસઠ લાખ, નવાણું હજાર, પાંચશો ચોરાશી રોગ, કે જે ઐાદારિક શરીરમાં સત્તા રૂપે રહ્યા છે, તેઓ વિઘ્ન કરે. તેઓ પણ પૂર્વ પુ-ણ્યના ઉદયથી દૂર રહી સ્ટીમર બંદરમાં આવી ઉભી રહે. હવે માલ ઉતા-રવાને સમયે પંચ પ્રમાદ, તેર કાઠિયા, જે અશુભ કર્મરૂપ છે તેઓ, મહા ખરાબાઓ ઓળંગી આવેલ સ્ટીમરમાં રહેલા પંચ મહાવ્રત, અથવા દ્વાદશ વ્રત રૂપ અમૂલ્ય રત્ન તેમજ દાન, શીલ, તપ, ભાવ, જ્ઞાન, ધ્યાન, પરો-પકાર, સ્વસ્વરૂપ ચિન્તન વિગેરે રત્નાવલીને ઉતારવાની વાત તો દૂર રહી, પરન્તુ દર્શનપણ કરવા દે નહિ. અનેક વિકલ્પો કરે. પેલા ખલાસીઓ પોકાર કરી કહે છે કે 'મહારાજ ! સ્ટીમર ઘણાં ઘણાં કષ્ટોથી કિનારે આવેલ છે, માલ ઉતારો. દારિદ્ર દૂર જશે. કદાપિ દુઃખ નહિ રહે,' પરન્તુ ભારે કર્મી જીવ હોવાથી ખલાસીનાં હિતકર વચનોને એક કાને સાંભળી બીજા કાનેથી કાઢી નાંખે છે. અથવા તો ઉત્તર આપે છે કે ' આ બાજી પૂરી કરી ઉતારૂં છું. ' પરંતુ તેમ કરતાં તો સૂર્ય અસ્ત થાય અને રાત્રી પડે, તેમજ તોફાનમાં તમામ પાયમાલ થાય.

હવે, મનુષ્ય જન્મ રૂપ અહીંઆં સ્ટીમર સમજવી. અને ગુરૂ વચન, તે ખલાસીનાં વચન જાણવાં. સંસારરૂપી બાજી, તેમાં રાગદ્વેષ રૂપ પાસા, તેમજ સોળ કષાય રૂપ સોળ સોગઠાં જાણવાં, સૂર્યાસ્ત તે પ્રબોધાભાવ સમજવો. અને રાત્રી તે મિથ્યાત્વ સમજવું. અકસ્માત્ તોફાન જે થયું,

ત મરણ સમય જાણવો. પ્રાણી જો ન સમજે તો સ્ટીમર ત્યાંથી ચાલી જવાની, ફક્ત લાભ માત્ર તેજ થવાનો કે પ્રથમ સ્ટીમર ચાલી ન હતી, ત્યારે તે અવ્યવહાર રાશિવાળો ગણાતો હતો, જ્યારે હવે તે વ્યવહારરાશિમાં દાખલ થયો. આ પ્રમાણે જીવ પાછો અનન્તો કાળ રખડવાનો. માટેજ જ્ઞાની પુરૂષો વારંવાર નવી નવી યુક્તિઓ આપી સમજાવે છે કે, 'હે ભાઇ! પ્રમાદ ન કર, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પવિત્રતા કર. પરભાવમાં તારૂં કલ્યાણ નહિ થાય. સ્વભાવમાં મગ્ન થા. વિકથાને છોડ. તું લેખદ્વારા, વ્યાખ્યાન દ્વારા, પરનિન્દા ન કર. સ્વનિન્દા આત્મશ્રેય માટે કર. સર્વ જીવો સ્વકૃત કર્માનુસાર ફળ પામે છે, સમય ઉત્તમ છે, ગયો સમય મળશે નહિં.' સૂત્રકાર વળી વિશેષ દૃઢતા માટે કહે છેઃ—

इणमेव खण वियाणिया णो सुलभं बोहिं च आहितं ।
एवं सहिए हियासए आहिजिणे इणमेव सेसगा ॥ १९ ॥
अभविंसु पुराबि भिक्खु वे आएसावि भवंति सुव्वता ।
एयाइं गुणाइं आहुत्ते कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥ २० ॥

અર્થાત્—પામેલ સમયને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સુન્દર સમજો. સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી. એમ શ્રીઋષભદેવ સ્વામી કહે છે. માટે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયવાળો મુનિ ઉત્પન્ન થએલ પરિષહોને સહન કરે. પૂર્વોક્ત વાત શ્રીઋષભદેવની માફક બાકીના તીર્થંકરો પણ કહે છે.

હે સાધુઓ! પૂર્વ કાળમાં થઈ ગએલ અને હવેપછી થનાર તમામ પ્રધાન મતધારી જિનેશ્વરોએ પૂર્વોક્ત ચારિત્રના ગુણો કહ્યા છે. તમામનો સિદ્ધાંત એજ છે કે, 'જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના તેજ મુક્તિમાર્ગ છે. અર્થાત્ તીર્થંકરોની દેશનામાં ભેદ નથી. અલ્પજ્ઞની કલ્પનામાં ભેદ છે. ૨૦

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ રૂપ સમય અતિ ઉત્તમ પામવામાં આવ્યો છે, અને શુભ સામગ્રી પ્રાપ્ત થવી એ શુભ કાલની સિદ્ધિ સૂચવેછે, જ્યારે અશુભ સામગ્રી અશુભ ફળને મેળવી આપે છે. શ્રીઋષભદેવ સ્વામી પોતાના પુત્રોને કહે છે કેઃ—'હે મહાનુભાવો! દ્રવ્યથી ત્રસપણું, પંચેન્દ્રિય પટુતા, સુકુલોત્પત્તિ તેમજ મનુષ્યજન્મ વિગેરે, વળી ક્ષેત્રથી આર્યક્ષેત્ર. ભારતભૂમિની અન્દર ૩૨ હજાર દેશો છે. તેમાં આર્યક્ષેત્ર ૨૫॥ છે. બાકીના અનાર્ય, તો આર્ય ક્ષેત્રમાં જન્મ થવો મુશ્કેલ છે. કદાચ તેનો

લાભ થયો એમ ધારો, તો કાળથી અવસર્પિણી ચોથા આરાનો સમય માસ થવો મુશ્કેલ, કે જે સમયે ધર્મકરણી સુગમ રીતે થાય છે. ભાવથી શાસ્ત્રશ્રવણ, ધર્મશ્રદ્ધા, ચારિત્રાચરણ અને કર્મક્ષયોપશમાનુંસાર વિરતિ પરિણામ વિગેરે સમય મળેલો છે. દ્રવ્યસામગ્રી ક્ષેત્રસામગ્રીની ખાસ અપેક્ષા રાખે છે. જે ક્ષેત્રમાં ધર્મ ચર્ચા નથી હોતી, તે ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યસામગ્રી અનર્થને પેદા કરે છે. દ્રવ્યસામગ્રી અને ક્ષેત્રસામગ્રી બન્નેનો સમાગમ થાય, પરન્તુ કાળસામગ્રી ન હોય, તો કાર્યસિદ્ધિ થઇ શકે નહિ. કારણ કે, જે કાળમાં તીર્થંકરોનો જોગ હોય, અથવા સુવિહિત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, મુનિવરોનો જોગ હોય, તો જીવો પૂર્વોક્ત બન્ને સામગ્રીયોનો લાભ લઇ શકે. અન્યથા મળેલી સામગ્રી પણ વ્યર્થ જાય.

પુણ્યયોગે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ રૂપ ત્રિપુટીની સામગ્રી મળી, છતાં તેમાં સૈન્યનાયક તુલ્ય ભાવ ન હોય, તો ત્રિપુટીની સામગ્રી કાર્યસિદ્ધિમાં અસાધારણ કારણરૂપ થઇ પડતી નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળની સામગ્રી વિના સૈન્યનાયક ભાવ પણ ભાવના રૂપ રહી જાય છે. અર્થાત્ ચારે સામગ્રીઓ કાર્યસિદ્ધિ કરવા સમર્થ છે. આ ચારની અંદરથી એકની પણ ગેરહાજરી કાર્યમાં કુશળ બની શકતી નથી. માટે હે ભવ્યો ! દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી આ સમય ઉત્તમછે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સુલભ નથી. તમામ તીર્થંકરો પોત પોતાના શિષ્યોને પૂર્વોક્ત રીતે કહે છે. તે પ્રમાણે હું તમને કહું છું. ભૂત, ભવિષ્યત્ તીર્થંકરો પણ તેજ પ્રમાણે ઉપદેશ કરેછે. તેમાં કોઈ તીર્થંકરનો મતભેદ નથી. સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર તેજ મુક્તિનો માર્ગ છે, એમ તમામ તીર્થંકરો બતાવે છે. એટલુંજ નહિં, પરન્તુ સ્વયં સમ્યક્, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરી સુવ્રત થયા. સુમતના પ્રભાવે જગત્પુજ્ય થઈ નિર્વાણનો લાભ પામ્યા છે.

શ્રીતીર્થંકર દેવોનો જન્મ ઇતર લૌકિક દેવોની માફક જગત્ની વિડમ્બના વારવા માટે થતો નથી. ફક્ત પૂર્વ જન્માન્તરમાં વીશ સ્થાનક તપની આરાધના કરી,જે પુણ્ય પ્રકર્ષ એકઠો કરેલ, તેના જોરથી બાંધેલા તીર્થંકર નામકર્મને ખપાવવા માટે તે થાય છે, જન્મથી લઇ નિર્વાણ પર્યન્ત તેઓનું ચરિત્ર મનન કરવા લાયક છે. ઇતર દેવોનું તો જન્મથી લઇ પરલોક ગમન સુધી ક્રીડા–વિનોદ અને પરસ્પર વિરોધિ વાક્યાદિથી અપ્રમાણિક પસાર થયેલું જોવાય છે. આ કથાની પુષ્ટિને માટે આપણે અહિં છ. દશાવતારોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન અવલોકન કરીએ.

થી વાચકવર્ગ સમજી શકશે કે પૂર્વોકત વાક્ય ક્યાં સુધી સત્ય છે?

દશાવતારનું વર્ણન.

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते
दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते ।
पौलस्त्यं जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते
म्लेच्छान् मूर्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥१॥
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ।
रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्ध कल्की च ते दश ॥२॥

થમ.

પ્રથમનો શ્લોક જયદેવે ગીતગોવિંદમાં આપેલ છે. તેમાં દશ અવતારોનું પ્રયોજન બતાવેલ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી પ્રત્યેક અવતારનું ટૂંક વૃત્તાંત ન અપાય ત્યાં સુધી શ્રોતૃવર્ગને સ્પષ્ટ રીતે સમજણ પડે નહિ. वेदानुद्धरते એ વાક્ય મત્સ્યાવતારનું વૃત્તાંત સૂચવે છે. શંખ નામે દૈત્ય જ્યારે વેદોને લઇ રસાતલમાં પેઠો, ત્યારે પૃથ્વી નિર્વેદ થઇ. હવે દેવે મનમાં વિચાર્યું કે 'દુષ્ટ દૈત્યે અનર્થ કર્યો; માટે શંખદૈત્યનો નાશ કરવો, અને વેદોને પાછા પૃથ્વીતલ ઉપર લાવવા.' એમ વિચારી મત્સ્યાવતાર ધારણ કરી રસાતલમાં જઇ, દૈત્યને મારી વેદોને પાછા પૃથ્વી પર લાવ્યા. એ પહેલો અવતાર.

બીજો અને ત્રીજો.

એક વાર પૃથ્વી પાતાલમાં જવા લાગી ત્યારે, ભગવાને કૂર્મ અવતાર ધારણ કરી તેને પીઠ પર ધારણ કરી, અને વરાહરૂપ ધારણ કરી તે દાઢોથી પકડી રાખી. તે કારણથી કૂર્મ અને વરાહનો અવતાર લીધો તે બીજો અને ત્રીજો અવતાર.

ચોથો.

હિરણ્યકશિપુ દૈત્યનો નાશ કરવા માટે ચોથો નરસિંહનો અવતાર લીધો, તેનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણેઃ–દૈત્યો પ્રાયઃ શિવભક્ત હોય:છે; તેઓ શિવની આરાધના કરે છે. કોઇવાર હિરણ્યકશિપુ દૈત્યે શિવની સંપૂર્ણ રીતે ભક્તિ કરી. તેથીશિવે પ્રસન્ન થઇ વચન આપ્યું કે, 'તારૂં મૃત્યુ, સૂકાથી યા લીલાથી, અગ્નિથી યા પાણીથી અથવા તો દેવ, દાનવ યા તિર્યંચ કોઇથી

પણ થઇ શકશે નહિ.' હવે હિરણ્યકશિપુનો પ્રહલાદ નામનો પુત્ર વિષ્ણુ-ભક્ત થયો. તે વાત હિરણ્યકશિપુના જાણવામાં આવવાથી પોતાના દેવ-શિવનો લોપ કરવાના અપરાધમાં તેણે પ્રહલાદને ખૂબ માર્યો, બાંધ્યો તેમજ ફ્ટકો, પરંતુ તે તો 'વિષ્ણુ વિષ્ણુ' એમજ બોલતો રહ્યો, તેથી તેના શરીરમાં પ્રહાર લાગ્યા નહિ. વિષ્ણુએ તેના સત્ત્વથી ખુશી થઇ વરદાન આપ્યું કે 'તું ઇન્દ્ર થઇશ.' તે પ્રમાણે ઇંદ્ર થયો, છતાં તેને તે પીડા કરવા લાગ્યો, એટલે ભગવાને નરસિંહનું રૂપ ધારણ કર્યું. મુખ સિંહનું અને શરીર પુરૂષનું કરી હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને હાથના નખો વડે પગ નીચે દબાવી વક્ષસ્થળ ચીરી મારી નાંખ્યો. મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નરસિંહ, આ ચાર અવતારો કૃતયુગમાં થયા.

પાંચમો.

હવે પાંચમા વામન અવતારની થોડી વાત વિચારશીલ વાચક-વર્ગની આગળ રજુ કરવામાં આવેછે. બલિ નામનો દૈત્ય ઇન્દ્રપદની પ્રાપ્તિ માટે સો યજ્ઞ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો, આ પ્રયત્નમાં તેણે ૯૯ યજ્ઞો તો નિર્વિઘ્ન રીતે પૂર્ણ કર્યા. પછી જ્યારે છેલ્લો યજ્ઞ શરૂ કર્યો, ત્યારે દેવે વિચાર્યું કે, મેં પ્રહલાદને ઇન્દ્રપદ આપેલ છે, તેને ઉઠાડી આ, તે પદ લઇ લેશે, તેથી મનમાં ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો. હવે બલિને શિક્ષા કરવા માટે વામનરૂપ ધારણ કરી યજ્ઞસ્થાન પ્રત્યે આવી કહ્યું કેઃ– 'હે દાનેશ્વર બલે! યજ્ઞવિધાયક! દાન કરવાનો સમય હમણાંજ છે.' બલિ બોલ્યોઃ—'હે બ્રાહ્મણ! શું માગે છે?' વામને કહ્યુંઃ–'રહેવાને માટે સાડા ત્રણ ડગલાં જમીન.' બલિએ તે આપી. તેટલામાં કોઇએ બલિને કહ્યુંઃ– 'મહારાજ! આ અસલમાં બ્રાહ્મણ નથી, પરંતુ વિષ્ણુએ વામન બ્રાહ્મણનું રૂપ કરેલ છે.' તે વાત જાણી બલિ ગુસ્સામાં આવ્યો. તેટલામાં વામનાવતાર ધારણ કરનાર દેવે ત્રણ ક્રમથી સમગ્ર પૃથ્વી લઇ લીધી. અર્ધી ડગલા માટે હવે બલિને કહે છેઃ—'રે દુષ્ટ! પીઠ ધર.' એમ કહી પીઠ પર પગ દીધો. તેથી બલિ પાતાળમાં ગયો. મરતી વખતે બલિ બોલ્યોઃ–'લોકો કેમ જાણશે કે બલિ આવા પ્રકારનો થયો, માટે કાંઇક યાદગીરી હોવી જોઇએ.' ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કેઃ–'દીવાળીના ચાર દિવસો સુધી તું રાજા અને હું દ્વારપાળ,' એવું વરદાન આપ્યું, ઇત્યાદિ.

છઠ્ઠો.

છઠ્ઠો અવતાર રામ અર્થાત્ પરશુરામનો થયો. તેનું વૃત્તાન્ત આ

પ્રમાણે છેઃ—સહસ્રાર નામનો ક્ષત્રિય હતો. તેની બ્હેન રેણુકા હતી. તે રેણુકાને બળાત્કારથી જમદગ્નિ ઋષિ પરણ્યો. હવે સહસ્રાર જમદગ્નિના આશ્રમે ગયો; ત્યાં બન્નેને બોલતાં સાંભળી સહસ્રાર ક્ષત્રિય હોવાથી ક્રુદ્ધ થયો. સ્વાભાવિક રીતેજ ક્ષત્રિયો શૌર્ય ગુણવાળા હોય છે. તેથી જમદગ્નિને સંતાપ્યો, અને રેણુકાને દુઃખી કરી. એટલા માટે દેવે તેને ઘેર જન્મ લઈ પરશુરામ થઇ સહસ્રારને મારી એકવીશ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી કરી.

સાતમો.

રાવણદૈત્યે પૃથ્વી પર ભારે ઉપદ્રવ કર્યો, ત્યારે દેવે રામનો અવતાર લઈ રાવણને માર્યો. વામન, પરશુરામ અને રામ એ ત્રણ અવતારો ત્રેતાયુગમાં થયા.

આઠમો અને નવમો.

કંસાદિ દૈત્યોને મારવાને ભગવાને કૃષ્ણઅવતાર ધારણ કર્યો. બુદ્ધાવતાર શીતળરૂપ, તેણે મ્લેચ્છોનાં મન્દિરો વધાર્યાં. કૃષ્ણાવતાર અને બુદ્ધાવતાર દ્વાપરયુગમાં થયા.

દશમો.

મ્લેચ્છોનો નાશ કરવા કળિયુગનો કલ્કી અવતાર થયો.

પૂર્વોક્ત દશે અવતારો ધારણ કરનાર સર્વજ્ઞ, ઈશ્વર, સર્વશક્તિમાન્, જગત્કર્ત્તા, અવિરોધવાક્ કહી શકાય કે નહી? તેનો વિચાર પક્ષપાતરહિતપણે કરવામાં આવે, તો તેમાં નિંદા કે વિકથા નથી. વસ્તુનો વિચાર કરવો તે મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે.

પ્રથમ મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ અને નરસિંહ એ ચારે અવતારોની મીમાંસા મધ્યસ્થ ભાવથી કરીએ. શંખ નામે દૈત્ય વેદોને લઇ પાતાળમાં પેશી ગયો. તેથી વેદોને પૃથ્વી પર લાવવા માટે ભગવાનને માછલીના પેટમાં જન્મ લેવો પડ્યો! ભલા, સર્વજ્ઞ અને જે સર્વશક્તિમાન્ હોય, તેણે તો પ્રથમથી વિચાર કરવાનો હતો, કે શંખ નામે દૈત્ય ઉત્પન્ન થશે, તે સર્વાધાર વેદોને ઉપદ્રવ કરશે, માટે જન્મ લેવો પડશે. તેના કરતાં બહેતર હતું કે, શંખ નામે દૈત્યનો જન્મજ થવા દેવો જોઈતો નહોતો; કારણ કે જગત્ કર્તૃત્વધર્મ, અવતાર ધારણ કરનાર દેવની અન્દર છે, એ પ્રમાણે તે દેવને માનનારાઓ માને છે. પ્રથમ તો મૂળ વાતજ ઠીક છે કે નહી, તેમાંજ શંકા છે, કારણ કે શંખ નામનો દૈત્ય વેદને પાતાળમાં લઈ ગયો, તો તે અર્થ

રૂપ વેદોને લઇ ગયો કે શબ્દાત્મક? અથવા તો પુસ્તકાકાર વેદોને? ધારો કે તે અર્થ રૂપ વેદોને લઈ ગયો, તો તેથી કાંઈ મૂળ વેદનીહાનિ થતી નથી. જ્યારે શબ્દાત્મક તો લેવાય તેમ નથી. કેમકે શબ્દ તો ક્ષણિક છે. હવે ધારો કે પુસ્તકાકાર વેદોને લઇ ગયો, તો હજારો પ્રતિયો લખાએલી છે. તેમાંથી એક લઈ ગયો તો શું હાનિ? ઇત્યાદિક વિચાર કરતાં મત્સ્યાવતારનું પ્રયોજન ઠીક માલૂમ પડતું નથી.

હવે બીજો અને ત્રીજો કૂર્મ અને વરાહનો અવતાર પૃથ્વી રસાતળ જઈ રહી હતી, તેને ધારણ કરવા માટે થયો. કૂર્મે પીઠ ઉપર પૃથ્વીને ધારણ કરી રાખી. હવે સવાલ એ થાય છે કે, કૂર્મ કોના આધાર ઉપર રહ્યો? કદાચ કહેશો કે, તે ઈશ્વરરૂપ હોવાથી સ્વતંત્ર નિરાધાર રહી શકે, કારણ કે ઇશ્વરમાં સર્વ શક્તિયો વિદ્યમાન્ છે. વાહ! જ્યારે ઇશ્વરમાં સર્વ શક્તિયો છે, તો પછી અવતાર વિના શું ઇશ્વર પૃથ્વીને નિરાધાર નહિ રાખી શકતે? શા માટે ગર્ભનાં દુઃખો તેમજ તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થવાની કોશીશ કરી? તેનો વિચાર સ્વયં વાચકવર્ગે કરવો.

હવે વરાહે પૃથ્વીને પોતાની બે દાઢોમાં પકડી રાખી, ત્યારે પૃથ્વીને પકડનાર તે વરાહ ઉભો કયાં રહ્યો હતો? તેનો વિચાર પણ કરવા જેવો છે, કારણ કે પૃથ્વી તો તેની દાઢોમાં રહેલી હતી.

નરસિંહ અવતાર ધારણ કરી, શિવભક્ત હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને પ્રહ્લાદને ઇન્દ્રપદ આપ્યું. તો આનો વિચાર કરતાં એમજ સિદ્ધ થાય છે કે, ભક્તજનોને પદપ્રદાન કરનાર અને અભક્તોના જાન લેનાર વીતરાગ ગણી શકાય નહિ. પ્રત્યુત પૂર્ણ રાગી દ્વેષી સિદ્ધ થાય છે. વામનરૂપ ધારણ કરી બલિને માર્યો, તેના કરતાં કદાચ બલિને જન્મ ન આપ્યો હોત તો શું ખોટું હતું? વામનરૂપ ધારણ કરવું, ભિક્ષા માગવી, ત્રણ ડગલે પૃથ્વી લઇ લેવી, બલિની પીઠ ઉપર પગ મૂકી તેને પાતાળમાં પહોંચાડવો, વળી તેના મરણ સમયે વરદાન આપવું 'કે દીવાળીના સમયે તારી પૂજા થશે, હું દ્વારપાળ થઇશ,' ઇત્યાદિ અસંબદ્ધ વૃત્તાન્ત સર્વજ્ઞભાવમાં શંકા ઉત્પન્ન કરે છે. પરશુરામ નામનો અવતાર ક્ષત્રિયોના નાશ માટે થયો, તેજ કારણથી બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોમાં વૈરભાવ થયો, તેને લઇને ૨૧ વાર નિઃક્ષત્રિય પૃથ્વી થઈ. વળી અવાન્તરમાં અબ્રાહ્મણી પૃથ્વી થવા પામી. એક મ્હોટો જુલમ થયો. જમદગ્નિનો જુલમ

વિચારી તેને દંડ દીધો હોત, તો પૂર્વોક્ત અનર્થ થવા પામત નહિ. આવા પ્રકારના જુલમને કરનારનો પક્ષ કરવા જન્મ ધારણ કર્યો, તે કથાથી સિદ્ધ થાય છે. જો અવતારની કથા સાચી હોય, તો ભગવાન્ સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન્ સિદ્ધ થઇ શકે નહિ. સર્વજ્ઞ હોય તે તો પરસ્પર વિરોધી કાર્યને પ્રથમથી જોઇ લે, વળી સર્વશક્તિમાન્ જન્માદિના કુથલામાં પડે નહિ. એક સામાન્ય પુરૂષ પણ થોડા કાર્ય માટે મોટો અનર્થ કરે ખરો કે ? કદાપિ નહિ. સ્વયં કર્તા જ્યારે કાર્યરૂપ થાય તો પછી અન્ય કર્તા કોણ ગણાશે ? તેવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. કર્તા પણ કાર્યરૂપ થાય તો અનવસ્થાદૂષણ અનાયાસ ઉપસ્થિત થાય છે.

બીજા અવતારો પણ દેવની મહત્તા સૂચવતા નથી. ઉલટું અલ્પજ્ઞતા અને અવિવેકિતા સમજાવે છે. રાવણને મારવા રામનો અવતાર થયો. રાવણ સીતા મહાસતીને હરણ કરીગયો, રામચન્દ્રજી ઠેકાણે ઠેકાણે તપાસમાં નિકળ્યા. કથંચિત્ ખબર મળી, સૈન્ય એકઠું કરી રાવણને માર્યો, ઇત્યાદિક વાતોથી સિદ્ધ થાય છે કે, અવતાર ધારણ કરનાર દેવમાં સર્વજ્ઞતા હતી નહિ. હા ! રામચન્દ્રજીએ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી ચારિત્ર લીધું. ત્યારબાદ તપસ્યા વડે કર્મનો ક્ષય કરી કેવળી થયા. તે વાત જૈન સિદ્ધાન્ત અનુસાર ઠીક છે. અન્ય વાતો અવિવેકિતા સૂચવે છે.

કંસને મારવા કૃષ્ણાવતાર, અને બુદ્ધાવતારના, કાર્યોને દૂર કરવા કલ્કીઅવતાર થયો. અહીંઆં વાચકે વિચાર કરવો જોઇએ કે બુદ્ધાવતારને શીતલ સ્વરૂપ માનેલ છે, તેણે મ્લેચ્છોનાં મન્દિરો વધાર્યાં; એ વાત કેમ ઘટે ? વળી એક અવતારે મ્લેચ્છોનાં મન્દિરો વધાર્યાં; ત્યારે બીજો અવતાર થશે, તે મ્લેચ્છોનો નાશ કરશે, તે પણ પરસ્પર વિરોધી વાત સમજાય છે. જો અવતારોની વાત કલ્પિત ઠરે; તો તમામ મહિમા કલ્પિત થાય. જો અવતારોની વાત સાચી હોય, તો ઇશ્વર થઇ પ્રાકૃત પુરૂષોની માફક દુઃખપરંપરા વોરે છે, તેમ માનવામાં કાંઇ હરકત નથી. જન્મ, જરા, મરણાદિનાં દુઃખો દૂર કરવા ઇશ્વરનું સેવન, તેની ભક્તિ, અને તેનાં વચનો પર વિશ્વાસ રાખી મનુષ્યો ધર્મધ્યાન કરે છે, તેજ ઈશ્વર જો જન્મ મરણાદિ દુઃખોથી પીડિત હોય, તો અન્યભક્તોનાં જન્મ, મરણાદિ દુઃખો દૂર કરવા શક્તિમાન્ થઇ શકે નહિ. જેનામાં રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાનાદિ ગુણો નથી, તે જન્મ મરણાદિ ક્લેશોથી પીડિત થતો નથી. તેનાં વચનો પર વિશ્વાસ રાખનાર જન્મ, મરણાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થઇ શકે છે. રાગ

द्वेषादि दूषणोथी दूषित જીવો જરૂર જન્મ ધારણ કરે છે. જન્મ, મરણાદિક કરનાર ઈશ્વર ગણાય નહિ. ઈશ્વર કોઇનું ભલું ભૂંડું કરતો નથી. માત્ર કેવળજ્ઞાન સમયે જેવા ભાવ દેખેછે; તેવું કથન કરે છે. જીવોને હિતકર ઉપદેશ કરે છે, તે પણ અતીત અને અનાગત તીર્થંકરોથી જુદા પ્રકારનો તો નહિં જ. ફારફેર વાકયો તો અલ્પજ્ઞ, અવીતરાગ અને અસર્વજ્ઞોનાં હોયછે, પરન્તુ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી વીતરાગ ભગવાનનાં હોતાં નથી. કારણ કે તેઓને ત્રિકાળનું જ્ઞાન છે. તેથી તમામ જિનવરો મુક્તિનો માર્ગ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનેજ બતાવે છે. તેના પર શ્રદ્ધા કરનાર સમ્યક્ત્વી બની નિયમિત કાળમાં મુકત થાય છે. માટે ભગવાન્ પોતાના પુત્રોને ઉપદિશે છે કે ' હે મહાનુભાવો ! અત્યુત્તમ સમય તમારે હાથ લાગેલ છે. ' તેજ ઉપદેશ વીર પ્રભુએ પણ ગણધરોને કર્યો અને પછી તેજ ઉપદેશ ગણધરોએ સ્વશિષ્યગણને આપ્યો. હવે ત્રીજા ઉદ્દેશાની સમાપ્તિ સાથ બીજા અધ્યાયની સમાપ્તિમાં કહેલું છે:—

तिविहेण वि पाणमाहणे आयहिते अणियाण संवुडे ।
एवं सिद्धा अणंतसो संपइ जे अणागया वरे ॥ २१ ॥

एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी अणुत्तरदंसी अणुत्तरनाणदंसणे धरो ।
अरहा नायपुत्ते भगवं वेसालिए वियाहिये त्ति वेमि ॥ २२ ॥

અર્થાત્—મન, વચન, અને કાયાએ કરી કોઇ જીવને હણે નહિ, વળી આત્મહિત કરનાર, અનિદાન સંવૃત્ત મુનિ સિદ્ધિપદને પામેછે. અનંત કાળે અનંતા જીવો સિદ્ધ થયા, અને વર્ત્તમાન (એટલે કે ઋષભ અથવા મહાવીરના ઉપદેશ સમયે અથવા તો મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રોમાં મુક્તિમાર્ગ શરૂ છે, તેની અપેક્ષાએ કરી કહેલ છે કે,) મુક્તિ પામે છે. વળી અનાગતકાલમાં મુક્તિ પામશે. પાંચ મહાવ્રતોના પાલન સિવાય અન્ય મુક્તિમાર્ગ નથી. (२१) પૂર્વોક્ત ત્રણે ઉદ્દેશામાં કહેલ આચારને આચરનાર મુક્તિ ગયા છે, જાય છે અને જશે. તેમ શ્રીઋષભદેવ સ્વામીએ પોતાના પુત્રોને કહ્યું, તેજ અર્થ શ્રીવીરસ્વામીએ સુધર્મા સ્વામીને કહ્યો. પૂજ્ય, જ્ઞાતનન્દન, પ્રધાન કેવળજ્ઞાન અને પ્રધાન દર્શનને ધારણ કરનાર, તેમજ વિશાળ કુળ, વિશાળ બુદ્ધિ, વિશાળા માતા અને જેનું વિશાળ વચન છે,- એવા વૈશાલિક ભગવાને પ્રરૂપેલ છે. (२२)

પ્રથમ મહાવ્રત મૂળ સૂત્રમાં બતાવેલ છે, તેની પાલના જો કે વિસ્તારથી નહિ, તોપણ ત્રિવિધેણ એ પદને લીધે ૮૧ ભાંગાએ કરીને તો અવશ્ય કરવી, એમ સૂચવેલ છે. સામાન્યથી જીવના ૯ ભેદઃ—પાંચ સ્થાવર, અને ચાર ત્રસ. જેમકે-પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ વાયુ અને વનસ્પતિ; તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેંદ્રિય; એ પ્રમાણે મળી નવ પ્રકારના જીવોને મન, વચન અને કાયાએ કરી મારવા નહિ, ત્યારે તેના ૨૭ ભાંગા થાય. તેને કૃત, કારિત અને અનુમતિનો ત્યાગ હોવાથી ૮૧ ભાંગા થાય છે. અર્થાત્ નવ પ્રકારના જીવોની મન, વચન અને કાયાથી હિંસા, કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને કરનારને સારો જાણવો નહિ.

પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષા માટે ઇતર ચાર મહાવ્રતોની ખાસ અપેક્ષા છે. સિવાય પ્રથમ મહાવ્રતની નિર્વિઘ્ન રીતે રક્ષા થઈ શકે નહિ. માટે એક કહેવાથી પાંચે મહાવ્રતો સમજવાનાં છે. પાંચે મહાવ્રતોથી દશ પ્રકારનો યતિધર્મ સચવાય છે, તેની રક્ષા મુક્તિપદનું સાક્ષાત્ કારણ છે. દશ પ્રકારનો યતિધર્મ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ દર્શન વિના હોય નહિ, તેટલા માટે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયી મુક્તિનું કારણ છે. તે પ્રમાણે શ્રીમહાવીર દેવે જાણી આદરી સ્વશિષ્યો પાસે પ્રરૂપેલ છે. ઋષભદેવ ભગવાને પૂર્વોક્ત વૈતાલિક અધ્યયન અષ્ટાપદ પર્વત પર ભરતે અપમાનિત કરેલ પુત્રોને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવા માટે કહેલછે. તે અધ્યયન સાંભળી વૈરાગી થયેલા અને આ અધ્યનની વ્યાખ્યા પૂર્વે બતાવેલા, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભના સ્વરૂપથી જેણે ક્રોધ માન, માયા અને લોભને કમ કરેલ હોય, તેઓને માટે હવે સામાન્ય ઉપદેશ ત્રીજા પ્રકરણની અંદર શરૂ થશે.

બીજું પ્રકરણ સમાપ્ત.

ત્રીજું પ્રકરણ.

જીવો અનાદિ કાળથી સંસાર ચક્રમાં ભ્રમણ કરેછે, તેમાં કોઇ કોઇવાર સ્વસ્વ કર્માનુસાર વિનય, વિવેક, અને વિદ્યા વિગેરે સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે, તો કોઇ કોઈ વાર ચોરી, જારી અને અન્યાયાદિ દુર્ગુણો મેળવે છે, જેના પરિણામે શુભ ગતિ અથવા દુર્ગતિ પામે છે. એ પ્રમાણે ચારે ગતિ રૂપ વિશાલ ચૌટાની અંદર વેપારી બની નવા નવા વેષો ધારણ કરે છે.

શેઠ કિંવા વાણોતર, ક્રયી કિંવા વિક્રયી, વાહ્ય કિંવા વાહક, રોગી કિંવા નિરોગી, શોકી કિંવા ઉત્સાહી, સંતાપી કિંવા સંતોષી, કુરૂપી કિંવા સુરૂપી, ધની કિંવા નિર્ધન, વિરાગી કિંવા સરાગી, વિષયી કિંવા નિર્વિષયી, લોભી કિંવા અલોભી, માની કિંવા અમાની, માયી કિંવા અમાયી અને મોહી કિંવા અમોહી ઇત્યાદિક ઉલટપાલટ અવસ્થામાં દેખાવ દે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તેમાંનુ કાંઇ પણ તેનું સાચું સ્વરૂપ નથી. તે તમામ અવસ્થાઓ શુભાશુભ કર્મને લીધે થયેલી હોય છે. કર્મ, એ જીવ ઉપર અનાદિ કાળથી લાગેલો એક જબરજસ્ત લેપ છે. તેમાંથી જેમ જેમ જૂના પડદા (પોપડા) ઉખડતા જાય, તેમ તેમ નવાં દળીઆં દાખલ થતાં જાય છે. તે લેપને રાગદ્વેષ રૂપી ચીકાશનો મોટો ટેકો છે. જો તે ટેકો કમ થાય; તો ધીમે ધીમે કર્મ રૂપી લેપ દૂર થવા સંભવ છે. જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ રૂપ ચીકાશની ન્યૂનતા થતી નથી, ત્યાં સુધી કર્મ પુદ્ગળનાં દળીઆં કમ થતાં નથી. તેથી કરીનેજ જીવ ચોરાશી લાખ જીવયોનિયોમાં અરઘટ્ટ (રેંટ) ન્યાયને અનુસરીને પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. માટે પ્રથમ તો અનાદિ કાળના કર્મ લેપની દૃઢતાના કારણભૂત જે રાગદ્વેષ રૂપ ચીકાશ છે, તેની ઓછાશ કરવા માટે વિચારશીળ થવું જોઇએ. અનુકૂળ વસ્તુ ઉપર રાગ અને પ્રતિકૂળ વસ્તુ ઉપર દ્વેષ થાય છે, પરંતુ તેમ થવામાં મુખ્ય કારણ તપાસીશું, તો તે મોહ મહારાજનો પ્રપંચ જ છે. આ મોહ રાજાનો પ્રપંચ કેટલો બધો પ્રબળ હોય છે. તે લગાર તપાસીએ.

મોહપ્રપંચ.

જુદાં જુદાં રૂપો.

મોહ રાજાનુ એક છત્ર રાજ્ય દુનિયાના ચારે ખુણામાં પ્રચંડ આજ્ઞા પ્રવર્ત્તાવી રહ્યુંછે. તે મોહ મહારાજાએ જગતના જીવો પાસેથી દાન, શીલ, તપ અને ભાવના આદિ શસ્ત્રો છીનવી લીધાં છે. એટલુંજ નહિં, પરંતુ બીચારા જીવની પાછળ ઈર્ષ્યા, નિંદા, વિકથા, અને વનિતા રૂપ ચાર જાસૂસો સ્વતંત્ર રીતે દોરાવેલ છે, કે જેથી કરીને જીવ ભૂલે ચૂકે પણ પૂર્વોકત શસ્ત્ર રાખી શકે નહિ. કદાચ એમ છતાં કોઇ રાખે, તો તે ચારે જાસૂસો તે જીવની પાસેથી શસ્ત્ર છોડાવાને કોશીશ કરે, તેનાથી અવશ્ય ફતેહ પામેજ, તેમ છતાં ફતેહ ન પામે તો, પોતાના સ્વામી કામ અને ક્રોધાદિને સૂચવે કેઃ- આ જીવે અમુક શસ્ત્ર હાથમાં લીધેલું છે. આ પ્રમાણે ઇર્ષ્યાદિ વલ્લભાઓ પાસેથી જ્ઞાન થતાંજ કામ, ક્રોધાદિ તેણીના પતિઓ તુરતજ ત્યાં જઇ શસ્ત્ર ખૂંચવી લેછે. કદાચિત તેમ છતાં પણ જીવ બહુજ આગ્રહ કરે, તો દાન, શીલ, તપ અને ભાવના આદિ સત્ય શસ્ત્રોને છીનવી લઇ અસત્ય શસ્ત્રો તેના હાથમાં આપે છે, કે જેને પરિણામે તે જીવ બિચારા બીજા હજારો જીવોને વિશ્વાસુ બનાવી પોતાની સાથે દુઃખના ભાજન બનાવે છે. તેની પાસે બ્રહ્મચારીનાં તમામ ચિહ્નો હોવાથી તેમજ લોકોની નજરમાં તે બ્રહ્મચારીના નામથી ઓળખાતો હોવાથી ભદ્રિક લોકો એમ સમજેછે કે, આ પુરૂષ શીલશસ્ત્રવાળો હશે, પરંતુ ઇર્ષ્યાદિ ચાર જાસૂસોના પતિ કામ, ક્રોધાદિએ સત્ય **શીલશસ્ત્રને** બદલે દંભ રૂપી અસત્ય શસ્ત્ર તેના હાથમાં આપેલું હોય છે. તેને લીધે આ જીવ કામ ચેષ્ટા ગુપ્ત રીતે કરી પોતે દુરાચારી બનેલ છતાં પોતાના આત્માનું બ્રહ્મચારીપણું બતાવવા ચતુરાઇ કરે છે. તેવીજ રીતે દાની તેમજ તપસ્વીનું નામ ધારણ કરી, દંભ રૂપ અસત્યાડંબરમાં પડી જીવ બીજા લોકોને ઠગે છે. આવા અસત્યાડંબરમાં પડેલા જીવો મોહરાજાની ગુપ્ત પોલીસનું કામ બજાવે છે. યોગી બની ભોગીનાં કામ કરેછે. શાસ્ત્ર અને ઉપદેશદ્વારા જીવોને મોહ મહારાજના ભકતો બનાવેછે. અસત્ય કાર્યોથી આત્મકલ્યાણ બતાવે છે. દાખલા તરીકેઃ-' બલિદાન, યજ્ઞકર્મ, શ્રાદ્ધાદિ કાર્યોમાં હિંસા કરનાર સ્વર્ગભાગી બને છે. તેમજ મરનાર પશુ પણ ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે;' એવું લોકોને ભરમાવે છે. વળી વામમાર્ગિઓ તો પોતાના સિદ્ધાંતમાં બેધડક રીતે મદ્ય, અને માંસ ખાવાની છૂટ આપે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ અંતે તેનાથી મોક્ષ બતલાવે છે. પ્રિય પાઠક, આ મહામોહનું પ્રાબલ્ય નહિ તો બીજું શું ? મોહ રાજાનો

કોઇ વિચિત્ર પ્રકારનોજ અલૌકિક પ્રપંચ છે, પ્રાયઃ તેનાથી કોઈ બચવા પામતું નથી. પામર પ્રાણીઓની તો વાતજ શી કહેવી ? પરંન્તુ આશ્ચર્ય તો એ છે, કે સર્વજ્ઞ તુલ્ય દેશના દેનાર, શ્રુતકેવલી તરીકે ગણાએલા, સર્વથા મોહના અવગુણોને જાણનાર, અનેક ભવ્ય પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરનાર, પંચ મહાવ્રતોને યથાસ્થિત પાલનાર, પ્રમાદ જેવા આત્મશત્રુઓને દૂર કરનાર શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી અને વિશ્વોપકારી એવા પુરૂષસિંહોને પણ મોહ મહારાજા પોતાના પરાક્રમથી લથડાવવા ચૂકેલ નથી.

એક વખત મોહ મહારાજા સ્વસભામાં ઉદાસ થઇને બેઠેલ હતા. સભાજનોમાં પણ ઉદાસીનતા ફેલાઇ રહી હતી. આ વખતે મોહરાજાના રાગ-દ્વેષ નામના મહા મંત્રીઓ બોલ્યાઃ—" મહારાજ ! ઉદાસીન કેમ છો ?" આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મંદસ્વરથી મોહરાજા બોલ્યોઃ—" મારા રાજ્યમાંથી એક પુરૂષ નાશી ગયો, તે મારા પક્કા દુશ્મન સદાગમને જઇને મળેલ છે. એ સદાગમે તે પુરૂષને સંપૂર્ણ આધીન કરેલો જણાય છે. સદાગમની સંપૂર્ણ મદદથી તે પુરૂષે મારો તમામ મર્મ જગત્‌માં પ્રકાશિત કર્યો છે. હવે જે જગજ્જંતુઓ મારી અખંડ આજ્ઞા માનનાર છે, તેઓ આ મારા અપ્રકાશ્ય મર્મને જાણી જશે; તો મારૂં રાજ્ય લાંબો વખત ટકી શકશે નહિ. આ કારણથી હું ઉદાસ છું." આ પ્રમાણે મોહરાજાનાં વાક્યો નિકળતાંજ તેના કેટલાએક સુભટો તૈયાર થયા અને બોલ્યાઃ—'મહારાજ, એક ક્ષણવારમાં આપનો અપરાધી જીવ આપને સ્વાધીન કરી આપીશું. ચિંતા કરો નહિ.'

હવે રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હર્ષ, મદ, કામ, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, અને હાસ્યાદિ સુભટ વર્ગે કટીબદ્ધ થઇ આ પુરૂષની પાસે જઈ તેની સાથે ઘોર યુદ્ધ કર્યું, તેમ અનેક ચેષ્ટા પૂર્વક સ્વચતુરાઇમાં કાંઇ પણ મણા રાખી નહિ, તોપણ જ્યારે તે જીવ ડગ્યો નહિ; ત્યારે તમામ સુભટોએ નિરાશ થઈ મોહરાજાની પાસે જઇ તમામ વાર્તા નિવેદિત કરી. મોહ તો સાંભળીને ચકિતજ થઇ ગયો. અને ઘણી દિલગીરી સાથે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે શો ઉપાય ? આમ વિચાર કરે છે, તેટલામાં તો નિદ્રા અને તંદ્રા ઉભી થઇને હાથ જોડી બોલીઃ— " મહારાજ, જ્યાં સુધી આપની દાસીઓ અમે જીવતી છીએ, ત્યાં સુધી આપે અફસોસ કરવો નહિ. તમામ કાર્ય ઠીક થશે, ચિંતા બિલકુલ

કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત આપનો હાથ માથે જોઇએ." આમ કહી ખન્ને દાસીઓ ચાલી. રસ્તામાં શુકન પણ સારાં થયાં. પ્રથમ તો તંદ્રા તે પુરૂષરત્નની પાસે ગઇ. પરંતુ એકાએક તે તંદ્રાનો સત્કાર થયો નહિ; કિન્તુ જ્યારે ધીરે ધીરે તેણી સંપૂર્ણ રોમ રોમમાં વ્યાપી; ત્યારે તે પુરૂષને નિદ્રા લેવાનો વિચાર થયો, તેટલામાં નિદ્રા પણ આવી પહોંચી. હવે તો ઝોલાં આવવા લાગ્યાં, સ્વાધ્યાયમાં વિઘ્ન થવા લાગ્યું. ત્યારે તે પુરૂષના ગુરુ વૃદ્ધ મુનિએ શાંત ભાવથી કહ્યું "મહાનુભાવ! કેમ ખંપ રહ્યા?" ત્યારે તે પુરૂષે જવાબ આપ્યો:–'મહારાજ! પ્રમાદ થયો.' ફરી ગણવું શરૂ કર્યું, વળી સ્વાદયાયનો મધુર સ્વર ખંપ થયો. વૃદ્ધ મુનિએ ફરીને તે પુરૂષને ટોકયા કે આ શું? ત્યારે ઉત્તર મળ્યો કે 'પ્રમાદ.' બીજી વાર સાવધાન થઇ સ્વાધ્યાય કરવા આગળ વધે છે, તેવામાં તો નિદ્રાએ મોટો ઘેરો ઘાલ્યો. વૃદ્ધ મુનિએ આ પુરૂષને બોલાવ્યો; પણ બોલ્યો નહિ. તેથી વૃદ્ધ મુનિએ જરાએ ઉંચા સ્વરથી બોલાવ્યો, ત્યારેતેણે જવાબ આપ્યો કેઃ– 'અર્થના વિચારમાં છું, ઝાઝો લવારો કરશો નહિ,' જૂઓ, આ પ્રમાણે નિદ્રાએ આ પુરૂષને અસત્ય અને ક્રોધને આધીન કર્યો. વૃદ્ધ મુનિએ કહ્યું કે:–'મુનિએ અસત્ય બોલવું નહિ જોઇએ અને ક્રોધનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.' આ સાંભળીને મુનિરત્ન બોલ્યા કેઃ–'હા, હા, જાઓ; જૂઠું બોલ્યો અને ક્રોધ પણ કર્યો, તમારા થી થાય તે કરો, મારામાં શક્તિ હશે તો હું મારો નિર્વાહ કરી લઇશ.' ઇત્યાદિ પ્રકારે મોહરાજાના એક પાછી એક સુભટો આ પુરૂષમાં દાખલ થવા લાગ્યા, અંતમાં તે વૃદ્ધ ગુરૂએ આ પુરૂષને મુનિ સમુદાયમાંથી ખાહાર કાઢયા. હવે તો મોહરાજાની સમસ્ત ફોજે તેના ઉપર એકાએક હલ્લો કર્યો, અને તેને મોહરાજાના ઘરમાં ઘસડી લઇ પણ ગઇ. આમ પરંપરાએ મરણ પામી આ પુરૂષ નિગોદમાં ગયો, ત્યારે મોહ રાજ શાંતિને પામ્યો. મોહરાજાની સંપૂર્ણ દુષ્ટતા જોવી હોય તો **ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા, વૈરાગ્યકલ્પલતા,** અને **મોહપરાજય નાટક** વિગેરે ગ્રન્થો જોવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. મોહનુ પ્રાબલ્ય કમ થવાથી રાગદ્વેષનું જોર ઓછું થાય છે. રાગદ્વેષ કમ થવાથી અનાદિ કર્મલેપનો ઘટાડો થાય છે. કર્મલેપ ઓછો થવાથી આત્મસ્વરૂપ કોઇક અંશે ઝળકે છે. માટે મોહરાજાને જીતવા માટે **દાન, શીલ, તપ** અને **ભાવનાદિ** શસ્રો રાખવાની જરૂર છે. તેમજ ઇર્ષ્યા, નિંદા, વિકથા અને વનિતા રૂપ જાસૂસો અને તેના સ્વામીઓ-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને કામાદિના હાથ-

માં ન આવવા માટે વૈરાગ્યરૂપ કિલ્લાની જરૂરિયાત છે. વૈરાગ્યરૂપ કિલ્લામાં રહેલ પુરૂષનાં શસ્ત્રો કોઇ લઇ શકતું નથી. પુરૂષને માર્ગાનુસારીના ગુણોની પ્રાપ્તિ પણ ત્યાંથીજ થાય છે. ત્યારબાદ સમ્યક્ત્વરત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રત્ન અનાદિ કાળના કર્મલેપને ઉખેડી નાંખવામાં પહેલું ઔષધ છે. પછી વ્રતાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વ્રતાદિ કર્મલેપનો જડમૂળથી નાશ કરે છે. તેટલા માટે કર્મલેપના નાશનું મૂળકારણ અને દાનાદિ શસ્ત્રોનું રક્ષણ કરનાર વૈરાગ્યરૂપી કિલ્લાની ખાસ જરૂર છે. વૈરાગ્ય થવાનાં કારણો અનેક છે. તેમાં મુખ્ય કારણ સદુપદેશ છે. સદુપદેશથી માણસને સંસારની અસારતાનું ભાન થાય છે. અને તેથી વૈરાગ્ય વધે છે. આ પ્રસંગે વૈરાગ્યવૃદ્ધિનાં વિશેષ કારણો બતાવવાં આવશ્યક સમજાય છે.

વૈરાગ્યવૃદ્ધિનાં કારણો.

માનસિક બલાદિ.

अधुवं जीविअं नच्चा सिद्धिमग्गं विआणिया ।
विणिअट्टिज्ज भोगेसु आउं परिमिअप्पणो ॥ १ ॥
बलं थामं च पेहाए सद्धामारुग्गमप्पणो ।
खित्तं कालं च विन्नाय तहप्पाणं निजुंजए ॥ २ ॥
जरा जाव न पीडइ वाही जाव न वड्ढइ ।
जाविंदिया न हायन्ति ताव धर्म्मं समायरे ॥ ३ ॥

અર્થાત્—જીવિતને અસ્થિર અને મોક્ષમાર્ગને જ્ઞાનાદિ રત્નત્રય રૂપ જાણી, તેમજ આયુષ્યને પરિમિત (એટલે હદવાળું)–સો વર્ષનું એમ જાણી ભોગોથી નિવૃત્તિ કર. ૧

પોતાના માનસિક અને શારીરિક બળને તપાસીને શ્રદ્ધા અને આરોગ્યને જોઇને તેમ ક્ષેત્ર અને કાળને જાણીને તથાપ્રકારે આત્માને ધર્માનુષ્ઠાનમાં જોડવો. ૨

જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા પીડા કરતી નથી, જ્યાં સુધી વ્યાધિ વધી નથી અને જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિઓની હાનિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી ધર્મ કરવાનો સમય છે. ૩

બીજી ગાથામાં પ્રથમ 'બલ' શબ્દ એટલા માટે આપ્યો છે, કે શારીરિક બળ હોય, પરન્તુ માનસિક બળ ન હોય, તો ધર્મ કરવો બહુ કઠણ છે. અતએવ 'બલ' શબ્દથી અહિં માનસિકબળ લેવાનું છે. મા-

નસિકબળ સિવાય પરિષહ અને ઉપસર્ગો સહન થઇ શકતા નથી. છતાં કેવળ માનસિકબળથીજ કોઈ પણ ક્રિયા કાર્ય રૂપમાં બની શકતી નથી; માટે બીજા 'ધામ' શબ્દથી શારીરિકબળ લેવું જોઇએ. શારીરિકબળ ન હોય તો તપ, જપ, ધ્યાન, પરોપકાર અને ક્રિયાકાંડ વિગેરે બની શકશે નહિ. હવે ધારો કે, માનસિક અને શારીરિક બન્ને પ્રકારનાં બળોની સંપત્તિ હોય, પરન્તુ ચારિત્રધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય, તો કામ ચાલતું નથી. શ્રદ્ધા વિનાનું જે ધર્મકાર્ય કરવામાં આવે છે, તે માત્ર વેઠરૂપ થાય છે. વેઠિયો વેઠ સારી રીતે કરે, તો તેના ઉપરીનો માર ખાતો નથી. તેજ પ્રમાણે દ્રવ્યક્રિયા કરનાર નરકાદિ દુર્ગતિ નહિ પામે; પરન્તુ શ્રદ્ધા વિનાની ક્રિયા, કર્મક્ષયનું કારણ થઇ શકતી નથી. તેની અન્દર પણ જો વેઠિયો વેઠ કરવામાં લુચ્ચાઇ કરશે, તો દંડને પાત્ર થશે, તેવીજ રીતે શ્રદ્ધા વિનાની ક્રિયા કરનાર, જો તે ક્રિયા દાંભિકવૃત્તિથી કરશે, તો ભારે દંડને પાત્ર થશે. શ્રદ્ધા પછી આરોગ્ય બતાવેલ છે. તેનું કારણ એ છે કે, યદ્યપિ પૂર્વોક્ત શારીરિક બલાદિ વસ્તુઓ મળી છે, પણ શરીરનું આરોગ્ય ન હોય; તો ધર્મનું આરાધન થઇ શકતું નથી. માટે ધર્મ સાધનમાં આરોગ્યની ખાસ આવશ્યકતા છે. હવે માનસિકબળ, શારીરિક બળ, શ્રદ્ધા અને આરોગ્ય પણ મળેલ હોય, પરન્તુ યોગ્ય ક્ષેત્રના અભાવમાં સમ્યક્ પ્રકારે ધર્મ સાધન થઇ શકશે નહિ. અત એવ નિરૂપદ્રવક્ષેત્રની પણ જરૂરત છે. ઉપર કહેલી માનસિકબળ આદિ પાંચ વસ્તુઓ અનુકૂળ મળેલી હોય, છતાં કાળ અનુકૂળ ન હોય, તો ધર્મસાધનમાં ન્યૂનતા માલૂમ પડશે, કારણ કે, યોગ્ય કાળ પ્રાપ્ત થયા વિના કરેલી ક્રિયા ફળદાયક થતી નથી. ખેડુત ઘઉં વાવવાના સમયે કદાપિ બાજરો વાવશે નહિ. અને કદાચ વાવશે, તો તે પસ્તાવો કરશે, માટે કાળની પણ ખાસ જરૂર છે. ઉપર બતાવેલી છ વસ્તુઓ ઠીક મળેલી હોય, છતાં જો વૃદ્ધાવસ્થા આવી પહોંચે, તો શારીરિક બળમાં ન્યૂનતા માલૂમ પડશે; તેથી ધારેલું ધર્મસાધન થઇ શકશે નહિ. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) ન આવી પહોંચે, તે પહેલાં ધર્મસાધન કરવાની ભલામણ કરે છે. શરીરમાં ક્રોડો વ્યાધિઓ ગુપ્ત રહેલી છે, તેની વૃદ્ધિ થઇ નથી, ત્યાં સુધી ધર્મ કરવાનો વખત છે. તે વધવાથી માનસિકબળ અને શારીરિકબળને પણ ધક્કો પહોંચે છે. માટે વ્યાધિ આવી પહોંચ્યા પહેલાં ધર્મ આરાધવો. ત્યાર પછી છેલ્લા શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવે છે કે, ઇન્દ્રિયોની હાનિ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મસાધન કરવાનો સમય છે. ઇન્દ્રિયો જેમ કર્મસાધનમાં

કારણ છે, તેમ ધર્મસાધનમાં પણ કારણ છે. જો ઇન્દ્રિયો ખરાબ હોય, તો પુરૂષ ધર્મને લાયક રહેતો નથી. જેમ અંધપુરૂષ ચારિત્રધર્મને યોગ્ય નથી; કારણ કે, તેનાથી જીવદયામાં સહાયભૂત એવી ઇર્યાસમિતિ પાળી શકાતી નથી. જેની સ્પર્શેન્દ્રિય ખરાબ છે, તે વિહારાદિ ક્રિયા કરી શકતો નથી. ઇત્યાદિ કારણોને લઇને ઇન્દ્રિયોની નિરોગતાની આવશ્યકતા છે. તેટલા માટે ધર્મસાધનની સમગ્ર સામગ્રી પામ્યા છતાં, જો પ્રમાદ કરવામાં આવશે; તો પછી પત્તો લાગવાનો નથી. માટે જો વૈરાગ્યવૃદ્ધિ કરવી હોય, તો ખાસ કરીને તે પ્રમાદનો ત્યાગ કરો.

કષાયત્યાગ.

જેમ પ્રમાદ ત્યાગ કરવા લાયક છે, તેમ તેના પુત્રો ક્રોધાદિ કષાયો પણ ત્યાગજ કરવા લાયક છે, કેમકે ક્રોધાદિ શત્રુઓ આત્માનું સદા અહિત કરે છે, તે નીચેની ગાથાથી માલૂમ પડશેઃ—

कोहं च माणं च मायं च लोभं च पाववड्ढणं ।
वमे चत्तारि दोसे उ इच्छंतो हिअमप्पणो ॥ १ ॥

અર્થાત્–આત્માનું હિત ઇચ્છનાર પુરૂષોએ, પાપને વધારનાર ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે દોષોનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે. માયા મિત્રાચારીનો અને લોભ પ્રીતિ, વિનય, તેમ મિત્રાચારી એ ત્રણેનો નાશ કરે છે. તેટલા માટે આ ચારે કષાયો દૂર કરવા યોગ્ય ઔષધ સેવન કરવું. એટલે કે,

उवसमेण हणे कोहं माणं मद्दवया जिणे ।
मायमज्जवभावेन लोभं संतोसओ जिणे ॥ १ ॥

ઉપશમ ભાવથી ક્રોધને હણવો, મૃદુપણાથી માનને જીતવો, સરલ ભાવથી માયાને અને સંતોષથી લોભને જીતવો.

શાંત સ્વભાવવાળા પુરૂષને ક્રોધ પ્રાયઃ થતોજ નથી. કદાચ થાય, તો તેને તત્કાળ ઉપશમભાવથી દૂર કરે છે. જેને પરિણામે ક્રોધનું ફળ જે દુર્ગતિ, તે થવા પામતી નથી. નમ્રતાભાવવડે માન નજીક પણ આવી શકે નહિ. સરલભાવ એ ખરેખર માયાનો શત્રુ છે. અને સંતોષ લોભનો દુશ્મન છે. લોભાધિકારમાં તે વાત સ્પષ્ટ બતાવેલી છે. આ કષાયો શું કરે છે?

कोहो अ माणो अ अणिग्गहीआ माया य लोभो अ पवड्ढमाणा ॥
चत्तारि एए कसिणा कसाया सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ १ ॥

અર્થાત્—નહિ -વશ કરવામાં આવેલા ક્રોધ અને માન, તેમજ વૃદ્ધિ પામતા એવા માયા અને લોભ, એ સંપૂર્ણ ચારે ક્લિષ્ટ કષાયો, જન્માંતરને વધારવામાં કારણભૂત એવા પાપરૂપી વૃક્ષના મૂલોનું સિંચન કરે છે.

માયાનું કારણ માન અને ક્રોધનું કારણ લોભ છે, અર્થાત્ માનથી માયા પેદા થાય છે, અને લોભથી ક્રોધ થાય છે, તેટલા માટે પ્રથમ તો માન અને લોભ એ બે દૂર કરવા લાયક છે. જેની અંદર માન નથી, તે પુરૂષ કદાપિ માયા કરશે નહિ. પોતના માનનો ભંગ ન થાય, તેવા હેતુથી પુરૂષ માયા કરે છે. એટલે કે પોતાના માનનું રક્ષણ કરવા માટે તે હતભાગ્ય દાંભિક બને છે. આથી તેને દાંભિકવૃત્તિ પેદા થાય છે. પરંતુ આ વખતે તો જેને માટે મહાપાપનું કારણ એવું દંભાચરણ કર્યું હતું, તે માન પણ સર્વથા નષ્ટ થાય છે. અને પરિણામે જગતમાં અપમાનનો મોટો બોજો શિરપર ધારણ કરી ભવચક્રમાં ગોથાં મારે છે. લોભના જોરથી જીવ ક્રોધાધીન થાય છે. કોઇને ધનનો લોભ તો કોઇને કીર્તિનો લોભ, કોઇને હુકમ ચલાવવાનો લોભ તો કોઇને ધનનો હોય છે. ધનના લોભથી વેપારી લોકો લડાઇ કરે છે. કોર્ટે ચડે છે. તે એટલે સુધી કે ક્રોધાંધ થઇ સામા માણસનું એક પાઇને માટે લાખ રૂપીઆનું નુકશાન કરવા પણ ચૂકતા નથી. વળી કીર્તિના લોભી પુરૂષો સદા વિવેકશૂન્ય બની કીર્તિની હાનિ કરનાર ઉપર ક્રોધી બની માનહાનિનો કેસ માંડે છે. અને તેની કીર્તિને બટો લગાડવા પૂર્ણ પ્રયત્ન કરે છે. હુકમના લોભીઆ પુરૂષો પોતાના હુકમનું અપમાન થવાથી ક્રોધાંધ બની જીવહત્યા પણ કરવા ચૂકતા નથી, એટલે કે લાખો માણસોના જાનનું જોખમ થાય તેવી લડાઇ શરૂ કરે છે. માટે લોભ દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરવો કે જેથી કરીને ક્રોધ તરત શાંત થાય. ચાર કષાયો જેમ પાપનાં કારણ છે. તેમ પાપ કષાયનું કારણ છે. અન્યોઅન્ય કાર્યકારણભાવ છે. દાખલા તરીકે જેમ જન્મ પાપનું કારણ છે, તેમ પાપ જન્મનું કારણ છે. એમ અન્યોઅન્ય કાર્યકારણભાવ છે, માટે કષાયોનો ત્યાગ કરો, તો પાપનો ત્યાગ થશે, તેમજ પાપનો ત્યાગ કરશો, તો કષાયોનો ત્યાગ સ્વયં થશે. અને છેવટે પાપના અભાવથી જન્મનો અભાવ તેમજ જન્મના અભાવથી પાપનો અભાવ સ્વયં સિદ્ધ છે. સારાંશ એ છે કે માન અને લોભનો ત્યાગ કરવાથી ચારે કષાયો છૂટી જાય છે. અને કષાયને છોડનાર પુરૂષજ વૈરાગ્ય રંગમાં રંગાય છે, તેમ પૂજ્ય પણ ગણાય છે. જેમ કહેલું છે કે—

सक्का सहेउं आसाइ कंटया, अओ मयाउच्छहया नरेणं ।
अणासए जो उ सहिज्ज कंटए, वईमए कन्नसरे स पुज्जो ॥ १ ॥

અર્થાત્—આશા વડે કરીને લોહમય કાંટાઓ પણ સહન કરવા તે શક્ય છે, (ઘણા વેષધારી પુરૂષો લોઢાના કાંટાવાળી પાટ ઉપર સૂએ છે.) પરંતુ તેવા પુરૂષો પણ વચનરૂપ કાંટાથી કંટાળે છે; અતએવ જે આશારહિત પુરૂષ, વચન (કઠોર) રૂપી કાંટાઓ કાનમાં પેસવા છતાં પણ સમભાવવાળો રહે, તેજ પૂજ્ય છે.

ખાણુના ઘા રૂઝાઈ જાય છે, પરન્તુ વચનના ઘા રૂઝાતા નથી. તેટલા માટે વચનના ઘા અધિક દુઃખ આપનારાં છે, કારણ કે, તે જીવતપર્યંત યાદ આવે છે. આ વચનોના ઘાને તો તેજ સહન કરી શકે છે, કે જેણે કષાયનો વિજય કરેલો હોય છે. બીજાથી તે કદાપિ સહન થઇ શકેજ નહિ. દ્રવ્યાર્થી પુરૂષો લડાઇમાં જઈ ખાણ, તરવાર, બંદુક, વિગેરેના પ્રહારો સહન કરે છે, વેપારી લોકો પૈસાને માટે લેણદારનાં વચનો સહન કરે છે, નોકર શેઠનાં વચનોને સહન કરે છે, દલાલ લોકો માલ લેનારનાં વચનો સહન કરવા સાથે ખુશામત કરે છે, ખાવાઓ લોહશય્યામાં સૂએ છે, બ્રાહ્મણો પંચકેશને દ્રવ્યની લાલચે વધારે છે. પરંતુ જે આત્માર્થી પુરૂષો આત્મકલ્યાણ માટે, સામા માણસની શુભ વા અશુભ વચનવર્ગણાને સમભાવે સહેછે; તે પુરૂષ પૂજ્યતમ કે સાચો વૈરાગી ગણાય, તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. વળી કહ્યું છે કે—

समावयंता वयणाभिघाया कन्नं गया दुम्मणिअं जणंति ।
धम्मुत्ति किच्चा परमग्ग सूरे जिइंदिए जो सहइ स पुज्जो ॥ १ ॥

અર્થાત્—વચન રૂપી પ્રહારો સામેથી આવીને જ્યારે કાનમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે મનને ખરાબ બનાવી મૂકે છે. તેજ પ્રહારોને સમતાને પ્રાપ્ત થયેલ પુરૂષ 'મારો સહન કરવાનો સ્વભાવ છે.' એમ જાણી (વૈરાગ્યભાવથી) સહન કરે છે, તે પરમ શૂર-જિતેન્દ્રિય, મહાપુરૂષ અને પૂજ્યવર ગણાય છે. પૂજ્ય થવાનો ખરો ઉપાય કષાયવિજય એટલે વૈરાગ્ય વૃદ્ધિજ છે.

મોહાદિનો ત્યાગ.

હવે, વૈરાગ્યવૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા રાખવાવાળા મનુષ્યે મોહાદિનો પણ ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી મોહ, રાગ, દ્વેષ ન્યૂન ન થાય, ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય વધતો નથી. તેને માટે કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

अहो ! संसारकूपेऽस्मिन् जीवाः कुर्वन्ति कर्मभिः ।
अरघट्टघटीन्यायेनैर्हिरेयाहियां क्रियाम् ॥ १ ॥

અર્થાત્–આશ્ચર્ય છે કે જીવો સંસારરૂપ કૂપની અંદર પોતાના કર્મે વડે અરઘટની ઘડીના ન્યાય પ્રમાણે આવવા જવાની ક્રિયા કરે છે. અર્થાત્ અરઘટની ઘડી એક ભરાય છે; અને એક ઠલવાય છે. તેમ આ સંસારમાં પણ એક મરે છે, બીજો જન્મે છે; છતાં જીવ આ મનુષ્યજન્મને ફોકટ ગુમાવે છે. કહ્યું છે કે:—

धिग् धिग् मोहान्धमनसां जन्मिनां जन्म गच्छति ।
सर्वथापि मुधैवेदं सुप्तानामिव शर्वरी ॥ १ ॥

અર્થાત્—સૂતેલા પુરૂષની રાત્રિની માફક મોહથી અંધ થયેલ ચિત્તવાળા પ્રાણિઓનો જન્મ સર્વથા ફોકટ જાય છે, એ અત્યંત ધિક્કારવાં જેવું છે.

મોહરાજાના હુકમમાં રહેનાર મનુષ્યો રમત ગમતમાં સમય ગુમાવે છે, બાલચેષ્ટા કરે છે, બગીચા વિગેરે સ્થાનમાં જઇ, જાણે કે પોતે ધર્મનું નામ પણ ન જાણતો હોય તેવો બની, કર્મના હેતુભૂત શૃંગારરસમાં મગ્ન થઇ–મસ્ત બની સંસારની અભિવૃદ્ધિ કરે છે, માટેજ શાસ્રકારો ધિક્કારે છે. કારણ કે, જે મનુષ્ય જન્મરૂપ કલ્પવૃક્ષમાંથી દાન, શીલ રૂપ ઉત્તમ ફળો લેવાનાં હતાં, તેને માટે બેદરકાર રહી, કામરૂપી કરીરવૃક્ષ (કેરડાનું ઝાડ) ઉપરથી વિષયરૂપ કટુ કેરડાનાં ફળો લે છે, માટે મનુષ્યો, સૂતેલા પુરૂષની રાત્રિની જેમ, મનુષ્યજન્મને વૃથા ગુમાવે છે. વળી કહ્યું છે કે:—

एते रागद्वेषमोहा उद्यन्तमपि देहिनाम् ।
मूलाद् धर्मं निकृन्तन्ति मूषका इव पादपम् ॥ १ ॥

અર્થાત્—જેવી રીતે ઉંદરો વૃક્ષને કાપી નાંખે છે, તેવી રીતે પ્રાણિઓના વૃદ્ધિ પામેલા ધર્મને–વૈરાગ્યને આ રાગદ્વેષ અને મોહ જડમૂળથી છેદી નાંખે છે.

રાગ, દ્વેષ અને મોહની ત્રિપુટી ત્રણ જગત્‌ને પાયમાલ કરે છે. રાગ અને દ્વેષ, એ બન્ને સહચારી છે. જ્યાં રાગ હોય, ત્યાં દ્વેષ ગૌણપણે રહે છે. જ્યાં દ્વેષ છે, ત્યાં રાગની વિષમવ્યાપ્તિ છે, અર્થાત્ જ્યાં દ્વેષ હોય ત્યાં રાગ કિંચિત્ ગૌણપણે રહે છે. કિંવા રહેતો પણ નથી. દાખલા ત-

રીતે, સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે, ગુરૂશિષ્ય વચ્ચે, પિતા પુત્ર વચ્ચે, ભાઇ બ્હેન વચ્ચે કોઇ નિમિત્તે દ્વેષભાવ થયો હોય, તો તે જ્યાએ રાગ અવશ્ય ગૌણપણે રહે છે, પરન્તુ પ્રતિસ્પર્દ્ધીઓની સાથે એટલે કે રાજા રાજાને, શેઠ શેઠને, પંડિત પંડિતને પરસ્પર દ્વેષ થાય છે. ત્યાં રાગ ગૌણપણે રહેજ છે એમ કહેવું સંભવતું નથી.

રાગ અને દ્વેષ જ્યાં હોય ત્યાં મોહ હોયજ. તેમજ જ્યાં મોહ હોય, ત્યાં રાગદ્વેષ પણ હોય, એમ તેઓની અન્વયવ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે. વળી જ્યાં આ ત્રિપુટી એકત્ર મળે છે, ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રતિ, અરતિ, શોક, સન્તાપ, કામ, ઇચ્છા, પ્રમાદ, વિકથા અને ઇર્ષ્યા આદિ, કે જેઓ તે ત્રિપુટીના નોકરો છે, તેઓ પણ મળે છે. તેઓ એકત્ર થઇ બિચારા જીવના બુરા હાલ કરી ધર્મવૃક્ષનાં સુન્દર ફળોને ખાવા દેતા નથી. વિષયરૂપ વિષવૃક્ષનાં કટુ ફળો ખાવાનું તેને શીખવે છે, આથી કરીને પ્રાણી મૂર્ચ્છિત થઇ, હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય પદાર્થોની પીછાણ કરી શકતો નથી. દેવ, અદેવ, ગુરૂ, અગુરૂ, ધર્મ, અધર્મ અને સત્ય, અસત્યને જાણતો નથી, કેવળ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયવડે શરીરનું પોષણ કરે છે, મતિને ચંચલવૃત્તિથી ચારે બાજુ દોડાવે છે, ' મુનિઓ, રખેને મને ઉપદેશથી, દાક્ષિણ્યથી અથવા બળાત્કારથી નિયમ કરાવે, અથવા પૈસાનો ખર્ચ કરાવે, ' ઇત્યાદિ મનમાં શંકા થવાથી, મુનિવરોનાં દર્શન કરવા જતાં પણ ડરે છે, તો પછી ઉપદેશ શ્રવણ કરવાની તો વાતજ શી કરવી ? ત્રિલોકનાથ વીતરાગ ભગવાનની પૂજા અને દર્શન કરવાનો સમય પણ આ જંજાળી જીવડાને મળતો નથી. કદાચ કોઇ કહે કે ' ભાઇ ? આજે દેરાસરમાં પૂજા, આંગી વિગેરેનો ઘણો ઠાઠમાઠ છે. ચાલો દર્શન કરવા જઇએ. ?' ત્યારે જવાબ આપે છે કે ' શું આપણે ઠાઠમાઠનાં દર્શન કરવાં છે ? જ્યારે અવકાશ મળશે, ત્યારે શાંતિથી દર્શન કરવા જઇશું; અત્યારે તો માણસોની ગીરદી હશે, માટે મારૂં મન પ્રસન્ન થાય નહિ. તમે જાઓ, હું પછી અવકાશે જઇશ. ' આવો ઉત્તર આપી પ્રેરકને વિદાય કરી પોતે કર્મ કલેશના પંજામાં પડે છે. તેને સ્વકર્તવ્ય સમજે છે. અધર્મને ધર્મ ઠરવવા પણ ચૂકતો નથી. કદાચ કોઇ કહે કે ' દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાદિક ધર્મ કરો, ' તો તેના ઉત્તરમાં આ વિષયલંપટ જીવ જવાબ આપે છે કે— ભાઇ ! આટલા જીવોનું પોષણ કરૂં છું, તે જીવો ધર્મ કરે છે, તો પછી મારે ધર્મ કરવાની શી જરૂરત છે ? દાન ઉત્તમપાત્રમાં

આપવું એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે, તો મારો આત્મા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયયુક્ત છે, તેમજ દેવરૂપ, ગુરૂરૂપ અને ધર્મરૂપ પણ છે, તો તેનાથી ઉત્તમપાત્ર બીજુ કોણ છે ? હું તો તે આત્માનોજ વિનય કરૂં છું. એટલે કે તે જે કાંઈ માગે, તે તેને આપવામાં બિલકુલ વિલંબ કરતો નથી, તેને જરા પણ કલેશ થવા દેતો નથી. કેટલાએક લોકો તો આત્માને તરશ્યો અને ભૂખ્યો મારે છે, તેને બળદની માફક અનેક કષ્ટ પરંપરા સહન કરાવે છે. પરન્તુ હું તો તેને ઠીક માનતો નથી. વળી શીલધર્મનો અર્થ એવો છે કે, સ્વભાવ ધર્મ. આત્માનો સ્વભાવ અનાદિ કાળથી ખાવા પીવાનો અને રમત ગમત કરવાનો છે. હું આ તમામ બાબત સંપૂર્ણ પૂરી પાડું છું. વળી તપો ધર્મ, અર્થાત્ તપવું, તે તો સ્વાભાવિક રીતે વ્યવહારમાં થાયજ છે, જેમકે હું લક્ષાધીશ થાઉં; વાડી, ગાડી અને લાડીના સુખનો ભોક્તા થાઉં, મને દુનિયા શેઠ શાહુકાર કહે, મારો હુકમ જગત્ માને, ઇત્યાદિ” આ પ્રમાણે ઉન્મત્તતાથી ભરેલાં વચનો બોલી મોહથી મૂર્છિત થઇને જીવ ફોકટ જન્મ ગુમાવે છે. માટે સૌથી પહેલાં મનુષ્યોએ મોહનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

ગૃહસ્થની વાત હમણાં બાજુએ મૂકી સાધુ કે જેણે મુનિવેષ ધારણ કરેલ છે, તેમના સંબંધમાં દૃષ્ટિપાત કરીએ. તેઓને પણ વૈરાગ્ય નષ્ટ થવાથી રાગ, દ્વેષ અને મોહ રૂપ ત્રિપુટી મૂર્ચ્છિત કરી નાંખી, અકૃત્યોને કૃત્ય સમજાવવા સૂઝતી નથી. “પુસ્તકની ભક્તિ કરનાર એટલે જ્ઞાનપદના આરાધક તીર્થંકર ગોત્ર બાંધે છે.” આ વાકયને મનમાં રાખી, તેઓ ભદ્રિક જીવોને ભવકૂપમાં નાંખવા અને પોતે ડૂબવા માટે સ્વયં મહામલ્લથી પરાસ્ત થઇ, ઉલટો ઉપદેશ આપવા કટિબદ્ધ થાય છે. પોતે પણ ઉન્માર્ગને મોહદશાથી માર્ગ માની બેસે છે. પુસ્તકો લખાવે છે, અને લખેલાં પુસ્તકો ખરીદે છે, તેના પૈસા શ્રાવકો પાસેથી નવીન પ્રકારના ઉપદેશ આપી કઢાવે છે, લખેલ અને છાપેલ પુસ્તકો જ્યારે ઘણાં વધી પડે છે; ત્યારે સુન્દર સુશોભિત કપાટો વેચાતાં લે છે, અથવા ખાસ નવાં મનગમતાં તૈયાર કરાવરાવે છે. વળી આ કપાટોને રાખવા માટે એક પત્થરનું ઘર બંધાવી આપવા માટે શ્રાવકોને ઉપદેશ કરે છે, અને કહે છે કે, ‘ભાઇ, પુસ્તકની રક્ષા કરવામાં ભારે પુણ્ય છે. શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનચૈત્ય હોવાનું બતલાવેલ છે, તો આ વખતે તેમ થવુ જોઇએ’

બિચારા શ્રાવકો ભક્તિભાવથી તેમજ શુભફળની આકાંક્ષાથી પચીશ પચાસ હજાર રૂપિયાનો ખરચ કરે છે. હવે મુનિશ્રી પણ પુસ્તકો ઉપર કવર કરાવવા, છાપેલ પુસ્તકો પર રેશમી કપડાનાં પૂંઠાં લગાવવાં, તેમજ ડાબલા બરાબર તૈયાર કરાવવા માટે બે ચાર મહીનાઓ સુધી એટલા બધા કામે લાગી જાય છે કે જેવી રીતે મોસમની અન્દર વેપારીને નવરાશ મળતી નથી, તેમ તેઓ પણ ફક્ત આહાર પાણી કરવા નવરા થાય છે. આવી રીતે સાધુઓને કાર્ય કરતા જોઇ કોઈ ભવ્ય શ્રાવક સરલ ભાવે આવીને તેમને પૂછે કે, 'મહારાજ, આપને આ શી ઉપાધિ?' ત્યારે સાધુઓ ઉત્તર આપે છે કે, 'હે મહાભાગ્ય ! આ તો જ્ઞાનની ભક્તિ છે. જ્ઞાનભક્તિ કરનાર ઘણું ઉત્તમ ફળ પામે છે'. આવાં વચન સાંભળી ભક્ત શ્રાવક મનમાં જરૂર સમજે છે કે, અહીંઆં પણ મોહ મહારાજે પોતાનો અમલ ઠીક જમાવ્યો છે, તો પણ મહારાજને ખોટું ન લાગે તેથી 'જીહાં, આપ તો દુનિયાના લાભ માટે પ્રયાસ કરો છો' એવો જવાબ વાળી પતાવે છે. આ બાબતમાં ખરી હકીકત તપાસીએ તો કેટલાક સાધુઓ પાસે દશ હજાર ગ્રન્થો લખેલા હોય છે. વળી કેટલાએકની પાસે નાના મોટાનો સરવાળો કરતાં એક લાખ પણ થઈ જાય, તે પૈકી તેઓએ તો પચીસ પચાસ ગ્રન્થો વાંચેલા હોય છે. જન્મ સુધી વાંચે તો સો-બસો વાંચી શકે, બાકીના ગ્રંથો તો કેવળ ભારભૂત હોય છે, છતાં, તેમજ એક એક ગ્રન્થની દશ દશ નકલો મળી આવે, તો પણ મોહ દશાથી કોઈને આપે નહિ. વળી તે ઉપરાંત તે પુસ્તકોની સાર સંભાળમાં પોતાનું ઉત્તમ ચારિત્ર અને જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવાનો સમય પણ નષ્ટ કરે છે. મોહના કાર્યને ભક્તિનું કાર્ય માની લેવામાં આવે છે, તે ઠીક નથી. જો આ કાર્ય કદાચિત્ પરમાર્થબુદ્ધિથી થતું હોય, તો તે સર્વથા અનુમોદનીય છે, પરન્તુ મોહથી થતું હોવાથી ઉન્માર્ગ રૂપ છે કારણ કે પોતાની નિશ્રાએ રહેલાં પુસ્તકોમાં જે પરિશ્રમ લેવાય છે તેવોજ પરિશ્રમ જો પરનિશ્રિત પુસ્તકોમાં પણ લેવાય, તો અલબત જ્ઞાનભક્તિ ગણાય. અહીં કોઇને શંકા થશે કે ઘણાં સાધુઓ ભંડાર સુધાર આપે છે, તેનું કેમ ? તો તેના જવાબમાં સમજવું કે, ત્યાં પણ મોહદશા કાર્ય થાય છે. શ્રાવકોને વંચીને લોભદશાથી પુસ્તકો ચોરી લઇ જવાય છે, તેથી તે પુસ્તક રત્ન, જે હજારોની માલીકીનું હતું, તે મટી એકજણને સ્વાધીન થાય છે, હવે આ લોભી પુરૂષ અન્યને ઉપયોગ માટે તે [illegible]

શરીરની દુર્જનતા.

विधाय सहजाशौचमुपस्कारैर्नवैर्नवैः ।
गोपनीयमिदं हन्त ! कियत्कालं कलेवरम् ॥ १ ॥

અર્થાત્—સ્વાભાવિક અશૌચ એટલે અપવિત્ર એવા આ શરીરને ક્યાં સુધી નવા નવા ઉપાયોવડે કરીને રક્ષણ કરી રાખવું ? તે કદાપિ રહેનાર નથી.

सत्कृतोऽनेकशोऽप्येष सत्क्रियेत यदापि न ।
तदापि विक्रियां याति कायः खलु खलोपमः ॥ १ ॥

અર્થાત્—શરીર નક્કી દુર્જનની ઉપમાવાળું છે, કારણ કે આ શરીરનો વારંવાર સત્કારો કરવામાં આવે છે, પરન્તુ એકવાર સત્કાર ન થાય તો તે જરૂર વિક્રિયાને પામે છે.

અસત્પુરૂષોનો વારંવાર ખાન, પાન, માન અને સન્માનાદિ વડે સત્કાર કરવામાં આવે, છતાં જો એકવાર સત્કાર ન થાય, તો તે દુશ્મન થાય છે અને કરેલા સમસ્ત ગુણોને અવગુણરૂપ માને છે. તેવીજ રીતે કાયા પણ તેવીજ છે. વારંવાર તાબેદારી ઉઠાવીએ, પરંતુ એકવાર જરા ટાઢ તડકો લાગે, અને તે સમયે જો તેની દરકાર ન લેવામાં આવે, તો તે તુરત વિપરીત થઇ બેસે છે, જરા પણ કાર્ય કરે નહિ. માટે કાયાને ખલની ઉપમા આપેલ છે, તે બરાબર છે. ખલપુરૂષનો વિશ્વાસ જેમ સજ્જન કરતો નથી, તેમ શરીરનો વિશ્વાસ ધર્માત્મા પુરૂષે કરવો નહિ. કોણ જાણે કયારે અથવા કેવી અવસ્થામાં આ દેહ ઉલટો થઇ બેસશે, માટે આ ચંચલ શરીર વડે દાનાદિ નિશ્ચલ ધર્મ કરવો, તે સર્વથા ઠીક છે. કહ્યું છેઃ—

अहो ! बहिर्निष्पतितैर्विष्ठामूत्रकफादिभिः ।
दूणीयन्ते प्राणिनोऽमी कायस्यान्तःस्थितैर्न किम् ? ॥ १ ॥

અર્થાત્—અતિ આશ્ચર્ય છે કે, શરીરમાંથી બહાર આવી પડેલા વિષ્ઠા, મૂત્ર, કફ અને બડખા વિગેરેથી પ્રાણીઓ દુહવાય છે, પરન્તુ શરીરની અન્દર રહેલ વિષ્ઠા અને મૂત્રાદિકથી દુઃખ પામતા નથી.

વિષ્ઠાદિ અશુચિ પદાર્થોથી આ શરીર ભરેલું છે, તેનાં નવે દ્વારોમાંથી અન્દર રહેલ પદાર્થ બહાર આવે છે, ત્યારે બહાર આવેલા પદાર્થની ઉપર ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ અન્દરમાં રહેલ વસ્તુઓના જરા પણ વિચાર નથી, એટલુંજ નહિ પરન્ત તેમાં પ્રેમ કરી નરકે જાય છે.

સ્ત્રીનાં અવયવો, જેવાં કે સ્તન, જઘન આદિને બરાબર સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે, તો પુરૂષ કદિ તેમાં રાગ કરે નહિ. પણ રાગાંધ પુરૂષ, તત્ત્વદૃષ્ટિથી ન જોતાં રાગદૃષ્ટિથી સ્તન વિગેરેને જોઇને તેને કનકકલશ વિગેરેની ઉપમા આપી, ભોળા લોકોને રાગપાશમાં ફસાવે છે; પરન્તુ આત્માર્થી પુરૂષોએ વિચાર કરવો યોગ્ય છે, કે, પ્રત્યક્ષ રીતે જેની અન્દર અશુચિ પદાર્થો માલૂમ પડે છે, તેવા શરીર ઉપર મોહિત ન થવું, પરન્તુ ઉલટા વૈરાગ્ય કરવો, કે જેથી ભવપરંપરા ઓછી થાય. જૂઓ, શરીરના સંયોગથી પ્રાણીઓને કેવા અનર્થો થાય છે ? :—

रोगाः समुद्भवन्त्यस्मिन्नत्यन्तातङ्कदायिनः ।
दंदशूका इव क्रूराः जरद्विटपकोटरे ॥ १ ॥
निसर्गाद् गत्वरश्चायं कायोऽब्द इव शारदः ।
दृष्टनष्टा च तत्रेयं यौवनश्रीस्तडिन्निभा ॥ २ ॥

અર્થાત્—જીર્ણ વૃક્ષના કોટરમાં જેમ ક્રૂર સર્પો હોય છે, તેમ શરીરમાં અત્યન્ત કષ્ટ આપનાર રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ૧. સ્વભાવથીજ જવાના સ્વભાવવાળી આ કાયા શરદ્ઋતુના મેઘ જેવી છે, તેમાં વળી, યુવાવસ્થાની શોભા ક્ષણિકવિજળીના જેવી ચપળ છે.

સર્પો જેમ વૃક્ષના કોટરમાં (પોલાણ ભાગમાં) રહે છે, તેમ શરીરમાં રોગો રહે છે, વળી જેમ સર્પ પ્રાણ લે છે, તેમ રોગો પણ પ્રાણને હરણ કરી લે છે. શરીર તો સ્વભાવથીજ જવાના સ્વભાવવાળું છે, પરંતુ તેની અંદર યુવાવસ્થાની લક્ષ્મી તો શીઘ્ર પલાયન સ્વભાવવાળી છે, માટે તે યૌવનશ્રીને પામી શુભ કાર્ય કરવું સારૂં છે. કહ્યું છે કેઃ—

आयुः पताकाचपलं तरङ्गचपलाः श्रियः ।
भोगिभोगनिभा भोगाः संगमाः स्वप्नसन्निभाः ॥ १ ॥

અર્થાત્—ધ્વજાની જેમ આયુષ્ય ચપળ છે, સમુદ્રના તરંગોની માફક સંપત્તિઓ અતિ ચંચળ છે, ભોગો સર્પની ફણાઓની માફક ભયંકર છે, તેમજ સંગમો સ્વપ્ન સરખા છે.

અતિ અમૂલ્ય, લાખ સોના મહોર ખરચતાં પણ ન મળી શકે એવું અને ઇન્દ્રાદિક દેવોથી પણ નહિ વધારી શકાય એવું આયુષ્ય, પતાકાની માફક ચંચળ છે. ચંચળ આયુષ્યની અંદર નિશ્ચળ આત્મકાર્ય કરવું અને પરોપકાર કરવો એ સાર છે. લક્ષ્મી સમુદ્રના કલ્લોલોની

માફક અસ્થિર છે, અસ્થિર સ્વભાવવાળી લક્ષ્મીનું ફળ સુપાત્રદાન છે. સુપાત્ર દાનના પ્રભાવથી લક્ષ્મી અસ્થિર સ્વભાવ છોડી સ્થિર થાયછે.

હવે ભોગો આ ભવમાં અને ભવાન્તરમાં પણ દુઃખોને દેનારા છે. भोगे रोगभयम् ભોગ છે ત્યાં રોગનો ભય છે. આ વાક્યથી ભોગો આ ભવમાં કટુ ફળ દેનાર સિદ્ધ થાય છે, તેમજ ભવાન્તરમાં નરક પ્રભૃતિ ગતિયોના દેનારછે, માટે ભોગોને સર્પ ફણાઓની ઉપમા આપી તે ઠીકજ છે.

પુત્ર, પૌત્ર, ભાઇ, બ્હેન, માતા, પિતા અને ધન ધાન્યાદિના સંગમો પણ સ્વપ્ન તુલ્ય છે. સ્વપ્નના પદાર્થો સ્વપ્ન પર્યન્ત ઠીક છે, પરન્તુ જાગૃતદશામાં જૂઠા માલૂમ પડે છે, તેમ સંગમો પણ જીવન પર્યન્ત ઠીક છે, પરંતુ જીવનના અભાવમાં એટલે પરભવની અન્દર તે સંગમો તે જીવને માટે જૂઠા છે, જૂઠા સંગમોને માટે જીવ પાપકર્મ સાચું કરે છે; કે જે પાપ કર્મ જન્માંતરમાં સાથે આવે છે. કુટુંબને માટે જીવ પાપસમૂહ એકત્ર કરે છે, પાપકર્મથી એકઠું કરેલું ધન, માલ, કુટુંબ ખાઇ જાય છે. જ્યારે પાપનો ભોક્તા તો સ્વયં થાય છે. પાપનો ભાગ કોઇ લેનાર નથી, કદાપિ કોઇ પાપનો ભાગ લેવાની કબૂલાત આપે, તો તે બનવું અશક્ય છે. પોતે કરેલું પુણ્ય પાપ જીવ પોતેજ ભોગવે છે.

સંસારની સ્વાર્થતા.

દુનિયા સ્વાર્થની સગી છે, જૂઓ, માતાને પુત્ર પર પૂર્ણ પ્રેમ છે, પુત્રના મરણને કદાપિ ચાહે નહિ, પરન્તુ જ્યારે પુત્રને કોઇ અસાધ્ય રોગ પેદા થયો હોય છે, અને છ માસ સુધી ઔષધ ઉપચાર કરવાની સાથે રાત દિવસ પુત્રની સેવા કરવી પડે છે, ત્યારે માતા પણ કંટાળો ખાઇ બોલે છે કે—' હવે કાં તો મરે અને કાં તો માંચો મૂકે તો ઠીક.'

આ સંબંધમાં એક શેઠના પુત્રનું દૃષ્ટાન્ત આપવું ઉપયોગી થઇ પડશે. " એક શહેરની અંદર ધનપતિ શેઠનો પુત્ર પોતાના મિત્ર સાથે નગર બહાર ફરવા નિકળ્યો હતો. તે વખતે મિત્રે, પોતાના મિત્રનું ભલું કરવા માટે ધર્મોપદેશ આપ્યો કે—' ભાઇ, આ જગતમાં ધર્મ વિના બીજું કોઇ શરણ નથી, રક્ષણ કરનાર કેવળ ધર્મ છે. માતા પિતાદિ પરિવાર મતલબી છે.' આ વાત સાંભળી શેઠનો પુત્ર બોલ્યો કે—' ભાઇ! તારી વાત તો ખરી છે, પરંતુ મારા માતાપિતા કાંઇ તેવા નથી.'

હવે બીજે દિવસે બન્ને જણ એક તળાવ ઉપર ગયા, તળાવમાં પાણી સૂકાઇ ગએલું હોવાથી ત્યાં કોઇ માણસ જોવામાં આવ્યું નહિ,

પણ ક્રૂર સર્પાદિકોનો ત્યાં નિવાસ થઈ રહેલો જોઇ મિત્ર બોલ્યો 'ભાઇ, આ તળાવ ઉપર પ્રથમ કેટલા માણસો સ્નાન સંધ્યા કરવા અને હવા ખાવા માટે આવતા હતા? અત્યારે કોઇ પણ નથી આવતું, તેનું કારણ એજ છે કે, તળાવમાં જળ નથી. તેથી સિદ્ધ થયું કે તળાવની સગાઇ નથી, જળની સગાઇ છે, તેજ પ્રમાણે આ દુનિયામાં પણ સ્વાર્થની સગાઇ છે. શરીરની સગાઇ નથી. જીવ ચાલ્યો જવાથી શરીરને અગ્નિને આધીન કરે છે.' આ દૃષ્ટાંતથી શેઠનો પુત્ર સમજ્યો નહિ.

ત્રીજે દિવસે બન્ને વનમાં જતા હતા. રસ્તામાં વડનું ઝાડ આવ્યું. તે જોઇ મિત્ર બોલ્યો, 'ભાઇ બે માસ પહેલાં આ વટ વૃક્ષપર પક્ષીઓ માળા ઘાલી ચી, ચી, કરતા હતા, પાંથજનો વિશ્રામ લેતા હતા, ગોપાળ લોકો પશુઓને તેની નીચે બેસાડી નિશ્ચલયોગીની માફક નિશ્ચિંત રીતે સૂતા હતા, પરંતુ અત્યારે કોઇ નથી, તેનું કારણ જાણ્યું? પ્રથમ શીતળ છાયા હતી; અત્યારે નથી; વૃક્ષના સગા કોઇ નથી; જીવો ફક્ત શીતલ છાયાના મતલબી છે; તેમ સંસારમાં પણ લોકો સ્વાર્થનાસગા છે' છતાં પોતાના માતા પિતા પણ તેવા હશે, એવો વિશ્વાસ શ્રેષ્ઠિનંદનને થયો નહિ. ત્યારે મિત્રે તે શેઠના પુત્રને કહ્યું:—'તું આજ ઘરે જઇને મારૂં કહ્યું કરીશ.?' શેઠના પુત્રે કહ્યું, 'હા, કરીશ.' મિત્રે કહ્યું; 'ઠીક, તું અત્યારે જતાં વેંત અકસ્માત્ પડી જજે, કોઇ બોલાવે તો બોલીશ નહિ; ઔષધ ખાઇશ નહિ, હું યોગીના વેષમાં તારી પાસે આવીશ, તે વખતે હું તને તારા માતા પિતાનો સ્નેહ કેવા પ્રકારનો છે, તે પ્રત્યક્ષ બતાવી આપીશ. પછી તને ગમે તેમ કરજે.' આમ શીખવી મિત્ર પોતાના ઘર તરફ ગયો. શેઠનો પુત્ર ઘરની પાસે જતાંજ રસ્તામાં પડી ગયો, હજારો લોકો ભેગા થયા, છેવટે મ્યાનામાં નાંખી ઘરપર લાવ્યા, સમગ્ર કુટુંબ એકદમ ભેગું થયું; બેન, ભાઇ, માતા, પિતા, કાકા, કાકી, માસા અને માસી વિગેરેએ બોલાવવા હજારો ચેષ્ટા કરી, પરંતુ જરા પણ બોલ્યો નહિ. સૂતો બોલે પરંતુ જાગતો ધારે તો બોલે નહિ, તેજ પ્રમાણે શેઠનો પુત્ર જરા પણ બોલ્યો નહિ. તેમજ નેત્ર પણ ઉઘાડ્યાં નહિ, શ્રવણદ્વારા તમામ વૃત્તાન્ત હૃદયગત કર્યું, 'કોઇએ કહ્યું ડાકતરો બોલાવો, કોઇએ કહ્યું જ્યોતિષીઓ બોલાવો. કોઇએ ડોસીઓને બોલાવવાનું કહ્યું, ત્યારે કોઇએ કહ્યું ભૂવા બોલાવો. આમ કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો.

એક પછી એક દરેક પ્રકારના ઉપચારકોને બોલાવવામાં આવ્યા અને તેમણે દરેકે પોતાને અનુકૂળ નિદાન કહ્યું. જેમઃ—

वैद्या वदन्ति कफपित्तमरुद्विकारान्
ज्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्तयन्ति ।
भूताभिभूतमिति भूतविदो वदन्ति
प्राचीनकर्मबलवन्मुनयो भनन्ति ॥ १ ॥

વૈદ્ય-ડાક્તરોએ આવી તપાસ કરી અને કહ્યું કે 'આને પિત્તના ઘરનું વાયુ એકદમ કોપ પામી ગયું છે, માટે અમુક દવા આપો.' જોશી બાવા બોલ્યા કે 'આને રાહુની દશા ભારે દુઃખદાયી છે, બ્રાહ્મણોને દાન આપો, શાંતિપાઠ કરાવો.' ઇત્યાદિ. ડોશીઓ બોલી કે, 'નજર પડી છે માટે નજર બાંધો,' ભૂવા ધુણિને બોલ્યા કે, 'શીકોતર વળગી છે, ઉતાર આપો' પેચૂટી કરનારાઓ નાભિના ભાગને તપાસી બોલ્યા કે 'જરા તેલ લાવો, ભાઇની નાભિ ખસી ગએલ છે, તેથી બોલી શકતા નથી.' આ પ્રમાણે સેંકડો ઉપાયો એક રાત્રિમાં થયા, પણ ભાઇનો રોગ શાંત થયો નહિ. માતા પિતા ગભરાઇને રોવા લાગ્યાં. નોકરો ચાકરો બજારમાં વૈદ્યોને બોલાવવા અહીં તહીં ફરવા લાગ્યા. કુટુંબ પરિવાર ભાવના ભાવવા લાગ્યો કે, શું કરીએ ? માણસોને માથે ભાર હોય તો લઇ લેવાય, દેવું હોય તો દેવાય, સરકારના કેસ હોય તો વેરી લેવાય, પરંતુ આ દરદ તો લેવાય તેમ નથી, આ પ્રમાણે સર્વ વૃત્તાંત બની રહ્યું હતું; તેવામાં પેલો મિત્ર યોગીનો વેષ લઇ શેઠની હવેલી આગળ થઇને ચાલવા લાગ્યો. આ યોગી દૃષ્ટિગોચર થવાથી નોકરોએ યોગીને પગે પડીને કહ્યું કે, "महाराज! बडे कष्टका समय है, सेठका बडा लडका, जोकि हुशियार है, सो बीमार पडगया है, सारा कुटुंब रो रहा है, उपकार करनेका मौक है' યોગી બોલ્યો:--अगर दुनियाका कार्य हम करेंगे, तो भला ईश्वरका भजन कब कर सकेंगे ?" આ પ્રમાણે યોગી અને નોકરનો સંવાદ થઇ રહ્યો હતો, તેવામાં સેંકડો માણસો ભેગા થયા. બાવાને સમજાવી શેઠની હવેલીમાં લઇ ગયા. શેઠના પુત્રને બતાવ્યો, પુત્રને જોઇ યોગી બોલ્યો:--

"इस लडकेको इलाज करनेसे अच्छा होसक्ता है; गभरानेकी कोई बात नहिं है? योगी लोग मुडदेको सजीवन कर सकते हैं, तो फिर इसमें तो है ही क्या? यह लडका शीघ्र अच्छा होजायगा! लाओ उडदके दाने लोबानका धूप, पंच रंगी कपडा, जलका कटोरा और सफेद कपडेका परदा तैयार करो.'

યોગીની આજ્ઞાનુસાર વસ્તુઓ તૈયાર કરી આપવામાં આવી. હવે યોગીએ પોતાની ક્રિયા શરૂ કરી, લોકો આનંદમાં મગ્ન થઇ અરસ-

પરસ વાર્ત્તાલાપ કરવા લાગ્યા કે, શેઠનાં ભારે ભાગ્ય કે આવો ઉત્તમ યોગી મળી આવ્યો. હવે યોગી ઉંચે સ્વરે 'ओं फुट् फुट् स्वाहा ॐ ह्रीं ह्रौं स्वाहा,' ઇત્યાદિક ભારે આડંબર સાથે ક્રિયા કરી રહ્યા પછી પડદાની બહાર આવી બોલ્યોઃ–" सुनो भाइ! इस लडकेको व्यंतरकी चोट लगी है, वह व्यंतर लडकेके बदलेमें एक जीव लिये विना नहीं छोडेगा, इस वास्ते जो मनुष्य इस जलका कटोरा पीयेगा, उडदके दाने खायगा और डोरा हाथ पर बांधेगा, वह पुरुष या स्त्री लडकेकी हालतको पाकर मर जायगा, और लडका बच जायगा."

યોગીનાં આવાં ભયજનક વચનો સાંભળી તમામે મૌન ધારણ કર્યું. ચિત્રાલેખિત મૂર્તિની માફક સ્થિર થઇ ગયા. યોગી ક્ષણવાર મિત્ર સન્મુખ દૃષ્ટિ ફેંકતા સ્મિતમુખવાળો થઇ ઉભો હતો, તેવામાં એક મધ્યસ્થ પુરૂષ બોલ્યા કે, 'ભાઇઓ, જવાબ આપો.' બીજો બોલ્યો:–'પ્યાલો અને અડદના દાણા તેની માતાને આપો.' તમામની એક સમ્મત્તિ થઇ. પરન્તુ આથી માતા મનમાં દુઃખિત થવા લાગી. પ્યાલો અને અડદના દાણા જ્યારે પાસે આવ્યા, ત્યારે માતા એકદમ બોલી કે–'ખમો વિચાર કરૂં.' ક્ષણવાર વિચાર કરી બોલી–' मृते सर्वं मृते मयि, ' હું મર્યે છતે આખું જગત્ મૃતપ્રાય છે. જો હું જીવતી રહીશ તો બાકીના ત્રણ પુત્રો અને બે દીકરીઓનું પાલન કરીશ. તેમ તેનું સુખ જોઇશ. ઇત્યાદિ કારણોથી આ પ્યાલો પીવાય તેમ નથી.' આવો ઉત્તર મળવાથી પ્યાલો પિતાજી પાસે ગયો. પિતાજીએ તો તુરત ઉત્તર આપ્યો કે, 'પિતા હશે તો પુત્ર ઘણા'. હવે સ્રી પાસે તે પ્યાલો લઇ જવામાં આવ્યો. સ્રીયો બે હોવાથી ઝઘડો થયો. પહેલીએ કહ્યું કે, 'હું પીઉં તો આ સુખ ભોગવે.' ત્યારે બીજી સ્રીએ પણ તેવોજ ઉત્તર આપ્યો. ત્યારે કોઇ એક મશ્કરો બોલી ઉઠ્યો, 'બન્ને જણીઓ સાથે પીઓ, ઝગડો મટ્યો.' ત્યારે તો બન્ને ચુપ થઇ ગઇ, કોઇએ પીધો નહિ.

પ્યાલો આખા કુટુંબ પરિવારમાં ફરી વળી જોગીના હાથમાં પાછો આવ્યો. જોગી બોલ્યો, 'अच्छा भाइ! लाओ हम पीलें.' સર્વ કુટુંબ બોલ્યું:–' अहो! जोगी महात्मा कैसे उपकारी हैं? ऐसे ऐसे महात्माओं के अस्तित्वसे ही दुनिया रत्नकी खान बोली जाती है, और महात्माजी धीर, वीर गंभीर हैं' ઇત્યાદિ શબ્દોથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. યોગી પ્યાલો પી ગયો, શેઠનો પુત્ર ઝટ શય્યામાંથી બેઠો થયો, કુટુંબી લોકો ખાટલાની

ચારે બાજૂએ વીંટાઇને ઉભાં હતાં. કોઇ ભાઈ તો કોઇ બેટો, કોઇ ભાણીઓ કોઈ બહેનીજો, એમ પોકારી રહ્યા હતા. તે સમયે શેઠનો પુત્ર ધીમેથી બોલ્યોઃ—' તમે બધા મારા દુશ્મનો છો, મારો સગો તો આ જોગી છે, તેની સાથે જંગલમાં જઈશ, અને મંગળ કરીશ, તમે મને અડકશો નહિ,' આમ કહી શ્રેષ્ઠિનંદન પોતાના મિત્રની સાથે ઉઠી ચાલતો થયો. આખું કુટુંબ મોં વિકાસી બેસી રહ્યું. "

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સારાંશ એ લેવાનો છે કે દુનિયામાં પ્રાણથી કોઇ પ્યારૂં નથી, પ્રાણ જવાનો સમય આવે ત્યારે સગપણ દૂર જાયછે, આજ વિષયને પુષ્ટ કરનારૂં બીજું એક ડોસીનું દૃષ્ટાંન્ત જોઇએ.

" એક ખાનદાન કુટુંબની અંદર કર્મયોગે ફક્ત એક ડોસી અને એક દીકરો બેજ જણ અવશેષ રહ્યાં હતાં. તે સમયમાં ભાગ્યયોગે સ્વચરણારવિન્દથી પૃથ્વીતલને પવિત્ર કરતા અને પાંચ મહાવ્રતોને પાળનાર, શુદ્ધોપદેશક મુનિરાજ, બીજા કેટલાક મુનિઓની સાથે પધાર્યા. ડોશીનો દીકરો ધર્મદેશના સાંભળવા ગયો. હલુકર્મી જીવ હોવાથી દેશના ઉપર રૂચિ થઇ, અને મનમાં વૈરાગ્યઅંકુર પ્રકટ થયો. તેથી સંસાર છોડી સાધુ થવાનો વિચાર તેને ઉત્પન્ન થયો. ગુરૂ મહારાજને આ વિચાર પોતે નિવેદન કર્યો. ત્યારે ગુરૂ મહારાજે કહ્યુંઃ—' ઘણી સારી વાત છે, તમારી પાછળ કોઈ છે ?' તેણે જવાબ આપ્યોઃ—' હા, એક ડોસી છે ' ગુરૂ મહારાજે કહ્યુંઃ-' તેમને તમારો વિચાર જણાવો, તે ડોસી આજ્ઞા આપે તો અમારી પાસે આવજો, તમારૂં કાર્ય સિદ્ધ થશે.' ગુરૂજીનાં આવાં વચનો સાંભળી તેમને વંદન કરી પુત્ર ડોશીની પાસે આવ્યો, અને માતાજીને કહેવા લાગ્યોઃ-' મા! મેં આજે જિનરાજના ધર્મની દેશના સાંભળી, તે મને બહુજ ગમી. ' માતા બોલીઃ-' ભાઇ ! જિનવચન સદા માન્ય છે. તારો જન્મ સફળ થયો, તું ધન્ય છે. જેથી તેં ધર્મની વાત સાંભળી.' આમ કહી માતાજી બોલતાં બંધ થયાં, ત્યારે પુત્ર બોલ્યોઃ- 'મા, મારો વિચાર તમામ ઉપાધિ છોડી સાધુ થવાનો થાય છે.'

માતાજી એકદમ ગભરાઇને બોલીઃ-' હે વત્સ ! આ વાત કદિ કરવી નહિં, તું સંસારમાં રહી ધર્મ ધ્યાન કરે, તેનું મને દુઃખ નથી, પરંતુ જો તું સાધુ થઇશ, તો હું કૂવામાં પડી મરીશ. તેથી તારૂં કલ્યાણને બદલે અકલ્યાણ થશે.'

માતાનાં આવાં વચનો સાંભળી પુત્ર વિચારમાં પડ્યો કે, રખે, મોહ દશાથી માતા આત્મહત્યા કરી જગતમાં મારી અપકીર્તિ કરે, માટે બે ચાર વર્ષ ભલે વિલંબ થાય. આમ વિચારી માતાજીને કહ્યું, 'જરાએ ગભરાશો નહિ, તમારી આજ્ઞા સિવાય હું સાધુ થવાનો વિચાર રાખતો નથી.'

આવું સાંભળી માતા શાંત થઇ. હવે માતા અને પુત્ર બન્ને ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવા લાગ્યાં અને શાંતિ પૂર્વક દિવસો નિર્ગમન થવા લાગ્યા. કર્મયોગે એક વખત દીકરાને તાવ આવ્યો, અને એજ દિવસમાં સન્નિપાત થયો. લોકો જોવા આવવા લાગ્યા. વૈદ્યોએ દવા કરી; પણ જરાએ ફેર પડ્યો નહિ, ત્યારે લોકો કહેવા લાગ્યા કે, હવે બીજાં ઔષધો કરતાં ધર્મૌષધ આપવું ઠીક છે. ડોશી વિચારમાં પડી કે પુત્ર મરણ પામશે, તો મારે ઘરમાં એકલું રહેવું પડશે; આમ વિચાર કરે છે; એટલામાં આડોશી પાડોશીના ઘરની ડોશીઓ જોવા આવી, જોઇને બોલી કે, 'છોકરાને મંદવાડ વધુ છે, હવે બચે તેમ લાગતું નથી.' બીજી ડોશી બોલી કે—'જેને ઘેર મરણ થાય, તેને ઘર જમ આવે છે, તે યમને જ્યારે કૂતરાઓ દેખે છે, ત્યારે બહુ રડે છે.' ઇત્યાદિ ગપાટા લગાવી ડોશીઓ પોત પોતાને ઘેર ગઈ. છોકરાની મા વિચારમાં પડી કે, મારે ઘેર જમ આવશે, ઘરમાં બીજું તો કોઇ છે નહિ. હવે બને તે ખરૂં.

આ પ્રમાણે મનમાં ડરતી ડરતી માતા છોકરાની પાસે સૂઇ રહી રાત પડી, ક્ષણવાર નિદ્રા આવે છે, અને પાછી ક્ષણમાં જાગી ઉઠે છે. છોકરાને તો બિલકુલ નિદ્રા આવતી નહોતી; એવા સમયમાં ઘરમાં ભેંસ હતી, તેની પાડી છૂટી ગઇ, તેમજ બનવા કાળ કે શેરીનાં કૂતરાં પણ ભસી ભસીને થાક્યાં, એટલે રોવા લાગ્યાં. પાડી આવીને ડોસીનાં લૂગડાં ચાવવા લાગી. તેથી કપડું તણાવાથી ડોશી જાગી ઉઠી, જૂએ છે તો શ્યામવર્ણું અને કાળું માથું નજરે પડ્યું; ડોસીને નિશ્ચય થયો કે નક્કી જમ આવ્યો. સ્ત્રી જાતિ સ્વભાવે વહેમી તો હોયછે જ, અને વળી આતો અધૂરામાં પૂરૂં સર્વ વાત પણ મળતી આવી, તેથી ડોશી બહુજ બીવા લાગી. ધીરે ધીરે તે ડોશી બોલી કે, 'જમ બાપજી ! જમ બાપજી ! તમે કેમ ભૂલો છો ? હું માંદી નથી, માંદો તો આ પડખે સૂતો છે.' આમ ડોશીના બોલવાથી ભેંસની પાડી હઠી નહિ. પરંતુ કપડાં વધારે ચાવવા લાગી, કપડાં તણાવા લાગ્યાં. ડોસી ગભરાણી કે, હમણાં મને ઉપાડી જશે. હવે તો તેણી બૂમ મારી બોલીઃ-'હું તો સાજી સારી

છું, માંહે તો આ સૂતો.' પેલી પાડી ડોશીનો આવો મોટો ઘાંટો સાંભળી થોડી પાછળ હઠી. ડોશીનાં કપડાં તણાતાં બંધ થયાં. આ સર્વ વૃત્તાન્ત પુત્ર જાગતો જાગતો તમામ અનુભવે છે, કારણ કે કર્મયોગે સન્નિપાત કમ થયો હતો. ફક્ત અન્યવેદનાના જોરથી નિદ્રા આવી નહોતી. ડોસી મોઢા ઉપર ઓઢી સૂઈ રહી, એવું સમજીને કે જમ છોકરાંના પ્રાણ લઇ ગયો હશે, હવે શું થાય છે તે સવારે વાત.

છોકરાને પણ સન્નિપાતના અભાવથી નિદ્રા આવી ગઇ. ડોસી સવારમાં જાગીને જૂએ છે, તો છોકરો નિદ્રામાં સૂતેલો માલૂમ પડયો, ભેંસની પાડી છૂટેલી માલૂમ પડી, કપડા ચાવેલા માલૂમ પડયા, જમનો ભ્રમ ખોટો જાણી પસ્તાવો કરવા લાગી. એટલે છોકરો જાગ્યો, અને માને કહેવા લાગ્યો:—'વાહરે મા ! તારો પ્રેમ અને પ્રીતિ પ્રત્યક્ષ જોયાં. હવે સાજો થાઉં; એટલીજ વાર છે. મારા મરણ પાછળ તું મરવાની નથી, તો મારા સાધુપણાના સંયોગથી તું શું કદાપિ મરવાની હતી ? હે માતઃ ! તારો પ્રેમ પુત્ર ઉપર છે, પુત્રનો પ્રેમ માતા ઉપર છે, પરંતુ તે પ્રેમ ફક્ત સ્વાર્થ સુધીજ. માટેજ શાસ્ત્રકારો સંગમોને સ્વપ્નની ઉપમા આપે છે, ખરો સંગ તો ધર્મનો છે,' આમ માતાને સમજાવી પુત્ર સાધુસંગી થયો."

ઉપરનાં બન્ને દૃષ્ટાન્તોથી વાચકોના સમજવામાં આવ્યું હશે કે, *'सगमाः स्वप्नसन्निभाः'* સંગમો સ્વપ્ન સરખા છે; તથાપિ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કરનારા નીચેના, શ્લોકો દૃષ્ટિગોચર કરવા જોઇએ.

कामक्रोधादिभिस्तापैस्ताप्यमानो दिवानिशम् ।
आत्मा शरीरान्तस्थोऽसौ पच्यते पुटपाकवत् ॥ १ ॥

શરીરની અંદર રહેલો આ આત્મા, પુટપાકની માફક કામ અને ક્રોધાદિ તાપો વડે રાત દિવસ તપે છે, એટલે દુઃખ પામે છે.

विषयेष्वतिदुःखेषु सुखमानी मनागपि ।
नाहो ! विरज्यते जनोऽशुचिकीट इवाशुचौ ॥ १ ॥

વિષ્ઠાનો કીડો વિષ્ઠામાં સુખ માનતો જરા પણ કંટાળો પામતો નથી, તેમજ અતિ દુઃખદાયક વિષયોમાં સુખ માનીને, આશ્ચર્ય છે કે માણસ જરા પણ વિરાગ પામતો નથી,

दुरन्तविषयास्वादपराधीनमना जनः ।

अन्धोऽन्धुमिव पदाग्रस्थितं मृत्युं न पश्यति ॥ १ ॥

જેવી રીતે આંધળો, પગની આગળજ રહેલા કૂવાને દેખતો નથી, તેજ પ્રમાણે પરિણામે દુષ્ટ એવા વિષયોના સ્વાદમાં પરાધીન મનવાળો માણસ, પોતાના પગલાની આગળ રહેલા મૃત્યુને જોતો નથી.

आपातमात्रमधुरैर्विषयैर्विषसन्निभैः ।

आत्मा मूर्छित एवास्ते स्वहिताय न चेतते ॥ १ ॥

માત્ર ભોગવતી વખતેજ મધુર અને વિષ તુલ્ય વિષયો વડે કરીને આ આત્મા મૂર્છિત થએલો રહે છે, પરંતુ સ્વહિતને માટે ચેતતો નથી.

तुल्ये चतुर्णां पौमर्थ्ये पापयोरर्थकामयोः ।

आत्मा प्रवर्तते हन्त ! न पुनर्धर्ममोक्षयोः ॥ १ ॥

જો કે ચારે પુરૂષાર્થોનું તુલ્યપણું છે, તો પણ ખેદનો વિષય છે કે, આ આત્મા, પાપના કારણભૂત એવા અર્થ અને કામમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ ધર્મ અને મોક્ષને માટે પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થો છે. આમાંના પહેલા ત્રણ પુરૂષાર્થો ને ગૃહસ્થો સાધે છે. જ્યારે મુનિવરો કેવળ મોક્ષના અધિકારી હોય છે. મોક્ષ સિવાયના ત્રણ પુરૂષાર્થો દુઃખમિશ્રિત સુખવાળા છે, જ્યારે મોક્ષ એકાન્ત આત્મીય સુખસાધક સર્વોત્તમ છે.

'અર્થ' નામનો પુરૂષાર્થ બાકીના ત્રણ પુરૂષાર્થોથી ઉતરતો છે, કારણ કે, તે અર્જન (કમાવું), રક્ષણ, નાશ અને વ્યયરૂપ આપત્તિઓના સંબંધથી દૂષિત થએલો છે.

'કામ' નામનો પુરૂષાર્થ બેશક, અર્થ (પૈસો) પુરૂષાર્થથી ચડીઆતો છે, કારણ કે તેની અંદર વિષયજન્ય સુખનો લેશ રહેલો છે, તથાપિ અન્તે દુઃખદાયી તેમજ દુર્ગતિનું સાધન હોવાથી ધર્મ અને મોક્ષ કરતાં નીચો છે,

'ધર્મ' પુરૂષાર્થ અર્થ અને કામથી ઉત્તમ છે, કારણ કે આ લોક તેમજ પરલોકમાં સુખદાયી છે. પરંતુ તે મોક્ષ કરતાં તો અવશ્ય નીચા દરજ્જાનો છે; કારણ કે પુણ્યબંધનો હેતુ છે. અને પુણ્ય સોનાની બેડી તુલ્ય હોવાથી તે પણ બંધનરૂપ છે. તેમજ પુણ્યના યોગથી દેવતા આદિની ગતિદ્વારા સંસારમાં ભ્રમણ કરવું પડે છે.

'મોક્ષ' પુરૂષાર્થ સર્વથા પુણ્ય પાપના ક્ષયનું કારણ છે. લેશ માત્ર પણ દુઃખનું કારણ છેજ નહિ, વિષ મિશ્રિત અન્નની માફક આપાત રમણીય નથી. તેમજ પરિણામે દુઃખદાયી પણ નથી, પરંતુ એકાન્ત રીતે આનંદમય અને અવાચ્ય અનુપમેય, અવ્યાબાધ સુખમય છે. માટેજ યોગીપુરૂષો ત્રણ પુરૂષાર્થોના અનાદર કરી કેવળ 'મોક્ષ' સાધવામાંજ કટિબદ્ધ થએલા રહે છે.

ગૃહસ્થો ત્રણે વર્ગોનું સાધન પરસ્પર વિરોધ ન આવે; તે પ્રમાણે કરે, તો મોક્ષવર્ગના આરાધક થઇ શકશે, પરન્તુ ત્રણ વર્ગમાંથી જે પ્રથમ–ધર્મની ઉપેક્ષા કરી કેવળ અર્થ અને કામની આરાધના કરશે, તો તેઓ કદાપિ 'મોક્ષ' ના અધિકારી થઇ શકવાના નહિ. જ્યારે અર્થ અને કામની સાથે સાથે ધર્મની પણ આરાધના કર્યા જશે, ત્યારેજ મોક્ષના અધિકારી થવાના; એમ કહી શકાશે. કેવળ અર્થ અને કામનાજ ઇચ્છુ પુરૂષો ગમે તેવા ભલે બુદ્ધિમાન્ હોય, તોપણ તેઓ નાસ્તિકની પંક્તિમાં મૂકવા લાયક છે, કારણ કે, જે પુરૂષના અંતઃકરણમાં ધર્મવાસનાએ વાસ કર્યો નથી, તેનો અવતાર વ્યર્થ છે, તેની બુદ્ધિ, પોતાના સ્વામી (આત્મા) ને ઉલટી મલિન કરે છે, માટે તેવી બુદ્ધિ કરતાં બુદ્ધિ ન પામ્યો હોત, તો અનર્થ ન કરત, અર્થાત્ નાસ્તિકની પંક્તિમાં ન આવત. આ જીવ અનાદિ કાળથી ઉન્માર્ગને રસ્તે ચાલી રહ્યો છે. તેથી નાસ્તિકોની યુક્તિઓ તેને જલદી હૃદયંગમ થાય છે, જ્યારે આસ્તિકોની યુક્તિઓ હૃદયંગમ થવામાં વાર લાગે છે.

'અર્થ' અને 'કામ'નું ફળ જેમ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, તેમજ 'ધર્મ' અને 'મોક્ષ' નાં ફળો પણ જો સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારે તો પ્રત્યક્ષજ છે, પરન્તુ તેવો વિચાર કરનારા વિરલાજ છે, જ્યારે સ્થૂલબુદ્ધિથી વિચાર કરનાર તો દુનિયાભર છે, તેથી કરીનેજ 'અર્થ' અને 'કામના' અભિલાષી ભવાભિનન્દી જીવો પ્રાયઃ સંસારમાં ઘણા જોવામાં આવે છે. તેટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો પોકારીને કહે છે કે, પાપી એવા 'અર્થ' અને 'કામ'માં આત્માને નહિ, પ્રેરતાં તેને 'ધર્મ' અને 'મોક્ષ'માં પ્રેરો.

મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા,

अस्मिन्नपारसंसारपारावारे शरीरिणाम् ।
महारत्नमिवानर्घं मानुष्यमिह दुर्लभम् ॥ १ ॥

मानुष्यकेऽपि संप्राप्ते प्राप्यते पुण्ययोगतः ।
देवता भगवानर्हन् गुरवश्च सुसाधवः ॥ २ ॥
मानुष्यकस्य यद्यस्य वयं नादद्महे फलम् ।
मुषिताः स्मस्तदधुना चौरैर्वसति पत्तने ॥ ३ ॥

અર્થાત્—આ અપાર સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં જો પ્રાણીઓનું મનુષ્ય જન્મ રૂપી અમુલ્ય મહારત્ન ડૂબી ગયું, તો પછી હાથ લાગવું દુર્લભ છે. ૧. મનુષ્યનો જન્મ પામીને પણ પુણ્યનાં યોગે શ્રીઅરિહંત ભગવાન્—દેવ અને સુસાધુએ ગુરૂ તરીકે પમાય છે. ૨. જો અમે મનુષ્યજન્મનું ઉત્તમ ફળ નહિ ચાખીએ, તો મનુષ્યોથી ભરપૂર શહેરના મધ્યભાગમાંજ લૂટાણા એમ ગણાઇશું. ૩.

થોડા મૂલ્યવાળું રત્ન પણ જો મનુષ્યના હાથમાં હોય, તો પણ તે કેવી સંભાળથી તેનું રક્ષણ કરે છે ? હવે ધારો કે નાવમાં બેઠેલ પુરૂષ હાથમાં રત્નને લઇને જૂએછે, તેટલામાં કદાચિત્ પ્રમાદના કારણથી તે પાણીમાં પડી જાય, તો તે ફરીને શું તેને મળે ખરું ? કદાચ મળે તો કેટલો બધો પરિશ્રમ કરે ત્યારે મળે? રત્ન ગુમ થતી વખતે પુરૂષના મુખના ચહેરામાં અને વચનવર્ણણામાં કેટલો ફારફેર થાય છે. હૃદયમાં કેટલી બધી ચિન્તા થાય છે, તે જોવાનુ છે જો કે ગુમાવવામાં આવેલું રત્ન, કંઇ એવી વસ્તુ નથી કે જે પાછી આખા ભવસુધી પેદા થાયજ નહિ. કદાચ ધારો કે ન થાય, તો તેથી કાંઇ આબરૂ જવાની નથી, તોપણ પુરૂષ તે રત્નને મેળવવા માટે હજારો પ્રયત્નો કરે છે. હવે વિચારવાનો સમય છે કે, આ સંસાર સમુદ્ર અત્યન્ત ઉંડો તેમજ અનંતા યોજન લાંબો છે કે જેની અંદર જીવોનાં રત્નો ગુમ થએલાં છે, તેવીજ રીતે વર્તમાન સમયમાં પણ જીવોનું મનુષ્યજન્મરૂપ મહામૂલ્ય અલભ્ય 'રત્ન' પ્રમાદથી પડી જાય છે, પણ તેનો શોક જીવને જરા પણ થતો નથી, તેમજ તે રત્નને પાછું મેળવવા બિલકુલ પ્રયત્ન નહિ કરતાં ચોરાશી લાખ જીવયોનિયોમાં પર્યટન કરે છે, તે ખરેખર અત્યન્ત ખેદ અને આશ્ચર્યનો વિષય છે.

દશ દૃષ્ટાન્ત.

કદાચ અકામ નિર્જરાના યોગે 'નદીપાષાણ' ન્યાયવડે કરીને જીવ મનુષ્યપણું પામી જાય, તો પામી જાય, તેની ના નહિ, પરંતુ શાસ્ત્ર-

કારો દશ દૃષ્ટાન્તો વડે કરીને મનુષ્ય જન્મની ખાસ દુર્લભતા ખતાવે છે, જેમકે શ્રીઉત્તરાધ્યયનની ટીકામાં લખ્યું છે કેઃ—

चुल्लग पासग धन्ने जूए रयणे अ सुमिण चक्के अ ।
चम्म जुगे परमाणू दस दिट्ठंता मणुअलंभे ॥ १ ॥

અર્થાત્—(૧) ચૂલાનું (૨) પાશાનું (૩) ધાન્યનું (૪) જુગારનું (૫) રત્નનું (૬) સ્વપ્નનું (૭) ચક્રનું (૮) કર્મનું (૯) ધોંસરાનું અને (૧૦) પરમાણુનું, એમ દશ દૃષ્ટાન્તો વડે કરીને મનુષ્યનો જન્મ દુર્લભ જાણવો. પ્રથમ ચૂલાના દૃષ્ટાન્તનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છેઃ— "એક ચક્રવર્તી રાજા અમુક બ્રાહ્મણ ઉપર ખુશી થઇને બોલ્યોઃ—' હે બ્રાહ્મણ, તારી ઇચ્છા હોય તે માગ, હું આપવાને તૈયાર છું.' પરંતુ બ્રાહ્મણ પોતાની સ્ત્રીને વશવર્ત્તી થએલો હોવાથી બોલ્યો કેઃ—'હું ઘેર જઇને પછી વિચાર કરીને માગીશ.' રાજાએ કહ્યું:—'ભલે જાઓ, ઘેર જઇનેવિચાર કરીને માગજો.' આ પ્રમાણે ચક્રવર્તીની સમ્મતિ મળવાથી બ્રાહ્મણ ઘેર આવ્યો, હવે સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને એકાન્તમાં બેસી વિચાર કરવા લાગ્યાં કે શું માગવું ? ગામ ગરાસ માગવાથી આપણે ઉલટો વ્યાધિ વધશે. આપણ-બ્રાહ્મણને તો દક્ષિણા સહિત ભોજનની પ્રાપ્તિ થાય, તો તમામ મળેલું ગણાય. માટે સ્ત્રીએ કહ્યું, 'જાઓ, વારા દીઠ ભોજન અને દક્ષિણા આપણને મળે એવું જઇને માગો. સ્ત્રીની શિક્ષાનુસાર બ્રાહ્મણ ચક્રવર્તી પાસે આવી ઉભો રહ્યો. ત્યારે ચક્રવર્તીએ કહ્યું, 'માગ, માગ; માગે તે આપું.' ત્યારે બ્રાહ્મણ વિકસ્વર મુખે બોલ્યો કે 'હે મહારાજ ! આપના રાજ્યભરમાં વારા દીઠ અમને દરેક ઘર ઘરથી ભોજન અને દક્ષિણા તરીકે એક સોના મહોર મળે, એવું હું માગું છું.'

આ વાત સાંભળી ચક્રવર્તી આશ્ચર્યમાં મગ્ન થઇ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ભલે પુષ્કરાવર્ત્તમેઘનો વરસાદ વરસે, તો પણ પર્વત ઉપર તો પાણી તેની ઉપરની જગ્યાના પ્રમાણમાંજ ઠરી શકે. ખેર. જેવું જેનું ભાગ્ય તેવુંજ તેને મળે છે. આમ ક્ષણવાર ચકિત બની વિચાર કરી બ્રાહ્મણને પ્રથમ પોતાને ઘેર ભોજન કરાવી એક સુવર્ણ મહોર આપી વિદાય કર્યો. હવે ચક્રવર્તીના છન્નુ ક્રોડ ગામોમાં ચૂલા દીઠ ભોજન લઇને બ્રાહ્મણ ફરીને ચક્રવર્તીને ઘેર આવે ખરો ? કદાચ દેવના પ્રભાવથી વારા પૂરા કરી ફરી ચક્રવર્તીને ઘેર આવે, તોપણ મનુષ્યજન્મ ફરી મળવો દુર્લભ છે."

બીજું પાશકનું દૃષ્ટાન્ત—" ચંદ્રગુપ્ત રાજાનો ભંડાર વધારવા માટે ચાણાક્યે એક દેવની આરાધના કરી, ત્યારે દેવે પ્રસન્ન થઇ તેને દિવ્યપાશાઓ આપ્યા. આ પાશાઓ વડે જે કોઇ બાજી રમે તેને કોઇ જીતી શકે નહિ.

આમ હોવાથી તેણે એક પુરૂષ કે જે, દ્યૂતક્રીડામાં કુશળ હતો, તેને સુવર્ણની ગીનિયોથી ભરેલો એક થાળ અને દિવ્યપાશા આપીને શહેરમાં મોકલ્યો. હવે તે પુરૂષ મોટા રસ્તા ઉપર બેસીને બોલવા લાગ્યો કે, 'હે લોકો! જે મને જીતે તેને હું આ સોનામહોરોથી ભરેલો થાળ આપું અને જો હું જીતું તો ફક્ત એક સોના મહોર લઉં,' આમ જાણી ઘણા લોકો તેની સાથે રમ્યા, પરંતુ જેમ કોઇનાથી તે પુરૂષ હારવો દુર્લભ છે, તેમજ મનુષ્યાવતાર પણ દુર્લભ સમજવો."

ત્રીજું ધાન્યનું દૃષ્ટાન્ત—" દુનિયાનાં તમામ પ્રકારનાં ધાન્યો એકઠાં કરી તેમાં એક પાલી સરસવ નાંખી કોઇ એક સો વર્ષની ઘરડી ડોશીને તે ધાન્યનો રાશિ જુદો કરવા હુકમ કરવામાં આવે, તો તે ડોશીથી દરેક ધાન્ય અલગ અલગ થવું બહુ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યનો અવતાર પણ દુર્લભ છે."

ચોથું દ્યૂતનું દૃષ્ટાન્તઃ—" એક રાજાને એક સો આઠ સ્તંભોવાળી એક સભા હતી, પ્રત્યેક સ્તંભની અંદર એક સો આઠ હાંસો હતા. એક પુત્રને રાજ્યનો લોભ થયો, કે-મારે રાજાની ગાદી ઉપર બેસવું, આ વાત મંત્રિએ જાણી. હવે રાજાએ તમામ પુત્ર પ્રપૌત્રોને એકઠા કરી કહ્યું કે-'ભાઇ! જેની રાજ્ય લેવાની ઇચ્છા હોય, તે મારી સાથે જુગાર રમે. મને જીતે તે રાજા થાય. પરંતુ તેની રીતિ આ પ્રમાણેઃ—એકસો ને આઠ દાવ જ્યારે તમામ એક સાથે આવે, ત્યારે એક હાંસ જીતે, વળી જો તેમાં વચ્ચે રાજાનો દાવ પડે, તો તમામ વ્યર્થ થાય, એવી રીતે એક સો આઠ સ્તંભો જીતવા જેમ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યનો જન્મ પણ દુર્લભ છે."

પાંચમું રત્નનું દૃષ્ટાન્તઃ—" કોઇએક શેઠની પાસે પરંપરાથી ઉતરી આવેલો તેમજ પોતે પણ ઉપાર્જન કરેલો અનેક રત્નોનો સંગ્રહ હતો; કોઇ પણ દહાડો તે એક રત્ન બહાર કાઢતો ન હતો. એક સમયે તે દેશાન્તરમાં વેપારને માટે ગયો, હવે પુત્રોએ વિચાર્યું કે પિતા લોભથી રત્નો બહાર કાઢતા નથી, ઘરમાં ક્રોડ સોના મહોરો છતાં આપણી ધ્વજ બીજા કોટીધ્વજોની માફક કેમ ન ચડે? એમ વિચારી પોતાનાં રત્નો દેશાવરથી

આવેલાં વેપારીને હાથે વેચી નાખ્યાં, અને કોટીધ્વજ બન્યા. શેઠ દેશાન્તરથી આવ્યો, અને રત્નો વેચ્યાની વાત જાણી, અને પુત્રોને તે રત્નો પાછાં વાળવા હુકમ કર્યો, પરન્તુ હવે તે રત્નો પાછા મળવાં દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્ય જન્મ પણ દુર્લભ છે."

છઠ્ઠું સ્વપ્નનું દૃષ્ટાન્તઃ–"કોઇ એક દિવસ મૂળદેવ અને એક ભિક્ષુ ઉજ્જયિની નગરીની બહાર એક કોટડીમાં સૂતા હતા, તેવામાં બન્ને જણને એક સરખું ચંદ્રપાનનું સ્વપ્ન આવ્યું. મૂળદેવ ઉઠયો, નવકાર મંત્રને ગણી દેવદર્શન કરી અને ફળ ફૂલ હાથમાં લઇ નિમિત્તિયાને ઘેર ગયો. વિનય પૂર્વક પોતાનું સ્વપ્ન નિવેદન કર્યું, અષ્ટાંગના જાણ પંડિતે પ્રથમ પોતાની પુત્રી સાથે વિવાહ કરવાનું મૂળદેવની પાસે કબૂલાત કરાવી કહ્યું કે,–' હે મૂલદેવ ! તને આજથી સાતમે દિવસે રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે.' તેજ પ્રમાણે થયું.

હવે ભિક્ષુક બાલક પણ ઉઠયો, તો તેણે પણ ગુરૂ પાસે જઈ કહ્યું"–गुरुजी ? 'मैंने आज रातको संपूर्ण चंद्रका पान किया.' ગુરૂજી અ-લ્પજ્ઞ હોવાથી બોલ્યા–' बालक! आज तेरेको घी गुडवाली रोटी मिलेगी.' થયું પણ એજ પ્રમાણે કાળાન્તરે હવે આ ભિક્ષુક બાલકને માલૂમ પડયું કે મારૂં અને મૂળદેવનું સ્વપ્ન એક સરખું હતું, પરન્તુ મેં વિધિ-પૂર્વક સ્વપ્નની ક્રિયા કરી નહિ, મેં જો તે પ્રમાણે કર્યું હોત, તો હું પણ રાજા થાત. હવે હું ફરીને તેજ પ્રમાણે એવાજ સ્વપ્નને માટે પૂર્વોક્ત કુ-ટિમાં જઇને શયન કરૂં, આમ વિચારી ચંદ્રપાનના સ્વપ્ન માટે ગયો, પ-રંતુ હવે તે સ્વપ્ન જેમ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યનો જન્મ પણ દુર્લભ છે."

સાતમું રાધાવેધનું દૃષ્ટાન્તઃ—"ધારો કે એક સ્તંભની ઉપર આઠ ચક્ર નિરન્તર ફરતાં રહે છે, તેમાંનાં ચાર ચક્રો ઉલટાં ફરે છે, અને ચાર ફરે છે સુલટાં, તમામ ચક્રોને આઠ આઠ આરા છે, તેની ઉપર એક પુ-તળી છે, તે પણ ચક્રની માફક ફરતી રહે છે, હવે તે પુતળીની ડાબી આંખને, નીચે ભરી રાખેલી તેલની કડાઇમાં પડતા પ્રતિબિંબ તરફ દૃષ્ટિ ક-રીને, જે કોઇ પુરૂષ બાણવડે વીંધે, તેણે રાધાવેધ સાધ્યો ગણાય, પરંતુ તે જેમ દુર્લભ છે, તેમ મનુષ્યદેહ પણ પામવો દુર્લભ છે."

આઠમું કૂર્મનું દૃષ્ટાન્તઃ–" ધારો કે, અમુક વિસ્તીર્ણ તળાવની અન્દર એક કાચબાનું કુટુંબ આનન્દ સહિત નિવાસ કરે છે. તે તળા-વની અન્દર લીલ ફૂલ એટલી બધી બંધાણી છે કે જરા પણ જળનું

कपिकच्छूबीजकोशीमिव मायां दुराशयाः ।
उपतापकरीं नित्यं न त्यजन्ति शरीरिणः ॥ ३ ॥
दुग्धं तुषोदकेनेवाञ्जनेनेव सितांशुकम् ।
निर्मलोऽपि गुणग्रामो लोभेनैकेन दुष्यते ॥ ४ ॥
कषाया भवकारायां चत्वारो यामिका इव ।
यावज्जाग्रति पार्श्वस्थास्तावन् मोक्षः कुतो नृणाम् ॥ ५ ॥

અર્થાત્—આશ્ચર્ય છે, કે મુગ્ધજીવો વટવૃક્ષની માફક ક્રોધને વધારે છે, કે જે પોતાના વધારનારનું જડમૂળથી ભક્ષણ કરે છે. અર્થાત્ વટવૃક્ષ જે જગ્યામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ જગ્યાને પાયમાલ કરી નાંખે છે, તેજ પ્રમાણે ક્રોધ પણ જેના શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે; તે માણસના લોહી અને માંસને નષ્ટ કરી નાખે છે. ૧. જેવી રીતે હાથી ઉપર ચડેલા માવતો, બીજાઓને કાંઇ પણ ગણતા નથી, તેવી રીતે માન ઉપર આરૂઢ થએલા અને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનારા માણસો કોઇને પણ ગણતા નથી. ૨. હમેશાં ઉપતાપને કરનારી અને કવચના બીજ જેવી માયાને દુષ્ટ આશયવાળા મનુષ્યો છોડતા નથી. કવચનાં બીજ શરીરે લગાવાથી શરીરે ચટપટી થાય છે, અને શરીર સૂજી જાય છે, અને મનુષ્ય અત્યન્ત દુઃખી થાય છે, તેજ પ્રમાણે માયા કરનાર માણસ પણ રાત દિવસ આંતરિક વૃત્તિથી સશંક રહે છે, અને નિરાંતે ઉંઘતો નથી. (૩) કાંજીના પાણીથી જેમ દૂધ અને અંજન (કાજળ) વડે જેમ સફેદ વસ્ત્ર દૂષિત થાય છે, તેમ લોભ વડે સમસ્ત ગુણો દૂષિત થાય છે. (૪) પૂર્વોક્ત ચારે કષાયો ભવરૂપ કેદખાનામાં રહેલ જીવોના ચોકીદારો છે, તેઓ જ્યાં સુધી શરીરમાં જાગતા છે, ત્યાં સુધી જીવોનો સંસારકારાગૃહમાંથી છુટકારો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે કષાયોની મંદતા સિવાય વૈરાગ્ય થતો નથી; વૈરાગ્ય વિના તપક્રિયા થાય નહિં. તપ વિના પ્રાચીન કર્મોનો ક્ષય થતો નથી. કર્મ ખપ્યા વિના સંસારરૂપ કારાગૃહમાંથી મુક્તિ થઇ શકતી નથી. કર્મ કરે તે કોઇ ન કરે, જૂઓ તેના વડે જીવોની કેવી ક્ષણિક દશા થાય છેઃ—

सौन्दर्येण स्वकीयेन य एव मदनायते ।
मस्तो रोगेण घोरेण कङ्कालयी स एव हि ॥ १ ॥
य एव च्छेकताभाजा वाचा वाचस्पतीयते ।
कालात् मुहुः स्खलज्जिह्वः सोऽपि मूकायतेतराम् ॥ २ ॥

चारुचङ्क्रमणशक्त्या यो जात्यतुरगायते ।
वातादिभग्नगमनः पङ्गूयते स एव हि ॥ ३ ॥
हस्तेनौजायमानेन हस्तिमल्लायते च यः ।
रोगाद्यक्षमहस्तत्वात् स एव हि कुणीयते ॥ ४ ॥
दूरदर्शनशक्त्या च गृध्रायेत य एव हि ।
पुरोऽपि दर्शनाशक्तेरन्धायेत स एव हि ॥ ५ ॥
क्षणाद्रम्यमरम्यं च क्षणाच्च क्षममक्षमम् ।
क्षणाद् दृष्टमदृष्टं च प्राणिनां वपुरप्यहो ! ॥ ६ ॥

અર્થાત્—પોતાની સુંદરતા વડે કરી ને જે પુરૂષ કામદેવની માફક આચારણ કરે છે, તેજ પુરૂષ ઘોર રોગોવડે ઘેરાએલો રહી હાડકાની માળા જેવો દેખાય છે. ૧. જે ચતુરાઇવાળી ભાષા વડે બૃહસ્પતિના જેવો હોય, તે પણ કાળના પ્રભાવથી વારંવાર સ્ખલિત જીભવાળો બની મૂકની દશાને પામે છે. (૨) સુંદર ચાલવાની શક્તિવડે જે જાતિવંત ઘોડાનું અનુકરણ કરે છે, તેજ પુરૂષ વાયુ આદિ રોગોવડે ચાલવાની શકિતથી હીન થઇ પાંગલા પુરૂષની દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩) પરાક્રમવાળા બાહુવડે જે મનુષ્ય, મહા બળવંત ગણાય છે, તેજ પુરૂષ રોગાદિવડે અસમર્થ હાથવાળો થવાથી ઠૂંઠાની ગણતરીમાં ગણાય છે. (૪) દૂરદર્શનની શક્તિ વડે જે ગૃધ્રપક્ષીની માફક દેખી શકે છે, તેજ માણસ અન્ય સમયે આગળ રહેલ પદાર્થની દર્શનશક્તિમાં હીનસત્ત્વ થવાથી આંધળાની દશાને પામે છે. (૫) અહો ! પ્રાણીઓનું શરીર ક્ષણવારમાં રમણિક અને ક્ષણવારમાં બેડોળ, ક્ષણમાં સમર્થ, તો ક્ષણમાં અસમર્થ, ક્ષણમાં દૃષ્ટ અને ક્ષણમાં અદૃષ્ટ એટલે વિનશ્વર સ્વભાવવાળું થઇ જાય છે. (૬)

શરીરની સાર્થકતા.

આ ક્ષણિક, પરન્તુ ધાર્મિક પુરૂષોને માટે ઘણા ઉપયોગી શરીરની સાર્થકતા કરવી, એ ઘણુંજ જરૂરનું છે. શરીરની સારી સ્થિતિમાં તપસ્યાદિ કાર્યો થઈ શકે છે, પરન્તુ આ શરીરની સાર્થકતા ત્યારેજ કરી શકાય છે, કે જ્યારે આ શરીરની અસ્થિરતા અને અપવિત્રતા સમજવામાં આવે. આ બે બાબતોને સમજનારો માણસ જરૂર આ શરીરને સાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરશે.

અસ્થિરતા.

શરીરની સ્થિતિ સર્વદા ક્ષણિક છે, ક્ષણિક શરીરવડે અક્ષણિક કર્મબંધ કરી જીવો ભારે દુર્દશા પામે છે. માટે શાસ્ત્રકારો બતાવે છે કે, હે ભવ્ય ! તું જે શરીર માટે કર્મબંધ કરે છે, તે શરીર તારૂં નથી, હજારો ઉપાય કરે, તો પણ તે તારૂં કદાપિ થવાનું નથી, જ્યારે શરીર પણ તારૂં નથી, તો અન્યવસ્તુ ઉપર તું જે મોહ કરે છે, તે વૃથા છે. કેમકે સંસારના સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે. જૂઓ.

अनित्यं सर्वमप्यस्मिन् संसारे वस्तु वस्तुतः ।
मुधा सुखलवेनापि तत्र मूर्च्छा शरीरिणाम् ॥ १ ॥
स्वतोऽन्यतश्च सर्वाभ्यो दिग्भ्यश्चागच्छदापदः ।
कृतान्तदन्तयन्त्रस्थाः कष्टं जीवन्ति जन्तवः ॥ २ ॥
वज्रसारेषु देहेषु यद्यास्कन्दत्यनित्यता ।
रम्भागर्भसगर्भाणां का कथा तर्हि देहिनाम् ? ॥ ३ ॥
असारेषु शरीरेषु स्थेमानं यश्चिकीर्षति ।
जीर्णशीर्णपलालोत्थे चञ्चापुंसि करोतु सः ॥ ४ ॥
न मन्त्रतन्त्रभैषज्यकरणानि शरीरिणाम् ।
त्राणाय मरणव्याघ्रमुखकोटरवासिनाम् ॥ ५ ॥
प्रवर्धमानं पुरुषं प्रथमं ग्रसते जरा ।
ततः कृतान्तस्त्वरते धिगहो ! जन्म देहिनाम् ॥ ६ ॥
यद्यात्मानं विजानीयात् कृतान्तवशवर्तिनम् ।
को ग्रासमपि गृह्णीयात् पापकर्मसु का कथा ? ॥ ७ ॥
समुत्पद्य समुत्पद्य विपद्यन्तेऽम्बु बुद्बुदाः ।
यथा तथा क्षणेनैव शरीराणि शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
आढ्यं निःस्वं नृपं रङ्कं ज्ञं मूर्खं सज्जनं खलम् ।
अविशेषेण संहर्तुं समवर्ती प्रवर्तते ॥ ९ ॥
न गुणेष्वस्य दाक्षिण्यं द्वेषो दोषेषु वास्ति न ।
दवाग्निवदरण्यानि विलुम्पत्यन्तको जनम् ॥ १० ॥

इदं तु मास्म शङ्कध्वं कुशास्त्रैरपि मोहिताः ।
कुतोऽप्युपायतः कायो निरपायो भवेदिति ॥ ११ ॥
ये मेरुं दण्डसात्कर्तुं पृथ्वीं वा छत्रसात् क्षमाः ।
तेऽपि त्रातुं स्वमन्यं वा न मृत्योः प्रभविष्णवः ॥ १२ ॥
आ कीटादा च देवेन्द्रात् प्रभावन्तकशासने ।
अनुन्मत्तो न भाषेत कथञ्चित कालवञ्चनम् ॥ १३ ॥
पूर्वेषां चेत् क्वचित् कश्चित् जीवन् दृश्येत कैश्चन ।
न्यायपथातीतमपि स्यात् तदा कालवञ्चनम् ॥ १४ ॥

અર્થાત્—આ અસાર સંસારમાં સ્વભાવથીજ સર્વ વસ્તુ અનિત્ય છે. વૃથા સુખના લેશમાત્ર હોવા છતાં પણ, તેને વિષે પ્રાણીઓની મૂરછા છે. (૧) પોતા થકી, અન્ય થકી, તેમજ સર્વ દિશાઓ થકી જેને વિષે આપદાઓ આવ્યા કરે છે, એવા જીવો યમરાજના દાંત રૂપ યંત્રમાં રહ્યા છતાં, કષ્ટવડે જીવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે દાંત વચ્ચે આવેલી ચીજ જ્યાંસુધી દાંત ભેગા થયા નથી, ત્યાં સુધીજ સાબુત છે, તેમ ક્રૂર કાળના કરાળ દાંતની વચ્ચે મનુષ્યનું જીવન રહેલ છે, જરા દાંત ભેગા થાય કે, તરત બાર વાગી જાય છે. (૨) વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવાળા શરીરોમાં પણ અનિત્યતા આક્રમણ કરી રહી છે; તો પછી કેલના ગર્ભની સમાન નિર્બળ અને કોમળ શરીરવાળા પ્રાણીઓ ઉપર વૃદ્ધાવસ્થા હલ્લો કરે, એમાં નવાઈજ શી? તાત્પર્ય એટલુંજ કે ભરત ભૂપતિ અને નલ, રામ, યુધિષ્ઠિર જેવા મહાપુરૂષો જરાગ્રસ્ત થયા તો બીજાનું તો કહેવું જ શું? (૩) આ અસાર શરીરની અંદર જે સ્થિરતાને ચાહે છે, તે પુરૂષ જૂના અને સડેલા ઘાસથી બનાવવામાં આવેલા એક તૃણમયપુરૂષમાં પુરૂષબુદ્ધિ ધારણ કરે છે. (૪) મરણ રૂપ વાઘના મુખના કોટરમાં (પોલાણમાં) નિવાસ કરનારા પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં મંત્ર, તંત્ર અથવા ઔષધ પણ સમર્થ નથી, અર્થાત્ સિંહના મોંઢામાં સપડાએલો જીવ બચવા પામે નહિ, તેમજ યમરાજના પંજામાં સપડાયેલો પ્રાણી મંત્ર, તંત્ર, કે ચતુર ડાક્ટરોના ચતુર ઉપાયોથી પણ બચવા પામતો નથી. (૫) પ્રાણિઓના જીવિતને અહો ધિક્કાર છે. કારણ કે વધતા એવા પુરૂષને પ્રથમ વૃદ્ધાવસ્થા ગ્રસ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ યમરાજ

ઉપાડી જવાને ઘણીજ ઉતાવળ કરે છે. કહેવાનો સાર એ છે કે પ્રથમ તો જીવનું આયુષ્ય સોવર્ષનું, તેની અંદર વળી કેટલોક ભાગ તો ગેરસમજણની અંદરજ ચાલ્યો જાય છે, કેટલાએક ભાગમાં યોવનની ઉન્મત્તતા આવીને ઘેરો ઘાલે છે. અમુક ભાગ કુટુંબના પોષણમાં જાય છે. તેટલામાં તો વૃદ્ધાવસ્થા આવી પોહોંચે છે કે તુરતજ કાળ મહારાજા ભાગ્યેજ ૬૦, ૭૦ વર્ષ થતાં થતાં કોળીઓ કરી જાય છે, (૬) જો પ્રાણી પોતાને કાળના વશીભૂત થયેલા જાણવા ભાગ્યશાળી બને તો કયો માણસ કવળ પણ ગ્રહણ કરે ? અર્થાત્ ખાવાનું પણ ચાહે નહિ, તો પાપકર્મની કથાજ શી ? જેમ પરપોટા પાણીમાં ઉત્પન્ન થઈ થઇને વિનાશ પામે છે. તેમ પ્રાણીઓના શરીરો ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે, (૮) તવંગર હો કે ગરીબ હો, રાજા હો, કે રંક હો, પંડિત હો યા મૂર્ખ હો સજ્જન હો વા દુર્જન હો, પરંતુ યમરાજ તમામનો પક્ષપાતરહિત સંહાર અવશ્ય કરવાને પ્રવર્ત્તમાન થાય છે. (૯)

જેમ વનનો અગ્નિ અમુક ઉપર રાગ અને અમુકની ઉપર દ્વેષ ધારણ કર્યા સિવાય આખી અટવીને ભસ્મસાત્ કરે છે. તેમ કાળ પણ કુણેમાં દાક્ષિણ્ય રાખતો નથી. અને દાવાનળની માફક મનુષ્યોનો અંત લાવે છે. (૧૦) કુશાસ્ત્રવડે મોહિત થયેલા હે પુરૂષો! તમારે પણ એવી આશંકા તો કદિ કરવીજ નહિ કે કોઈપણ ઉપાય વડે કરીને મારી કાયા નિરૂપદ્રવ થશે. (૧૧) જે પુરૂષો મેરૂનો દંડ બનાવવા અને પૃથવીને છત્રની માફક ધારણ કરવા સમર્થ હતા, તેઓ પણ પોતાને અને અન્યને કાળથી બચાવી શકયા નથી. (૧૨) કીડીથી લઇ ઇન્દ્ર મહારાજ પર્યંત સર્વંત્ર કાળ મહારાજના શાસનનો સમર્થ અમલ થઇ રહ્યો છે. ઉન્મત્ત શિવાય કયો ડાહ્યો પુરૂષ કોઇ પણ રીતે કાળને ઠગવાનું બોલે. અર્થાત્ કાળને કોઇ ઠગી શકે નહિ. (૧૩) કોઇએ પણ પૂર્વપુરૂષોમાંના કોઇપણ પુરૂષને કોઇપણ ઠેકાણે જો જીવતો જોયો હોય, તોજ, ન્યાયમાર્ગથી વિરૂદ્ધ એવું જો કે કાળને ઠગવાનું કામ છે,. તો પણ તે સંભવી શકે; પરંતુ તેમ બનતું નથી, માટે કાળને ઠગવાનું કામ ન્યાયમાર્ગથી વિરૂદ્ધ છે.

કાળે કોઇને છોડયા નથી અને છોડશે પણ નહિ. તત્વવેત્તાઓએ કૃતાન્ત અથવા કાલનું નામ સર્વભક્ષી અથવા સમવર્તી એટલે નિષ્પક્ષ પાતપણે વર્તનાર તથા સર્વભક્ષી એટલે સર્વનું ભક્ષણ કરનાર કહેલ છે, કારણકે તેને દાક્ષિણ્ય નથી. તેમજ તેના ઉપર કોઇનો દાબ નથી, કે જેથી

કરીને તે પોતાના કાર્યથી અટકે. જગત્માં ભદ્રિક-પ્રાણીઓને ભરમાવવા માટે એવા કેટલાક ગપાટા ગાલે છે કે, ' અમુક પુરૂષ રાત્રે અમુક સ્થાનમાં આવે છે. આવીને કથા કરે છે, અથવા અમુકને ભણાવે છે, કારણ કે તે પુરૂષ જીવન્મુક્ત છે,' વિગેરે. ભાઇઓ ! આવી કલ્પના કોઈ પણ રીતે અનુભવમાં આવી શકે તેવી નથી. કદાચ ભૂત, પિશાચ, બ્રહ્મ-રાક્ષસ વિગેરે થઇ ભલે પર્યટન કરે, પણ તેજ શરીરથી પાછું આવવું અથવા તેને માથે મૃત્યુ નથી, એમ માનવું, તદ્દન ભ્રમમૂલક છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ઈશ્વર નામધારી પુરૂષોને પણ કરાળ કાળે છોડયા નથી. શ્રીમહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ સમયે ઇન્દ્ર મહારાજે પ્રભુકે પ્રાર્થના કરી કે ' હે પ્રભો ! આપનું આયુષ્ય થોડું વધારો, જેથી આપના ભક્તોને ધર્મધ્યાનમાં પીડા કરનાર ભસ્મગ્રહ નડે નહિ ' આ વખતે ભગવાને સ્પષ્ટ કહ્યું:– ' હે ઇન્દ્ર ! એ વાત કદી પણ બની નથી, બનતી નથી. અને બનવાની પણ નથી. ' વાંચનાર ! વિચારવાનો સમય છે કે આનું નામજ યથાર્થવાદિત્વ. તેવો યથાર્થ વક્તૃત્વનો ગુણ જો અન્યમાં હોત, તો પૂર્વોક્ત નિર્મૂલ ગપાટા ચાલત નહિ. ધારો કે કોઈ ચલાવે, તો તેને કોઈ માનત નહિ. કરાલ કાળ પિશાચે કોઇને પણ છોડયા નથી. મહાન્ મહાન્ ચક્રવર્ત્તી, વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ વિગેરે સંખ્યા-બંધ આ દુનિયા પર થયા ને ગયા. કોઇ અમર થયો નથી. અમર (દેવ) પણ સ્વાયુષ્ય ક્ષય થયે ચ્યવનક્રિયા કરે છે. તો ઇતરપ્રાણીઓની તો વાતજ શી ? કાળની વિશેષ કીર્તિમાં નીચેના શ્લોકો પણ ખાસ મનન કરવા લાયક છેઃ—

संसारेऽस्मिन् विपत्स्थानिरास्मिन्नियततः सतः ।
पिता माता सुहृन्द्धुरन्योऽपि शरणं न हि ॥ १ ॥
इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यत्र यन्मृत्योर्याति गोचरम् ।
अहो ! तदन्तकातङ्के कः शरण्यः शरीरिणाम् ॥ २ ॥
पितुर्मातुः स्वसुर्भ्रातुस्तनयानां च पश्यताम् ।
अत्राणो नीयते जन्तुः कर्मभिर्यमसद्मनि ॥ ३ ॥
शोचन्ति स्वजनानन्तं नीयमानान्स्वकर्मभिः ।
नेष्यमाणं तु शोचन्ति नात्मानं मन्दबुद्धयः ॥ ४ ॥

संसारे दुःखदावाग्निज्वलज्ज्वालाकरालिते ।
वने मृगार्भकस्येव शरणं नास्ति देहिनः ॥ ५ ॥
अष्टाङ्गेनायुर्वेदेन जीवातुभिरथागदैः ।
मृत्युञ्जयादिभिर्मन्त्रैस्त्राणं नैवास्ति मृत्युतः ॥ ६ ॥
खड्गपञ्जरमध्यस्थचतुरङ्गचमूवृतः ।
रङ्कवत्कृष्यते राजा हठेन यमकिङ्करैः ॥ ७ ॥
यथा मृत्युप्रतीकारं पशवो नैव जानते ।
विपश्चितोऽपि हि तथा धिक् प्रतीकारमूढताम् ॥ ८ ॥
येऽसिमात्रोपकरणाः कुर्वते क्ष्मामकण्टकाम् ।
यमभ्रूभङ्गभीतास्तेऽव्यास्ये निदधतेऽङ्गुलीः ॥ ९ ॥
मुनीनामप्यपापानामसिधारोपमैर्व्रतैः ।
न शक्यते कृतान्तस्य प्रतिकर्तुं कदाचन ॥ १० ॥
अशरण्यमहो ! विश्वमराजकमनायकम् ।
कदेतदप्रतीकारं ग्रस्यते यमरक्षसा ॥ ११ ॥
योऽपि धर्मप्रतीकारो न सोऽपि मरणं प्रति ।
शुभां गतिं वदानस्तु प्रतिकर्तेति कीर्त्यते ॥ १२ ॥
प्रव्रज्यालक्षणोपायमादायाक्षयशर्मणे ।
चतुर्थपुरुषार्थाय यतितव्यमहो ! ततः ॥ १३ ॥

અર્થાત્—આ સંસાર વિપત્તિઓની એક ખાણ છે, તેમાં પડેલા પ્રાણિયોને માતા, પિતા, મિત્ર, ભાઇ અને અન્ય કોઇ પણ શરણુ નથી, શરણુ છે તો તે કેવળ ધર્મ છે. ૧ ઇન્દ્ર અને ઉપેન્દ્રાદિક પણ મૃત્યુના વિષયભૂત થઇ પડે છે, તો યમરાજના ભય થકી બચવા માટે પ્રાણિયોને શરણું લેવા યોગ્ય કોણ છે? અર્થાત્ કોઇજ નથી. ૨.

માતા, પિતા, ભાઇ, બેન, તથા પુત્રોના દેખતાં, શરણુ રહિત જીવ, કર્મદ્વારે કરી યમરાજના રહેઠાણ પ્રત્યે લઈ જવાય છે. ૩.

પોતાના કર્મ વડે કાળધર્મને પામતા સ્વજન પરિવારનો શોક મંદ બુદ્ધિવાળા લોકો કરે છે, પરંતુ તેઓ પોતાને પણ કાળ લઇ જશે, તેનો શોક કરતા જણાતા નથી. ૪.

દુઃખ દાવાનળની બળતી જ્વાલાથી, ભયંકર એવા આ સંસારમાં, જેવી રીતે વનમાં મૃગના બાળકનું કોઇ શરણ નથી, તેવી રીતે પ્રાણિયોનું રક્ષણ કરનાર કોઇ નથી. ૫.

અષ્ટાંગ નિમિત્ત, આયુર્વેદ, જીવનપ્રદ ઔષધ અને મૃત્યુંજયાદિ મંત્રોવડે પણ કાળમાંથી બચવાનો ઉપાય નથી. સારાંશ કે મૃત્યુના સમયે ગમે તેવા ડાક્ટરોનું, ગમે તેવું ઔષધ અથવા શાંતિ પાઠાદિ ભલે હજારો ઉપાય કરો, પરંતુ મૃત્યુ હઠવાનું નથી, એ વાત સર્વ કોઇ જાણે છે. ૬.

તલવારના પાંજરામાં બેઠેલો હોય, હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળરૂપ ચતુરંગ સેનાથી ભલે વીંટાએલ હોય, પણ, યમરાજના કિંકરો રાજાને પણ રાંકની માફક હઠથી લઇ જાય છે. ૭. જેમ પશુઓ મૃત્યુથી બચવાના ઉપાયને જાણતા નથી; તેમ વિદ્વાનો પણ મરણને દૂર કરવાનો ઇલાજ જાણતા નથી. ધિક્કાર છે ઇલાજ સંબંધીના અજાણપણાને ! ૮.

મોટા મોટા ધન્વંતરિ જેવા વૈદ્યો, મંત્રવાદિયો અને તંત્રવાદિયો વિગેરે કળાકુશળ લોકો આ પૃથ્વીપીઠ ઉપર ઘણા થયા, પરંતુ તેઓનું કાળની આગળ કાંઇ ચાલ્યું નથી. વર્તમાન કાળમાં પણ જડ વસ્તુઓ (પંચ મહાભૂત) ઉપર, જેની બુદ્ધિએ ભારે કાબૂ મેળવ્યો છે, તથા નવા નવા પ્રયોગોથી જનસમૂહને ચકિત કર્યો છે, ફોટોગ્રાફ, ફોનોગ્રામ, ટ્રામ, રેલ, તાર, મોટરકાર વિગેરે અનેક વસ્તુઓ શોધ ખોળ કરી શોધી કાઢી છે એટલુંજ નહિ; પરંતુ જેઓની બુદ્ધિ વરસાદને નિયમિત સ્થાન ઉપર વરસાવવા કોશીશ કરી રહી છે; અને તેમાં અમુક અંશે ફાવી પણ શકયા છે, વળી વિદ્યાધરની માફક મંત્ર તંત્ર સિવાય વિમાનો પણ ચલાવે છે, તેવી પાશ્ચાત્ય પ્રજા; જો કે કાંઇ પણ કરી શકી, છતાં મૃત્યુ જયનો મંત્ર મેળવી શકી નહિ અને શકશે પણ નહિ. આ લેખ લખાઈ રહ્યો હતો, તે વખતે આપણા રાજરાજેશ્વર સસમ એડવર્ડ કાલ ધર્મ પામ્યા હતા, જેને માટે દુનિયા શોકગ્રસ્ત થઇ હતી, હજારો દેશના રાજાઓ અને ગૃહસ્થો જેમના શરીરની ક્રિયા પર ગયા હતા. ઔષધિના પ્રયોગોથી શરીર જરા પણ દુર્ગંધ ન મારે, અને તેવું ને તેવું જ દેખાય, તેવી રીતે ડાક્ટર બહાદુ-

રાખે તેને એક ભુવનમાં રાખ્યું હતું, છતાં તે ડાક્ટર મહાશયો પણ આપણા આ મહાન રાજરાજેશ્વરની જીવનરક્ષામાં ફાવી શક્યા નહોતા. તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે, કાળના પંજામાંથી પ્રાણિઓને કોઈ પણ છોડાવી શકતું નથી.

જે ક્ષત્રિયપુત્રો તલવાર માત્ર શસ્ત્રની સહાયથી પૃથ્વીને નિષ્કંટક કરે છે, તે ક્ષત્રિય બચ્ચાંઓ પણ યમરાજની ભ્રકુટીના વિકારમાત્રથી ભયભીત બની પોતાના મોઢામાં આંગલીઓ ઘાલે છે. ૯

નિષ્પાપાચરણ મુનિઓનાં, તલવારની ધારા તુલ્ય વ્રતોવડે કરીને પણ કાળનો પ્રતિકાર કોઈ રીતે શક્ય નથી. ૧૦

અહો ! આ વિશ્વ, શરણ રહિત, અરાજક, અનાયક અને પ્રતીકાર રહિત જણાય છે, કારણ કે, તેને કાલરૂપ રાક્ષસ ગળી જાય છે. ૧૧

કેવળ ધર્મ એક પ્રતિકાર કહી શકાય, તે પણ મરણ પ્રતિ તો નહિજ; ફક્ત શુભ ગતિને દેનાર ધર્મ હોવાથી તેને પ્રતિકાર તરીકે ગણવામાં આવે છે, કારણ કે ધર્મિષ્ઠપુરૂષોને પણ કાળ છોડતો નથી. ૧૨

હવે કોઇને શંકા થશે કે કાળનો પ્રતિકાર કોઇ રીતે છેજ નહિ, તો પછી જીવોની મુક્તિ કેમ થઇ અને થશે ? તેના સમાધાનમાં તેરમા શ્લોકમાં કહેછે કેઃ–દીક્ષારૂપ ઉપાય ગ્રહણ કરીને અક્ષય સુખ જેમાં રહેલું છે, એવા ચતુર્થ પુરૂષાર્થ–મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કરવો; જેથી કાળનો જય થશે અને જીવ અનુપમ સુખનો વિલાસી બનશે. ૧૩

અપવિત્રતા

પૂર્વોક્ત શ્લોકોની વ્યાખ્યાથી સિદ્ધ થયું કે આ શરીર નાશ થવાવાળું અને અશરણ છે, વળી તે અપવિત્ર પણ છે, તેને માટે જૂઓઃ—

> रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रान्त्रवर्चसाम् ।
> अशुचीनां पदं कायः शुचित्वं तस्य तत्कुतः ? ॥ १ ॥
> नवस्रोतस्रवद्विस्ररसनिःस्यन्दपिच्छिले ।
> देहेऽपि शौचसंकल्पो महामोहविजृम्भितम् ॥ २ ॥

शुक्रशोणितसंभूतो मलनिःस्यन्दवर्द्धितः ।
गर्भे जरायुसंछन्नः शुचिः कायः कथं भवेत् ? ॥ ३ ॥
मातृजग्धान्नपानोत्थरसनाडीक्रमागतम् ।
पायं पायं विवृद्धः सन् शौचं मन्येत कस्तनोः? ॥ ४ ॥
दोषधातुमलाकीर्णे कृमिगण्डूपदास्पदम् ।
रोगभोगिगणैर्जग्धं शरीरं को वदेच्छुचि ? ॥ ५ ॥
सुस्वादून्यन्नपानानि क्षीरेक्षुविकृतीरपि ।
भुक्तानि यत्र विष्ठायै तच्छरीरं कथं शुचि ? ॥ ६ ॥
विलेपनार्थमासक्तसुगन्धिर्यक्षकर्दमः ।
मलीभवति यत्राशु क्व शौचं तत्र वर्ष्मणि ? ॥ ७ ॥
जग्ध्वा सुगन्धि ताम्बूलं सुप्तो निश्युत्थितः प्रगे ।
जुगुप्सते वक्त्रगन्धं यत्र किं तद्वपुः शुचि ? ॥ ८ ॥
स्वतः सुगन्धयो गन्धधूपपुष्पस्त्रगादयः ।
यत्सङ्गाद् यान्ति दौर्गन्ध्यं सोऽपि कायः शुचीयते ? ॥ ९ ॥
अभ्यक्तोऽपि विलिप्तोऽपि धौतोऽपि घटकोटिभिः ।
न याति शुचितां कायः शुण्डाघट इवाशुचिः ॥ १० ॥
मृज्जलानलवातांशुस्नानैः शौचं वदन्ति ये ।
गतानुगतिकैस्तैस्तु विहितं तुषखण्डनम् ॥ ११ ॥
तदनेन शरीरेण कार्यं मोक्षफलं तपः ।
क्षाराब्धे रत्नवद्धीमान् असारात्सारमुद्धरेत् ॥ १२ ॥

અર્થાત્—રસ, રૂધિર, માંસ, મેદ, હાડકાં, મજ્જા, શુક્ર, આંતરડાં, અને વિષ્ઠારૂપ ખરાબ પદાર્થોનું સ્થાન આ કાયા છે, તો તે કાયામાં પવિત્રપણું ક્યાંથી હોય ? ૧

નવદ્વારોમાંથી નિકળતા ખરાબ રસના ઝરવાવડે કરીને કિચ્ચડવાળા દેહમાં શૌચનો વિચાર કરવો, તે પણ મહામોહની વિડંબનાજ છે. ૨

વીર્ય અને રૂધિરમાંથી ઉત્પન્ન થએલ, મળના ઝરણાથી વૃદ્ધિ પામેલ, તેમ ગર્ભમાં ઓરથી ઢંકાએલ, એવું શરીર પવિત્ર કેમ હોઇ શકે ? ૩

માતાએ ભક્ષણ કરેલ અન્ન અને પાણીથી ઉત્પન્ન થએલો રસ નાડીઓમાં જવાથી અનુક્રમે બનેલા દૂધને પી પીને વૃદ્ધિંગત થએલ શરીરને કોણ પુરૂષ પવિત્ર માનશે ? ૪

દોષ (વાત, પિત્ત, કફ) ધાતુ (રસ રૂધિર વિગેરે સાત,) તથા મલથી વ્યાપ્ત, તેમંજ નાના અને મોટા કૃમિઓનું સ્થાન અને રોગ રૂપી સર્પોના સમૂહોવડે કરીને ડંખવામાં આવેલા એવા આ શરીરને કોણ પવિત્ર કહી શકશે ? ૫.

રૂડાં સ્વાદિષ્ટ અન્ન, પાન, દૂધ અને શેલડીનો રસ તેમજ વિગય વિગેરે ખાવામાં આવે, તોપણ વિષ્ટા થાય છે, તો તે શરીર પવિત્ર કેમ કહેવાય ? ૬.

વિલેપનને માટે લગાડવામાં આવેલો સુગંધિ કેશરનો કાચ પણ ક્ષણવારમાં મલીન થાય છે, તો પછી તે શરીરમાં પવિત્રતા ક્યાં રહી ? ૭.

સુન્દર તાંબૂલ ખાઇને રાત્રિમાં સુઇ ગએલ પુરૂષ પ્રાતઃકાળમાં જ્યારે ઉઠે છે, ત્યારે મુખનો ગંધ ખરાબ આવે છે, તો તે શરીર પવિત્ર કેવી રીતે ? ૮.

સ્વભાવથીજ સુગંધિત એવા જે ગંધ, ધૂપ, પુષ્પમાલા આદિ પદાર્થો પણ શરીરના સંબંધી દુર્ગંધિતાને પામે છે, તો તે શરીર પણ શું પવિત્રતાનું આચરણ કરે છે ? ૯.

તેલ વિગેરેથી મર્દન કરવામાં આવેલો, ચંદન વિગેરેથી વિલેપન કરેલો, અને કરોડો જળના ઘડાવડે ધોયેલો પણ આ દેહ, અપવિત્ર મદિરાના ઘટની માફક પવિત્ર થતો નથી. ૧૦.

માટી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, સૂર્યનાં કિરણો, અને સ્નાનથી શરીર પવિત્ર થવાનું જે લોકો બતાવે છે, તે ગતાનુગતિક મનુષ્યો ફોતરાં

શરીર, સ્વભાવથીજ મદિરાના ઘટની માફક અશુદ્ધ છે, તે કોઇ પ્રકારે શુદ્ધ થનાર નથી. તથાપિ જળ જંતુ સમાન કેટલાએક પુરૂષો ખાતાં, પીતાં, હંગતાં, મૂતરતાં જળસ્નાનવડેજ દેહશુદ્ધિ માને છે, તથા તેમાં ધર્મ માને છે. આવા પુરૂષો કેટલા બધા ભ્રમિત છે, તે વિચારવાનું છે. જળમાં પણ અમુક જાતના જીવો છે, તે વાત આબાળગોપાળના ધ્યાનમાં આવેલી છે, છતાં જળનો હદ ઉપરાંત વ્યય કરતાં ડરતા નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પરિમિત જળ વાપરનાર જૈન મુનિઓની નિંદા કરવા ચૂકતા નથી. જો તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે, તો જૈન મુનિઓના તમામ વ્યવહાર પરોપકારને માટેજ જણાશે. પોતે કષ્ટ પરંપરા વહન કરી અન્યને સુખ કરનાર થવું, તે શું ઓછું આશ્ચર્યજનક છે ? નહિ તો સ્નાન, વિલેપન, તૈલાભ્યંગન, દન્તધાવન, ધૂપ, દીપ, તાંબૂલાદિ મુખવાસ, પલ્યંકાદિપર શયન અને પંખાથી પવન લેવો ઇત્યાદિ સુખનાં સાધનો કોને વલ્લભ નથી ? અર્થાત્ તે તમામ બાબતો મોક્ષાભિલાષિ જીવો સિવાય આખી દુનિયાને વ્હાલી છે.

વળી શાસ્ત્રકારોનું એક એ પણ વચનછે કે 'ब्रह्मचारी सदा शुचिः' આ વાક્ય પ્રમાણે સાધુઓને સ્નાન વિલેપનાદિની આવશ્યક્તા નથી, કારણ કે દેવપૂજાદિ નિમિત્તે સ્નાનક્રિયા કરવી પડે, તે ગૃહસ્થોને માટે છે. તે સ્નાન પણ પરિમિત જળવડે નિર્જંતુક સ્થાનમાં વિવેક પૂર્વક કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ એવું તો કોઈ રીતે ઉચિત નથી, કે કૂવા, વાવ, તળાવ અને નદીમાં પડી જળજંતુઓને ત્રાસ પેદા કરી, પવિત્ર થવું ! અન્ય જીવોને ત્રાસ ઉપજાવનાર પુરૂષને શાન્તિ કેવી રીતે મળશે ? હિંદુધર્મમાં પવિત્ર અને પ્રામાણિક તરીકે ગણાતી મનુસ્મૃતિમાં પણ શુચિના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિપરીત જ્ઞાન કરાવનારા શ્લોકો આપેલા છે. જુઓઃ—

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।
उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ १ ॥
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ २ ॥

અર્થાત્:—શરીરની શુદ્ધિ ઇચ્છનાર પુરૂષે લિંગમાં માટીનો એક લેપ દેવો, ગુદામાં ત્રણ, ડાબા હાથમાં દશ અને ત્યારપછી બન્ને હાથો સાથે મેળવી માટીના સાત લેપ કરવા. ૧

આ શૌચવિધિ ગૃહસ્થો માટે છે. બ્રહ્મચારીએ ગૃહસ્થો કરતાં બમણા લેપ કરવા, વાનપ્રસ્થોએ ત્રણ ગણા અને યતિઓએ ચારગુણા લેપ કરવા.

ભાઇઓ, હવે જોવાનું છે કે, આ ઉપર કહેલા શ્લોકોથી 'બ્રહ્મચારી સદા શુચિઃ' એ વાક્ય તો હવાની અંદરજ ઉડી જાય છે. વળી આ શ્લોકોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે વિધિ કરનાર તો સાંપ્રતમાં કોઇ જોવામાં આવતો નથી, તો શું તે તમામ અપવિત્ર સમજવા ? વળી યતિઓ (સાધુઓ) જો મનુસ્મૃતિના આ શ્લોકોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે શૌચવિધિ કરવા બેસશે તો, મારા ધાર્યા પ્રમાણે, તેઓને ઈશ્વર ભજનનો સમય પણ મળી શકશે નહિ; વળી ધારો કે કદાચ બરાબર વિધિ કરશે, તોપણ અન્ય માણસ તો તેને શુદ્ધ થએલો કબૂલ કરશે નહિ, કારણ કે આ પ્રમાણે શુદ્ધ થએલા સાધુનું થૂંક કોઇ માણસ ઉપર પડશે, તો શું તે સામો માણસ ગુસ્સે થયા વિના રહેશે ? કદાપિ નહિ. કદાચિત્ સાધુ જાણીને નહિ બોલે, તોપણ અંતઃકરણમાં તો દુઃખી થશેજ. તાત્પર્ય એ છે કે, ક્રોડો ઘડાઓથી સ્નાન કરો, હજારો નદી–કૂવાઓમાં ડૂબકીઓ મારો અને એ પ્રમાણે શુદ્ધ થઇ કોઇના ઉપર કોગળો કરી જૂઓ, લડાઈ થાય છે કેન હિ ? કાયાને મદિરાના ઘટની અને ગંદકીના ગાડવાની ઉપમા આપી છે, તે સાચી છે. માટી અથવા જલાદિથી શરીરની શુદ્ધિ માનનાર કૈતરાને ખાંડે છે એમ, જે તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે, તે સર્વથા યોગ્યજ છે. ૧૧.

તેજ કારણથી આ (અપવિત્ર) શરીરવડે, મોક્ષ છે ફળ જેનું એવું તપ આદિ ધર્મરત્ન લેવું, તે સર્વથા ઉચિત છે. સમુદ્રનું દૃષ્ટાન્ત એટલા માટે આપેલ છે કે, જો કે, સમુદ્ર ખારો છે, તોપણ તેમાંથી ઉત્તમ રત્નો કાઢી લેવા યોગ્ય છે, તેજ પ્રમાણે આવા અશુચિ શરીર વડે પણ ધર્મકાર્ય કરવું યોગ્ય છે. ૧૨.

આ પ્રમાણે શરીરની સ્થિતિ ત્યારેજ સમજી શકાય તેમ છે, કે જ્યારે મનુષ્ય એમ સમજે કે–' હું એકલો છું, ' ' મારૂં કોઇ

નથી.' ? ' એકલો આવ્યો છું ' ' એકલો જવાનો છું. ' આવી એકત્વભાવના હૃદયમાં સ્થાપિત કર્યા સિવાય શરીર ઉપરની મમતા કદાપિ છૂટી શકવાની નથી. માટે આ પ્રસંગે કંઇક એકત્વભાવનાનું સ્વરૂપ તપાસીએ.

એકત્વ ભાવના.

पुत्रमित्रकलत्रादेः शरीरस्यापि सत्क्रिया ।
परकार्यमिदं सर्वं न स्वकार्यं मनागपि ॥ १ ॥
एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव विपद्यते ।
कर्माण्यनुभवत्येकः प्रचितानि भवान्तरे ॥ २ ॥
अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं भूयः संभूय भुज्यते ।
स त्वेको नरकक्रोडे क्लिश्यते निजकर्मभिः ॥ ३ ॥
दुःखदावाग्निभीष्मेऽस्मिन्विस्तते भवकानने ।
बंभ्रमीत्येक एवासौ जन्तुः कर्मवशीकृतः ॥ ४ ॥
इह जीवस्य मा भूवन् सहाया बान्धवादयः ।
शरीरं तु सहायश्चेत् सुखदुःखानुभूतिदम् ॥ ५ ॥
नायाति पूर्वभवतो न याति च भवान्तरम् ।
ततः कायः सहायः स्यात् संफेटमिलितः कथम् ॥ ६ ॥
धर्माधर्मौ समासन्नौ सहायाविति चेन्मतिः ।
नैषा सत्या न मोक्षेऽस्ति धर्माधर्मसहायता ॥ ७ ॥
तस्मादेको बंभ्रमीति भवे कुर्वन् शुभाशुभे ।
जन्तुर्वेदयते चैतदनुरूपे शुभाशुभे ॥ ८ ॥
एक एव समादत्ते मोक्षश्रियमनुत्तराम् ।
सर्वसंबन्धिविरहाद् द्वितीयस्य न संभवः ॥ ९ ॥
यद्दुःखं भवसंबन्धि यत्सुखं मोक्षसंभवम् ।
एक एवोपभुङ्क्ते तद् न सहायोऽस्ति कश्चन ॥ १० ॥

यथा चैकस्तरन्सिन्धुं पारं व्रजति तत्क्षणात् ।
न तु हस्तापिपादादिसंयोजितपरिग्रहः ॥ ११ ॥
तथैव धनदेहादिपरिग्रहपराङ्मुखः ।
स्वस्थ एको भवाम्भोधेः पारमासादयत्यसौ ॥ १२ ॥
तत्सांसारिकसंबन्धं विहायैकाकिना सता ।
यतितव्यं हि मोक्षाय शाश्वतानन्तशर्मणे ॥ १३ ॥

અર્થાત્:—હે જીવ ! પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી અને સ્વશરીરની સુંદર ક્રિયા અર્થાત્ સત્કાર-આ સર્વ પરકાર્ય છે, સ્વકાર્ય જરા પણ સમજીશ નહિ. ૧. જીવ એકલો જન્મે છે, એકલો મરણ પામે છે, તેમજ પોતાનાં એકઠાં થએલાં કર્મોને ભવાન્તરમાં એકલો જ અનુભવે છે. ૨. આ જીવે, એકઠું કરેલું પુષ્કળ ધન અન્ય પ્રાણીઓ એકઠાં થઈને ભોગવે છે, પરંતુ એકઠું કરનાર એકલો પુરૂષ નરકના મધ્યભાગમાં સ્વકીય કર્મોને લીધે અત્યન્ત દુ:ખો અનુભવે છે. ૩. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ દુ:ખદાવાનલથી ભયંકર થએલી, આ સંસાર રૂપ વિસ્તીર્ણ અટવીમાં કર્માધીન જીવ એકલો જ અત્યન્ત ભ્રમણ કરે છે. ૪. આ સંસારમાં સુખ દુ:ખનો અનુભવ કરાવનાર શરીર, એ જીવને સહાયભૂત હોય, તો પછી, ભલે ભાઈ, બેન વિગેરે કુટુંબ સહાયભૂત ન થાઓ; કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શરીરજ જયારે મદદગાર નથી તો, કુટુંબની મદદની આશા, તે દુરાશાજ સમજવી. ૫. શરીર પૂર્વ ભવમાંથી સાથે આવ્યું નથી, અને ભવાન્તરમાં સાથે જવાનું નથી; તેથીજ માર્ગમાં મળેલા વટેમાર્ગુની માફક, ઉદાસીન ભાવવાળું આ શરીર સહાય આપનાર કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ નજ થાય. ૬. નજીકમાં રહેલા ધર્મ અધર્મ, ભવાન્તરમાં જીવને સહાય રૂપ છે, એવી મતિકલ્પના કરવી, તે પણ મિથ્યા જાણવી. અર્થાત્ મોક્ષમાં ધર્માધર્મની સહાયતા નથી. તાત્પર્ય કે, મોક્ષમાં અધર્મ હેય છે, તે તો સર્વ કોઈ આનાકાની કર્યા વિના કબૂલ કરી શકશે, પરંતુ ધર્મ પણ હેય છે, તે વાત તત્ત્વવેત્તાઓ પોતે સમજી શાસ્ત્રદ્વારા યુક્તિપૂર્વક સમજાવે છે. કારણ કે ધર્મ પુણ્યનું કારણ હોવાથી બંધરૂપ છે, અને તે પુણ્યબંધનો પણ અભાવ થવાથી જીવ મોક્ષગામી ગણાય છે. ૭. તેથી સંસારમાં શુભ

અશુભ કાર્ય કરતો જીવ એકલોજ અત્યન્ત ભ્રમણ કરે છે, તેમજ પોતે કરેલા કર્મ અનુસાર શુભાશુભ ફળને એકલો જ ભોગવે છે. ૮. વળી જીવ, શુભ ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણવાળો થવાથી અતિ ઉત્તમ મોક્ષ લક્ષ્મીને એકલો જ મેળવે છે. મોક્ષમાં સર્વ સંબંધનો અભાવ હોવાથી ત્યાં પણ બીજા કોઇની સાથે સંબંધ થવાનો સંભવ નથી. ૯. સંસાર સંબંધી દુઃખ અને મોક્ષ સંબંધી સુખને પણ જીવ એકલો જ ભોગવે છે. તેને વિષે કોઇ મદદગાર કે ભાગીદાર નથી. ૧૦. બંધનરહિત પુરૂષ તરતો તરતો તત્કાળ સમુદ્રની પાર પહોંચે છે, પરંતુ હૃદય પર તેમજ હાથ પગમાં બોજાવાળો માણસ પાર પામી શકતો નથી. ૧૧. તેજ પ્રમાણે ધન અને દેહાદિ પરિગ્રહથી પરાઙ્મુખ થએલો. એટલે કે ભારરહિત થએલો એકલો પુરૂષ સંસાર સમુદ્રનો પાર પામી શકે છે. ૧૨. તેટલા માટે સાંસારિક સંબંધને છોડી સત્પુરૂષે, અનશ્વર, અનન્ત, અનુપમેય, અવ્યાબાધ સુખવાળા મોક્ષને માટે યત્ન કરવો જોઇએ. ૧૩.

ઉપર કહેલા તેર શ્લોકો આત્મકલ્યાણાભિલાષી નરવરોએ હમેશાં સ્વનામની માફક કંઠસ્થ રાખવા જોઇએ છે. આ શ્લોકોમાં એકત્વ ભાવનાનું સ્પષ્ટ રીતે ભાન કરાવેલ છે. જ્યાંસુધી પ્રાણિઓના અંતઃકરણમાં એકત્વભાવના રૂપ અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી, ત્યાંસુધી સાચો વૈરાગ્ય થતો નથી. અને વૈરાગ્યના અભાવથી તેને ચાર ગતિના સંખ્યાબંધ કષ્ટો સહન કરવાજ પડે છે. ચારે ગતિઓની અંદર રહેલા કોઇપણ જીવોને વાસ્તવિક સુખ નથી, માત્ર સુખાભાસ છે, છતાં જીવો વિષ્ટાના કીડાની માફક તેમાં સુખ માની બેઠેલ છે. આ પ્રસંગે ચારે ગતિઓમાં એટલે આખા સંસારમાં રહેલ દુઃખોનું યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ જોઇએ.

દુઃખમય સંસાર.

पारावार इवापारसंसारो घोर एष भोः ! ।
प्राणिनश्चतुरशीतियोनिलक्षेषु पातयन् ॥ १ ॥
श्रोत्रियः श्वपचः स्वामी पत्तिर्ब्रह्मा कृमिश्च सः ।
संसारनाट्ये नटवत् संसारी हन्त ! चेष्टते ॥ २ ॥
न याति कतमां योनिं कतमां वा न मुञ्चति ।
संसारी कर्मसम्बन्धादवक्रयकुटीमिव ? ॥ ३ ॥

समस्तलोकाकाशेऽपि नानारूपैः स्वकर्मतः ।
वालाग्रमपि तन्नास्ति यन्न स्पृष्टं शरीरिभिः ॥ ४ ॥

संसारिणश्चतुर्भेदाः श्वभ्रितिर्यङ्नरामराः ।
प्रायेण दुःखबहुलाः कर्मसंबन्धबाधिताः ॥ ५ ॥

અર્થાત્:—હે ભવ્યો ! આ ઘોર સંસાર સમુદ્રની માફક અપાર અને પ્રાણિયોને ચોરાશી લાખ જીવયોનિયોમાં પાડનાર છે. ૧. આ સંસારરૂપી નાટકશાળામાં જીવ, નટની માફક નવી નવી ચેષ્ટાઓને કરે છે. કોઈવાર શ્રોત્રિયબ્રાહ્મણ બને છે, તો કોઈવાર ચંડાળનો વેષ લે છે. કોઈવાર સ્વામી, તો કોઈવાર સેવક બને છે. અને કોઇવાર બ્રહ્મા, તો કોઇવાર પેટનો કીડો પણ થાય છે. ૨. કર્મના યોગથી ભાડે લીધેલી કોટડીની માફક કઇ યોનિમાં જતો નથી વારુ ? અર્થાત્ તમામ યોનિયોમાં જાય છે. અને તમામ યોનિયોને છોડે છે. પોતાનાં કર્મોની પ્રેરણાથી જુદાં જુદાં રૂપોવડે સમસ્ત લોકાકાશમાં પરિભ્રમણ કરતા આ જીવે, વાળના અગ્રભાગ જેટલું પણ ક્ષેત્ર ખાલી રાખ્યું નથી. કહેવાની મતલબ કે સમસ્ત લોકાકાશમાં જીવ અનન્ત વાર જન્મ મરણ કરી ચૂકયો છે. ૪. સંસારી જીવો ચાર ભાગોમાં વ્હેંચાએલા છે:–૧ નરક, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવ. આ ચારે સ્થિતિયોમાં રહેલા જીવો દુઃખયુક્ત અને કર્મના સંબંધથી બાધિત–પીડાએલા છે–૫.

આ ચારે સ્થિતિયોમાં રહેલા જીવો પૈકી પ્રથમ નરકગતિના જીવોનાં દુઃખો તપાસીએ.

નરકગતિમાં દુઃખ.

आद्येषु त्रिषु नरकेषूष्णं शीतं परेषु च ।
चतुर्थे शीतमुष्णं च दुःखं क्षेत्रोद्भवं त्विदम् ॥ ६ ॥
नरकेषूष्णशीतेषु चेत्पतेल्लोहपर्वतः ।
विलीयेत विशीर्येत तदा भूममवाप्नुयन् ॥ ७ ॥
उदीरितमहादुःखा अन्योन्येनासुरैश्च ते ।
इति त्रिविधदुःखार्ता वसन्ति नरकावनौ ॥ ८ ॥

समुत्पन्ना घटीयन्त्रेष्वधार्मिकसुरैर्बलात् ।
आकृष्यन्ते लघुद्वारा यथा सीसशलाकिका ॥ ९ ॥
गृहीत्वा पाणिपादादौ वज्रकंटकसंकटे ।
आस्फाल्यन्ते शिलापृष्ठे वासांसि रजकैरिव ॥ १० ॥
दारुदारं विदार्यन्ते दारुणैः क्रकचैः क्वचित् ।
तिलपेषं च पिष्यन्ते चित्रयन्त्रैः क्वचित्पुनः ॥ ११ ॥
पिपासार्ताः पुनस्तप्तत्रपुसीसकवाहिनीम् ।
नदीं वैतरणीं नामावतार्यन्ते वराककाः ॥ १२ ॥
छायाभिकांक्षिणः क्षिप्रमसिपत्रवनं गताः ।
यत्र शस्त्रैः पतद्भिस्ते छिद्यन्ते तिलशोऽसकृत् ॥ १३ ॥
संश्लेष्यन्ते च शाल्मल्यो वज्रकंटकसंकटाः ।
तप्तायःपुत्रिका क्वापि स्मारितान्यत्रधूरतम् ॥ १४ ॥
संस्मार्य मांसलौल्यत्वमाद्यन्ते मांसमंगजम् ।
प्रत्याप्य मधुलौल्यं च पाय्यन्ते तावितं त्रपुः ॥ १५ ॥
भ्राष्ट्रकंडुमहाशूलकुंभीपाकादिवेदनाः ।
अश्रान्तमनुभाव्यन्ते भृज्यन्ते च भटित्रवत् ॥ १६ ॥
छिन्नभिन्नशरीराणां भूयो मिलितवर्ष्मणाम् ।
नेत्राद्यंगानि कृष्यन्ते वककन्दादिपक्षिभिः ॥ १७ ॥
एवं महादुःखहताः सुखांशेनापि वर्जिताः ।
गमयन्ति बहुं कालमात्रयस्त्रिंशसागरम् ॥ १८ ॥

અર્થાત્:—નરકગતિના સાત વિભાગો છે, પ્રથમની ત્રણ નરકોમાં ઉષ્ણ વેદના છે, ચોથી નરકમાં ઉષ્ણ અને શીત બન્ને પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદનાઓ છે, તથા પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમાં કેવળ શીતવેદના છે. ૬ ઉષ્ણ અથવા શીત નરકમાં જો લોઢાનો પર્વત પડે, તો તે જમીન પર પહોંચતાં પહોંચતાં જ ઓગળી જાય, અથવા તો ચૂરેચૂરા

થઇ જાય. ૭ અન્યોઅન્ય લડાઇ કરી દુઃખ પામવાની ચેષ્ટા કરી દુઃખિત બને છે, વળી પરમાધાર્મિક પંદર જાતના છે, તે નરકાવાસમાં ક્રીડા નિમિત્તે આવી નારકીના જીવોને અત્યન્ત દુઃખ દે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ક્ષેત્રવેદના, અન્યોન્યકૃત વેદના અને પરમાધાર્મિકકૃત વેદના, એમ ત્રણ પ્રકારની વેદનાઓ નારકીના જીવો નિરંતર ભોગવે છે. ૮ ઘટીયંત્રમાં ઉત્પન્ન થએલ નારકી જીવોને પરમાધાર્મિક દેવતાઓ નાના દ્વારમાંથી સીસાની સળીની માફક ખેંચી કાઢે છે. ૯ વળી ધોબી લોકો જેમ વસ્ત્રોને ઝીંકે છે, તેમ હાથ, પગ વિગેરે પકડી વજ્રના કાંટાવાળા શિલાતળ ઉપર નારકીના જીવોને તેઓ પટકે છે. ૧૦. કોઇ વખત તીક્ષ્ણ ભયંકર કરવત વડે લાકડાની માફક વેરવામાં આવે છે, વળી કોઇવાર વિચિત્ર યંત્ર વડે તલની માફક પીલવામાં પણ આવે છે. ૧૧. બિચારા તૃષાથી પીડાતા નારકીના જીવોને તપેલ સીસાને વહન કરનારી (અર્થાત્ તપેલા સીસા જેવું જેમાં પાણી એવી) વૈતરણી નદીમાં ઉતારવામાં આવે છે. ૧૨. વળી તાપથી તપેલા હોવાથી શીતલ છાયાના અભિલાષી નારકીના જીવોને અસિપત્રવનમાં લઇ જવામાં આવે છે, ત્યાં પરમાધાર્મિકો વાયુ બનાવી વૃક્ષો ઉપરથી ભાલા અને તલવાર જેવાં પાંદડાં પાડે છે. તે નારકીના જીવો ઉપર પડવાથી તેઓના તલ તલ જેવડા ટુકડા વારંવાર થાય છે. ૧૩. વજ્રના કાંટાવાળા શાલ્મલી નામના વૃક્ષ ઉપર પરમાધાર્મિકો નારકીના જીવોને ચઢાવે છે. તથા જન્માંતરમાં પરસ્ત્રી સાથે કરેલી ક્રીડા યાદ કરાવવા પૂર્વક, ધગાવેલી લોઢાની પૂતળીઓ સાથે બાથ ભરાવે છે. ૧૪. માંસ લોલુપી જીવોને તે, પૂર્વભવની વાત યાદ કરાવી તેઓના અંગ માંહેલું માંસ અવરાવે છે. તેમ મધુપાનમાં લોલુપતાવાળાઓને તપાવેલ સીસું પાય છે. ૧૫. ભ્રાષ્ટ્ર, રંકુ, મહાશૂલ, અને કુંભી પાકાદિની વેદનાઓ નિરંતર અનુભવાવે છે. ભડથાની માફક નારકીના જીવોને શેકે છે. ૧૬. પાછા મળી ગએલા નારકીના જીવોના નેત્રાદિ અવયવો, બગલા અને કંક આદિ પક્ષીઓ વડે ખેંચવામાં આવે છે. ૧૭. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મહાદુઃખો વડે હણાએલા, અને સુખના લેશ માત્રથી પણ વર્જિત નારકીના જીવો યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી બહુ લાંબો કાળ વીતાવે છે. ૧૮.

રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, અને મહાતમઃપ્રભા, આ સાત નરક પૃથ્વીયો છે. જો કે આ સાતે મૂલ નામો નથી. આ તો પૃથ્વીનાં નામો છે. નારકીનાં મૂલ નામો તો આ છેઃ—ઘર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, અરિષ્ટા, મઘા અને માઘવતી એ પ્રમાણે સાત નરકો છે. પ્રથમની ત્રણ નરકોમાં પરમાધાર્મિકકૃત વેદના છે. તે પરમાધાર્મિક ૧૫ જાતના ભુવનપતિ દેવ વિશેષ છે. તેઓનાં નામ આ છેઃ—અંબ, અંબર્ષિ, શ્યામ, સંબલ, રૂદ્ર, ઉપરૂદ્ર, કાલ, મહાકાલ, અસિ, પત્રધનુ, કુંભી, વાલુક, વૈતરણી, ખરસ્વર અને મહાઘોષ, આ નામના પંદર પરમાધાર્મિક દેવો, મિથ્યાદૃષ્ટિ, પૂર્વ જન્મના મહાપાપી, પાપમાં પ્રેમવાળા હોય છે. તેઓ અસુરની ગતિ પામી સ્વભાવથી જ નારકીના જીવોને દુઃખ દેનારા હોય છે. સૂયગડાંગ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં નારકીના જીવોના વિચિત્ર પ્રકારનાં દુઃખો સંબંધી ચિતાર ખડો કરવામાં આવ્યો છે, તેની માત્ર ચાર ગાથાઓ અહીં ઉલ્લેખીએ, તો તે અસ્થાને નહિં ગણાય.

इंगालरासिं जलियं सजोतिं ततोवमं भूमिमणुक्कमंता ।
ते डज्जमाणा कलुणं थणन्ति अरहस्सरा तत्थ चिरट्ठितीया ॥ १ ॥

जइ ते सुया वेयरणी भिदुग्गा णिसिओ जहा खुर इव तिक्खसोया ।
तरंति ते वेयरणीं भिदुग्गां उसुचोइया सत्तिसुहम्ममाणा ॥ २ ॥

कोलेहिं विज्झंति असाहुकम्मा नावं उविंते सइविप्पहूणा ।
अन्ने तु सूलाहिं तिसूलियाहिं दीहाहिं विध्धूण अहेकरन्ति ॥ ३ ॥

केसिं च वंधित्तु गले सिलाओ उदगंसि वोलंति महालयांसि ।
कलंबुयावालुय मुम्मुरे य लोलंति पच्चंति अ तत्थ अन्ने ॥ ४ ॥

અર્થાત્:—' મુદ્ગરથી હણો, તલવારથી છેદો, શૂલથી ભેદો, અગ્નિથી બાળો ' ઇત્યાદિક પરમાધાર્મિકના ભયંકર શબ્દો સાંભળી નારકીના જીવો નાસે છે, તેમ ભાગતાં ભાગતાં આ ઉપરની ચાર ગાથાઓમાં બતાવ્યા પ્રમાણે દુઃખી થાય છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છેઃ—અંગારાના ઢગલા ઉપર અને બળતા અગ્નિની ઉપમાવાળી ભૂમિ ઉપર ચાલતાં નારકીના જીવો બળે છે. (જોકે નરકની ભૂમિને અગ્નિની ઉપમા

ઘટતી નથી, ત્યાં બાદર અગ્નિનો અભાવ છે, તથાપિ નરકનાં દુઃખનુ દિગ્દર્શન કરાવવા માટે ' અંગારા ' ' અગ્નિ ' વિગેરેનુ નામ આપવામાં આવ્યું છે. ખરૂં જોતાં નગરદાહ કરતાં પણ અનંત ગુણી ઉષ્ણવેદના નરકમાં છે) વળી દીનસ્વરથી રૂદન કરે છે. તેઓનો સ્વર ખરખરો થઇ જાય છે, તેઓનું આયુષ્ય નિકાચિત હોવાથી દીર્ઘ કાળ સુધી નરકમાં તે જીવોને રહેવું પડે છે. ૧.

શ્રીસુધર્માસ્વામી, જમ્બૂસ્વામી પ્રત્યે કહે છે કે " હે જંબૂ! શ્રીમાન્ મહાવીરદેવ પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે ખરા અને ઉષ્ણ જળને વહન કરનારી, ભયંકર દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી, અને અસ્રાના જેવા જેના પ્રવાહો નિત્ય ચાલતા છે, એવી વૈતરણી નામની નદી છે. ઉષ્ણ ભૂમિમાં ચાલવાથી અને ઘણી ઘણી રીતે તપ્ત થવાથી તરસ્યા થએલા નારકીના જીવો જળની આશા વડે આ નદી તરફ દોડે છે, પરંતુ ત્યાં જઇ વૈતરણીનદીને જોઇ ભયભ્રાંત બનેછે, તેટલામાં તો ત્યાં રહેલા પરમાધાર્મિકો 'બાણ' અને ' શક્તિ ' નામનાં શસ્રોથી તે જીવોને વૈતરણી નદીમાં તરાવે છે. ૨.

અત્યન્ત ખારા, ઉના અને દુર્ગંધવાળા વૈતરણીના પાણીથી નારકીના જીવો બહુ જ આકુળ વ્યાકુળ થાય છે, ત્યારે તપેલા લોઢાનાં હજારો ખીલાવાળું નાવ પરમાધાર્મિક દેવો વિકુર્વે છે, તેની અંદર નારકીના જીવોને ખેંચી જવામાં આવે છે. ખીલાઓ ચારે બાજૂથી તેઓના શરીરમાં ખુંચી જાય છે. નારકીના શરીરો તત્કાળ ઇંડાંમાંથી નિકળેલાં પક્ષીનાં બચ્ચાં જેવાં હોય છે. તેથી વૈતરણીના જળ વડે તેઓ નષ્ટ સંજ્ઞાવાળા થઇ જાય છે, પરંતુ ઉના લોઢાના ખીલા લાગવાથી પાછું કરૂણાજનક રૂદન કરે છે, દાખલા તરીકે ડાક્તર લોકો જેમ શીશી સુંઘાડી રોગીને બેભાન કરે છે, તે વખતે શરીરનો ધર્મ હોવાથી કાપતી વખતે, (ઓપરેશન કરતી વખતે) રોગી અવ્યક્ત શબ્દ કરે છે અને હાથ પગને તરફડાવે છે, તેવી દશા નારકીના જીવોની થાય છે. વળી મૂર્છા પામેલા નારકીના જીવોને અન્ય નરકપાળો (પરમાધામીઓ) શૂલિ વડે વીંધી તેઓને અધોભૂમિમાં લટકાવે છે. ૩.

વળી કેટલાએક પરમાધાર્મિકો બિચારા અનાથ, અશરણ નારકીના જીવોના ગળામાં મોટી શીલા બાંધી તેઓને પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ વાળી વૈ-

તરણીમાં ડુબાડે છે, ત્યાંથી કાઢી કદંબના ફૂલના જેવા જેનો રંગ થ-
એલા છે, એવી (વૈતરણીની) તપેલી વેળુમાં અને ભાઠાની અગ્નિમાં
લટકાવે છે, તેમજ ચણાની માફક તેઓને શેકે છે, તથા અન્ય નરક-
પાળો સૂળીમાં પરોવી તેઓને માંસની પેશીની માફક પકાવે છે. ૪.

ઇત્યાદિ નરકની વેદનાઓ ઘણીજ ભયંકર છે, તેનું ટૂંક માત્ર સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. સાતે નરકોમાં આયુષ્ય અને શરીર ભિન્ન ભિન્ન છે. તેનો અહીં વિસ્તાર ન કરતાં, હવે પૂર્વ નિયમાનુસાર તિર્યંચની સ્થિતિ તરફ ખ્યાલ કરીએ.

તિર્યંચગતિમાં દુઃખ.

तिर्यग्गतिमपि प्राप्ताः संप्राप्यैकेन्द्रियादिताम् ।
तत्रापि पृथिवीकायरूपतां समुपागताः ॥ १ ॥
हलादिशस्त्रैः पाट्यन्ते मृद्यन्तेऽश्वगजादिभिः ।
वारिप्रवाहैः प्लाव्यन्ते दह्यन्ते च दवाग्निना ॥ २ ॥
व्यथ्यन्ते लवणाचाम्लमूत्रादिसलिलैरपि ।
लवणक्षारतां प्राप्ताः क्वथ्यन्ते चोष्णवारिणि ॥ ३ ॥
पच्यन्ते कुम्भकाराद्यैः कृत्वा कुंभेष्टकादिसात् ।
चीयन्ते भित्तिमध्ये च नीत्वा कर्दमरूपताम् ॥ ४ ॥
अप्कायतां पुनः प्राप्तास्ताप्यन्ते तपनांशुभिः ।
घनीक्रियन्ते तुहिनैः संशोष्यन्ते च पांशुभिः ॥ ५ ॥
क्षारेतररसांश्लेपाद् विपद्यन्ते परस्परम् ।
स्थाल्यन्तःस्था विपच्यन्ते पीयन्ते च पिपासितैः ॥ ६ ॥
तेजःकायत्वमाप्ताश्च विध्याप्यन्ते जलादिभिः ।
घनादिभिः प्रकुट्यन्ते ज्वाल्यन्ते चेन्धनादिभिः ॥ ७ ॥
वायुकायत्वमप्याप्ता हन्यन्ते व्यजनादिभिः ।
शीतोष्णादिद्रव्ययोगाद् विपद्यन्ते क्षणे क्षणे ॥ ८ ॥

प्राचीनाद्यास्तु सर्वेऽपि विराध्यन्ते परस्परम् ।
मुखादिवातैर्बाध्यन्ते पीयन्ते चोरगादिभिः ॥ ९ ॥
वनस्पतित्वं दशधा प्राप्ताः कंदादिभेदतः ।
छिद्यन्ते वाथ भिद्यन्ते पच्यन्ते वाग्नियोगतः ॥ १० ॥
संशोष्यन्ते निपिष्यन्ते प्लुष्यन्तेऽन्योन्यघर्षणैः ।
क्षारादिभिश्च दह्यन्ते सन्धीयन्ते च भोक्तृभिः ॥ ११ ॥
सर्वावस्थासु खाद्यन्ते भज्यन्ते च प्रभञ्जनैः ।
क्रियन्ते भस्मसाद् दावैरुन्मूल्यन्ते सरित्प्लवैः ॥ १२ ॥
सर्वेऽपि वनस्पतयः सर्वेषां भोज्यतां गताः ।
सर्वैः शस्त्रैः सर्वदानुभवन्ति क्लेशसंततिम् ॥ १३ ॥
द्वीन्द्रियत्वे च ताप्यन्ते पीयन्ते पूतरादयः ।
चूर्ण्यन्ते कृमयः पादैः भक्ष्यन्ते चटकादिभिः ॥ १४ ॥
शंखादयो निखन्यन्ते निकृष्यन्ते जलौकसः ।
गण्डूपदाद्याः पात्यन्ते जठरादौषधादिभिः ॥ १५ ॥
त्रीन्द्रियत्वेऽपि संप्राप्ते षट्पदीमत्कुणादयः ।
विमृद्यन्ते शरीरेण ताप्यन्ते चोष्णवारिणा ॥ १६ ॥
पिपीलिकास्तु तुद्यन्ते पादैः संमार्जनेन च ।
अदृश्यमानाः कुंथ्वाद्या मथ्यन्ते चासनादिभिः ॥ १७ ॥
चतुरिन्द्रियताभाजः सरघाभ्रमरादयः ।
मधुमक्षैर्विराध्यन्ते यष्टिलोष्टादिताडनैः ॥ १८ ॥
वास्यन्ते तालवृन्ताद्यैर्द्राग् दंशमशकादयः ।
ग्रस्यन्ते गृहगोधाद्यैर्मक्षिकामर्कटादयः ॥ १९ ॥
पञ्चेन्द्रिया जलचराः खाद्यन्तेऽन्योन्यमुत्सुकाः ।
धीवरैः परिगृह्यन्ते गिल्यन्ते च बकादिभिः ॥ २० ॥

छत्कीलयन्ते खचयद्भिः प्राप्यन्ते च भटित्रताम् ।
भोक्तुकामैर्विपाच्यन्ते निगाल्यन्ते वसार्थिभिः ॥ २१ ॥

स्थलचारिषु चोत्पन्ना अबला बलवत्तरैः ।
मृगाद्याः सिंहप्रमुखैर्मार्यन्ते मांसकांक्षिभिः ॥ २२ ॥

मृगयासक्तचित्तैस्तु क्रीडया मांसकाम्यया ।
नरैस्तत्तदुपायेन हन्यन्तेऽपराधिनः ॥ २३ ॥

क्षुधापिपासाशीतोष्णातिभारारोपणादिना ।
कशांकुशप्रतोदैश्च वेदनां प्रसहन्त्यमी ॥ २४ ॥

खेचरास्तित्तिरिशुककपोतचटकादयः ।
श्येनसिञ्चानगृध्राद्यैः ग्रस्यन्ते मांसगृध्नुभिः ॥ २५ ॥

मांसलुब्धैः शाकुनिकैर्नानोपायप्रपञ्चतः ।
संगृह्य प्रविहन्यन्ते नानारूपैर्विडम्बितैः ॥ २६ ॥

जलाग्निशस्त्रादिभवं तिरश्चां सर्वतो भयम् ।
कियद्वा वर्ण्यते स्वस्वकर्मबन्धनिबन्धनम् ॥ २७ ॥

અર્થાત્:—તિર્યંચગતિને પામેલા જીવો પ્રથમ એકેન્દ્રિયપણાને પામે છે, એકેન્દ્રિયમાં પણ પ્રથમ પૃથ્વીકાયને પામેલા જીવોની સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે. ૧.

પૃથ્વીકાયના જીવો, હલાદિશસ્રો વડે ચીરાય છે, હાથી, ઘોડા વિગેરેથી ખુંદાય છે, જલના પ્રવાહો વડે તણાય છે અને અગ્નિવડે બળે છે. ૨.

ખારા કષાયલા ખાટા અને મૂત્રાદિકના પાણી વડે દુભાવવામાં આવે છે, તેમ લવણની માફક ખારાપણાને પામેલા પૃથ્વીના જીવોને ઊના પાણીમાં ઉકાળવામાં આવે છે. ૩.

કુંભાર વિગેરે લોકો તેને ઘડા, ઇંટ વિગેરેના રૂપમાં બનાવી પકાવે છે, અને કિચ્ચડરૂપ કરી તે પૃથ્વીના જીવો ભીંતમાં ચણવાના કામમાં આવે છે. ૪.

ત્યાર પછી (જલ સ્વરૂપને પામેલા જીવો અપ્કાય કહેવાય છે) અપ્કાયને પામેલા જીવો સૂર્યનાં કિરણોથી તપાવાય છે, હિમના સંયોગથી પત્થર તુલ્ય (બરફ) બને છે, તેમ ધૂલ વડે શોષી જવામાં આવે છે. ૫.

ખારા અને તેથી ઇતર મીઠા પાણીના જીવોની મેળવણી થવાથી પરસ્પર વિપદાને પામે છે, પાત્રની અંદર પાણીના જીવને ઉષ્ણ કરવામાં આવે છે તથા પીવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણિયો તેને પી જાય છે. ૬.

અગ્નિકાયને પામેલા જીવોને પાણી વડે બૂઝાવી નાંખવામાં આવે છે, તેમજ (તપેલા લોઢામાં રહેલા અગ્નિના જીવોને) ઘણ અને હથોડાઓ વડે કૂટવામાં આવે છે, અને ઇંધણ વિગેરેથી બાળવામાં આવે છે. ૭.

વળી વાયુકાયને પામેલા વાયરાના જીવો, પંખા વિગેરેથી હણાય છે, તેમજ શીત, ઉષ્ણ વિગેરે વસ્તુઓનો યોગ થતી વેળાએ ક્ષણે ક્ષણે વિનાશને પામે છે. ૮.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણનો વાયુ પરસ્પર અથડાવાથી મરણ પામે છે, મુખમાંથી નિકળતા વાયુ વડે પણ વાયુકાયના જીવો પીડા પામે છે, તેમજ સર્પ વિગેરે વાયુનું ભક્ષણ કરે છે. ૯.

સૂરણ વિગેરે દશ પ્રકારના કંદના ભેદથી વનસ્પતિપણાને પામેલા જીવો છેદાય છે, ભેદાય છે તેમજ અગ્નિના સંબંધથી પકાવવામાં આવે છે. ૧૦.

સૂકવવામાં આવે છે, પીલવામાં આવે છે અને અન્યોઅન્ય ઘસારાથી (ઉત્પન્ન થએલ અગ્નિ વડે) બાળી નાંખવામાં આવે છે. ક્ષાર વિગેરે પદાર્થોથી પણ બળે છે. તેમજ ભોજનના રસીયાઓ તો તેનું આથણું કરી નાંખે છે. ૧૧

નાની અને મોટી તમામ અવસ્થાવાળી વનસ્પતિઓ ખાવામાં આવે છે, વાવાઝોડાં વડે ભાંગી નાંખવામાં આવે છે, દાવાનલ તેને ભસ્મસાત્ કરે છે, તેમજ નદીના પ્રવાહો તેને જળમૂળથી ઉખેડી નાંખે છે. ૧૨.

સર્વ વનસ્પતિઓ સર્વ પ્રાણિયોના ભોગમાં આવે છે, તથા સર્વ શસ્ત્રોવડે હમેશાં ક્લેશની પરંપરાને અનુભવે છે. કહેવાની મતલબ એ

છે કે, સર્વ વનસ્પતિઓ અમુક એક જાતિના જીવોને અનુકૂલ નથી, તેથીજ એવું લખ્યું છે કે, સર્વ જાતિના જીવોના ભોગમાં સામાન્ય રીતે આવે છે, પરંતુ સર્વ વનસ્પતિઓ સર્વના એટલે દરેકના ભોગમાં આવે છે; એમ સમજવું નહિ. લોકમાં કહેવત છે કે " ઊંટ મૂકે આકડો અને બકરી મૂકે કાંકરો " આ કહેવતથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે દરેક જાતની વનસ્પતિઓ ઉપભોગમાં આવી શકે છે. ૧૩.

બેઇન્દ્રિયપણું પામ્યે છતે પોરા પ્રમુખ જીવો તપાવવામાં આવે છે, તથા જલની સાથે પી જવામાં પણ આવે છે. કૃમિ-કીડાઓ પગ વડે ચૂર્ણ કરવામાં આવે છે, તેમ ચરકલા વિગેરે તેનું ભક્ષણ પણ કરે છે. ૧૪.

બેઇન્દ્રિય શંખાદિક જીવોનો ઉપરનો માંસ વાળો ભાગ ઉખેડી નાંખવામાં આવે છે, તેમ જળોને ખરાબ લોહી પાઈ નીચોવી નાંખવામાં આવે છે, વળી પેટમાંથી કરમીઆનો ઔષધાદિ વડે નાશ કરવામાં આવે છે. ૧૫.

તેઇન્દ્રિયપણાને પામેલા જૂ અને માંકડ વિગેરે પ્રાણિયો શરીરવડે ચરાય છે, તેમજ તેઓને (પાપી, ધર્મથી વ્યજવા પુરૂષો વડે પોતાના સુખને માટે) ઉના પાણીથી તપાવીને મારી નાંખવામાં આવે છે. ૧૬.

કીડી, મંકોડા અને ઘીમેલ વિગેરે જીવો પગ વડે અને ખજૂરીની સાવરણીથી દુઃખી થાય છે, તેમ કેટલાક મરે છે પણ ખરા, વળી નહિ દેખાતા એવા કુંથુવા વિગેરે જીવો આસનાદિ વડે દબાય છે. ૧૭.

ચતુરિન્દ્રિયપણાને પામેલા મધુમક્ષિકા (મધમાખી) અને ભમર વિગેરે જીવોને મધુ ગ્રહણ કરનાર પુરૂષો લાકડી અને પત્થર વિગેરેથી મારે છે. ૧૮.

પંખા વિગેરેથી ડાંસ, મચ્છર, અને ચાંચડ વિગેરે જીવો જલદી તાડના પામે છે, તેમ માખી અને કરોલીઆ વિગેરે જીવોનું ગરોલી આદિ જીવો ભક્ષણ કરી જાય છે. ૧૯.

હવે પંચેન્દ્રિયપણાને પામેલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. જલચર, સ્થલચર, અને ખેચર. તેઓની દશા આપ્રમાણે થાય છે. જલચર જીવો માંહોમાંહે એક બીજાને ખાવાને ઉત્સુક રહે છે, મચ્છીમાર લોકો

તેને પકડે છે. તેમ બગલા વિગેરે માંસાહારી પક્ષીઓ તેઓને જીવતા ને જીવતા ગળી જાય છે. ૨૦.

ચામડીના અર્થી લોકો તેઓની ચામડી ઉતારી લે છે. જંગલી લોકો ભક્ષણ કરે છે; ખાવાની ઇચ્છાવાળા નિષ્ઠુર હૃદયવાળા પુરૂષો તેમને પકાવે છે અને ચરબીના અર્થી લોકો તેઓને ગાળે છે. ૨૧.

સ્થલચર યોનિમાં ઉત્પન્ન થએલા જીવો માંસાહારી સિંહ વિગેરે વધારે બળવાન જીવો મૃગ વિગેરે નિર્બળ જીવોને મારી નાખે છે. ૨૨.

માંસની ઇચ્છા વડે અને ક્રીડામાનથી શિકારી પુરૂષો અનેક ઉપાયોએ કરીને નિરપરાધી જીવોને હણી નાંખે છે. ૨૩.

ભૂખ, તૃષા, ટાઢ, તડકો અને ઘણો ભાર નાંખવા વિગેરેથી તેમ ચાબુક, અંકુશ અને પરોણાની આર પ્રમુખથી ઘોડા, હાથી અને બલદ વિગેરે જીવો વેદના સહન કરે છે. ૨૪.

તેતર, શુક, કબૂતર અને ચકલાં વિગેરે ખેચર જીવોને, શ્યેન, સિંચાણો અને ગીધ પ્રમુખ માંસભક્ષી પક્ષિઓ ગળી જાય છે. ૨૫.

માંસના લોભીઆ શાકુનિકો એટલે પક્ષિઓને પકડવાનું કામ કરનાર પુરૂષો, વિવિધ પ્રકારના ઉપાયો વડે કરીને નાના પ્રકારની વિડંબનાઓથી પક્ષિઓને પકડીને મારે છે. ૨૬.

પાણી, અગ્નિ અને શસ્ત્ર વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતો ભય, તિર્યંચોને સર્વ બાજૂએથી રહેલો હોય છે, જેમાં પોત પોતાના કર્મબંધની જ કારણતા હોય છે, તે બધું અહીંઆ કેટલું વર્ણવી શકાય ? મતલબ કે સર્વજ્ઞ સિવાય સંપૂર્ણ રીતે કોઇ કહી શકે નહિ. ૨૭.

ઉપર બતાવેલી હકીકતને લગાર સ્પષ્ટતાથી જોઇએ. એકેંદ્રિય જીવોથી લઇ મનુષ્ય, નરક અને દેવોને વર્જીને તમામ પંચેંદ્રિય પર્યંત તિર્યંચ સંજ્ઞા છે. તિર્યંચના ભેદ ૪૮ છે. તેમાં એકેન્દ્રિયના ભેદ ૨૨ છે. બાકી છવીશ ભેદવાળા તિર્યંચો રહ્યા, તેઓમાંના ૨૦ ભેદના જીવો પરસ્પર ભક્ષક છે, જ્યારે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના ૭ ભેદ અન્યોન્ય ભક્ષક નથી. પરંતુ તેઓ અન્યભક્ષક છે. દાખલા તરીકે, કીડી કીડીને ખાતી નથી, માટે તે અન્યોન્યભક્ષક ન કહેવાય, પરંતુ કીડી ઘેળને ખાય છે, તેથી તે અન્યભક્ષક છે. " जीवो जीवस्य भक्षणम् " ' જીવ જીવનું ભક્ષણ છે, ' આ વાક્યથી એમ સમજાય છે કે, મચ્છ

ગલાગલ સંસાર છે. એટલે કે એક મત્સ્ય, જેમ બીજા મત્સ્યને ગળી જાય છે, તેમ સમજવું. જીવોનું જીવન સર્વત્ર ભયગ્રસ્ત છે. જીવ આ પ્રમાણે જાણે છે; છતાં કરોળીયાની માફક પોતાનો બચાવ કરવા જતાં બંધનમાં પડે છે; એટલે કે રાત્રે ગરોળીના ભયથી કરોળીઓ પોતાની લાળ વડે પોતાનું શરીર વીંટે છે. પરંતુ સવાર થતાં સુધીમાં તો લાળ સૂકાઈ જવાથી મજબૂત થઇ જાય છે, તેથી કરોળીઓ તેમાંથી નિકળી શકતો નથી. અને ત્યાંજ મરણને શરણ થાય છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય પણ પોતાના સુખને માટે ધન, ધાન્ય, ઘર, બાર, પુત્ર, અને પરિવારને વધારે છે, પછી તેની મોહજાળમાં ફસાઇ આત્મકલ્યાણનો હેતુ—ચારિત્રરૂપ ધર્મને પામી શકતો નથી; તથા મરણ પામી પૂર્વોક્ત નરક અને તિર્યંચ ગતિના દુઃખો પામે છે. પરવશ પડેલા તિર્યંચો ભૂખ, તરસ, તાડન અને તર્જનાદિ દુઃખો સહન કરે છે. તે દુઃખો જોઇને કઠોર હૃદયવાળો માણસ પણ એક વાર તો દયાર્દ્રભાવવાળો થાય જ. કર્મને આધીન થઈ તે જીવો જે કષ્ટ સહન કરે છે, તેનો સોમો ભાગ પણ જો ધર્મને આધીન થઈ જીવો કષ્ટ સહન કરવા કબૂલ કરે, તો જરૂર ઉત્તમ ગતિ મેળવે; તેમાં બિલકુલ શક નથી. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ પ્રકારના સ્થાવરોમાં જીવ છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારો નિઃશંક રીતે માને છે, જ્યારે ઇતર શાસ્ત્રકારો 'અગ્નિ' સિવાય બાકીના સ્થાવરોમાં જીવ હોવાનો સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ આજકાલ સાયન્સમાં આગળ વધતા લોકો પાંચે સ્થાવરોમાં જીવો હોવાનો સ્વીકાર કરે છે. તેટલા માટે સ્થાવર જીવોની યતના કરવી જોઇએ. વળી બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી લઈ કરીને પંચેન્દ્રિય સુધીના તમામ ત્રસ જીવોની ગૃહસ્થોએ રક્ષા કરવી જોઇએ. જેથી ભવાન્તરમાં સુખ સમૃદ્ધિના પાત્ર થઈ, પૂર્વોક્ત નરક અને તિર્યંચ ગતિયોનો ક્ષય કરી, ઉત્તરોત્તર મનુષ્ય અને દેવગતિના સંબંધથી પણ મુક્ત થઈ મોક્ષગતિને પામી શકાય.

'મનુષ્ય ગતિને દેવો પણ ચાહે છે, તેમ સંત પુરુષો (મનુષ્યો) દેવતાનું સુખ ચાહે છે, તેથી મનુષ્ય અને દેવ બન્ને ગતિયો ચાહવા લાયક છે, તો તેનો સંબંધ છોડવો અભીષ્ટ કેમ માનો છો ?' એમ કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેનો ઉત્તર એટલો જ છે કે—મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ દુઃખ મિશ્રિત છે, તેથી હેય છે, મોક્ષગતિ નિરાબાધ હોવાથી ઉપાદેય છે; આ મનુષ્યગતિ દુઃખમિશ્રિત કેવી રીતે છે, તે જૂઓ:—

મનુષ્ય ગતિમાં દુઃખ.

मनुष्यत्वेऽनार्यदेशे समुत्पन्नाः शरीरिणः ।
तत्तत्पापं प्रकुर्वन्ति यद्वक्तुमपि न क्षमम् ॥ १ ॥
उत्पन्ना आर्यदेशेऽपि चाण्डालश्वपचादयः ।
तत्तत्पापं प्रकुर्वन्ति दुःखान्यनुभवन्ति च ॥ २ ॥
परसम्पत्प्रकर्षेणापकर्षेण स्वसंपदाम् ।
परप्रेष्यतया दग्धा दुःखं जीवन्ति मानवाः ॥ ३ ॥
रुग्जरामरणैर्ग्रस्ता नीचकर्मकदर्थिताः ।
तां तां दुःखदशां दीनाः प्रपद्यन्ते दयास्पदम् ॥ ४ ॥
जरारुजामृतिदास्यं न तथा दुःखकारणम् ।
गर्भे वासो यथा घोरनरके वाससंनिभः ॥ ५ ॥
सूचिभिरग्निवर्णाभिर्भिन्नस्य प्रतिरोम यत् ।
दुःखं नरस्याष्टगुणं तद्भवेद्गर्भवासिनः ॥ ६ ॥
योनियन्त्राद्विनिष्क्रामन् यद्दुःखं लभते भवी ।
गर्भवासभवाद् दुःखात् तदनन्तगुणं खलु ॥ ७ ॥
बाल्ये मूत्रपुरीषाभ्यां यौवने रतचेष्टितैः ।
वार्धके श्वासकासाद्यैर्जनो जातु न लज्जते ॥ ८ ॥
पुरीषशूकरः पूर्वं ततो मदनगर्दभः ।
जराजरद्गवः पश्चात्कदापि न पुमान् पुमान् ॥ ९ ॥
स्याच्छैशवे मातृमुखस्तारुण्ये तरुणीमुखः ।
वृद्धभावे सुतमुखो मूर्खो नात्ममुखः क्वचित् ॥ १० ॥
सेवाकर्षणवाणिज्यपाशुपाल्यादिकर्मभिः ।
क्षपयत्यफलं जन्म धनाशाविह्वलो जनः ॥ ११ ॥
क्वचिच्चौर्यं क्वचिद् द्यूतं क्वचिन्नीचैर्भुजंगता ।
मनुष्याणां यथा भूयो भवभ्रमनिबन्धनम् ॥ १२ ॥

ज्ञानदर्शनचारित्ररत्नत्रितयभाजने ।
मनुजत्वे पापकर्म स्वर्णभाण्डे सुरोपमम् ॥ १३ ॥

आशास्यते यत्प्रयत्नादनुत्तरसुरैरपि ।
तत्संप्राप्तं मनुष्यत्वं पापैः पापेषु युज्यते ॥ १४ ॥

परोक्षं नरके दुःखं प्रत्यक्षं नरजन्मनि ।
तत्प्रपंचः प्रपंचेन किमर्थमुपवर्ण्यते ? ॥ १५ ॥

અર્થાત્–મનુષ્યભવમાં પણ, અનાર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓ એવાં એવાં પાપો કરે છે કે, જેનું વર્ણન કરવું પણ શકય નથી. ૧ હવે આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે, તો પણ ચાંડાળ અને ભંગી વિગેરે અનેક લોકો દુષ્ટમાં દુષ્ટ પાપો કરે છે, અને ઘોર માં ઘોર દુઃખો અનુભવે છે. ૨ પારકાની સંપત્તિનો ઉત્કર્ષ જોઇને અને સ્વસંપત્તિની હાનિ વડે કરીને તેમજ બીજાની ગુલામગીરીથી મનુષ્યો દુઃખથી જીવે છે. ૩ રોગ, જરા અને મરણ વડે પરાભૂત થએલા તથા નીચકર્મોથી વિડંબના પામેલા અનેક જીવો અનેક દુઃખમય અને દયાજનક દશાઓને પામે છે. તાત્પર્ય એ છે કે કર્મથી ઘેરાએલા જીવો અન્યને દયા ઉત્પન્ન કરે, એવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. ૪ ઘોર નરકના વાસ સદૃશ ગર્ભવાસ જેટલા દુઃખનું કારણ છે, તેટલા દુઃખનું કારણ જરા, રોગ મરણ અને કિંકરતા પણ નથી. ૫ અગ્નિના વર્ણવાળી, લાલચોળ સોય વડે સુકુમાલ શરીરવાળા પુરૂષને રૂંવાડે રૂંવાડે વીંધવાથી જે દુઃખ થાય છે, તેના કરતાં આઠ ગણું દુઃખ ગર્ભવાસી જીવને થાય છે.૬.

ગર્ભવાસમાંથી નિકળતી વખતે જે દુઃખ પ્રાણી અનુભવે છે, તે દુઃખ, ગર્ભવાસના દુઃખ કરતાં પણ અનંતગણું સમજવું. તેમજ જન્મ કરતાં અનન્ત ગણું દુઃખ મરણ સમયે પ્રાણીઓ અનુભવે છે.૭

મનુષ્ય, બાલ્યાવસ્થામાં પેસાબ અને વિષ્ઠાની ક્રિયાથી લાજતો નથી, યૌવનાવસ્થામાં પણ અશુચિથી ભરપૂર મૈથુનક્રિયાથી લાજતો નથી, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં શ્વાસ-કાસાદિના જોરથી મુખમાંથી લાળ પડે છે, તેથી.

પણ શરમાતો નથી. ૮ પ્રથમ અવસ્થામાં મનુષ્ય વિષ્ઠાના ભૂંડ તુલ્ય છે, યૌવનાવસ્થામાં કામદેવના જોરથી ગર્દભ જેવો થાય છે, અને વૃદ્ધપણામાં ઘરડા બળદની માફક બને છે, તેથી પુરૂષ કદાપિ પુરૂષપણે રહેતો નથી, અર્થાત્ ધર્મ વિનાનો નર ખર ગણાય છે. ૯ બાલ્યાવસ્થામાં મનુષ્ય માતાને આધીન રહે છે, તરૂણાવસ્થામાં તરૂણીને વશ થાય છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રાદિકના પ્રેમમાં મગ્ન રહે છે, પરંતુ કોઈવાર આ મૂર્ખ આત્મદ્રષ્ટિવાળો થતો નથી. ૧૦ ધનની આશામાં વ્યાકુળ થયેલો પુરૂષ, સેવા, ખેડ, વેપાર, તથા પશુપાલન આદિ કર્મોવડે જન્મ નિષ્ફળ ગુમાવે છે. ૧૧ કોઈ ઠેકાણે ચોરી, તો કોઇ ઠેકાણે જુગટું, અથવા કોઈ વખતે નાસ્તિકોની સોબત–એ પ્રમાણે મનુષ્યાવતાર પામીને પણ મનુષ્યોને ફરીને ભવભ્રમણનું કારણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયના ભાજન સમાન આ મનુષ્યાવતારને પામીને જે પાપકર્મ કરવું તે સોનાના ભાજનમાં મદિરા ભરવા સમાન છે. ૧૩ અનુત્તર વિમાનના દેવો પણ જે મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિની પ્રયત્ન પૂર્વક આશા કરે છે, તેજ મનુષ્યજન્મ રૂપ રત્નને પામીને જીવો તેને પાપમાં લગાડેછે. ૧૪ નરકનું દુઃખ તો પરોક્ષ છે, પરંતુ જે મનુષ્યભવનું દુઃખ આપણને પ્રત્યક્ષ છે, તેનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન શામાટે કરવું ? ૧૫

આ સંસારમાં વસતા પુરૂષોને એકાન્તથી સુખ તો છેજ નહિં, ગમે તે કોઇ પ્રકારનું દુઃખ મનુષ્યને માથે રહેલું જ હોય છે. તેજ કારણથી સમયના પ્રમાણમાં સો વર્ષનું આયુષ્ય પણ જીવો ભોગવી શકતા નથી. કોઇને માનસિક તો કોઇને શારીરિક અથવા તો કોઇને વાચિક દુઃખ હોયછે. પ્રથમ તો મનુષ્યજન્મ પૂર્વોક્ત દશ દ્રષ્ટાંતોથી દુર્લભ છે, તે પામ્યો, તોપણ ધનનું દુઃખ, ધન મળ્યું તો પુત્રનું દુઃખ, પુત્ર થયો, તો તેના પાલણપોષણનું દુઃખ. ઇત્યાદિ ઉત્તરોત્તર દુઃખપરંપરા ચાલ્યા જ કરે છે. રંકથી રાજા પર્યન્ત કોઇ સુખી નથી. કદાચિત્ અન્ય લોકની અપેક્ષાએ સુખી કહીએ, તો તે જિન અનગાર અર્થાત્ જૈન સાધુઓ, છે. તે પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવ અનુસાર ચારિત્રનો આદર કરનારા જ; નહિ કે આડંબરી, ખટપટી કે દાંભિક.

કેવળ મોક્ષતત્વના અભિલાષી, સ્વપરને શાંતિ કરનાર, સર્વથા પરિગ્રહના ત્યાગી, જ્ઞાનાદિ આત્મગુણોના ભોગી, પરભવના વિયોગી, સ્વભાવના

યોગી, પંચ મહાવ્રતના ધારક, વિકથાદિ પરિહારક, સત્ય અને સંતોષાદિ ગુણો-
ના ધારક, મોહમલ્લના ગુમદ્દપણાદર્શક, સદાગમના સંગી, શ્રીવીરપરમાત્માના
યથાર્થવાક્યના રંગી, નિઃસ્પૃહી, નિર્મોહી અને મુમુક્ષુજનો જ સુખી છે
બાકી અન્યવેષધારી પુરૂષો પ્રત્યક્ષ વિડંબના પામતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે.
તે સિવાય ગૃહસ્થો પણ લાખો યા કરોડો રૂપીયાના સ્વામી હોય, તો
પણ રાત દિવસ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ત્રસ્ત બનેલા રહે છે.
આ સંબંધમાં એક બ્રાહ્મણનુ દૃષ્ટાન્ત ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક છે.

"એક બ્રાહ્મણને કોઇ સત મહાત્મા પ્રસન્ન થયાં, અને બ્રાહ્મ-
ણને કહ્યું:– 'તું જે માગે તે આપું.' બ્રાહ્મણે કહ્યું:– 'છ માસની અવધિ
આપો, દુનિયામાં સુખીમાં સુખી કોણ છે? તે બાબતનો પહેલાં અનુભવ
કરું, પછી તેનું સુખ માગીશ.'"

સંતે કહ્યું, 'ઠીક જા, અનુભવ કર.'

હવે બ્રાહ્મણ અનુભવ કરવા ચાલી નિકળ્યો. પ્રથમતો રાજવંશી
નરોની સેવા કરવા લાગ્યો, પરંતુ ત્યાં થોડા દિવસોમાં તેને અનુભવ
મળ્યો કે, અમુક નર અમુકનું મરણ ચાહે છે, તો અમુક અમુક-
ને મારવા લાલચ આપે છે. આપસ આપસમાં વિશ્વાસ રાખવા નથી,
એક બીજાનું મોકલેલ ભોજન ખાતા નથી, ઇત્યાદિક દશા જોઇ બ્રાહ્મણ
રાજવંશીઓને છોડી પંડિતોની સેવા કરવા લાગ્યો. ત્યાં થોડા દિવસ રહ્યો,
તેટલામાં તો માલૂમ પડયું કે પંડિતો એક બીજાની કીર્ત્તિ સહન કરી
શકતા નથી, વાદવિવાદમાં કલેશ ઉભો કરે છે, ધર્મવ્યવસ્થા આપવામાં–
શાસ્ત્રથી ઉલટા ચાલે છે, રાત દિવસ વાદીના ભયથી શાસ્ત્રો જોવા-
માં મચી પડવાથી સુખે અન્ન પાણી પણ લેતા નથી, છાત્રોને ભણાવવામાં
પરોપકાર છતાં, તેમાં ખુશી નથી, તથાપિ પોતાને પૈસા આપનારને જ્ઞાની,
દયાની અને ઉત્તમવંશી બનાવી મૂકી ભણાવે છે. ઇત્યાદિ પંડિતોની દુ-
ર્દશા જોઇ ચકિત બની બ્રાહ્મણ ત્યાંથી હટ્યો અને વેપારીવર્ગનો અનુભવ
લેવાની ઇચ્છાથી બજારમાં ગયો. ત્યાં અનેક પ્રકારના વેપારીઓને દુઃખી
હાલતમાં પ્રત્યક્ષ જોયા. હવે તે એક મોટા શેઠની હવેલી પાસે ગયો.
ત્યાં હાથી, ઘોડા, ગાડી, વાડી, અને હથિયારબંધ સિપાઇઓની ચોકી ઇત્યાદિક
શોભા થઇ રહી છે, લોકો શેઠના ગુણગાન કરી રહ્યા છે. ભાટ–ચારણો
બિરદાવલી બોલી રહ્યા છે. 'કુલની વૃદ્ધિ થાઓ', 'જય, જય, થાઓ'

ઇત્યાદિક શબ્દોથી આશીર્વચનો ઉચ્ચારી રહ્યા છે. એ પ્રમાણેનો ઠાઠમાઠ જો બ્રાહ્મણ કાંઇક સંતોષ પામી વિચાર કરે છે કે, દુનિયામાં સુખી તો આજ નરવર માલૂમ પડે છે, માટે માગું તો આ શેઠના સુખ જેવું સુખ માગું. પણ ભાગ્યોદયે ફરીને વિચાર થયો કે એકવાર ખુદ શેઠને મળી સાક્ષાત્કાર કરી પછી નિર્ણય કરવો. આમ ધારી જેવો શેઠના દરવાજામાં પેસવા જાયછે; તેટલામાં ચોકીદારોએ રોકયો. ચોકીદાર બોલ્યા ' क्या काम है ? ' બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો, 'सेठका दर्शन करना है. ' ચોકીદારોએ કહ્યું, 'अच्छा सेठको खबर देते हैं, खड़े रहो,' બિચારો બ્રાહ્મણ દરવાજામાં ઉભો રહ્યો. સિપાઈ અંદર ગયો અને શેઠને કહ્યું ' शेठजी ! एक ब्राह्मण आपका दर्शन करना चाहता है, '.

શેઠે વિચાર્યું કે, કોઇ માગણ હશે, એમ ધારી સિપાઇને કહ્યું 'भीतर मत आने दो.'

હવે સિપાઇ દરવાજા ઉપર આવી બ્રાહ્મણ પાસે જઇ બોલ્યો 'सेठ को अवकाश नहीं है. '

બિચારો બ્રાહ્મણ લમણે હાથ દઈ એક ઓટલા ઉપર જઇ બેઠો. શેઠ કોઈ કાર્ય માટે બહાર નિકળ્યા, એટલે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો, પરંતુ સિપાઇએ બોલવા દીધો નહિ. શેઠની ગાડી ચાલી ગઇ. શેઠ પાછા આવ્યા, ત્યારે પણ પૂર્વની માફક બ્રાહ્મણ ઉભો થયો. આ વખતે શેઠે મુનીમને કહ્યું, કે 'આ બ્રાહ્મણને સીધું જોઇતું હોય, તો અપાવજો ' આમ કહી શેઠ હવેલીમાં ગયા, મુનીમ બ્રાહ્મણને પૂછે છે કે 'તમારે શું જોઇએ છે ?' બ્રાહ્મણ બોલ્યો-'મારે એક વાર શેઠને મળવું છે.'

મુનીમ શેઠ પાસે જઇ બોલ્યો-' સાહેબ ! તે તો આપને મળવા માગે છે. ' શેઠે વિચાર્યું કે મારી પાસે આવીને વધુ માગશે, વળી મને મળવાનો અવકાશ પણ નથી, એમ ધારી મુનીમને કહ્યું-'જાઓ, બે ચાર રૂપિયા આપી વિદાય કરો. '

હવે મુનીમ બ્રાહ્મણ પાસે આવી, તેને સમજાવવા લાગ્યો કે, 'શેઠને મળવાનો અવકાશ નથી; માટે મહારાજ ! આપને જે વસ્તુની દરકાર હોય તે હું લાવી આપું.'

બ્રાહ્મણ બોલ્યો 'મારે શેઠને મળવાની દરકાર છે.' મુનીમે કહ્યું, 'હે ભૂદેવ ! તમે ભૂખ્યા મરશો, તો પણ શેઠને મળી શકશો નહિ. '

આમ કહી મુનીમ ચાલ્યો ગયો. બ્રાહ્મણ તો ત્યાંને ત્યાંજ બેઠો. એક બે દિવસ એમને એમ વીતી ગયા. ત્યારે શેઠને ખબર પડી કે બ્રાહ્મણ તો કંઈ લેતો નથી. ફક્ત શેઠને મળવાની હઠ લઈ બેઠો છે. છેવટે શેઠે કંટાળી આખરે બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો.

જેવામાં બ્રાહ્મણ આવ્યો કે-શેઠ ઉતાવળથી બોલ્યાઃ—' બોલ બોલ, તારે શું કામ છે? મને મળવાનો પણ અવકાશ નથી, તથાપિ તને બોલાવ્યો છે.' જો કે, શેઠનાં આવાં વચનો સાંભળી બ્રાહ્મણ તો થોડું ઘણું વૃત્ત સમજી ગયો હતો, તોપણ તેણે શેઠને કહ્યું:—

'મારા ઉપર એક સંતપુરૂષ પ્રસન્ન થયા છે, અને તેણે મને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે જે માગું તે આપવાનું કહ્યુંછે, મેં ધાર્યું કે દુનિયામાં છમાસ સુધી ફરી કોઇ સુખી પુરૂષને જોઈ તેના જેવું સુખ માગું. ફરતાં ફરતાં મારું મન, તમારો ઠાઠ માઠ જોઇને લલચાણું અને વિચાર થયો કે-આ શેઠના જેવું સુખ માગું. પાછળથી વળી એવો વિચાર થઇ આવ્યો કે, શેઠને સાક્ષાત્ પૂછીને માગું. તેજ કારણથી હું આપનો મેળાપ ચાહતો હતો.' આમ જાણી શેઠ બોલ્યાઃ-'ભાઇ, મને જરા પણ સુખ નથી, હું તો મહાદુઃખી છું, ભૂલેચૂકે પણ મારા જેવું સુખ માગીશ નહિ.

આવી રીતે શેઠનાં યથાર્થ વચનો સાંભળી હતાશ બની બ્રાહ્મણ, માગે તે આપું' એવાં વચન બોલનાર સંતને શરણે જવાનો નિશ્ચય કરી વિદાય થયો. સંતની પાસે આવીને બોલ્યોઃ—

'હે મહાત્મન્! આપના જેવા સુખને હું ચાહું છું.'

સંતે કહ્યું:—'તથાસ્તુ!'

હવે બ્રાહ્મણ ઇતરજનની અપેક્ષાએ ભારે સુખી થયો.' આ દૃષ્ટાન્તથી ફક્ત મુનિવરો સિવાય અન્ય મનુષ્ય સુખી નથી, એમ સિદ્ધ થાય છે.

દેવગતિમાં દુઃખ.

હવે દેવગતિમાં દેવો સુખી છે કે નહિ? તે બાબતનો નિર્ણય નીચે લખેલા શ્લોકો ઉપરથી થઇ શકશેઃ—

शोकामर्षविषादेर्ष्यादैन्यादिहतबुद्धिषु ।
अमरेष्वपि दुःखस्य साम्राज्यमनुवर्त्तते ॥ १ ॥

दृष्ट्वा परस्य महतीं श्रियं प्राग्जन्मजीवितम् ।
अर्जितस्वल्पसुकृतं शोचन्ति सुचिरं सुराः ॥ २ ॥
न कृतं सुकृतं किञ्चित् आभियोग्यं ततो हि नः ।
दृष्ट्वोत्तरोत्तरश्रीका विषीदन्तीति नाकिनः ॥ ३ ॥
दृष्ट्वान्येषां विमानस्त्रीरत्नोपवनसंपदम् ।
यावज्जीवं विपच्यन्ते ज्वलदीर्ष्यानलोर्मिभिः ॥ ४ ॥
हा प्राणेश ! प्रभो ! देव ! प्रसीदेति सगद्गदम् ।
परैर्मूषितसर्वस्वा भाषन्ते दीनवृत्तयः ॥ ५ ॥
प्राप्तेऽपि पुण्यतः स्वर्गे कामक्रोधभयातुराः ।
न स्वास्थ्यमश्नुवते सुरा कान्दर्पिकादयः ॥ ६ ॥
अथ च्यवनचिह्नानि दृष्ट्वा दृष्ट्वा विमृश्य च ।
विलीयन्तेऽथ जल्पन्ति क्व निलीयामहे वयम् ॥ ७ ॥

અર્થાત્–શોક, અસહિષ્ણુતા, ખેદ, ઈર્ષ્યા અને દીનતાદિ વડે હતબુદ્ધિ દેવોમાં પણ, દુઃખનું સામ્રાજ્ય અનુભવાય છે. અર્થાત્ દેવોમાં પણ મનુષ્યની માફક શોક, અસહનશીલતા, ખેદ, ઈર્ષ્યા અને દીનતાદિ દુર્ગુણો રહેલા છે. ૧. ઋદ્ધિવાળા બીજા મોટા દેવોની લક્ષ્મીને જોઈને અને પૂર્વજન્મ સંબંધી પોતાનું જીવન તપાસીને પોતે તેમાં ઉપાર્જન કરેલા અલ્પ પુણ્યને લીધે ઘણા કાળ સુધી દેવતાઓ દિલગીર થાય છે. ૨. પૂર્વજન્મમાં સુકૃત કરવાની સામગ્રી મળ્યા છતાં, અમે કાંઈ સુકૃત કર્યું નહિ, તેથી આભિયોગિક (નોકર) દેવનો અધિકાર મળ્યો,' એ પ્રમાણે પોતાથી ઉત્તરોત્તર ચડીઆતા દેવોની ઋદ્ધિ જોઈને દેવતાઓ ભારે ખેદ પામે છે. ૩. બીજા દેવોનાં વિમાન, સ્ત્રી, રત્ન અને ઉપવનની સંપદા જોઈને, ઈર્ષ્યારૂપ બળતી અગ્નિની ઊર્મિ વડે યાવજ્જીવ અત્યન્ત બળેછે. ૪ 'હે નાથ ! હે પ્રભો ! હે દેવ ! પ્રસન્ન થાઓ, અન્ય દેવોએ અમને લૂંટી લીધા છે' એ પ્રમાણે બોલતા દીનવૃત્તિવાળા દેવો ગદ્ગદ કંઠે રૂદન કરે છે. ૫ પુણ્યના યોગે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ કામ, ક્રોધ અને ભય વડે આતુર થએલા કાંદર્પિક દેવો સ્વસ્થતાને અનુભવતા નથી અર્થાત્

કામી દેવો ઇચ્છા પૂર્ણ કરી શકતા નથી, તેમજ શાંતિ પણ પામતા નથી. ૬ હવે દેવલોકથી ચવવાનાં ચિન્હોને વારંવાર જોઇને અને તેમ વિચારીને વિલાપ કરે છે તથા બોલે છે કે 'હવે અમે આ ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ છોડીને કયાં જઇશું. ? ૭.

દેવોમાં ક્રોધ, લોભ, માન અને માયા રહેલી છે, પરંતુ લોભનું જોર વિશેષ છે. લાભથી લડાઇ કરે છે અને લોભથી દુઃખી થાય છે. તેઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમનું અને ઓછામાં ઓછું દશહજાર વર્ષોનું છે. દેવો મૂલ ચાર પ્રકારના છે, પરંતુ તેઓના ઉત્તર ભેદ ૧૯૮ છે. દેવો કેટલાક ઉંચ જાતિના છે અને કેટલાક નીચ જાતિના પણ છે. નીચજાતિના દેવોના પગની મોજડી પણ એટલી બધી કિંમતી છે કે, આખા જંબુદ્વીપની ઋદ્ધિ જેટલી તેની કિંમત આંકી શકાય, તો પછી તેઓની બીજી ઋદ્ધિનું વર્ણન તો સર્વજ્ઞ સિવાય કોણ કરી શકે? આટલી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ તથા શાશ્વત દેવલોકનાં વિમાન વિગેરે ભોગ સ્થાનાદિની સામગ્રી છતાં દેવો દુઃખી ગણાય છે, તેનું મૂળ કારણ મોહદશા અને તેને લીધે થએલો મમત્વભાવજ છે. ચ્યવન પહેલાં છ માસ અગાઉથી તેઓને ચ્યવનનાં ચિહ્નો માલૂમ પડવા લાગેછે, એટલે કે કલ્પદ્રુમથી ઉત્પન્ન થએલી ફૂલની માળાને પોતાના મુખકમળ સહિત મલિન થએલી જુએ છે. શરીરના અવયવો શિથિલ થયા હોય, એમ તેઓને લાગે છે, બળવાન્ પુરૂષોથી પણ નહિ કંપાવી શકાય, એવા કલ્પવૃક્ષોને તેઓ કંપતા જુએ છે, જન્મથી પોતાની સહચારી એવી શોભા અને લજ્જા દૂર થતી જણાય છે, વળી તેઓ અદીન છતાં દીનતા ધારણ કરે છે, નિદ્રા રહિત છતાં તેઓને નિદ્રા આવવા લાગે છે, પોતે નીરોગ છતાં શરીરના સાંધા તૂટવા લાગે છે, તથા પદાર્થોને દેખવામાં અસમર્થ બને છે, તેમજ મરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો જેમ અપથ્ય પદાર્થનું સેવન કરે છે, તેવી રીતે તેઓ ન્યાયધર્મને તિલાંજલી આપી વિષયમાં આસક્ત બને છે, ઇત્યાદિ ચ્યવન ચિહ્નો વડે આકુલવ્યાકુલ થએલા દેવો મમત્વભાવને લીધે કોઇ પણ ઠેકાણે સુખ પામતા નથી. 'દેવાંગના, વિમાન અને પારિજાત, મંદાર, સંતાન તથા હરિચંદનાદિ કલ્પવૃક્ષો, રત્નજડિત સ્તંભો, મણિઓની વિચિત્ર રચનાથી રચેલ આ ભૂમિ, રત્નમય વેદિકા તથા રત્નના પગથીઆવાળી આ વાવડીઓ પ્રભૃતિ છોડીને, અશુચિથી ભરપૂર મહા નિંદનીય ગર્ભાવાસમાં મારે જવું પડશે' ઇત્યાદિ વિચાર કરતા દેવો મહા-

विलाप करे છે, આટલા ઉપરથી ચોક્કસ જણાય છે કે, પૂર્વોક્ત નરક તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિમાં જેમ સુખ નથી, તેમ દેવોમાં પણ નથી.

આશ્રવવિચાર.

આ ચારે પ્રકારની ગતિયો પ્રાપ્ત થવામાં કારણભૂત આશ્રવ છે. અને તે બે પ્રકારના છે.-૧ શુભ ૨ અને અશુભ. શુભઆશ્રવને લોકો પુણ્યના નામથી ઓળખે છે. જ્યારે અશુભઆશ્રવને પાપ કહેછે. પુણ્યબંધથી મનુષ્ય અને દેવગતિ મળે છે. જ્યારે પાપબંધથી નરક અને તિર્યંચગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

બંધહેતુઓ.

પ્રથમ શુભાશ્રવ અને અશુભાશ્રવના બંધહેતુઓ જાણવાની આવશ્યકતા છે, તે જાણ્યા સિવાય પ્રાણી તેનો ત્યાગ કરી શકે નહિ. દાખલા તરીકે, પ્રભુ શ્રીઋષભદેવે પુરૂષોની ૭૨ કળાઓમાં કેટલીએક એવી કળાઓ પણ બતાવી છે કે, જેઓનું આરાધન કરવાથી આત્મા દુર્ગતિમાં જાય; તો હવે સવાલ થશે કે, તે બતાવવાનું કારણ શું ? તેનું મૂલ કારણ તો એજ છે કે, જો જીવને તેવી કળાનું જ્ઞાન નહિ હોય, તો તેને તે છોડી કેવી રીતે શકશે ? જેમકે કપટકળા જરૂર હેય છે, તોપણ જ્યાં સુધી કપટનું સ્વરૂપ જાણવામાં નથી આવતું; એટલે કે આ અમુક કાર્ય મારાથી થયુ તે કપટમિશ્ર છે, કે કપટરૂપ છે અથવા કપટ રહિત છે; એવા પ્રકારનું જ્ઞાન જ્યાં સુધી માણસને થતું નથી, ત્યાં સુધી તે કપટને કેમ છોડી શકે ? તેજ કારણથી કપટકળાથી પરિચિત માણસ, કદાચ કપટને તજવા ચાહશે; તો તે કદાપિ કપટમિશ્ર અથવા કપટરૂપ કાર્ય કરશે નહિ. તેટલાજ માટે પ્રથમ શુભાશુભ આશ્રવના હેતુઓ બતાવવા યથાશક્તિ ચેષ્ટા કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય અથવા અપ્રાસંગિક તો નહિ જ ગણાય.

પ્રથમ તો મન, વચન અને કાયાના ત્રણ જોગો શુભાશુભ કર્મનો આશ્રવ કરે છે. જેમકે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ ભાવનાવાળું મન શુભ કર્મને એકઠું કરે છે, તેમ વિષય કષાયવાળું મન અશુભકર્મ ઉપાર્જન કરે છે. શ્રુતજ્ઞાનને અનુસરીને ઉચ્ચારવામાં આવેલું સત્યવચન, શુભકર્મનું કારણ છે અને તેથી વિપરીત વચન અશુભકર્મનું કારણ છે, વળી સુયતનાવાળા શરીરવડે શુભકર્મ થાય છે, જ્યારે આરંભાદિ યુક્ત શરીરથી અશુભકર્મ બંધાય છે.

સામાન્ય રીતે કહીએ તો, આ અશુભકર્મના બંધહેતુઓ, ચાર કષાયો (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ,), પાંચ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયો, (જે આગળ બતાવેલ છે), પંદર યોગ (ચાર મનના, ચાર વચનના અને સાત કાયાના), પાંચ મિથ્યાત્વ (આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગિક, અહીં નામ માત્ર લખ્યા છે; પરંતુ સમ્યક્ત્વાધિકારમાં અર્થ સહિત લખવામાં આવશે.) તથા આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન છે. શુભકર્મનાં બંધ હેતુઓ દાન, શીલ અને તપાદિ છે. હવે આસ્રવશબ્દની વ્યુત્પત્તિ તપાસીએઃ-आस्रवन्ति पापानि यस्मात्स आस्रवः અર્થાત્ જે થકી પાપ કર્મ આવે, તે આસ્રવ. આશ્રવના મૂલ બે ભેદો છેઃ-, ૧. સાંપરાયિક ૨ ઇર્યાપથ, સકષાય આશ્રવને સાંપરાયિક આશ્રવ કહે છે; જ્યારે અકષાય આશ્રવને ઇર્યાપથના નામથી ઓળખાવામાં આવે છે. ઇર્યાપથ આશ્રવની સ્થિતિ એક સમય માત્રની હોવાથી તેના ભેદની વિવક્ષા નથી, પરંતુ સાંપરાયિક આશ્રવના ભેદો, તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ૩૯ અને નવતત્વ આદિમાં કહ્યા પ્રમાણે ૪૨ છે. તે બેતાલીસ ભેદોનાં નામ આ છેઃ-

૧ પ્રાણાતિપાત, ૨ મૃષાવાદ, ૩ અદત્તાદાન, મૈથુન, ૫ પરિગ્રહ. આ પાંચેનો ત્યાગ નહિ કરવો, તે અવ્રતાશ્રવ કહેવાય છે. વળી ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયાશ્રવ છે; સ્પર્શેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય, આ પાંચે ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં ન રાખવી, તે પાંચ ઇન્દ્રિયાશ્રવ, તથા મન, વચન અને કાયાના યોગોને ભોગાદિ વિષયોમાં જતા ન અટકાવવા, તે ત્રણ યોગાસ્રવ છે; અને પચીશ ક્રિયાશ્રવ.

હવે ક્રિયાશ્રવને માટે પચીશ ક્રિયાઓ અર્થ સાથે જોઇએ—

૧ શરીરને પ્રમત્તભાવથી ઉપયોગ રહિતપણે સક્રિય થવા દેવું, તે કાયિકી ક્રિયા, ૨ શસ્ત્રાદિવડે જીવોની હિંસા વિગેરે જે ક્રિયાથી થાય, તે અધિકરણકી ક્રિયા. ૩ જીવ અને અજીવ પર દ્વેષભાવથી જે ખરાબ વિચાર કરવો, તે પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા. ૪ જેથી પોતાને અથવા પરને પરિતાપ ઉપજે, તે પરિતાપકી ક્રિયા. ૫ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને હણવા અથવા બીજા પાસે હણાવવા, તે પ્રાણાતિપાતકી ક્રિયા, ૬ ખેડ પ્રમુખ ક્રિયા કરવી અથવા કરાવવી, તે આરંભકી ક્રિયા, ૭ ધન ધાન્યાદિ નવવિધ

પરિગ્રહ ઉપર મમત્વભાવ રાખવો, તે પરિગ્રહકી ક્રિયા, ૮ છલ ભેદ કરી બીજાને ઠગવું, તે માયાપ્રત્યયકી ક્રિયા. ૯ સન્માર્ગની શ્રદ્ધા રહિત અસત્ય માર્ગનું પોષણ કરતાં જે ક્રિયા લાગે, તે મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયકી ક્રિયા, ૧૦ જો કે દરેક વસ્તુ જીવના ઉપભોગમાં આવતી નથી, છતાં હતભાગ્ય તીવ્ર અભિલાષને આધીન થઈ ભક્ષ્યાભક્ષ્ય વસ્તુનો નિયમ કરતો નથી, તેથી જે પાપાગમન થાય છે, તે અપ્રત્યાખાનકી ક્રિયા; ૧૧ સુંદર વસ્તુને જોવાથી તેના ઉપર જે રાગોત્પત્તિ રૂપ ક્રિયા થાયછે, તે દ્રિષ્ટિકી ક્રિયા, ૧૨ રાગાધીન બની સ્ત્રી, ઘોડાં, હાથી, અને ગાય વિગેરે સુકુમાળ વસ્તુઓ પર હાથ લગાડવાથી જે ક્રિયા લાગે, તે પૃષ્ઠિકી ક્રિયા, ૧૩ અન્ય મનુષ્યોની ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ દેખી ઈર્ષાથી જે કર્મબંધ થાય છે, તે પ્રાતિત્યકી ક્રિયા, ૧૪ સ્વઋદ્ધિ સમૃદ્ધિની અન્ય કોઈ પ્રશંસા કરે, ત્યારે મનમાં આનંદિત થવું અથવા તેલ, ઘી, દૂધ, અને દધિ વિગેરેનાં ભાજન ઉઘાડાં મૂકવાથી જે જીવોની હિંસા થાય છે, તે સામંતોપનિપાતકી ક્રિયા, ૧૫ રાજાદિના હુકમથી યંત્ર અને શસ્ત્રાદિ તૈયાર કરવાં, તથા વાવ, તળાવ, કૂવા ખોદાવવા, તે નૈશસ્ત્રકી ક્રિયા, ૧૬ પોતાને હાથે અથવા શિકારી કૂતરાઓ દ્વારા સસલા પ્રમુખ જીવોને મારવા અથવા જે કાર્ય સેવકના હાથથી થઈ શકે એવું હોય, છતાં અભિમાનથી પોતાના હાથે તે ક્રૂર કાર્ય કરવું, તે સ્વહસ્તકી ક્રિયા, ૧૭ અન્ય જીવ અથવા અજીવના પ્રયોગથી અમુક વસ્તુ પોતાની પાસે આવે, એવી કોશિશ કરવી, તે આનયનકી ક્રિયા, ૧૮ જીવ અથવા અજીવ વસ્તુનું છેદન ભેદન કરવું, તે વિદારણકી ક્રિયા, ૧૯ ઉપયોગ વિના શુન્ય ચિત્તે વસ્તુ લેવી મૂકવી, ઉઠવું બેસવું, હરવું ફરવું, ખાવું પીવું, સૂવું, ઇત્યાદિ કાર્ય કરવાથી જે ક્રિયા લાગે, તે અનાભોગકી ક્રિયા, ૨૦ આલોક તથા પરલોકથી વિરુદ્ધ કાર્યનું જે આચરણ, તે અનવકાંક્ષાપ્રત્યયકી ક્રિયા, ૨૧ મન, વચન, અને કાયા સંબંધી જે ખરાબ ધ્યાન, તેની અંદર પ્રવૃત્તિ કરવી, પરંતુ નિવૃત્તિ ન કરવી, તે પ્રાયોગકી ક્રિયા, ૨૨ કોઈ એવું ક્રૂરકર્મ કરવામાં આવે કે જેનાથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠે કર્મોનો એકી સાથે બંધ થાય, તે સમુદાનકી ક્રિયા, ૨૩ મોહગર્ભિત વચનોથી જે અત્યન્ત રાગોત્પત્તિ તથા પ્રેમનો પ્રકર્ષ થાય, તે પ્રેમકી ક્રિયા, ૨૪ ક્રોધ અને માન વડે વિપરીત વચનો બોલવાથી અન્યને જે ૨૫ થાય,

તે દ્વેષકી ક્રિયા, ૨૫ અને પ્રમાદ રહિત મુનિવર તથા કેવલી ભગવાનને ગમનાગમનથી જે ક્રિયા લાગે, તે ઈર્યાપથિકી ક્રિયા.

પૂર્વોક્ત પાંચ અવ્રત, પાંચ ઇન્દ્રિય, ચાર કષાય, ત્રણ જોગ અને ૨૫ ક્રિયા મળી આશ્રવના ૪૨ ભેદો થાય છે, તેના વળી તીવ્રભાવ, મંદભાવ, જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, વીર્ય વિશેષ અને અધિકરણ વિશેષથી વિશેષ ભેદો પણ થાય છે. જેમ કોઇ જીવ તીવ્રભાવથી તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ બંધ બાંધે છે, ત્યારે મંદભાવથી લઘુ, લઘુતર અને લઘુતમ આશ્રવરૂપ બંધહેતુ હોવાથી જીવ હલકો, અતિહલકો, અત્યંત હલકો બંધ બાંધે છે, તે કારણથી, તીવ્ર-મંદાદી ભાવો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. વીર્યવિશેષ એટલે આત્મીય ક્ષયોપશમાદિ ભાવ જાણવા.

હવે અધિકરણ વિશેષના બે ભેદ છે. ૧ જીવાધિકરણ અને ૨ અજીવાધિકરણ. જીવના આશ્રયથી જે આશ્રવ થાય, તે જીવાધિકરણ અને અજીવને આશ્રીને જે આશ્રવ થાય, તે અજીવાધિકરણ. આમાં જીવાધિકરણના મૂળ ત્રણ ભેદ છે અને ઉત્તર ભેદ ૧૦૮ છે. મૂળ ભેદ સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ આ ત્રણેના સ્વરૂપને બતાવનાર શ્લોક તત્વાર્થ ભાષ્યમાં આ પ્રમાણે છેઃ—

संरम्भः सकषायः परितापनया भवेत्समारम्भः ।
आरंभः प्राणिवधस्त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेयः ॥ १ ॥

અર્થાત્—કષાય સહિત જે યોગ તે સંરંભ, પરિતાપના થવાથી જે સંરંભ થાય, તેજ સમારંભ કહેવાય અને પ્રાણીઓનો જેમાં વધ થાય, તે આરંભ. એ ત્રિવિધ યોગ મૂળ ભેદરૂપ જાણવો.

પૂર્વોક્ત મૂળ ત્રણે ભેદોની સાથે મન, વચન અને કાયાને જોડવાથી નવ ભેદ થાય. જેમકે મનસંરંભ, વચનસંરંભ અને કાયસંરંભ. તેજ પ્રમાણે મનઃસમારંભ, વચનસમારંભ અને કાયસમારંભ. વળી. મન આરંભ, વચનઆરંભ અને કાયઆરંભ. આ પ્રમાણે થએલા નવ ભેદ માંહેના દરેકની સાથે કૃત, કારિત અને અનુમત—એ ત્રણ જોડવાથી ૨૭ ભેદ થાય છે. યથા કૃતમનઃસંરંભ, કારિતમનઃસંરંભ, અનુમોદિતમનઃસંરંભ; કૃતવચનસંરંભ, કારિતવચનસંરંભ, અનુમોદિતવચનસંરંભ; કૃતકાયસંરંભ, કારિતકાયસંરંભ, અને અનુમોદિતકાયસંરંભ; તેજ પ્રમાણે સંરંભની માફક સમારંભ અને આરંભના નવ નવ ભેદ ગણતા ૨૭

ભેદો થાય. આ સત્તાવીશે ભેદોને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—એ ચારેની સાથે જોડતાં એક સો આઠ ભાંગાઓ થાય છે, તેનું કોષ્ટક આ પ્રમાણે છે:—

૧	ક્રોધકૃતમનઃસંરંભ	૨	ક્રોધકારિતમનઃસંરંભ
૩	,, અનુમોદિતમનઃસંરંભ	૪	,, કૃતવચનસંરંભ
૫	,, કારિતવચનસંરંભ	૬	,, અનુમોદિતવચનસંરંભ
૭	,, કૃતકાયસંરંભ	૮	,, કારિતકાયસંરંભ
૯	,, અનુમોદિતકાયસંરંભ	૧૦	,, કૃતમનઃસમારંભ
૧૧	,, કારિતમનઃસમારંભ	૧૨	,, અનુમોદિતમનઃસમારંભ
૧૩	,, કૃતવચનસમારંભ	૧૪	,, કારિતવચનસમારંભ
૧૫	,, અનુમોદિતવચનસમારંભ	૧૬	,, કૃતકાયસમારંભ
૧૭	,, કારિતકાયસમારંભ	૧૮	,, અનુમોદિતકાયસમારંભ
૧૯	,, કૃતમનઆરંભ	૨૦	,, કારિતમનઆરંભ
૨૧	,, અનુમોદિતમનઆરંભ	૨૨	,, કૃતવચનારંભ
૨૩	,, કારિતવચનારંભ	૨૪	,, અનુમોદિતવચનારંભ
૨૫	,, કૃતકાયારંભ	૨૬	,, કારિતકાયારંભ
૨૭	,, અનુમોદિતકાયારંભ.		

તેજ પ્રમાણે (૧) માનકૃતમનસંરંભ, (૨) માનકારિતમનસંરંભ ઇત્યાદિક પ્રકારે ઉપર કહેલા ૨૭ ભાંગાની અન્દર 'ક્રોધ'ની જગ્યાએ સર્વત્ર 'માન' શબ્દ લગાડવાથી બીજા ૨૭ ભાંગા થાય, અને તેવીજ રીતે સર્વત્ર 'ક્રોધ'ના સ્થાનમાં 'માયા' શબ્દ મૂકવાથી પણ ત્રીજા ૨૭ ભંગ થાય છે અને તેવીજ રીતે 'ક્રોધ'ની જગ્યાએ સવત્ર 'લોભ' શબ્દ મૂકવાથી ચોથા ૨૭ ભંગ થાય. એમ કુલ ૧૦૮ ભાંગા જીવાધિકરણ આશ્રવ સંબંધિ થાય છે.

હવે અજીવ આશ્રિત જે આશ્રવ થાય, તે અજીવાધિકરણ આશ્રવના મૂલ ચાર ભેદ અને ઉત્તરભેદ ૧૧ થાય છે; તે આ પ્રમાણે, અજીવાધિકરણ આશ્રવનાં મૂલ ચાર ભેદનાં નામઃ— નિર્વર્તના, નિક્ષેપ, સંયોગ અને નિસર્ગ.

પ્રથમ નિર્વર્તનાના ૨ ભેદ છે. ૧ મુલગુણનિર્વર્તનાધિકરણ. ૨, ઉત્તરગુણનિર્વર્તનાધિકરણ.

પાંચ શરીર, વચન, મન અને શ્વાસોચ્છવાસ, તે મૂલગુણ નિર્વર્તનાધિકરણ છે, અને કાષ્ઠ, પુસ્તકાદિમાં જે ચિત્ર કર્માદિ; તે ઉત્તરગુણ-

નિર્વર્તનાધિકરણ છે. હવે બીજા નિક્ષેપાધિકરણના ચાર ભેદ છે. ૧, જમીન યા કોઈ પણ આધેય ઉપર જોયા વિના વસ્તુ મૂકવી, તે અપ્રત્યવેક્ષિત નિક્ષેપાધિકરણ. પૂંજ્યા વિનાની જગ્યા ઉપર ઉન્મત્તની માફક વસ્તુ મૂકવી, તે દુષ્પ્રમાર્જિતનિક્ષેપાધિકરણ. ૩, આધેય જમીન અથવા પાટ પાટલા પ્રમુખ કેવાં છે, તેનો વિચાર કર્યા વિના એકદમ વસ્તુને ફેંકવી અથવા મૂકવી, તે સહસાનિક્ષેપાધિકરણ. અને ૪ ઉપયોગ રહિત પણે વસ્તુ મૂકવી, તે અનાભોગનિક્ષેપાધિકરણ.

ત્રીજા સંયોગાધિકરણના બે ભેદ છે:— ૧ જેમ દૂધમાં સાકર મેળવે છે, તેમ ભોજનાદિ અન્યવસ્તુમાં અન્યવસ્તુઓનો મેળાપ અધિક સ્વાદને માટે કરવો, તે અન્નપાનસંયોજનાધિકરણ ૨ તેમજ વસ્ત્રાદિકમાં રંગ બેરંગી કોર લગાવવાથી અથવા ચંદરવાની માફક એક વસ્ત્રની સાથે બીજા વસ્ત્રનો સાંધો કરવાથી જે અધિક શોભા માલુમ પડે, તેમ દંડ અને પાત્રાદિકમાં રંગ લગાડવો તે ઉપકરણાધિકરણ.

ચોથા નિસર્ગાધિકરણના ત્રણ ભેદ આ છેઃ—૧, પ્રમત્ત દશાથી શરીરને અયતના પૂર્વક છૂટું મૂકવું, તે કાયનિસર્ગાધિકરણ ૨. વચનને નિયમમાં ન રાખવું, તે વચનનિસર્ગાધિકરણ. તેમ મનને વશમાં ન રાખવું, તે મનઃનિસર્ગાધિકરણ ૩.

એ પ્રમાણે પહેલાના બે, બીજાનાં ચાર, ત્રીજાનાં બે અને ચોથાના ત્રણ—એમ મળી કુલ ૧૧ ભેદો અજીવાધિકરણ આશ્રવના કહેવામાં આવ્યા. અને એ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત્ત આશ્રવના ભેદ પ્રભેદ બતાવવામાં આવ્યા.

હવે એ બતાવવું જરૂરનું છે કે, આઠ કર્મમાંના અમુક કર્મને અંગે કયા આશ્રવો અર્થાત્ બંધહેતુઓ રહેલા છે.

પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ તથા દર્શનાવરણીયકર્મના બંધહેતુરૂપ આશ્રવ તપાસીએ.

મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાન, એ પાંચજ્ઞાનમાંના કોઇપણ જ્ઞાનની અથવા તો પૂર્વોક્ત પાંચ જ્ઞાનવાળા ગમે તે જ્ઞાનવંતની અર્થાત્ જ્ઞાનીપુરૂષોની, તેમજ જ્ઞાનોપકરણ, પાટી, પોથી, ઠવણી, કવલી, નોકારવાલી, સાપડા, સાપડી વિગેરેની તથા લખેલ યા છાપેલ પુસ્તકોની પ્રત્યનીકતા, એટલે આશાતના કરવી, તેમ અનિષ્ટ

ચિંતવવાથી તત્સંબંધી આશ્રવ થાયછે, એટલે કર્મબંધના હેતુ થાય છે. વળી જેની પાસે ભણ્યો હોય, અથવા જેની સાહાય્ય લીધી હોય, તેને બદલે અન્યનું નામ લેવું, નિહ્નવપણું એટલે પદાર્થ જાણવા છતાં ગોપવવું, જ્ઞાન-જ્ઞાનોપકરણ તથા જ્ઞાનવંત પુરૂષોનો શસ્ત્રાદિ વડે નાશ કરવો અથવા તેઓની પ્રત્યે અંતરંગ અરૂચિભાવ કરવો, જ્ઞાનાભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને મળતા અન, પાન, વસ્ત્ર, અને વસતિ પ્રમુખનો અંતરાય કરવો, પાઠ કરતા વિદ્યાર્થીઓને કાર્યાન્તરમાં જોડવા, વિકથાદિમાં લગાડવા, પઠિત પુરૂષને જાતિ હીનતાનું અથવા અન્ય અસંભાવ્ય કલંક આપવું, દ્વેષભાવથી પ્રાણાન્ત ઉપસર્ગ કરવો, અસ્વાધ્યાયને વખતે સ્વાધ્યાય કરવો, યોગોપધાનાદિ અવિધિએ કરાવવાં, જ્ઞાનોપકરણ સમીપ રહેતાં પણ આહાર, નિહાર, કુચેષ્ટા અથવા મૈથુનાદિ કર્મ કરવાં, જ્ઞાનને પગ લગાડવો, થૂંકથી અક્ષર ભગાડવા, જ્ઞાનદ્રવ્ય ભક્ષણ કરવું, કરાવવું અથવા કરનારની ઉપેક્ષા કરવી, ઇત્યાદિ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના આશ્રવો છે.

તેવીજ રીતે દર્શનની પ્રત્યનીકતા (આશાતના) કરવાથી દર્શનાવરણીય કર્મના આશ્રવો થાય છે. જેમકે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શનને ધારણ કરનાર સાધુ-મહાત્માપર અશુભ ચિંતવન કરનારા, તેમ સમ્મતિતર્ક, નયચક્ર અને તત્ત્વાર્થાદિ ગ્રંથોની અવહેલના એટલે અપમાન કરનારા જીવો દર્શનાવરણીયકર્મ બાંધે છે.

દેવપૂજા, ગુરૂસેવા, સુપાત્રદાન, દયા, ક્ષમા, સરાગસંયમ, દેશસંયમ, અકામનિર્જરા, શૌચ (અંતઃકરણ શુદ્ધિ), બાલતપ (અજ્ઞાન કષ્ટ) એટલા શાતાવેદનીય કર્મના બંધહેતુઓ (આશ્રવો)છે અને દુઃખ, શોક, વધ, તાપ, આક્રંદન અને રૂદન પોતે કરવાથી અથવા બીજાને કરાવવાથી તથા ઉભયને એટલે પોતાને તથા પરને બન્નેને દુઃખ શોકાદિ કરવા-કરાવવાથી અશાતાવેદનીયકર્મના આશ્રવો થાય છે.

ત્યાર પછી મોહનીયકર્મના બે ભેદ છે. દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય. પ્રથમ દર્શનમોહનીયકર્મના સામાન્ય બંધહેતુઓ આ પ્રમાણે છેઃ -જેમકે શ્રીમુનિવિધિનાથચરિત્રમાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય કહેછેઃ-

वीतरागे श्रुते संघे धर्मे संघगुणेषु च ।
अवर्णवादिता तीव्रमिथ्यात्वपरिणामता. ॥ १ ॥

सर्वज्ञसिद्धिदेवापह्नवो धार्मिकदूषणम् ।
उन्मार्गदेशनानर्थाग्रहोऽसंयतपूजनम् ॥ २ ॥
असमीक्षितकारित्वं गुर्वादिष्ववमानता ।
इत्यादयो दृष्टिमोहस्यास्रवाः परिकीर्तिताः ॥ ३ ॥

અર્થાત્—વીતરાગ, શાસ્ત્ર, સંઘ, ધર્મવિષય અને સંઘના ગુણોમાં અવર્ણવાદિતા કરવી, એટલે તેમનો અવર્ણવાદ કરવો, તેમજ તેઓને વિષે અત્યન્ત મિથ્યાત્વનો પરિણામ કરવો. ૧ સર્વજ્ઞ, મોક્ષ અને દેવનો અભાવ સ્થાપન કરવો, ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં દૂષણ કાઢવું, ઉન્માર્ગ વધે તેવી દેશના કરવી, અનર્થમાં આગ્રહ કરવો, અસંયતિની પૂજા કરવી. ૨ વગર વિચાર્યું કાર્ય કરવું, તેમ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું અપમાન કરવું. ઇત્યાદિક દર્શનમોહનીયકર્મના આસ્રવો કહ્યા છે. ૩

હવે બીજા ચારિત્રમોહનીયના બે ભેદ છે. ૧, કષાયચારિત્રમોહનીય ૨, નોકષાયચારિત્રમોહનીય. તેમાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિના ઉદયથી આત્માના અત્યંત કષાયિત પરિણામને કષાયચારિત્રમોહનીયનો આશ્રવ કહેવામાં આવે છે. અને જે હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ નવ નોકષાયો છે, તેના બંધહેતુઓને નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો જાણવા.

પ્રથમ હાસ્યરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો એટલે બંધહેતુઓ આ પ્રમાણે છેઃ—અત્યન્ત હસવું, કંદર્પ સંબંધી મશ્કરી, હાંસી કરવાનો સ્વભાવ, અત્યન્ત બકવાદ કરવો, અને દીન વચન બોલવાં વિગેરે.

રતિરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવોઃ—દેશાદિ જોવાની ભારે ઉત્કંઠા થવી, અષ્ટાપદ, સોગઠાબાજી અને ગંજીપાદિની વિચિત્ર રમતમાં મનને લગાવવું તથા તેમાં બીજાઓના ચિત્તને પણ આકર્ષવું. વિગેરે.

અરતિરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવઃ—પોતાથી અધિક ઋદ્ધિમાન તેમ જ્ઞાનવાનને દેખી ઇર્ષ્યા કરવી અથવા ગુણિજનોના ગુણોમાંથી દૂષણ કાઢવાં, પાપ કરવાનો સ્વભાવ રાખવો તથા પરના સુખનો નાશ કરવો, તેમજ પરના અકુશલમાં ઉત્સાહ કરવો અર્થાત્ પરના અપમંગલમાં ખુશી થવું, વિગેરે.

શોકરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-પરને શોક પ્રકટ કરાવવો તથા પોતે શોક ઉત્પન્ન કરી, તેના તેજ વિચારમાં રોદનાદિ ક્રિયા કરવી.

ભયરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સ્વાભાવિક રીતે પોતાને કંઇ ભયનો પરિણામ થવો અથવા બીજા કોઇને ચેષ્ટા કરી બીવડાવવું, ત્રાસ દેવો, નિર્દય કર્મ કરવું, ઇત્યાદિ.

જુગુપ્સારૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘના અપવાદ અને જુગુપ્સા નિંદા કરવી; તેમજ સદાચારને નિંદવો. ...

સ્ત્રીવેદરૂપ નોકષાયચારિત્ર મોહનીયના આશ્રવો:-ઇર્ષ્યા અને વિષયમાં ગૃદ્ધતા, મૃષાવાદ, અતિકુટિલતા તથા પરસ્ત્રીમાં આસક્તિ વિગેરે.

પુરૂષવેદરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સ્વદારા માત્રથી સંતોષ, ઇર્ષ્યારહિત પણું, કષાયની મંદતા, સરલ આચાર અને સ્વભાવ વિગેરે.

નપુંસકવેદરૂપ નોકષાયચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો:-સ્ત્રી અને પુરૂષ સંબંધી કામ સેવવામાં અત્યન્ત અભિલાષા, તીવ્ર કામતા, પાખંડિતા, અને વ્રતોને બલાત્કારથી ભ્રષ્ટ કરવાં વિગેરે.

હવે સામાન્ય ચારિત્રમોહનીયકર્મના બંધહેતુઓ એટલે આશ્રવો આ પ્રમાણે બતાવેલા છે:—

साधूनां गर्हणा धर्मोन्मुखानां विघ्नकारिता ।
मधुमांसविरतानामविरत्यभिवर्णनम् ॥ १ ॥
विरताविरतानां चान्तरायकरणं मुहुः ।
अचारित्रगुणाख्यानं तथा चारित्रदूषणम् ॥ २ ॥
कषायनोकषायाणामन्यस्थानामुदीरणम् ।
चारित्रमोहनीयस्य सामान्येनास्त्रवा अमी ॥ ३ ॥

અર્થાત્:—મુનિવરોની નિંદા, ધર્મ સન્મુખ થએલાં પ્રાણિયોને કુયુક્તિથી વિઘ્ન કરવું, એટલે તેમને ચારિત્રાદિના પરિણામથી ભ્રષ્ટ કરવા, મદિરા અને માંસભક્ષણમાં લીન થએલા પ્રાણીઓની રીતભાતની પ્રશંસા કરવી અર્થાત્ વ્યસનીને ઉત્તેજન આપવું. ૧. દેશવિરતિ એ'

સમ્યક્ત્વ મૂળ દ્વાદશ વ્રતને પાલનાર તથા તેની અભિલાષા કરનારને અંતરાય કરવો, અચારિત્ર ગુણની વ્યાખ્યા કરવી, તેમ ચારિત્રમાં દૂષણ કાઢવું. જેમકે કોઈ પુરૂષ સાધુ થતો હોય, તો પડવાઇ સાધુના અવગુણો આગળકરી, મોક્ષપદ આપનાર ચારિત્રમાં દૂષણ બતાવવું અને કહેવું કે 'સાધુપણું અંગીકાર કરવાથી કંઈ કાર્ય થઈ શકતું નથી. ખરો તો શ્રાવકપણામાંજ ફાયદો છે, અમારા ધન્યભાગ્ય છે જે, અમે સાધુ થયા નહિં;' ઇત્યાદિ વાતો બોલવી, ૨. સોળ કષાય તથા નવ નોકષાય જે સત્તામાં રહેલ છે, તેને ઉદીરવા, અર્થાત્ અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખાની અને સંજ્વલન, એવા ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ મળી ૧૬ કષાય તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અને નપુંસકવેદ, એ ૯ નોકષાયમાંના જે ઉદયમાં ન હોય, તેની ઉદીરણા કરવી, એટલે કે કષાય, અને નોકષાય થવાનાં કારણો સેવવાં. તે સામાન્ય રીતે ચારિત્રમોહનીયના આશ્રવો જાણવા. ૩.

હવે મોહનીયકર્મ બાદ આયુષ્યકર્મના ચાર વિભાગ છે. નરકાયુઃ તિર્યંચાયુ:, મનુષ્યાયુઃ અને દેવાયુઃ તે પ્રત્યેકના અલગ અલગ બંધહેતુઓ એટલે આસ્રવો બતાવવામાં આવે છેઃ—

પ્રથમ નરકાયુઃના આસ્રવો લક્ષમાં રહે. તેટલા માટે તેનાં નામો બતાવવાં જરૂરનાં છે—

पञ्चेन्द्रियप्राणिवधो बह्वारम्भपरिग्रहौ ।
निरनुग्रहतामांसभोजनं स्थिरवैरिता ॥ १ ॥
रौद्रध्यानं मिथ्यात्वानंतानुबंधिकषायते ।
कृष्णनीलकापोताश्च लेश्या अनृतभाषणम् ॥ २ ॥
परद्रव्यापहरणं मुहुर्मैथुनसेवनम् ।
अवशेन्द्रियता चेति नरकायुष आस्रवाः ॥ ३ ॥

અર્થાત્:—પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ, અત્યન્ત આરંભ, અત્યંત પરિગ્રહ, મમતા, કૃપારહિતપણું, માંસભોજન, સદા વૈરભાવ (૧) રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વભાવ, અનંતાનુબંધિ કષાયનું કરવું, કૃષ્ણ, નીલ,

અને કાપોત લેશ્યા, મૃષા ભાષણ. (૨) પરદ્રવ્યનું હરણ કરવું, પ્રતિક્ષણ મૈથુનાસક્તિ અને ઇન્દ્રિયાધીનતા એટલા નરકાયુના આશ્રવો છે. (૩)

ઉન્માર્ગની દેશના, માર્ગનો અત્યંત નાશ, ગૂઢહ્રદયતા, આર્તધ્યાન, શલ્ય સહિત માયા, આરંભ, પરિગ્રહ, અતિચાર સહિત શીલવ્રત, નીલ અને કાપોત લેશ્યાપણું, અવિરતિપણું, તેમજ કષાયો તિર્યંચાયુષ્યના આશ્રવો જાણવા.

મનુષ્યાયુષ્યના બંધહેતુઓને બતાવનાર શ્લોકો કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છેઃ—

अल्पौ परिग्रहारम्भौ सहजे मार्दवार्जवे ।
कापोतपीतलेश्यत्वं धर्मध्यानानुरागिता ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानकषायत्वं परिणामश्च मध्यमः ।
संविभागविधायित्वं देवतागुरुपूजनम् ॥ २ ॥

पूर्वालापप्रियालापौ सुखप्रज्ञापनीयता ।
लोकयात्रासु माध्यस्थ्यं मानुषायुष आश्रवाः ॥ ३ ॥

અર્થાત્:—અલ્પારંભ અને અલ્પપરિગ્રહ, સ્વાભાવિક મૃદુતા અને સરલતા, કાપોત અને પીત લેશ્યાનો ભાવ, ધર્મધ્યાનનો અનુરાગ. (૧) ત્યક્તકષાયતા, મધ્યમ પરિણામ, સુપાત્ર દાન દઇ ભોજન ક્રિયા, દેવગુરુનું પૂજન; (૨) જો કોઇ મળવા આવે અથવા રસ્તામાં મળે, તો પ્રથમ મિષ્ટવચનથી બોલવું, તથા જે વચન વર્ણણા કાઢવી, તે પ્રિય કાઢવી, તેનું નામ પ્રિયાલાપ, તેમજ સુખશાંતિ પૂર્વક પ્રશ્ન પૂછવો, જે શાન્તિમાં છો ? ઇત્યાદિ, વળી લોકવ્યવહારમાં મધ્યસ્થતા, એટલા મનુષ્યાયુષ્યના આશ્રવો છે. (૩)

હવે દેવાયુષ્યના બંધહેતુસૂચક શ્લોકો જોઇએ—

सरागसंयमो देशसंयमोऽकामनिर्जरा ।
कल्याणमित्रसंपर्को धर्मश्रवणशीलता ॥ १ ॥

पात्रे दानं तपः श्रद्धारत्नत्रयाविराधना ।
मृत्युकाले परिणामो लेश्ययोः पद्मपीतयोः ॥ २ ॥

बालतपोऽग्नितोयादिसाधनोऽन्मनानि च ।
अव्यक्तसामायिकता देवस्यायुष आस्रवाः ॥ ३ ॥

અર્થાત્:—સરાગસંયમ, દેશસંયમ, અકામનિર્જરા, સન્મિત્રનો સંયોગ, ધર્મતત્વ સાંભળવાનો સ્વભાવ. ૧. પાત્રમાં દાન, તપસ્યા કરવુ, શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, દર્શન, અનેચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની વિરાધના નહિ કરવી, મૃત્યુકાલમાં પદ્મ અને પીત લેશ્યાનો પરિણામ ૨. બાલતપ એટલે તત્વજ્ઞાન રહિતપણે મનુષ્ય સ્વર્ગ અથવા રાજ્યાદિની પ્રાપ્તિને માટે જે તપસ્યા કરે છે તે, અગ્નિ અથવા જલ વિગેરેથી મરણ તથા દોરડા પ્રમુખનો ગળે ફાંસો ખાઇ મરણ, (તાત્પર્ય કે શાંતિ પૂર્વક ખરા અંતઃકરણથી અગ્નિ પ્રવેશ કરી પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રી સ્વર્ગગામિની થાય છે, તેમજ જળમાં ડુબવાથી પણ વ્યંતર દેવ થાય છે, પ્રેમાધીન કોઇ ફાંસો ખાય છે, તો તે મરણ સમય સમભાવ રાખવાથી વ્યંતરાદિ દેવોનો જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે જ પૂર્વોક્ત અગ્નિ જલ અને ફાંસા વિગેરેથી થતાં મરણોને દેવગતિનાં આસવો માનેલાછે) તથા અવિધિથી કરેલા સામાયિકાદિ ધર્મકૃત્યો પણ દેવાયુષના આશ્રવો છે. ૩.

હવે નામકર્મનાં આશ્રવો ત્રણ વિભાગથી બતાવવામાં આવે છેઃ—(૧) અશુભ નામ કર્મના (૨) શુભનામ કર્મના (૩) અને તીર્થંકૃન્નામકર્મના આશ્રવો જુદા જુદા નિરૂપિત કરવામાં આવેલા છે. તેમાંના અશુભનામકર્મના આશ્રવો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

મન, વચન અને કાયાની અમુક કાર્ય પરત્વે વક્રતા, પર પ્રાણિઓને ઠગવા, ફૂડકપટભાવ, મિથ્યાત્વભાવ, ચાડી કરવી, ચિત્તની ચંચળતા, જૂઠું સોનું તૈયાર કરવું એટલે નવા સિક્કા વિગેરે કરી લોકોને ઠગવા, ખોટી સાક્ષી, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શાદિ વડે અન્યને ઠગવા અથવા અન્યથા બતાવવા. (દાખલા તરીકે કન્યા શ્યામવર્ણવાળી હોય, છતાં ગૌરવર્ણવાળી છે એમ કહેવું. ઇત્યાદિક કાર્યમાં યથાયોગ્ય સમજી લેવું) પ્રાણિઓનાં અંગોપાંગ છેદવાં (જેમ કે કોઇ બળદને નિલંછન કર્મ કરે છે, કોઇ કૂતરાની પૂછડી અથવા કાન કાપે છે, ઇત્યાદિ કર્મો સ્વાર્થને લઇ અથવા શોખની ખાતર કરવાં), યંત્રકર્મ, પંજરકર્મ, ખોટું માપ, ખોટાં તોલાં, અન્યની નિંદા, આત્મ પ્રશંસા, હિંસા, અનૃતભાષણ, ચોરી, અબ્રહ્મસેવા, મહારંભ, પરિગ્રહ, કઠોર તથા અયોગ્ય

વચન, મનોહરવેષ અથવા અલંકારાદિ વડે મદદ કરવી, વાચાળતા, આક્રોશ (વિના અપરાધ અન્યનું અપમાન કરવું), અન્યની શોભાનો ઘાત કરવો, કોઇના ઉપર કામણ કરવું, હાસી અથવા અન્ય કોઇની વિડંબના વડે પરને કુતૂહળ ઉત્પન્ન કરવું, વેશ્યાની શોભા વધારવા માટે તેણીને અલંકારાદિ આપવાં, દાવાનળ લગાડવો, દેવપૂજાદિનું નામ દઇ સુગંધિ પદાર્થો ધર્મિષ્ઠ પુરૂષો પાસેથી ઠગીને લેવા, અત્યંત કષાયિતા, તથા દેવાલય, ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા, દેવમૂર્ત્તિ વિગેરેનો નાશ કરવો, તેમજ અંગારાદિ પંદર કર્માદાનો કરવાં, કરાવવાં, તે તમામ **અશુભનામકર્મના** આશ્રવો છે.

હવે શુભનામકર્મના આશ્રવો (બંધહેતુઓ) આ છે-પૂર્વોકત દુષ્ટ પરિણામોથી વિપરીત પરિણામોને સમજવા, તેમજ પ્રમાદની હાનિ, સદ્ભાવની વૃદ્ધિ, ક્ષાન્તિ પ્રમુખ ગુણો, ધાર્મિક પુરૂષોના દર્શનથી એકદમ સ્વાગત ક્રિયા, વિગેરે શુભનામકર્મના આશ્રવો કહ્યા.

હવે **તીર્થંકરનામકર્મના** બંધહેતુઓ વીશછે, તે આ પ્રમાણેછેઃ-૧, ત્રણ લોકના પૂજ્ય, ધ્યેય અને સ્તવનીય શ્રીઅરિહંતભગવાનની ભકિત. ૨, કૃતકૃત્ય અને નિષ્ઠિતાર્થ શ્રીસિદ્ધ ભગવાનની ભકિત. ૩, પંચ મહાવ્રતધારી, ત્યાગી, વૈરાગી, ક્રિયાપાત્ર, અને જ્ઞાન, ધ્યાનાદિ ૨૫ ગુણના રત્નાકર, જે મુનિવરો, તેમની ભકિત. ૪, છત્રીશ ગુણગણવિભૂષિત ગચ્છનાયક શ્રીઆચાર્યમહારાજની ભકિત. ૫, સમસ્ત દ્રવ્યાનુયોગ, ચરિતાનુયોગ અને કથાનુયોગાદિ શાસ્ત્રના પારગામી જે બહુશ્રુત હોય તેની ભકિત. ૬, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્ત્તક, ગણાવચ્છેદક, ગણી અને સ્થવિરાદિ યુકત જે સમુદાય તે ગચ્છ, તેની ભક્તિ કરવી. ૭, જ્ઞાન લખવું, લખાવવું, લખેલનો સંભાળ રાખવી, જીર્ણ થએલનો ઉદ્ધાર કરવો, લોકોપકાર થાય, તેવો જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો, તેના ઉપકરણ-પાટી, પુસ્તક, ઠવણી, કવલી, સાપડા, સાપડી વિગેરેની અવજ્ઞા ન કરવી, જ્ઞાનારાધક તિથિઓ સમ્યક્ પ્રકારે આરાધવી, 'नमो नाणस्स' એ પદની નોકારવાળી વીશ ગણવી, નિરંતર એકાવન ખમાસણાં દેવાં તથા ૫૧ લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરવો, ઇત્યાદિ પ્રકારે જ્ઞાનપદની આરાધના કરવી, તેનું નામ શ્રુતભક્તિ. ૮, છટ્ઠ, અઠમ, દશમ, દ્વાદશ, પંદર, અને માસખમણાદિનો દેશકાલાનુસાર તપસ્યા કરનાર તપસ્વીની ભકિત. ૯, ઉભયકાળ આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ) ક્રિયામાં અપ્રમત્તતા. ૧૦, વ્રતશીલમાં અપ્રમત્તભાવ, ૧૧, ઉચિત વિનય ભાવ કરવો, પરંતુ, વિનયવાદીની માફક દરેકનો વિનયભાવ કરવો,

એમ નહિ. કારણ કે ગુણાધિક પુરૂષમાં વિનય કરવો સર્વથા ઉચિત છે, પરંતુ અન્યથા વિનય કરવાથી ધર્મને બદલે અધર્મ થાય છે, માટે ઉચિત વિનયભાવ કરવો. ૧૨, જ્ઞાનાભ્યાસ કરવો, તે આત્મકલ્યાણને માટે, નહિ કે આજીવિકા માટે અથવા વાદવિવાદને માટે; ઉન્માર્ગનું પોષણ કરવા તથા અન્યને પરાસ્ત કરવા જ્ઞાનાભ્યાસ કરનારા તો અનેક જીવો જગતમાં છે, તેથી કેવળ આત્મશ્રેય માટે જે અભ્યાસ, તેજ જ્ઞાનાભ્યાસ. ૧૩, છ પ્રકારનો બાહ્ય અને છ પ્રકારે અભ્યંતર તપ આશંસારહિતપણે કરવો. ૧૪, સ્વયં સંયમ પાલવું, અન્યને સંયમધર્મમાં સ્થિર કરવા, સંયમ લેનારના મનમાં પ્રતિબંધ હોય, તેને યથાશક્તિ મન, વચન અને કાયાથી દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો; ઇત્યાદિ પ્રકારે ચૌદમા સંયમપદની આરાધના કરવી. ૧૫, એકાન્ત સ્થળમાં બેસી આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું, સાંસારિક સંબંધોને ઉપાધિભૂત માની વિભાવમાંથી મુક્ત થઇ, આત્મસ્વભાવમાં પ્રવેશ કરી નિર્વિકલ્પ દશાનો સ્વાદ લેવો, તે ધ્યાનપદ. ૧૬, ત્રિકરણ યોગે યથાશક્તિ ઉપદેશદ્વારા જૈન ધર્મની વાસ્તવિક પવિત્રતા તથા પ્રાચીનતા જનસમૂહમાં જાહેર કરવી, જેથી જૈનધર્માનભિજ્ઞ અને ભદ્રિકપ્રાણીઓને જૈનધર્મ સંબંધી ખોટા વિકલ્પો શાંત થવા સાથે પ્રેમભાવ થાય, તીર્થંકરદેવની ભક્તિ કરવી, તેમ જગડુશાહની માફક દયાર્દ્રભાવથી જગદુદ્ધાર કરવા દાન દેવું, ઇત્યાદિ કાર્યોથી શાસન પ્રભાવના કરવી, તે સોળમું પદ શાસનપ્રભાવના. ૧૭ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ સંઘની અંદર સમાધિ થાય, તેવા ઉપાયો યોજવા, તે સંઘસમાધિ નામે સત્તરમું પદ જાણવું. ૧૮, સાધુઓની શુદ્ધ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર અને ઔષધાદિવડે ભક્તિ કરવી, જેથી સંયમારાધનમાં સમ્યક્પ્રકારે તેઓ તત્પર થાય, તે સાધુસેવા. ૧૯, અપૂર્વજ્ઞાનનુ ગ્રહણ. ૨૦ દર્શનશુદ્ધિ. એ પૂર્વોક્ત વીશ પદ અથવા વીશ સ્થાનકની સમ્યક્ આરાધના કરવાથી અત્યુત્તમ તીર્થંકરનામકર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે આ ઉપર કહેવાએલા સ્થાનકોને તીર્થંકરનામકર્મના આશ્રવો જાણવા.

પ્રથમ શ્રીઋષભદેવસ્વામી તથા અંતિમ તીર્થંકર શ્રીમહાવીર સ્વામી બન્નેએ વીશ સ્થાનકની આરાધના કરી તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

હવે સાતમા ગોત્રકર્મના બંધહેતુઓ-આશ્રવો કહેવામાં આવે છે. ગોત્રકર્મના બે ભેદ છે. ઉચ્ચ અને નીચ, તેમાં નીચગોત્રનાં આશ્રવો આ પ્રમાણે છે:-પરની નિન્દા, અવજ્ઞા અને હાંસી કરવી, તેના સારા ગુણો-

નો લોપ કરવો, છતા અછતા દોષોનું કહેવું, સ્વમુખે પોતાની પ્રશંસા કરવી, છતા અછતા ગુણોની પ્રખ્યાતિ કરવી, સ્વદોષને ઢાંકવો અને જાતિ આદિકનો મદ કરવો.

પૂર્વોક્ત દુર્ગુણોથી વિપરીત આચરણ, ગર્વરહિતતા તથા મન,વચન, અને કાયાથી વિનય કરવો, તે ઉચ્ચગોત્રના આશ્રવો સમજવા જોઇએ.

છેવટે દાનમાં, લાભમાં, ભોગમાં, ઉપભોગમાં અને વીર્યમાં સહેતુક અથવા નિર્હેતુક જે અંતરાય કરવો, તે અંતિમ અંતરાય કર્મના આશ્રવો જાણવા.

પૂર્વોક્ત આઠે કર્મોના આશ્રવોનાં નામમાત્ર લખવામાં આવ્યાં; તેને યથાબુદ્ધિ મનમાં ધારણ કરી ત્યાગ કરવાં. શુભાશ્રવો, જો કે અંતે ત્યાગ કરવા લાયક છે, તોપણ મોક્ષના કારણભૂત હોવાથી તે આશ્રવોનો આશ્રય પૂર્વાચાર્યોએ કરેલો છે. તેથી મોક્ષાભિલાષી જીવોએ તેનો આશ્રય કરવો અને અશુભાશ્રવોનો મન, વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરવો, કારણ કે સંસારનું કારણ આશ્રવ જ છે.

વ્રતની શ્રેષ્ઠતા.

સંસારસમુદ્રમાં તરવા માટે પ્રવ્રજ્યા પ્રવહણ-સમાન છે. તેનું ધારણ કરવું, તેજ ખરું સંસાર તરવાનું કારણ છે. સૂર્યના તાપને શાંત કરવા જેમ મેઘ સમર્થ છે, હાથીઓને ભગાડવા જેમ સિંહ સમર્થ છે, જગતમાં અંધકારનો નાશ કરવા જેમ ભાસ્કર (સૂર્ય) સમર્થ છે. પ્રાણિઓને ભય દેનાર સર્પોને દૂર કરવા ગરૂડ સમર્થ છે, જીવોને દુઃખદાવાનલની વૃદ્ધિ કરનાર દારિદ્ર્યને દૂર કરવા જેમ કલ્પવૃક્ષ સમર્થ છે; તેમ સંસારસમુદ્રથી ભયભીત થએલા ભવ્ય જીવોને પાર પમાડવા વ્રત સમર્થ છે. વળી અનેક પદવીઓનું પ્રદાન કરવારૂપ અદ્વિતીય દાનશૌંડીરવાળું પણ વ્રતજ છે. કહ્યું છે કેઃ—

आरोग्यं रूपलावण्ये दीर्घायुष्यं महर्द्धिता ।
आज्ञैश्वर्यं प्रतापित्वं साम्राज्यं चक्रवर्तिता ॥ १ ॥

सुरत्वं सामानिकत्वमिन्द्रत्वमहमिन्द्रता ।
सिद्धत्वं तीर्थनाथत्वं सर्वं व्रतफलं ह्यदः ॥ २ ॥

एकाहमपि निर्मोहः प्रव्रज्यापरिपालकः ।

न चेन्मोक्षमवाप्नोति तथापि स्वर्गभाग्भवेत् ॥ ३ ॥

અર્થાત્—આરોગ્ય, સુંદરરૂપ, શરીરનું લાવણ્ય, લાંબુ આયુષ્ય, મોટી ઋદ્ધિ, આજ્ઞા પ્રધાનતા, પ્રતાપ, મંડલેશ્વરપણું, ચક્રવર્તીપણું (૧) દેવપણું, ઇન્દ્ર તુલ્ય ઋદ્ધિવાળા સામાનિકદેવપણે ઉત્પન્ન થવું, ખાસ ઇન્દ્રપણું, નવગ્રૈવેયક તથા સર્વાર્થસિદ્ધપણું, સિદ્ધપણું, તેમજ તીર્થંકર પદ રૂપ તમામ ફળો વ્રતોનાં જ છે. ૨.

એક દિવસ ફક્ત મોહરહિતપણે યથાવિધિ પ્રવ્રજ્યા રૂપ વ્રતનું પરિપાલન કરનાર, જો કદાચ મોક્ષ ન મેળવે, તો પણ અવશ્ય વૈમાનિક દેવ તો થાયજ છે. ૩.

જેવી રીતે મંત્ર, તંત્ર, યંત્ર, ઔષધ અને શુકન વિગેરે ચમત્કારિક વિષયોને વિધિ યુક્ત સેવન કરવામાં આવે તોજ, ફલને આપનારા થાય છે, તેવીજ રીતે પ્રવ્રજ્યા કે જેનાં દીક્ષા, સંયમ, વ્રત, યોગ, સંન્યાસ વિગેરે પર્યાયવાચી શબ્દો છે; તે પદાર્થોનું પણ જો વિધિ સહિત સેવન થાય, તોજ પૂર્વોક્ત ફલ આપનાર થાય; અન્યથા વિપરીત ફળને દેનાર થાયછે. ક્ષાન્તિ પ્રવ્રજ્યાના અધિકારી જીવમાં ક્ષાન્તિનીપ્રથમ આવશ્યક્તા છે. બરાબર શાન્તિ હોય તોજ, પ્રવ્રજ્યાનું પાલન પોષણ થઇ શકેછે. ક્ષાન્તિના અભાવમાં સમસ્ત ગુણોનો પણ અભાવ સમજવો, તેમજ તેના અસ્તિત્વથી સમગ્ર ગુણરૂપ રત્નોનું રક્ષણ થઇ શકે છે. ગુણરત્નોનું રક્ષણ કરવા માટે ક્ષાન્તિ એક મંજૂષા તુલ્ય છે. ક્ષમારહિત સાધુ ચાહે સકલશાસ્ત્રનો વેત્તા હોય; છતાં લોકોપકાર તેમજ સ્વકલ્યાણ કરી શકે નહિ. આ વાત જગજાહેર છે. આબાલવૃદ્ધ, અનુભવ પ્રમાણથી તેને પ્રત્યક્ષ જાણે છે; તેથી તે સંબંધી વિસ્તારથી નહિ લખતાં, ક્ષાન્તિ સમસ્ત ગુણોનો ભંડાર છે, તે બતાવનાર થોડાએક શ્લોકોનું અવલોકન કરીએ—

क्षान्तिरेव महादानं क्षान्तिरेव महातपः ।

क्षान्तिरेव महाज्ञानं क्षान्तिरेव महादमः ॥ १ ॥

क्षान्तिरेव महाशीलं क्षान्तिरेव महाकुलम् ।

क्षान्तिरेव महावीर्यं क्षान्तिरेव पराक्रमः ॥ २ ॥

क्षान्तिरेव च संतोषः क्षान्तिरिन्द्रियनिग्रहः ।
क्षान्तिरेव महाशौचं क्षान्तिरेव महादया ॥ ३ ॥

क्षान्तिरेव महारूपं क्षान्तिरेव महाबलम् ।
क्षान्तिरेव महैश्वर्यं क्षान्तिर्धैर्यमुदाहृता ॥ ४ ॥

क्षान्तिरेव परं ब्रह्म सत्यं क्षान्तिः प्रकीर्त्तिता ।
क्षान्तिरेव परा मुक्तिः क्षान्तिः सर्वार्थसाधिका ॥ ५ ॥

क्षान्तिरेव जगद्वन्द्या क्षान्तिरेव जगद्धिता ।
क्षान्तिरेव जगज्ज्येष्ठा क्षान्तिः कल्याणदायिका ॥ ६ ॥

क्षान्तिरेव जगत्पूज्या क्षान्तिः परममङ्गलम् ।
क्षान्तिरेवौषधं चारु सर्वव्याधिनिवर्हणम् ॥ ७ ॥

क्षान्तिरेवारिनिर्णाशं चतुरङ्गमहाबलम् ।
किं चात्र बहुनोक्तेन क्षान्तौ सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥

અર્થાત્:—ક્ષાન્તિ તેજ મહાદાન, ક્ષાન્તિ તેજ મહાતપ, ક્ષાન્તિ તેજ મહાજ્ઞાન તેમજ ક્ષાન્તિ એજ મોટું દમન છે. ૧. ક્ષાન્તિ એજ મહાશીલ, ક્ષાન્તિ એજ મહાકુલ, ક્ષાન્તિ તેજ મહાવીર્ય, તેમજ ક્ષાન્તિ તેજ પરાક્રમ છે. ૨. ક્ષાન્તિ એજ સંતોષ, ક્ષાન્તિ એજ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ક્ષાન્તિ તેજ શૌચ ધર્મ અને મહાદયા પણ ક્ષાન્તિ જ છે. ૩. વળી મહા રૂપ, મોટું બળ, મહા ઐશ્વર્ય તે પણ ક્ષાન્તિ જ છે. અને ક્ષાન્તિ તેજ ધૈર્ય કહેલું છે. ૪. ક્ષાન્તિ તેજ પરબ્રહ્મ તથા સત્ય તે પણ ક્ષાન્તિ જ છે. ક્ષાન્તિ તેજ પરમ મુક્તિ તેમજ સર્વાર્થસાધક પણ ક્ષાન્તિજ છે. ૫. ક્ષાન્તિજ જગતમાં વંદનીય છે. વળી જગતને હિતકર પણ તેજ છે, ક્ષાન્તિ તેજ જગતમાં મોટી છે; તેમજ કલ્યાણને દેવાવાળી પણ ક્ષાન્તિજ છે. ૬. ક્ષાન્તિ તેજ જગત્પૂજ્ય છે, ક્ષાન્તિ પરમ મંગળ તેમજ સર્વ વ્યાધિ વિનાશક ઔષધ પણ ક્ષાન્તિ (સહનશીલતા) જ છે. ૭. ક્ષાન્તિ એજ રાગાદિશત્રુઓને નાશ કરવામાં ચતુરંગી મોટી સેના છે, આશું શું કહીએ ? ક્ષાન્તિમાં જ સર્વ રહેલું છે. ૮.

પૂર્ણાહુતિમાં ઉપદેશ.

હવે આ વૈરાગ્ય પ્રકરણની પૂર્ણાહુતિમાં શ્રીગૌતમકુલકની સર્વજનને લાભદાયક વીશ ગાથાઓ આપવી ઘણીજ ઉપયોગી થઇ પડશે.

लुद्धा नरा अत्थपरा हवन्ति मूढा नरा कामपरा हवन्ति ।
बुद्धा नरा खंतिपरा हवन्ति मिस्सा नरा तिन्निवि आयरन्ति ॥१॥

ते पंडिया जे विरया विरोहे ते साहुणो जे समयं चरन्ति ।
ते सत्तिणो जे न चलन्ति धम्मं ते बंधवा जे वसणे हवन्ति ॥२॥

कोहाभिभूया न सुहं लहन्ति माणंसिणो सोयपरा हवन्ति ।
मायाविणो हुन्ति परस्स पेसा लुद्धा महिच्छा नरयं उविंति ॥३॥

कोहो विसं किं अमयं अहिंसा माणो अरी किं हियमप्पमाओ ।
माया भयं किं सरणं तु सच्चं लोहो दुहो किं सुहमाह तुट्ठी ॥४॥

बुद्धि अचंडं भयए विणीयं कुद्धं कुसीलं भयए अकित्ती ।
संभग्गचित्तं भयए अलच्छी सच्चे ठियं सं भयए सिरी य ॥५॥

चयंति मित्ताणि नरं कयग्घं चयन्ति पावाइ मुणिं जयन्तं ।
चयन्ति सुक्काणि सराणि हंसा चएइ बुद्धी कुवियं मणुस्सं ॥६॥

अरोइ अत्थं कहिए विलावो असंपहारे कहिए विलावो ।
विक्खित्तचित्तो कहिए विलावो बहुं कुसीसे कहिए विलावो ॥७॥

दुट्ठा हिवा दंडपरा हवन्ति विज्जाहरा मंतपरा हवन्ति ।
मुक्खा नरा कोहपरा हवन्ति सुसाहुणो तत्तपरा हवन्ति ॥८॥

सोहा भवे उग्गतवस्स खंती समाहिजोगो पसमस्स सोहा ।
नाणं सुझाणं चरणस्स सोहा सीसस्स सोहा विणए पवित्ति ॥९॥

अभूसणो सोहइ बंभयारी अकिंचणो सोहइ दिक्खधारी ।
बुद्धीजुओ सोहइ रायमंती लज्जाजुओ सोहइ एगपत्ति ॥१०॥

अप्पा अरी होइ अणवट्ठियस्स अप्पा जसो सीलमओ नरस्स ।
अप्पा दुरप्पा अणवट्ठियस्स अप्पा जिअप्पा सरणं गई य ॥११॥

न धम्मकज्जा परमत्थि कज्जं न पाणिहिंसा परमं अकज्जं ।
न पेमरागा परमत्थि बन्धो न बोहिलाभा परमत्थि लाभो ॥१२॥
न सेवियव्वा पमया परक्का न सेवियव्वा पुरिसा अविज्जा ।
न सेवियव्वा अहिमानहीणा न सेवियव्वा पिसुणा मणुस्सा ॥१३॥
जे धम्मिया ते खलु सेवियव्वा जे पंडिया ते खलु पुच्छियव्वा ।
जे साहुणो ते अभिवंदियव्वा जे निम्ममा ते पडिलाभियव्वा ॥१४॥
पुत्ता य सीसा य समं विभत्ता रिसी य देवा य समं विभत्ता ।
मुक्खा तिरिक्खा य समं विभत्ता मुआ दरिद्दा य समं विभत्ता ॥१५॥
सव्वा कला धम्मकला जिणाइ सव्वा कहा धम्मकहा जिणाइ ।
सव्वं बलं धम्मबलं जिणाइ सव्वं सुहं धम्मसुहं जिणाइ ॥१६॥
जूए पसत्तस्स धनस्स नासो मंसे पसत्तस्स दयाइनासो ।
मज्जे पसत्तस्स जसस्स नासो वेसापसत्तस्स कुलस्स नासो ॥१७॥
हिंसापसत्तस्स सुधम्मनासो चोरीपसत्तस्स सरीरनासो ।
तहा परत्थीसु पसत्तयस्स सव्वस्स नासो अहमा गई य ॥१८॥
दाणं दरिद्दस्स पहुस्स खंती इच्छानिरोहो य सुहोइयस्स ।
तारुन्नए इंदियनिग्गहो य चत्तारि एयाणि सुदुक्कराणि ॥१९॥
असासयं जीवियमाहु लोए धम्मं चरे साहुजणोवइट्ठं ।
धम्मो य ताणं सरणं गई य धम्मं निसेवित्तु सुहं लहन्ति ॥२०॥

અર્થાત્—લોભી મનુષ્યો દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાને તત્પર હોય છે, મૂર્ખ મનુષ્યો કામ ભોગને વિષે તત્પર હોય છે, તત્ત્વના જાણ પુરૂષો ક્ષમા એટલે સમતાને વિષે તત્પર હોય છે. જ્યારે સામાન્ય (મિશ્ર) પુરૂષો ત્રણે, કામ અને ક્ષમા એ ત્રણને આદરે છે. ૧

જે પુરૂષો વિરોધ અથવા ક્રોધથી વિરમ્યા હોય અર્થાત્ દૂર હોય, તેજ પંડિત છે. જે પુરૂષો સિદ્ધાંત પ્રમાણે ચાલે છે, તેજ સાધુ છે. જેઓ ધૈર્યથી ચળી.નાહ, તેજ સત્યવંત છે અને જેઓ કષ્ટ વખતે સાહાય્ય કરે તેજ બાંધવ છે. ૨.

ક્રોધથી વ્યાપ્ત થએલા પ્રાણીઓ સુખ પામતા નથી; અહંકારી પુરુષો શોકમાં પરાયણ હોય છે, માયાવી પુરૂષો એટલે કપટી પ્રાણીઓ આ ભવમાં અને પરભવમાં પારકાના દાસ થાય છે, તેમજ લોભી અને મોટી તૃષ્ણાવાળા પ્રાણીઓ નરકમાં જાય છે. ૩.

પ્રશ્નઃ—વિષ શું ચીજ છે ? ઉત્તરઃ—ક્રોધ.
પ્રશ્નઃ—અમૃત શું છે ? ઉત્તરઃ—અહિંસા, દયા.
પ્રશ્નઃ—શત્રુ કોણ ? ઉત્તરઃ—માન.
પ્રશ્નઃ—હિત કોણ ? ઉત્તરઃ—અપ્રમાદ.
પ્રશ્નઃ—ભય શું છે ? ઉત્તરઃ—માયા.
પ્રશ્નઃ—શરણ કોણ છે ? ઉત્તરઃ—સત્ય.
પ્રશ્નઃ—દુઃખ શું ? ઉત્તરઃ—લોભ.
પ્રશ્નઃ—સુખ શું ? ઉત્તરઃ—સંતોષ ૪.

સૌમ્ય પરિણામી એટલે શાંત સ્વભાવવાળા અને વિનયવંત માણસને બુદ્ધિ (વિદ્યા) પ્રાપ્ત થાયછે, ક્રોધી અને કુશીલિયાને અકીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભગ્ન ચિત્તવાળાને એટલે અસ્થિર ચિત્તવાળા પ્રાણીને નિર્ધન પણું પ્રાપ્ત થાયછે અને સત્યને વિષે રહેલા પુરૂષને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાયછે. ૫

કૃતઘ્ન એટલે નિમકહરામ માણસને મિત્રો તજી દે છે, યત્નશીલ મુનિને પાપો તજી દેછે, સુકાઈ ગએલા સરોવરને હંસો તજી જાય. છે, તેજ પ્રમાણે કુપિત માણસને બુદ્ધિ તજી દેછે. ૬

અરૂચિવાળા માણસને પરમાર્થની વાત કહેવી અરણ્યરોદન સ શ છે એટલે નિરર્થક છે. અર્થનો નિશ્ચય કર્યા વિના બોલવું, તે પણ વિલાપ સમજવો, વ્યાક્ષિપ્ત ચિત્તવાળાને કાંઇ પણ કહેવું, તે વિલાપતુલ્ય છે, તેમજ કુશિષ્યને ઝાઝું કહેવું, તે પણ વિલાપમાત્ર છે. ૭

દુષ્ટ રાજાઓ પ્રજાને દંડવામાં તત્પર હોય છે, વિદ્યાધરો મંત્ર સાધવામાં તત્પર હોય છે. મૂર્ખ પુરૂષો ક્રોધ કરવામાં તૈયાર હોય છે, જ્યારે ભલા-સાધુપુરૂષો તત્ત્વનો વિચાર કરવામાં તત્પર રહે છે. ૮

ક્ષમા, એજ ઉગ્ર તપસ્યા કરનારની શોભા છે; સમાધિયોગ, ઉપશમની શોભા છે; જ્ઞાન અને શુભધ્યાન, એ ચારિત્રની શોભા છે. જ્યારે શિષ્યની શોભા વિનય પ્રવૃતિ એટલે વિનય કરવો તેજ છે. ૯

આભૂષણથી રહિત હોય, તો પણ બ્રહ્મચારી શોભે છે, દીક્ષાધારી સાધુ પરિગ્રહ રહિતપણે શોભે છે, રાજાનો મંત્રી બુદ્ધિથી યુક્ત હોય, તોજ શોભે છે અને લજ્જાવાળી શીલવતી સ્ત્રી શોભે છે. ૧૦

અનવસ્થિત એટલે જેનું ચિત્ત સ્થિર ન હોય, તેવા માણસનો આત્મા જ તેનો શત્રુ છે, શીલવાળા માણસનો આત્મા યશ પામે છે, અસ્થિર ચિત્તવાળાનો આત્મા દુરાત્મા જાણવો, તેમજ જિતાત્મા એટલે જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતીને મન વશ કર્યું છે, એવો આત્મા (સંસારથી, ભયભ્રાન્ત પ્રાણીઓને) શરણ કરવા લાયક છે. ૧૧.

ધર્મકાર્ય સમાન બીજું કોઇ મોટું કાર્ય નથી, પ્રાણિઓની હિંસાથી મોટું બીજું કોઇ અકાર્ય નથી, સ્નેહરાગથી ઉત્કૃષ્ટ બીજો કોઇ બંધ નથી, તેમજ સમકિત રૂપ બોધિ બીજ સમાન બીજો કોઇ લાભ નથી. ૧૨.

પારકી સ્ત્રી સેવવી નહિ, મૂર્ખ લોકોની સેવા કરવી નહિ, તેમજ અભિમાની અને નીચ પુરૂષોની અને ચાડિયા માણસોની પણ સેવા કરવી નહિ. ૧૩

ખરેખર, ધાર્મિષ્ઠ પુરૂષોની સેવા કરવી. જે પંડિત પુરૂષો હોય, તેઓ નિશ્ચયે પૂછવા યોગ્ય જાણવા. અને જે સાધુઓછે, તેજ સમસ્ત રીતે વાંદવા યોગ્ય છે. તેમજ મુનિઓ નિરહંકારી હોય અથવા શરીરને વિષે મમત્વ નથી રાખતા, તેવા મુનિઓને પ્રતિલાભવા અર્થાત્ અશનાદિક વહેરાવવું. ૧૪

પુત્ર અને શિષ્ય, મુનિઓ અને દેવો, મૂર્ખ અને તિર્યંચ (પશુ) તથા દરિદ્ર અને મરણ પામેલા, એ બન્ને સરખા જાણવા. ૧૫

સર્વ કળાઓની અંદર ધર્મની કળા એજ જીતનારી છે, સર્વ કથાઓમાં ધર્મકથાજ જય પામે છે, સર્વ પ્રકારનાં બલોમાં ધર્મ બળજ જીતનાર છે, જ્યારે સર્વ સુખમાં ધર્મ સંબંધી સુખજ જીતે છે. ૧૬.

જુગટામાં આસક્ત થએલા માણસના ધનનો નાશ થાય છે. માંસના લોલુપી માણસની દયાનો નાશ થાય છે, મદિરામાં આસક્ત થએલ માણસના યશનો નાશ થાય છે અને વેશ્યાગમનમાં આસક્ત પ્રાણીના કુળનો નાશ થાય છે, ૧૭.

હિંસામાં આસક્ત માણસના દરેક ધર્મનો નાશ થાય છે, ચોરીમાં આસક્ત થવાથી શરીરનો નાશ થાય છે, તેમજ પરસ્ત્રીમાં લંપટ થએલા પ્રાણીના દ્રવ્યનો અને ગુણોનો નાશ થાય છે; અને અંતે અધમ ગતિ થાય છે. ૧૮.

દરિદ્ર પુરૂષથી દાન થઇ શકવું દુષ્કર છે, ઠકુરાઇપણામાં ક્ષમા કરવી દુર્લભ છે, સુખોચિત માણસને ઇચ્છાનો નિરોધ કરવો મુશ્કેલ છે, જ્યારે, યુવાવસ્થામાં ઇંદ્રિયનિગ્રહ દુષ્કર છે, એ ચારે ઘણાંજ દુષ્કર સમજવાં ૧૯.

આ સંસારને વિષે શ્રીજિનેશ્વર મહારાજે જીવિતવ્ય (જીવોનું આયુષ્ય) ને અશાશ્વતું કહેલું છે, તેથા કરીને સાધુજનોએ ઉપદેશેલા ધર્મને હે જીવ! તું આચરજે; કારણકે ધર્મ તેજ ત્રાણ છે. અર્થાત્ અનર્થથી બચાવનાર છે, શરણ કરવા યોગ્ય છે, અને શુભ ગતિને આપનાર છે, અતઃ ધર્મનું સેવન કરવાથી પ્રાણીઓ સુખને સંપાદન કરે છે. ૨૦

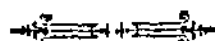
હવે આ ઉપદેશને અહિંજ સમાપ્ત કરી ચતુર્થ પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરીશું.

ત્રીજું પ્રકરણ સમાપ્ત.

ચોથું પ્રકરણ.

ત્રીજા પ્રકરણમાં ખાસ કરીને વૈરાગ્યનીજ પુષ્ટિ કરવામાં આવી છે. હવે મનુષ્યોને માર્ગાનુસારીના ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી ખહુ આવશ્યક હોવાથી આ ચોથા પ્રકરણમાં માર્ગાનુસારિના ગુણો કેટલા અને કેવા સ્વરૂપમાં છે, તે સ્ફુટ રીતે બતાવવામાં આવેછે. કારણ કે, માર્ગાનુસારી થયા પછીજ મનુષ્યો ધર્મને લાયક થઇ શકે છે. અતએવ માર્ગાનુસારિના ૩૫ ગુણોની વ્યાખ્યા કરવી જરૂરની છે, તે ટુંકમાં યોગશાસ્ત્રાનુસાર અહિં કહેવામાં આવે છે.

માર્ગાનુસારીના ગુણો.

માર્ગાનુસારિ જીવ સરલતાથી સમ્યક્ત્વ મૂલ બારવ્રત ધારી થઇ શકે છે. જો કે, સમ્યક્ત્વ અને બાર વ્રત વિગેરેની વ્યાખ્યા પણ આગળ થશે. પરન્તુ અહિં ક્રમ પ્રાપ્ત માર્ગાનુસારિના ૩૫ ગુણોના દશ શ્લોકોનું કુલક આપવામાં આવે છે.

न्यायसंपन्नविभवः शिष्टाचारप्रशंसकः ।
कुलशीलसमैः सार्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ॥ १ ॥

पापभीरुः प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन् ।
अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः ॥ २ ॥

अनतिव्यक्तगुप्ते च स्थाने सुप्रातिवेश्मिकः ।
अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ॥ ३ ॥

कृतसङ्गः सदाचारैर्मातापित्रोश्च पूजकः ।
त्यजन्नुपप्लुतस्थानमप्रवृत्तिश्च गर्हिते ॥ ४ ॥

व्ययमायोचितं कुर्वन् वेषं वित्तानुसारतः ।
अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः शृण्वानो धर्मसन्वहम् ॥ ५ ॥
अजीर्णे भोजनत्यागी काले भोक्ता च सात्म्यतः ।
अन्योन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयेत् ॥ ६ ॥
यथावदतिथौ साधौ दाने च प्रतिपत्तिकृत् ।
सदानभिनिविष्टश्च पक्षपाती गुणेषु च ॥ ७ ॥
अदेशकालयोश्चर्यां त्यजन् जानन् बलाबलम् ।
वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः पोष्यपोषकः ॥ ८ ॥
दीर्घदर्शी विशेषज्ञः कृतज्ञो लोकवल्लभः ।
सलज्जः सदयः सौम्यः परोपकृतिकर्मठः ॥ ९ ॥
अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः ।
वशीकृतेन्द्रियग्रामो गृहिधर्माय कल्पते ॥ १० ॥

પ્રથમગુણ.

અર્થાત્—સૌથી પહેલો ગુણ न्यायसंपन्नविभवः 'ન્યાયથી ઉત્પન્ન કરેલ દ્રવ્ય' છે. જે મનુષ્યની પાસે ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય હોય, તોજ પછીથી સમસ્ત ગુણો આવી મળે છે. ન્યાયથી પ્રાપ્ત થએલ વિભવને ન્યાયસંપન્નવિભવ કહેવાય છે. અહિં જરૂર એવી જિજ્ઞાસા થશે કે, ન્યાય એટલે શું ? અથવા તો ન્યાય જાણ્યા સિવાય ન્યાય કરી શકે નહિં. માટે પ્રથમ ન્યાયનું સ્વરૂપ બતાવવું જોઇએ. स्वामिद्रोहमित्रद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायः' । 'સ્વામીનો દ્રોહ, મિત્રનો દ્રોહ, વિશ્વાસુ પુરૂષને ઠગવું અને ચોરી વિગેરે નિંદિત કર્મોદ્વારા પૈસો પેદા કરવો, પોતપોતાના વર્ણોનુસાર જે સદાચાર, તેનું નામ ન્યાય છે.' અને એ ન્યાયથી મળેલ દ્રવ્યને ન્યાયસંપન્નદ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય ઉભયલોકમાં સુખકારી છે; જ્યારે અન્યાયસંપન્નદ્રવ્ય ઉભયલોકમાં દુઃખને આપનાર છે. ન્યાયથી મેળવેલ, દ્રવ્યને નિઃશંક રીતે મનુષ્ય ભોગવી શકે છે. તેમ સગાસંબંધીને આપીને તેઓનો ઉદ્ધાર કરવાથી જગત્માં કીર્ત્તિ વધારી શકેછે, સત્પાત્રમાં આપી શકાય છે; તેમજ ગરીબ-દીન પ્રાણીઓનો પણ

ઉદ્ધાર કરી શકાય છે, અન્યાયસંપન્ન પૈસાથી ઉભય લોકમાં દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેમકે જો પોતે ભોગવે તો લોકો શંકા કરે કે, આની પાસે દ્રવ્ય ન હતું, વેપાર પણ તેવો કોઇ કર્યો ન્હોતો, કોઇ જગ્યાએથી આવ્યું પણ નથી, છતાં, લુગડાં લત્તાં વિગેરે ઘણાં નવાં કરાવેલ છે. હમ્મેશ ભોજન પણ નવાં નવાં ખાય છે. તે કયાંથી ? જરૂર કોઇને ઠગીને લાવ્યો હશે, ઇત્યાદિ શંકાઓ કરવાનો લોકોને અવસર મળે છે. વળી રાજા જાણે કે આ અન્યનો વિશ્વાસઘાત કરી અગર કોઇને મારીને લાવેલ છે, તો તે દ્વારા જરૂર દંડને પાત્ર થાય છે. હવે પરલોકમાં નરકાદિ વેદના અનુભવે છે; કદાચ પ્રબલ પુણ્યનો ઉદય હોય તો, આ લોકમાં અપમાન અને રાજદંડથી બચે પણ ખરો; પરંતુ ભવાન્તરમાં તો અવશ્ય કટુ વિપાક સહવો પડે છે, વળી અન્યાયસંપન્નદ્રવ્યનો નાશ પણ અન્યાયને માર્ગેજ થવા પામે છે. આ પ્રસંગે એક દૃષ્ટાન્ત યાદ આવે છેઃ—

" એક રાજાને રાજગઢ બનાવવાની ઇચ્છા થઈ. જ્યોતિષી લોકોને બોલાવ્યા અને પૂછયું કે, 'ખાતમુહૂર્ત્ત કયે દિવસે કરવું ? તે દિવસ સારો જોઇને કાઢી આપો; જેથી મારી પરંપરા આ મહેલમાં આનંદપૂર્વક વિલાસ કરે અને એકવીશ પેઢી સુધી રાજતેજ અખંડ રહે.' જ્યોતિષીઓએ ઉત્તમોત્તમ મુહૂર્ત્ત કાઢી આપ્યું. જે દિવસે ખાતમુહૂર્ત્ત હતું, તેને પહેલે દિવસે નગરના લોકોને ઉદ્ઘોષણાદ્વારા જાહેર કર્યું. પ્રાતઃકાળમાં લાખો માણસો આવી પહોંચ્યાં. રાજા, મંત્રી, પુરોહિત, સેનાધિપતિ શેઠ, સાહુકાર આદિ ૧૮ વર્ણના લોકો ભેગા થયા. રાજાએ પંડિતોને કહ્યું કે, 'પંડિતજી ! મુહૂર્ત્તને વાર કેટલી છે ?' પંડિતોએ કહ્યું-'મહારાજ ! હજુ ચાર ઘડીની વાર છે.' રાજાએ કહ્યું 'બોલો, આમાં કોઇ બીજી વિધિ હોય તો કહો.' પંડિતોએ કહ્યું 'મહારાજ ! એક વાત યાદ આવે છે, તે એ કે ખાતમુહૂર્ત્તમાં પાંચ જાતનાં રત્નો જોઇશે.' રાજા બોલ્યો, ' રત્નો ભંડારમાં ઘણાં છે.'

પંડિતોએ કહ્યું:—'મહારાજ ! નીતિનાં હોય, તો મુહૂર્ત્તની મહિમા કાયમ રહેશે, અન્યથા જોઇએ તેવો મુહૂર્ત્તનો પ્રભાવ રહેશે નહિ.' રાજા બોલ્યો-'રાજભંડારમાં નીતિનાં રત્નો છે.' પંડિતોએ કહ્યું, 'નહિ મહારાજ ! રાજ્યલક્ષ્મી માટે તત્ત્વવેત્તાઓનો અભિપ્રાય જુદો છે. માટે કોઇ વેપારીની પાસેથી લેવાં જોઇએ.'

રાજાની આસપાસ હજારો મોટા મોટા શાહુકારો બેઠેલા હતા.
રાજાએ વેપારી વર્ગ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી, પણ કોઈ વ્યાપારી બોલ્યો નહિ; ત્યારે
મંત્રી બોલ્યો–' જેઓ નીતિપૂર્વક વેપાર કરતા હોય, તેઓએ અત્યારે
રાજાને વલ્લભ થવાનો અવસરછે. પરંતુ બધાએ પોતપોતાની વૃત્તિને જા-
ણતા હતા કે, અમે સ્વપ્નામાં પણ નીતિમાં દર્શન કરતા નથી; તો
પછી સાહસ કરવું સર્વથા અનુચિત છે. બધા મૌની મુનિની માફક
માલૂમ પડ્યા, ત્યારે રાજા બોલ્યો કે, ' મારા શહેરમાં શું કોઇ નીતિ
કરનાર નથી ? ' આવાં રાજાનાં વચનો સાંભળી એક પ્રામાણિક પુરૂષે
કહ્યું કે, ' મહારાજ ! પાપ જાણે આપ, અને મા જાણે બાપ, હે
ન્યાયાનુસાર હાજર રહેલ તમામ અનીતિપ્રિય માલૂમ પડે છે, પરંતુ આપ-
ણાં શહેરમાં શેઠ લક્ષ્મીચંદ કદાપિ અનીતિ કરતા નથી; પરંતુ તેઓ
અંહાંઆં હાજર નથી, ઘેર છે. ' રાજાનો હુકમ થવાથી એક ઘોડાગાડી
તેમને ઘેર ગઈ. લક્ષ્મીચંદ શેઠને મંત્રી મળ્યો, અને કહ્યું–' ચાલો, મહારાજ
તમને બોલાવે છે. ' પોતે ઘણો ખુશી થયો, અને કપડાં પહેરી તૈયાર
થયો. મંત્રીએ કહ્યું કે, ' ગાડીમાં આવો, ' શેઠે કહ્યું કે–' ઘોડા મારૂં
અન્ન પાણી ખાતા નથી, તેથી હું ગાડીમાં બેસીશ નહિ. હું જલદી
આવું છું. ' આમ કહી સાથેને સાથે પગે ચાલી રાજા પાસે આવ્યો; અને
ઉચિત રીતે પ્રણામ કરીને બેઠો.

રાજાએ કહ્યું કે–' ન્યાયસંપન્નદ્રવ્ય તમારી પાસે છે ? ' શેઠે
ઉત્તર આપ્યો–' હા, છે. ' ત્યારે રાજાએ કહ્યું–' ખાતમુહૂર્ત માટે પાંચ
જાતનાં રત્નો જોઇએ છીએ, માટે આપો. ' શેઠ બોલ્યા કે–' મહારાજ !
નીતિનો પૈસા અનીતિના કાર્યમાં અપાતો નથી.' રાજા, શેઠનાં આવાં
વચનો સાંભળતાં જ, લાલચોળ થઇ બોલ્યો કે–' તમારે પૈસા આપવા
પડશે. ' શેઠે જણાવ્યું, ' મહારાજ ! ઘરબાર આપનાં છે, લઇ લ્યો. '
તે સમયે પંડિતો બોલ્યા કે–' આમ થવાથી તો તે પૈસો પણ અની-
તિનો ગણાશે. '

ઇત્યાદિ વાતચીત થતાં મુહૂર્ત વ્યતીત થયું. રાજાએ એકદમ
કહ્યું કે–' આ વાતમાં પ્રમાણ શું છે ? ' શેઠ બોલ્યો કે–' મહારાજ !
પરીક્ષા કરો. ' રાજાએ એકદમ મંત્રીને બોલાવ્યો. એક શેઠની સોના-
મહોર અને એક પોતાની, એમ બે સોનામહોરો નિશાની કરીને આપી; અને

કહ્યું કે, ' મારી સોનામહોર કોઈ પવિત્રપુરૂષને આપજે, અને શેઠની સોનામહોર મહા પાપીપુરૂષને આપજે. " હવે વ્યવસ્થા શું થાય છે, તે જોઇએ.

મંત્રીએ બુદ્ધિમાન્ તથા વિશ્વાસુ પુરૂષોને તે બન્ને કામ અલગ અલગ સોંપ્યાં. શેઠની સોનામહોર લઈ એક પુરૂષ શહેર બહાર જતો હતો, તેવામાં એક મચ્છીમાર મળ્યો, અને વિચાર કર્યો કે, આના કરતાં અધિક પાપી માણસ દુનિયામાં બીજો ક્યાં મળશે ? આ માણસ નિરપરાધી અને પ્રાતઃકાળમાં સ્વચ્છ તળાવમાં આનંદ કરતાં માછલાંને સ્વાર્થ માટે પકડે છે, તેથી જો આને અશરફી (સોનામહોર) આપીશ, તો તેનું સૂતર વધારે જાળ બનાવશે અને અધિક મચ્છીઓને પકડશે. આમ ધારી શેઠની સોનામહોર મચ્છીમારના હાથમાં આપી, પોતે આગળ ચાલ્યો.

મચ્છીમારને પોતાના ભવમાં સોનામહોર પ્રથમ જ મળી હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે, આને ક્યાં રાખું ? લુગડાં તો જીર્ણ છે, યોગીની માફક કપડામાં માત્ર એક લંગોટ છે. ઘણો વિચાર કરતાં અંતે તે સોનામહોર મોઢામાં મૂકી. આગળ વધતાં નીતિસંપન્ન સોનામહોરનો જરા અંશ થૂંકની સાથે પેટમાં જવાથી તત્કાળ તેની વિચારશ્રેણી બદલાઇ. તે પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે ' અહો ! કોઇ ધર્માત્માએ ધર્મ જાણી મને સોનામહોર આપી છે, જેના રૂપીયા કંમમાં કમ ૨૫ ઉપજશે; જ્યારે આ માછલાંના પૈસા તો ચાર કે છ આના જ ઉપજશે; હજૂ માછલાં જીવે છે; તો આટલું પુણ્ય દેનારને કાં ન આપું ? ' એમ વિચારી પાછો ફર્યો; અને તમામ માછલાં જે તળાવમાંથી લીધાં હતાં, તેમાં ધીમે ધીમે મૂકી ઘેર આવ્યો. ઘરે આવતાં બજારમાંથી જાર, બાજરો, અડદ, મગ વિગેરે અનાજ એક રૂપિયાનું લેતો આવ્યો.

છોકરાં અને સ્ત્રી વિચારમાં પડયાં કે, હમેશાં બાર વાગે ઘેર આવતા, ધાન્ય પણ ઘણું થોડું લાવતા, તેને ઠેકાણે આજે તો પ્રફુલ્લિતવદને ઘણા ધાન્ય સહિત વેલાસર ક્યાંથી આવ્યા ? આમ મનમાં વિચાર કરતાં છોકરાં અને સ્ત્રી તે લાવેલ અનાજને કાચું ને કાચું ખાવા મંડી ગયાં. તેની અસર પેટમાં થતાંજ સ્ત્રી બોલી કે-' આટલું ધાન્ય ક્યાંથી લાવ્યા ? '

મચ્છીમારે કહ્યું કે-' એક ધર્માત્માએ મને સોનામહોર વિના માગે આપી. તેમાંથી ધાન્ય લાવ્યો, હજુ રૂ. ૧૪ બાકી છે.' તે પોતાની સ્ત્રીને અને છોકરાંઓને બતાવ્યા. તે જોઇ તમામ બોલ્યા કે-' બે મહીનાની ખરચી તો થઇ છે, માટે હવે આ નીચ રોજગાર છોડી દો. રાત્રે તળાવે જવું અને નિરપરાધી જંતુઓને પકડવાં, તે કરતાં મજૂરી કરી ગુજરાન ચલાવીશું, તે વધારે ઠીક છે.' આમ તમામની મરજી થવાથી, તેણે મચ્છીમારનો ધંધો છોડી દીધો, અને શાહુકારના પાડોશમાં નિવાસ કરી મજૂરીથી નિર્વાહ કરવો શરૂ કર્યો.

હવે રાજાની સોનામહોર પેલાં બીજાં સુરંગે પંચાગ્નિની સેવનો કરનાર એક યોગી, કે જે ધ્યાનસ્થ હતો, તેની આગળ મૂકી અને પોતે ઝાડની ઓથમાં તેની વ્યવસ્થા જોવા બેઠો. યોગી ધ્યાન છોડી સોનામહોરની રહામે જૂએ છે, તેટલામાં સૂર્યનાં કિરણોની સાથે મળેલી પેલી પીતવર્ણવાળી અનીતિની સોનામહોર જોઇને એકદમ વિચારસાગરમાં પડ્યો-- मैंने किसीभी पुरुषसे याचना तो की ही नहीं, तो फिर यह सोनामहोर मेरे सामने कहांसे ? । शिव ! शिव ! चार आने तो मिलतेभी नहीं, और यह सोनामहोर !! जरूर ईश्वरने ही भेजी है । क्योंकि ध्यान द्वारा जगत्का स्वरूप तो देख लियाहै, लेकिन अनुभव द्वारा संभोगका साक्षात्कार नहीं किया । इसी लिये ईश्वरने कृपा करके सोनामहोर भेजी है ।

ઇત્યાદિ અનર્થોત્પાદક વિચાર યોગીને થયો, યોગી વિચારશ્રેણીને આગળ વધારી કુકર્મમાં પ્રવૃત થયો અને પોતાના ચાલીશ વર્ષનાં યોગ ગંગાના પ્રવાહમાં પ્રવાહિત કર્યો. ધન અને સ્ત્રીના સંસર્ગમાં શું યોગ રહી શકે ? કહ્યું છે કેઃ—

आरंभे नत्थि दया महिलासंगेण नासई बंभं ।
संकाए सम्मत्तं अत्थगहणेण पव्वज्जा नासई ॥ १ ॥

આરંભમાં દયા નથી, મહિલાના સંગમાં બ્રહ્મચર્ય રહેતું નથી, શંકાથી શ્રદ્ધા નષ્ટ થાય છે અને દ્રવ્યના લોભથી દીક્ષાનો નાશ થાય છે.

નીતિના પૈસાથી મચ્છીમારને થએલ લાભ અને અનીતિના પૈસાથી યોગીને થયેલું નુકસાન-બન્ને બાબતો રાજા પાસે જાહેર કરવામાં

આવી. રીતે મનમાં ખૂબ સમજ્યો કે, નીતિવાળો મનુષ્ય નિડર રહેછે, જ્યારે અનીતિમાન સર્વત્ર શંકિતજ રહ્યા કરે છે. તેને માટે કહ્યું છે કેઃ—

सर्वत्र शुचयो धीराः स्वकर्मबलगर्विताः ।

कुकर्मनिहतात्मानः पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ १ ॥

પવિત્ર ધીરપુરુષો સર્વ ઠેકાણે સ્વકર્મના બળ વડે નિડર રહે છે; જ્યારે કુકર્મ વડે હણાએલા પાપી પુરુષો સર્વ ઠેકાણે શંકિત મનવાળા હોય છે. ”

ઉપરના દ્રષ્ટાન્ત ઉપરથી આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે—અનીતિનું દ્રવ્ય, મનુષ્યોની સદ્બુદ્ધિનો નાશ કરી અધર્મના માર્ગ તરફ લઇ જાય છે. માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ નીતિથીજ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કહ્યું પણ છે કે—

सुधीरर्थार्जने यत्नं कुर्यान्न्यायपरायणः ।

न्याय एवानपायोऽयमुपायः संपदां यतः ॥ १ ॥

અર્થાત્—બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ ન્યાયપરાયણ થઇને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં યત્ન કરવો જોઇએ. કેમકે ન્યાય, એજ લક્ષ્મીનો વિઘ્નરહિત ઉપાય છે.

ટૂંકામાં કહીએ તો—

वरं विभववन्ध्यता सुजनभावभाजां नृणा-

मसाधुचरितार्जिता न पुनरूर्जिताः संपदः ।

कृशत्वमपि शोभते सहजमायतौ सुंदरं

विपाकविरसा न तु श्वयथुसंभवा स्थूलता ॥ १ ॥

અર્થાત્—સુજનતાને ભજવાવાળા મનુષ્યોને લક્ષ્મીથી રહિતપણું સારૂં છે; પરન્તુ ખરાબ ચરિત્રથી ઉપાર્જન કરેલી મોટી સંપત્તિ કંઇજ કામની નથી. જેમ સ્વભાવિક પ્રાપ્ત થયેલું અને પરિણામે સુંદર એવું કૃશપણું શોભે છે; પરંતુ પરિણામે વિરસ અને સોજાઓથી પ્રાપ્ત થયેલી સ્થૂલતા સારી નથી.

માટે સંપદાઓની—લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનારાઓએ શુભકર્મ ઉપાર્જન કરવું જોઇએ, અને તે શુભકર્મ નીતિથી થઇ શકે છે. જેઓ

શુભકર્મ હોય છે. ત્યાં સંપદાઓ સ્વાભાવિક રીતેજ આપણી તરફ ચાલી આવે છે. કહ્યું છે કે—

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ १ ॥

અવાડા પ્રત્યે જેમ દેડકાઓ અને જલથી સંપૂર્ણ ભરેલ સરોવર પ્રત્યે જેમ પક્ષિઓ આવે છે; તેમ શુભકર્મવાળા પુરૂષ પ્રત્યે આધીન થએલ સર્વ સંપદાઓ આવે છે. માટે ન્યાય પૂર્વક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રથમ ગુણ દરેકે પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ.

બીજો ગુણ.

હવે માર્ગાનુસારિનો બીજો ગુણ તપાસીએ. शिष्टाचारप्रशंसकः અર્થાત્ શિષ્ટપુરૂષના આચારનો પ્રશંસક હોય. આવો માણસ કોઇ દિવસે પણ ઉત્તમ આચારને અવશ્ય પામે છે. વ્રતી, જ્ઞાની અને વૃદ્ધપુરૂષોની સેવાથી જેણે શિક્ષા મેળવેલ હોય, તે શિષ્ટ કહેવાય, એવા શિષ્ટોના આચારને શિષ્ટાચાર કહેવામાં આવે છે. જેમ, કહ્યું છેઃ—

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥

લોકના અપવાદથી બીવું, અનાથ પ્રાણીઓના ઉદ્ધારમાં આદર કરવો, તેમજ કૃતજ્ઞતા અને દાક્ષિણ્યને સદાચાર કહેવામાં આવે છે.

અથવા સતાં आचारः सदाचारः સત્પુરૂષોનો જે આચાર, તે સદાચાર, સત્પુરૂષોના આચારની પ્રશંસા કોઇ કવિએ આ પ્રમાણે કરી છેઃ—

विपद्युच्चैः स्थैर्यं पदमनुविधेयं च महतां
प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥

કષ્ટ સમયે ઉચા પ્રકારની સ્થિરતા રાખવી, મહાપુરૂષના પદનું અનુકરણ કરવું, ન્યાયયુક્ત વૃત્તિને પ્રિયકર સમજવી, પ્રાણના નાશ સમયે પણ અકાર્ય ન કરવું, દુર્જનોને પ્રાર્થના ન કરવી, અને થોડા

ધનવાળા મિત્રની પણ યાચના ન કરવી; આ પ્રકારનું તલવારની ધારા જેવું દુર્ઘટ સત્પુરૂષોનું વ્રત કોણે કહ્યું ? અર્થાત્ તેને સત્યવક્તા અને તત્ત્વવેત્તાઓએજ બતાવેલ છે.

ટૂંકમાં કહીએ તો ' શિષ્ટાચારની પ્રશંસા ' એ ધર્મરૂપી બીજનો આધાર અને પરલોકમાં પણ ધર્મપ્રાપ્તિનું કારણ થાય છે. યાવત્ મોક્ષરૂપ કાર્યનું પણ કારણ બને છે. માટે આ ગુણ મનુષ્યોએ અવશ્ય ધારણ કરવો.

બીજો ગુણ.

હવે માર્ગાનુસારિનો બીજો ગુણ જોઇએ. ' कुलशीलसमैः सार्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः । ' કુલ અને શીલ સરખા હોય તથા ગોત્ર ભિન્ન હોય, તેની સાથે વિવાહ કરવો. કુલ એટલે પિતા, પિતામહાદિ પૂર્વવંશ. અને શીલ તે મદ્ય, માંસ નિશાભોજન ઇત્યાદિના ત્યાગ રૂપ જાણવું. આ ઉપર કહેલ બંને–કુલ અને શીલ–તુલ્ય હોય, તો સ્ત્રીપુરૂષને ધર્મસાધનમાં અનુકૂલતા થાય. પરંતુ જો કુલ, શીલ સરખાં ન હોય, તો હમેશાં ઝગડો થવાનો સંભવ રહે છે. ઉત્તમ કુલની કન્યા, લઘુ કુલના પુરૂષને દબાવે, તથા હમેશાં ધમકી આપે, કે ' હું મારે પીઅર ચાલી જઇશ ' તેમજ જો નીચ કુલની હોય તો પતિવ્રતાદિ ધર્મમાં ખામી પાડે. તેટલા માટે સદૃશકુળની ખાસ જરૂરીઆત છે, તેમજ પૂર્વોક્ત શીલ જો ભિન્ન પ્રકારનું હોય, તો ધર્મસાધનમાં પ્રત્યક્ષ વાંધો પડે. એકને મદ્યપાન, માંસાહાર અથવા રાત્રિભોજન કરવું હોય, અને બીજાને તેના ઉપર અણગમો હોય, તેથી પરસ્પર પ્રેમભાવ વધે નહિ અને તેથી સાંસારિક વ્યવહારમાં જરૂર ખામી પડે. અને તેમ થવાથી ધર્મધ્યાનમાં, વગર કહે વાંધો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. માટે સદૃશશીલની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે. વર્તમાનકાળમાં એક ધર્મના બે સમુદાય છે, કે જેમાં ફક્ત ક્રિયાકાંડનોજ ભેદ હોય છે, તેની અંદર કન્યાવ્યવહાર થાયછે; ત્યાં પણ ધર્મ વિરૂદ્ધતાનાં કારણોથી સ્ત્રી પુરૂષ જન્મસુધી વૈરવિરોધવાળાં માલૂમ પડે છે. તો પછી કુલ શીલ અત્યંત વિસદૃશ હોય, તેની તો વાતજ શી ?

વળી બંનેનાં ગોત્રો ભિન્નજ હોવાં જોઇએ. એક પુરૂષનો જે વંશ, તેનું નામ ગોત્રછે, તેમાં ઉત્પન્ન થએલ મનુષ્ય ગોત્રજ કહેવાયછે. તેની સાથે વિવાહિત થવાથી લોકવિરૂદ્ધતાનો મોટો દોષ લાગેછે. તથા જે મર્યાદા ચાલી

આવેલી હોયછે; તે ઘણીવાર પુરૂષને અનર્થથી રોકેછે. આવો વ્યવહાર જો ચાલુ રહે, તોજ પ્રેમ બાહ્યનો સંભ્રમ બચી શકે. યવનવ્યવહાર આર્યજનોમાં પ્રચલિત થવાથી અનેક આપત્તિઓ ઉભી થવાનો સંભવ રહે છે. માટે ભિન્ન ગોત્રજની સાથેજ વિવાહ કરવાની શાસ્ત્રકારોએ આજ્ઞા આપેલી છે, અને તે ઉચિતજ છે. મર્યાદાયુક્ત વિવાહથી શુદ્ધ સ્ત્રીનો લાભ થાય છે. તથા તેનું ફળ સુજાતપુત્રાદિની ઉત્પત્તિ થવાથી ચિત્તને નિવૃત્તિ મળે છે. સાંસારિક કાર્યો જગત્માં પ્રશંસનીય કહેવાય છે. તેમજ દેવ, અતિથિ જનની ભકિત અને કુટુંબ પરિવારનું પણ માન સચવાય છે.

પરંતુ સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાના ચારહેતુઓ વાંચકે અવશ્ય ખ્યાલમાં રાખવા; ૧. સમસ્ત ગૃહવ્યવહાર સ્ત્રીને માથે રાખવો, ૨. દ્રવ્ય સ્વાધીન રાખી જોઇએ તેથી અધિક આપવું નહિ ૩. અઘટિત સ્વતંત્રતાનો ભોગવટો કરવા દેવો નહિ, અર્થાત્ કબજે રાખવી. અને ૪. પુરૂષે અન્ય સ્ત્રીને ભગિનીભાવ અથવા માતૃભાવથી જોવી.

પુરૂષે પોતાની સ્ત્રીની રક્ષાને માટે ઉપર્યુક્ત ચાર બાબતોનું ખાસ કરીને પાલન કરવું જોઇએ. તેવીજ રીતે સ્ત્રિયોએ પણ પોતાના શીલની રક્ષાને માટે નીચે લખેલી બાબતો સૌથી વધારે ધ્યાનમાં રાખવાની છેઃ—

यात्राजागरदूरनीरहरणं मातुर्गृहेऽवस्थितिः
वस्त्रार्थं रजकोपसर्पणमपि स्याद्दूतिकामेलकः ।
स्थानभ्रंशसखीविवाहगमनं भर्तृप्रवासादयो
व्यापारः खलु शीलजीवितहराः प्रायः सतीनामपि ॥१॥

ताम्बूलं प्रतिकर्म मर्मवचनं क्रीडा सुगन्धस्पृहा
वेपाडम्बरहास्यगीतकुतुकानङ्गक्रिया तूलिका ।
कौसुम्भं सरसान्नपुष्पघुसृणं रात्रौ बहिर्निर्गमः
शश्वत्त्याज्यमिदं सुशीलविधवस्त्रीणां कुलीनात्मनाम् ॥२॥

અર્થાત્—એકાકી જવું, જાગરણ કરવું, દૂરથી પાણી લાવવું, માતાને ઘેર રહેવું, વસ્ત્રમાટે ધોબી પાસે જવું, દૂતિની સાથે સંબંધ રાખવો, પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થવું, સખીના લગ્નમાં જવું અને પતિનું દેશાન્તરગમન, વિગેરે ક્રિયાઓ ખરેખર સતીઓના શીલરૂપ જીવનને પ્રાયઃ હરણ કરનારી છે.

નાશ કરનારી છે; વળી તાંબૂલ, શૃંગાર, મર્મકારી વચન, ક્રીડા, સુગંધની ઇચ્છા, ઉદ્ભટ વેષ, હાસ્ય, ગીત, કૌતુક, કામક્રીડા, શય્યા, કુસંબી વસ્ત્ર, રસસહિત અન્ન, પુષ્પ અને કેશર તથા રાત્રીમાં ઘેરથી બહાર જવું, આ દરેકનો કુલીન અને સુશીલ વિધવા સ્ત્રીઓએ નિરંતર ત્યાગ કરવો જોઇએ.

ચોથો ગુણ

માર્ગાનુસારિનો ચોથો ગુણ, પાપભીરુ: અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ અપાય (કષ્ટ) નાં કારણરૂપ પાપોથી ડરતા રહેવું, તે છે.

પ્રત્યક્ષ કષ્ટનાં કારણો–ચોરી, પરદારાગમન, જુગટું રમવું વિગેરે, જેનાથી વ્યવહારમાં રાજકૃત વિડંબના થાય. અને પરોક્ષ કષ્ટનાં કારણો મદ્ય, માંસાદિ અપેય, અભક્ષ્ય પદાર્થ, જેથી નરકાદિ કષ્ટો સહન કરવાં પડે. આ કારણોથી–પાપોથી દરેક માણસે ડરતા રહેવું.

પાંચમો ગુણ

માર્ગાનુસારિનો પાંચમો ગુણ–પ્રસિદ્ધં દેશાચારં સમાચરન્ અર્થાત્ પ્રસિદ્ધ દેશાચારનો આદર કરવો, તે છે. ઉત્તમ રીતે ઘણા કાળથી ચાલ્યો આવતો જે ભોજન વસ્ત્રાદિનો વ્યવહાર, તેનાથી વિરૂદ્ધ ચાલવું નહિ. વિરૂદ્ધ ચાલવાથી તે દેશના નિવાસી લોકોની સાથે વિરોધ થાય છે. અને વિરોધ થવાથી ચિત્તની વ્યવસ્થા ઠીક રહેતી નથી. તેના પરિણામે ધર્મથી પણ વિમુખ રહેવાયછે. માટે પ્રસિદ્ધ દેશાચારનું આચરણ અવશ્ય રાખવું.

છટ્ઠો ગુણ

अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः । અવર્ણવાદ અર્થાત્ નિંદા તેને જે બોલે તે અવર્ણવાદી કહેવાય. એવા અવર્ણવાદી ન થવું. અર્થાત્ કોઇની નિંદા કરવી નહિ. હલકાથી લઇને ઉત્તમ પુરૂષો સુધી કોઇની નિંદા ન કરવી. કારણ કે નિંદા કરનાર નિંદક ગણાય છે, અને તેનાથી ભારે કર્મબંધ થાયછે. જેમ કહ્યું છે.–

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बद्ध्यते कर्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥ १ ॥

બીજાનો પરિભવ અર્થાત્ નાશ જેમાં છે, એવો પરિવાદ એટલે નિંદા કરવાથી અને પોતાની શ્લાઘા કરવાથી દરેક ભવમાં નીચગોત્રને

દેનાર કર્મ બંધાય છે, કે જે કર્મથી પણ મહા મુશીબતે છૂટી શકે છે.

સમસ્ત સામાન્ય મનુષ્યો સંબંધી અવર્ણવાદ ઠીક નથી. એટલે રાજા, અમાત્ય, પુરોહિત કે કોઇના પણ અવર્ણવાદ કષ્ટ અને નરકાદિ દુર્ગતિને આપે છે; તેમાં પણ રાજાદિનો અવર્ણવાદ (નિંદા) તો પ્રત્યક્ષ દ્રવ્યનાશ, પ્રાણનાશ આદિ અનર્થો પેદા કરી નરકાદિક ગતિને આપનાર થાયછે. માટે કોઇની કોઈ વખતે પણ નિંદા કરવી નહિં. કદાચ નિંદા કરવાની ટેવ પડે, તો બેશક પોતાની નિંદા કરવી.

સાતમો ગુણ.

માર્ગાનુસારિનો સાતમો ગુણ—अनतिव्यक्तगुप्ते च स्थाने सुप्रातिवेश्मकः। अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ॥ જવા આવવાનાં અનેક બારણાંરહિત ઘરવાળો ગૃહસ્થ સુખી રહે છે. અનેક દરવાજાના નિષેધથી પરિમિત બારણાંવાળા ઘરમાં રહેવાનો નિશ્ચય થાય છે, જેથી ચોર જારાદિનો ભય કમ રહે. જો અનેક બારણાં હોય, તો દુષ્ટજનો ઉપદ્રવ કરે. વળી ઘર ઘણું ખુલ્લામાં કે ઘણું ગુપ્ત ન હોવું જોઇએ. જો વધારે ખુલ્લામાં હોય, તો ચોરાદિકનો ઉપદ્રવ થાય અને અતિ ગુપ્ત હોય, તો ઘરની શોભા મારી જાય. તથા અગ્નિ પ્રમુખના ઉપદ્રવમાં ઘરને નુકસાન થાય. વળી પાડોશી સારાં હોય ત્યાં રહેવું; જેથી સ્રીપુત્રાદિના આચાર વિચારો સુધરે, અને મનમાં તે સંબંધી ચિંતા ન રહે. પાડોશી ખરાબ હોય, તો સંતતિના આચાર વિચારોમાં અવશ્ય નુકસાન કરે. માટે સારા પાડોશીના સંગમાં રહેવું.

આઠમો ગુણ.

कृतसंगः सदाचारैः એટલે કે ઉત્તમ આચારવાળા સત્પુરૂષની સાથે સંગતિ કરવી, તે છે. નીચપુરૂષોની સંગત કરવી નહિ. નીચપુરૂષો–સામાન્યપણે જુગારી, ધૂર્ત, દુરાચારી, ભટ, યાચક, ભાંડ, નટ અને લૌકિકમાં ધોબી, માળી, કુંભાર આદિની સોબત ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોને ઘાતકારી છે. આજકાલ કેટલાક વેષધારી પુરૂષો હલકી જાતિના મનુષ્યોને સાથે રાખે છે, જેથી તેનું પરિણામ ભયંકર આવે છે, કારણ કે ગૃહસ્થોને નીચજાતિના પુરૂષોનો સંગ કરવાની મનાઇ છે, તો પછી સાધુ માટે તો કહેવુંજ શું ? તેવા નીચપુરૂષોનો સંગ કરનાર સાધુનું સન્માન કરનાર ગૃહસ્થને પાપનું પોષણ કરનાર જાણવો.

દુનિયામાં મનુષ્યોએ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, તો ખાસ કરીને સત્સંગ કરવો. સજ્જન પુરૂષોનો સંગ મહાન્ લાભ કરાવે છે. આને માટે નારદજીનું દૃષ્ટાન્ત બહુ ઉપયુક્ત થઈ પડે તેમ છે.

"એક વખત બ્રહ્મચર્યમાં શિરોમણિ નારદજીએ કૃષ્ણજીને પૂછ્યું કે—'મહારાજ સત્સંગનું ફળ શું?' કૃષ્ણજીએ કહ્યું:—'શું તમારે સત્સંગનું ફળ જોવું છે?' નારદજીએ કહ્યું:—'હા મહારાજ!' કૃષ્ણજી બોલ્યા:-'ઠીક, તો તમે અમુક નરકમાં જાઓ, ત્યાં તે નરકનો એક કીડો છે, તે તમને સત્સંગનું ફળ બતાવશે.' નારદજી પહોંચ્યા નરકમાં. ત્યાં નારદજીની દૃષ્ટિ પેલા કીડા ઉપર પડી, કે તુરત નરકનો કીડો મરી ગયો. નારદજીએ કૃષ્ણજી પાસે આવીને કહ્યું:-'મહારાજ! આપે સત્સંગનું ફળ તો સારૂં બતાવ્યું. લેવા ગયો સત્સંગનું ફળ અને મળી જીવહિંસા.' કૃષ્ણજીએ કહ્યું-'ધીરજ રાખો. સત્સંગનું ફળ સારૂંજ મળશે.' વળી જ્યારે નારદજીએ સત્સંગનું ફળ પૂછ્યું, ત્યારે કૃષ્ણજીએ કહ્યું:-'જાઓ, ફલાણા બગીચામાં આંબાના વૃક્ષ ઉપર પક્ષીનો માળો છે, તે માળામાં એક પક્ષીનું બચ્ચું છે, તે બચ્ચું સત્સંગનું ફળ કહેશે.' નારદજી ત્યાં ગયા. જેવી નારદજીની આંખો અને બચ્ચાંની આંખો એકમેક થઇ કે તુરત બચ્ચું મરી ગયું. નારદજીએ મનમાં વિચાર્યું-ઠીક, આએ વળી સત્સંગનું ફળ સારૂં મળ્યું. અસ્તુ, નારદજીએ કૃષ્ણજી પાસે આવીને આ હકીકત જણાવી. વળી થોડા દિવસો થયા, એટલે નારદજીએ કૃષ્ણજીને સત્સંગનું ફળ પૂછ્યું. કૃષ્ણજીએ કહ્યું-'જાઓ, ફલાણા ભરવાડને ત્યાં એક ગાય છે, તેને આજ બચ્ચું આવ્યું છે. તે ગાયની વાછડી તમને સત્સંગનું ફળ કહેશે,' નારદજી વિશ્વાસે વિશ્વાસે ત્યાં ગયા. જેવી નારદજીની આંખો, અને વાછડીની આંખો એક થઇ કે તુરત વાછડી મરી ગઈ. નારદજીનું હૃદય ગૌહત્યાના પાપથી બહુ કાંપવા લાગ્યું. તેમને કૃષ્ણજીની આવી લીલા માટે અણગમો થયો. નારદજીએ નિશ્ચય કર્યો કે-આપણે હવે કૃષ્ણજી પાસે સત્સંગનું ફળ પૂછવું નથી. અસ્તુ. કેટલાક મહીનાઓ પછી એક વખત નારદજીને કૃષ્ણજી મળ્યા, કૃષ્ણજીએ કહ્યું—'નારદજી! આજકાલ સત્સંગનું ફળ કેમ પૂછતા નથી'? નારદજીએ કહ્યું:—મહારાજ! મ્હારે સત્સંગનું ફળ જોઇતું નથી. એવી હિંસાઓથી મ્હારા આત્માને ભારે કરવો, એ મને પસંદ નથી.' કૃષ્ણજીએ લગાર વિશ્વાસ આપવા પૂર્વક કહ્યું:—'નારદજી! હવે એક વખત મારૂં કહ્યું કરો. ફલાણા રાજાને-ત્યાં આજેજ પુત્રનો

જન્મ થયો છે. તે પુત્રની પાસે જાઓ. તે તમને સત્સંગનું ફળ બતાવશે.'
નારદજીએ ચોખ્ખું સંભળાવ્યું કે—'મહારાજ! માફ કરો. આજ સુધી
જે જે જીવોની હિંસા થઈ, તેમાં તો મને કોઇ પૂછનારવાળું ન્હોતું, પરન્તુ
એ રાજાનો કુંવર પણ પેલા જીવોની માફક પરલોકવાસી થાય, તો
રાજા મારૂં કાટલુંજ કાઢી નાખેને. ત્યાં જઇને તો મારે સત્સંગનું ફળ
પૂછવું નથી.' કૃષ્ણ ભગવાને તેમને ધીરતા આપવા પૂર્વક કહ્યું—'નારદજી!
તમે લગારે ચિંતા ન કરો. તમે નિઃશંકપણે જાઓ. આ વખતે તમને
જરૂર સત્સંગનું ફળ જણાશે.' નારદજી ભગવાનનું નામ લઈ ડરતા
ડરતા રાજા પાસે ગયા. રાજા પાસે જઇ જણાવ્યું કે—'મ્હેં સાંભળ્યું
છે કે—આજે આપને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે, તે વાત શું સાચી છે?'
રાજાએ કહ્યું—'હા' નારદજીએ કહ્યું—'ત્યારે આપ તે પુત્રરત્નને અહિં—
આપની પાસે મંગાવો, તો હું મારી—હેમને જોવાની ઉત્કંઠા પૂરી કરૂં.'
રાજાએ કહ્યુંઃ—'મહારાજ નારદજી! આજના જન્મેલા બાળકને અહિં
સુધી કેમ લાવી શકાય? આપ બ્રહ્મચારી છો, આપ ઋષિ છો, આપને માટે
અંતેઉરમાં જવાની તદ્દન છૂટ છે, આપ ખુશીથી ત્યાં પધારો. અને
બાળકને દર્શન દો.' નારદજી અંતેઉરમાં ગયા. દાસી બાળકને તેડીને
નારદજીની પાસે લાવી. બાળકે જેવા નારદજીને જોયા, કે તુરત બાળક
બોલે છેઃ—'નારદજી! શું હજૂ સુધી આપ સત્સંગનું ફળ ન જોઇ
શક્યા?. નારદજી તેજ દિવસના જન્મેલા બાળકનું આ વચન અને
પોતાના હૃદયની વાત પ્રકટ થતી જોઇ ચકિત થઇ ગયા. બાળકે
આગળ બોલતાં જણાવ્યું—'મહારાજ! નરકનો કીડો તે હું પોતેજ, આ-
પનાં દર્શનથી—સત્સંગથી પક્ષી થયો. ત્યાં આપનો સત્સંગ થયો, તો
ત્યાંથી મરી પશુમાં ગાયનું બચ્ચું થયો. ત્યાં પણ આપના જેવા બ્રહ્મ-
ચારી સંતપુરૂષનો સમાગમ થતાંજ ત્યાંથી મરી અહિં રાજાનો પુત્ર
થયો છું. સત્સંગનું ફળ આથી વધારે શું તમને જોઇએ?' નારદજી બહુ
ખુશી થયા. અને પ્રસાદને સ્વસ્થાને આવ્યા."

કહેવાની મતલબ કે સંતપુરૂષોનો સમાગમ મનુષ્યોને ઘણોજ
લાભદાયક થાય છે, માટે આ ગુણ અવશ્ય રાખવો જોઇએ

નવમો ગુણ.

હવે નવમો ગુણ—मातापित्रोश्च पूजकः અર્થાત્ માતપિતાને
ત્રિસંધ્ય એટલે પ્રાતઃકાળ, મધ્યાહ્ન સમય અને સાંજના સમયે નમ-

સ્કાર કરવો, તે છે. વળી તેઓને પરલોકને વિષે હિતકારી ક્રિયામાં જોડવા. ઉત્તમ ફલ ભોજનાદિ વસ્તુઓ દેવની માફક માતપિતાની પાસે ધારણ કરવી. તેઓની રૂચિ હોય તે લે, બાકીની પોતે ખાવી; તેમ સમસ્ત કાર્યમાં તેઓની રૂચિ અનુસાર વર્તવું. માતપિતાનો મોટો ઉપકાર છે, તેમાં વળી માતા અતિપૂજ્ય હોવાથી તેનો પૂર્વનિપાત કરેલ છે. જેમ કહ્યું પણ છે કેઃ—

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितॄन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १ ॥

દશ ઉપાધ્યાયની અપેક્ષાએ એક આચાર્ય, સો આચાર્યની અપેક્ષાએ એક પિતા અને હજાર પિતાની અપેક્ષાએ એક માતા પૂજ્ય છે. એમ ઉત્તરોત્તર પૂજ્યભાવમાં વધારે છે. આ પ્રમાણે માતાપિતાનો પૂજક હોય, તેજ ધર્મને લાયક થઇ શકે છે.

દશમો ગુણ.

માર્ગાનુસારિનો દશમો ગુણ त्यजन्नुपप्लुतस्थानं અર્થાત્ ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો, તે છે. ઉપદ્રવ તે સ્વચક્ર-પરચક્રાદિ તથા દુર્ભિક્ષ, પ્લેગ, મારી વિગેરે સાત પ્રકારની "ઇતિ" તેમજ જનવિરોધ ઇત્યાદિ ઉપદ્રવ રહિત સ્થાનમાં રહેવું. ઉપદ્રવયુક્ત સ્થાનમાં રહેવાથી અકાળ મૃત્યુ થાયછે. જેથી ધર્મ અને અર્થના નાશથી અકલ્યાણના ભાગી થવાયછે. તેમ ચિત્તની મલીનતા થવાથી ધર્મસાધનમાં વાંધો પડે છે. માટે ઉપદ્રવવાળાં સ્થાનોને તો અવશ્ય છોડવાં.

અગિયારમો ગુણ

अप्रवृत्तिश्च गर्हिते અર્થાત્ નિન્દનીય કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. દેશ, જાતિ અને કુળની અપેક્ષાએ નિંદનીય કર્મ ત્રણ પ્રકારનુ છે. જેમ સૌવીર દેશમાં કૃષિકર્મ, લાટમાં મદ્યનું બનાવવું. વળી જાતિની અપેક્ષાએ બ્રાહ્મણને સુરાપાન, અને તિલ-લવણાદિનો વેપાર; તેમજ કુળની અપેક્ષાએ ચૌલુક્યવંશી રાજાઓને મદ્યપાનાદિ ગર્હિતછે. ઇત્યાદિ ગર્હિત કાર્ય કરનાર પુરૂષનુ ધર્મકાર્ય હાંસીપાત્ર થાય છે.

બારમો ગુણ

બારમો ગુણ—व्ययमायोचितं कुर्वन् અર્થાત્ ખર્ચ, આવકનીને અનુસાર કરવો. અધિક અથવા ન્યૂન ખર્ચ કરવાથી વ્યવહારમાં તે પુરૂષ

ગણાય છે.
પ્રામાણિક ગણાતો નથી. અધિક કરે, તો કૃપણની પંક્તિમાં મૂકાય છે. માટે સમયોચિત યોગ્ય
અને ન્યૂન કરે, તો મૂર્ખાણની પંક્તિમાં ગણાય છે, દેવતાદિ નિમિત્તે અને
રીતે વ્યય, કુટુંબના પોષણમાં, પોતાના ઉપયોગમાં, દેવતાદિ નિમિત્તે અને
અતિથિની ભક્તિ નિમિત્તે કરવો. મનુષ્યોએ પોતાની આવકનીના ચાર
વિભાગ કરવા, જેથી ઉભય લોકમાં સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય. જેમકે—

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय घट्टयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥ १ ॥

આવદાનીનો ચોથો ભાગ ભંડારમાં રાખવો, ચોથો ભાગ વેપારમાં રાખવો, ચોથો ભાગ ધર્મ અને ઉપભોગમાં વાપરવો અને ચોથો ભાગ પોષણ કરવા લાયક સ્ત્રીપુરૂષનું પોષણ કરવામાં ખરચવો.

અથવા—

आयादर्धं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ २ ॥

આવદાનીથી અર્ધો ભાગ ધર્મમાં જોડવો, અથવા અર્ધ ભાગથી પણ અધિક ધર્મકાર્યમાં લગાવવો. અને બાકીની રકમથી શેષ સાંસારિક તુચ્છ કાર્યો યુક્તિપૂર્વક કરવાં.

આવદાનીના પ્રમાણમાં ધર્મ ન કરે અને કેવળ સંચયશીલ થાય, તો તે કૃતઘ્ન છે, અર્થાત્ કરેલ ઉપકારનો નાશ કરનાર છે. ધર્મના પ્રતાપે સુખી, ધની, માની બનેલ છે. તે ધર્મની આરાધના ન કરે, તો પછી કૃતઘ્ન નહિ તો બીજું શું? વળી એક કવિ યુક્તિયુક્ત કલ્પના વડે ધના-ઢ્યોને ધર્મ કરવાનું સૂચવતાં કહે છે—

लक्ष्मीदायादाश्चत्वारो धर्माग्निराजतस्कराः ।
ज्येष्ठपुत्रापमानेन कुप्यन्ति बान्धवास्त्रयः ॥ १ ॥

લક્ષ્મીના ચાર ભાગીદાર પુત્રો છે. ધર્મ, અગ્નિ, રાજા અને ચોર. સૌથી મોટો અને માનનીય પુત્ર ધર્મ છે. તેના અપમાનથી ત્રણ ભાઇઓ કોપ પામે છે, અર્થાત્ ધર્મ નહિ કરનાર પુરૂષની લક્ષ્મી અગ્નિ વડે નાશ થાય છે, રાજા લૂંટી જાય છે. અગર તસ્કરો ચોરી જાય છે. માટે શાસ્ત્રકારોએ ધર્મમાં ચોથો ભાગ અથવા અર્ધ ભાગ

અથવા તો જેટલું ખરચાય તેટલું પણ ખરચવા માટે સમાધક' આપેલ છે. કોણ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ ચંચલ દ્રવ્યથી નિશ્ચલ ધર્મરત્નને ન મેળવે ? વાસ્તવમાં સર્વે પુરૂષો લાભાર્થી છે; પરંતુ કૃપણતાના દોષને લીધે શાસ્ત્ર પ્રમાણે વ્યવહાર કરી શકતા નથી, તે ધર્મ લાયક ન ગણાય. માટે આવકની પ્રમાણે વ્યય કરવો.

તેરમો ગુણ

તેરમો ગુણ वेषं वित्तानुसारतः એ છે. એટલે, પોશાક દ્રવ્યને અનુસરીને રાખવો, જેથી લોકમાં પ્રામાણિકતા કહેવાય, અન્યથા લોકમાં સાહસી, ઉડાઉ યા ઠગારો ગણાય છે. અર્થાત લોકો કહે કે ' પાસે દ્રવ્ય નથી, છતાં આ નવલશા નાનજી બનેલ છે, શું કોઇને ઠગીને દ્રવ્ય લાવેલ હશે ? અથવા તો ઠગવા માટે દેશાવર જવા ચાહતો હશે.' ઇત્યાદિ, હવે દ્રવ્ય છતાં જો ખરાબ વેષ રાખે, તો કૃપણતા ગણાય. માટે દ્રવ્યાનુસાર ઉચિત પોશાક રાખવો, જેથી લોકમાન્ય થઇ શકાય; કેમકે લોકમાન્યતા પણ ધર્મકાર્યમાં સાધનભૂત છે.

ચૌદમો ગુણ.

માર્ગાનુસારિનો ચૌદમો ગુણ છે अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः બુદ્ધિના આઠ ગુણે કરી સહિત રહેવું જોઇએ. ધર્મશ્રવણની અંદર બુદ્ધિના આઠ ગુણોની ખાસ જરૂરીયાત છે; અન્યથા ધર્મશ્રવણ માત્રથી ગેર સમજ ઉત્પન્ન થાયછે.

જેમ, એક મહારાજ રામચરિત્ર વાંચતા હતા, તેમાં ' સીતાનું હરણ થયું ' એવી વાત આવી, આથી કોઇક ભદ્રિક જીવે વિચાર્યું કે સીતાજી હરણ થઈ ગયાં.

કથા તો પૂરી થઈ, પરંતુ તેની શંકાનું સમાધાન સાંભળવામાં આવ્યું નહિ. તેથી તે, કથા કરનાર મહારાજ પાસે ગયો; અને હાથ જોડી પૂછ્યું કે–' મહારાજ ! તમામ વાતનો ખુલાસો થયો, પણ એક વાત બાકી રહી, ' કથા વાંચનાર તો વિચારમાં પડ્યા કે, શું કોઇ શ્લોક રહી ગયો ? અથવા પાનું ફારફેર થઇ ગયું ? અથવા થયું શું ? કે જેથી આ શ્રોતા કહે છે કે એક વાત રહી ગઈ ? મહારાજે પૂછ્યું–'ભાઇ ! શું બાકી રહ્યું છે ? તે કહો. '

તે ભદ્રિક બોલ્યો–'મહારાજ ! સીતાનું હરણ થયું', એમ પ્રથમ સાંભળ્યું હતું, તો હવે હરણ મટીને સીતાજી પાછાં મનુષ્ય થયાં કે નહિ ?'

મહારાજ તો તે ભદ્રિકનું આવું કથન સાંભળીને હસી પડ્યા. અને ભદ્રિકને સમજાવ્યો કે-' સીતાનું હરણ થયું, તેનો અર્થ એમ છે કે સીતાજીને રાવણ લઇ ગયો, પરંતુ જેમ તું ધારે છે તેમ, હરણ એટલે એક જાતનું જંગલી જનાવર સીતાજી થયાં નથી. ' હવે ભદ્રિક જીવ સમજ્યો. જો તે ફરી પૂછવા ન આવ્યો હોત, તો બીજા જીવો સાથે તે સંબંધે તકરાર કરત. માટે ધર્મશ્રવણમાં બુદ્ધિના ગુણોની ખાસ જરૂરીઆત છે. બુદ્ધિના આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છેઃ—

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।
ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥ १ ॥

(૧) અર્થાત્ સાંભળવાની ઇચ્છા, તે શુશ્રૂષા, (૨) સાંભળવું તે, શ્રવણ, (૩) સાંભળેલ શાસ્ત્રના અર્થને સ્વીકારવો તે, ગ્રહણ. (૪) ગ્રહણ કરેલને ભૂલવું નહિ તે, ધારણા. (૫) જાણેલ અર્થને અવલંબી તેના જેવા અન્ય વિષયમાં વ્યાપ્તિવડે તર્ક કરવો તે; ઊહા. (૬) અનુભવ અને યુક્તિ વડે વિરૂદ્ધ એવા હિંસાદિ અનર્થજનક કાર્યોથી નિવર્ત્તવું તે, અપોહ; અથવા ઊહ તે સામાન્યજ્ઞાન અને અપોહ તે વિશેષજ્ઞાન. (૭) તર્ક-વિતર્ક જેનાથી મોહ, સન્દેહ અને વિપર્યાસ રહિત વસ્તુધર્મનું જે જ્ઞાન, તે અર્થજ્ઞાન. અને (૮) અમુક વસ્તુ આજ પ્રકારે છે, જરા પણ ફેરફાર નથી. તેવો જે નિશ્ચય તે તત્ત્વજ્ઞાન.

પંદરમો ગુણ.

પૂર્વોક્ત આઠ ગુણો વડે જેની બુદ્ધિ પ્રૌઢભાવને પ્રાપ્ત થએલ હોય, તે પુરૂષ કદાપિ અકલ્યાણનો ભાગી થાય નહિ. માટે હમેશાં બુદ્ધિના ગુણો પૂર્વક ગણવાનો धर्मसन्वहम् કહેલ છે. અર્થાત્ ધર્મ સાંભળનાર ધર્મને લાયક બતાવેલ છે. અહીંઆં ધર્મશ્રવણ વિશેષ ગુણ આપનાર જાણવું. બુદ્ધિના આઠ ગુણોમાં જે શ્રવણ ગુણ છે, તે શ્રવણમાત્ર અર્થવાળું છે; માટે એકતાનો સંશય કરવા જેવું નથી. ધર્મ સાંભળનારને પ્રત્યક્ષ ગુણો નીચે આપેલ શ્લોકથી સ્પષ્ટ થશેઃ—

क्लान्तमपोज्झति खेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १ ॥

યથાવસ્થિત સુભાષિતવાળું જે મન, તે ખેદને દૂર કરે છે, દુઃખ દાવાનળથી તપેલ પુરૂષને શાંત કરે છે, મૂઢને બોધ કરે છે, વ્યાકુલ પુરૂષને સ્થિરતા પમાડે છે, અર્થાત્ સુંદર વચનવર્ગણાનું શ્રવણ, સર્વ શુભ વસ્તુને આપનાર છે. સુંદર ઉક્તિ જો પ્રાપ્ત થાય; તો ઇતર અલંકારાદિની અપેક્ષા રાખવાની જરૂરીઆત નથી. જેમ કોઇ એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

किं हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं
केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः ।
पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं
यन्निष्पीडितपार्वणामृतकरस्यन्दोपमाः सूक्तयः ॥ १ ॥

અર્થાત્–હારો વડે શું ? કંકણો વડે શું ? અમૂલ્ય કર્ણભૂષણોનું શું પ્રયોજન છે ? બાજુબંધ વડે સર્યું; મણિમય કુંડલોનું શું કામ છે ? અતિ સ્વચ્છ વસ્ત્રોથી પણ શું ? કવિઓ કહે છે કે, પૂનમના ચંદ્રથી ઝરતા અમૃતની ઉપમાવાળી યથાર્થ વચનવર્ગણા, એજ પુરૂષોને અખંડિત આભૂષણ છે, એમ અમે માનીએ છીએ. આ બધા લાભો ધર્મશ્રવણથી થાય છે.

સોળમો ગુણ.

સોળમો ગુણ ' अजीर्णे भोजनत्यागी ' અજીર્ણમાં ભોજન નહિ કરનાર શરીરે સુખી રહે છે. અને સુખી પુરૂષ ધર્મસાધન કરી શકે છે, તેજ કારણથી વ્યવહારનયનો આશ્રય લઇ કેટલાક કહે છે કે शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् । વસ્તુસ્થિતિ અનુસાર તો આ પ્રમાણે કહેવું ઉચિત છે કે, शरीरमाद्यं खलु पापसाधनम् । અર્થાત્ શરીર પ્રથમ પાપનું કારણ છે. જેને શરીર નથી; તેને પાપનો બંધ નથી. જૂઓ, સિદ્ધના જીવો અશરીરી હોવાથી પાપનો બંધ નથી. શરીર પાપનું કારણ છે; પાપ શરીરનું કારણ છે. જ્યાં શરીર નથી, ત્યાં પાપ નથી; અને જ્યાં પાપ નથી, ત્યાં શરીર નથી. આમ અન્વયવ્યતિરેક વ્યાપ્તિ છે, છતાં વ્યવહારદૃષ્ટિને લઇ શરીરને પ્રથમ ધર્મનું સાધન માનેલ છે; માટે અજીર્ણમાં ભોજનનો ત્યાગ બતાવેલ છે; વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં લખેલ છે કેઃ–अजीर्णप्रभवा रोगाः સમસ્ત રોગો અજીર્ણથી થાય છે. અહીં કોઇ કહેશે કે, કેટલેક ઠેકાણે धातुक्षयाद-

ભવા રોગાઃ ધાતુના ક્ષયથી રોગો ઉદ્ભવે છે, એમ કહે છે, તો કયું વાક્ય માનવું ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમજવું કે, ધાતુક્ષય પણ અજીર્ણથી થાય છે. જો અન્નાદિ ખોરાકની સંપૂર્ણ પરિપાકદશા બરાબર હોય, તો કદાપિ ધાતુક્ષય થાય નહિ. ગમે તેવો પરિશ્રમ કરે, તેમાં જરા પણ શરીરની નિર્બળતાનો ડર રાખવાનો નથી. અજીર્ણ થવા છતાં, લાલચથી જે ભોજન કરે છે, તે સ્વશરીરને નષ્ટ કરે છે. અજીર્ણ જાણવા માટે નીચે લખેલ શ્લોક અર્થસહિત કંઠે રાખવોઃ—

मलवातयोर्विगन्धो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।
अविशुद्धश्चोद्गारः षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ १ ॥

મળમાં અને વાયુમાં દુર્ગંધ જણાય (૨), ઝાડો હમેશ કરતાં ફાર-
ફેર થાય (૩), શરીરમાં આળસ, પેટ ફૂલે ઇત્યાદિ (૪), ભોજન પર હમેશ
કરતાં રુચિ કમ જણાય (૫), અને ઓડકાર ખરાબ આવે (૬) અજીર્ણનાં
એ પ્રમાણે છ સ્પષ્ટ ચિહ્નો જાણવાં. પૂર્વોકત છમાંથી ગમે તે એક જણાય
કે તુરત ભોજન છોડવું; જેથી જઠરાગ્નિ વિકારને ભસ્મીભૂત કરશે. ધર્મ
શાસ્ત્ર પણ એક પખવાડીએ ઉપવાસ કરવાનું સૂચવે છે. જો તેમ નિયમસર
થાય, તો પ્રાયઃ પ્રકૃતિ વિકૃતિના કારણથી રોગ થવા પામે નહિં. કર્મજન્ય
રોગ માટે તો કોઇનો ઉપાય નથી. વર્તમાન સમયમાં કેટલાક લોકો ઉપ-
વાસને ઠેકાણે રેચ લેવો, એવા મત ઉપર છે, પરંતુ આપણે શાંત રીતે
વિચારીશું, તો રેચ ઉભય લોકમાં નુકશાન કરનાર માલૂમ પડશે; જ્યારે
ઉપવાસ ઉભય લોકમાં હિતકર માલૂમ પડશે. રેચ લેવાથી ચાલુ પ્રકૃતિમાં
ફારફેર થાય છે. કોઇવાર વાયુ પ્રકોપને પામે, તો રેચ ઘણું નુકસાન કરે છે;
તથા પેટમાં રહેલ કૃમિનો નાશ કરે છે. ઇત્યાદિ કારણથી રેચ ઉભય લો-
કમાં અલાભકર છે. ઉપવાસ પંદર દિવસમાં ખાધેલ અન્નનો પરિપાક કરાવે
છે, મન નિર્મળ કરે છે, ઇશ્વરભજનાદિ કૃત્યમાં જોડે છે, અન્નપર રુચિ
વધારે છે. જેથી કોઇ પણ રોગ થવાનો સંભવ રહેતો નથી, માટે પંદર દિ-
વસે એક ઉપવાસ અવશ્ય કરવા લાયક છે. અજીર્ણમાં ભોજન ત્યાગ કરવું,
જેથી શરીર ઠીક રહે. અજીર્ણ ન હોય તો થોડું ખાવું: નિયમસર ખાવાથી
ખાધેલ ભોજન રસવીર્યસંપન્ન થાય છે यो मितं भुङ्क्ते स बहु भुङ्क्ते । જે

थोडुं खाय छे, ते घणुं खाय छे. माटे खावानी लालच न राखतां अजीर्ण समये भोजननो त्याग ज करवो.

सत्तरमो गुण.

सत्तरमो गुण.— काले भोक्ता च सात्म्यतः अर्थात् काळे एटले भोजन समये खावुं, ते पण प्रकृतिने अनुकूळ ज; केमके विष थोडुं होय छे, तो पण ते प्राणनो नाश करेछे; माटे सात्म्य पदार्थो खावा. कह्युंछे केः—

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि ।
सुखित्वायावकल्पन्ते तत्सात्म्यमिति गीयते ॥ १ ॥

जेनी प्रकृतिने अनुकूळ पान आहारादिक सुख माटे थाय छे, ते सात्म्य कहेवाय छे. बळवान पुरुषने सर्व पथ्य छे, तथापि योग्य रीते, योग्य समये, योग्य पदार्थनुं सेवन थाय तो, शरीरनी स्वस्थता सचवाय अने तेथीज धर्मसाधनमां पण वांधो आवे नहि. संसारमां दरेक कार्यो विधि पूर्वक करवानां छे. जेम बीजा कार्यो नियमसर विधिपूर्वक करवाने कहेल छे, तेम भोजनने माटे गृहस्थोए भोजननी विधि समजी राखी, ते प्रमाणे भोजन करवुं जोइए. भोजनने माटे कहेवामां आव्युं छे के—

पितुर्मातुः शिशूनां च गर्भिणीवृद्धरोगिणाम् ।
प्रथमं भोजनं दत्त्वा स्वयं भोक्तव्यमुत्तमैः ॥ १ ॥

अर्थात्— पिता, माता, बाळको, गर्भिणी, वृद्ध अने रोगी, ए बधाओने पहेलां जमाडीने उत्तम पुरुषोए पोते भोजन करवुं जोइए. एटलुंज नहि, परंतु—

चतुष्पदानां सर्वेषां धृतानां च तथा नृणाम् ।
चिन्तां विधाय धर्मज्ञः स्वयं भुञ्जीत नान्यथा ॥ १ ॥

अर्थात्—धर्मज्ञ मनुष्य पोताना राखेलां पशुओ अने पोताना मनुष्योनी (नोकरो विगेरेनी) चिंता करीने भोजन करे. अन्यथा नहि. आ प्रमाणेना नियम पूर्वक उचितकाळमां भोजन करवुं, ए सत्तरमो गुण छे.

અઢારમો ગુણ.

હવે અઢારમો ગુણ આ છે. अन्योन्यामतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयन् ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ જે ત્રિવર્ગ, તેની સાધના, વિરોધ રહિત-પણે કરનાર પુરૂષ ધર્મસાધનને લાયક છે. કહ્યું છે કે—

यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १ ॥

જેના દિવસો, ધર્મ, અર્થ અને કામથી રહિત પણે આવે છે અને જાય છે, તે પુરૂષ લુહારની ધમણની માફક ચાલતો હાલતો હોવા છતાં મૃતપ્રાય: અર્થાત્ તેને જીવન્મૃત જાણવો; અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ, તો તે પશુતુલ્ય છે; જેમ:—

त्रिवर्गसंसाधनमन्तरेण पशोरिवायुर्विफलं नरस्य ।
तत्रापि धर्मं प्रवरं वदन्ति न तं विना यद् भवतोऽर्थकामौ ॥१॥

ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થોના સાધન સિવાય મનુ-ષ્યનું આયુષ્ય પશુની માફક નિષ્ફળ જાણવું. ધર્મ, અર્થ અને કામ-ની અંદર પણ ધર્મ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, કારણ કે ધર્મ વિના અર્થ અને કામ મળતાં નથી. ધર્મ સુખનું, અર્થનું અને કામનું કારણ છે; યાવત્ મુક્તિનું કારણ પણ ધર્મ છે; જેનાથી સમસ્ત ચીજોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે ધર્મ પુણ્યલક્ષણ અથવા સજ્ઞાનરૂપ છે. પુણ્ય-લક્ષણ ધર્મ, સંજ્ઞાનલક્ષણ ધર્મનું કારણ છે. કાર્યને પેદા કરી કારણ ભલે દૂર રહે. ધર્મ, સાત કુલોને પવિત્ર કરે છે, જેમકે—

धर्मः श्रुतोऽपि दृष्टो वा कृतो वा कारितोऽपि वा ।
अनुमोदितोऽपि राजेन्द्र ! पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ १ ॥

હે રાજેન્દ્ર ! સાંભળેલ, દેખેલ, કરેલ, કરાવેલ અથવા અનુમોદેલ એવો પણ ધર્મ, સાત કુલોને પવિત્ર કરે છે.

અહીં કોઇને શંકા થવાનો સંભવ છે કે, 'વારંવાર ત્રણ વર્ગનું નામ આવે છે; મોક્ષ, મુક્તિ યા નિર્વાણનું તો નામ પણ આવતું નથી, તો શું

તમે મોક્ષને નથી માનતા ? ' આ શંકાના સમાધાનમાં સમજવું કે, નિર્વાણ, મુક્તિ કે મોક્ષાદિ નામોથી ઓળખાતા ચતુર્થ પુરૂષાર્થના સાધક મુનિવરો છે; જ્યારે અહીં, પ્રસ્તુતમાં તો ગૃહસ્થોને ધર્મલાયક થવા સંબંધી અધિકાર છે, તેથી મોક્ષનું નામ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. જૈનસિદ્ધાંતમાં જેટલી ક્રિયા છે, તે મોક્ષસાધક છે. સ્વર્ગાદિક તો અવાન્તર ફળો બતાવેલ છે. જેમ કોઈ એક પુરૂષ અમુક શહેરનો ઉદ્દેશ કરીને ચાલેલ હોય, પરંતુ ત્યાં નહિ પહોંચી શકવાથી માર્ગમાં આવેલ ગામમાં વાસ કરે છે, તેવી રીતે મોક્ષસાધકો પણ માર્ગભૂત સ્વર્ગાદિક ગતિમાં જાય છે. જેના સિદ્ધાન્તમાં મોક્ષસાધક અનુષ્ઠાન નથી, તેને જરૂર નાસ્તિક સમજવા જોઇએ. મોક્ષનું કારણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર છે. તે પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ યોગ્યતા મેળવવી પડે છે. તે યોગ્યતાના કારણભૂત, ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ ત્રણે પુરૂષાર્થોને અવિરોધ રીતે સાધન કરવારૂપ, અઢારમો ગુણ છે; તેની અંદર ' મોક્ષ ' એવો શબ્દ આવવાની જરૂરીઆત ન હોવાથી આવ્યો નથી.

હવે, પરસ્પર વિરોધ બતાવી, અવિરોધ રીતે પૂર્વોક્ત ત્રણે વર્ગોનું સાધન કરવાનું કહેવામાં આવે છે. ધર્મ અને અર્થના નાશ પૂર્વક કેવલ કામ નામક પુરૂષાર્થનું સાધન કરનાર માણસ, વનગજની માફક આપદાનું સ્થાન થાય છે. જેમ વનગજ પોતાના જીવિતને હારે છે; પરાધીનપણે રીબાઇ રીબાઇને મરણ પામે છે; તેમ કામાસક્ત પુરૂષનું ધન, ધર્મ અને શરીરને નષ્ટ કરે છે. માટે કેવળ કામસેવા અનુચિત છે.

વળી જે પુરૂષ ધર્મ અને કામનો અનાદર કરી કેવળ અર્થની અભિલાષા કરે છે, તે સિંહની માફક પાપનો ભાગી થાય છે. જેમકે સિંહ, હસ્તી પ્રમુખ જાનવરોને મારી પોતે અલ્પ ખાઇ, બાકીનું તમામ, અન્ય જનાવરોને અર્પણ કરે છે. તેવી રીતે અર્થસાધક પુરૂષ થોડું ખાઇ બાકીનું સંબંધીઓને અથવા અન્યને અર્પણ કરે છે. પોતે તો અઢાર પાપસ્થાનકનો સેવનાર બની દુર્ગતિમાં જાય છે. માટે કેવળ અર્થ સેવા અઘટિત છે. તેમજ અર્થ અને કામને છોડી કેવળ ધર્મસેવા કરવી. તે પણ ગૃહસ્થપણાનું કારણ છે. કેવળ ધર્મસેવા તો મુમુક્ષુજનોને માટે છે. અહીંઆં ગૃહસ્થધર્મનો અધિકાર છે, માટે કેવળ ધર્મસેવા પણ વ્યાજબી નથી.

વળી, જે માણસ ધર્મને છોડી અર્થ અને કામની સેવના કરે છે, તે બીજ ખાઇ જનાર કણબીની માફક દુઃખી થાય છે. જેમ કોઇ એક કણબી ઘણી મહેનતે બીજ લાવ્યો, અને તેને ખાઇ ગયો; પરંતુ વરસાદના સમયમાં તેને ખેતરમાં વાવી શક્યો નહિ. તેથી ધાન્યનો અભાવ થયો; અને ધાન્યના અભાવમાં સુખનો અભાવ થયો, તેમ ધર્મ, એ અર્થ અને કામનું બીજ છે. તેને છોડી અર્થ અને કામ સેવનાર પેલા કણબીની માફક ઘણો દુઃખી થાય છે.

હવે એમ કોઇ કહે કે, 'ધર્મ અને કામ સેવવા, પરંતુ અર્થ, અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે, માટે તેનો આદર કરવો નહિ; કારણ કે ધર્મથી પરભવ સુધરશે, અને કામથી આ ભવ સફળ થશે, તો હવે શી આપત્તિ છે?' આમ વિચાર કરનાર જરા લાંબો વિચાર કરે, તો આવી ગંભીર ભૂલમાં પડે નહિ. ગૃહસ્થાવાસમાં અર્થ સિવાય, ધર્મ અને કામ સેવવાં કઠિન છે. એટલે કે અર્થ વિના, ધર્મ અને કામની સેવા બનવાની નથી. કારણ કે, અર્થ નામના પુરૂષાર્થનું સાધન નહિ કરવાથી મનુષ્ય દેવાદાર થાય છે, અને દેવાદાર માણસ દેવગુરૂની સેવા કરી શકે નહિ. તથા નિશ્ચિન્તપણે સાંસારિક કાર્યો પણ કરી શકે નહિ. માટે ધર્મ અને કામની સાથે અર્થ સેવવાની આવશ્યકતા છે.

હવે કોઇ એમ કહે કે, 'ધર્મ અને અર્થની સેવા કરનાર દેવાદાર થાય નહિ અને પરલોક પણ સુધારી શકે, જેથી કોઇ પણ આપત્તિ આવવાનો સંભવ નથી, માટે ધર્મ અને અર્થની સેવા કરવી; પરંતુ પાપી કામને કોરાણે મૂકી દૂર રાખવો.' યદ્યપિ આ વિચાર સુંદર છે,તોપણ અહીંઆ ગૃહસ્થનો અધિકાર હોવાથી કામની સેવાના અભાવમાં ગૃહસ્થાભાવરૂપ આપત્તિ છે,માટે ત્રણે વર્ગોને યોગ્ય રીતે સેવનાર પુરૂષ ધર્મને લાયક છે. કદાચિત્ કર્મવશાત્ બાધા થાય, તો ધર્મ, અર્થ અને કામ એમ ઉત્તરોત્તર બાધાનો સંભવ થઇ શકે, તેટલા માટે પૂર્વ પૂર્વને બાધા થવા દેવી નહિ. જેમ કે કોઇને ૪૦ વર્ષની ઉમ્મરે સ્ત્રીનું મરણ થાય, તો ફરીને સ્ત્રી પરણવાથી વ્યવહાર વિરૂદ્ધ તથા શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધતાદિ દોષો લાગે છે, માટે ચતુર્થ વ્રત લેવું. અહીં જો કે કામની બાધા આવે છે ખરી; પરંતુ ધર્મ અને અર્થની રક્ષા અવશ્ય થાય છે.

કદાચ ધારો કે સ્ત્રી અને ધન પ્રમુખનો નાશ કર્મજોગે થાય; તો ધર્મની રક્ષા કરવી. જો ધર્મ હશે તો તમામ થશે; धर्मविद्यास्तु साधवः, સજ્જન પુરૂષો ધર્મરૂપ દ્રવ્યવાળા હોય છે. ધર્મથી સર્વ વસ્તુઓ મળે છે; જેમ કહ્યું પણ છે કેઃ-

आधारो यस्त्रिलोक्या जलधिजलधरार्केन्दवो यन्नियोज्या
भुज्यन्ते यत्प्रसादादसुरसुरनराधीश्वरैः संपदस्ताः ।
आदेश्या यस्य चिन्तामणिसुरसुरभीकामकुम्भादिभावाः
श्रीमज्जैनेन्द्रधर्मः किशलयतु स वः शाश्वतीं सौख्यलक्ष्मीम् ॥१॥

જે ત્રણ લોકનો આધાર છે, જેનાથી સમુદ્ર, મેઘ, ચંદ્ર અને સૂર્યાદિની મર્યાદા છે; જેના પૂર્ણ પ્રસાદથી અસુર એટલે ભવનપતિ દેવો તથા સુર જે વૈમાનિક દેવો તેમજ ચક્રવર્તિ, બલદેવ અને વાસુદેવાદિની સુખસંપદાને જીવો પામે છે; તેમજ ચિંતામણિરત્ન, દેવો, કામધેનુ તથા કામકુંભાદિ પદાર્થો જે ધર્મના કિંકરો છે, અર્થાત ધર્મ કરનારને પૂર્વોક્ત ચીજો સહજ ભાવથી મળે છે, એવો શ્રીજિનરાજ ભગવાનનો ધર્મ તમો ભવ્યજીવોને સૌખ્ય લક્ષ્મી એટલે શાશ્વતી મોક્ષલક્ષ્મીને નવપલ્લવ કરો, અર્થાત્ આપો. તેટલા માટે અર્થની તથા કામની બાધામાં પણ ધર્મનું રક્ષણ કરવું.

ઓગણીસમો ગુણ.

ઓગણીસમો ગુણ—यथावदतिथौ साधौ दीने च प्रतिपत्तिकृत् અતિથિ, સાધુ અને દીનમાં યથાયોગ્ય ભક્તિ કરનાર ધર્મને લાયક છે. અતિથિ, સાધુ અને દીનનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના યથાયોગ્ય ભક્તિ થવી અસંભવિત છે; તેટલા માટે અતિથિ, સાધુ અને દીનનું સ્વરૂપ બતાવવું જરૂરનું છેઃ-

જે મહાત્માએ તિથિ અને દીપોત્સવાદિ પર્વોનો ત્યાગ કરેલ છે, તેને અતિથિ કહેવામાં આવે છે. અને તે સિવાયના અભ્યાગત સમજવા. જેમ કહેલું છેઃ-

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર લખાઇ ગયો છે. હવે સાધુઃ સદાચારરતઃ ઉત્તમ પાંચ મહાવ્રતોના પાલનરૂપ જે સદાચાર, તેમાં લીન, તે સાધુ; અને દીન એટલે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના આરાધનમાં અશક્ત; એ ત્રણેની ભક્તિ ઉચિતતા પૂર્વક કરવી. અન્યથા ધર્મ કરતાં અધર્મ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે પાત્રને કુપાત્રની પંક્તિમાં મૂકવાથી અને કુપાત્રને પાત્રની પંક્તિમાં મૂકવાથી ધર્મ કરતાં પાપ પડવાનો સંભવ રહે છે. જૂઓ, નીતિકારો પણ કહે છે:—

औचित्यमेकमेकत्र गुणानां कोटिमेकतः ।
विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ १॥

નીતિરૂપ કાંટાના બન્ને બાજુના છાબડાંમાં એક ઠેકાણે ઔચિત્ય-ઉચિતતા; અને બીજે ઠેકાણે ક્રોડ ગુણ રાખીએ, તો ઉચિત ગુણવાળું છાબડું નીચું નમશે, અથાત્ ક્રોડ ગુણો કરતાં ઉચિતતા અધિક છે. તેટલા વાસ્તે પાત્ર પ્રમાણે પૂજા કરવી ઉચિત છે. ઉચિતતા વિના ક્રોડો ગુણોનો સમૂહ વિષતુલ્ય છે. તેથી કરીને અતિથિ, સાધુ અને દીન એ ત્રણેની યોગ્યતા પ્રમાણે સેવા કરવી.

આ પ્રમાણે તેઓની સેવા ભક્તિ કર્યો સિવાય ગૃહસ્થોએ ભોજન પણ કરવું જોઇએ નહિં; બલ્કિ, ગૃહસ્થના તે ભોજનને ભોજન પણ કહ્યું નથી. જેમ-

" अर्हद्भ्यः प्रथमं निवेद्य सकलं सत्साधुवर्गाय च
प्राप्ताय प्रविभागतः सुविधिना दत्त्वा यथाशक्तितः ।
देशायातसधर्मचारिभिरलं सार्द्धं च काले स्वयं
भुञ्जीतेति सुभोजनं गृहवतां पुण्यं जिनैर्भाषितम् " ॥१॥

અર્થાત્:—પ્રથમ દરેક વસ્તુઓ તીર્થંકર ભગવાનને નિવેદન કરી અર્થાત્ નૈવેદ્ય ધરાવી પછી પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ વર્ગને વિધિપૂર્વક વિભાગ કરી દાન આપવું. તે પછી દેશાન્તરથી આવેલા સધર્મિયોની સાથે ભોજન કાળે ભોજન કરવું. એજ ગૃહસ્થોનું ઉત્તમ ભોજન છે. એમ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે.

વીશમો ગુણ.

હવે વીશમો ગુણ આ છે:—सदानभिनिविष्टश्च હમેશાં આગ્રહરહિત રહેવું. આગ્રહી પુરૂષ ધર્મ લાયક થતો નથી. આગ્રહી પુરૂષ યુક્તિને જ્યાં પોતાની મતિ હોય, ત્યાં લઇ જાય છે. જ્યારે અનાગ્રહી પુરૂષ જ્યાં યુક્તિ હોય, ત્યાં મતિને સ્થિર કરે છે. જગત્‌માં યુક્તિયો કરતાં કુયુક્તિયો ઘણી હોય છે, કુયુક્તિ કરનારાઓ હજારો માલુમ પડે છે. જ્યારે સુયુક્તિનો આદર કરનાર અને સુયુક્તિ પ્રમાણે વાતચીત કરનાર જગત્‌માં વિરલા છે. યુક્તિનો આદર ત્યાંજ હોય છે કે જ્યાં આગ્રહ હોતો નથી. માટે આગ્રહ રહિત પુરૂષ ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક છે.

એકવીસમો ગુણ.

'पक्षपाती गुणेषु च.' ગુણોમાં પક્ષપાત કરવો. અર્થાત્ ગુણનો આદર કરવો; એ એકવીસમો ગુણ છે. ગુણો, જેવા કે સૌજન્ય, ઔદાર્ય, દાક્ષિણ્ય, સ્થૈર્ય, પ્રિયભાષણ અને પરોપકારાદિ એટલે કે સ્વપરના હિતકર અને આત્મસાધનમાં સહાયક જે ગુણો છે, તેમાં પક્ષપાત તથા તે ગુણોનું બહુમાન કરવું, ગુણની પ્રશંસા કરવી તેમ ગુણરક્ષણમાં મદદ કરવી, તેનું નામ ગુણપક્ષપાત છે. ગુણોમાં પક્ષપાત કરનાર ભવાન્તરમાં સુન્દર ગુણો મેળવે છે, જ્યારે ગુણદ્વેષી નિર્ગુણી પણું પામે છે. વ્યક્તિ પર દ્વેષભાવને લઈ કેટલાક સ્વાત્મવૈરી પુરૂષો ગુણ પર દ્વેષ કરે છે, તે મહા અનર્થ કરે છે. કોઇ સ્વપ્ને પણ ગુણના દ્વેષી તો ન જ થવું. સમસ્ત જગજ્જન્તુઓના ગુણોની અનુમોદના કરવી, કે જેથી ભવાન્તરમાં ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય.

બાવીસમો ગુણ.

अदेशकालयोश्चर्यां त्यजन् નિષિદ્ધ દેશ અને નિષિદ્ધ કાળની મર્યાદાનો ત્યાગ કરનાર પુરૂષ ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક છે. નિષિદ્ધ દેશમાં જવાથી એક લાભ અને હજારો દુર્ગુણો થાય છે. લાભ માત્ર વસ્તુ પ્રાપ્તિનો છે. જ્યારે દુર્ગુણો ધર્મહાનિ, વ્યવહારનિ:શૂકતા અને હૃદયનિષ્ઠુરતા વિગેરે છે. જીવનો સ્વભાવ અનાદિ કાળથી વિષય પરત્વે છે. આર્યદેશ છોડી અનાર્યભૂમિમાં જવામાં પ્રથમ તો ધાર્મિક પુરૂષનો સમાગમ નથી થતો, વળી હમેશાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને પ્રમાણ કરનાર અર્વાક્‌દર્શી જીવોનો સમાગમ, તેમજ માંસાશી પુરૂષોનો વારંવાર સંપર્ક વિગેરે દૃષ્ટિગોચર થાય

છે. ગંગાનું જળ મિષ્ટ, સ્વાદુ અને પવિત્ર ગણાય છે, પરન્તુ સમુદ્રમાં જવાથી ખારૂં થાય છે. તેમ પ્રથમ વિદેશગમન સમયે પુરૂષ ધાર્મિક, સરલસ્વભાવી અને દૃઢ મનવાળો હોય છે, પણ ધીમે ધીમે ગંગાના પાણીની જેમ ખારો થાય છે. અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરશે, કે 'સાંસારિક કાર્ય માટે જનાર પુરૂષ ગંગાના જળની દશાને પામે તેમ માની લઇશું, પરન્તુ દૃઢધર્મી અને જગત્માન્ય કોઈ મનુષ્ય આર્યધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવવા જાય, તો તેમાં શો વિરોધ, ' તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે, સર્પ-મણિની માફક જો પૂર્ણ હોય, તો ગમે ત્યાં જાઓ, તેને પ્રતિબંધ નથી. કારણ કે સર્પ અને મણિનો જન્મ સાથે છે અને વિનાશ પણ સાથેજ છે; પરન્તુ સર્પનું વિષ મણિમાં આવતું નથી; જ્યારે મણિનું અમૃત સર્પને અસર કરતું નથી. કેમકે બન્ને પોતપોતાના વિષયમાં સંપૂર્ણ છે; અર્થાત્ સર્પ વિષથી ભરપૂર અને મણિ અમૃતથી ભરપૂર છે. જે પુરૂષ તેવો હોય, તે ઇચ્છા હોય ત્યાં ખુશીથી જાય, પણ અપૂર્ણનેજ સર્વત્ર અપૂર્ણતા છે.

અપૂર્ણનો ઉત્સાહ ક્ષણિક હોય છે. વિચાર વિનશ્વર હોય છે અને ધર્મવાસના હલદરના રંગ જેવી હોય છે. તેને જો ઉપકાર કરવાની તીવ્ર અભિલાષા હોય તો પ્રથમ ઘર સાફ કરે, ત્યારબાદ પરઘર સાફ કરવાનો ઇરાદો રાખે. આર્યભૂમીમાં હજારો પ્રાણીઓ જંગલી છે, અને વિદેશી પ્રજા ધન અને સ્રીની લાલચ આપી સ્વધર્મી બનાવે છે, તેઓને બચાવો; તથા અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં પડેલ ભવ્યજીવોને પ્રકાશમાં લાવો. અહં-નીતિમાં વિદેશગમનનો નિષેધ કર્યો છે, તેનું કારણ પૂર્વોક્ત ધર્મહાનિ જ છે. પૂર્ણ, ચાહે ત્યાંજ ગમન કરે, પરંતુ અપૂર્ણ મનુષ્ય તો અનિષિદ્ધ દેશમાં જ જાય, પણ નિષિદ્ધ દેશમાં તો ભૂલે ચૂકે પણ પગ ભરે નહિં. વળી 'નિષિદ્ધ કાળની મર્યાદા પણ ત્યાગ કરવી. રાત્રીને સમયે કેટલાક મનુષ્યોને બહાર ફરવાનો હુકમ નથી, છતાં તેમાં ફરે તો કલંકી થાય, તથા ચોરાદિની શંકા પડે. ચોમાસામાં પ્રવાસ ન કરવો, જાત્રા ન કરવી; તે મર્યાદાને ઉલ્લંઘે, તો ઉપદ્રવને પામે. તેમ હિંસાદિ કાર્યો વધે, જેથી ધર્મ કરતા ધાડ થાય.

ત્રેત્રીસમો ગુણ.

ત્રેત્રીશમો ગુણ—'ज्ञातबलाबलं ' અર્થાત્ સ્વપરના બળ અને અબળને જાણવું, તે છે. બળ જાણ્યા સિવાય કાર્યનો પ્રારંભ નિષ્ફળ

જાય છે. બળ અને અબળનું જ્ઞાન કરી જે કાર્ય કરે છે, તેજ સફલ થાય છે. બળવાન વ્યાયામ (કસરત) કરે, તો શરીરને પુષ્ટિ મળે, જ્યારે નિર્બળ વ્યાયામ કરે, તો શરીરની સંપત્તિને નાશ થાય છે. કારણ કે, શકિત કરતાં અધિક પરિશ્રમ શરીરનાં અવયવોને નુકશાન કરનાર છે, તેટલા માટે બળના પ્રમાણમાં કાર્યારંભ કરવો; જેથી ચિત્ત વ્યાકુલ થાય નહિં, કેમકે સ્વચ્છ ચિત્તતા ધર્મસાધનમાં ઉપયોગી છે.

ચોવીસમો ગુણ.

ચોવીશમો ગુણ—व्रतस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः વ્રતિપુરૂષો અને જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરનાર હોય. અનાચારનો ત્યાગ અને શુદ્ધાચારનું પાલન, તે વ્રત અને તેમાં જે રહે તે વ્રતસ્થ કહેવાય. તેમજ હેય અને ઉપાદેય વસ્તુનો નિશ્ચય જેનાથી થાય તે જ્ઞાન છે, તે વડે વૃદ્ધ જે હોય તે જ્ઞાનવૃદ્ધ કહેવાય. એ બન્નેની સેવા મહાફળને આપનાર છે. વ્રતિપુરૂષોની સેવાથી વ્રતનો ઉદય થાય છે, જ્ઞાનવૃદ્ધોની સેવાથી વસ્તુધર્મની ઓળખાણ થાય છે. વ્રતસ્થ અને જ્ઞાનવૃદ્ધોની સેવા અર્થાત્ તેમને હાથ જોડવા, તેઓના આગમન સમયે ઉભા થવું, તેમ બહુમાન કરવું; જેથી તેઓ કલ્પવૃક્ષની માફક ઉત્તમ ફળોને આપે.

પચીશમો ગુણ.

પચીશમો ગુણ છે पोष्यपोषकः । પોષણ કરવાલાયક જે માતા, પિતા, ભાઇ, બેન, સ્રી, પુત્ર-પરિવારને અપ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવવા વડે કરીને અને પ્રાપ્ત વસ્તુના રક્ષણ વડે કરીને પોષણ કરવું, કે જેથી કરીને લોકવ્યવહારમાં બાધા ન આવે. લોક વ્યવહારની બાધા ધર્મસાધનમાં વિઘ્નભૂત છે, માટે પોષવા લાયકનું પોષણ કરનાર ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય છે.

છવીસમો ગુણ.

છવીસમો ગુણ—दीर्घदर्शी અર્થાત્ અર્થ-અનર્થ બન્નેનો વિચાર કરનાર ગણાય છે. દીર્ઘદર્શી પુરૂષ સાહસ કરતો નથી. સાહસ કરનાર પુરૂષ અકલ્યાણને પામે છે, જેમ કહેલું છે કેઃ—

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणुते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ १ ॥

વિના વિચારે ક્રિયા ન કરે, તેમ કરવાથી અવિવેક થાય છે; અને અવિવેક પરમ આપદાનું સ્થાન છે. જેથી કરીને વિચારીને કાર્ય કરનાર પુરૂષને ગુણમાં લુબ્ધ થએલી સંપદાઓ પોતાની મેળે આવીને મળે છે.

દીર્ઘદર્શી પુરૂષમાં ભૂત અને ભવિષ્યનો વિચાર કરવાની શક્તિ હોય છે. જેમકે, અમુક કાર્ય કરવાથી લાભ થશે, અમુક કાર્ય કરવાથી ગેરલાભ થવા સંભવ છે. પરન્તુ તે ગુણ પુણ્યના ઉદય સિવાય મળતો નથી. અને પુણ્યશાલી ધર્મને મેળવી શકે છે. એ દેખીતુંજ છે.

સત્તાવીસમો ગુણ.

સત્તાવીશમો ગુણ—વિશેષજ્ઞઃ એટલે વિશેષ જાણનાર, તે છે. વસ્તુ, અવસ્તુ. કૃત્ય, અકૃત્ય, તેમજ આત્મ અને પર, તેમાં શું આંતરૂ છે, તેનો જાણનાર હોય, તે વિશેષજ્ઞ ગણ્યા છે. જ્યાંસુધી કૃત્યાકૃત્યનું, વસ્તુ અવસ્તુનું અને આત્મા તથા પરનું જ્ઞાન નથી, ત્યાં સુધી મનુષ્ય પશુતુલ્ય છે; અથવા તો આત્માના ગુણ દોષોને વિશેષ વડે જાણે, તેને વિશેષજ્ઞ જાણવો. જે મનુષ્યની અંદર પોતાની વર્તણુંક ઉપર દૃષ્ટિ દેવાની શક્તિ નથી, તે પશુ સમાન જ છે. તેને આગળ વધવાની આશા આકાશ-કુસુમ જેવી છે. કહ્યું પણ છે કે—

इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा कुत प्रयातव्यमितो भवादिति ।
विचारणा यस्य न जायते हृदि कथं स धर्मप्रवणो भविष्यति ॥१॥

' કયાં કર્મો વડે કરીને મારી અહિં ઉત્પત્તિ થએલી છે, અને આ ભવથી મારે કયાં જવાનું છે ? ' આવી વિચારણા જે મનુષ્યના હૃદયમાં થતી નથી, તે ધર્મમાં તત્પર કેવી રીતે થઇ શકે ? માટે વિશેષજ્ઞ પુરૂષને ગૃહસ્થ ધર્મને યોગ્ય ગણેલ છે.

અટ્ઠાવીસમો ગુણ.

અઠ્ઠાવીસમો ગુણ—કૃતજ્ઞ એટલે કરેલા ગુણને જાણે ... પ્રકારનો ... આવા ... હોય

" विद्वांसः शतशः स्फुरन्ति भुवने सन्त्येव भूमिभृतो
वृत्तिं वैनयिकीं च बिभ्रति कति प्रीणन्ति वाग्भिःपरे ।
दृश्यन्ते सुकृतक्रियासु कुशला दाताऽपि कोऽपि क्वचित्
कल्पोर्वीरुहवद्जनेन सुलभः प्रायः कृतज्ञो जनः " ॥ १ ॥

અર્થાત્—સંસારમાં સેંકડો વિદ્વાનો સ્ફુરાયમાન છે, રાજાઓ, વિનયવૃત્તિને ધારણ કરનારા અને સુંદર વાણીથી બીજાઓને ખુશી કરનારા પણ અનેક છે; તેમ પુણ્યક્રિયાઓમાં કુશળ અને કલ્પવૃક્ષની માફક દાતા પણ કોઇ ઠેકાણે હોય છે; પરન્તુ કૃતજ્ઞપુરૂષ પ્રાયઃ મળવો દુર્લભ છે.

આવા કૃતજ્ઞ પુરૂષોજ ધર્મને લાયક થઇ શકે છે. બાકી કૃતઘ્નનો તો કોઇપણ ઠેકાણે નિસ્તાર થતો નથી.

ઓગણત્રીસમો ગુણ.

ઓગણત્રીશમો ગુણ છેઃ– लोकवल्लभः એટલે પ્રામાણિક લોકને વલ્લભ. લોક શબ્દ વડે કરીને અહીં સામાન્ય લોક લેવો નહિ. કારણ કે સામાન્ય લોકને તો કોઇ વલ્લભ થઇ શકતો નથી. દુનિયા દોરંગી છે. ધર્મ કરનારને પણ નિંદે, અને ધર્મ નહિ કરનારને પણ નિંદે. કાર્ય કરનારનો દોષ કાઢે, નહિં કરનારને આળસુ અથવા હતવીર્ય કહે. સાધુ થનારને પણ નિંદે, તેમજ ગૃહસ્થને પણ નિંદે. માટે કોઇ જ્ઞાની પુરૂષે કહ્યું છે કે, 'લોક મૂકે નાક, તું તારૂં સંભાળ' 'લોક મૂકે પોક.' અહીંઆ લોક શબ્દથી સામાન્ય લોક લેવો. જ્યારે 'लोकवल्लभः' એ ઠેકાણે લોક શબ્દથી પ્રામાણિક લોક સમજવો. તે લોકને, વિનય વિવેકાદિ ગુણો વડે વલ્લભ થવું, એ ઓગણત્રીસમો ગુણ છે.

ત્રીસમો ગુણ.

ત્રીશમો ગુણ सलज्जः મર્યાદાવર્તી પુરૂષ, લજ્જાવાન્ પુરૂષ સ્વીકૃત વ્રતાદિ નિયમોને પ્રાણાંતમાં પણ છોડતો નથી. માટે દશવૈકાલિકાદિ સૂત્રોમાં 'लज्जा' શબ્દ વડે સંજમનો સ્વીકાર કર્યો છે. સંજમનું કારણ લજ્જા છે. માટે કારણમાં કાર્યોપચાર કરવાથી લજ્જા સંયમ કહેવાય છે. લજ્જાવાન પુરૂષ સર્વત્ર સુંદર ફલ પામે છે. નિર્લજ્જ

પુરૂષની ગણતરી ઉત્તમ પુરૂષમાં થતી નથી. લજ્જાગુણને ધારણ કરનાર, પ્રાણનો ત્યાગ કરવો ઉચિત સમજે છે; પણ અકૃત્યને ઠીક સમજતો નથી. જેમકેઃ—

लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्त्तमानाः ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति
सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥

ગુણના સમૂહને ઉત્પન્ન કરનારી માતાની માફક, અત્યુત્તમ-અત્યન્ત શુદ્ધ અંતઃકરણ કરાવનારી લજ્જા પ્રત્યે વર્તનાર, સત્યસ્થિતિના વ્યસની તેજસ્વી પુરૂષો, પ્રાણનો સુખે કરી ત્યાગ કરશે, પરન્તુ ગ્રહણ કરેલ પ્રતિજ્ઞાને છોડશે નહિ. અર્થાત્ લજ્જાવાન પુરૂષ મરણને કબૂલ કરશે, પણ વ્રત ભંગ કરશે નહિ. અતએવ લજ્જાવાન્ માણસ ધર્મને યોગ્ય બતાવેલ છે.

એકત્રીસમો ગુણ.

એકત્રીશમો ગુણ—સદયઃ । દયાવાન્. દુઃખી જીવોને દુઃખથી છોડાવવા. તેઓને સુખી કરવા તે દયા. દયા સહિત તે સદયઃ. દયા વિના કોઇ પુરૂષ ધર્મને લાયક થતો નથી. ધર્મને નિમિત્તે પંચેન્દ્રિયનો વધ કરનાર ધર્મને લાયક થવો દુર્ઘટ છે. દુઃખિત જીવોને જોઇ જેનું અંતઃકરણ દયાદ્ર થતું નથી, તે અંતઃકરણ નથી, પરંતુ અંતકરણ છે. (અર્થાત નાશકારક છે) ખરી રીતે દયાવાન્ પુરૂષ જ દાન પુણ્ય કરી શકે છે, આ સબંધી વિશેષ વિવેચન જોવું હોય, તેમણે મારૂં બનાવેલ अहिंसादिग्दर्शन નામક પુસ્તક જોવું.

બત્રીસમો ગુણ.

બત્રીશમો ગુણ—सौम्यः મનુષ્ય શાંત સ્વભાવી-અક્રૂર આકૃતિવાળો હોવો જોઇએ. ક્રૂરમૂર્ત્તિ લોકોને ઉદ્વેગ કરનાર થાયછે. ક્રૂરમૂર્ત્તિ અથવા અક્રૂરમૂર્ત્તિ થવું, તે પણ પૂર્વના પાપ-પુણ્ય પર આધાર રાખે છે. પૂર્વનાં પુણ્ય અથવા તથાપ્રકારના સંબંધ વિના પુરૂષ ધર્મસાધનની સામગ્રી પામતો નથી.

તેત્રીસમો ગુણ.

હવે તેત્રીશમો ગુણ છે--परोपकृतिकर्मठः । પરોપકારમાં દૃઢવીર્ય પરોપકાર કરનાર મનુષ્ય સર્વના નેત્રો પ્રત્યે અમૃત જેવો માલૂમ પડે છે. પરોપકાર રહિત પુરૂષ પૃથ્વીને ભારભૂત છે. મનુષ્યના શરીરના અવયવો, બીજા જીવોની માફક કોઇ ઉપયોગમાં લેતું નથી; માટે જેણે અસાર શરીરથી સાર કાઢી લીધો, તેજ કામનો છે. જો પરોપકાર કરવાની પદ્ધતિ મનુષ્યમાં કોઇક અંશે પણ ન થાય, તો તે પુરૂષ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ, શીલ અને સંતોષાદિ ગુણગણ વિભૂષિત હોય, તોપણ આત્મતારક ગુણ સિવાય શાસનોદ્ધારાદિ શુભતર કાર્યો કરી શકે નહિ. આત્મતારક ગુણ મોટો છે. તે ગુણને નિંદવો નહિ. શક્તિ અનુસાર કાર્ય પ્રશસ્ત ગણાય છે. મૂકકેવલી અને અંતકૃતકેવલી વિગેરે આત્મતારક છે, તે વાજબી છે, પરન્તુ જેમાં બીજાને તારવાની શક્તિ છે, છતાં જે આત્મવીર્યનો ઉપયોગ નથી કરતા, તેઓ માટે શાસ્ત્રકારોએ અંતરાયાદિ દોષો બતાવેલ છે. એટલાજ માટે લખેલ છે કે, પરોપકારમાં શૂરવીર ધર્મને લાયક છે.

ચોત્રીસમો ગુણ.

ચોત્રીશમો ગુણઃ-अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः । અંતરંગ જે છ શત્રુઓ-કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ, અને હર્ષ-તેઓના ત્યાગમાં તત્પર પુરૂષ ધર્મને લાયક છે. પરપરિગૃહીત અથવા કુંવારીમાં જે ખરાબ વિચાર, તે કામ, પોતાના આત્મા અથવા પરના કષ્ટનો ન વિચાર કરી, જે કોપ કરવો, તે ક્રોધ. દાન દેવા લાયક સ્થળમાં દાન ન દેવું તથા વિના પ્રયોજન અનીતિ પૂર્વક અન્યનું ધન લેવું, તે લોભ. ખોટો આગ્રહ કરવો, તથા પરનું યથાર્થ વચન હોય, તેનું ગ્રહણ ન કરવું, તે માન. કુલ, બલ ઐશ્વર્ય, રૂપ અને વિદ્યાદિ વડે અહંકાર કરવો, તે મદ. પ્રયોજન સિવાય પરને દુઃખ ઉત્પન્ન કરી જુગાર પ્રમુખ પાપસ્થાનક સેવી મનને સંતોષ કરવો, તે હર્ષ. પૂર્વોક્ત છ અંતરંગ શત્રુઓનો આદર કરનાર ધર્મને લાયક નથી. ત્યાગ કરનારજ ધર્મને યોગ્ય છે. આ છ શત્રુઓએ કોનો કોનો નાશ કર્યો છે, તેનાં દૃષ્ટાંતોઃ-જેમકે કામથી દાંડક્ય ભોજ દુર્દશા પામ્યો; ક્રોધથી જનમેજયની દુર્દશા થઇ; લોભથી [illegible] દુર્દશા; માનથી રાવણ અને દુર્યોધનની, મદથી હૈહય અર્જુનની દુર્દશા થઇ, તેમજ હર્ષથી વાતાપિ અને વૃષ્ણિસંઘ દુર્દશા પામ્યા.

પાંત્રીશમો ગુણ.

હવે અંતિમ પાંત્રીશમો ગુણ બતાવી આ પ્રકરણને સમાપ્ત કરીશું, वशीकृतेन्द्रियग्रामः જેણે ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ વશ કરેલ છે, તે પુરૂષ ગૃહસ્થ-ધર્મને લાયક છે.

અહીં એવી શંકા થવાનો સંભવ છે કે, ' હજી ધર્મની પ્રાપ્તિ નથી તો ઇન્દ્રિયનું વશીકરણ ક્યાંથી ? અને ઇન્દ્રિય વશ કરનાર ગૃહસ્થાશ્રમ કેમ ચલાવી શકે ? '

તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે, 'वशीकृतेन्द्रियग्रामः' તેનો અર્થ એમ કરવો, કે જેણે ઇન્દ્રિયનો સમૂહ મર્યાદીભૂત કરેલ છે. કેમકે સર્વથા ત્યાગ તો મુનિપ્રવરોજ કરી શકે. અહીં પૂર્વોક્ત બન્ને શંકાઓનું સમાધાન થઇ ગયું છે. ધર્મપ્રાપ્તિની પૂર્વમાં પુરૂષ સ્વાભાવિક રીતે મર્યાદાવર્તી જોવામાં આવે છે. ધર્મપ્રાપ્તિ બાદ પણ મર્યાદા પૂર્વકજ વિષયાદિ સેવન બતાવેલ છે. જેમ મનુસ્મૃતિના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છેઃ—

ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतः सदा ।
पर्ववर्जं व्रजेच्चैनां तद्व्रतो रतिकाम्यया ॥ ४५ ॥

ઋતુકાળમાં સ્ત્રી પ્રત્યે જનાર, હમેંશા સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષી, એક સ્ત્રીના વ્રતવાળો, ચતુર્દશી અને અમાવાસ્યા આદિ પર્વતિથિયોને છોડી, વિષયની વાંછાથી, તે પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે જાય. વિપરીત રીતે વિષય સેવનમાં બ્રહ્મહત્યાનું પાપ અને નિરંતરસૂતક બતાવેલ છે.

સંસારમાં મનુષ્યોએ શૂરવીર થવાની બહુ જરૂર છે. વ્યાવહારિક કાર્યો પણ મનુષ્યો શૂરવીરતા સિવાય નથી કરી શકતા, તો પછી આત્મોદ્ધાર જેવું કાર્ય શૂરવીરતા સિવાય કેમ કરી શકે ? પરન્તુ શૂર પુરૂષ કોણ કહી શકાય ? એ એક વિચારવા જેવી બાબત છે. નીતિકારોનું કથન છે કે—' शतेषु जायते शूरः ' સો મનુષ્યોમાં શૂરવીર એકજ હોય છે, પણ તે શૂર કોણ ? આનો ઉત્તર આપતાં તેજ નીતિકારો કહે છે કે—' इन्द्रियाणां जये शूरः ' ઇંદ્રિયોનો વિજય કરવામાં જે શૂર હોય, તેજ સાચો શૂર છે.

આવી શૂરવીરતા ધારણ કરી જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોને વશ કરવામાં નથી આવતી, અથવા ઇન્દ્રિયોને મર્યાદામાં નથી રખાતી, ત્યાંસુધી મનુષ્ય ગૃહસ્થધર્મને યોગ્ય થઇ શકતો નથી. (આ સંબંધમાં વિશેષ વિવેચન જાણવાની ઇચ્છા રાખનારે મારૂં બનાવેલ इन्द्रियपराजयदिग्दर्शन જોવું.) માટે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાનો પાંત્રીસમો ગુણ પણ મનુષ્યોએ અવશ્ય ધારણ કરવો.

એ પ્રમાણે ધર્મને લાયક થવા ઇચ્છનાર તમામ ગૃહસ્થોએ આ ચોથા પ્રકરણમાં બતાવેલા પાંત્રીસે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા કોશિશ કરવી.

ચોથું પ્રકરણ સમાપ્ત.

